

ԻՄԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆ

WISDOM
МУДРОСТЬ

№1 2013

ՀԱՆՂԵՄԻ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ

Խմբագրություն

Գլխավոր խմբագիր՝ Բրուտյան Գեորգ	Ակադեմիկոս, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի, Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիայի, ՀՊՄՀ Մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտի նախագահ
Գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ Զիջյան Ռոբերտ	Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Գևորգյան Սրբուհի	ՀՊՄՀ կրթության հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի դեկան, Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիայի թղթակից անդամ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Զապավսկի Իգոր	ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիայի ակադեմիկոս
Հակոբյան Նաիրա	«Մանկավարժության և հոգեբանության հիմնախնդիրներ» գիտական հանդեսի գլխավոր խմբագիր, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Հովհաննիսյան Հասմիկ	ՀՊՄՀ փիլիսոփայության և տրամաբանության ամբիոնի վարիչ, Մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտի փոխստորեն
Հովհաննիսյան Հովհաննես	ԵՊՀ դոցենտ, Մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտի փոխստորեն, ՀՀ Հանրային խորհրդի Քաղաքացիական հասարակության կայացման հարցերի հանձնաժողովի նախագահ
Մոսինյան Դավիթ	ՀՊՄՀ փիլիսոփայության և տրամաբանության ամբիոնի ասիստենտ, փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու

Գրական խմբագիրներ

Մեյսոն Զոն (ԱՄՆ)	Հոլինս (ԱՄՆ) համալսարանի պրոֆեսոր
Միքայելյան Տիգրան	ՀՊՄՀ օտար լեզուների ֆակուլտետի դեկան, բանասիրական գիտությունների թեկնածու
Ֆրիկ Մարիա Լուիզա (Ավստրիա)	Ինսբրուքի (Ավստրիա) համալսարանի փիլիսոփայության բաժանմունքի դասախոս, փիլիսոփայության դոկտոր

Խմբագրական խորհուրդ

Միրզախանյան Ռուբեն	Խմբագրական Խորհրդի պատվավոր նախագահ, Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ-ի ռեկտոր, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի պատվավոր դոկտոր
Գասպարյան Յուրա	ՀՊՄՀ սոցիոլոգիայի ամբիոնի վարիչ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՌԴ-ի հումանիտար գիտությունների ակադեմիայի անդամ
Գրիգորյան Արամ	ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվ. գրականության ինստիտուտի բաժնի վարիչ, ակադեմիկոս
Գրիգորյան Էռնեստ	ՀՊՄՀ սոցիոլոգիայի ամբիոնի պրոֆեսոր, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր
Դանիելյան Էդուարդ	Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիայի ակադեմիկոս, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Դռուխանյան Աելիտա	ՀՊՄՀ հայ գրականության ամբիոնի վարիչ, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Կենպ Պիտեր (Դանիա)	Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս, Փիլիսոփայական ընկերությունների միջազգային ֆեդերացիայի նախագահ
Կոխլեր Հանս (Ավստրիա)	Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի համանախագահ, փի-3333լիսոփայության պրոֆեսոր
Ղազարյան Էդվարդ	ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, «Գիտության աշխարհում» հանդեսի գլխավոր խմբագիր
Մումջյան Կարեն (Ռուսաստան, Մոսկվա)	Մոսկվայի Պետական համալսարանի Սոցիալական փիլիսոփայության ամբիոնի վարիչ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Մոսթատպոուլու Եվանգելու (Հունաստան)	Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի համանախագահ, փիլիսոփայության դոկտոր, ակադեմիկոս
Վարդանյան Կամո	ՀՊՄՀ գիտահետազոտական կենտրոնի տնօրեն, հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Մտյոպին Վյաչեսլավ (Ռուսաստան, Մոսկվա)	ՌԳԱ ակադեմիկոս, փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի անդամ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Ստրոուդ Բարրի (ԱՄՆ)	Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի համանախագահ, ակադեմիկոս
Ուրսուլ Արկադի	Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի անդամ, Նոոսֆերայի միջազգային ակադեմիայի անդամ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Օհանյան Քաջիկ (Ռուսաստան, Մանկտ Պետերբուրգ)	-Մանկտ Պետերբուրգի Պետական Ինժիներա-տնտեսագիտական Համալսարանի Սոցիոլոգիայի ամբիոնի վարիչ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Ռաֆաել. Արիստոտելը և աթենական դպրոցը

Դավիթ Անհաղթ (5-6 դդ.)

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

Ներկայացվող հանդեսը կրում է «Իմաստություն» խորագիրը (անգլերեն՝ *wisdom*, ռուսերեն՝ *мудрость*): Իհարկե, ինչպես միշտ, մենք պետք է նկատենք այդ հասկացությունների արմատները հին հունական մտածողների գործերում): Թերևս «իմաստություն» բառը տարբեր լեզուներում համեմատելիս հնարավորություն կընձեռի բացահայտել այդ բառի մեջ ամփոփված հասկացությունը, սակայն այստեղ առաջանում են դժվարություններ՝ «իմաստություն» անհամեմատ ավելի շատ հանդիպում է հոգևոր գրականությունում՝ մասնավորապես Աստվածաշնչում, քան անգամ փիլիսոփայական և հարանման գործերում:

Աստվածաշնչի մի շարք հրատարակություններում խոսվում է «իմաստության» մասին, այսպես օրինակ՝ Աստվածաշնչի հին և նոր հրատարակություններում Սողոմոնը դիմում է Տիրոջը հետևյալ խոսքերով. «...Ինձ իմաստություն ու իմացություն տուր, որ կարողանամ ղեկավարել քո այս ժողովրդին, այլապես ով պիտի ղեկավարի» (Աստվածաշունչ 2001թ., էջ 506, տե՛ս նաև 1994թ-ի մոսկովյան հրատարակություն, էջ 549):

Աստծուն դիմելն այս հարցում համատարած է: Ավելին, Սոլոնը հայտարարում է, թե «իմաստության մեջ առաջինն Աստվածն է» (Дιοген Лаерски, էջ 71), մեկ այլ տեղում «իմաստությունն ինքը Աստվածն է» (էջ 118): Սակայն որոշ փիլիսոփաներ հակված չեն նույնացնել իմաստությունն Աստծո հետ և փնտրում են այլ փաստարկներ՝ ապացուցելու համար, որ իմաստությունը մարդկային հատկություն է: Դիոգեն Լայերտացին ամենամեծ իմաստունը Սոկրատեսին է համարում (Дιοген Лаерски, էջ 118): Մեկ այլ հույն մտածող՝ Արիստիպը, նույն միտքն արտահայտում է հետևյալ կերպ. «Երբ ես իմաստության կարիք ունեի, ես Սոկրատեսի մոտ էի գնում, երբ դրամի կարիք՝ ուրիշներին էի դիմում» (Дιοген, էջ 128): Բոլոր դեպքերում գրականության մեջ չկա իմաստության մի ընդհանուր սահմանում, «իմաստության» տարբեր նկարագրություններ ունեն և տարբեր են նրանց գնահատականները մտավորական աշխարհում: Ոմանք իմաստությունը համարում են «գերագույն ճշմարտություն», «ճշմարտությունների միասնություն», «ճշմարտություն, որը ձեռք է բերվում ոչ միայն մտքի ուժով, այլև փորձով ու փորձությամբ» և այլն: Տիպական է բանաստեղծության ոգով արտահայտված աղոթքը.

ՏԵ՛Ր ԻՄ,
ՈՒԺ ՏՈՒՐ ԻՆՁ,
որ կարողանամ
փոխել այն ամենը,
ինչը կարող եմ փոխել:

ՀԱՄԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ ՏՈՒՐ ԻՆՁ,
որ կարողանամ հաշտվել
այն ամենի հետ,
ինչը փոխել չեմ կարող:

ԻՄԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆ ՏՈՒՐ ԻՆՁ,
որ ես կարողանամ առաջինը
տարբերել երկրորդից:

ՃԱՆԱՉԵԼ ԶԻՄԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՎ ԶԻՐԱՏ,
ԻՄԱՆԱԼ ԶԲԱՆՍ ՀԱՆՃԱՐՈՅ
(Այս նախադասությունը առաջինն է, որ Մեսրոպ Մաշտոցը թարգմանել ու գրել է հայերեն)

Հայ հանճարեղ բանաստեղծ Եղիշե Չարենցն իր կյանքի վերջին օրերում գրել է մի բանաստեղծություն, որտեղ հիմնական հասկացությունն *իմաստությունն* է:

Թումանյանի երգերը կարդալիս՝ միշտ ես
Միտք եմ անում, թե արդյոք
Կարո՞ղ եմ ես էլ
Լինել այդքա՞ն *իմաստուն*
Երբ լինեմ ծեր...

Կարողանա՞մ պիտի ես
Արդյոք, ինչպես նա
Այդքան հանգիստ ընդունել
Թե՛ անկում, թե՛ մահ.
Շա՞ղ տալ ձեռքով լիառատ
Երգեր ու գանձեր,
Իմաստությամբ անարատ,
Երբ, լինեմ ծեր...

Այս ուսանելի բանաստեղծությունից կարելի է առաջին իսկ հայացքից գալ այն եզրահանգման, որ *իմաստունն* այն անձնավորությունն է, ով հանգիստ է ընդունում ինչպես մահն այնպես էլ անկումը: (Նկատի ունենալով այս բանաստեղծության գրելու տարեթիվը, նրա ենթատեքստը մեզ հասկացնել է տալիս, որ Չարենցը բանտարկության այս տարիներին սպասում էր իր մահվան դատավճռին, այդ վճիռն ընդունելով իմաստասերին վայել հանգստությամբ): Ավելորդ չէ նշել, որ լիառատությունը և անարատությունը նույնպես Չարենցը համարում է *իմաստության* բնորոշ հատկանիշներ:

Եթե շարունակենք պրպտումներն ըմբռնելու համար, թե ինչ է *իմաստությունը*, ապա կնկատենք մի շարք հատկություններ, որոնցով օժտված է վերջինս, այն է՝ ճշմարտությունների միասնությունն, գերագույն ճշմարտություն, զգացմունքների կայունություն, լավն ու վատն ընկալելու հանգիստ պատրաստակամություն և նման կարգի այլ հատկություններով օժտված, մինչև վերջ չբացահայտված մի երևույթ, որի մասին բոլորը կարծում են, թե ունեն գաղափար, սակայն իրականում նրանցից շատերը բացարձականացնում են իրենց այդ ճանաչողական ունակությունը:

Չթվարկելով *իմաստության* շատ այլ մեկնաբանություններ՝ նշենք միայն *իմաստության* մի այլ ըմբռնում, որը համահունչ է ժամանակակից փիլիսոփայության շուրջ վիճաբանությանը: Խոսքը վերաբերում է մետափիլիսոփայությանը: «Dialogue and Universalism» հանդեսը մետափիլիսոփայությունը դիտարկում է որպես գիտության, արվեստի և կյանքի *իմաստություն* (Vol. XVI, N5-6/2006):

Այստեղ ճշմարտությունն առաջին հերթին այն է, որ *իմաստությունն* առնչվում է ն՝ գիտությանը, ն՝ արվեստին, և՛ կյանքի տարբեր դրսևորումներին: Այո, ըստ էության, *իմաստությունը* մետափիլիսոփայության հետ բազմաթիվ կապերով միահյուսվում է և փիլիսոփայական վերլուծության շնորհիվ նրանցից յուրաքանչյուրն իր տեղն է գտնում *իմացության* տեսության մեջ:

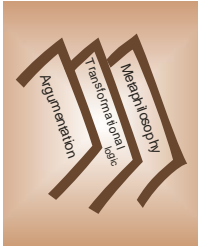
Այդ մասին են վկայում նաև այն, որ դարերի ընթացքում *իմաստասիրությունը* դարձել է անգամ մայրաքաղաքների անուն, Հին Հունաստանում Աթենքը համարվում էր *իմաստության*, ռազմական գործունեության և արհեստների Աստված: Նման հատկությամբ էր նաև օժտված

Բուլղարիայի հնագույն մայրաքաղաքը՝ Սոֆիան, որն ինչպես նշում են մասնագետները, առաջացել է հունական «σοφία» բառից, և որը բուլղարերենում հնչում է որպես իմաստություն, վարպետություն:

Իմաստության տարբեր և բազմապիսի ըմբռնումներն ու մեկնաբանությունները կարող են ընթերցողի մոտ հարց առաջացնել, թե արդյոք այդ հանգամանքը չի խանգարում յուրաքանչյուր դեպքում ճիշտ ըմբռնել և հասկանալ իմաստության բովանդակությունը: Ոչ միայն այս դեպքում, այլ նաև յուրաքանչյուր մտքի ամրագրված արտահայտությունը հասկացման և ըմբռնման խնդիր ունի: Ռուս գրողներից մեկը նշել է, որ յուրաքանչյուր տեքստ կարելի է կարդալ հետևյալ ձևերով. կարելի է կարդալ և չհասկանալ կարդացածը, կարելի է կարդալ և հասկանալ կարդացածի իմաստը, քիչ չեն նաև այն դեպքերը, երբ կարելի է կարդալ և հասկանալ ոչ միայն այն, ինչ ուղղակի ձևով ասված է տեքստում, այլ նաև տողերի միջև արտահայտվածը: Այստեղ շատ կարևոր նշանակություն ունի համատեքստի ճիշտ վերլուծությունը, համատեքստի և ենթատեքստի համապատասխան փոխհարաբերությունը, որը ցույց է տալիս մեր մոտեցումից կախված հնարավոր համատեքստի և ենթատեքստի տեղերի փոխանակումը և դրանով իսկ մեր հասկացածի ընդարձակումը: Բոլոր պարագաներում պետք է ձգտել հասկանալ, թե ինչ է ասում տվյալ իմաստասիրական արտահայտությունը և պարզել, թե ինչպես է պետք այն վերլուծել ու դարձնել ընթերցողի գիտակցության սեփականությունը:

*
* *

«Իմաստություն» հանդեսում, որի առաջին համարը ներկայացվում է ընթերցողին, հրատարակվելու են առաջին հերթին գիտության զարգացման համար կարևոր հոդվածներ, վերլուծություններ, որոնք կարող են օգտակար լինել մասնավորապես հումանիտար և հասարակական գիտությունների ասպարեզում: Իր առջև դրված խնդիրը իրականացնելու նպատակով խմբագրությունը հոդվածների հեղինակներին առաջարկում է խմբագրությանն ուղարկել արդեն հեղինակի կողմից խմբագրված տարբերակը: Ընդ որում հեղինակները պատասխանատու պետք է լինեն հոդվածներում ներկայացված փաստերի և մեջբերումների ճշգրտության համար: Պետք է նշել այն կարևոր հանգամանքը, որ խմբագրությունն ամեննին էլ չի պահանջում, որ հոդվածներում առաջադրված կարծիքները համապատասխանեն կամ անգամ համահունչ լինեն խմբագրության համապատասխան հայեցակետին:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Խմբագրության կողմից

Առաջաբան

Փոխակերպվող հասարակության զարգացման տեսական և գործնական հիմնախնդիրները
Փիլիսոփայության ոլորտ

Հոգեբանության ոլորտ

Մամուլի արձագանքները խմբագրության խմբագրմամբ

Փիլիսոփայության միջազգային օր

«Փիլիսոփայությունն անսահմանություն է, իսկ մենք՝ չնչին հյուլեններ...»

2011 թվականի նոյեմբերի 17-ի ՀՊՄՀ-ում ՀՖՀՀ ռեկտոր տիկին Ժոել լը Մորգելեկի ողջույնի
խոսքը (Ֆրանսերեն տեքստը և հայերեն թարգմանությունը)

Գրիգոր Ասատրյան՝ Հումանիզմը գլոբալացման դարաշրջանում

Փիլիսոփայական խոհեր

Զվարճալի փիլիսոփայություն

Փիլիսոփաները զվարճանում են, բայց երբեմն էլ զարմանալիորեն լրջանում են...

Ովքե՞ր են ամենահետաքրքիր փիլիսոփաներն ըստ հայ լրատվական միջոցների

Ո՞վ է հզորագույնը մտքերի աշխարհում

Հարցազրույցներ

Սեդա Դադոյան (փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԱՄՆ)

Նունե Ավետիսյան (AABC հեռուստաընկերություն «Բարև» հեռուստահաղորդում, ԱՄՆ)

**ՓՈՒՍԱԿԵՐՊՎՈՂ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ
ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանը 2012 թվականի ապրիլի 16-17-ին կազմակերպել էր գիտական համաժողով՝ նվիրված փոխակերպվող հասարակության տեսական և գործնական հիմնախնդիրների փիլիսոփայական և հոգեբանական տեսանկյունների քննարկմանը: Հայաստանի և արտասահմանյան որոշ երկրների գիտնականների շրջանում այս թեմայի ընտրությունը մեծ հետաքրքրություն առաջ բերեց: Կազմակերպչական խնդիրների լուծման առաքելությունը ստանձնեց Համալսարանի ռեկտոր, պրոֆեսոր Ռուբեն Միրզախանյանը, ում առաջարկով համաժողովի կազմակերպիչներ դարձան նաև Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիան և Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիան, ինչպես նաև՝ Համալսարանում վերջերս ստեղծված Մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային

ՀՊՄՀ ռեկտոր՝ Ռուբեն Միրզախանյան

գիտահետազոտական ինստիտուտը (նախագահ՝ ակադեմիկոս Գեորգ Բրուսյան):

Ժողովին մասնակցած գիտնականների շարքում էին միջազգային լայն ճանաչում ունեցող Եվանգելոս Մոութսոպոուլոսը (Աթենքի (Հունաստան) համալսարանի պատվավոր ռեկտոր, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի համանախագահ), Հանս Կոխլերը (Ինսբրուքի (Ավստրիա) համալսարանի փիլիսոփայության բաժանմունքի ղեկավար, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի համանախագահ), Պիտեր Կեմպը (Կոպենհագենի (Դանիա) Աարհուսի համալսարանին կից կրթության դպրոցի էթիկայի և իրավունքի կենտրոնի տնօրեն, Փիլիսոփայական ընկերությունների միջազգային ֆեդերացիայի նախագահ, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս), Աննա Բազակը (Բուխարեստի (Ռումինիա) պոլիտեխնիկական համալսարանի պրոֆեսոր), Յուհա Ռայկան (Տուրկուի (Ֆինլանդիա) համալսարանի պրոֆեսոր), Վլադիմիր Բերկովը (Մինսկի (Բելոռուսիա) պետական համալսարանի պրոֆեսոր) և այլոք:

Այնպիսի նշանավոր գիտնականներ, փիլիսոփաներ, ինչպիսիք են՝ Յաակո Հինտիկան (J. Hintikka) (ԱՄՆ), Նոամ Չոմսկին (N. Chomsky) (ԱՄՆ), Յուհանի Պիետարինը (J. Pietarinen) (Ֆինլանդիա), Էնրիկո Բերտին (E. Berti) (Իտալիա), Մարկոնդես Ցեզարը (M. Cesar) (Բրազիլիա), Չարլզ Ստրոդը (Ch. Strode) (ԱՄՆ), իրենց հետաքրքրությունը հարցի նկատմամբ հաստատելով, հայտնեցին, որ չեն կարող մասնակցել համաժողովին՝ ուսումնական կազմակերպչական, մանկավարժական գործունեության և այլ հանգամանքների պատճառով, բայց պատրաստ են որոշ ժամանակ անց զեկուցումներով և դասախոսություններով հանդես գալ Հայաստանում, մասնավորապես՝ Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում:

Համաժողովի առանձնահատկություններից էր այն, որ վերջինս ընդգրկել էր Հայաստանի ավելի քան տասնհինգ պետական և ոչ պետական ուսումնական հաստատությունների դասախոսների և ուսանողների: Դրանք են՝ Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանը, Երևանի պետական համալսարանը, Մ. Հերացու

անվան Երևանի պետական բժշկական համալսարանը, Վ. Բրյուսովի անվան Երևանի պետական լեզվաբանական համալսարանը, Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանը, Հայաստանի պետական ճարտարագիտական համալսարանը, Հայաստանի պետական ագրարային համալսարանը, Ֆիզիկական կուլտուրայի հայկական պետական ինստիտուտը, Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանը, Հյուսիսային համալսարանը, Արցախի պետական համալսարանը, «Ինտերլինգվա» լեզվագիտական համալսարանը, Վանաձորի պետական մանկավարժական ինստիտուտը, Գավառի պետական համալսարանը, Երևանի պետական համալսարանի Իջևանի մասնաճյուղը և այլն: Համաժողովին մասնակցում էին Հայաստանի հանրապետության կրթության և գիտության նախարարության ներկայացուցիչներ, ՀՀ ԳԱԱ-ի անդամներ:

Ընդհանուր առմամբ համաժողովին մասնակցում էին շուրջ տասը երկրների (Ավստրիա, Արգենտինա, Բելոռուսիա, Դանիա, Հունաստան, Շոտլանդիա, Ռումինիա Ֆինլանդիա Ֆրանսիա և այլն) ներկայացուցիչներ:

Համաժողովի կարևոր առաքելություններից մեկն էլ այն էր, որ ուսանողների մուտքը բաց էր ոչ միայն իրենց ուսուցիչների և արտասահմանյան հյուրերի զեկուցումներն ունկնդրելու, այլև՝ սեփական զեկուցումները ներկայացնելու համար: Արդյունքում՝ ուսանողների մի քանի լավագույն զեկուցումներ հրատարակման ներկայացվեցին նշանավոր գիտնականների զեկուցումների կողքին: Համաժողովի հանդիսավոր բացումը տեղի ունեցավ Ապրիլի 16-ին Անի Պլազա հյուրանոցի ընդարձակ դահլիճում: Նիստը բացեց ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի նախագահ, Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ արձրթեր Մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտի տնօրեն ակադեմիկոս Գեորգ Բրուսյանը: Ողջունելով ներկաներին՝ հայ փիլիսոփան ասաց. «Մենք ապրում ենք մի այնպիսի ժամանակաշրջանում, երբ հնի և նորի պայքարում ստեղծվում է փոխակերպման միտված հասարակություն: Այդ գործընթացում տեղի է ունենում անցյալից մեզ հասած լավի, օգտակարի ծիլերի օրգանական զուգակցում: Դա նշանակում է, որ հինը ոչ թե դեն է նետվում բոլոր դեպքերում ու պայմաններում, այլ կերպարանափոխվում է նորի ազդեցության տակ և նպաստում նորի զարգացմանը: Դա այն է, ինչ մասնագետներն անվանում են փոխակերպվող հասարակություն: Այդ փոխակերպումը ներառում է զարգացման հիմնական շերտերը և փուլերը: Տվյալ պարագայում մեր համաժողովը քննության նյութ է դարձնում փոխակերպվող հասարակության գիտական ըմբռնումը՝ ընդհանրապես (մեթոդաբանական տեսանկյուն) և խնդրո առարկայի հետ առնչվող գիտական մոտեցման ու նվաճումների քննական արժեքավորումը՝ մասնավորապես»:

Այնուհետև գիտաժողովի մասնակիցներին ողջունեց Հայաստանի հանրապետության վարչապետ, Մանկավարժական համալսարանի խորհրդի նախագահ Տիգրան Սարգսյանը: Նշելով, որ քննարկվող թեման խիստ արդիական է գիտնականների, և քաղաքական գործիչների համար, նա ավելացրեց. «Համոզված եմ, որ այս համաժողովը կնպաստի Մանկավարժական համալսարանի միջազգային կապերի ամրապնդմանը: Մենք մշակել ենք համալսարանի զարգացման հավակնոտ ծրագիր՝ նրա մակարդակը միջազգային լավագույն համալսարանների չափանիշներին բարձրացնելու համար... մենք ապրում ենք մի աշխարհում, որի թիվ մեկ

ՀՊՄՀ –ի մի խումբ դասախոսներ

բնութագիրն արագ փոփոխություններն են, որոնց արդյունքում էապես ուժգնացել են փոխադարձ ազդեցությունները, և աշխարհը դարձել է շատ ավելի բաց: Մեր աչքի առջև ձևավորվում է որակապես նոր տիպի՝ պոստինդուստրիալ հասարակություն, որի հենքային գործընթացը ոչ թե ապրանքների, այլ գիտելիքի արտադրությունն է: Ժամանակակից է այն հասարակությունը, որն ի վիճակի է արտադրել ժամանակակից գիտելիք»: Այնուհետև ՀՊՄՀ խորհրդի նախագահը նշեց, որ համաշխարհային, տնտեսական ճգնաժամն առավել սուր ձևով է ներկայացնում փոխակերպվող հասարակության խնդիրները և պահանջում, քաղաքական գործիչներից՝ գտնել այնպիսի լուծումներ, որոնք թույլ չեն տա քաղաքացիներ կենսամակարդակի նվազում:

Լիագումար նիստում «Հավիտենական տիեզերքը և մարդու դատապարտված իրավունքը. համակերպում, թե նախաձեռնողականություն» թեմայով առաջին զեկուցումը ներկայացրեց պրոֆեսոր Եվանգելոս Մոութսոպոլոսը: Այնուհետև պրոֆեսոր Հանս Կոխլերը հանդես եկավ «Արդի բազմաաշակույթային հասարակությունը և միջմշակութային հարաբերությունների հերմենևտիկան», իսկ պրոֆեսոր Պիտեր Կեմպը՝ «Կոսմոպոլիտիզմը մեր ժամանակներում» թեմայով զեկուցումներով:

Հանդիսավոր նիստի վերջում ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի նախագահ Գեորգ Բրուտյանը՝ Ակադեմիայի նախագահության որոշմամբ, ՀՀ վարչապետ Տիգրան Սարգսյանին շնորհեց Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի պատվավոր դոկտորի կոչում, ինչը Տիգրան Սարգսյանը երախտագիտությամբ համարեց պարտավորեցնող:

Համաժողովի աշխատանքը շարունակվեց փիլիսոփայության ոլորտի երեք և հոգեբանության ոլորտի երկու մասնաճյուղերում: (Գիտաժողովի բացման տեսանյութը տե՛ս Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի կայքում՝ www.armspu.am):

Ինչպես համաժողովին մասնակից գիտնականները, այնպես էլ երևանյան մամուլը բարձր գնահատեցին համաժողովի արդյունքները: Անկասկած, այդ հաջողությունները պայմանավորված էին մի շարք գործոններով, որոնց մեջ առանձնանում է հենց համաժողովի թեմայի ընտրությունը:

Թեման, իրոք, արդիական էր, ինչը և հետաքրքրություն առաջացրեց ինչպես զեկուցողների, այնպես էլ՝ ունկնդիրների շրջանակներում: Աչքի էր զարնում մի երևույթ, որի վրա հարկ է հատուկ ուշադրություն բևեռել: Փոխակերպվող հասարակության պրոբլեմը զեկուցողները քննարկում էին դուրս գալով այդ խնդրի նեղ՝ հասարակական, սոցիալական շրջանակներից և ծավալվում դեպի հարակից բնագավառները, մասնավորապես՝ դեպի տեսական տրամաբանությունը, հոգեբանությունը և, իհարկե, դեպի փիլիսոփայությունը (վերջինս, անշուշտ, այդպես պետք է լիներ ըստ սահմանման):

Կազմկոմիտեն՝ Խ.Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի ռեկտորի գլխավորությամբ, որոշել էր առավելագույն չափով օգտվել համաժողովում միջազգային համբավ ունեցող մասնագետների ներկայությունից և առաջարկել նրանց դասախոսություններ կարդալ նաև համալսարանի ուսանողների համար իրենց նախընտրած թեմաներով: Հյուրերն այդ առաջարկն ընդունեցին ըմբռնումով և ուրախությամբ:

Դասախոսություններ կարդացին ակադեմիկոսներ՝ Մոութսոպոլոսը (Հունաստան), Քեմպը (Դանիա), Կոխլերը (Ավստրիա), Բագակը (Ռումինիա): Հետաքրքրությունը դեպի

Համաժողովի նախագահություն
Հ. Կոխլեր, Գ. Բրուտյան, Ե. Մոութսոպոլոս

հյուրերի զեկուցումները մեծ էր: Համաժողովից անմիջապես հետո Երևանի տարբեր համալսարաններից և որոշ կազմակերպություններից դիմում էին ՀՊՄՀ ղեկավարությանը՝ խնդրելով զեկուցման օրինակները:

Ի դեպ, համաժողովի կազմկոմիտեն կարողացել էր հիանալի ծրագիր մշակել նաև հրավիրված գիտնականներին Հայաստանի որոշ հիշարժան վայրեր ցույց տալու հարցում:

Մասնակիցների այցելություններն ավարտվեցին Եղեռնի հուշարձանին ծաղկեպսակներ դնելով և իրենց հարգանքի տուրքը մատուցելով այն ամենին, ինչ հիշեցնում է 1915 թվականի Մեծ Եղեռնը: Ինչպես հյուրերը, այնպես էլ համաժողովի հայաստանյան մասնակիցներից ոմանք պարզևատրվեցին մեղալներով, իսկ ոմանք էլ ստացան պատվավոր գիտական կոչումներ:

Հրավիրված գիտնականները մեծ գոհունակությամբ խոստումներ տվեցին ապագայում ևս ստեղծագործական կապեր հաստատել Հայաստանի, մասնավորապես, Խաչատուր Աբովյանի անվան Պետական Մանկավարժական Համալսարանի հետ:

Այժմ խնդիրն այն է, որ գիտաժողովում ձեռքբերվածը ինչպես հյուրերի, այնպես էլ հայաստանյան գիտնականների համատեղ ուժերով, ոչ թե բավարարվածության զացմունք առաջացնի մեր գիտական կազմակերպությունների և, ընդհանրապես, գիտնականների շրջանակներում, այլև նոր, ամուր և

Ռուբեն Միրզախանյանը և Գեորգ Բրուստյանը Մեծ Եղեռնի հուշարձանին ծաղկեպսակ դնելիս

կարևոր հիմք հանդիսանա քննարկված գիտական խնդիրների հետագա զարգացման համար: Ինչպես արտահայտվել է ակադեմիկոս Գ. Բրուստյանը. «*Գիտության մեջ կանգ առնելը նշանակում է ոչ թե դռնի տեղում, այլ հետ գնալ*»: Այդ խնդիրն, անշուշտ, նպաստում է այն կարգն ու ձևը, որով ղեկավարվում էր դիտարկվող համաժողովը: Առաջին հերթին պետք է նշել, որ համաժողովում տիրում էր մտքերի փոխանակում բազմազան ձևերով՝ զեկուցումների և դասախոսությունների քննարկման միջոցով, որին մասնակցում էին և՛ անվանի գիտնականները, և՛ հայաստանյան գիտության ներկայացուցիչները և, նաև ուսանողները:

Հարկ է նշել, հատկապես, այն հանգամանքը, որ համաժողովի շնորհիվ ստեղծվեց որոշակի միասնական դաշտ՝ փիլիսոփայության և հոգեբանության բնագավառում: Դա հնարավորություն ընձեռեց խուսափել խուլ և համրերի հաղորդակցումից, որը տեղի է ունենում որոշ գիտաժողովներում, որտեղ ոչ բոլոր կողմերն են տիրապետում միևնույն լեզվին, և այդ լեզվական դժվարությունը առաջ է բերում է՛լ ավելի մեծ դժվարություններ գիտության խնդիրների, հարցերի փոխըմբռնման հարցում: Իսկ երբ լեզվական գործոնը չի խանգարում փոխըմբռնմանը, ապա առավել ավելի մեծ ոգևորությամբ են ցանկանում կատարելագործել անգլերենի իմացությունը՝ առավել հասկանալի դարձնելու հեղինակի միտքը: Դա էլ իր հերթին պայմաններ է ստեղծում, որ հարցերի լուսաբանումը տեղի ունենա «ոչ թե ուժի փաստարկմամբ, այլ՝ փաստարկման ուժով»: Գ. Բ.

ՀՀ ՎԱՐՉԱՊԵՏ, ՀՊՄՀ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ ՏԻԳՐԱՆ
ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ

Թեման, որ մենք այսօր ձեզ հետ միասին պետք է քննարկենք, ունի մի շարք առանձնահատկություններ:

Ես ցանկանում եմ ձեր ուշադրությանը ներկայացնել այն գոյաբանական սկզբունքները, որոնցով ղեկավարվում է ՀՀ գործադիր իշխանությունը, և բարձրացնել հարցեր, որոնց պատասխաններն ակնկալում ենք ստանալ այստեղ ներկա գիտնականներից:

Համաշխարհային ճգնաժամն առավել սուր ձևով է ներկայացնում փոխակերպվող հասարակության խնդիրները և պահանջում արդյունավետ լուծումներ, որոնք թույլ չեն նվազեցնել քաղաքացիների կենսամակարդակը: Մյուս կողմից՝ քաղաքական գործիչները քաջ գիտակցում են, որ գիտությունն ի վիճակի չէ պատասխանելու շատ հարցերի:

Մենք փորձել ենք դուրս բերել այն հիմնարար, կարևորագույն առանձնահատկությունները, որոնք բնորոշում են մեր ներկան:

ՀՀ Վարչապետ, ՀՊՄՀ Խորհրդի նախագահ՝
Տիգրան Սարգսյան

Առաջին՝ մենք ապրում ենք մի աշխարհում, որի առաջնային բնութագրիչը արագ փոփոխությունն է: Երբևէ մարդկությունը չի ապրել այնպիսի ժամանակներում, երբ փոփոխություններն այդքան ակնհայտ են: Մի սերունդը չի հասնում ամբողջությամբ այն յուրացնել, հասկանալ հենքային գործընթացները, բացահայտել օրինաչափություններ, դրանից ելնելով ձեռակերպել խնդիրներ և դրանց լուծումներ տալ:

Ժամանակակից աշխարհի երկրորդ առանձնահատկությունն այն է, որ էապես ուժգնացել են փոխադարձ ազդեցությունները: Աշխարհն այսօր շատ ավելի բաց է, քան քսան կամ հիսուն տարի առաջ. պետությունների փոխազդեցություններն էական նշանակություն ունեն:

Երրորդ առանձնահատկությունն այն է, որ ակնհայտորեն ձևավորվում է որակապես նոր տիպի հասարակություն, որին շատ հաճախ անվանվում են պոստինդուստրիալ:

Հասարակության հիմնական հարաբերությունների ձևավորման առանցքում պետք է լինի ոչ թե ապրանքների, այլ գիտելիքի արտադրությունը:

Հաջորդ առանձնահատկությունը բխում է նախորդից. եթե հենքային գործընթացի հիմքում ընկած լինի գիտելիքի արտադրությունը, ապա հասկանալի է, որ հիմնական ռեսուրսը կլինի մարդը: Ժամանակակից կիսամարվի այն հասարակությունը, որը կստեղծի առավել բարենպաստ պայմաններ մարդու՝ նոր գիտելիքներ ստեղծելու համար:

Փոխակերպվող հասարակության մյուս առանձնահատկությունը արժեքային համակարգի ճիշտ կողմնորոշումն է:

Պետք է ճշգրտել ժամանակակից հասարակությանը բնորոշ արժեքները, գրված և չգրված կանոնները և հասկանալ մարդկության զարգացմանը խոչընդոտող հնամաշ արժեքները:

Կան բավականին բուռն շրջադարձեր, որոնց լուծումները միանաշնակ չեն:

Մենք պետք է համակերպվենք այն մտքին, որ աշխարհը գնում է ոչ միայն միաձուլման և միասնական ստանդարտների ներկրման, այլև պայքարում է իր տեսակի և առանձնահատկությունների՝ արժեքների համար:

Այդ տեսակետից ազգային մշակույթի զարգացումը, ազգային ինքնության պահպանումը նույնպես ունի ֆունդամենտալ նշանակություն:

Մենք պետք է գտնենք եզրեր փոքրացող աշխարհի միասնական ստանդարտների և բազմազանության միջև:

Մի քանի տարի առաջ տեղի ունեցած տնտեսագիտության համաշխարհային մեծության ֆինանսական հավաքի ժամանակ բոլոր գիտնականները խոսում էին սպառվելիք ֆինանսական և տնտեսական ճգնաժամի մասին: Նրանցից ոչ մեկը համարձակություն չունեցավ բացատրելու դրա հիմնական պատճառները. համերաշխությունը ձևավորվեց միայն հետևյալ հարցի շուրջ՝ ճգնաժամից հետո մենք կբացատրենք, թե որոնք են ճգնաժամի պատճառները և ինչ է պետք անել:

Մարդկությունը թևակոխել է զարգացման մի նոր փուլ, որը ենթադրում է շարունակական փոխակերպումներ:

Այս առանձնահատկությունը մշտապես հետապնդելու է մեզ: Պետք է ստեղծել նախադրյալներ, որ քաղաքացիները պատրաստ լինեն ընկալելու մշտապես փոփոխվող հասարակությանը:

Այդ տեսակետից մեր սպասելիքները գիտաժողովից մեծ են: Բոլորիս ցանկանում եմ բեղմնավոր աշխատանք հավաստիացնելով, որ գիտաժողովի արդյունքները լինելու են Կառավարության ուշադրության կենտրոնում:

ԳԻՏԱԺՈՂՈՎՈՒՄ ԿԱՐԴԱՑԱԾ ԶԵԿՈՒՅՑՆԵՐ
ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏ

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ

Փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, ՀՀ հանրային խորհրդի քաղաքացիական հասարակության կայացման հարցերի հանձնաժողովի նախագահ, «Կովկաս» հասարակագիտական հետազոտությունների կենտրոնի նախագահ, Խ. Արուսյանի անվան ՀՊՄՀ-ի առընթեր Մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտի փոխտնօրեն

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՄԱՆ

ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ԵՎ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԱՅԻՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Լայն իմաստով **փոխակերպվող** կարելի է համարել ցանկացած փոփոխվող և զարգացող հասարակություն: Սակայն, վերջին տասնամյակների ընթացքում **փոխակերպվող հասարակություն** հասկացությունն առավելապես գործածվում է քաղաքական, տնտեսական, իրավական, գաղափարական, մշակութային առումներով արմատական և համակարգային, թեև՝ ոչ հեղափոխական, այնուհանդերձ՝ դինամիկ, երբեմն էլ՝ դրամատիկ վերափոխումներ ապրող անցումային հասարակությունները բնութագրելու համար:

Այդ վերափոխումների արդյունավետ ընթացքն ու շահեկան ելքերը մեծապես պայմանավորված են հիմնարար հետազոտությունների վրա խարսխված և մեթոդապես ապահովված կառավարման ու որոշումների ընդունման քաղաքականությամբ:

20-րդ դարի 40-ական թվականներին կառուցվածքային ֆունկցիոնալիզմի նշանավոր ներկայացուցիչ ամերիկացի սոցիոլոգ Ռ.Մերտոնն առաջարկեց միջին մակարդակների տեսության գաղափարը (Девятко 1997): Այս հայեցակարգի համաձայն, հետազոտության օբյեկտ են հանդիսանում ոչ թե հասարակությունն ու քաղաքակրթությունն՝ ընդհանրապես, ոչ թե առանձին անհատներն ու նրանց գործունեությունը, այլ սոցիալական ինստիտուտները (հաստատությունները), խմբերն ու գործընթացները:

Սույն հոդվածը նվիրված է փոխակերպվող հասարակության համակարգում տեղի ունեցող գործընթացների կառուցվածքային և գործառնությանին առանձնահատկությունների վերլուծությանը, որտեղ որպես հասարակական համակարգի տարրեր դիտարկվում են հասարակական ինստիտուտները:

Հաճախ կարելի է հանդիպել «հասարակական ինստիտուտ» հասկացության չափազանց լայն գործածությունների, երբ այն տարածվում է նաև սոցիալական մեխանիզմների (կառուցակարգերի), ավանդույթների, ենթակառուցվածքային միավորների վրա: Օրինակ՝ խոսվում է պատգամավորին ետ կանչելու ինստիտուտի, դատարանի վճիռը բողոքարկելու ինստիտուտի, խնամախոսության ինստիտուտի մասին: Մինչդեռ, ավելի ճիշտ կլիներ խոսել ետկանչի ու բողոքարկման մեխանիզմների, խնամախոսության ավանդույթի կամ արարողակարգի մասին:

Այդ արտահայտությունների ճշգրտմանը պետք է հետամուտ լինել հասկացությունների սահմանման գործընթացներում: Մասնագիտական գրականության մեջ հանդիպում են հասարակական ինստիտուտների նկարագրական, համեմատական, նաև՝ այլաբանական բնույթի մեկնաբանություններ (որպես տրոբված արահետ, հուն, կենդանական բնագոյների սոցիալական անալոգ և այլն) (Бергер 1996: 84-85, Кравченко 2001: 183-186):

Հասարակական ինստիտուտի էությունն առավել ամբողջական կարելի է արտահայտել հետևյալ սահմանմամբ. **հասարակական ինստիտուտները հանրային կյանքի կազմակերպման և կառավարման հարաբերականորեն կայուն ձևերն ու եղանակներն են, որոնք հասարակական**

հարաբերություններն ու գործընթացները դարձնում են սոցիալ-կառուցվածքային տեսանկյունից առավել կարգավորված ու նորմավորված (Հովհաննիսյան 2003: 9):

Այդպիսիք են տնտեսությունը, որտեղ տեղի են ունենում նյութական բարիքների ու ծառայությունների արտադրության, փոխանակման և սպառման գործընթացները, ընտանիքը, որը կատարում է մարդկային ներուժի վերարտադրության, ինտիմ հարաբերությունների կարգավորման, առաջնային սոցիալականացման, բարոյահոգեբանական աջակցության գործառույթներ, կրթությունը, որտեղ տեղի է ունենում ավագ սերնդի փորձի ու գիտելիքների կազմակերպված փոխանցումը երիտասարդ սերնդին: Մակայն տնտեսության գործունեությունը ենթադրում է ֆինանսական ենթահամակարգի առկայություն, վերջինիս գործունեությունը՝ բանկերի առկայություն, դրամի փոխանակման կետերի անհրաժեշտություն և այլն: Ընտանիքի ձևավորման և կենսագործունեության համար անհրաժեշտ են իրավական նորմեր, ավանդույթներ ու սովորույթներ: Ինստիտուտների գործունեության համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքային այդպիսի միավորներն ընդունված է անվանել մեխանիզմներ, արարողակարգեր, պրակտիկաներ:

Ժամանակակից սոցիոլոգիան հասարակական համակարգում առանձնացնում է վեց գլխավոր ինստիտուտներ, որոնցից կազմված է հասարակության ողնաշարը՝ տնտեսություն, քաղաքականություն, ընտանիք, կրթություն, գիտություն և կրոն:

Պետք է նկատել նաև, որ տարբեր հասարակական համակարգերում վերը նշված գլխավոր ինստիտուտների շարքում ևս կան դոմինանտներ և «երկրորդայիններ»: Օրինակ՝ նախկին ԽՍՀՄ-ում դոմինանտորը քաղաքականությունն էր, գաղափարախոսական բաղադրիչը: Այն իր կնիքն էր թողնում տնտեսության, կրթության, ընտանիքի, կրոնի, հասարակական կյանքի մյուս կողմերի ու հարաբերությունների վրա: Թերևս տեղին է նկատել, որ մարքայան հայտնի դրույթը, թե կեցությունն է որոշում գիտակցությունը և համապատասխանաբար՝ հասարակական հիմնաշենք է որոշում վերնաշենքային գործոնների բնութագիրը (Մարքս, Էնգելս: 17-19, 51-52), ԽՍՀՄ-ում իրականացվել էր ճիշտ հակառակ տարբերակով. վերնաշենքային գործոններն (գաղափարախոսությունը, քաղաքական սկզբունքներն) էին թելադրում հիմնաշենքային (տնտեսական) հարաբերությունների ինչպիսին լինելը:

ԱՄՆ-ում ազդեցիկ և որոշիչ է տնտեսական հատվածը: Այն իր կնիքն է թողնում կրթական համակարգի, գիտության, ընտանիքի վրա: ԱՄՆ-ը առաջատարների շարքում է պայմանագրային ամուսնությունների, կրթության շուկայամետության ցուցանիշներով: ԱՄՆ-արտաքին քաղաքականությունը զգալիորեն ուղղորդվում և բացատրվում է հենց տնտեսական շահի գործոնով:

Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում բավական ազդեցիկ է կրոնը՝ որպես այդ երկրի պետական անվտանգության և տարածքային ամբողջականության երաշխիք: Կրոնն իր կնիքն է դնում թե կրթության, թե քաղաքականության, թե ընտանեկան հարաբերությունների և թե հասարակական կյանքի այլ կողմերի վրա:

Հայ հասարակության համար, վերը նշված վեց գլխավոր ինստիտուտների շարքում թերևս առավել ազդեցիկ ու դոմինանտոր են ընտանիքն ու կրթությունը: Թեև համաշխարհայնացման գործընթացների և տնտեսական գործոնի ավելի ու ավելի կարևորման ընթացքում ընտանիքի ինստիտուտը սկսել է թուլանալ (ավելացել են ամուսնալուծությունները, դիսուկալ ամուսնությունները, ոչ լրիվ ընտանիքները և այլն), սակայն կրթական համակարգը մեր հասարակության համար մնում է արժեհամակարգի գլխավոր բաղադրիչներից մեկը: Հանրային կարծիքն ավելի զգայուն է արձագանքում ընտանեկան արժեքների ու կրթական համակարգի հետ կապված գործընթացներին, քան տնտեսական աշխարհում կատարվող փոխակերպումներին:

Նշված առանձնահատկությունների իմացությունն ու հաշվի առնելն անհրաժեշտ է հասարակական վերփոխումների վերաբերյալ որոշումների ընդունման գործընթացներում:

Այնուհանդերձ, հասարակական համակարգի զարգացումներն ու փոխակերպումները տեղի են ունենում ինստիտուցիոնալ կառույցների էվոլյուցիայի, ավանդական սոցիալական հաստատությունների արդիականացման և նորերի ձևավորման ճանապարհով:

Նոր ինստիտուտի ձևավորման, սոցիալական նորմերի, դերերի ու կարգավիճակների ամրագրման գործընթացը կոչվում է **ինստիտուցիոնալացում**:

Դրա արդյունքում հասարակական գործունեության ինքնաբերական ձևերը, վերափոխումներն ու շարժումները դառնում են սոցիալ-կառուցվածքային տեսանկյունից առավել կարգավորված ու նորմավորված:

Նոր ինստիտուտի ձևավորման-ինստիտուցիոնալացման գործընթացում կարելի է առանձնացնել երկու տեսանկյուններ՝ **կառուցվածքային** և **գործառույթային** բաղադրիչները:

Ինստիտուտը կառուցվածքային առումով կայացած կարելի է համարել, եթե առկա են դրա գոյության և կենսագործունեության համար անհրաժեշտ

- Օրենսդրական դաշտն ու իրավական-նորմատիվ պայմանները
- Նյութական-ֆինանսական ռեսուրսները
- Մարդկային-կադրային ռեսուրսները:

Գործառույթային առումով ինստիտուտը կայացած է, եթե այն լիարժեք կերպով կատարում է իր վրա դրված առաքելությունը, դերը հասարակական կյանքում:

Ներդաշնակ, աստիճանական զարգացումներ ապրող հասարակության մեջ սոցիալական ինստիտուտի այս երկու կողմերի ձևավորումն ու զարգացումը սովորաբար տեղի է ունենում ներդաշնակ, զուգահեռաբար: Սակայն, արմատական շրջադարձային փոխակերպումներ ապրող հասարակությունների պարագայում կարող են լինել ինստիտուտների ձևավորման կառուցվածքային և գործառույթային բաղադրիչների ոչ սինխրոն զարգացումներ:

Հայաստանյան իրականության մեջ ժողովրդավարական հաստատությունների մի հատվածը կարելի է ձևավորված համարել գլխավորապես կառուցվածքային առումով: Կան բազմաթիվ կուսակցություններ՝ իրենց կանոնադրությամբ, անդամներով, որոշակի նյութական ռեսուրսներով, սակայն որպես հանրության լայն խավերի շահերն ինտեգրելու և քաղաքական որոշումների կայացման մակարդակում դրանք ներկայացնելուն կոչված կառույցներ՝ դեռևս զարգացման ու կայացման խնդիրներ ունեն: 2004 թվականից ՀՀ-ում գործում է Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակը: Առկա են համապատասխան իրավական դաշտ, նյութական-ֆինանսական ռեսուրսներ ու աշխատակազմ, սակայն հանրային կյանքի տարբեր ոլորտներում այդ ինստիտուտի ներկայությունն ու գործառնությունը միշտ չէ, որ բավարար է: 2012թ. տվյալներով ՀՀ արդարադատության նախարարությունում գրանցված են 3780-ից ավելի ոչ կառավարական կազմակերպություններ¹՝ իրենց կանոնադրությամբ ու անդամներով, համապատասխան իրավական դաշտով, սակայն դրանցից շատերն ի վիճակի չեն կատարելու իրենց կանոնադրական առաքելությունը: Գործառույթային առումով այդ կազմակերպությունները դեռևս կայացման ճանապարհ ունեն անցնելու:

Կարող է լինել նաև հակառակը, երբ ձևավորվել է այս կամ այն գործառույթի նկատմամբ հասարակական պահանջարկ, առակա է խնդիր, որը ստանում է ինքնաբերական ու իրավիճակային լուծումներ, սակայն դեռևս չկա որևէ կոնկրետ կառույց, որը պաշտոնապես ստանձներ ու իրականացներ այդ գործառույթը:

Օրինակ՝ 1980-ականների վերջին Ադրբեջանի հետ սահմանին հնչում էին կրակոցներ, զոհվում էին Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքացիներ, և առակա էր հայկական բնակավայրերն ու բնակչությանը պաշտպանելու անհրաժեշտությունը: Սակայն չկար ոչ պաշտպանության նախարարություն, ոչ էլ ազգային բանակ, որը ստանձներ այդ գործառույթի իրականացման պարտականությունը: Խնդրի լուծում իրականացվում էր սահմանամերձ գյուղերի բնակչության, ներքին գործերի նախարարության, ազգային անվտանգության ծառայության և երկրապահ կամավորականների ջոկատների ուժերով: Եվ միայն 1991թ. ՀՀ նախագահի կողմից ստորագրվեց հրամանագիր կառավարության կազմում պաշտպանության

նախարարությունն ստեղծելու մասին, որի վրա դրվեց կամավորական ազատամարտիկների խմբերի հիման վրա ազգային բանակի կորիզը ձևավորելու առաքելությունը:

Ինստիտուցիոնալացման հակառակ երևույթը *ինստիտուցիոնալ ճգնաժամն* է: Դա մի իրավիճակ է, երբ ինստիտուտն, ի վիճակի չլինելով կատարել իր վրա դրված գործառնությունները, սկսում է խոչընդոտել հասարակական զարգացման գործընթացները, առաջացնել նորանոր խնդիրներ:

Քաղաքական ինստիտուտների և իշխանական կառույցների ճգնաժամն, օրինակ, կապված է հասարակական կառավարման բնագավառում իրենց առաքելության ոչ արդյունավետ իրականացման հետ և դրսևորվում է բնակչության շրջանում դրանց նկատմամբ վստահության անկմամբ: Ձևավորվում են երկու հիմնական միտումներ. լայն խավերին բնորոշ քաղաքական իներտություն, քաղաքական կյանքից օտարվածություն և քաղաքական կառույցների՝ քաղաքացիներին իրենց կողմը գրավելու ոչ ժողովրդավարական մեթոդներին (ընտրակաշառք, վարչական ռեսուրսների և միջոցների կիրառում) դիմելու գործելակերպի աճ (Հովհաննիսյան 2003: 11-12):

Վերջին տասնամյակների փորձը վկայում է, որ փոխակերպվող հասարակության մեջ պարբերաբար աճում է իշխանության ինստիտուտների և քաղաքական կուսակցությունների նկատմամբ անվստահությունը: Ճգնաժամը, սակայն, վեր հանելով ինստիտուտի գործառնության մեջ եղած խոչընդոտները, օգնում է նաև մեթոդապես հիմնավորված գործունեության դեպքում վերացնել դրանք՝ կատարելագործելով հասարակական համակարգի կառուցվածքային և գործառնությանն նկարագիրը:

Ինստիտուցիոնալ ճգնաժամի հաղթահարման առնվազն չորս ելքեր կարելի է առանձնացնել.

- ինստիտուտը դադարում է գոյություն ունենալուց,
- ինստիտուտը իր գործառնությունների մի մասը փոխանցում է այլ ինստիտուտի,
- ստեղծվում են նոր ինստիտուտներ, որոնք ստանձնում են ճգնաժամ ապրող ինստիտուտի կողմից չիրականացվող գործառնությունները²,
- իրականացվում են ինստիտուտի կառուցվածքային բարեփոխումներ, որի արդյունքում ինստիտուտը վերստանձնում է իր գործառնությունները:

Նոր ինստիտուտների ձևավորման և ինստիտուցիոնալ ճգնաժամի երևույթները հասարակական համակարգի զարգացման ու վերափոխման գործընթացների անխուսափելի իրողություններն են: Առանց ճգնաժամերի և դրանց հաղթահարման դժվար է պատկերացնել ինստիտուտների զարգացումն ու հասարակական առաջընթացը:

Հասարակական փոխակերպվող համակարգերում տեղի ունեցող գործընթացների գնահատման և արդյունավետ կառավարման տեսանկյունից առանձնակի ուշադրության է արժանի հասարակական ինստիտուտների գործառնությանն առանձնահատկությունների վերլուծությունը:

Ավանդաբար առանձնացվում են դրական և բացասական գործառնությունները: Ինստիտուտի գործառնությոը դրական է, եթե նա իր գործունեությամբ նպաստում է հասարակական հարաբերությունների կատարելագործմանը, առկա խնդիրների արդյունավետ լուծմանը: Գործառնությոը բացասական է (դիսֆունկցիա), եթե ինստիտուտի գործունեությունը խոչընդոտում է հասարակական հարաբերությունների զարգացմանը, առաջ է բերում նորանոր խնդիրներ:

Սակայն առավել կարևոր է հասարակական հաստատությունների գործունեությունը բացահատ և ոչ բացահայտ գործառնությունների դիտանկյունից վերլուծելու հանգամանքը:

Գործառնությոը կոչվում է բացահայտ, եթե այն ամրագրված է օրենսդրությամբ և ինստիտուտի իրավական փաստաթղթերում, հռչակված է, և այդ մասին լավատեղյակ է հանրային կարծիքը: Գործառնությոը կոչվում է ոչ բացահայտ (թաքնված), եթե այն ամրագրված չէ

իրավական փաստաթղթերում, հրապարակված չէ և դժվար նկատելի է հանրային կարծիքի համար (*Мертоп 1996*):

Բուհի դրական բացահայտ գործառույթները (կրթության գործի կազմակերպում, մասնագետների պատրաստում, գիտահետազոտական ծրագրերի իրականացում) ամրագրված են նրա կանոնադրության մեջ: Սակայն, բուհը նպաստում է նաև երիտասարդների միջև ընկերական կապերի ձևավորմանը, երբեմն էլ նոր ընտանիքների ձևավորմանը, ինչը ոչ բացահայտ դրական գործառույթների շարքում պետք է դիտարկել: Բայց, երբ բուհը ձգտում է իրականացնել բիզնես գործառույթներ՝ ֆինանսական եկամուտները դիտարկելով ոչ թե իբրև կրթական գործի կազմակերպման միջոց, այլ՝ գլխավոր նպատակ, սկսում է իրականացնել ոչ բացահայտ բացասական գործառույթ՝ թողարկելով անլիարժեք ու թերի մասնագետներ:

Բանակի դրական գործառույթը երկրի և բնակչության անվտանգության ապահովումն է արտաքին վտանգներից: Սակայն, երբ բանակը փորձում է ազդել ներքաղաքական գործընթացների վրա, կամ էլ, երբ բանակում չեն գործում կանոնադրական հարաբերությունները, և ծառայողները զոհվում կամ խեղվում են մինչև ճակատային գիծ հասնելը, բանակը սկսում է իրականացնել ոչ բացահայտ դիսֆունկցիաներ:

Այս առումով մտահոգիչ են և միաժամանակ հետաքրքիր վերլուծության նյութ են հանդիսանում հայստանյան կրթական հաստատություններում սովորողների գիտելիքների գնահատման գործող և ժամանակ առ ժամանակ փոփոխվող սանդղակները:

Խորհրդային տարիներին կրթական հաստատություններում առավել տարածված էր գիտելիքների գնահատման հինգմիավորանոց համակարգը, որտեղ նվազագույն դրական գնահատական համարվում էր «3»-ը: Այդ ընտրությունը հիմնավորված էր ընդհանուր կրթական քաղաքականությամբ. սովորողի գիտելիքները «բավարար» կարող էին գնահատվել, երբ նա յուրացրած լիներ դասընթացի սահմանված ծրագրի առնվազն կեսը և ավելին: «3»-ը կազմում է 5-միավորանոց սանդղակի 60%-ը:

Կրթական համակարգում վճարովի և անվճար հատվածների ձևավորման և մրցակցային սկզբունքների ներմուծմանը զուգահեռ գիտելիքների գնահատման առավել զգայուն սանդղակների կիրառման պահանջարկ առաջացավ: Հայաստանյան կրթական հաստատություններում սկսեց գործել 20-միավորանոց համակարգը, որտեղ սկզբում «10», իսկ հետո «8» միավորը սահմանվեց որպես նվազագույն դրական գնահատական: Դրանք 20-միավորանոց սանդղակում ունեն համապատասխանաբար՝ 50% և 40% տեսակարար կշիռ: Փաստորեն, նվազագույն դրական գնահատականի շեմն իջեցվեց սկզբում 10, ապա 20%-ով: 20-միավորանոց սանդղակը 5-միավորանոցի փոխակերպելու պարագայում առաջինի «8» միավորը համապատասխանում էրկրորդի «2»՝ «անբավարար» գնահատականին: Նույնն է պատկերը նաև հանրակրթական հաստատություններում կիրառվող 10-միավորանոց սանդղակի դեպքում, որտեղ նվազագույն դրականի շեմը սահմանված է «4» միավորը: Տես Աղյուսակ 1:

Աղյուսակ 1.

Սովորողների գիտելիքների գնահատման սանդղակներ, որոնք կիրառվում են կրթական հաստատություններում

1	1	1
2	2	2
3 → 60%	.	3
4	.	4 → 40%
5	8 → 40%	5
	.	6
	10 → 50%	7
	.	8
	.	9
	.	10
	20	

Այս ամենը, սակայն, չարյաց փոքրագույնն է, կարծես: ՀՀ բուհերում գնահատման նոր սանդղակների ներմուծմանը զուգահեռ, սկսեց ձևավորվել միջանկյալ քննությունների կամ ստուգումների համակարգը, որը հնարավորություն է ընձեռում սովորողին կիսամյակային նյութը հանձնել հատվածաբար: Սկզբունքն ինքնին վատը չէ: Բայց այստեղ էլ կիրառվող գնահատման սանդղակները պարունակում ոչ բացահայտ դիսֆունկցիաներ:

Մինչև 2011թ. որոշ բուհերում կիսամյակի ընթացքում 64 և ավելի ժամաքանակով մատուցվող առարկաների պարագայում կիրառվում էր կիսամյակի ընթացքում սովորողի գիտելիքները չորս անգամ գնահատելու պրակտիկան: Յուրաքանչյուր ստուգում կարող էր գնահատվել առավելագույնը «4» միավոր, իսկ հաճախումների (մասնակցության) համար ուսանողը կարող էր վաստակել ևս «4» միավոր: Արդյունքում ստացվում էր, որ եթե ուսանողը կարողացել է 4 ընթացիկ ստուգումներից ստանալ «1»-ական միավոր (որը, 4-միավորանոց սանդղակի ¼-ը լինելով, չի կարող դրական գնահատական համարվել) և պարտաճանաչ հաճախել է պարապմունքներին, ապա վաստակում էր «8» (նվազագույն դրական) միավոր: Տես Աղյուսակ 2:

Աղյուսակ 2.

Ուսանողների գիտելիքների միջանկյալ գնահատման տարածված սկզբունքներից մեկը և հնարավոր ելքը

1-ին ստուգում	2-րդ ստուգում	3-րդ ստուգում	4-րդ ստուգում	Մասնակցություն	Ամփոփիչ գնահատական
«4»	«4»	«4»	«4»	«4»	«20»
«1»	«1»	«1»	«1»	«4»	«8»

Փաստորեն, չորս անգամ «անբավարար» ստացած սովորողը, որը պարտաճանաչ հաճախել էր պարապմունքներին, «հրաշքով» դրական ամփոփիչ միավոր էր վաստակում: Խնդիրն էլ ավելի է լրջանում, երբ առաջակրվում է միջանկյալ քննությունից կես միավոր ստանալու դեպքում այն «կլորացնել» 1-ի՝ սովորողի օգտին:

Գնահատման համակարգերի քննարումների արդյունքում որոշ դրական տեղաշարժեր արձանագրվել են: Մասնավորապես, ԵՊՀ-ում գործող գնահատման սանդղակում 2011 թվականից սկսած հաճախումների (մասնակցության) բաղադրիչը ընդհանուր սանդղակում սահմանվել է մինչև 10%, իսկ ընթացիկ քննությունները կիսամյակի ընթացքում կարող են լինել մինչև երկուսը: Փոփոխություններն, իհարկե, դրական են, սակայն միջանկյալ «անբավարար» գնահատականների արդյունքում ամփոփիչ «բավարար» գնահատական ստանալու հնարավորությունը դեռևս պահպանվում է. տես Աղյուսակ 3-ը:

Աղյուսակ 3.

1-ին ստուգում	2-րդ ստուգում	հանրագումարային քննություն	մասնակցություն	Ամփոփիչ գնահատական
«4»	«4»	«8»	«2»	«20»
«1»	«1»	«2»	«2»	«8»

Հարցի լուծման բանալին, թերևս, գտնվում է.

ա) միջանկյալ և հանրագումարային քննությունների համար միանման սանդղակների կիրառման,

բ) եթե քննական նյութերի ծավալները հավասարազոր են, ապա ստացած գնահատականների ոչ թե գումարման (կումուլյացիայի), այլ թվաբանական միջինի սկզբունքը

կիրառելու, իսկ եթե տարբեր քննությունների նյութերը ծավալային (և/կամ բովանդակային արժեքի) տեսանկյունից տարբեր են, ապա համապատասխան գործակիցների սահմանման,

գ) գիտելիքների գնահատման կիրառվող սանդղակներում նվազագույն բավարարի շեմը 60%-ը վերասահմանելու մեջ (20–միավորանոց սանդղակի դեպքում՝ «12»-ը, 100- միավորանոց սանդղակի դեպքում՝ «60»-ը և այլն):

Այսպիսով, փոխակերպվող հասարակության պայմաններում բարեփոխումների արդյունավետությունը երաշխավորելու առումով անհրաժեշտ են համակարգի կառուցվածքային և գործառույթային առանձնահատկությունների վերլուծությանն ուղղված հետազոտությունները: Հասարակական հարաբերությունների զարգացման նպատակով ծրագրեր իրականացնելիս և որոշումներ կայացնելիս տվյալ համակարգի անվտանգության և կայուն զարգացման շահերը պահանջում են համակողմանիորեն հետազոտել հաստատությունների ոչ միայն ֆունկցիաները, այլև հնարավոր դիսֆունկցիաները, հաշվի առնել ոչ միայն բացահայտ, այլև ոչ բացահայտ գործառույթների հավանականությունն ու բնույթը՝ այդ համակարգի այլ բաղադրիչների հետ կապի և ներդաշնակ հարաբերակցության տեսանկյունից:

Հասարակական բարեփոխումների իրականացման գործընթացներում մեթոդապես հիմնավոր մոտեցումներն են, որ թույլ են տալիս խուսափել չկանխատեսված և անցանկալի հետևանքներից, որոնց հաղթահարման համար վճարվող գինը կարող է սովորել բարեփոխումների գաղափարը:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

¹ Strengthening Civil Society and its Interaction with State Institutions. Policy Paper. European Union Advisory Group To the Republic of Armenia. Septembre, 2012.

² Երբ 1980-ական թթ. ԽՍՀՄ հանրակրթական համակարգ այլևս չէր բավարարում շրջանավարտների գիտելիքների այնպիսի մակարդակ, որն անհրաժեշտ էր բուհ ընդունվելու համար, ձևավորվեցին ֆակուլտատիվ դասընթացները դպրոցներում, նախապատրաստական կուրսերը բուհերում, երևան եկավ և արագորեն լայն տարածում ստացավ կրկնուսույցների ինստիտուտը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հովհաննիսյան, Ն. Օ. (2003). Հասարակական համակարգի զարգացման

Հիմնախնդիրները, Երևան:

Մարքս, Կ. & Էնգելս, Ֆ. Ֆոյերբախ: Մատերիալիստական և իդեալիստական

հայացքների հակադրությունը: - Մարքս Կ., Էնգելս ֆ.: Ընտիր երկեր, հ.1, էջ 17-19; 51-52:

Бергер, П. Л. (1996). Приглашение в социологию: гуманистическая перспектива. Пер. с англ. Под ред. Батыгина. М..

Девятко, И. Ф. (1997). Р. Мертон и его теория среднего уровня. “История теоретической социологии” в 4-х т. Т. 3. Под ред. Ю. Н. Давыдова. М.: Канон.

Кравченко А.И. (2001). Социология: учебник. М.

Мертон Р. К. (1996). “Явные и латентные функции” // Американская социологическая мысль. Под ред. В. И. Добренкова. М.,

BAGRATYAN BAGRAT

Yerevan State University MA, Faculty Of Law
Armenia, Yerevan

THE ESSENCE OF EDUCATIONAL JURIDICAL NORM

Educational Juridical Norm is solicited by the state power, which is obligatorily and formally defined dictation in the form of instruction and recommendation. Being a certain legal circle of social regulation, it is directed towards the adjustment of some type of relations.

This kind of definition is applicable in the sphere of education, for the educational relations are a subject of juridical regulations. Not only educational juridical relations are reflected in the above mentioned norm, but also such objectives and problems which are solved by specific legal sphere.

Though educational juridical norms dominate in educational right, not all of them are pure educational juridical. Some of them are not independent, but a peculiar complex normative case, which tends to regulate general and special elements of educational system.

The part of educational juridical structure where certain educational problems and peculiarities are defined is called disposition.

Educational relations which are considered to be complex institutions include administrative, labour, property, pedagogical and some other relations.

This very circumstance settles the nature of educational right as a complex of juridical institutions.

BAGRATYAN BAGRAT

Yerevan State University MA, Faculty Of Law
Armenia, Yerevan

INTERNATIONAL DEVELOPMENT OF HUMAN RIGHTS

To understand the process of defending human rights entirely first of all it's noteworthy to study its origin and development. The issue of human rights has its prehistory and is connected with the development of society, state and humanity.

"In the current stage of historical development of humanity the defense of human rights is the real indicator of any leading society. And the process of giving them certain description is the property of the state which is following the radical civilization"(Falk 1981).

Historically the first viewpoints of dignity and the autonomous position of an individual towards historical government belong to philosophers, historians and lawyers of Ancient Greece and Rome. It's worth mentioning that in that period nobody has an idea about "human rights" in Ancient Greece and Rome.

In the Middle Ages freedom was restricted as the feudal society was a society of a universal dependence. There was dominating willfulness and power. But in that period in England they were trying to restrict the rights of monarchy and establish some rules for the monarch to follow them. The antagonism of monarchs, barons and knights was over in 1215 by the adoption of "Magna Charta".

Magna Charta fixed the victory carried by the nobility of England towards monarch. Studying the articles of Magna Charta we can conclude that its main content is the following:

- ✓ The king must preserve feudal routine with his vassals.
- ✓ Taxes are obliged to levying only in case of general council's decision.
- ✓ Any arrest should be based on the testimony of trustful witnesses.
- ✓ People can be arrested, expelled, disgraced only by legal judgment.

The importance of the mentioned document is that there is fixed the inviolability right of a free person. That is, a person can be arrested and imprisoned only on the bases of legal sentence of a

court. "Magna Charta" is the statute which gave a rise to the development of the modern institution of a person's testimony.

The other important Act in this field is "The editor on Rights" 1628, which refers to the development period of bourgeois orders in England. The main statements of that Act are:

- ✓ Constitutional monarchy should define taxes only by councils decision.
- ✓ Arrests should take place only in a legal order.
- ✓ Extreme courts should be abolished.

The next important step for the Human Rights was "the Habeas Corpus" Act, 1679 which is the constituent part of England's unwritten constitution. It can be called like "Act on warrants of Human Rights". It's the only Act in human history in which not only the Human Rights are declared but also the warrants of their provision are fixed. According to the Act:

- ✓ A written Order is needed for arresting a person otherwise the imprisoned should be set free or represented to the nearest court which has to solve the problem. In case of the absence of enough bases for arrest the court is competent to set free the imprisoned.
- ✓ The arrested has the right to demand to represent him to the nearest court for the solution of his imprisonment. The obstructive functionary of implementing this request is subject to punishment (fine).
- ✓ According to Habeas Corpus the relatives of the arrested have the right to apply to the High Court. The law wasn't applied only in regard of the deceivers of fatherland.

The above mentioned Act played great role in the development of modern international criteria of human rights.

The further development of freedom ideals and human rights reflected in the famous historical documents occurred in the USA where in 1776 the declaration of Virginia rights was adopted. The latter declared that all people are free and independent and have some natural rights. And at last "The Declaration of human rights" in France (1789) is worth mentioning, which is today the inseparable part of the current constitution (Human Rights 1997). The Declaration castigates the ancient feudal orders and declares "Natural, inseparable and sacred human rights".

Let's mention the most important of them:

- ✓ People are free and have equal rights. The state is called to protect the freedom, property and security of citizens. People have the right to confront the exploitation.
 - ✓ The supreme power of a state belongs to the people.
 - ✓ Freedom is the chance of the activities which don't contradict other's interests."Anything which doesn't contradict the law is permissible."
 - ✓ The law should manifest the will of each member of a society and that's why everybody can take part directly or indirectly in the law development activity.
 - ✓ The 7th and 8th articles of the Declaration define the most vital strategies of the criminal law: "there is no crime which is not defined by law" and "there is no punishment which is not defined by law".
 - ✓ The 9th article of the Declaration fixes the strategy of innocence hypothesis according to which "each arrested is considered to be innocent unless the opposite is proved".
 - ✓ The 17th article of the Declaration fixes "the immunity and sacred right of property".
- Declaration also discusses the freedom of speech, press and meetings.

The above mentioned English, American and French domestic Acts played great role in the development of Human rights and predicted the contents of the international criteria of human rights.

All human rights and freedom enter the system of human rights which is the interconnected entity of the first, second and the third generation's rights.

The system of Human Rights together with the mechanisms of supporting warrants is of universal importance for humanity as it acts as a means for protecting and overcoming from dangerous universal threats.

In each historical period humanity has struggled for the declaration and guaranty of certain law groups. So, the history of declaration of human rights has passed through certain stages. The groups of gained laws in each period are accepted to call "generations" of human rights and freedom. Nowadays three Law generations are known. They reflect the historical succession of human rights' perception and the time succession of their inclusion in international legal

documents. According to their implementation field each generation's Laws are subdivided into different groups.

For the first time they were fixed entirely in "the French Declaration of Human and Citizen Rights" and in "the American Bill on Law". Civil and political laws are also among them. These laws determine the rights of person's life and dignity, rights of freedom and immunity as well as of private life, inviolability of the home, the freedom of move and choice of living place, freedom of conscience, nation, and communication and the choice of a language. Political rights and liberties are:

- ✓ Electoral law
- ✓ Freedom of speech, the constituent parts of which are: freedom of thought, freedom of media, freedom of meetings and demonstrations.
- ✓ Unification Law
- ✓ Address Law

The free development, independence and immunity of a person preserve him or her from the undesirable freedom braking interference and restriction.

Civil Laws are called to guarantee the self-government and freedom of a person, to protect him from the tyranny of the state.

The second generation was developed during the struggle for improvement of economical state and for the raise of cultural state. The Laws fixed by the second generation are only a few decades old what doesn't reduce their meaning. They started to develop after the First World War and are somehow the result of Soviet Russia and then efforts of USSR.

The Laws of second generation were known as international in the Universal Declaration on Human Rights, 1948. Among them are economic, social and cultural Laws. The economic Laws are:

- Job law
- property law
- Strike law
- Commercial activity law.

Social Laws are:

- Social safety law
- Satisfactory living standard law
- Maternity law
- Physical and mental health law
- Innocence protection law.

The Laws of second generation are the strengthening conditions of life which let everybody develop freely their human nature and give bases for the exclusion of violence. The implementation of the second generation Laws is much more difficult than that of the first one as for that we need highly developed economy and rich resources. According to the 22nd article of the universal declaration on Human Rights each person as a member of a society has the right of social support, the right of keeping its social and cultural dignity, implementing needed laws for its development with the help of international corporation and under the structure and resources of each country.

According to "the International agreement on economic, social and cultural Laws" human ideal who is free from any kind of fear and demand can implement the laws in case of such conditions which will give everybody the opportunity to enjoy economic, social, cultural as well as civil and political rights (Human Rights and Court Procedure 1996).

The western countries interpret those documents in the sense that the laws defined by the "International agreement on civil and political laws" are law obligations whereas the ones mentioned in the "International agreement on economic, social and cultural laws" are just kinds of wishes which are not obligatory. So this continued up to 1986 when the position of western countries was steadily changed in favour of some circumstances. First of all leading experts of different countries came to the conclusion that all human rights are inseparable and

interconnected. Second, the general Assembly of the UNO confirmed the resolution about the inseparability and correlation of economic, social, cultural, civil and political laws on 4th December 1986. The solution to this issue was given in Vienna 1993, during the international conference on human rights.

After 1986 the general Assembly of UNO stressed that no law should be opposed to other laws or be interpreted in prejudice of them.

After the Second World War the second generations of human rights started to develop. These laws are sometimes called amity laws. These laws are combined and worth discussing. The peculiarity of these laws is that they are collective and can be used by the community.

The second generation laws are:

- ✓ Development law
- ✓ Clean environment law
- ✓ Peace law
- ✓ Heredity law
- ✓ Minorities law
- ✓ Using high qualified food products law.

Nowadays international community pays great attention to the Development law. It is universal and is inseparable for all nations making up the organic part of the main human rights and freedom. This law was entirely fixed by the "Declaration on Development Law" adopted by the main Assembly of UNO in 1986.

REFERENCES

- Falk, R. (1981). Human Rights and State Sovereignty. New York.
Human Rights (1997). "Book of International Agreements". Yerevan , (p5).(in Armenian)
Human Rights and Court Procedure (1996). Yerevan.(in Armenian)

БЕРКОВ ВЛАДИМИР

Доктор философских наук, профессор кафедры философских наук и идеологической работы
Минского государственного университета (Белоруссия)

АРГУМЕНТАЦИЯ КАК ЛОГИКО-КОММУНИКАТИВНАЯ ПРОЦЕДУРА

Рассмотрение аргументации в семантико-синтаксическом плане, как это имело место в традиционной логике, страдает ограниченностью, ибо сводит её к отождествлению с доказательством, опровержением, подтверждением и т.д. Более полное представление дает анализ этой процедуры в качестве средства коммуникации, средства связи и взаимодействия между адресатом и адресантом. Выход на прагматический уровень даёт бесспорный познавательный эффект.

Долгое время в русскоязычной литературе существовала ориентация на отождествление теории аргументации с теорией обоснования. Поэтому термин «аргументация» считался даже излишеством в научном обиходе, исключался из соответствующих справочных изданий (см. Философская энциклопедия 1962, Философский энциклопедический словарь 1983). Если же где-то он и упоминался, то обычно сводился к виду обоснования – доказательству (как к логическому процессу, в ходе которого истинность некоторого высказывания выводится из других истинных высказываний) (Кондаков 1975: 49), (Гетманова 1986). В иных случаях обоснование рассматривалось в более широком аспекте, и в объём этого понятия включалось не только доказательство (полное обоснование), но и подтверждение (частичное обоснование) (см. Войшвилло, Дегтярёв 1997: 467), (см. Ивлев 2000: 182), (см. Уёмов 1997: 319). Если же принять во внимание высказываемые соображения о том, что обоснование охватывает и такие процедуры, как объяснение, интерпретацию, определение, сопоставление и др. (см. Никитин 1988: 131-158), то открывались перспективы создания более содержательной теории. Существуют попытки продвижения в этом направлении (см. Берков 2004: 93-105).

Отмеченные выше подходы реализовались в сфере логики, понимаемой достаточно узко, – как дисциплины, проблематика которой соотносима в основном с семантическими и синтаксическими аспектами языка. При этом уточнялась логическая структура различных видов аргументации, в рамках двузначной семантической оценки («истинно», «ложно») определялись понятия аргументов (доводов, оснований) и тезиса. В контексте логической теории следования исследовался характер связи между ними. Полученные результаты не ставятся под сомнение и являются достоянием учебной литературы.

Но этого оказалось недостаточно. Со временем стало ясно, что логика не может ограничиваться лишь семантико-семантическим рассмотрением языка. Чтобы стать действенным орудием познания, она должна была выйти в более богатую сферу прагматики, в сферу общения между людьми, ибо познание есть отражение объективной действительности в процессе предметно-практической деятельности и *коммуникации*. Это требовало обогащения понятия обоснования (и, следовательно, термина аргументации) новыми признаками. Попытка выхода в сферу коммуникации и прагматики осуществлялась многими исследователями: Г.А.Брутяном, Ф.Х. ван Еемереном и Р.Гроотендорстом, М.М.Новосёловым и др. Вот фрагмент из монографии Г.А.Брутяна: «Аргументация - это способ рассуждения, в процессе которого выдвигается некоторое положение в качестве доказываемого тезиса: рассматриваются доводы в пользу его истинности и возможные противоположные доводы; дается оценка основаниям и тезису доказательства, равно как и основаниям и тезису опровержения; опровергается антитезис, т. е. тезис оппонента; доказывается тезис; создается убеждение в истинности тезиса и ложности антитезиса как у самого доказывающего, так и у оппонентов; обосновывается целесообразность принятия тезиса с целью выработки активной жизненной позиции и реализации определенных программ, действий, вытекающих из доказываемого положения» (см. Брутян 1984: 7).

Как видим, наряду с такими понятиями, как тезис, основания, довод, доказательство, антитезис, опровержение и др., описываемыми в семантико-синтаксическом ключе, в данной

характеристике используются прагматические термины «доказывающий», «оппонент», «убеждение», «целесообразность принятия».

У голландских исследователей Ф.Х. ван Еемерена и Р.Гроотендорста аргументация – «сложный речевой акт, цель которого содействовать разрешению спора» (см. Еемерен, Гроотендорст 1992: 15). При этом теория речевых актов отождествляется с прагматикой в ее дескриптивных и нормативных аспектах. Поскольку данная теория разрабатывается на основе анализа спора, дискуссии, постольку она называется авторами прагма-диалектической (Еемерен, Гроотендорст 1992: 14-15).

М.М.Новосёлов рассматривает аргументацию как способ подведения оснований под какую-либо мысль или действие (обоснование) с целью их публичной защиты, побуждения к определенному мнению о них, признания или разъяснения, как способ убеждения кого-либо посредством значимых аргументов. В качестве главных аспектов аргументации М.М.Новосёлов выделяет: фактуальный (информация о фактах, используемых в качестве аргументов), риторический (формы и стили речевого и эмоционального воздействия), аксиологический (ценностный подбор аргументов), этический (нравственная приемлемость или дозволенность аргументов) и, наконец, логический (последовательность и связность аргументов, их организация в дедуктивный вывод). Эти и другие аспекты аргументации рассчитаны на то, чтобы наилучшим образом повлиять на аудиторию (см. Новосёлов 1989: 36).

В высказываниях М.М.Новосёлова, как видим, акцент отчётливо смещается на характеристики, которые свойственны адресанту, аргументатору. Здесь он – центральная фигура в процессе аргументации. Её конечный результат – побуждение к какому-то мнению, признание или по крайней мере ясность обоснования – зависит, у М.М.Новосёлова, прежде всего от аргументатора, и с этим вряд ли стоит спорить. И всё же остаётся открытым вопрос: что происходит на противоположном полюсе, с какими условиями и познавательными процедурами связано, в частности, признание того, чего добивается аргументатор, почему формируется соответствующее убеждение? Этот вопрос правомерно поставить и другим исследователям, и на нём мы сконцентрируем своё внимание в последующих рассуждениях.

Пожалуй, первое, с чем сталкивается адресат, – это необходимость в *понимании* того, что ему отправлено. Однако с понятием понимания связано немало трудностей, и это признаётся всеми авторитетными авторами. Известный американский психолингвист Дж.А.Миллер в своё время писал: «Нет психологического процесса более важного и в то же время более трудного для понимания, чем понимание, и нигде научная психология не разочаровывала в большей степени тех, кто обращался к ней за помощью» (см. Миллер 1968: 266). С тех пор прошло более полвека (статья Дж.А.Миллера «Psycholinguistics» была опубликована в 1954 году), но не только психология, но и другие науки, использующие понятие понимания – эпистемология, логика, социология, текстология, риторика, – мало продвинулись в исследовании его сущности. Дискуссии среди ученых по поводу толкования этого понятия продолжаются по сей день.

Некоторые авторы полагали, что для понимания смысла речевого сообщения достаточно иметь прочный и широкий словарь, т. е. понимать значение каждого слова, его предметную отнесенность, его обобщающую функцию и владеть достаточно четкими грамматическими правилами, по которым эти слова соединяются друг с другом. Другие же пошли дальше, и, не отрицая наличия нужного круга понятий и знания системы соответствующих грамматических правил, указывали, что процесс понимания сообщения начинается с поисков общей мысли высказывания и только потом перемещается на лексико-фонетический и синтаксический уровень. Поиск общей мысли связан с переходом к выяснению подтекста и контекста воспринимаемого высказывания, следовательно, глубины его смысла. «Текст, – писал А.Р.Лурия, – может быть понят или «прочтен» с различной глубиной; глубина «прочтения» текста может отличать различных людей друг от друга в значительно большей степени, чем полнота восприятия поверхностного значения» (см. Лурия 1979: 220).

Анализ перехода от понимания внешнего значения сообщения к пониманию «контекста» и «подтекста», перехода от значения к внутреннему смыслу сообщения стал важнейшей задачей психологии познавательных процессов.

Однако психология и лингвистика – лишь частные научные дисциплины. Но, как известно, кто берётся за частные вопросы без предварительного решения общих, тот неминуемо на каждом шагу бессознательно для себя «натывает» на эти общие вопросы. Поэтому нужен подход к проблеме понимания с более общих позиций, как это делается на философском уровне.

В соответствии с платоновской, научно-рационалистической традицией, пользующейся достаточно сильной поддержкой среди ученых, *понять* нечто — означает в индивидуальной, лично окрашенной форме (т.е. в форме своих понятий и представлений) проникнуть в его сущность и соотнести с ним второстепенное, привнесенное, случайное, увидеть единичное как частный случай чего-то общего¹ (см. Брудный 1991: 115). Поскольку сущность, согласно этой традиции, имеет многоуровневую структуру — различают сущность нулевого (явление), первого, второго и прочего, более глубокого порядка, — постольку правомерно говорить об уровнях понимания и на философском уровне. В первом приближении, без претензий на окончательную систематизацию, можно выделить, видимо, четыре таких уровня.

Первый, наиболее поверхностный уровень понимания сообщения, воспринимаемого адресатом, связан с уяснением и уточнением смысла его компонентов. Условно назовем этот уровень *ассимиляцией смысла*. Это понимание на уровне явления. Этот уровень описан уже психолингвистами первого поколения, хотя они отождествляли его с пониманием в целом. На этом уровне выделяются лексические единицы текста, выявляются синтаксические отношения между ними, устанавливаются их семантические характеристики. Каждый из обозначаемых объектов относится к одному из множества классов на основе опознавательных признаков. Словари (терминологические, толковые и пр.) – незаменимые помощники в решении задач такого рода.

Второй, более глубокий уровень — *интерпретация смысла*. Эта операция связана с выделением тех характеристик текста, которые не только соответствуют смысловым структурам адресата, но и импонируют ему, отвечают его устремлениям и намерениям². Поэтому интерпретация всегда содержит в себе налёт субъективизма.

Нередко интерпретация принимает форму *актуализации*, а иногда ее крайнего выражения — *конъюнктиризации*, поскольку адресат обращает внимание на те моменты, которые важны для удовлетворения общественных потребностей или достижения личных сиюминутных целей. Формой интерпретации может быть мнение о чем-либо. Очевидно, адресат может по-своему интерпретировать содержание текста или процесса аргументации и потому по-своему их понимать. Отсюда – множественность интерпретаций сообщения.

Такая предвзятость свойственна не только отдельным индивидам, но и целым социальным группам (нациям, классам, сословиям, корпорациям и т.д.). Она наблюдается и в истории науки, при господстве в ней так называемых кумулятивистских методологических установок (У.Уэвелл, неокантианцы, неопозитивисты). Эта модель предполагает, что с каждым крупным, фундаментальным открытием в науке перестраивается и предыдущая история, история как бы пишется заново, подстраивается под вновь принятую теорию. В прошлом истинным, заслуживающим внимания считается только то знание, которое подготовило современное состояние науки, которое может быть в снятом виде включено в структуру знания сегодняшнего дня. Таким образом выстраивается логическая цепочка развития научных идей, вытекающих одна из другой. Все, что с точки зрения сегодняшнего дня устарело, что не может быть включено в ряд идей, дедуктивно следующих друг за другом, все, что с точки зрения сегодняшнего дня ложно, не рассматривается в качестве фундамента настоящего и исключается из истории научных идей.

Особой разновидностью интерпретации является *модернизация*. Ее специфика состоит в том, что интерпретируемое содержание сообщения наделяется дополнительными признаками, взятыми в современных сходных состояниях. Прошрое, будучи пропущенным через призму настоящего, получает несвойственные ему оттенки. Естественно, в результате мы имеем искаженное представление о зафиксированных в сообщении отношениях и событиях.

Ещё один уровень понимания текста - *реконструкция смысла*. Она связана с выяснением того, какие задачи решал автор, создавая текст. На этом уровне понимания требуется расследовать, к чему стремился адресант, какими мотивами он руководствовался, какие задачи перед собой ставил, создавая текст. Произведение в таком случае выступает как совокупность ответов на некоторые вопросы. Согласимся с Р.Дж. Коллингвудом, что «доктрины философа суть ответы на вопросы, которые он задает самому себе. Всякий, кто не понимает этих вопросов, не может рассчитывать и на то, чтобы понять его доктрины. <...> Любой человек может понять любую философскую доктрину, если сумеет ухватить те вопросы, на которые она отвечает» (см. Коллингвуд 1980: 353). Дневники авторов – бесценные источники для восстановления подобного рода вопросов и, следовательно, углубленного понимания их текстов.

Однако не всегда применяемый при реконструкции вопросно-ответный метод оказывается эффективным. Особенно это характерно для творчества художников, композиторов, поэтов и пр., когда произведение создается без заранее намеченных установок и планов. Так работал, например, Э.Хемингуэй, говоривший, что самое трудное для него – дожидаться следующего утра и узнать, что случилось с его героями. Он просто сливался со своими персонажами.

Существуют тексты, являющиеся побочным продуктом задач, стоящих перед их авторами, и замысел произведения может существенно не совпадать с реальным результатом. Следовательно, некритическое использование вопросно-ответного подхода при реконструкции смысла может вести к заметному искажению сути дела, к упрощенному пониманию получаемого текста. Нужно учитывать не только то, как проблема (задача) формулировалась первоначально, но и как она развивалась в дальнейшем.

Однако реконструкция смысла не есть самый глубокий уровень понимания. Почти достоверно известны вопросы, на которые пытался ответить Л. Толстой, но ни он сам, ни его многочисленные почитатели долгое время не представляли, насколько полно и основательно он вскрыл противоречия общественной жизни накануне русской революции. Будущие исследователи, как правило, понимают текст лучше, чем его создатели и современники ("парадокс Шлейермахера"). То же бывает (и часто!) в науке: истинное значение какого-либо открытия остается совершенно неизвестным для самого первооткрывателя. М.Фарадей, например, не видел перспектив практического использования открытого им явления электромагнитной индукции, а когда у Г.Герца, экспериментально доказавшего (1886-89 гг.) существование электромагнитных волн, спросили, каково практическое значение его открытия, он ответил: «Никакого», – хотя уже в 1895 году заработал радиоприемник А.С.Попова. Э.Резерфорд, чьи заслуги в исследовании строения атомов общеизвестны, утверждал, что атом – не источник энергии, а ее могила.

С течением времени происходит, рискнем сказать, полное раскрытие содержания «позывных», направленных от адресанта к адресату (будь то исторический или философский трактат, произведение искусства, научное открытие и т.д.), выявляются его наиболее существенные характеристики. Этот уровень понимания можно назвать *эссенциальным* (от лат. *essentia* – сущность). На эссенциальном уровне понимания анализируемый текст соотносится с определенными социокультурными условиями, его содержание связывается с тенденциями и коллизиями общественного развития. В исследованиях марксистской методологической ориентации настоятельно подчеркивается определяющее значение экономических и социокультурных факторов³(см. Плеханов 1957: 172).

Великие произведения литературы, искусства, науки отличает совпадение авторских задач и ценностных установок с тенденциями общественного развития. Поэтому такие произведения живут века, и каждая эпоха ищет и находит в них ответы на свои вопросы. "Погружение" текста в историко-культурный контекст выступает в качестве необходимой герменевтической процедуры и методологической установки.

Понимание – неперенное условие *принятия* (признания) адресуемого текста. Связь понимания и принятия – вечная дидактическая проблема. На психологическом уровне к её разработке обращался ещё Аристотель. «Усвоение преподаваемого, – писал великий Стагирит, – зависит от привычек слушателя; какие у нас сложились привычки, такого

изложения мы и требуем, и то, что говорят против обыкновения, кажется неподходящим, а из-за непривычности – более непонятным и чуждым, ибо привычное более понятно. А какую силу имеет привычное, показывают законы, в которых то, что выражено в форме мифов и по-детски просто, благодаря привычке имеет большую силу, нежели знание самих законов» (см. Аристотель).

Вместе с тем, существует более широкий, социокультурный фон принятия, насыщенный мировоззренческими, философскими, научно-теоретическими, методологическими и прочими образованиями, – всем тем, что синтезируется в понятии концептуального каркаса. Это своеобразное «решето», позволяющее сохранять в понятии совместимое с названным фоном и отсеивать не совместимое с ним. Но поскольку характеристики «концептуального каркаса» исторически преходящи, имеют деятельностьную природу (т.е. обусловлены условиями, средствами, интересами, целями, мотивами и т.д. деятельности людей), постольку возможности и результаты «просеивания» крайне разнообразны, одни и те же события, явления, процессы получают разную интерпретацию, нередко фиксируются в противоположных идеях, концепциях и теориях (Berkau 2008: 99-109).

Разброс в принятии одних и тех же компонентов деятельности (в том числе компонентов аргументации) может быть очень велик, особенно, если затрагиваются интересы людей. Общеизвестно определяющее влияние политических и идеологических факторов в социальной коммуникации. Но, казалось бы, в так называемых точных науках этого не должно бы быть, однако так бывало даже в математике, достижения которой иногда забывались на века. В свое время Т.Гоббс заметил: «Если бы истина, что *три угла треугольника равны двум углам квадрата*, противоречила чьему-либо праву на власть или интересам тех, кто уже обладает властью, то, поскольку это было бы во власти тех, чьи интересы задеты этой истиной, учение геометрии было бы если не оспариваемо, то вытеснено сожжением всех книг по геометрии» (см. Гоббс 1991: 79).

Итак, рассмотрение аргументации в семантико-синтаксическом плане, как это имело место в традиционной логике, страдает ограниченностью, ибо сводит её к отождествлению с доказательством, опровержением, подтверждением и т.д. Более полное представление дает анализ этой процедуры в качестве средства коммуникации, средства связи и взаимодействия между адресатом и адресантом. Выход на прагматический уровень даёт бесспорный познавательный эффект.

ПРИМЕЧАНИЕ

¹ Близкой данному определению является характеристика А.А.Брудного: «Понять – значит обрести знания. Такое знание, которое отражает суть вещей, соединяет нечто ранее неизвестное с уже известным».

² Такое истолкование интерпретации отличается от принятого в логике – как приписывания некоторого содержательного смысла или значения символам и формулам формальной системы.

³ Г.В.Плеханов разъяснял марксистскую установку на сущностное понимание исследуемого предмета следующим образом: «Чтобы понять танец австралийской туземки, достаточно знать, какую роль играет собирание женщинами корней дикорастущих растений в жизни австралийского племени. А чтобы понять, скажем, менуэт, совершенно недостаточно знания экономики Франции XVIII столетия. Тут приходится иметь дело с танцем, выражающим собою *психологию непроизводительного класса*. Психологией *этого рода* объясняется огромное большинство «обычаев и приличий» так называемого порядочного общества. Стало быть, *экономический «фактор»* уступает здесь честь и место *психологическому*. Но не забывают, что само появление непроизводительных классов в обществе есть продукт его экономического развития. Значит, *экономический «фактор»* вполне сохраняет свое преобладающее значение, даже и уступая честь и место другим. Напротив, тогда-то и дает себя чувствовать это значение, потому что тогда им определяются *возможность и пределы влияния* других «факторов».

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотель. Метафизика. 995а5.
- Берков, В.Ф. (2004). Философия и методология науки. М.
- Брудный, А.А.(1991). Понимание и текст // Загадка человеческого понимания. М.
- Брутян, Г.А (1984). Аргументация. Ереван,. с. 7.
- Войшвилло, Е.К., Дегтярёв М.Г. (1997). Логика. Учебник для вузов. М.; Ивлев Ю.В. (2000). Логика для юристов. М.; Уёмов А.И. (1997). Основы практической логики с задачами и упражнениями. Одесса.
- Гетманова А.Д. (1986). Логика. М.
- Гоббс, Т. (1991). Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Соч. в 2 т. М., т. 2.
- Еемерен, Ф.Х. ван, Гроотендорст Р. (1992). Аргументация, коммуникация и ошибки. Перевод с англ.. СПб, с.15.
- Коллингвуд, Р.Дж (1980). Идея истории. Автобиография. М.
- Кондаков, Н.И. (1975). Логический словарь-справочник. М.
- Лурия, А.Р. (1979). Язык и сознание. М.
- Миллер, Дж. А (1968). Психолингвисты // Теория речевой деятельности (проблемы психолингвистики). М.
- Никитин, Е.П.(1988). Открытие и обоснование. М.
- Новосёлов, М.М.(1989). Аргументация // Философский энциклопедический словарь. М.
- Плеханов, Г. В.(1957). Избранные философские произведения. М., т. 3.
- Философская энциклопедия (1962). М., т.1; Философский энциклопедический словарь (1983). М.
- Berkau, U. (2008). Periods and Forms of Socialization of Scientific Innovations // Studies in Logic, Grammar and Rhetoric, 13 (26).

БРУТЯН ЛИЛИТ

Доктор философских наук, профессор, заведующая кафедрой русского языкознания, типологии и теории коммуникации Ереванского государственного университета

ЕЩЕ РАЗ О ПРЕСУППОЗИЦИЯХ, СЛЕДСТВИЯХ И СМЕЖНЫХ С НИМИ ПОНЯТИЯХ

При резко возросшем в последнее время интересе к изучению неявных, имплицитных смыслов, есть еще много нерешенных вопросов, в частности, выявление специфической природы и разграничение разных видов подразумевания, чему и посвящена настоящая статья. В этом смысле едва ли не самым важным является понятие пресуппозиции, заимствованное лингвистикой из логики.

Следует отметить, со ссылкой на Е.В. Падучеву, что одно из свойств пресуппозиций «состоит в том, что это – подразумеваемый семантический компонент предложения, не выраженный в нем с достаточной эксплицитностью. Отсюда тот факт, что презумпции (термин употребляемый автором вместо термина «пресуппозиция» – Л.Б.) входят в широкий спектр весьма разнородных семантических образований» (Падучева 1985: 60-61). Дифференцируюсь, как известно, пресуппозиции экзистенциальные, прагматические и лексические.

Экзистенциальные пресуппозиции интересны тем, что связаны с понятиями референции и истинности/ложности, при этом они могут предполагать не только существование референта, но и существование факта. В примере, позаимствованном у Кифера: «Джон понимает/знает/помнит, что Лена его любила» выделяется пресуппозиция «Лена его любила». В ней предполагается существование некоторого факта, а именно, что «Лена его любила», причем, по мнению Кифера, этот факт, для того чтобы он существовал, должен быть истинным.

Е.В. Падучева пишет: «С каждым собственным именем связана презумпция существования и единственности соответствующего объекта (при этом речь может идти о существовании в универсуме речи, например, в некотором вымышленном мире, который, однако, на протяжении данного акта речи рассматривается как реальный)...» (Падучева 1985: 69).

Надо сказать, что анализ экзистенциальных пресуппозиций связан с некоторыми трудностями в том смысле, что существует определенный круг высказываний, допускающих различные интерпретации. Одним из таких высказываний, в частности, является известный пример Б. Рассела «Король Франции лыс» с экзистенциальной пресуппозицией «Существует король Франции». Анализируя его (см. Nute 1984: 44), Д. Нут ссылается на мнение П. Строусона, который считает, что неверно делать такие пресуппозиции, если из этого выводиться, что ложность высказывания «Существует король Франции» также имплицитно ложность высказывания «Король Франции лыс», как предлагает Б. Рассел. Вместо этого, по П. Строусону, следует считать, что ложность высказывания «Существует король Франции» имплицитно, что «Король Франции лыс» вообще не имеет истинностного значения. В связи с этим Д. Нут высказывает мнение о том, что такая оценка экзистенциальных пресуппозиций может быть приложима лишь к чему либо, что в определенных обстоятельствах может иметь и истинностное значение. Д. Нут заключает в этой связи, что не все высказывания имеют истинностные значения и что если признавать правоту П. Строусона, тогда современное произнесение предложения «Король Франции лыс» будет примером высказывания, которое не является ни истинным, ни ложным.

Прагматические пресуппозиции выражают, как и по большому счету сама прагматика, позицию говорящего, его отношение к сказанному. К этому разряду принадлежат высказывания, отражающие, например, нарушения моральных норм, правил, запретов и т.п., ср.: «Он не встал, когда в маршрутку вошла пожилая женщина» – «Он невоспитанный человек»; высказывания, сопряженные с суевериями, приметами и т.п., ср.: «Дорогу перебежала черная кошка» – «Возможно неприятное событие»; высказывания, в состав которых входят имена «символов социального статуса», ср.: «У него «Порш» » – «Он состоятельный человек» и т.д.

Лексические пресуппозиции, как явствует из обозначения этого понятия, выводятся из самой лексической единицы, и этим они отличаются от других видов пресуппозиций. Внутри лексических пресуппозиций дифференцируются общие пресуппозиции и характеризующие, или частные (idiosyncratic) пресуппозиции. Последние, по словам Ф. Кифера, “должны быть частью лексической репрезентации соответствующей единицы”, а общие пресуппозиции “принадлежат скорее к определениям и аксиомам семантики, имеющей дело с лексиконом данного языка”. В качестве примера того, как выводится частная лексическая пресуппозиция, Ф. Кифер приводит толкование слова “холостяк”, которое выглядит у него следующим образом: неженатый, мужского пола, взрослый, с общей пресуппозицией “человек” (Кифер 1978: 355-356).

Интересные случаи лексических пресуппозиций на материале фазисных глаголов типа “начать”, “перестать”, “продолжать”, “кончить”, “прекратить” и т.д. разбираются Е.В. Падучевой (в Падучева 1985: 72). Она, в частности, приводит примеры: “Он бросил курить” означает “Он курил и перестал курить” с пресуппозицией “он курил”. Поэтому “Он не бросил курить” означает “Он курил и не перестал курить”. Высказывание “Он продолжает работать” означает а) “Он работал до настоящего момента” и б) “Он работает в настоящий момент”, где а) – это пресуппозиция. Поэтому “Неверно, что он продолжает работать” означает: “Он перестал работать”, т.е. “Он работал до настоящего момента, а в настоящий момент не работает”.

Имплицативные следствия могут быть сделаны благодаря наличию в тексте (высказывании) некоторых других типов слов. Так, Т.М. Николаева считает высказывание “Сегодня у Сан-Хосе опять разбился поезд” политопическим текстом, имеющим, помимо вербально выраженного, и другой смысл: “На днях там уже разбился поезд”. Эта “политопичность” создается наличием в исходном высказывании слов “сегодня” и “опять” (см. Николаева 1978:8).

Понятию пресуппозиций очень близко понятие лексических конверсивов. Лексические конверсивы прекрасно описаны Ю.Д. Апресяном в Апресян 1974. Нельзя не согласиться с автором в том, что назначение лексических конверсивов заключается в том, чтобы передавать различия в логическом ударении.

Интересным и убедительным представляется анализ Ю.Д. Апресяном одного из конверсивов: “Нейтрализация различий между А пережил В (=“А умер позже В, и жизни А и В частично совпадали во времени, и А и В были связаны социальными или родственными узами”) и В умер раньше А имеет место при условии, что значение “частичное совпадение во времени жизней А и В и связанность социальными или родственными узами” либо выражено, либо имплицитно. Эта информация может непосредственно вытекать из словарных определений некоторых слов, например, существительных муж и жена; поэтому если они замещают позиции А и В, нейтрализация налицо: Жены обычно переживают своих мужей – Мужья обычно умирают раньше своих жен. Если же, однако, А и В – писатели, исторические деятели и т.п., возможность-невозможность нейтрализации (и замены В умер раньше А на А пережил В) определяется не языковой информацией, а знанием реальной ситуации. В частности, зная историю науки, мы можем сказать, что Галуа умер значительно раньше Максвелла (или Майкельсона), но не может сказать, что Максвелл (или Майкельсон) значительно пережил Галуа” (Апресян 1974: 160).

К регулярным и продуктивным типам лексических конверсивов, вслед за Ю.Д. Апресяном, можно отнести, в частности, антонимические качественные прилагательные и наречия со значением размера, физического свойства, скорости, положения в пространстве и времени и т.д., взятые в сравнительной степени (“выше – ниже”; “быстрее – медленнее”; “тверже – мягче”; “восточнее – западнее”; “труднее – легче” и т.д.). Если в значение антонима входит семантический компонент “больше” или “меньше”, то лексические конверсивы образуются на основе синтетической сравнительной степени, тогда как при другой семантической организации антонима конверсивы образуются на основе аналитической сравнительной степени того же прилагательного со словом “менее”. (Пример: “Он веселее меня” означает “Я менее весел, чем он”, но не: “Я грустнее его”). Второй случай представлен, в частности, прилагательными, обозначающими эмоциональные состояния или интеллектуальные свойства (“А талантливее, чем В” ≠ “В бездарнее А”, но: “В менее

талантлив, чем А”). Как совершенно справедливо замечает Ю.Д. Апресян, аналогичным образом преобразуются и сравнительные степени прилагательных, обозначающих цвет и вкусовые ощущения (“А чернее В ≠ В белее А”, но означает: “В менее черен, чем А”) (см. Апресян 1974: 266, 332).

В свете сказанного представляют интерес выводы Ф. Кифера о конструкциях, содержащих прилагательные в сравнительной степени. Он приводит компаративы: “Джон выше, чем Билл”; “Моя задача труднее, чем ваша”, в которых, по его мнению, нет пресуппозиций соответственно: “Билл высок”; “Ваша задача трудна”, т.е. нет пресуппозиций, касающихся свойств сравниваемых лиц или предметов. По поводу другой группы примеров (“Венгерский образ жизни интереснее, чем шведский”; “Венгерская кухня лучше, чем шведская”) замечается, что в них компаративы “лучше”, “интереснее” могут факультативно содержать пресуппозиции, касающиеся второго члена сравнительной конструкции. Другими словами, шведский образ жизни тоже может быть интересным, шведская кухня тоже может быть хорошей. Особняком стоит третья группа примеров (“Ева еще безобразнее, чем Бригитта”; “Лена еще ленивее, чем Юлия”; “Джон еще более пьян, чем Билл”) с пресуппозициями соответственно: “Бригитта тоже безобразна”; “Юлия тоже ленива”; “Билл тоже пьян” (см. Кифер 1978: 361-362). Легко можно увидеть, что из одинаковых по форме конструкций Ю.Д. Апресяном выводятся конверсивные компаративы, тогда как пресуппозиции Ф. Кифера не имеют этой формы.

В числе продуктивных типов лексических конверсивов следует отметить также антонимичные предлоги, обозначающие положение в пространстве или во времени в соединении с каким-нибудь глаголом (примеры: “Он пришел до меня” - “Я пришел после него”; “Он был слева от меня” - “Я был справа от него”).

Интерес представляют также такие “импликативные глаголы”, как например, “удалось”, “рискнул”, “не забыл”, “позаботился” и некоторые другие, которые “обладают тем свойством, что если истинно предложение S, скажем, Джону удалось P (где P – предикатный актант глагола удалось), то имеет место P, а если S ложно, то имеет место ¬ p... . Так, Ивану удалось отправить посылку - Иван отправил посылку; Ивану не удалось отправить посылку - Иван не отправил посылку” (Падучева 1985: 62).

Очень важным понятием является понятие следствия. Его изучение связано с вопросом о том, на основании чего делаются следствия (импликации, выводы и т.д.). В этой связи И. Беллерт выводит два правила: 1) включенные в описание языка и 2) основанные на знании о мире. Дополнительным правилом является условие правильности употребления предложения. Последнее подразумевает, что отправитель употребил предложение правильно, в соответствии с правилами данного, языка и в соответствии с тем, что он хотел выразить. Следствия на основании знания языка играют принципиальную роль в интерпретации сообщения. Они представляют собой семантическую интерпретацию высказывания.

Второй тип следствий интересен тем, что они иногда могут быть выведены получателем, даже если и не были задуманы отправителем. Совершенно справедливо замечает И. Беллерт (см. Беллерт 1978: 1982) в этой связи, что извлечение таких выводов в качестве суждений отправителя не всегда является обоснованным, так как они могут являться собственным выводом получателя. Примером своеобразного сочетания двух видов следствий – следствия на основании знания языка и следствия на основании знания о мире может послужить следующее высказывание, позаимствованное у П. Суппеса (Suppes 1957: 7), который рассматривает его, правда, в другой связи: “Если в Соединенных Штатах есть приблизительно сто миллионов мужей, то в Соединенных Штатах есть приблизительно сто миллионов жен”. Если из слова “муж” семантически следует “жена”, то такого семантического следствия не происходит в случае “сто миллионов”. Лишь в сочетании со словом “муж” из “сто миллионов мужей” вытекает “сто миллионов жен”, и здесь срабатывает механизм выведения следствий на основании знания о мире.

Говоря об отношениях, существующих между следствиями и исходными высказываниями, можно выделить два основных типа в зависимости от того, какая часть знания исходного высказывания сохраняется в результирующем. Это – случаи, когда 1)

исходное и результирующее выражения являются разнозначными, эквивалентными, двусторонними (“Он одолжил мне денег” - “Я занял у него денег”); 2) значение результирующего выражения целиком включено в значение исходного выражения – случай односторонних имплицитных преобразований (“Он вылечился” - “Он здоров”).

При всей общности между пресуппозициями и следствиями, эти два понятия необходимо разграничивать (см. об этом Кифер 1978: 338-339). По Т.М. Николаевой, высказывание может состоять из таких разнородных вещей, как пресуппозиции, которые являются исходными посылками, не подвергающимися сомнению, и следствия, являющиеся дополнительными сообщениями. Она приводит примеры того, как из высказывания выводятся различные следствия (причем, следствия выводятся не всегда, и наоборот, возможны случаи выведения нескольких следствий из одного высказывания). Автор отмечает, что следствия отличаются от пресуппозиций неизбежностью последних, их независимостью от контекста и разделяемых взглядов. Она показывает, что число следствий из одного высказывания все увеличивается. Например, на фразы “Ты съел все мои яблоки” выводится 10 следствий, из которых последнее – это “Что-то случилось”. Отмечая, что следствия из одного и того же высказывания не всегда понимаются однозначно (об этом говорилось и выше), Т.М. Николаева ссылается на пример Хорна (см. Horn 1969) “Бриджит Бардо только хорошенькая”, который можно понять двояко: “Бриджит Бардо не красавица, а только хорошенькая” или “Она хорошенькая, но не умна” (см. Николаева 1985: 82). Как совершенно справедливо замечает Е.В. Падучева, различие между следствиями и пресуппозициями хорошо видно на фазисных глаголах, семантическая особенность которых в том, что их пресуппозиция описывает некоторую ситуацию, имевшую место в прошлом (по отношению к обстоятельству времени), тогда как следствие касается будущего события. Она иллюстрирует это на примере “В два часа Джон начал работать” с пресуппозицией: “В некоторый момент до двух часов Джон не работал” (см. Падучева: 1985, 61).

Закljučая обзор вопросов, связанных с лингвистической имплицитностью, в обобщенном виде скажем, что все проанализированные понятия при большом сходстве имеют свои специфические особенности, более глубокое изучение которых важно для адекватной интерпретации имплицитных смыслов.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресян Ю.Д. (1974). Лексическая семантика (синонимические средства языка). М.: Наука.
- Беллерт И. (1978). “Об одном условии связности текста”// Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 8. М.
- Кифер Ф. (1978). “О пресуппозициях”//Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 8. М.
- Николаева Т.М. (1978). “Лингвистика текста. Современное состояние и перспективы”// Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 8. М.
- Николаева Т.М. (1985). Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков). М.: Наука.
- Падучева Е.В. (1985). Высказывание и его соотнесенность с действительностью (Референциальные аспекты семантики местоимений). М.: Наука.
- Horn, L.R. (1969). A Presuppositional Analysis of Only and Even”// Papers from the Chicago Linguistic Society. No.5.
- Nute, D. (1984). “Logical Relations”//Philosophical Studies. Vol. 46, No. 1.
- Suppes, P. (1957). Introduction to Logic. Toronto, New York, London: D van Nostrand Company, Inc.

GRIGORYAN HENRY

Ph.D., professor, prorector of Interlingua linguistic university

MISTICIZM AND RATIONALITY AS THE PROBLEM OF METAPHILOSOPHY

Due to diversity of its specific forms the culture of post-modernity is reacting faster than does the delayed philosophic reflection to the transformations occurring in intellectual and spiritual life. Postmodernism is a philosophy of the culture of post-modernity. It does not appear out of nowhere but reflects, in spite of its own criticism of representativism and historicism, a fundamentally different spiritual situation of the post-industrial world. At the same time, it does not matter, in which specific spheres of discourse the post-modernists are mistaken or tell the truth. A deeper-rooted and “actor-less” approach postulates the perception of a postmodernist philosophy itself as an expression of self-consciousness of a new cultural matrix, which was impossible before. Poets and artists, composers and architects of elitist and, especially mass culture, are the first to notice and express the new spirit of the post-industrial epoch; and that was, as a matter of fact, observed in previous ages – Dante and Petrarch in Italy, Narekatsi and Roslyn in Armenia caught on and expressed the spirit of the Renaissance Age long before the philosophic reflection began to describe it by the rational forms. Does this mean that artists and people of art in general offer an advantage of very specific experience and subtle sensitivity towards the spirit of the age than rationally thinking philosophers? What is this special experience, which requires no strict deductive or inductive reasoning, as well as other rational standards of demonstrative inference, or even “evidences” themselves? Is it not the very special experience of expressiveness meant by Heidegger, when he speaks about “poet Holderlin, perceiving the essence of the world much deeper than Hegel, the philosopher”? (In **Heidegger's** thinking, **poetry** is not a mere amusement or form of culture but a force that opens up the genuine realm of knowledge and truth.)

In order to answer these questions much closer attention should be paid to what is usually called “mystical experience” which lies at the base of the religious experience diversity (William James) or “religious virtuosity” (Max Weber). In conformity with the problem of secularization, appealing to such an experience allows to understand an ambivalent character of secularization legitimating under the banner of free-thinking not only for the secular atheism and materialism, but also for the secular non-church religiosity. For the traditional institutional church a struggle against the external enemy did not pose any hazard; but it was quite another matter to deal with those acting on church’s own territory. Therefore, secularism means anticlericalism, but not necessarily antireligiousness.

Not only atheists and materialists needed secularization and free-thinking, but also those who tried to preserve creative spirit and live mystical experience, contradicting the readymade and stark church dogmata, in the conditions of religious experience of the world. Widely spread forms of new religious movements and civil religions in the post-industrial age are nonetheless a result of secularization rather than atheistic scientism, agnosticism or spiritless intellectualism of the Age of Modernity. At the same time development of science surmounting historic scantiness of classical ideals of scientific rationality, appearance of non-classic and post-classic rationality, especially in quantum physics and transpersonal (humanistic) psychology, set a new and respectful attitude to the spiritual practice of ancient esoteric religions, opening boundless opportunities in the sphere of human spiritual experience of perception.

Usually words such as “*mysticism*” and “*mystical experience*” are used in publications in several completely different meanings thereby leading to terminological confusion. In the early European culture the concept of Mysticism was used in a very narrow sense of the word. Originating in Greek, it initially meant the sacrament accompanying the cults of Demetrius and Dionysus. In the broad sense the word *mysticism* means a supernatural way of perception of the world connected to the process of perception and the result of this perception. It is the very part of perceptual experience that cannot be expressed by means of a usual system of symbols, words, and rational categories. At the same time mystical experience, as it is interpreted in the European and Eastern cultures is not at all an ecstatic and irrational way of experience; it contains also certain objectivity which originates in the inner life of a human being, but at the same time

transgressing it. Truly mystical experience – and here philosophers of the West and East concur – most often is not connected to any euphoria, ecstasy or insightfulness. It is just that a human being can clearly sense the other side of the phenomenon – as if he sees customary, usual things from a very unusual visual angle. Mystical experience – as it is usually understood – is a specific emotional experience of unity or confluence with the ontological fundamental principle of the world or any objective reality in general (God, Absolute, etc.). Sometimes mystical experience stands for all kinds of mysteries (Eleusinian mysteries, mystery of Golgotha), all sorts of esoteric rituals and cult actions, known exclusively to the initiates. Besides, the word “mystery” by virtue of peculiarity of the Judeo-Christian perception of such issues as “belief and knowledge”, “rational and irrational”, has been strongly associated with irrationalism, which in its turn creates non-critical and hostile prejudices towards mysticism among some scientists and philosophers. Meanwhile, the philosophers that have made a considerable contribution to the studies of standards of scientific rationality, not only did not deny the very meaning of the mystical experience, but placed it above these standards. From that viewpoint it is extremely interesting to consider the issue of correlation of scientific rationalism and mystical experience in the works of classics of analytical philosophy – Russell and Wittgenstein.

As is well-known, apologia of scientific rationalism as the highest cognitive authority got under way in the Age of Enlightenment and reached its culmination at early stages of analytical philosophy in the 20th century (logical atomism, logical positivism). However, already Russell in his article “Mysticism and logic” notices that “the true unity of the mystic and the scientist is the “highest achievement in the sphere of thinking”. (Russell 1959: 4)

The case of Wittgenstein is more complicated however. Even though his *Tractatus Logico-Philosophicus* (Wittgenstein 1961). Was declared a “Bible” of logical positivism, the *Tractatus* itself contains unequivocal propositions concerning the limited nature of the strictly scientific cognition and the dilative role of mystical experience in the cognition process. A demarcation line between a strictly scientific and non-scientific discourse passes through the criterion of clarity. In the discourse practice, everything that should be said must be said clearly. What cannot be said clearly should remain unsaid. These assertions of early Wittgenstein inspired logical positivists to such an extent that they missed the essence of the subtle dialectics in *Tractatus* related to discrimination of notions of feeling the unity of the world, which can only be gained through mystical experience, expression of that experience in the discourse practice on the one hand and its demonstration – on the other.

Wittgenstein was from the very beginning annoyed by essentially restricted position held by members of the Vienna Circle, and by how arrogantly they dismissed mystical experience. He never shared a positivist belief in unlimited potential of science but, on the contrary, tried very hard to emphasize its limited nature. That limited nature leaves space for ethics: it is beyond expression, but the boundaries of logic, language, science in an indirect way are pointing at it. The existence of language, logic and science are necessary only in order to somehow allude to the mystical. This is because without a mystical feeling of the world as a whole the latter would lose sense. Ineffability of ethics, as it was in Kant’s case, is missioned to save it from the influence of reason, language, logic which are determined by rigid relations and leave no place for freedom. If logic demonstrates “how the world is”, then “what it is” remains ineffable and mystical. ” 6.44. Mystical – is not HOW the world is, but WHAT it is.” (Wittgenstein 1961). Mystical – is inconceivable, something that transgresses logic and does not submit to logical necessity. It is the space in between the facts, permitting freedom, ethics and metaphysics. The mystical is the basis of metaphysics, its fertile soil, permitting to look at the world from outside: feeling of the world as a bounded whole – that is what is considered mystical.

“6.45 The contemplation of the world *sub specie aeternitatis* is its contemplation as a limited whole. The feeling that the world is a limited whole is the mystical feeling” (Wittgenstein 1961).

At the end of his book, Wittgenstein confessed that the ladder was necessary exclusively for ascending to the highest aims of understanding – a philosophical position, a position of the Absolute - from which that demarcation ladder is seen as a symbol of logical rationalism solely as a means or, to be more precise, as a bridge to transcendental reality. The ladder should be thrown away for further achievement of the highest goals of comprehension. The reader should put aside the ladder

of the rationally formed propositions of the *Tractatus*; then and only then could he correctly see the world. (Wittgenstein 1961: 654). Thus, having thoroughly investigated the area of boundaries of the rational knowledge (the one that can be comprehended and expressed), Wittgenstein managed to disclose how essential was the role of the Inexpressible in the process of comprehension of the world – something that can only be displayed, visually demonstrated. Wittgenstein attributed to that what cannot be spoken about, also all that is superior: religious experience, ethics, and reaching comprehension of the meaning of life. Hence, silence in the *Tractatus* – is not the silence of lambs, and definitely not in the least the “razor of Ockham”, as it was erroneously understood by logical positivists. Silence in the *Tractatus* is the silence of Hermes Trismegistus, extending the boundaries of consciousness and experience of comprehension; silence – as a necessary condition for concentration and sublimation of the creative spirit, as it has been presented in the works of isichasts, Trappist monks, Sufis, Zen Buddhists, Knight Templars, Rosenkreuz and other esoteric schools and doctrines of the East and West. “Modern researches, - as the founder of transpersonal psychology S. Grof writes, - confirm statements of ancient philosophy and great mystical traditions that people are the infinite fields of consciousnesses surpassing limits of time, space and linear causality” (Wittgenstein 1974: 294).

Wittgenstein behaved as a mystic also in his private life which facts were mentioned by his contemporaries. In the letter to Lady Morelli in the winter of 1919 upon Russel’s meeting with Wittgenstein in Holland to discuss his *Tractatus* manuscript, Russel wrote: “ I leave here today [December 20, 1919, from the The Hague] after a fortnight's stay, during a week of which Wittgenstein was here, and we discussed his book [the *Tractatus*] everyday. I came to think even better of it than I had done; I feel sure it is really a great book, though I do not feel sure it is right. . . . I had felt in his book a flavour of mysticism, but was astonished when I found that he has become a complete mystic. He reads people like Kierkegaard and Angelus Silesius, and he seriously contemplates becoming a monk” (Grof 1988: 82).

In cultures where mystical experience and scientific rationalism have never been at animosity with each other, never confronted one another, “mystics” by no means refuted the rationality and discourse thinking as the highest authority within the limits of its own competence. Moreover, they very often created quite rationalistic (in the broad sense of the word) philosophical systems grounded in the comprehension of their own (that is, rationalization) “mystical” experience. It is difficult to assume that Pythagorean Theorem has nothing to do with its author’s mystical philosophy of figures. It is equally impossible to deny that the mysticism of Avicenna, Ibn Rushd and other Arab philosophers has nothing to do with the greatest discoveries in medicine, mathematics, Arabic numbers, to which the European science owes so much. It is entirely impossible that Newton, the last “magician” of the Middle Ages and the first scientist of the Modern Age, ” as one of his best biographers called him, came to his discoveries in science irrespective of the experience granted to him by alchemy and magic, which, by the way, he never stopped practicing. Inter-subjective verification – in empirical or rationalistic programs of justification of certainty of knowledge - is unable to fit the Procrustean bed all the spiritual wealth and variety of possibilities of human cognition and experience of comprehension. The question about a new type of rationality – non-classic and post - which take into account such properties of the reality, as nonlinearity, openness, irreversibility, nonequilibrium, etc., is put in the context of a synergetic paradigm, which is gradually occupying dominant position in contemporary socio-cultural studies of “new religious consciousness”. While in earlier times secularism meant the process of liberation from dogmas of clericalism, in the times of post-modernity it generates an oncoming motion towards the mystical experience in scientific rationality, constantly expanding its boundaries. New forms of religious consciousness in the post-industrial society are impossible without deep-rooted transformations of the inner life of the human being, expansion of boundaries of individual experience, cognition and comprehension, which, when taken jointly, act concurrently as cause and effect of the socio-cultural dynamics of the post-industrial civilization.

In the history of world religions mystical experience served as a productive force of their origins and developments. Over time, reinterpretations of the original experience acquired a character of doctrinal speculations. In the mechanically repeated forms of religious practice, original experience was replaced by routine ritualistic actions. As soon as the Christianity became

a dominating state religion and the church became a mass organisation, the formality of ritual and symbolic actions became self-sufficient. In cultural anthropology this process is known as "routinization of a ritual." Alienation of the original experience has been compensated in the desiring for most accurate and literal knowledge of the Holy Scripture. However, no one could avoid divergent interpretations of meaning in the sacred texts. As a result, the debate about the "true understanding" went beyond the academic hermeneutic disputes and often ended in bloody wars well-known in history.

In traditions of the East and West the relation towards the mystical experience was not identical. In Eastern religions a preliminary preparation and the special psycho-technical exercises for the development of mystical experience were indispensable preconditions of religious practices. Buddhist monk, for example, did not allow disciples to meditate or pray formally without giving him a special training in special respiratory exercises or adequate positioning of his body first. Those who really acquired such experience and knowledge were the principal religious teachers. On the contrary, in Christianity (particularly in Catholicism) the church looked at "mysticism" with suspicion, being afraid that the mystic would put his experience above the church dogmas and would give it an interpretation in the spirit, which may not necessary fall into its traditionally convenient doctrine.

As a result those who tried to preserve and develop the living religious experience within the already existing institutional religions were persecuted, declared dissidents or were forced to go to the underground of esoterism. The great tradition of esoteric culture of the religions of the East and West was established not only in order to protect the "secret" knowledge from the uninitiated but for physical salvation from cruel persecution by religious conservatives who acquired power but lost all contact with the original experience.

A classic of American pragmatism William James in his "Variety of forms of religious experience" (James 1902) convincingly demonstrated that any religious experience is a mystical experience; however, not every mystical experience leads to a given concrete form of religion. James observed that personal religion takes precedence over theology and church. Once established, any church then relies heavily on tradition. James consistently defended the priority of individual religious experience over the "socialized" and "institutionalized" religions. The founders of the church and "religious virtuosity" / in terms of Max Weber / always drew their strength from direct personal experience of communication with the transcendent .

In mystical experience, transcendental is experienced as self-evident, therefore, unlike speculative mysticism, real mystical experience, according to James, is always described in epistemological terms of "radical empirism" (James 1912). James's approach is particularly important when religious experience loses its initial and self-confirming evidence because it allows to explain and to understand epistemological reasons for the development of secularism.

It was not incidental that the process of secularization unfolded on a mass scale in the 17th century alongside the era of the Enlightenment. The desacralization of theocratic authority and the separation of the church from the state occurred in parallel with the processes of sacralization of science and human reason. Earlier in medieval Christian Europe "sacred" and "profane" were clearly distinguished and interacted, with unquestionable superiority of the religion-based "sacred" values.

During the Enlightenment it became obvious that science and human reason contain inexhaustible opportunities that significantly exceed human achievements of the past. Every new technological achievement broadened unquestionable domination of man over the external world. Science, based on human mind, started to "win" back one area of public space after another from religion. Eventually, the "ultimate questions of life" remained in the competence of religion . However, religious answers did not serve even in this limited area as a reliable stronghold for belief. A steam engine, railways and new technological inventions carried out a revolution in human mind within few decades. An individual began to trust more his own capabilities than transcendent forces, the legitimation of which became with each technological discovery more and more difficult for the dominant church .

In the process of secularization secular stands out as autonomous and self-sufficient. Secularization drives dominance of religion from public space and compels people to recognise that everything in the world is in its essence merely secular. The "Death of God " in Nietzsche's

philosophy meant only that the world found its own reasons and does not need a transcendent justification. The humanity came of age, as Kant put it in his evaluation of the Enlightenment. However, banished from the public space in the era of the Enlightenment religion began to go back in the postindustrial societies. Destroying the monologism of the Enlightenment and its total technological and scientific rationality, the postmodernity simultaneously also “deconstructed” and destroyed secularism in its classical sense. As a result, the displacement of traditional religions from the public sphere not only could not eliminate the natural need of mankind for religious experience but also led to the emergence of new forms of religiosity.

Durkheim was the first who, from the sociological point of view, proved a natural and necessary character of religion for the existence of the human society, irrespective of the degree of its domination in a society and concrete forms of manifestation. Cultural anthropology does not yet know a single case of existence of human culture without those or other mechanisms of a sacralization, cults, symbols and religious representations from the earliest primitive forms to the advanced ones.

Even in a highly secularized and atheistic Soviet society the Communist ideology had its own saints, cult idols, symbols of faith, the mechanisms of sacralization to suppress resistance of non-believers. This was a "transformed form" of religion, which used all methods of traditional religions, down to the symbolic and magical procedures for naming all the major streets, squares, cities and factories, or mimicry of immortality in the Mausoleum. In terms of the degree of political domination and forms of cruelty this ideology is not inferior and in some ways even superior to medieval Jesuit practices. That continued until a new dissident movement emerged that targeted the dominant ideology. Anti-Soviet talks and jokes by soviet intellectuals symbolized the beginning of the desacralization of the Communist ideology. The new stage of socio-cultural desacralization allows us to understand the paradox of secularization and the underlying antinomy of the "sacred - profane."

The paradox of secularization is that trying to eliminate the antinomy of the "sacred-profane" secularization does not actually eliminate but rather generates new forms of this antinomy. These new forms historically appear not only as secular quasi-religious ideologies but also in the form of new religious movements, demanding at the same time, a radical renewal of traditional religions. No external evidence can be long enough to keep reliably faith in God, if this belief is not supported by that "inner sense" which is repeatedly described in world literature as a mystical experience

If there is a mismatch between internal experience and external images by which institutional or not-formal religions are guided, our representations about God also may not be adequate. In such cases, as Hegel says in his “Philosophy of Religion”, “people having a bad concept of God will have the bad state, bad courts, bad economy and bad history» (Hegel 1827: 259). From this point of view, secularization performs an important function of a hospital attendant or, in the Protestant theological terms, “negative theology” (Paul Tillich), clearing the way for the original internal experience of transcendent reality without which sociological or cultural substantiations of religious fearlessness in human existence cannot get final justification. Between the sacred and the profane, the rational and the mystical, the immanent and the transcendent there is no impassable gulf, but a bridge which is symbolically designated as the ladder of Wittgenstein. There is no need to throw away the ladder, even though that was what Wittgenstein suggested to do. One should rather ascend and descend on it, as was the case in the Pythagorean school, where students were given a right to express judgments only after several years of painstaking study “to be able to keep silent”.

REFERENCES

- Russell, B. (1959). Mysticism and Logic and other essays. London: Allen & Unwin, LTD.
Wittgenstein, L. (1961). Tractatus Logico-Philosophicus, translated by D.F. Pears and B.F. McGuinness, Humanities Press, New York.
Wittgenstein, L. (1974). Letters to Russell, Keynes, and Moore. Edited by G. H. von Wright,

- Cornell University Press, Ithaca, New York. (See also: Atkinson James, R. (2009). The Mystical in Wittgenstein's Early Writings, Routledge.)
- Grof, S. (1988). Adventure of self-discovery. SUNY Press. (Quoted from the Russian edition: Гроф, Ст. (2001). Путешествие в поисках себя. "Изд-во Института Психотерапии". Москва).
- James, W. (1902). The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature
- James, W. (1912). Essays in Radical Empiricism. Dover Publications 2003, Frederick Burkhardt and Fredson Bowers, editors. Harvard University Press 1976.
- Hegel, F. (1827). Philisophy of Religion (Quoted from the Russian edition: Гегель, Ф. (1976). Философия религии, Том 1. Москва. Мысль).

ИВЛЕВ ЮРИЙ

Доктор философских наук, профессор кафедры логики Московского государственного университета им. М. Ломоносова

АРГУМЕНТАЦИЯ И ЕЕ НЕАРГУМЕНТАТИВНОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ИЛИ ЗАМЕЩЕНИЕ

Аргументация. Многие годы в учебники по логике в СССР включалась глава «Доказательство и опровержение». Иногда соответствующая глава называлась «Аргументация», но излагались в ней учения логики о доказательстве и опровержении, то есть учения о частных случаях аргументации и контраргументации.

В 1986 году академик Брутян Георг Абелович пригласил меня в Ереван на конференцию по аргументации, что явилось стимулом разработки понятия аргументации и ее логико-методологических основ. Впервые соответствующая глава была включена в учебное пособие в 1988 году (Ивлев 1988: 124-127), затем – в учебники¹. В 2009 году опубликован учебник по теории и практике аргументации (Ивлев 2009: 288).

В процессе написания указанных глав учебников и учебника по теории и практике аргументации разработано понятие аргументации.

Аргументация – это обоснование какого-либо знания посредством других знаний, а также средств логики и методологии. Психологические, риторические и др. приемы сопровождают или заменяют аргументацию. Частично они сходны с катализаторами и ингибиторами в химии. Первые ускоряют реакцию, а вторые замедляют. Впрочем, иногда те и другие называют катализаторами. В аргументации указанные приемы, одни и те же, могут как затруднять, так и облегчать аргументацию, а могут и заменять ее.

Исходя из определения, в аргументации можно выделить четыре части: знание (положение), которое обосновывается (тезис), знания (положения), в том числе те знания, которые получены в результате непосредственного обращения к действительности, например в результате практической деятельности, посредством которых происходит обоснование, (аргументы), а также логико-методологические средства (логику аргументации – форму и методологию аргументации). Методология есть логическая и нелогическая. Тезис обозначается буквой Т. Тезисом может быть суждение и система суждений, норма и система норм, оценка, приказ, управленческое решение и решение проблемы, формулировка проблемы, гипотеза, концепция и т.д. Все эти виды тезиса объединены общим названием «знание».²

Аргументы обозначаем так: A_1, \dots, A_n , где $n \geq 1$. В качестве аргументов выступают суждения, нормы, оценки и т.д., то есть тоже знания. Обозначение формы аргументации: $\bullet \Rightarrow$. Методологию обозначим буквой М.

Аргументацию можно представить следующим образом:

$$M, \{A_1, \dots, A_n\} \bullet \Rightarrow T.$$

Методологию, как и мировоззрение, в рамках которого происходит аргументация, можно в структуре аргументации не указывать. Тогда аргументация представляется так:

$$\{A_1, \dots, A_n\} \bullet \Rightarrow T.$$

(Множество аргументов $\{A_1, \dots, A_n\}$ подтверждает тезис Т, или тезис Т логически следует из указанных аргументов, если, конечно, аргументация правильная. Если аргументация неправильная за счет логической формы, то есть является частным случаем «мнимого» обоснования (по Аристотелю) тезиса, то знак « $\bullet \Rightarrow$ » обозначает отношение между тезисом и аргументами по логическим формам, не являющееся ни следованием, ни подтверждением, например, отношение логической независимости.) Фигурные скобки можно опускать. Правильную аргументацию можно, вслед за Аристотелем, называть действительной.

По степени обоснованности тезиса аргументация может быть доказательной и недоказательной. В первом случае она называется доказательством. Доказательство — это полное обоснование какого-либо положения с использованием полностью обоснованных

аргументов, а также средств логики и методологии. Если обосновывается суждение посредством аргументов, являющихся суждениями, то доказательство – это аргументация, в которой аргументы являются утверждениями, истинность которых установлена, а формой является рассуждение, которое обеспечивает получение истинного заключения при истинных посылках.³ Аргументация является недоказательной (не доказательством), когда аргументы, по крайней мере некоторые из них, являются не достоверными, а лишь правдоподобными, или/и когда формой является рассуждение, которое не обеспечивает получение истинного заключения при истинных посылках.

Логических способов аргументации много. Среди них можно выделить два. Это прямая и косвенная аргументации. В прямой аргументации рассуждение идет от аргументов к тезису. Рассуждение $A_1, \dots, A_n \bullet \Rightarrow T$ обосновывается само по себе, без использования допущений.⁴ В частности, тезис выводится из аргументов по правилам логики. Косвенная аргументация – рассуждение с использованием допущений.

Примером прямой является так называемая разделительная аргументация. Тезис обосновывается путем исключения всех членов разделительного суждения, кроме одного.

$$\begin{array}{c}
 A_1 \vee A_2 \vee \dots \vee A_n \\
 \neg A_1. \\
 \hline
 A_2 \vee \dots \vee A_n \\
 \neg A_2. \\
 \hline
 \vdots \\
 \vdots \\
 \vdots \\
 \neg A_{n-1}. \\
 \hline
 A_n
 \end{array}$$

Примером косвенной аргументации может служить аргументация от противного.

$$\frac{\Gamma, \neg T \Rightarrow B \ \& \ \neg B}{\Gamma \Rightarrow T}$$

Буквой Γ обозначено множество аргументов, возможно пустое, а горизонтальной линией и знаком \Rightarrow – отношения следования.

«Разрушение» аргументации или/и установление ложности или малой степени правдоподобия знания называется критикой. В последнем случае, то есть когда устанавливается ложность или малая степень правдоподобия знания, критика называется контраргументацией, а критикуемое положение – тезисом (обозначение – T). По аналогии с аргументацией в контраргументации естественно выделить аргументы, или контраргументы, и форму (обозначаются, соответственно, A_1, A_2, \dots, A_n и $\bullet \Rightarrow$). Контраргументация может быть опровергающей и не опровергающей. В первом случае контраргументация называется опровержением.

Опровержение — это обоснование ложности (ошибочности и т.д.) какого-либо знания с использованием логико-методологических средств и полностью обоснованных аргументов.

Неопровергающей является контраргументация, в которой аргументы (по крайней мере некоторые из них) – не полностью обоснованные положения или/и форма – рассуждение, которое не обеспечивает получение истинного заключения при истинных посылках.

По направленности рассуждения различают контраргументацию путем обоснования антитезиса без использования допущений (прямая контраргументация) и контраргументацию с использованием допущений (косвенная контраргументация).

Как уже сказано, составляющей частью процесса аргументации является методология.

Слово «методология» употребляется в двух смыслах: во-первых, методологией называют систему нематериальных средств познания и преобразования действительности⁵; во-вторых, — учение о нематериальных средствах познания и преобразования

действительности. Такая двухплановость научных понятий — явление обычное. Так, логикой называют особые закономерности в связях и развитии мыслей, а также науку об этих закономерностях. Основными нематериальными средствами познания и преобразования действительности (методологическими средствами) являются принципы, методы, приемы, технологии, стратегии и некоторые другие.

Методологические принципы следует отличать от мировоззренческих. Для уяснения этого необходимо иметь в виду, что в науке и практической деятельности различают две стороны: дескриптивную (описывающую) и прескриптивную (предписывающую). Мировоззрение является дескриптивной стороной науки, а методология — прескриптивной. Мировоззрение в широком смысле слова — это система взглядов на мир (на природу, общество и познание). Основу мировоззрения образует философское мировоззрение, называемое иногда мировоззрением в узком смысле слова. Мировоззрение составляют: принципы (мировоззренческие), представляющие собой знания о наиболее общих связях и свойствах объективной действительности и познания (наиболее общие в рамках предметной области конкретной науки — тогда это принципы конкретной науки и наиболее общие безотносительно к конкретной науке — тогда это философские принципы); законы — знания об особых связях в объективной действительности и познании, менее общих, чем первые (в рамках предметной области той или иной науки), категории и др. знания о фактах. В отличие от мировоззренческих принципов принципы познания и практической деятельности (методологические принципы) представляют собой наиболее общие предписания, указывающие, как следует осуществлять познание и практическую деятельность. Методологические принципы вырабатываются чаще всего на основе мировоззренческих принципов, а также на основе законов в процессе познания и практики. Например, в философии на основе мировоззренческого принципа первичности материального и вторичности идеального разработан методологический принцип объективности рассмотрения, предписывающий, в частности, в социальном познании идти не от вторичных явлений к причинам, а, наоборот, из причин выводить соответствующие следствия.

Слово «метод» в научной литературе употребляется в двух смыслах. Во-первых, методом называют всю систему нематериальных средств познания и преобразования действительности, т.е. методологию в целом. В этом смысле употребляют слово «метод», когда говорят о диалектическом методе, о методе теоретической физики, о методе Бэкона и т.д. Во втором смысле метод (метод как элемент методологии) можно определить как способ познавательной или практической деятельности, представляющий собой последовательность познавательных операций, или этапов деятельности, выполнение которых (в указанной последовательности) способствует наиболее успешному достижению желаемого результата. Наиболее общие методы, прежде всего философские, указывают общее направление познания, которое конкретизируется последовательным применением методов меньшей степени общности. Примером философских методов может служить метод восхождения от абстрактного к конкретному. Применение наиболее частных методов-алгоритмов с необходимостью приводит к желаемому результату. Эти методы представляют собой точные предписания, которые определяют процесс теоретической или практической деятельности, ведущий от исходных данных к желаемому результату.

Приемы, тоже являющиеся компонентами методологии, представляют собой относительно несложные способы познавательной или практической деятельности, которые помогают успешному достижению поставленной цели и, как правило, выступают частью какого-либо метода.

Между принципами, методами и приемами познания трудно провести абсолютные границы.

Методология аргументации включает в себя методологию логическую, общенаучную (основанную на философской методологии), психологическую, риторическую и др.

При описании правил аргументации и критики приводятся технологии их реализации.

Пример реализации правила по отношению к тезису «необходимо осуществить анализ обсуждаемой проблемы и явно сформулировать тезис (в виде суждения, системы суждений, нормы, системы норм, проблемы, гипотезы, концепции и т.д.)».

Производятся следующие действия.

Первое. В утверждении (утверждениях сторон) следует выделить наиболее простые составляющие.

Пусть, например, прокурор утверждает, что все обвиняемые совершили преступление, относимое к такой-то статье, а адвокат с этим не соглашается и утверждает, что только некоторые обвиняемые совершили преступление, и это преступление должно квалифицироваться по иной статье. Утверждение прокурора состоит из следующих суждений:

V1: Все обвиняемые совершили данное деяние. (C1&C2: Данное деяние совершили лица, признанные адвокатом в качестве таковых, а также лица, которых адвокат не считает таковыми.)

V2: Данное деяние является преступлением.

V3: Данное деяние относимо к такой-то статье УК РФ. (Например, к ст. 107, ч. 1 УК РФ).

То есть прокурор утверждает: {C1, C2, V2, V3}

Утверждения адвоката:

C1: Некоторые обвиняемые совершили это деяние.

–C2: Некоторые обвиняемые не совершали данного деяния.

V2: Данное деяние – преступление.

C3: Данное деяние относимо к такой-то статье УК РФ (отличной от названной прокурором, например, к ст. 109, ч. 1 УК РФ).

То есть адвокат утверждает: {C1, –C2, V2, C3}.

Осуществлен первый этап анализа спорных положений – выявлены простые суждения, из которых состоят утверждения прокурора и адвоката.

Второе действие. Необходимо установить пункты согласия и разногласия в утверждениях сторон.

Третье действие. Следует договориться о тезисе (или тезисах) спора. Можно, например, спорить по поводу утверждений –C2 и C2, а решение вопроса о квалификации преступного деяния предоставить судье.

При применении правил «тезис должен быть сформулирован четко и ясно», а также соответствующего правила по отношению к аргументам применяется технология, заключающаяся в соблюдении следующих требований.

Первое. Решить, нужно ли разъяснять выражение.⁶ Если нужно, то какой прием разъяснения применять? Прием, сходный с определением, (какой) или определение (какое)? То есть ответить на вопрос о целесообразности разъяснения выражения. Не следует переопределять выражения без необходимости. Иногда встречаются переименования известных выражений. Например, один из авторов сочинений по логике вместо общепринятых выражений «условно-категорическое умозаключение», «разделительно-категорическое умозаключение» и т.д. ввел термины «линейный акт доказывания», альтернативно-линейный акт доказывания» и др.

Второе. В случае определения в дефиниенс включать выражения, смыслы или значения которых известны. Если не известны, то их в свою очередь разъяснить до определения или после определения. Иначе говоря, следует соблюсти правило «определение должно быть ясным». Одновременно с соблюдением этого правила следует соблюсти правило эффективности определения (или разъяснения посредством приема, сходного с определением), то есть указать способы выявления признаков, обозначенных в разъясняющем выражении.

Третье. Соблюсти правила соразмерности и недопущения круга при разъяснении выражений.

Четвертое. Указать лишь основное содержание определяемого выражения. Так, в определении «изомеры — это вещества, имеющие одинаковый состав молекул (одну и ту же молекулярную формулу), но различное химическое строение и обладающие поэтому (по

крайней мере, некоторыми) различными химическими или физическими свойствами» признак «обладающие (по крайней мере, некоторыми) различными химическими или физическими свойствами» является излишним, поскольку до определения в тексте, из которого взято определение, сказано, что вещества, имеющие различное химическое строение, обладают (по крайней мере, некоторыми) различными химическими или физическими свойствами.

К методологии относятся также стратегии и тактические приемы аргументации и критики.

Неаргументативное сопровождение или замещение аргументации. Среди приемов и методов усиления, ослабления или замещения аргументации можно выделить психологические, риторические, прагматические и т.д. Эти приемы используются для формирования убеждения.

Можно говорить об убеждении как определенной деятельности и как о результате этой деятельности. Убеждение как результат – это полная уверенность в чем-то (в истинности суждения, системы суждений, правильности решения и т.д.). Поскольку мы говорим об убеждении в связи с аргументацией, убеждение – это полная уверенность в тезисе. Убеждение как процесс – это деятельность по формированию такой уверенности. (Аналогия с классификацией: процесс создания классификации – классифицирование, результат – классификация.) От слова «убеждение» нельзя образовать слово для процесса формирования убеждения. Наряду с убеждением может существовать мнение. Мнение – неполная уверенность в истинности, правильности и т.д. чего-либо.

Всегда ли аргументация приводит к убеждению или мнению? Не всегда. Так, известные философы (Т. Гоббс, А. Шопенгауэр), познакомившись с доказательством теоремы Пифагора, отказывались верить доказательству. В чем же дело? Почему не возникает уверенности в обоснованности тезиса в таких случаях?

Рассмотрим известный способ доказательства, называемый методом полной математической индукции. Для простоты возьмем его разновидность, называемую прямой индукцией. Метод заключается в следующем. Исследуются объекты, множество которых является счетным, то есть объекты этого множества можно пересчитать – сопоставить с каждым из объектов какое-то целое неотрицательное число. (Это числа 0, 1, 2, 3, ...) Пусть число, сопоставленное с объектом, является именем этого объекта. Доказывается, что объект 0 обладает некоторым свойством P. Допускается, что произвольный объект n обладает указанным свойством. Далее доказывается, что этим свойством обладает объект n+1, то есть устанавливается, что если произвольный объект n обладает указанным свойством, то этим свойством обладает объект n+1. Делается вывод, что любой из рассматриваемых объектов обладает свойством P. То есть

0 есть P; для каждого n верно (если n есть P, то (n+1) есть P).

Все n суть P.

Есть ли убеждение в истинности утверждения «Все n суть P»? То есть, если утверждение доказано, но его истинность не очевидна. В чем дело? Иногда нужно еще наглядно показать (может быть даже самому себе), что утверждение верно.

Покажем это для данного случая.

- (1) 0 обладает свойством P. – Дано.
- (2) Если объект 0 обладает свойством P, то этим свойством обладает объект 0+1. – В качестве n взяли 0.
- (3) 0 + 1, то есть 1, обладает свойством P. – Из (1), (2) по modus ponens.
 - (4) Если объект 1 обладает свойством P, то этим свойством обладает объект 1+1. – В качестве n взяли 1.
- (5) 1 + 1, то есть 2, обладает свойством P. – Из (3), (4) по modus ponens.
 - (6) Если объект 2 обладает свойством P, то этим свойством обладает объект 2+1. – И т.д., то есть дойдем до любого числа.⁷

Таким образом, показано, что любой объект из указанного множества объектов обладает свойством P, поскольку до него всегда можно дойти. Поэтому рассуждение называется полной (математической) индукцией, так как рассуждение имеет вид: каждый

предмет обладает определенным свойством, следовательно, все предметы обладают этим свойством. Если же еще привести пример таких объектов и свойств, то возникнет убеждение в истинности тезиса.

Почему же для одних достаточно доказательства, а для других его в некоторых случаях недостаточно для выработки убеждения в истинности утверждения? Различие заключается в типах личностей. Еще А. Пуанкаре делил людей на геометров и аналитиков. Он писал: «Изучая труды великих и даже рядовых математиков, невозможно не заменить и не различить две противоположные тенденции – или скорее два рода совершенно различных умов. Одни прежде всего заняты логикой; читая их работы, хочется думать, что они шли вперед лишь шаг за шагом, по методу какого-нибудь Вобана, который предпринимает свою атаку против крепости, ничего не вверяя случаю. Другие вверяют себя интуиции и подобно смелым кавалеристам авангарда сразу делают быстрые завоевания, впрочем, иногда не совсем надежные.... У наших студентов мы замечаем те же самые различия; одни больше любят решать задачи «аналитически», другие – геометрически». Первые не способны «представить в пространстве», последние скоро утомились бы и запутались бы в длинных вычислениях» (Пуанкаре 1990). Считается, что аналитикам для убеждения не требуется наглядность, а геометрам она требуется.

Деление людей на аналитиков и геометров имеет физиологическое объяснение. Оно связано с функциями полушарий мозга человека, а именно с их асимметрией. «Считается, что левое полушарие участвует в основном в аналитических процессах; это полушарие – база для логического мышления. Преимущественно оно обеспечивает речевую деятельность – ее понимание, построение, работу со словесными символами. Обработка входных сигналов осуществляется в нем, по-видимому, последовательно. Правое же полушарие обеспечивает конкретно-образное мышление и имеет дело с невербальным материалом, отвечая за определенные навыки в обращении с пространственными сигналами, за структурно-пространственные преобразования, способность к зрительному и тактильному распознаванию предметов. Левое полушарие не различает интонации речи и модуляции голоса, нечувствительно к музыке и плохо справляется с распознаванием сложных элементов, не поддающихся разложению на простые части. Правое полушарие понимает речь в ограниченном объеме, но почти не способно к речепродукции и плохо справляется с аналитическими задачами. При чтении технических текстов больше активируется левое полушарие, а художественных – правое.⁸ Правое полушарие связывают с самооценкой, с самосознанием (чувством «Я»), с мотивационной сферой. Его поражение ведет к нарушению личности, тогда как при нарушении функций левого полушария личность остается сохранной, но речь страдает» (Кичеев 2002: 255-256).

Обратим внимание на то, что при выявлении логической формы некоторые термины, выражающие эмоциональную сопровождающую мысли, в учет не принимаются. Например, суждение «Мороз, но снега нет» мы представляем как суждение «Сейчас мороз (р), и в то же время снега нет (q)» и выражаем его логическую форму так: $(p \& \bar{q})$. Хотя это суждение выражает еще некоторое удивление. (Здесь « $\&$ » – знак одновременной конъюнкции.)

Психологические типы личностей обусловлены доминированием того или иного полушария. У аналитиков доминирует левое полушарие, а у геометров – правое. Доминирование имеет три особенности. Во-первых, есть предрасположенность к тем или иным видам деятельности природная. Доказательством этого могут служить примеры, когда человек с доминирующим правым полушарием работает в области, требующей аналитической работы, или, наоборот, с доминирующим левым полушарием выполняет работу, требующую конкретно-образного мышления. В таких случаях говорят, что человек неудачно выбрал область деятельности. Замечание: рациональные философы – преимущественно левополушарники, а не рациональные – правополушарники. Кроме того, во-вторых, тот или иной род деятельности способствует развитию соответствующей способности, а при поражении одного полушария его функции могут выполняться другим полушарием. В-третьих, нет абсолютного различия в психологических типах личностей, поскольку какое-либо из полушарий не может не работать вовсе. Есть степени аналитичности и геометричности.⁹ Социальные и антропологические характеристики являются статистическими, а не абсолютными.

Исходя из последней, третьей, особенности, можно утверждать, что наглядность при выработке убеждений, хотя и в разной степени, требуется для подавляющего большинства людей. Под наглядностью понимается не только образное представление явлений, но и их объяснение.

Приведу некоторые психологические методы и приемы формирования убеждения и мнения. Среди психологических методов и приемов можно выделить психо-психологические, психо-физиологические, физиолого-психологические и физико-психологические.¹⁰

Психо-психологические методы. (1) Мысленное внушение. «В XIX веке интерес ученых к «проблеме мысленного внушения» имел строго научный, исследовательский характер. Таинственное взаимодействие между гипнотизером и пациентом объяснялось движением «нервных токов организма». Светило российской науки академик Владимир Михайлович Бехтерев уже в начале прошлого века (в 1908 г.) создает Институт изучения мозга, в котором скрупулезно изучались физические воздействия мысли человека на живые организмы. В ходе многочисленных экспериментов выяснилось, что человек способен управлять животным, так сказать, мысленно – без команд, пинков, тычков и понуканий.

Бехтеревым была обнаружена и экспериментально доказана способность некоторых людей осуществлять «сверхчувственный контакт», транслировать в мозг другого живого организма образы, передавать ему эмоции и создавать в нем те или иные мысленные импульсы. Налицо было умение некоторых людей «говорить» с подопытным животным, то есть общаться на языке зверей и птиц. Подобные неординарные способности были названы ПСИ-излучением» (Титов 2006). Поскольку наличие излучения приборами обнаружить не удается, мы относим эти воздействия к психо-психологическим приемам и считаем лишь гипотетическими.

Такие приемы применяли якутские шаманы, ивановские скоморохи, конотопские ведьмы, африканские колдуны, халдейские волшебники, галльские друиды, дельфийские оракулы. Затем эти приемы стали достоянием ученых и практиков-врачей, политиков и военных.

Интерес к нетрадиционной науке и эзотерическим знаниям наблюдался в нацистской Германии. Вряд ли правомерна характеристика вождей Третьего рейха в качестве психов, оказавшихся в плену мифов. Есть мнение, что гитлеровская Германия двигалась вовсе не назад в «ночь средневековья», а вперед в данной области исследований, как и в области ракетостроения и атомного оружия. После войны разработки в области свойств и возможностей человеческой психики были заимствованы странами-победительницами и продолжены в многочисленных закрытых исследовательских центрах. По некоторым, недостаточно проверенным сведениям, работа по психо-психологическим воздействиям активно ведется в США. Используются восточные мистические доктрины, методы комплексного гипноза. Исследуются методы «стирания памяти». Периодически поступают сообщения, что в США разрабатываются способы воздействия как на психику отдельных лиц (руководителей других государств), так и на группы людей.

(1(Ивлев 1988: 124-127)) Особым видом мысленного внушения является нейролингвистическое программирование. Есть сведения, что работники спецслужб и Госдепа США в обязательном порядке проходят курсы нейролингвистического программирования (НЛП).

НЛП заключается в следующем: человеку внушают на уровне подсознания программу действий при произнесении определенных выражений или при подаче каких-либо других сигналов, например, вводя в состояние так называемого мягкого гипноза, а затем начинают им манипулировать посредством определенных фраз, интонаций и мыслей. НЛП-оператор может, например, во время непринужденной беседы, употребив особые выражения, на которые «запрограммирован» собеседник, заставить его встать, одеть пальто, сходить в магазин, купить пачку сигарет, а затем вернуться, раздеться и начать курить. Человек даже удивится, откуда взялись сигареты и почему он курит, если он некурящий. Может подписать договор, обязательство, да еще под видеосъемку. Вследствие НЛП человек может выдать тщательно скрываемую информацию, сделать неожиданные заявления, то есть потерять

самоконтроль. НЛП применяется в работе бизнес-структур, организованной преступности, используется в деятельности экстремистских организаций. Не исключается, что 11 сентября 2001 года самолеты направляли сами летчики под воздействием НЛП или другого ПСИ-воздействия.

Как противостоять НЛП? При подписании договоров, в процессе важных переговоров и т.д. должны быть свидетели, не поддающиеся НЛП. Это люди, от природы одаренные способностями противостоять НЛП или специально обученные для этого.

(2) Использование мотивов, имеющихся в бессознательном. При применении этого и некоторых других приемов важно не только учитывать психологические типы личностей в аспекте преобладающего приоритета полушарий головного мозга, но и различать осознаваемые и неосознаваемые процессы мышления и другие психические процессы.

Физиолог И.П. Павлов предложил теорию светлого пятна, согласно которой в мозгу человека существует перемещающаяся по коре область повышенной возбудимости. Она как бы освещается прожектором. Это освещение позволяет осознавать, что происходит в области повышенной возбудимости. Эту теорию развил лауреат Нобелевской премии Ф. Крик. «Согласно теории Крика, нейронные процессы, попадающие под луч прожектора внимания, определяют содержание нашего сознания и, в той или иной мере, переживаются, в то время как нейронные процессы вне света прожектора образуют подсознание, и, хотя они постоянно и плодотворно функционируют, результаты их действия остаются неосознанными, но именно они и участвуют в процессе интуитивного мышления» (Кичеев 2002: 249). Неосознаваемые процессы мышления предохраняют мозг от перегрузки.

Таким образом, кроме сознания выделяется бессознательное, которое в свою очередь делится на три вида. Например, известный нейропсихолог П.В. Симонов выделяет три группы бессознательных явлений.

Первая. Досознание. Оно обеспечивает биологические потребности посредством безусловных рефлексов и инстинктов. К досознанию относятся также генетически обусловленные свойства темперамента.

Вторая. Подсознание. К нему относятся знания, которые не осознаются, но при определенных условиях могут быть осознаны. Ранее эти знания могли находиться в области светлого пятна, но могли и не находиться. «В процессе эволюции подсознание возникло как средство защиты сознания от лишней работы и непереносимых нагрузок. Оно предохраняет человека от излишних энергетических трат, защищает от стресса» (Кичеев 2002: 250). Проявлением подсознания являются условные рефлексы, близкие к безусловным. К проявлениям подсознания относятся такие явления, как «голос крови», «классовый инстинкт», а также другие виды заинтересованности, находящиеся за пределами сознания. (Конечно, эти явления могут быть и осознаваемыми.)

Третья. Сверхсознание, или интуиция. Это процессы творчества, которые сознанием не контролируются.

Замечание. Почему нельзя создать искусственный интеллект? – Нельзя смоделировать необъяснимую интуицию. Жесткий диск можно моделировать, а необъяснимую интуицию нельзя, по крайней мере до того момента, как она будет объяснена. Оперативное мышление тоже, конечно, можно моделировать.

Есть мнение, что в бессознательном человека находится большинство мотивов в развитом или зачаточном состоянии. Эти мотивы нужно пробудить, а в последнем случае еще и развить или усилить.

Психо-физиологические приемы. (1) Воздействие взглядом. В процессе аргументации рекомендуется смотреть в глаза слушателей. Что это дает? Здесь, конечно, есть нравственное воздействие. Неудобно не слушать человека, который на тебя смотрит. Но только ли для этого рекомендуется смотреть в глаза? Есть мнения, что взглядом можно осуществлять физиологическое воздействие на человека и даже на животное, а также передавать мысли. Доказательство такого воздействия может быть получено лишь в том случае, когда будет обнаружен посредством приборов механизм воздействия. Пока этот факт имеет гипотетический характер. Предполагают, что глаза испускают некую биологическую энергию. Есть ли подтверждения этому?

Примеры (не все они являются достаточно достоверными). Убийство взглядом. Начальник сделал оскорбительное несправедливое замечание подчиненному. Тот уперся в него взглядом. Начальник почувствовал себя плохо и через несколько минут умер. В возбуждении уголовного дела было отказано, так как в убийство взглядом в прокуратуре не поверили.

На охотника напал медведь. Лежа под медведем охотник уперся в него отчаянным взглядом, стараясь глядеть в зрачки. Медведь заревел и рухнул мертвым.

Такие ситуации, если они действительно имели место, объясняют тем, что в критические моменты, особенно на пороге жизни и смерти, глаза испускают мощный биоэнергетический импульс. По этой причине приговоренным к смерти завязывают глаза.

Как уберечь подсознание от нежелательного воздействия? Как уже было сказано, не смотреть собеседнику в глаза. Если невозможно отвернуться или смотреть в сторону, то следует смотреть не в глаза, а в переносицу. (2) Психофизиологическая диверсия. Применяется против догматиков, то есть людей, которые считают, что они владеют абсолютной истиной. Такое убеждение в правильности всех своих знаний является защитной реакцией организма нетворческого человека от стрессовых состояний. Поступают так. Подвергают сомнению его взгляды. Догматик это болезненно переживает, следствием чего является заболевание, часто сердечное. «Чем человек уверенней в том, что к нему относятся несправедливо, тем тяжелее болеет. Так человек расплачивается за догматизм своих убеждений.

Всякое абсолютно твердое убеждение есть зло, ибо человек перестает развиваться. К чему вообще думать, раз я знаю, что дело обстоит именно так, а не иначе! У меня и без того много важных дел. Это значит, что всякое жесткое представление являет собой сумму подавляемых стрессов. За ними скрывается злоба, и чем дольше ее вынуждают таиться, тем в большее зло она превращается. Знания и убеждения не углубляются, а уничтожаются» (Алексеев, Ларионова, Дудина, 2001: 11). (3) Вызвать чувство голода. Примеры. «Но довольно, и не в том теперь дело, а в том, что не распорядиться ли нам, достопочтенный князь, насчет приготовленной для гостей закуски?

Лебедев, чуть не доведший некоторых из слушателей до настоящего негодования (надо заметить, что бутылки все время не переставали откупориваться), неожиданным заключением своей речи насчет закуски примирил с собой тотчас же всех противников. Сам он называл такие заключения «ловким, адвокатским оборотом дела» (Достоевский 1976: 316).

Второй пример. «Оставшийся почетный ... и товарищ прокурора ... сидели на диване и ждали, когда кончит писать председатель, чтобы ехать вместе обедать. Перед ними стоял секретарь съезда Жилин ... Медово улыбаясь ... он говорил вполголоса:

– Все мы сейчас желаем кушать, потому что утомились и уже четвертый час, но это, душа моя Григорий Савич, не настоящий аппетит. Настоящий, волчий аппетит, когда, кажется, отца родного съел бы, бывает только после физических движений, например, после охоты с гончими, или когда отмахиваешь на обывательских верст сто без передышки. Тоже много значит и воображение-с. Ежели, положим, вы едете с охоты домой и желаете с аппетитом пообедать, то никогда не нужно думать об умном; умное да ученое всегда аппетит отшибает. Сами изволите знать, философы и ученые насчет еды самые последние люди и хуже их, извините, не едят даже свиньи. ... Я раз дорогою закрыл глаза и вообразил себе поросеночка с хреном, так со мной от аппетита истерика сделалась. Ну-с, а когда вы въезжаете к себе во двор, то нужно, чтобы в это время из кухни пахло чем-нибудь таким, знаете ли...

– Жареные гуси мастера пахнуть, – сказал почетный мировой, тяжело дыша.

– Не говорите, душа моя Григорий Савич, утка или бекас могут гусю десять очков вперед дать. <...>

– Послушайте, – сказал председатель, поднимая глаза на секретаря, – говорите потише! Я из-за вас уже второй лист порчу.

– Ах, виноват-с, Петр Николаич! Я буду тихо, – сказал секретарь и продолжал полупшепотом: – Ну-с, а закусить, душа моя Григорий Савич, тоже нужно умеючи. Надо знать,

чем закусывать. Самая лучшая закуска, ежели желаете знать, селедка. Съели вы ее кусочек с луком и с горчичным соусом, сейчас же, благодетель мой, пока еще чувствуете в животе искры, кушайте икру саму по себе или, ежели желаете, с лимончиком, потом простой редьки с солью, потом опять селедки, но всего лучше, благодетель, рыжики соленые, ежели их изрезать мелко, как икру, и, понимаете ли, с луком, с праванским маслом...объединение! Но налимыя печенка – это трагедия. <...>

– Иван Гурьич! – сказал плачущим голосом председатель. – Из-за вас я третий лист испортил!

<...>

– Кулебяка должна быть аппетитная, бесстыдная, во всей своей наготе, чтоб соблазн был. Подмигнешь на нее глазом, отрежешь этакий кусище и пальцами над ней пошевелишь вот этак, от избытка чувств. Станешь ее есть, а с нее масло, как слезы, начинка жирная, сочная, с яйцами, с потрохами, с луком... <...>

– Два куса съел, а третий к щам приберег, – продолжал секретарь вдохновенно. – Как только кончили с кулебякой, так сейчас же, чтоб аппетита не перебить, велите щи подавать. <...> Великолепно также рассольник из потрохов и молоденьких почек, а ежели любите суп, то из супов наилучший, который засыпается кореньями и зеленьями: морковкой, спаржей, цветной капустой и всякой тому подобной юриспруденцией.

– Да, великолепная вещь... – вздохнул председатель, отрывая глаза от бумаги, но тотчас же спохватился и простонал: – Побойтесь вы бога! Этак я до вечера не напишу особого мнения! Четвертый лист порчу!

– Не буду, не буду! Виноват-с! – извинился секретарь и продолжал шепотом: – Как только скушали борщок или суп, сейчас же велите подавать рыбное, благодетель. Из рыб безгласных самая лучшая – это жареный карась в сметане...

<...>

Председатель вскочил, швырнул в сторону перо и обеими руками ухватился за шляпу. Товарищ прокурора, забывший о своем катаре и млевший от нетерпения, тоже вскочил.

– Едемте! – крикнул он.

– Петр Николаевич, а как же особое мнение? – испугался секретарь. – Когда же вы его, благодетель, напишете? Ведь вам в шесть часов в город ехать!

Председатель махнул рукой и бросился к двери». <...> (Чехов 1976: 315-320).

Физиолого-психологические приемы. (1) Ароматный «гипноз». В Древнем Китае использовали воздействие аромата на сознание человека, в частности, осуществляли попытки зловонием фекалий. Есть непроверенные сведения о том, что методы такого воздействия изучаются и применяются спецслужбами. Например, чтобы заставить человека, опасющегося отравления, поест, опыляют помещение ароматом груши, что вызывает «волчий аппетит» даже у сытого, затем подают отравленную пищу. Высказывалось мнение, что американцы обрабатывали запахом лимонника население бывших соцстран, чтобы вызвать агрессию у населения и вызвать массовые беспорядки.

Специалисты считают, что воздействие запаха может вызывать эмоции, не подвластные сознанию, по этой причине такое воздействие называется «гипнозом». (2) Звуковые, электромагнитные и фатонно-нейтринные воздействия. «За последние пятьдесят лет ведущие страны мира кинули миллиарды долларов на исследование в области «тонкого воздействия» на сознание человека. Результаты этих исследований легли в основу технологий и методов войны четвертого поколения, где поле битвы – человеческие душа и сознание. ... Знания об устройстве и структуре человеческой психики были основой жреческих практик на Востоке и Западе. Экстрасенсорные и гипнотические техники применялись во все времена всеми народами земли, преподавались в эзотерических центрах Древнего мира, аккумулировались закрытыми оккультными сообществами Средневековья и Нового времени. Носители «тайного знания» неизменно сопровождали власть, если не были самой властью. Ибо способности управлять волей и психикой людей, возможность проникать в тайны человеческого сердца, дар пророчества и ясновидения – были источником огромной силы и влияния» (Титов 2006).

Есть недостаточно проверенные сведения о том, что в США уже с начала 50-х годов прошлого столетия ведутся разработки в области психофизических воздействий: изучаются способы воздействия на мозг ультразвука, микроволнового и низкочастотного звука. Испытываются приемы «стирания памяти». По данным некоторых источников из российских спецслужб, в США уже созданы средства, позволяющие с использованием технического оборудования воздействовать как на психику отдельных лиц (руководителей других государств), так и на целые группы населения. Предполагается, что в Грузии для разгона оппозиции во время протеста ее сторонников против состоявшихся выборов применялись такие средства.

Исследование осуществлено при финансовой поддержке РФНФ, гран № 10-03000634а.

АННОТАЦИЯ. Под аргументацией понимается обоснование знания посредством других знаний и средств логики и методологии. Психологические, риторические и другие средства формирования убеждений сопровождают аргументацию или ее заменяют.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА. Аргументация, контраргументация, убеждение, неаргументативные приемы формирования убеждений, психологические приемы формирования убеждений.

ПРИМЕЧАНИЕ

¹ Логические аспекты аргументации и критики в гуманитарных науках // Ивлев Ю.В. Логика. Учебник для студентов высших учебных заведений. М., 1992. С. 191-223; Логические и методологические аспекты аргументации и критики в гуманитарных науках // Логика. Экспериментальный учебник для студентов гуманитарных вузов. М., 1994; Логические и методологические основы аргументации и критики // Ивлев Ю.В. Логика. Учебник. Изд. четвертое. М., 2008. С. 226-265; Логические и методологические основы аргументации и критики // Ивлев Ю.В. Логика для юристов. Учебник. 5-е издание. М., 2012. С.199-250.

² Можно что-то знать, но не понимать, можно также знать то, что не обосновано.

³ Таковыми являются дедуктивные умозаключения и некоторые виды индуктивных умозаключений.

⁴ Прямой аргументации соответствуют непосредственно обоснованные выводимости системы натурального вывода, построенной автором этой книги. См., например: Ивлев Ю.В. Логика. М., 2012. С. 68-76, 141-148.

⁵ Нематериальное само по себе, конечно, не может воздействовать на действительность, а лишь используется человеком в качестве руководства при его материальной деятельности. Именно в этом смысле здесь употребляется выражение "нематериальные средства преобразования действительности".

⁶ «... Мы необходимо должны остановиться на некоторых первичных (primitives) терминах, не подлежащих определению. Определять больше, чем нужно, было бы столь же неразумно, сколь и пренебрегать определениями, потому что и то и другое привело бы к неясности, которой стремятся избежать». (А. Арно и П. Николь. Логика, или Искусство мыслить. М., 1991. С. 87.)

⁷ Посредством логики предикатов это рассуждение можно представить так:

$P(0), \forall n(P(n) \Rightarrow P(n+1))$

$\forall m P(m)$

+ (1) $P(0)$;

+ (2) $\forall n(P(n) \Rightarrow P(n+1))$;

(3) $P(0) \Rightarrow P(0+1)$ – из (2) по удалению квантора общности;

(4) $P(0+1)$, т.е. $P(1)$ – из (3), (1) по modus ponens;

(5) $P(1) \Rightarrow P(1+1)$ – из (2) по удалению квантора общности;

(6) $P(1+1)$, $P(2)$ – из (5), (4) по modus ponens,

и т. д., то есть дойдем до любого числа.

- ⁸ Есть мнение, что иероглифическое письмо воспринимается правым полушарием, в отличие от письма буквенного, воспринимаемого левым полушарием.
- ⁹ Причину нелюбви к логике и теории аргументации, наблюдаемую у некоторых специалистов с высшим образованием, следует видеть не только в (1) недоразвитии левого полушария, но и в (2) не научности области деятельности этого специалиста, а также в (3) изучении логики по «суррогатным» учебникам или по учебным курсам, читаемым непрофессионалами, или (4) по учебникам и курсам, написанным и читаемым перепрофессионалами (отрыв от предметной области логики).
- ¹⁰ Замечу, что я не являюсь психологом, и выделение этих видов приемов может подвергаться критике.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексеев, А.А., Ларионова, И.С., Дудина, Н.А.(2001). Мезодермальная и альтернативная медицина. М., УРСС.
- Достоевский, Ф.М. (1976) . Идиот. М., Худ лит-ра.
- Ивлев, Ю.В. (1988). Логические аспекты аргументации в гуманитарных науках // Курс лекций по логике. Учебное пособие для студентов гуманитарных вузов и факультетов. М.
- Ивлев, Ю.В. (2009). Теория и практика аргументации. М.
- Кичеев, А.Г. (2002). Интуиция // Мир психологии. №1. Можно высказать предположение, что неудачи с созданием искусственного интеллекта связаны с тем, что удастся моделировать работу левого полушария человека, а правого не удастся.
- Пуанкаре, А. (1990). О науке. М.,Наука.
- Титов, А. (2006). “Путин под прицелом «ПСИ-оружия»”.// Завтра. Декабрь, №51 (683).
- Чехов, А.П. (1976). “Сирена”// Сочинения. Т. 6, М.

AMBARTZUMIAN ROUBEN

RA NAS Academician, RA NAS Institute of Mathematics

PEARL HARBOR DILEMMA REVISITED: THE "SEXTET" APPROACH

The first attempt to consider the Pearl Harbor dilemma in the framework of probability theory was done by the author in (Ambartzunian 2009: 8-16). The absence of any reaction to (Ambartzunian 2009: 8-16) on behalf of historians has prompted the author to look for less formal approaches. Now the purpose is to approach the particular historical event

[D7] = on Dec. 7, 1941 the Japanese plane attacked Pearl Harbor,

in a way not depending on the mathematical constructions of (Ambartzunian 2009: 8-16). The term "Sextet" should remind about associations in astrophysics (famous Seyfert Sextet, a group of six galaxies closely packed in the space), but the approach is purely logical and combinatorial. In fact we consider [D7] as a member of a group of six historical events closely packed in time, and their joint inspection reveals rather unexpected aspects.

The main factual basis is the documental evidence contained in the Nobel Prize winner book THE SECOND WORLD WAR by WINSTON CHURCHILL, in particular in the chapters PEARL HARBOUR! , JAPAN and CLOSER CONTACTS WITH RUSSIA. The article starts with a section "Dice Allegory" that inspects [D7] jointly with the events

[D8-1] = on Dec. 8, 1941: Churchill declares war on Japan and

[D8-2] = December 8, 1941: US Congress declares war on Japan.

Written in the form of a "dialog" imitating the famous style by Plato, the first section provides a self-sufficient motivation for putting probability questions about the mentioned historical events, as well as (in the next section) about the other members of the "Sextet", which are the events

[D5] = December 5, 1941 Britain declares war on Finland, Hungary and Romania,

[D6] = December 6, 1941: Moscow offensive by the Red Army ,

[D10] = December 8-10, Japanese air offensive against the US bases on Philippines,

[D11] = Hitler declares of war on the USA.

A general note is in order: low estimate of the probability of an event does not directly imply that the event did not take place in the real history. Hence neither support nor refutation of [D7] is among the purposes of the present paper. We tacitly extend this principle as regards conclusions obtained in the sections that follow.

Dice Metaphor

Usually probabilistic questions are put as regards the future, as demonstrated by the respectable field of the actuarial sciences. So why we should at all start thinking about the probabilities of the events that belong to the past? After a Younger Colleague (YC) of the author, who was aware of the previous attempt (Ambartzunian 2009: 8-16), put exactly the same question a dialogue followed:

- Do you have a neighbour who is a backgammon addict? - I asked.

-(YC) - Yes, a pensioner, his name is Garabed, he plays every day.

- What was the result of his first dice drop for yesterday? Was it du shesh, i.e. (6,6)?

-(YC) - Garabed rarely informs me on such details, only on the days of his greatest backgammon triumphs. But why is it important?

- Imagine that when you meet Garabed today, he says: "Yesterday during a game, I dropped du shesh k times in a row". What would you answer?

-(YC) - My answer would depend on the value of k. If k= 10 say, then I would answer "Excuse me Garabed, I do not believe you, this is impossible".

- Strictly speaking, this will be an incorrect answer. The correct answer should sound: "Garabed, I do not believe you, ten du shesh in a row has too small a probability. But if you really have triumphed that way, this would mean that with high probability you are a swindler". On the other hand, if Garabed discusses the question with his grand-child, the reaction can be: "Gran-dad, I always knew that you are the greatest backgammon player in the world".

-(YC) - I appreciate the power of your remark.

- Now instead of backgammon think about World War II before December 7, 1941. What could be the optimal step for US to undertake to bring about the fastest victory over Berlin-Rome-Tokyo Axis and their ultimate “unconditional surrender”?

-(YC) - What else but earliest possible start of a war on them?

- The US Congress was against unilateral declaration of a war on Germany. Probably, one of the reasons was the WWI experience, when the USA declared war on Germany when there was no direct aggression by Germany. Within the USA, that move was in fact so unpopular, that US military performance in that war was greatly reduced and the eventual peace imposed on Germany was not “unconditional surrender”. This is why before [D7] the tripartite pact powers did not demonstrate any aggressive intentions as regards the USA.

(YC) - It seems Roosevelt learned the WWI lesson: I recall that before Pearl Harbor, he announced many times that US will enter the European war only in answer to a direct aggression.

- Correct; but let me use a backgammon allegory. Can you tell me, does Garabed prefer to boast in advance or he prefers to glorify the dice? I explain,

to boast in advance: starting the game Garabed says “I am going to win in an extremal way (say will drop ten du shesh in a row)”,

to glorify the dice: after winning the game Garabed says “The dice had accomplished what was impossible to expect in advance”.

(YC) –As a wise man, Garabed never boasts in advance. He prefers to glorify (or to curse) the dice.

- In the USA only Congress is eligible to declare war. The famous Roosevelt’s Infamy Day address to Congress on December 8, 1941 reminds me Garabed glorifying the dice: the dice of history sent an unexpected chance to enable Congress to declare war on Japan.

(YC) - I would agree that the allegory is valid, if

P = the probability that Japan undertook [D7] was sufficiently small.

- The whole problem is indeed about the value of the probability P in question. But look what US Secretary of the Navy Knox reported to Roosevelt after his visit to Pearl Harbor a week or two after December 7, 1941.

REPORT BY THE SECRETARY OF THE NAVY TO THE PRESIDENT

The Japanese air attack on the Island of Oahu on December 7th was a complete surprise to both the Army and the Navy. Its initial success, which included almost all the damage done, was due to a lack of a state of readiness against such an air attack, by both branches of the service. This statement was made by me to both General Short and Admiral Kimmel, and both agreed that it was entirely true. Neither Army or Navy Commandants in Oahu regarded such an attack as at all likely, because of the danger which such a carrier-borne attack would confront in view of the preponderance of the American Naval strength in Hawaiian waters. While the likelihood of an attack without warning by Japan was in the minds of both General Short and Admiral Kimmel, both felt certain that such an attack would take place nearer Japan's base of operations, that is, in the Far East.

So, both commanders evaluated P to be so small, that they neglected their duty of keeping the American forces at Pearl Harbor in a state of readiness against such an air attack.

-(YC) – But what corresponds to Garabed’s lust for backgammon triumphs? Without an analogous element the allegory is not complete.

- The chapter JAPAN where Churchill prepares the stage for the next chapter, PEARL HARBOUR! points at that necessary element. Let me reproduce some citations from JAPAN:

1. My deepest fear was that the Japanese would attack us or the Dutch, and that constitutional difficulties would prevent the United States from declaring war.

2. We know that all the Great Americans round the President and in his confidence felt as acutely as I did the awful danger that Japan would attack British or Dutch possessions in the Far East and would carefully avoid the United States, and that in consequence Congress would not sanction an American declaration of war.

3. A declaration of war by Japan could not be reconciled with reason...Maddness is however an affliction which in war carries in it the advantage of surprise.

By the way, Churchill's declaration, that the Japanese gave the order to attack Pearl Harbor in a state of madness amounts to rather low estimate of the value of the probability P defined above. Do you know anything about the historical event

[D8-1] = on Dec. 8 Britain declared war on Japan,

that occurred a few hours before US Congress declaration of war on Japan?

-(YC) –No, I know absolutely nothing about [D8-1]. My knowledge of Churchill's book [2] is probably unsatisfactory

- Right, other popular books seem not to give any information on [D8-1] at all. Here is the text of Britain's war declaration on Japan from PEARL HARBOUR! chapter:

As Eden had already started on his journey to Moscow and I was in charge of the Foreign Office I sent the following letter to the Japanese Ambassador

Foreign Office, December 8th

Sir, On the evening of December 7th His Majesty's Government in the United Kingdom learned that Japanese forces without previous warning either in the form of declaration of war or of ultimatum with a conditional declaration of war had attempted a landing on the coast of Malaya and bombed Singapore and Hong Kong.

In view of these wanton acts of unprovoked aggression [.....] His Majesty's Ambassador at Tokyo has been instructed to inform the Imperial Japanese Government in the name of His Majesty's Government in the United Kingdom that a state of war exists between our two countries [...]. Winston S. Churchill.

Parliament met at 3 p.m., and in spite of the shortness of notice the House was full. Under the British constitution the Crown declares war on the advice of Ministers, and Parliament is confronted with the fact. We were therefore able to be better than our word to the United States, and actually declared war upon Japan before Congress could act. The Royal Netherlands Government had also made their declaration.

-(YC) –Can you comment Churchill's statement about his word to the United States?

- In the chapter PEARL HARBOUR! Churchill describes the striking circumstances of his telephone interchange with Roosevelt in the evening of December 7 :“Mr. President, what's this about Japan?”[Churchill has just heard few sentences by radio news, spoken regarding an attack by the Japanese on Hawaii] “It's quite true” he replied. “They have attacked us at Pearl Harbour. We are all in the same boat now.” That was enough for immediate (within few hours) dispatch of the letter to the Japanese Ambassador containing war declaration. In the same passage Churchill explains:

on November 11 I had said [promised to Roosevelt] that if Japan attacked the United States a British declaration of war would follow “within the hour”.

-(YC) –Should one conclude that Churchill declared war on Japan acting on a signal from Roosevelt?

- Churchill leaves no doubt about it. After hearing “we are all in the same boat now” from Roosevelt, Churchill's reaction was: At this very moment I knew the United States was in the war, up to the neck and in to the death.... Hitler's fate was sealed...Mussolini's fate was sealed (from PEARL HARBOUR!).

-(YC) – Was

[D7] = on Dec. 7 the Japanese plane attacked Pearl Harbor

not enough to trigger the event

[D8-2] = on Dec. 8, US Congress declaration of war on Japan?

- Probably Roosevelt suspected, that “skeptics” in the Congress would share the conviction of General Short and Admiral Kimmel that the probability P of the event [D7] was too low:

The urgent realization of [D8-1] indicates that [D8-1] was probably necessary to make the “skeptics” to vote for [D8-2]. For the “non-skeptics”, voting for [D8-2] was made easier since formally, [D7] alone could not compel Hitler to immediately enter the war against USA on the side of Japan (see the “Logical chain” below) . So [D8-1] in conjunction with Roosevelt's Infamy Day address was calculated to produce an unanimous vote.

-(YC) –Churchill's prophecy about Hitler's and Mussolini's fate are surprising: [D8-2] by no means implied that the Congress would declare war on Germany.

- There are official prophecies by Churchill on war on Germany, for instance in his letter to the King of December 8, 1941 (reproduced in PEARL HARBOUR!):

I am expecting that Germany and Italy will both declare war on the United States, as they have bound themselves by treaty to do so. I shall defer proposing my visit to President until this situation is more clear. Churchill was confident and he was right: on December 11 followed the event

[D11]= Hitler declares of war on the USA.

-(YC) – But as I understand WWII history, Hitler wished to avoid war with America at any cost.

- You are right, the Index in Churchill's book contains a volumous entry Hitler fearful of war with America. In December 1941, Germany could hope for victory in the European war that started in 1939 only by avoiding war with the United States. Hitler could avoid or delay declaration of war on USA by simply accepting that [D7] as valid: Germany was not bound by the axis treaty to enter the war on the side of Japan if the war was started by Japan, and was bound to do so if Japan was the victim of an aattack. We came to the following Logical chain:

Roosevelt declared [D7] as valid and the Congress started war on Japan; yet if [D7] was indeed valid, then Hitler could avoid declaration of war on America; but although fearful of war with America, Hitler declared war on US.

Therefore [D7] is invalid.

-(YC) – How a historical event can be “invalid”?

- “[D7] invalid” means that [D7] was an invention of American war propaganda. But

“[D7] invalid” enabled Roosevelt to reach his main purpose, i.e. to bring USA in war with Germany.

-(YC) – So you state, that the sequence [D7], [D8-2] and [D11] is internally contradictory. But if [D7] was merely a propaganda, then what caused the sinking of the US ships? Ships are not words: the battleship Arizona remains under water even today.

- Can you answer the question: why Arizona was left under water at the moment, when US started an enormous naval construction program to fight the war on two oceans? Within “[D7] invalid”, Arizona was kept under water in order to hide the real course of her fate, that is an internal exposure. But this is only a conjecture which needs a proof: Arizona’s question remains unsolved. With it under question remains the conclusion about invalidity of [D7]. Now we can only state that [D7] is invalid with high probability.

Subsets of the sextet

One of the questions discussed in the chapter CLOSER CONTACTS WITH RUSSIA is the question of declaration of war by Britain on Finland, Roumania and Hungary. The latter three countries together with Hitler attacked USSR in summer 1941, but Stalin’s repeated addresses to Churchill demanding action from Britain for some time produced no result:

Prime Minister to Premier Stalin, 4 Nov. 41:

[...] Will you however consider whether it is really good business that Great Britain should declare war on Finland, Hungary and Romania at this moment? [...] My judgement is against it because, first, Finland has many friends in the United States. Secondly, Roumania and Hungary are full of our friends [...] A British declaration of war would only freeze them all and make it look as if Hitler were the head of a grand European alliance. (From CONTACTS.)

In a few days a change in Churchill’s attitude followed. In his telegram to Stalin of November 21, 1941 reproduced in CONTACTS wrote Churchill:

About Finland. I was quite ready to advise Cabinet to declare war upon Finland when I sent you my telegram of September 4. Later information has made me think [about a delay]. However, if they do not stop [fighting] in the next fortnight and you still wish us to declare war on them, we will certainly do so. (A fortnight (14 days) after Nov. 21 is Dec.5.)

Churchill’s telegram to Foreign Secretary and to Mannerheim (from CONTACTS):

Prime Minister to Foreign Secretary, 28 Nov. 41

You seem to be taking it for granted that war will be declared on all three powers (Finland, Roumania and Hungary) on December 3. I do not wish this decision to be taken till we know what Finland will do. Moreover, the 3rd is too soon. The 5th is the fortnight after my telegram to Stalin. I am only to-night sending my telegram to Mannerheim.

Prime Minister to Field-Marshal Mannerheim , 29 Nov. 41:

"I am deeply grieved at what I see coming, namely, that we shall be forced in a few days out of loyalty to our ally Russia to declare war upon Finland. [...] I wish I could convince your Excellency that we are going to beat the Nazis. I feel far more confident than in 1917 or 1918".

1917 and 1918 were the two years in which US fought against Germany in the First World War. Hence the phrase *I feel far more confident than in 1917 or 1918* can be interpreted that Churchill was confident in near entrance of US into the war against Germany. In other words, on Nov 29, 1941 Churchill was sure in [D11]. However, [D11] was impossible without [D8-2], while by Roosevelt version, [D8-2] was in its turn impossible without [D7]. It follows, that on Nov. 29, 1941 Churchill knew that the Japanese carrier fleet was on its way to attack Pearl Harbor - an obvious contradiction with the presumption of a complete surprise attack.

If [D7] is accepted as invalid, the purpose of Churchill's actions [D5] and [D8-1] appears as follows :

1. [D5] created a precedent for the principle: the attacker of an ally should be attacked.

2. [D8-1] presented Japan as an attacker of Britain. Due to Churchill's control of the situation the precedent turned to be rather fresh (telegram to Foreign Secretary of 28 Nov.);

Let us consider the triad [D6], [D7], [D8-2]. On 6th December, 1941 the Red Army troops from the Soviet Far East started the successful Moscow winter offensive. Due to geographical distance, the order to move the troops to Moscow front was probably issued at least a fortnight before Dec. 6, i.e. before November 21. Did Stalin take a risk that Japan would attack the unprotected Soviet Far East? On Dec. 8, USA declared war on Japan and thus excluded any possibility of that attack. One concludes, that well before Dec. 6 Roosevelt has guaranteed [D8-2] to Stalin. But Roosevelt could not guarantee [D7]: that event turned to be a complete surprise to both the [US] Army and the Navy. No contradiction remains if [D7] is accepted as invalid.

The distance factor

The chapter PEARL HARBOUR! invites reader's attention to the events that unfolded in the Philippines on Dec. 8. We cite: "At 3 a.m. on December 8 Admiral Hart intercepted a message giving staggering news of the attack on Pearl Harbor. He at once warned all concerned that hostilities had begun, without waiting for confirmation from Washington. At dawn the Japanese dive-bombers struck, and throughout the ensuing days the air attacks continued on ever-increasing scale. On the 10th the naval base at Cavite was completely destroyed by fire, and on the same day the Japanese made their first landing in the north of Luzon. Disasters mounted swiftly. Most of the American air forces were destroyed in battle or on the ground, and by December 20 the remnants had been withdrawn to Port Darwin, in Australia."

According to Roosevelt version of the events, all this happened in the period, when all the six newest and largest carriers of the Japanese fleet were many thousands miles away, nearer to Pearl Harbor than to the South China Sea, and hence they could not participate in the battle. If so, then where from did the Japanese dive-bombers operate?

Churchill abstained from mentioning, from which bases came the Japanese dive-bombers, but the historian S.E. Morison says bluntly in (Morrison 1972): from Formosa. That island contained Japanese airfields nearest to Manila; yet they were at least 800 km. = 500 miles from the scene. A question arises: what was the range of action of the dive—bombers in 1941?

S. E. Morison in (Morrison 1972) states that the Japanese fleet that attacked Pearl Harbor was stationed at the distance of 220 miles from its target. In order to minimize the danger of a counter—strike from the island air bases, the Japanese had to choose the maximal possible distance, from which their air strike could still be effective. So the real effective range in question hardly exceeds 250 miles.

The chapter CRETE: THE BATTLE describes the British disaster of May 1941 at Crete, inflicted mainly by the German air force. Writes Churchill (Churchill 1949):

"As the agony in Crete approached its climax, I telegraphed to President Roosevelt: "Battle in Crete is severe, because, having no airfields within effective range, we can not bring air force into action either to aid the defense or protect our patrolling squadrons. Two of our cruiser and two destroyers were sunk today." A glance at the map of Mediterranean shows, that the African coast is about 250-300 miles away from Crete, where British certainly possessed many airfields

(Tobruk). That distance made British air force participation at Crete impossible. Yet under Roosevelt version, the distances of 500 miles did not stop the Japanese planes!

So the Japanese victories in South China Sea can not be attributed to planes operating from the shore airfields. The Japanese victories could convince Hitler of the presence of the Japanese carriers in the South China Sea, rather than near Pearl Harbor. In fact after [D10] Hitler was left with no other choice but to ignore [D7] and undertake [D11].

Within [D7] observations

If the event [D7] is considered separately from the other events of the sextet, then a number of observations internal for [D7] still confirm, that the probability P of [D7] is rather low (equivalently, the value of the event "[D7] invalid" is rather high). We present a short list of such observations.

1. From (Morrison 1972): the Army was "responsible for five or six mobile search radar stations, spotted around the coast of Oahu". Radar had saved England during the German air blitz of 1940, and by end 1941 they were rather widespread. How then could Japanese side plan a surprise attack? In case US land-based air force was appropriately warned by the radars, the Japanese plan was doomed to bring a disaster to the attacking fleet.

2. Speaking on radars, (Morrison 1972) mentions that following a special order, on the morning of Dec. 7 all radars had been switched off a few minutes before the hour X. However, one of them failed to comply with that order immediately: that radar saw the approaching planes. A "green lieutenant" on duty, instead of sending alert orders "listened in a bored manner and told them [to subordinate operators] to "forget it"". Could the Japanese plan this outcome? In the framework of "[D7] invalid" version, the lieutenant simply recognized friendly planes.

3. During the raid, many US ships suffered interior explosions. (Morrison 1972) explains this, stating that the dive – bombers dropped "not only conventional bombs but converted 16 - inch armor - piercing shells which penetrated the deck and exploded below". The armor - piercing effect of a shell depends on its speed: the necessary speed exceeds many times the speed that can be reached by a shell dropped from an airplane. So the cited explanation is essentially nonsense. Within "[D7] invalid" version, the internal explosions could be produced by charges placed beforehand.

4. Describing 8 December daybreak at Pearl Harbor, writes (Churchill 1949): "The atmosphere was one of tormenting uncertainty. Nobody knew where the Japanese task force was; the one radar fix on it was interpreted 180 degrees wrong, so many a ship and most of the flyable planes were sent scurrying southward." The "[D7] invalid" version again explains: the official version placed nonexistent Japanese ships in the North, so to save the official version, the Roosevelt fifth columnists were ready to send the planes in any direction except North.

5. Could planes from the US carriers reach Pearl Harbor at the moment of the attack, i.e. were the US carriers located near enough? OCEAN: "Saddest of all accidents was the shooting down at night of four dive--bombers from the carrier Enterprise. These had landed at Ford Island during the morning lull [on December 7] and were then sent out to search for the enemy. When they returned after nightfall with running lights on, an anti-aircraft gunner, who failed to get the word because the air base communications had been ruptured, opened fire..." . Within "[D7] invalid" version, the purpose of this story could be to explain the real losses among the planes from the US carriers that imitated the Japanese air attack.

We finish with the remark, that the list of similar observations can be made much longer; some of them have been presented in (Ambartzunian 2009: 8-16). By the rule of multiplication of probabilities, the complete list may essentially diminish the already low estimate of the probability P in question.

REFERENCES

- Ambartzunian, R.V. (2009). A Probability Approach to Pearl Harbor Dilemma, *Izvestiya NAN Armenii Matematika*, vol. 44, no.2, 2009 , pp.8-16
Churchill, W. S. (1949). The Second World War. London. Cassll & Co. Ltd.
Morrison, S. E.(1972). The Two-Ocean War. Ballantine books, New York.

TRANSFORMATION OF ARMENIAN NATIONALIST DISCOURSE AND SOCIAL MOBILIZATION

Despite the wide variety of theories aiming to explain the emergence of nationalism and its social functions, there is still a serious gap in studying transformation of nationalism in an environment where comparative analysis of nationalist discourse of post-soviet Armenian context is almost nonexistent. The 1988 “Sharjum” for the constitutional right of Nagorno Karabagh to demand a referendum and the ‘No’ movement to Turkish-Armenian Protocols in 2008-09 constitute two different moments of social mobilization in Armenia and Diaspora. 1988 ‘Sharjum’ was largely a spontaneous rise of discontented masses in the Soviet Republic of Armenia that sought to resolve its territorial dispute with Soviet Republic of Azerbaijan over the region of Nagorno Kharabagh. By the spillover effect ‘Sharjum’ eventually brought to demanding independence of Armenia from the Soviet Union. The ‘No’ Movement, in contrast, largely originated from different Armenian diaspora communities abroad and were directed against the political decision of President of Armenia to sign the ‘The Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations Between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey’ and ‘Protocol On the Development of Relations Between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey’¹. Despite that two decades separate each event they have in common a strong nationalist discourse as a vehicle of mobilization; something that the given study aims to explore.

Thus, as the hypothesis of the given study goes, the nationalist discourse of the 1988 ‘Sharjum’ responds to what may be labeled as pragmatic type² of nationalism, whereas the discourse of the ‘No’ movement seems to fit more into “ethno-symbolic” (Hutchinson 1987; Smith 1986) type of nationalism with some elements of “banal” (Billig 1995) or everyday nationalisms incorporated in it³. The above mentioned categorizations being more of ‘ideal type’ descriptions emphasize the relative importance of some prevailing elements of discourse in a given time and space. This means that 1988 ‘Sharjum’ also contains elements of ethno-symbolic nationalism simply those were brought to surface by pragmatic rather than ‘irrational’ means. Thus the above mentioned hypothetical categorization is operational as it is based on the nature of the mechanisms and motives that activate a certain type of nationalist discourse. The study will thus examine the factors that explain the 1988 ‘pragmatic’ type of Armenian nationalist discourse and the ‘ethno-symbolic’ type of the ‘No’ movement.

As the main unit of analysis is the nationalist discourse, methodology used in this paper is the discourse analysis of newspaper articles, interviews as well as the analysis of historical documents and events in general.

The study consists of two sections devoted to the 1988 ‘Sharjum’ and 2008-09 ‘No’ movement respectively. The first one gives an overview of the historical, political, economic, ideological origins of ‘Sharjum’ aiming to explore the underlying factors that contributed to the mass mobilization in 1988. It also looks at the dynamics of ‘Sharjum’s’ nationalist discourse and analyzes its connections with the theoretical proposition made in the hypothesis. The second section discusses the mobilization factors surrounding the ‘No’ movement, the patterns of diaspora participation and the role of collective memory symbols in the nationalist discourse of the ‘No’ movement. In the conclusion, some links are drawn and patterns of development are identified based on the findings.

Literature Review

Despite the wide variety of existing theories of nationalisms, most scholars agree that nationalism is a peculiarly modern phenomenon. What those theories question is the causes of nationalism, its relationship to modernization and political power, whether it is weak or a strong agent of change. With respect to these, three main antinomies rise inside the nationalist discourse: the essence of nations as opposed to their constructed nature, the antiquity of nation vs. its modern character and cultural basis of nationalism contrasted with its political aspirations and goals (Smith 1998). Smith (1998) later goes on to say that depending on which side is taken by the specific school those may be very generally synthesized as objectivist, who press the role of

culture, more specifically language and subjectivist theories for which nations are formed by popular will and political action. One implication of this theoretical debate is that for objectivists nations and national sentiments are found as far back as the 10th century, whereas for subjectivists both were products of the 18th century. (Guenée 1985; Guibernau 1986; Renan 1982; Tipton 1972).

However incomplete and simplistic ones they appear compared with reality, these clusters and categories help to systemize and synthesize the enormously wide variety of existing mosaics of theoretical debate, which in turn give an opportunity to draw links and conclusions and imply those to specific cases.

Located in the objectivist camp Elie Kedourie's approach (1993) may be viewed as one very much affected by the Kantian conceptions of human beings as autonomous, which in turn has brought the replacement of religion with politics. Once synthesized by Fichte (1888) with Herder's (2002) doctrines about natural language differences within humanity, these ideas gave birth to 'mature' romantic doctrine of nationalism. This implies that individuals achieve an independent and autonomous state through the unique culture of their natural community. Meanwhile, Kedourie regards nationalism as an extremely powerful force: its appeal is explained by social breakdown occasioned by a collapse in the transmission of traditional values, and the rise of a secular, educated generation willing to gain power but deprived of opportunities to attain that power (Kedourie 1993). Much of the features mentioned by Kedourie are relevant to the Armenian 1988 movement as the deep sense of uniqueness of national culture has historically been one of the main features of Armenian nationalist discourse. Nevertheless cultural component alone is not sufficient to explain the movement of 1988: that is why some elements of modernist argument are relevant as well.

The founder of the modernist school in nationalism studies, Ernest Gellner, holds just the opposite position from that of Kedourie. While Kedourie emphasizes the power of ideas which act as a homogenizing force, Gellner argues that it is the need of cultural homogeneity amongst modern societies that creates nationalism (Gellner 1964; 1982). Nationalism thus becomes attached to modernity, and is seen as a weak force by itself that results from the transition of 'agro-literate' societies, regulated by structure, to industrial societies, integrated by culture. Important components of Gellner's complex and ambiguous explanation include the unevenness of industrialization; the leading role of excluded intelligentsia in the invention of the nation; mass public education; and the discrepancy between the romantic aspirations of nationalists and the utilitarian outcomes (Gellner 1983).

Once applied to the case of 'Sharghum' in 1988 these modernist frameworks also seem to be not of direct relevance. Mass industrialization period in Armenia started with the Soviet period where elite mobilization seemed meaningless at least due to obvious reasons of their carefully planned elimination policies. Though 1988 may be viewed as elite initiated but still those elites were guided not only by the romantic ideology of the past but by the same pragmatic utilitarian views. Thus there was actually no real contestation as the modernist paradigm suggests, simply because most of intelligentsia happened to be the power holder during the industrialization period and especially after that. Nevertheless the modernist paradigm provides insights into the underlying motives of marginalized intelligentsia's behavior.

In addition to the above mentioned, several theorists identify the rise of the modern bureaucratic state as a central factor in the genesis of nationalism. John Breuilly (Breuilly 1982) argues that a conflict began to emerge between the claims of the state and civil society in the seventeenth century to which nationalism seemed to offer a superior, historicist solution: state is an outgrowth of a historical community. This is exactly what people had in their minds back in 1988. Anthony Smith (Smith 1981) also prescribes a pivotal role to the modern scientific state but the problem of legitimacy is more far reaching. Nationalism he thinks arises out of moral crisis of 'dual legitimation', where divine authority is challenged by secular state power ; from this situation, three solutions-neo-traditionalist, assimilationist and reformist-emerge, all of which are conducive to different forms of nationalism. The 1988 movement initially can be labeled as assimilationist in nature though later gained many aspects of reformist mode as well.

Smith also refutes the common idea that modern nationalism is simply the later politicization of purely cultural or ethnic sentiments, and that the distinctive feature of modern

nations is their sovereignty as mass political communities. In the study of Armenian nationalisms such a separation is much more feasible. The debate around this separation has taken many different shapes. John Breuilly wished to reduce the use of the term 'nationalism' to a purely political movement; and Eric Hobsbawm also argued that nationalism's only interest for the historian lay in its political aspirations (Breuilly 1993; Hobsbawm 1990). Smith finds such a usage very restrictive. According to Smith it underestimates important dimensions of 'nationalism' such as culture, identity and 'the homeland', and pays little attention to the character of the object of nationalist strivings, that is the 'nation'. The result is a serious underestimation of the scope and power of nationalism, and of its ethnic roots. This is the point made also by John Hutchinson in his analysis of cultural nationalism.

However Hutchinson does not deny the importance of 'a political nationalism that has as its aim autonomous state institutions'. But he thinks that we cannot overlook the significance of cultural forms of nationalism; despite their much smaller scale and often transient character, we must ascribe proper weight to "... a cultural nationalism that seeks a moral regeneration of the community" (Hutchinson 1994: 41). Under the influence of Herder, this kind of cultural nationalism was present especially in Eastern Europe in the mid to late nineteenth century. "It could be found both among populations that existed only as ethnic categories, without much self-consciousness, such as the Slovaks, Slovenes and Ukrainians, who had few ethnic memories, distinctive institutions or native elites; and among well defined nations with definite borders, a self-aware population and rich memories, like the Croatians, Czechs, Hungarians and Poles; or among peoples with religious memories and institutions like the Greeks, Serbs and Bulgarians" (Hutchinson 1994: 17–18, 21–22).

Hutchinson draws three conclusions from his analysis of the dynamics of cultural nationalism. The first is 'the importance of historical memory in the formation of nations'. The second is 'that there are usually competing definitions of the nation', and their competition is resolved by trial and error during interaction with other communities. And the third is 'the centrality of cultural symbols to group creation', which are only significant because 'of their power to convey an attachment to a specific historical identity' (Hutchinson 1994: 29–30).

This does not mean that cultural nationalism is a regressive force. It may look back to a presumed glorious past but it doesn't stay there. Certainly Armenian nationalism of 1988 though being ethno cultural in its origin was certainly not oriented towards past. Following Hutchinson I believe that in Armenian case of 1988 those memories of the golden age were meant to be used as modernizing and integrative device which can offer an alternative political model whenever the statist type of political nationalism has failed. If we take into account the nature of soviet political nationalism it becomes obvious why a more culturally oriented type of nationalism was flourishing back in 1988. But it is also true that we often find the two kinds of nationalisms alternating in strength and influence; as political nationalism weakens, cultural nationalists take the opportunity and try to address frustrated and oppressed community needs.

The later case of Armenian nationalism studied here is the 'No' movement which is also discussed within this general framework of ethno symbolism (Hutchinson 2005; Hutchinson 1987; Smith 1986, 1991) though with a different emphasis. With some modifications of an ethnosymbolist approach, in this context I define nationalism as a constant interpretation and reinterpretation of symbols which are perceived by a given generation as having the same meanings as they used to have for previous generations. This definition relates to but at the same time differs from that of Billig's 'banal nationalism'. Billig(1995) paid special attention to the rhetoric of nationhood and its capacity to mobilize western societies. He questioned the proposition that the word 'nationalism' refers to something that is not located on the periphery. According to Billig reproduction of nationhood occurs daily based on a whole complex of beliefs, assumptions, habits, representations and practices. He introduces the term *banal nationalism* to cover the above mentioned complex of ideological habits. He argues that those habits are not removed from everyday life; daily the nation is indicated or flagged in the lives of the citizenry. Thus Billig talks of unconscious habitual patterns of collective behavior (1995) while my definition will be stressing the role of unconsciously perceived but consciously interpreted symbolic structures of everyday life.

Nevertheless, I take Billig's famous concept as an important synthesizing, intermediary tool that may help to fix blurred demarcating lines between different types of nationalisms. It is, I claim, best suited to describe the 'No' movement against Turkish Armenian Protocols. It will be argued the transformation of nationalist discourse from a pragmatic, ethnosymbolic type towards more a 'banal' type of nationalism is quite logical. One of the basic assumptions of this study is that everyday life of a group is closely associated with an ongoing search after non fragmented identities. We couple this with the fact that in contrast with 1988 movement 'No' movement was mainly initiated by Armenian Diaspora for whom collective memory is one of the main means to keep the continuity of identity. Everyday nationalism reflects various important aspects of that permanently ongoing process. Once Billig's tool is applied rationally (Hardin 1985b; Walzer 2002) and more irrationally (Greenfeld 2005), objectivist and subjectivist interpretations of nationalism seem arbitrary as all these aspects manifest themselves in everyday, banal life depending on the given context.

The Rise of 'Sharghum'

Fueled by new anti-Armenian incidents and by the perceived sense of willingness of the Soviet leadership to review the situation, Kharabagh Armenians organized a massive petition drive to the Supreme Soviet of USSR, followed by a formal request to be attached to Soviet Armenia⁴ voted upon by the government of the NKAO. By the third week of the February, 1988, when the petition had been rejected in Moscow, demonstrations broke out in Kharabagh and soon after in Yerevan, reaching unprecedented proportions (Libaridian 1988b: 86). Deep rooted identity issues and general concerns with the Soviet system were gradually added to the demand for Kharabagh's reunification: language, pollution, democratization and official recognition of Armenian genocide of 1915 (Chorbajian, Donabedian & Mutafian 1994) all were united to form a huge melting pot of grievances. In December 10, 1991 a referendum in Nagorno Kharabagh indicated its desire not to be part of Azerbaijan and proclaimed its own independence, later that month USSR collapsed. On September 21 1991 95% of eligible voters went to polls and voted for independence.

However, complete independence was not something that was on the immediate agenda in 1988. In an interview conducted by Vazgen Manukian on March 1990 he said: "It is not incidental that even the Kharabagh question, which is not a simple territorial problem, brought our people to the idea of independence, wittingly or unwittingly. In dealing with the issue of the reunification of Kharabagh, every radical step we were taking brought us closer to the behavior of an independent state" (Libaridian 1991: 40).

While discussing the immediate objectives of the national movement of 1988 Gerard Libaridian writes: "The national democratic movement, first known as Karabagh Movement, led by the Karabagh Committee and institutionalized by the Armenian National Movement (ANM), questioned the validity of the paradigm based on fear, raised serious doubts on the imminence of Pan-Turkic danger, reestablished the right to determine a national agenda, and reintroduced rational discourse as the means to answer questions (Libaridian 1991: 2).

These objectives were widely believed to be attainable within the structure of the Soviet state though many argued for the incompatibility of those objectives and Soviet state. Rafael Ishkhanian in his article "The Law of Excluding the Third Force" argued that the reliance on Western, European, Russian or other governments has failed to resolve any aspect of the Armenian question. Such a strategy has had tragic consequences for the Armenian people. The lesson that can be drawn from history asserts Ishkhanian, is to adopt a strategy that relies on Armenian's strength and resources, not those of other powers. He thought that in the context of Armenia's national movement, the logic offered leads to a redefinition of national interests and Armenia's relations with its neighbors (Libaridian 1991: 9-38).

Ishkhanian discussing post-independence objectives very insightfully notes: "We must prepare for independence so as not to be surprised by it as we were in 1918. First the Armenian nation must attain sovereignty and independence psychologically, mentally, morally. That is why we must eradicate the idea of relying of the third force and we must establish relations with our five neighbors. And it is necessary-and very important today-that we re-Armenize today's russifying

Armenia, considering that many of the independentists cannot even sign their names in Armenian, that others don't know Armenian in general and write in Russian only and are shouting independence (Libaridian 1991: 34–35).

Thus we see that nationalist discourse back in 1988 was largely referring to the deep rooted identity elements, had clear cut objectives like democratization and quest for justice in general and sometime later already clearly and openly articulated the quest for an independent state. Nevertheless clear and long term strategies of the independent state were not largely prevailing in the discourse of 1988 'Sharghum'. This among other factors was first and foremost connected to the growing violence in Kharabagh, and the need to address the devastating consequences of the earthquake that hit the country in 1988.

Ethno symbolic or pragmatic nationalism?

"Sharghum" as the ideological base and institutional arrangement preceding the conflict was largely a strong identity based discourse accompanied by rebirth of national consciousness, quest for historical justice, as well as elimination of everyday unjust treatment. One may trace various justifications of these trends in 1988 public discourse which among other things was also directed against Azeri falsifications of history, demanded the revival of national language (Erekoyan Erevan, 1989; Ishkhanian 1989; Meliq-Baghshyan 1989) and elimination of everyday unjust treatment (Ayvazian 1987; Paskevichyan 1987) .

Moreover, research shows⁵ that most Armenians believe that the memory of the genocide contributes to the Armenian national identity along with the language, culture and history. In the Armenian collective memory, the Turkish speaking Azerbaijanis do not possess a unique ethnic identity and are considered part of the "genocidal" Turkish nation, responsible for massacres, ethnic cleansings and the destruction of Armenian culture. As a consequence, Armenians also feared from a genocide of the Nagorno-Karabakh Armenians (Gamaghelyan 2010), in case NK would become part of independent Azerbaijan. The nationalistic public rhetoric of the Azerbaijani authorities often directly called for war and ethnic cleansing⁶.

Regarding this issue Libaridian says in an interview just at the beginning of 'Sharghum' in February 1988 "Now the description of the situation as strictly territorial or nationalist makes it a very abstract issue. People don't become nationalist just because they are Armenian or Turkish or Russian. They do so because they have serious grievances. So in order to understand why several hundred thousand people in Mountainous Kharabagh are appealing to the Soviet authorities in Moscow, or according to the reports, a million people in Yerevan are demonstrating in the streets, you must realize it is not just a question of abstract nationalist aspirations. It is a question of survival, particularly for Armenians who experienced the total disintegration of their community during the genocide in 1915. Armenians refuse to see another region of historic Armenia under cultural, economic and political pressure, become disintegrated, as it is now becoming. The region has lost significant part of its Armenian population during the last fifteen years. It used to be 95% Armenian. In this context it is more than just an abstract question of nationalism" (Libaridian 1988a: 161).

The relatively quiet years of Armenian and Azeri coexistence after annexation of Kharabagh to Russia at the beginning of the 19th century may be considered as such only at surface while the hope for justice (Grigoryan 1989; Karapetyan 1989) and collective memory and the quest for recognition of Armenian identity have been bubbling underneath the surface. One justification of the above mentioned statement is that as soon as the Soviet system created some opportunities for the expression of grievances in 1987, legally well-defined packages of Armenian complaints came directly afterwards. Both in Armenia and in NKAO largely spontaneous rallies were organized that gathered hundreds of thousands of people demanding the unification of Armenia and NKAO. In February 1988, the soviet of the NKAO passed a resolution (Sovetakan Kharabagh 1988a) requesting secession from the Azerbaijani Soviet Socialist Republic (SSR) and its incorporation into the Armenian SSR proceeded by number of other decisions.

For example the decision⁷ of the Soviet of NKAO made on November 4th, 1988 “On the amendments and changes in the constitution of USSR and the election of USSR people’s deputies” (Sovetakan Kharabagh 1988b) was mainly highlighting the following points:

- The Soviet in the line of the policy of ‘perestroyka’ mentions the timely nature and the extreme necessity of political reform, amendments and changes in the Soviet Constitution.
- People’s deputy council of NGAO finds that in the situation of tense interethnic relationships reform is possible only through synchronized development of one united multinational state based on free self-determination of nations and the principle of social federalism.
- The Soviet mentions that the current structure and hierarchy of our political administrative system doesn’t correspond to the theoretical model of harmonically operating democratic state and to its reasonable logic of development. Current Constitution by declaring the equality of nations and nationalities actually defines the superiority of the Union republic as compared with autonomous regions. Such political system fixes the possibility of one nation being ruled by the other. Therefore we find it necessary to amend the Constitution of USSR with articles that will allow national autonomies of any level to have an alternative to the existing situation (particularly, the right to be directly ruled by the state government).

Another decision of the Council of NKAO “On the measures taken to foster socio economic development of NKAO from 1988-1995” (Sovetakan Kharabagh 1988c), states that Azerbaijan continues to hinder interests of the autonomous region and creates premises for the clash of two nations. For example, events initiated by the people of Khogalu, forcing Armenians out of Shushi, massive inhabitation of Shushi, Askeran, Martuni for the purpose of changing the demographic picture, massive self-initiated constructions, which also include construction of industrial plants. Therefore the Council found that the decision number 371 regarding socio-economic development of NKAO is not being enforced properly.

Underneath the official, well written and polite language of these decisions not only romantic ethno cultural nationalism but the basic everyday survival and the long oppressed economic grievances are traceable. Some even consider the movement as the most natural reaction: “From an economic point of view I consider Kharabagh Movement to be the most natural reaction as during times of dramatic increase of goods and monetary relations when various circulation processes are multiplied, meanwhile significantly increasing people’s cultural and linguistic commonalities” (Ghazaryan 1989: 3).

1988 was the time when strong nationalist sentiments coexisted with sober calls for rationality: from the one side there was growing tension because of insufficient means, from the other side there was still some hope and reliance on the state structure and basic human relations. For example, in Sovetakan Kharabagh we read: “It is time to act. During subsequent months after the decisions nothing is done for the development of Armenian residencies, and an extensive construction of Azeri villages continues. There are 1000 families in Stepanakert and only 340 temporary houses are available” (Sovetakan Kharabagh 1988d).

Nevertheless, other types of messages and patterns of behavior⁸ were also prevalent “We have to be wise as never before. We will not answer. We believe that if not today, then tomorrow Azeri will apologize” (Sovetakan Kharabagh 1988e). What is also prevalent in this message is the basic identity component - Christian understanding of confession and apology.

Also quests of rationality and tolerance and the search for solution with all possible legal means have always been prevalent at least in the official circles of the movement. For example, then the head of the “Miacum” council R. Khocharyan said at an open meeting just before the arrival of the Commission on ethnic questions. “I am sure we will meet members of Commission in the friendliest manner and will create all the conditions for their efficient work. But we will demand rather than ask. We have already solved our question back in February 20, 1988, the proof of which is the decision of NKAO people’s deputies council. Let us be rational, not to allow the further exacerbation of the situation and don’t give in in face of provocations (Khorhrdayin Kharabagh 1989a).

Others have been emphasizing the pernicious consequences that hatred and intolerance can have. We read: “The most distressful thing is that animosity and intolerance has become part of everyday life of many of Armenians. It is clear to me why it is so. But it is more than obvious that it is not something that our ancestors have inherited to us, and we don’t have to bring up our

children like that. It is extremely important to overcome the terrible temptation of revenge and don't allow illegal action. We have to struggle passionately and deliberately for our own interests, and protect our dignity. It is terrible to think that at some moment the belief in the just nature of our struggle may be vanished (Ghazaryan 1989).

Meanwhile those rational quests could not resist long in face of growing violence and pain. Here is a letter written by a group of people from Kirovabad: "During the most important years of perestroika whose greed has opened for other's land, and why Azeri are not striking? The answer to these questions is one: it is the Armenians of Stepanakert that initiate the clashes and then blame Azeri for that. They stop the factories to the detriment of the state. This is done on purpose so that to produce weapons and explosive materials in there. Armenians are sitting on Azeri soil, meanwhile insulting Azeri. The destiny has sent them an earthquake, they should have remained salient afterwards, but not, even while mourning they don't stop their fraudulent plans to obstruct perestroika, damage the country, hinder the work of the Commission. In Kirovabad Armenians and Azeri have always shared bread. The whole responsibility for the slaughter lies on Stepanakert extremists. (Khorhrdayin Kharabagh 1989b). A response to this letter came from Maksim Hovhannisyan in the same issue of KhorhrdayinKharabagh: "People of Stepanakert are not extremists, but people who have been driven to extremism and who are demanding to reestablish Artsakh's historic rights". He concludes by calling on reason and justice.

Thus what we actually see here is the indirectly accepted extremism of nationalist discourse based on violence where none of the sides can rationally go back to the discussion of grievances and when one side's own pain is misleadingly thought to be relieved by offending the other.

Ethnicity, Collective Memory and Political Identity: the possibility of coexistence and the 'No' movement.

The role of collective memory is indispensable from the Armenian diaspora identity formation and transformation; it is also a decisive factor in explaining the diaspora mobilization. Scholars of ethnic mobilization have also noted that memory is an important component of identity (Esman 1994: 14). Scholars of constructivist school point out the importance of memory in the development of group identities and collective 'myths' (Connerton 1989; Gillis 1996; Hobsbawm & Ranger 1992; Walker 1994).

However, ethnicity cannot be politicized unless an underlying core of memories, experiences, or meanings moves people to collective action. Therefore the question at stake is to explore the mechanisms that provide the link from the abstract content of collective memory to unified collective action. There are several processes important when evaluating this link. First, socialization or the way in which historical memory is passed down from one generation to the other should be most important in understanding why particular memories for particular groups have political salience. The way in which these memories are passed from one generation to the other is highly emotional, often containing intensified and to some degree 'mythologized' contents that arise mainly out of fear of forgetting. Those memories are of symbolic significance that define the identity of group members and provide necessary criteria for distinction from the given larger community that the group lives in. Despite collective memory seeming to be as an innocent tool of identity preservation that is out of political context nevertheless, it is like a sleeping volcano capable of eroding any time any of its components are endangered. Moreover it may be dangerous erosion as the underlying discourse is largely impossible to address with rational means. The last point brings us to the factor of the content of collective memory, which, as has been argued in the introduction, is nationalistic in a sense that the given generation looks at it as a rigid collection of meanings inherited from previous generations. The factor of collective memory being used by elites used for political purposes is not very relevant in the context of the 'No' movement as it largely proved to be a grassroots mobilization where diaspora interest groups and institutions regardless of their profile were united for the common purpose of preservation of collective memory and identity, which brought to political consequences only afterwards.

Anny Bakalian's ethnographic study (Bakalian 1993) supports well some of the theoretical points made above. She found that Armenian Americans' personal identification with the genocidal

experience transcends generational differences. She concludes that the Armenian Genocide is a symbol of collective Armenian identity for nearly all Americans of Armenian descent. It provides Armenian Americans with a symbolic framework, supplying them with a sense of peoplehood, cultural rebirth and historical continuity. It was exactly that historical continuity that was threatened by the Armenian Turkish Protocols. The memory of genocide of 1915 is also very important in Armenia as well, and provides part of the tie between the American diaspora and Armenians in Armenia and Nagorno Kharabagh (Paul 2000: 29).

Indeed Armenian diaspora organizations increasingly relied on grassroots mobilization at times of threat to the ethnic group, particularly, when the very symbols of ethnicity (trauma, territoriality) were questioned. Since the very symbols of identity are tied to historical traumas, elite reference to these symbols is important in bridging the gap between symbolic, de-politicized identity and political activism (Paul 2000: 44). The question remains whether it is the historical memory of trauma and history tied to a given territory (i.e. the symbols) that serves to unify ethnic groups or the contemporary conflict. It seems that both may be necessary conditions predicting mobilization of ethnic groups which might otherwise lack the motive for political participation. A contemporary threat is likely to be another. However it has been argued that neither of these is a sufficient condition for ethnic mobilization in the absence of ethnic elites who are able to focus and exploit the symbols of ethnicity, tying them to current conflicts (Paul 2000: 44). This was exactly what happened when the infamous Armenian Turkish protocols were signed. The only thing that may be questioned is the degree by which the movement was an elite manufactured project, as it seems that the mass consciousness was more than ready to reorganize the drawers of collective memory pushing some contents into more visible locations. Thus elites just played their natural part of organizing and directing the movement.

The same collective memory particularly contained an explicit link between Kharabagh Movement and 'No' movement which contributed to the discourse of the unified Armenian transnation. For example, at a rally organized in Los Angeles when President of Armenia was visiting the city people were shouting: "...today Los Angeles is Yerevan. The protocols don't represent the collective will of our nation"⁹, they were also accusing the responsible officials in treason of the nation. In another place executive director of ACNA says:

"Through our long history, even when all around us, and even some among us, seemed intent on breaking our will, our grassroots always stood firm – confident in our strength, secure in our solidarity, and unbowed in the face of the forces that seek our surrender. That's where our true purpose comes from: our grassroots. As a nation our strength comes from the powerful sense of heritage and identity in the beating heart of each Armenian. Multiplied through concerted grassroots action, this devotion translates into the service and sacrifice required of our nation's future. This spirit thrives in millions of devoted Armenians, sons and daughters of our ancient tribe – living in the homeland and abroad. Nowhere is this more apparent than in the grassroots drive for justice for the Armenian Genocide – a movement that, alongside our struggle for Nagorno Karabagh, both honors our past and helps secure our future. All this was accomplished, against the powerful opposition of Turkey and its allies, by activists at the grassroots level, armed with the truth, inspired by morality, and driven by a commitment to justice and a secure future for Armenia. Our grassroots will, in the end, secure truth and justice and a fair and lasting peace between a free, independent, and united Armenia and all her neighbors (Hamparian 2009b).

Unity of the nation, service and self-sacrifice are the defining components of this argument the struggle for the recognition of the Armenian genocide being the symbol of its aspirations and goals. Here we also see how elites see the 'No' movement as a strong grassroots driven one. Among other things grassroots here also mean collective unification around symbols of past. The abstract concepts such as justice and truth eventually reduce the discourse to the biblical concept of heavenly justice rather than the pragmatic discourse of real political relations. However this pattern of inferences seems logical in the context where more long term and stable unification strategies are absent and people have to rely on meta political concepts¹⁰ to keep the continuity and to ensure themselves against any external policy decision capable of threatening the very existence of the unified diaspora community in particular and transnation in general.

Despite this prevailing type of discourse putting the emphasize on the legitimacy of the government and one unified Armenian nation basically aspiring to the same goals, nevertheless

there is also the other side of the story that consciously or not puts the emphasize at the distinction of the Armenia Armenians and Diaspora Armenians which in turn provides a useful political tool to the Turkish side for justifying their political stance and maneuver. For example, Dr. Tokatlian from University of San Andrés writes:

“In the 1990s, an important number of individual nations recognized the Armenian genocide via legislative laws or executive resolutions. The nascent Republic of Armenia, which attained its independence in 1991, had little to do with this; it was the diaspora that, after decades of efforts, succeeded in reaffirming the cause of the genocide. The diaspora was always ahead of the state in this matter. For the Armenian people, the issue of the genocide has always been a social rather than a state matter. However, it was always clear that its defense was also a guarantee of the survival of the Armenian state (Tokatlian 2009)”.

Though the extent of unification of Diaspora Armenians and Armenians living in Armenia is a matter of another discussion nevertheless in this context it will be useful to look at it as a political tool used not only by Turkish but by Armenian politicians as well. A good representation of Turkish position is observable in AK party deputy's statement. He particularly said "The diaspora is projecting an extremely negative influence on Yerevan. If they manage to push this through I believe this would be a historic example how a small ethnic diaspora subverts US national interests and causes great harm to a delicate region" (Kiniklioglu 2009). Dr. Sedat Laciner, Director of the Ankara-based Turkish think tank USAK¹¹ said in an interview given to Turkish Weekly "As long as Armenians keep bothering Turkey like this, Turks will try to defend themselves, and even prepare themselves for a counter-act". Or "I think Armenian Diaspora is trying to take revenge from Turkey more than imposing anything on it. Second, they protect their Armenian identity via keeping the sorrows and hostilities of the past alive" (Aydemir 2009). In another quite biased and one sided article that once again circulated the idea of Turks always being nice to Armenians we read "Hatred against modern day Turks and Turkey has become an identity strengthening tool, particularly employed toward young Armenians" (Fein 2009).

For the official Armenian position, in its turn, the emphasis on the perceived distinction between Armenian Armenians and Diaspora Armenians was used to gain some justifications for already failed policy initiatives. Nevertheless one thing is obvious: the socio economic conditions of Armenians living in Armenia have brought the country to the point where public disenchantment grew to a constant state of nihilistic denial and where an external push such as diaspora mobilization was needed back in 2008-09 for the sober realization of the consequences of the protocols.

However this doesn't mean that symbols of collective past do not have emotional connotations for Armenians living in Armenia. Mr. Kharibyan who lives in the lush border village of Margara in an interview pointed across to Ararat, saying "You see the mountain? A lot of our history is rooted there on the other side of the border, and it will be good to be able to go there again" (Esslemont 2009). It is just that the conditions of attending the historic homeland are far more pragmatic. Thus however big the perceived gap between Armenia Armenians and Diaspora Armenians is nevertheless there is no actual or perceived gap concerning symbols of collective memory¹². The only possible difficulty between the two is the indefinite strategies and mechanisms of approachement that may lead to unattended policy outcomes.

Picture 1. Mustafa Ozer
Agence France-Presse
An Armenian man looking across to Turkey. The countries border each other, but the historic gap between them has been wide¹³.

Thus once the validity of the most important component of collective memory symbol, the Armenian genocide, was threatened by the protocols¹⁴ Armenians in diaspora and Armenia unified in the 'No'movement. On October 3, in New York, Armenian President Serge Sargsyan explained to the assembled representatives of the Armenian Diaspora organizations that the commission is not to judge whether or not genocide took place, but rather "to discuss the issues of Armenian heritage in Turkey, issues of restoring and preserving that heritage, issues of heirs of victims of Genocide"

(Serge Sargsian 2009). However, Turkish President Abdullah Gul defined the sub-commission's objective as One which will provide a historical judgement. On October 6, in Istanbul, he stated, "There are all sorts of allegations about what happened a century ago. It is clear that people who do not know what happened where or how are not able to take decisions on this matter. What we hope is that historians, archive specialists study this matter and we are ready to accept the conclusions of this commission. To show that we are sincere, we even said that if a third country is interested in this matter, if French historians, for example, want to take part in this commission, they are welcome" (Asbarez 2009b).

These inconsistent and unclear definitions and at times even contradictory interpretations of basic functions of the sub-commission and the principal disagreement with the idea of historical sub commission brought further mystification and radicalization of the discourse around protocols.

Others (Tourian 2009) have tried to rationalize the 'mythologized' discourse around protocols by taking it down to figures and economic arguments in defense of Armenian farmers. It was conceived entirely possible that Turkey could be willing to use a new type of warfare with Armenia through economic trade, by flooding Armenia with goods, destroying Armenia's agricultural sector, and then, when Armenia becomes dependent on Turkish goods in order to feed itself, changing the rules of the game to Armenia's detriment.

Again more than century long memory and distrust are revealing themselves ironically proving that economic analysis remains heavily dependent on past grievances of collective memory. Another major 'rationalized' concern was that the neoliberal dogma has become a major obstacle to the improved quality of life and a threat to the general wellbeing of the people with the economic performance of the country remaining dependent on foreign aid, without developing sufficient prosperity for the general population (Shirinian 2009). These types of ideological concerns having largely a legitimate ground nevertheless do not make necessary distinctions between the general ideological basis of the economic course, vulgar privatization and elite factionalism, factors which in case of post-soviet transition became external obstacles for the functioning of the neo liberal paradigm as such.

Nevertheless, the above mentioned rationalizing attempts didn't prevail in the public discourse underlying the 'No' movement, the latter being largely the consolidation around collective symbols such as Armenian genocide, restoration of historical truth and justice in general. For example, the hunger strikers that protested the visit of the president of Armenia to Los Angeles were all protesting the idea and going through the self-sacrifice all in the name of the unified nation, in general, and for the memory and unsatisfied quest of justice of their ancestors, in particular. One of the hunger strikers wrote: "Most of us are starting to become delusional yet I'm still here. I thought to myself, if my great grandmother can walk across the desert with two kids in her arms, I should easily survive this. As tired/hungry as I am right now, I am ready to stay as long as need be for my country" (Jivalagian 2009).

Thus the study of the two movements shows that collective identity symbols combined with the quest for justice and national unity are their main structural components. Nevertheless the 1988 'Sharjum' was also heavily based on pragmatic discourse articulating economic injustices and basic security concerns, while the 'No' movement was largely an 'irrationally' emotional reaction to the government policy decision perceived as a threat to collective identity symbols.

NOTES

¹ See the full texts of Protocols in <http://www.mfa.am/en/country-by-country/tr/>

² Nations are considered as real sociological communities: they are conceived of as historical communities with the right of self-determination, carrying sole source of political power. This approach has been articulated by many scholars who view nationalism as largely a rational force (Hardin, 1985a; Laitin, 2007).

³ In the context of this study everyday nationalism is defined as constant interpretation and reinterpretation of symbols of collective past which are perceived by a given generation as having the same meanings as they used to have for previous generations. Such perceptions are often unexpressed, sometimes even unconscious but always ready to be mobilized in the wake of

catalytic events. An important characteristic of everyday nationalism is that there is no political state elite's control in there.

⁴ See the full text in SovetakanKharabagh, February 21, 1988.

⁵ See in detail <http://www.acnis.am/survey/>

⁶ One typical instance of this is Azerbaijani president Elchibey quoted in saying "If there is a single Armenian left in Kharabagh by October of this year the people of Azerbaijan can hang me in the central square of Baku". See in detail

<http://www.publications.parliament.uk/pa/ld199798/ldhansrd/vo970701/text/70701-19.htm>

⁷ The decision was based on the article 113 of the Constitution. See in more detail <http://www.constitution.org/cons/ussr77.txt>

⁸ Such as organization of scientific conferences that called for rationality and interethnic tolerance (Armenpress, 1989).

⁹ Horizon exclusive. October 4, 2009. <http://www.stoptheprotocols.com/videos/>

¹⁰ Such as symbols of collective memory.

¹¹ International Strategic Research Organization.

¹² See Picture 1 on page 40 where the depicted man represents the aspirations of all Armenians and their strong emotional link to the symbols of collective memory.

¹³ Tavernise Sabrina. April 23, 2009. *The New York Times*. Skirting Thorniest Issues, Turkey and Armenia Move to Ease Tensions.

http://www.nytimes.com/2009/04/24/world/europe/24turkey.html?_r=1

¹⁴ Protocols proposed to create a historical sub-commission "to restore mutual confidence between the two nations, including an impartial scientific examination of the historical records and archives to define existing problems and formulate recommendations".....

REFERENCE

- Armenpress. (1989, July 1). "National Respect, Interethnic Ethics". *Erekoyan Erevan*. Yerevan.
- Asbarez. (2009, October 6). "Gul Invites Historians to "Study" Genocide". Los Angeles. Retrieved from <http://asbarez.com/71551/gul-invites-historians-to-study-genocide/>
- Aydemir, D. (2009, February 23). "Armenians' Excessive Aggression Somehow Created a Consciousness of Armenian Issue in Turkey". *Turkish Weekly*. Istanbul.
- Ayvazian, S. (1987, December 3). "Memorandum by SourenAyvazian to General Secretary M. S. Gorbachev on Kharabagh and Nakhichevan". *Haratch*. Paris.
- Bakalian, A. (1993). *Armenian Americans*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Breuilly, J. (1982). *Nationalism and the State*. Manchester: Manchester University Press.
- Breuilly, J. (1993). *Nationalism and the State (2nd ed.)*. Manchester: Manchester University Press.
- Chorbajian, L., Donabedian, P., & Mutafian, C. (1994). *The Caucasian Knot. The History and Geopolitics of Nagorno Kharabagh*. London & New Jearsey: Zed Books.
- Connerton, P. (1989). *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erekoyan Erevan. (1989, August 16). "On Further Development of Functioning of Armenian Language and its Multidimensional Use". *Erekoyan Erevan*. Erevan.
- Esman, M. J. (1994). *Ethnic politics*. Ithaca, NY: Cornell Univ Press.
- Esslemont, T. (2009, July 4). "Armenia-Turkey thaw tinged with pain". *BBC news*. Retrieved from <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8131084.stm>
- Fein, B. (2009, May 8). "Recommendations for the Armenian Diaspora". *Huffington Post*. New York.
- Fichte, J. G. (1988). *Early Philosophical Writings*. New York: Cornell University Press.
- Gamaghelyan, P. (2010). "Rethinking the Nagorno Kharabagh Conflict: Identity, Politics, Scholarship". *International Negotiation*, 15 (1), 33–56.
- Gellner, E. (1982). *Nationalism and the two forms of cohesion in complex societies*. London: Oxford University Press.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Ghazaryan, A. (1989, August 11). "I am proud of my small fatherland". *Khorhrdayin Kharabagh*.

Stepanakert.

- Gillis, J. R. (1996). Commemorations: The politics of national identity. Princeton Univ Press.
- Greenfeld, L. (2005). "Nationalism and the mind". Nations and Nationalism, 11 (3), 325–341.
- Grigoryan, A. (1989, September 15). "Hope of Justice". Erekoyan Erevan. Yerevan.
- Guenée, G. (1985). States and rulers in later medieval Europe. Oxford: Blackwell.
- Guibernau, M. (1986). Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century. Cambridge: Polity Press.
- Hamparian, A. S. (2009, October 16). "In Trying Times: Purpose". Power.Progress.www.stoptheprotocols.com. Retrieved May 19, 2012, from <http://www.stoptheprotocols.com/2009/10/16/in-trying-times-purpose-power-progress/>
- Hardin, R. (1985a). One for all, the logic of group conflict. Princeton: Princeton University Press.
- Hardin, R. (1985b). One for All.The Logic of Group Conflict. Princeton: Princeton University Press.
- Herder, J. G. von.(2002). Philosophical Writings. New York: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. (1990). Nations and Nationalism since 1780. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. J., & Ranger, T. O. (Eds.). (1992). The invention of tradition. Cambridge: Cambridge Univ Press.
- Hutchinson, E. (1994). Modern Nationalism. London: Fontana Press.
- Hutchinson, E. (2005). Nations as Zones of Conflict. London: Sage.
- Hutchinson, J. (1987). The Dynamics of Cultural Nationalism. London: . Allen &Unwin.
- Ishkhanian, R. (1989, November 5). "Its Our Language that Unites Us". Erekoyan Erevan. Erevan.
- Jivalagian, H. (2009, October 9). "Notes From a Striker: Final Stretch". www.stoptheprotocols.com. Retrieved May 19, 2012, from <http://www.stoptheprotocols.com/2009/10/09/notes-from-a-striker-final-stretch/>
- Karapetyan, L. (1989, September 19). "Truth Occupied". Erekoyan Erevan. Erevan.
- Kedourie, E. (1993). Nationalism. Oxford: Blackwell.
- Khorhrdayin Kharabagh. (1989a, July 20). "Questions, questions, questions". Khorhrdayin Kharabagh. Stepanakert.
- Khorhrdayin Kharabagh. (1989b, August 10). "A letter from a group of people from Kirovabad to the head of NKAO special ruling committee comrade A. I. Volenski". Khorhrdayin Kharabagh. Stepanakert.
- Kiniklioglu, S. (2009, February 23). "The Armenian diaspora is totally indifferent to Armenias Desire to Normalize Relations with Turkey". Turkish Weekly. Istanbul.
- Laitin, D. (2007). Nations, States, and Violence. Oxford: Oxford University Press.
- Libaridian, G. (1988a, February 29). "Claims and Expectations".
- Libaridian, G. (Ed.). (1988b). The Kharabakh File: Documents and Facts on the Question of Mountainous Kharabakh, 1918-1988 (First.). Cambridge, Toronto: Zoryan Institute.
- Libaridian, G. (Ed.). (1991). Armenia at the Crossroads. Democracy and Nationhood in the Post-Soviet Era. Watertown, Massachusetts: Blue Crane Books.
- Meliq-Baghshyan, S. (1989, July 28). "Against falsifications in History". Erekoyan Erevan. Erevan.
- Paskevichyan, S. (1987, December). "Excerpts from Zori Balayan Interview on Patriotism and Kharabagh". Hye Gyanq. Los Angeles.
- Paul, R. A. (2000). "Grassroots mobilization and diaspora politics: Armenian interest groups and the role of collective memory". Nationalism and ethnic politics, 6 (1), 24–47.
- Renan, E. (1882). "Qu'est-cequ'une nation". Paris, Éditions R. Helleu.
- Serge Sargsian. (2009, October 3). "An Interview with Serge Sargsian".
- Shirinian, R. (2009, November 12). "The Perils of Open Market Economy in Armenia". www.stoptheprotocols.com. Retrieved from <http://www.stoptheprotocols.com/2009/11/12/the-perils-of-open-market-economy-in-armenia/>
- Smith, A. (1981). The Ethnic Revival. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, A. (1986). The Ethnic Origins of Nations. Oxford: Blackwell.
- Smith, A. (1991). National Identity. Nevada: University of Nevada Press.
- Smith, A. (1998). Nationalism and Modernism.A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism. London: Routledge.
- Sovetakan Kharabagh. (1988a, February 21). "Resolution by the Government of NKAO requesting

incorporation in Soviet Armenia". Sovetakan Kharabagh. Stepanakert.

Sovetakan Kharabagh. (1988b, November 6). "On the Ammendments in the Constitution of USSR and the election of USSR national deputates". Sovetakan Kharabagh. Stepanakert.

Sovetakan Kharabagh. (1988c, November 6). "On the Decision Number 371". Sovetakan Kharabagh. Stepanakert.

Sovetakan Kharabagh. (1988d, November 8). "It is time to Act". Sovetakan Kharabagh. Stepanakert.

Sovetakan Kharabagh. (1988e, November 29). "News from Kharabagh". Sovetakan Kharabagh. Stepanakert.

Tipton, L. (Ed.). (1972). Nationalism in the Middle Ages. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Tokatlian, G. (2009, November 12). "Armenia and Turkey: Forgetting Genocide". www.stoptheprotocols.com. Retrieved May 19, 2012, from <http://www.stoptheprotocols.com/2009/11/12/armenia-and-turkey-forgetting-genocide/>

Tourian, T. (2009, November 30). "In defense of Armenian farmers". www.stoptheprotocols.com. Retrieved May 19, 2009, from <http://www.stoptheprotocols.com/2009/11/30/in-defense-of-armenian-farmers/>

Walker, C. (1994). Ethnonationalism: the quest for understanding. Princeton: Princeton Univ Press.

Walzer, M. (2002). "Passion and politics". Philosophy & social criticism, 28 (6), 617–633.

МЕЛИКЯН АРСЕН

Кандидат философских наук, доцент кафедры философии и социологии
Государственного инженерного университета Армении

ФИЛОСОФСКИЕ И ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ И СТАНОВЛЕНИЯ ТЕОРИИ И ТЕХНИКИ ПЕРЕВОДА

Введение

Когда речь идет о переводе, то возникает некоторое неискоренимое проблематичное напряжение, касающееся норм и критериев, обеспечивающих процесс перевода. Мы полагаем, что перевод согласно собственному понятийному статусу может обладать, одновременно, теоретическими и техническими характеристиками, и если технические аспекты перевода так или иначе структурны и формальны, благодаря чему перевод обретает видимые очертания и устойчивые конструкты оригинала, - так называемое стремление к «точности», то теоретические аспекты перевода, охватывая попеременно семантические, фразеологические, текстовые или контекстуальные ансамбли, утверждает возрастающую степень вариативности и релевантной произвольности перевода, - так называемое стремление к «свободе». Это вовсе не означает, что теоретические нормы и положения, обеспечивающие процесс перевода, не могут быть нацелены на «точность», но ведь настоятельно необходимо прояснить содержание понятий «точность» и «свобода» перевода, чтобы выявить способ и характер их отношений. Но может статься и так, что отношения между этими фундаментальными постулатами носят более первичный характер; именно способ и тип отношения определяет емкость и содержательность понятия, - будь то оппозиция или взаимодополнительность, как отношение рода и вида или диалектического взаимоперехода, мимезиса или техник *metopia*. Все эти отношения удерживают некоторые моменты различий, которые стремятся быть преодоленными; вот почему перевод неизменно сохраняет свою преходящность и некоторую непреодолимую проблематичность. Отношение между оригиналом и переводом остается наиболее драматическим сюжетом европейской культуры, которое охватывает почти все области человеческой мысли и деятельности (коммуникация, традиция, история, наука). Но, по всей видимости, нет никаких оснований размыкать эти сферы в целях технической спецификации моментов перевода, с другой стороны, существует более или менее разработанная версия о формах перевода в строго языковых пределах. Комментированный пересказ эссе Якобсона «О переводе» (1959 г.), который осуществляет Ж.Деррида в своей статье «Вокруг Вавилонских башен», как нельзя, кстати, объемлет типологическую разноуровневость моментов перевода. «Перевод внутриязыковой интерпретирует лингвистические знаки при помощи других знаков того же языка.... Далее, возможно то, что Якобсон изящно называет переводом «собственно говоря», перевод межъязыковой, который интерпретирует лингвистические знаки при помощи другого языка, что вызывает те же предположения, как и в случае внутриязыкового перевода. Возможен, наконец, и межсемиотический перевод или трансмутация, который интерпретирует лингвистические знаки при помощи системы знаков нелингвистических.» (Комментарии 1997; 89). Следует также отметить, что связь между философией и проблематикой перевода настолько непосредственна, насколько философия реализовывалась в языковой форме. Не столько язык, как сложившаяся фактура, но способ присутствия в языке или даже отсутствия составляло универсальную философскую заботу.

Часть первая

Существуют универсальные символические контексты, которые определяют способы оценки и анализа явлений общего культурного значения. Одним из таких символических сюжетов является мифопоэтический образ пещеры, описанный в седьмой книге диалога Платона «Государство». Соотношение оригинал - копия составляет основной сюжет вышеуказанной книги и любопытным образом формирует концепцию переводимости. Конструкция платоновской пещеры насыщена эвристична. Рассмотрим эту диспозицию: «Представь, что люди как бы находятся в подземном жилище наподобие пещеры, где во всю ее длину тянется широкий просвет. С малых лет у них на ногах и на шее оковы, так что людям не двинуться с места, и видят они только то, что у них прямо перед глазами, ибо

повернуть голову они не могут из-за этих оков. Люди обращены спиной к свету, исходящему от огня, который горит далеко в вышине, а между огнем и узниками проходит верхняя дорога, огражденная, представь, невысокой стеной вроде той ширмы, за которой фокусники помещают своих помощников, когда поверх ширмы показывают кукол.... Так представь же себе и то, что за этой стеной другие люди несут различную утварь, держа ее так, что она видна поверх стены; проносят они и статуи, и всяческие изображения живых существ, сделанные из камня и дерева, при этом, как водится, одни из несущих разговаривают, другие молчат....Прежде всего, разве ты думаешь, что, находясь в таком положении, люди что-нибудь видят, свое ли или чужое, кроме теней, отбрасываемых огнем на расположенную перед ними стену пещеры?» (Платон 1972: 295).

Известно, что Платон в своих диалогах многократно концептуализирует символический образ пещеры, прописывая интеллигентный мир умопостигаемых идей. Но он менее детально прорабатывает способы отношения истинно-сущих эйдосов и преходящих сущностей, указывая лишь на подражательный (мимезис) характер бытия видимых объектов мира. Этот негативный аспект подражания будет распространяться и на естественные физические объекты и на объекты-вещи, полученные в результате применения навыков и *techné*, то есть вся область поэзиса или созидания будет однозначно негативным бытием с минимальным качеством присутствия. Однако вернемся еще раз к вышеописанной структуре пещеры и рассмотрим способ переводимости. Прежде всего, вещи, которые проносятся вдоль стены-ширмы, непроницаемы, они содержательно насыщены и имеют устойчивую и завершенную форму. Источник света расположен где-то далеко и высоко. Свет не может пронзить эти вещи, но, обтекая по поверхности плотной материальности вещи, проецирует на стену пещеры очертания и форму вещи, которая становится возможной как игра света и тени. Именно содержание вещи образует тень, а свет, соприкасаясь с границей тени, вырисовывает форму вещи на стене пещеры. Свет переносит форму вещи, оставляя пустой и темной содержание вещи. Мимезис, как принцип перевода самотождественных и истинных в себе сущностей в область видимостей и множественности, должен по необходимости утверждать негацию, - отрицание этих видимостей. Различие между подлинником и видимостью противоречиво: утверждать видимость как момент ее же отрицания. Это различие описывается не столько как аналогия или подобие, сколько складывается в форме оппозиции. Следовательно, мимезис в целом - это нисходящее действие высшего "огня" или блага, не присущее какому-либо существу. Благо есть нечто, что превосходит любое сущее, тождественное, истинное, и в своем нисхождении использует мимезис, устанавливая неотменяемую иерархию подлинник - копия.

Этот негативный аспект нисходящего блага, доверенный мимезису, Платон компенсирует утвердительной стратегией восходящего блага, которая формируется в сфере «воспоминания». «Когда душа сама по себе, без участия тела, наилучшим образом воспроизводит то, что она испытала когда-то совместно с телом, мы говорим, что она вспоминает... Равным образом, когда душа, утратив память об ощущении или о знании, снова вызовет ее в самой себе, то все это мы называем воспоминаниями». (Платон 1972: 35).

Воспоминание Платон всегда мыслит как возвращение или восхождение души, как поворот и встречу, и тем самым отличает его от памяти, как некоторый вид ощущений. Агональный оттенок всей философии Платона, особый драматический характер его концепций, формируют достаточно очевидную связь между воспоминанием и подражанием. «Единственная проблема, проходящая через всю философию Платона и определяющая классификацию наук и искусств, это вечное соизмерение соперников, отбор претендентов, различение вещи и ее симулякров в недрах псевдо-рода или крупного вида. Речь идет о проведении различия, - то есть о действиях в глубинах непосредственного, о диалектике непосредственного, опасном испытании без путеводной нити и без сетки. Ведь согласно античному обычаю, обычаю мифа или эпопеи, ложные претенденты должны умереть». (Деде 1998: 84).

В случае мимезиса работает соотношение подлинник-подобие, и максимальная интенсивность данного соотношения предполагает «точность» как момент

взаимобратимости, тогда как воспоминание выражает отношение новизны, неповторимости (как это не парадоксально) как момент только здесь и сейчас представленной истины. Так как воспоминание вовсе не полагает акт непосредственного переживания события, но некоторое воспомяющееся качество события, что всегда единственно и ново. Мимезис - это различие по принципу отрицания. Воспоминание - это различие по принципу утверждения. Пересечение этих принципов, которое возможно в некотором интенциональном промежутке, образованном между оригиналом и копией, знаменует особую интенсивность проявления «Блага».

Силы восхождения и нисхождения образуют мимолетное и неустойчивое равенство между копией-переводом и оригиналом. «Свет» и «тьма» являются фазами различия. Свет может быть оттенен, и в этом смысле начать быть; тьма может быть освещена, и в этом смысле стать самим светом. Также и действие содержит в себе свою причину, являясь, одновременно, причиной для другого действия. А значит, перевод-копия - это не только последний, завершённый результат, но то, что продвигает благо или смысл к новым выразительным возможностям. Такая взаимобратимая двойственность присуща мифу, который всегда находится в движении, в то же время, оставаясь неподвижной. Миф - как пересказ события, как перевод оригинального, изначального, божественного смысла в форму философской демонстрации, поучения и, наконец, концептуализации. И миф - как перевод видимостей в язык концептуальной (эпистемической) философии, в язык истинных, подлинных сущностей. Таким образом, миф то противостоит мышлению или диалектике, то обосновывает основоположения в качестве элемента диалектики. И если мимезис противопоставляет мышление и миф, утверждая мышление в качестве единичности и оригинала, а миф как сферу множественных копий, то воспоминание использует многое или сферу копий как основу их возможного диалектического преобразования в единичность. Благо не может быть оправдано господством исключительно мимезиса. А воспоминание невозможно в сфере единичного. По всей видимости, Платон допускает некое движение оригинала и копии, которое устанавливает своеобразный паритет и равенство между ними, но всегда будет сохраняться неотменяемое различие; копия стремится не только к оригиналу, но ко всем остальным копиям, тогда как оригинал всегда однонаправлен.

Вот некоторые следствия, которые очевидным образом вытекают из подобных концептуальных конструкций, и формируют смысловой и ценностный фон теорий перевода. Оригинальный текст как цельность содержания и выражения сохраняет своеобразный интенциональный зазор между ними, вызывая к неизменности содержания и вариативности выражения. Смысл остается одним и тем же, а знак блуждает по языкам в поисках собственного двойника. Найдя этот иной знак, он доверяет ему смысл, который, должно быть, сохраняет свое безразличие. С другой стороны, учитывая неотменяемую дистанцию между интенцией записывания и ставшим письмом, переводчик распределяет и помещает свое внимание на характер и структуру этого зазора, на то, как происходит взаимодействие между замысливанием, осуществлением и осуществленным. Зазор между замыслом и текстом позволяет переводчику допустить некоторый другой текст, на другом языке, который мог быть результатом этой неустранимой дистанции, тех сложных фигур интенциональностей, которые продуцируют множественности, но реализуются в одной из единичностей. Текст – это всегда актуальность многих иных возможных текстов.

Однако античное понимание мимезиса вовсе не исчерпывается платоновской интерпретацией, где миф распределяет ценности по нисходящей и восходящей траектории, где подражание и воспоминание создают круговращение идей, которые, в свою очередь, создают исключительно платоновскую мифопоэтическую диалектику, и, в целом, философию. Мимезис получает совершенно иное измерение в «Поэтике» Аристотеля, и его характеристики подражания несколько смещают оценки процедур переводимости.

Часть вторая.

Аристотелевская концепция мимезиса разворачивается в пространстве мифа, но миф более не представляется в качестве элемента диалектики. Миф рассматривается как самостоятельная инстанция и имеет свою четкую структуру. Иными словами, миф есть фабула, где подражание раскрывает свою структуру, методологию и предметную ориентацию:

«Подражание действию есть фабула; под этой фабулой я разумею сочетание фактов, под характерами то, почему действующих лиц мы называем какими-нибудь, а под мыслью - то, что говорящие доказывают что-либо или просто высказывают свое мнение. Итак, необходимо, чтобы в каждой трагедии было шесть частей... Части эти суть: фабула, характеры, разумность, сценическая обстановка, словесное выражение и музыкальная композиция. К средствам подражания относятся две части, к способу - одна, и к предмету - три...» (Аристотель 1957: 58).

Подражание приобретает у Аристотеля некоторое первичное качество, которое способно нечто произвести, быть продуктивным, позитивным и активным принципом. Подражание формируется в естественной среде человеческого существования. «Как кажется, поэтическое искусство породили вообще две и притом естественные причины. Во-первых, подражание присуще людям с детства, и они тем отличаются от других животных, что наиболее способны к подражанию, благодаря которому приобретают и первые знания; а во-вторых, продукты подражания всем доставляют удовольствие.» (Аристотель 1957: 48).

Мимезис начинает вбирать в себя, составлять собственный смысл из знания и удовольствия, иными словами, именно мимезис делает знание и удовольствие способом конституирования и самосозидания человека. Аристотель в дальнейшем прописывает некоторые качества этого удовольствия, которые суть трагическое очищение (catharsis), сострадание, страх. Мимезис как бы позволяет перевести произведение искусства, и не только, из сферы представленного, репрезентированного в область непосредственного переживания, в некоторый целостный опыт человеческого бытия. Но для такого перевода необходимо особая технология, навык, комплекс различных подражательных праксисов. «Подражание происходит в ритме, слове и гармонии, отдельно или вместе.... Но есть некоторые искусства, которые пользуются всем сказанным, - то есть ритмом, мелодией и метром; такова, например дифирамбическая поэзия, номы (гимны под аккомпанемент кифары), трагедия и комедия; различаются же они тем, что одни пользуются всем этим сразу, а другие в отдельных своих частях.» (Аристотель 1957: 40-42). Исходя из собственного *techné* подражание также различно, подобно тому, как и в собственной стихии оно различается на удовольствие и знание: «Подражательные искусства различаются в трех отношениях: или тем, в чем совершается подражание, или тем, чему подражают, или тем, как подражают.» (Аристотель 1957: 40).

Аристотель также указывает на то, что подражатель должен исключать себя из процедур подражания и не смешивать природу подражания и техники подражания. Это различие позволяет поэту достигать эффектов «узнавания», которые и позволят осуществиться трагическому очищению. Воспоминание является одним из видов узнавания. Первое - это узнавание «посредством внешних признаков»; далее узнавание осуществляется как придумывание; «...третье есть узнавание посредством воспоминания, когда кто-либо, при виде чего-нибудь, испытывает сильное волнение.» (Аристотель 1957: 592); и четвертый вид узнавания происходит вследствие умозаключения. Но представляется, что наиболее интересный аспект, затрагивающий соотношение поэт - произведение, разворачивается в какой-то особой области бессмыслицы (*a'topoi*). Аристотель фактически говорит о превосходстве произведения или копии над оригиналом или образцом: «...надо предпочесть лучше это невозможное, так как следует превосходить образец.» (Аристотель 1957: 133). Последуем за рассуждениями Аристотеля, чтобы не упустить каких либо деталей, которые подводят к данному выводу. «Так как поэт есть подражатель, подобно живописцу или какому-нибудь другому художнику, то необходимо ему подражать непременно чему-нибудь одному из трех: или он должен изображать вещи так, как они были и есть, или как о них говорят или думают, или какими они должны быть.... Но если поэт уже сложил ... фабулу и она кажется ему более вероятной, то можно допустить и бессмыслицу.... Вообще при суждении о невозможном в поэзии следует обращать внимание на идеализацию или ходячее представление о вещах; именно в поэтическом произведении предпочтительнее вероятное невозможное, чем невероятное, хотя и возможное....» (Аристотель 1957: 125;127;132-133).

Надо иметь в виду, что Аристотель не раз указывает (в «Метафизике», «Вторая Аналитика») на способ существования единичных объектов. Общее осуществляется только в единичном, поэтому поэзия, будучи знанием общего, создает неповторимые и единичные образцы, тогда как непосредственно общее не может быть реализовано; вот почему философия не миметична, а значит, не переводима. Если мимезис и поэзия составляют одинаковый праксис, выраженный в творчестве и созидании, то соотношение оригинала и копии, образца и произведения также полагает равенство, но во многих случаях и превосходство последнего. Последующая греко-македонская экспансия будет утверждать превосходство греческой семантической и лингвистической среды, и произведения других культур будут легитимироваться посредством перевода на греческий язык. Наиболее очевидным образом эта тенденция выявляется на примере перевода ветхозаветных книг; так называемая история Септуагинты - перевода семидесяти. Первоначальный восторг иудейских первосвященников уже во втором веке н.э. сменился радикальным отказом от перевода. Но эта тема предполагает несколько иной акцент изложения, поэтому мы до времени отложим это рассмотрение.

Часть третья.

По-видимому, проблема перевода как такового в собственной лексической и семантической определенности - достаточно сложная задача; перевод пребывает всегда в некотором ускользающем, рассредоточенном пространстве, ведь перевод как бы предшествует языку, но и следует за языком. Амбивалентный характер перевода вынуждает говорить и о практике перевода, и о смысле перевода как бы одновременно. Можно полагаться на романтическое допущение о родстве всех языков, и, следовательно, на возможность финальной тождественности смысловых полей языков, но это допущение слишком произвольно. Достаточно сказать, что маршрут, траектория, скорость движения к смыслу довольно различен в языках, но помимо этого, существуют так называемые неперебиваемые остатки, и еще, в самой ткани языка вплетены неязыковые явления. «...Отметим одно из ограничений теорий перевода: они слишком часто трактуют переход от одного языка к другому и не рассматривают в достаточной степени возможность вовлечения в один и тот же текст более чем двух языков. Как перевести текст, написанный на двух языках сразу? Как "передать" эффект множественности? А если переводить, пользуясь сразу несколькими языками, будет ли это все еще называться переводом?» (Комментарии 1997: 87). Далее Деррида обращается к неперебиваемым словесным формам: «Ведь имя собственное как таковое всегда остается неперебиваемым; факт, исходя из которого, можно заключить, что оно, строго говоря, не принадлежит языку, системе языка, все равно переводимого или переводящего, на том же основании, что и другие слова.» (Комментарии 1997: 87).

Но обратимся к наиболее значительной работе Вальтера Беньямина, где он весьма парадоксально формирует смысл перевода, и задает универсальную концептуальную мотивировку актам перевода. Прежде всего, то, что мы называем оригинальным произведением вовсе не ориентировано на потребителя, получателя, адресата, и, следовательно, не полагает никакого перевода. Оригинал - это то, что мыслит себя завершенным: «Ни одно стихотворение не предназначено читателю, ни одна картина зрителю, ни одна симфония слушателю.» (Комментарии 1997: 65). Если мы полагаем, считает Беньямин, что оригинал может обосновать свое бытие вне восприятия, чтения, вне каких-то коммуникативных порядков (оригинал ничего не сообщает, так как сообщение есть несущественное в произведении), то и перевод должен будет удерживать эти характеристики. Вопросы, на которые Беньямин пытается ответить, достаточно радикальны. «Предназначен ли перевод читателям, не понимающим оригинала?... Если же оригинал существует не ради читателя, то как в таком случае следует понимать перевод? Перевод есть форма. Рассматривая его как таковую, мы необходимо возвращаемся к оригиналу. В нем заключен управляющий переводом закон: переводимость. Вопрос о переводимости оригинала имеет двойный смысл. Он может означать: найдется ли во всей совокупности читателей произведения адекватный переводчик? Или же, более непосредственно, допускает ли оно по своей сути перевод, и тем самым - в соответствии со значимостью этой формы - требует ли оно его?» (Комментарии 1997: 65-66).

Деррида отследил логику этого вопрошания, радикализируя возможные последствия: «Ибо если структура оригинала помечена требованием быть переведенным, то, именно возводя это в закон, и сам оригинал тоже начинает с залезания в долг по отношению к переводчику. Оригинал первый должник, первый проситель, он начинает с нехватки и вымаливания перевода.» (Комментарии 1997: 98).

Беньямин пытается отстраниться от сложившихся форм понимания перевода. Он пытается отвести смысл перевода, понимание значения перевода от традиционных теорий имитации или мимезиса с одной стороны, но также заново переопределить филологическую теорию родства языков. Считается, что перевод обосновывает родство между языками, так как всякое родство предполагает схожесть. Однако сходимости языков вовсе не доказывает, что языки произошли из предполагаемого единого источника. Бесспорно, языки демонстрируют вневременную, априорную схожесть, но эта схожесть проявляется в желании выразиться, и, следовательно, мы можем говорить о существовании в каком-то виртуальном пространстве между языками своеобразного истинного языка или "чистого" языка. Но пребывать в этом пространстве обычные языки не в состоянии, однако стремиться к этому является основной задачей перевода и переводчика. « А пока этого не произойдет, оно по-прежнему будет скрыто в языке....Говоря это, мы тем самым, разумеется, признаем, что всякий перевод - всего лишь некое предварительное средство преодоления чуждости языков друг другу. Иное разрешение этой чуждости – не временное и предварительное, но мгновенное и окончательное - остается вне досягаемости человека; по крайней мере, оно не доступно напрямую.» (Комментарии 1997: 70).

Итак, достижение выразительных средств чистого или истинного языка непосредственно связано с переводом. Оригинальное произведение укоренено в ткани собственного языка, содержание и язык тесно переплетены между собой, составляют единое целое, тогда как перевод вырывает содержание из языковой среды, в которой это содержание было создано, и переносит его в область собственного языка. Но разве возможен такой механический разрыв и перенос? Никакого отдельного содержания или сообщения, без того, чтобы не захватить и весь язык в целом, перевод не в состоянии осуществить. При переводе происходит некая универсальная интеграция языков; сам перевод (хороший перевод) есть воплощение, точнее, осуществление этого единения. Перевод всегда осуществляется на уровне языка в целом, но не на уровне отдельных высказываний, или строго смысловых описаний. «... При этом сами языки гармонируют в нем друг с другом, взаимно дополняя и примиряя свои способы производства значения. Иначе говоря, если существует язык истины, который в тишине и спокойствии хранит все высшие тайны, над раскрытием которых бьется человеческая мысль, то этот язык истины - истинный язык. И именно он - язык, в предсказании и описании которого заключено то единственное совершенство, на которое может надеяться философ, - именно он в концентрированной форме сокрыт в переводе. Не существует музыки философии, как нет и музыки перевода.» (Комментарии 1997: 72).

Это вневременное или «надисторическое» родство языков полагается достаточно очевидным лингвистическим допущением, а именно, в основе всех языков с тем или иным отклонением лежит одно и то же означаемое. Перевод же, по мысли Беньямина, должен быть устремлен к тому, чтобы это универсальное означаемое было преобразовано в означающее, и это преобразование происходит не на уровне именованного, но, скорее, как способ задавания значения. «Задача переводчика состоит в нахождении той интенции в отношении языка перевода, которая будит в нем эхо оригинала.... Перевод, вместо того чтобы добиваться смысловой схожести с оригиналом, должен любовно и скрупулезно создавать свою форму на родном языке в соответствии со способом производства значения оригинала, дабы оба они были узнаваемы как обломки некоего большего языка.... Настоящий перевод прозрачен, он не заслоняет собой оригинал, не закрывает ему свет, а наоборот, позволяет чистому языку, как бы усиленному его опосредованием, сообщать оригиналу свое сияние все более полно. Это достигается, прежде всего, благодаря

дословности в передаче синтаксиса: она доказывает, что именно слово, а не предложение есть первичный элемент переводчика.» (Комментарии 1997: 73).

Таким образом, перевод оказывается возможным постольку, поскольку языки несовершенны и всегда отстают от истины. Сам перевод - это, исключительно, философское намерение, некое движение к истине, которая пребывает в своеобразной атопичности. Мы проходим через межъязыковые пространства, чтобы устремить наши языки к цельным и совершенным формам. Мы, вслед за Беньямином, приведем цитату Панвица, где достаточно ясно и выразительно определяется задача перевода: «Наши переводы, включая самые лучшие, исходят из неправильной посылки. Они хотят превратить хинди, греческий, английский в немецкий, вместо того, чтобы превращать немецкий в хинди, греческий, английский. Они гораздо больше благоговейт перед употреблением родного языка, чем перед духом иноязычных произведений... Принципиальная ошибка переводчика в том, что он фиксирует случайное состояние своего языка вместо того, чтобы позволить ему прийти в движение под мощным воздействием иностранного... Он обязан расширять и углублять свой язык посредством чужого. Мы совершенно не представляем, насколько это возможно, до какой степени язык способен преобразоваться.» (Комментарии 1997: 75).

Часть четвертая.

Перевод, бесспорно, располагается также в некотором семиотическом пространстве, где в основе своей исследуется феномен новизны. Семиотика как кодифицированное сообщение также выходит за рамки лингвистических аспектов перевода, сосредотачивая свое внимание на моменты искажения и трансформации оригинального сообщения в процессе перевода. Код - это особое внеязыковое присутствие смысла. Но передача смысла, на который нацелен семиотический перевод, есть всегда нечто непрерывно проблематическое, так как в этом случае смысл равен самому себе, внутри себя тождественен и устойчив. Вот почему логика всегда сторонится моментов новизны. Ю.М.Лотман указывает на несколько иную семиотическую ситуацию, когда семиозис осуществляется как креативная деятельность переводчика. Креативность отмечена моментом обратной непереводаемости. То есть отношение перевода и оригинала не ограничивается смысловой связью, более того, перевод начинает активно избегать смысловой соотнесенности, утверждая собственную самостоятельность. «Самый факт возможности многократного художественного перевода одного и того же стихотворения различными переводчиками свидетельствует о том, что вместо точного соответствия тексту T1 в этом случае сопоставлено некоторое пространство. Любой из заполняющих его текстов T1, T2, T3 ...Tn будет возможной интерпретацией, вместо симметричного преобразования - асимметричное, вместо тождества элементов, составляющих T1 и T2, - условная их эквивалентность.... Возникающий в этих случаях текст мы будем рассматривать как новый, а создающий его акт перевода - как творческий.» (Лотман 1996: 15-16). В этом случае отношение между оригиналом и переводом приобретает достаточно нетрадиционное измерение, а именно, как отношение старины и новизны. Полагаю, что здесь недостаточны сложившиеся модернистские аллюзии, где новизна - это всегда преодоление и устранение старого, скорее всего, речь идет о существенном «приращении» «смысла» текста. «Поскольку смыслом в данном случае оказывается не только тот инвариантный остаток, который сохраняется при разнообразных трансформационных операциях, но и то, что при этом изменяется, мы можем констатировать приращение смысла текста в процессе их трансформаций» (Лотман 1996: 17).

Но что касается смысла, то любое приращение смысла неизбежно полагает совершенно иной смысл. Приращение смысла есть, одновременно, изменение смысла, так как смысл, по всей видимости, не может мыслиться количественно: сумма элементов смысла может характеризовать объем понятия, тогда как отношения между этими элементами создают единственное качество смысла. В семиотических пространствах допускается как бы неизменность смыслового ядра при любых трансформациях, однако, ядро - это всего лишь один из возможных элементов смысла, а значит, перевод всегда сохраняет свое инобытие, несмотря на допустимое сходство, подобие, каузальный принцип связи между оригиналом и переводом.

Заключение

Как видим, оригинал и перевод формируются в качестве соотносимых инстанций тем различием, которое присутствует между ними. В зависимости от характера этого различия оригинал то утверждает свое превосходство, то устраняется от любой соотносимости или оценки. Это устранение происходит в тот момент, когда перевод начинает выступать в качестве самостоятельного объекта, формирует только ему свойственную среду, где оказывается возможным «знание» и «удовольствие», вдохновение и изменение, «производство» и преобразование. И странным образом, как только оригинал перестает соотноситься с переводом, то непременно сам становится переводом, взывая к некоторому абсолютному оригиналу. Можно будет сказать, что как только автор воспринимается как тот, кто предшествует тексту, то есть если мы утверждаем преимущество замысла над осуществлением, тогда оригинал учреждает иерархию интенциональностей, и в этом случае перевод соотносится с оригиналом не столько как текстом, сколько как с более насыщенной интенциональной средой. Если же автор совпадает, либо следует за текстом, рассматривая текст как опыт становления «знания» и «удовольствия», как опыт особого бытия мысли, то в этом случае место автора является также местом переводчика, но тогда переводчик как бы предшествует переводу, обладает некоторым избыточным свойством. В этом случае перевод и оригинал исходят из некоего единого места, где, словно сиамские близнецы, расположились автор и переводчик. Отношение оригинала и перевода формируется встречей автора и переводчика, и от характера этого отношения (дружба, вражда, зависть, любовь и т.д.) во многом зависит судьба произведения. Пожалуй, произведение - это то единственное, что делает возможным невозможное, - когда перевод становится оригиналом оригинала.

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотель, (1957). Поэтика, М.
Делез, Ж. (1998). Различие и Повторение, С-Петербург.
Комментарии(1997). жур., №11, Москва - Ст.-Петербург.
Лотман, Ю.М. (1996). Внутри мыслящих миров, М.
Платон (1972). Соб. Соч. в 3-х тт., т.3. М.

МКРТЧЯН АРТУР

Доктор философских наук, профессор, декан факультета социологии
Ереванского государственного университета

„ОБЩЕСТВО НИ ВОЙНЫ, НИ МИРА“
КАК ОСОБЫЙ ТИП ПЕРЕХОДНОГО ОБЩЕСТВА

Введение

Философия суть направленный на осмысление мира как мира целостного всеобъемлющий и непрерывный процесс философствования, и как таковая является важной интеллектуальной и жизненной необходимостью. Мы живем в постоянно усложняющемся вследствие глобализации мире, и именно философия, постоянно аккумулируя в себя результаты развития наук, является адекватным методом познания этой сложности, способом включения человека в процессы глокализации, определения его места и роли в новом мире.

Сейчас очень интенсивно развивается применение философских и общенаучных концепций комплексности и всевозможных кибернетических моделей, результаты исследования хаотических систем используются при решении социальных проблем. Дело в том, что хаос является фундаментальной характеристикой мира вообще, и мира социального в частности. И. Пригожин и И. Стенгерс пишут: „Все системы, подверженные вероятностному описанию, *мы обозначаем по определению как хаотические*“ (Prigogine, Stengers 1993: 15). Безусловно, что социальные системы попадают под это определение, ибо допускают лишь вероятностное описание. Системообразующая работа механизма хаоса наиболее ярко проявляется в пределах особых периодов в развитии обществ-периодов переходных, когда имеет место бифуркационный перелом, генерируются новые структуры.

Применительно к функционированию и развитию социальных систем хаотическая бифуркация выступает как относительно самостоятельное сложное состояние единства потенциальной и актуализованной реальности, как зона перехода – зона бифуркации. В этой зоне накладываются друг на друга процессы разрастания и сворачивания сложности, хаотизации и возникновения нового социального порядка. Зона бифуркации охватывает характеризующейся структурной нестабильностью переходный период состояния трансформирующейся социальной системы. Поэтому именно исследование переходных обществ в контексте преобразований социальных систем и в конкретике протекающих в них социально-культурных процессов позволит определить сферу применения основных положений теории хаоса и выявить особенности проявления моделируемых этой теорией закономерностей.

Изучение закономерностей и механизмов развития обществ ни войны ни мира“ позволяет показать диалектику стабильности и дестабилизации волновых и циклических социальных процессов, происходящих в них, выработать практические рекомендации по управлению их дестабилизирующими воздействиями на мировую систему (Мкртчян 2007). В этом контексте интересный исследовательский материал являют собой эволюционные социальные процессы, происходящие в обществах стран Закавказья.

Проблемы демократизации в условиях „обществ ни войны ни мира“

Демократизация общественной жизни в странах Закавказья затруднена вызванными локальными войнами обстоятельствами. Начавшийся после развала СССР трансформационный период затруднен вооруженными конфликтами (грузино-осетинский, карабахский конфликты). Оказавшись в результате неурегулированных вооруженных конфликтов в состоянии „ни войны ни мира“, закавказские страны „застряли“ в зоне бифуркации. В этом отношении концепция „обществ ни войны ни мира“ является социологическим диагнозом состояния общественной жизни в странах Закавказья. Войны как таковые не закончены, но действует перемирие. Закавказские общества, с одной стороны, сохраняют относительно высокий уровень милитаризации, с другой – преодолели императивы чрезвычайного военного положения и пытаются решать мирные проблемы социально-экономического развития, официально провозгласив курс на демократизацию страны. В этом особенность их трансформации.

Анализ трансформационного опыта становления государственности в закавказских „обществах ни войны ни мира“ выявляет ряд характерных проблем, свойственных всем „обществам ни войны ни мира“, каковыми являются по существу многие страны Азии, Африки и Латинской Америки (ярким примером выступает Израиль). Именно поэтому изучение происходящих в закавказском регионе процессов и разработка механизмов решения региональных проблем соответствует всеобщему интересу и позволит ответить на вопрос о том, как реализовать курс на демократизацию страны, чтобы принцип „ни войны ни мира“ не стал непреодолимым препятствием.

„Общества ни войны, ни мира“, согласно Л. Арутюнян, „возникают при наличии замороженных или латентных конфликтов, ранее имевших форму вооруженного противостояния. Характерным для таких обществ является то, что при отсутствии прямого вооруженного насилия, присутствует постоянная напряженность в отношениях конфликтующих сторон, готовая в любой момент вылиться в насилие и вооруженный конфликт“ (Арутюнян 2007). „Общества ни войны ни мира“ - это иерархические системы с единственным выражающим власть господствующей элиты силовым центром, представляющим собой целостный военно-бюрократический аппарат, как правило возглавляемый лидером (Василькова 1999: 271). Одной из основных функций этого аппарата является борьба с присущим таким обществам феноменом экстремальной неравновесности, которая есть следствие наличия в системе сильной разнородности, порожденной ее нелинейностью. Подавляя различные проявления неоднородности, не допуская политическую оппозицию и идеологические флуктуации в центр системы, аппарат в то же время стремится к установлению государственного контроля над всеми сферами общественной жизни. Складывается авторитарный режим правления с соответствующей идеологией, отличающейся простотой коммуникативных схем и социальных установок.

В результате, в закавказских обществах с их якобы рыночной моделью организации не созданы условия для эффективного функционирования горизонтальных отношений между субъектами. Переход от превалирования вертикальных связей к превалированию горизонтальных не состоялся. Выражаясь словами В.Васильковой, „для укрепления своего властного влияния централизованное государство с особой тщательностью выстраивает систему *вертикальных связей*, которые доминируют над горизонтальными и подчиняют их себе“ (Василькова 1999: 272). Имеет место бюрократизация, появляется множество разного рода предписаний, ограничений и запретов во всех сферах деятельности, осуществляется тотальная регламентация порядка, препятствующая, в числе прочего, и становлению рыночной экономики. Но такие ограничения не оставляют места для „неуставной“ социальной инициативы и поэтому сильно тормозят темпы развития системы. Ведь в результате такого установления единообразного порядка нарушается оптимальное для социальной системы соотношение координационной и субординационной деятельности.

В „обществах ни войны ни мира“ происходит растворение специфики горизонтальной структуры в вертикальной, что находит свое выражение в необоснованных распоряжениях „сверху“, попытках жестко контролировать деятельность органов местной власти через институт полномочных представителей. Зачастую отсутствует прямая непосредственная связь между регионами. Все идет через „центр“, и насаждается коммуникативная система передачи кодированного с использованием символически генерализованного медиума „власть“ сигнала из центра напрямую, что делает процесс передачи максимально контролируемым и управляемым. С другой стороны, в ряде сфер социальной деятельности дела пущены на самотек. В результате социальные отношения деформируются, трансформируясь в тип коррозионных, подтачивающих основу деятельности и препятствующих ее нормальному ходу.

Можно констатировать, что состояние „ни войны ни мира“ требует очень больших ресурсных затрат, что является своего рода признаком „энергетического угасания“ системы. Для поддержания порядка в обществе применяется прямое насилие, и основанная на этом насилии политика становится доминирующим средством упорядочения социальных отношений. А такая политизация „общества ни войны ни мира“ неизбежно сопровождается его *милитаризацией*, внешняя функция которой связана с потребностью данного типа

общественной системы в ее новом ресурсном пополнении (Василькова 1999: 274)., в то время как в контексте внутренней самоорганизации общества „под милитаризацией понимается ... переструктурирование социальных отношений сообразно внутриармейской иерархии и вследствие этого проникновение специфики внутриармейских отношений в мельчайшие капилляры „штатской“ жизни, включая культуру и быт“ (Василькова 1999: 275).

В качестве доступных для социологического исследования социальных индикаторов такого проникновения могут быть приведены:

1. Попытки властей опробованными на войне способами решать мирные проблемы. Построение социальных отношений в обществе по армейскому принципу „команда и безоговорочное исполнение“, когда всякое „неподчинение“ наказуемо либо формально-административными, либо неформально-„воровскими“ методами. Причем засилье воровской культуры в обществе во многом зависит от ее артикуляции в армии, и наоборот.
2. Постоянная актуализация в коммуникативной памяти воспоминаний о войне. В обиходе и в СМИ широко используются военные терминологии.
3. Армия становится ареной использования даровой рабочей силы солдат.
4. Патриотическое воспитание детей в школах имеет однозначно военную направленность, делаются попытки ввести школьную униформу.
5. В обществе распространяется мода на военную одежду.

Такие социальные характеристики формируются в соответствии с объективными условиями „обществ ни войны ни мира“, которым необходимо присущи обостренные ожидания возможных военно-мобилизационных задач, ибо „объективный ход спонтанных процессов заставляет эти общества застыть на этапе военно-мобилизационной готовности...“ (Арутюнян 2006: 545-546). *Мобилизуемость* становится отличительным атрибутом „обществ ни войны ни мира“, и развитие их в направлении демократизации осуществляется в сторону утверждения не партиципационной, а мобилизационной демократии, институты которой формируются с учетом именно военно-мобилизационных ожиданий. К тому же, и глобализация действует наперекор принципам местного самоуправления и демократической подотчетности, снижая уровень социального доверия в новые демократические институты. А в странах с небольшим социальным капиталом получает широкое распространение коррупция среди правительственных чиновников, из-за чего вся система государственного управления работает неэффективно.

Свойственные „обществам ни войны ни мира“ принципы управления препятствуют становлению гражданского общества. В „обществах ни войны ни мира“ институт *общественного мнения* действует в режиме хаоса и характеризуется большой мобильностью. Ему, согласно Л. Арутюнян, присущи: „чуткая реакция общества на сигналы войны и мира, распространенность мифов и когнитивных штампов, высокий уровень интолерантности, активно формируемые образы врагов, ответственных за все тяготы жизни...“ (Арутюнян 2006). В связи с этим все попытки противостоять мифам при помощи рациональных подходов – были неэффективны. Ведь в основе мифов находится иррациональное ядро, которое заранее предвосхищает результат своего воздействия, поскольку в какой-то мере, часто на уровне архетипа, отражает чаяния и настроение масс. А настроение масс в „обществах ни войны ни мира“ обусловлено тем, что она была отчуждена от системы, от власти, от принятия политических решений. Сами мифы материализуются, в том числе в лозунгах, и делятся на две категории – привлекающие («с нами мир и блестящее будущее») и пугающие («с ними неизбежна война») соответственно.

Дальнейшее социальное развитие в регионе невозможно без доверия друг к другу. А для этого необходимо решить проблему восприятия «чужого» в регионе, который не должен восприниматься в качестве «врага». Но стороны не доверяют никому, ибо сложившиеся в „обществах ни войны ни мира“ жизненные условия не способствуют укреплению взаимодоверия и установлению дружеских отношений между странами региона. *Кризисность* как атрибут „обществ ни войны ни мира“ понижает степень всеобщего доверия людей друг к другу. При этом ясно, что наряду с трудностями переходного периода решающую роль тут играет и усиление пессимистического взгляда на мир, обусловленное войной и сложившейся геополитической ситуацией.

В то же время тенденции мирового развития вынуждают нас к региональной интеграции, через которую лежит путь к интеграции в мировое общество. Возникает противоречие, которое можно решить только лишь общими усилиями всех наций и народов, проживающих в регионе. Только путем реального сотрудничества и взаимопомощи можно укоренить в сознании людей идеалы общечеловеческой солидарности, добрососедства и культуры мира, обеспечить народам региона равные шансы на развитие как в национальном, так и в международном контексте.

Для решения этой проблемы необходимо рассматривать бессистемность трансформационных преобразований в регионе в качестве важной внутренней причины ксенофобии и неблагоприятную геополитическую ситуацию в качестве внешней причины. Для достижения необходимого уровня доверия в межрегиональных отношениях надо также решить задачи по установлению взаимодоверительных отношений внутри страны. Согласие и мир с соседями суть производные от справедливости и сплоченности в своем собственном доме.

Заключение

Доверие суть основа социальной солидарности, а если в обществе нет социальной солидарности, если гражданин не идентифицирует себя с государством, то под угрозой находится национальная безопасность страны. Развитие демократии в „обществах ни войны ни мира“ осуществляется в сторону утверждения институтов мобилизационной демократии. А подлинные демократические перспективы для „обществ ни войны ни мира“ неразрывно связаны с „формированием соответствующей национальной идентичности“ (Мкртчян А., 2007: 577-581). и с заменой старых призванных „работать на войну“ общественных институтов новыми, способствующими формированию у граждан демократического склада и образа мысли. Разработка теоретической модели реализации этой замены имеет также и большое практическое значение для всего человечества, ибо установление новых демократических параметров порядка в обществах подобного типа снизит уровень напряженности во всей мировой системе, поможет одолеть международный терроризм, который в качестве социального явления находит в этих обществах благоприятную среду распространения.

ЛИТЕРАТУРА

- Մկրտիչյան Ա. (2007). «Ազգային անվտանգության սոցիոլոգիական բաղադրիչները և հայ հասարակայնության անելիքները»// Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետություն. անցյալը, ներկան և ապագա: Միջազգային գիտաժողով: - Երևան, Երևանի համալս. կրթություն.
- Арутюнян Л. (2006). Перспективы демократии в обществах „ни войны, ни мира“, <http://lib.socio.msu.ru/library>.
- Арутюнян Л.(2006). Карабахское общество на этапе „ни войны, ни мира“: особенности момента и логика демократических перемен.
- Арутюнян Л.(2007). «Перспективы демократии в обществах „ни войны, ни мира“»// Тезисы 2-ой Всероссийской научной конференции „Сорокинские чтения-2005“, <http://lib.socio.msu.ru/library>.
- Василькова В. В. (1999). Порядок и хаос в развитии социальных систем. СПб.: Издательство Ланы.
- Мкртчян А.(2007). «Демократические перспективы для „обществ ни войны, ни мира“». // Тезисы 2-ой Всероссийской научной конференции „Сорокинские чтения-2005“, <http://lib.socio.msu.ru/library>.
- Мкртчян А. (2007). «Социологические компоненты национальной безопасности и задачи армянского общества» // Нагорно-Карабахская республика: прошлое, настоящее и будущее: Международный симпозиум – Ереван, Издательство Ереванского университета.
- Prigogine, I., Stengers I. (1993). Das Paradox der Zeit: Zeit, Chaos und Quanten.

ВОЗМОЖНОСТИ СИСТЕМО-МЫСЛЕДЕЯТЕЛЬНОСТНОЙ МЕТОДОЛОГИИ
В ОСМЫСЛЕНИИ СУЩНОСТИ БУДУЩЕЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Введение

Человечество все больше и больше занимается собою, осмысляя: что оно из себя представляет, какова его история, что предстоит в будущем. Наряду с другими формами мышления, этими вопросами занимается и философское мышление. Практически все современные философские направления, так или иначе, затрагивают вопрос о подходах и принципах управления ходом исторического развития. Существует ряд концептуальных представлений о будущем образе жизни, которые не только являются ориентирами для политических и государственных деятелей, но и являются предметами философского осмысления. Однако, несмотря на наличие философских представлений описательного характера о будущей цивилизации, философские работы, посвященные осмыслению сущности этой будущей цивилизации, крайне недостаточны. Это, по-видимому, не случайно, ибо проблема будущей цивилизации является скорее проблемой методологической, нежели подлинно философской.

О подходах по описанию будущей цивилизации

Современное философское мышление выделяет два основных подхода, лежащих в основе футурологических представлений – цивилизационный и формационный (Новейший философский словарь 2003).

По поводу формационного подхода, безусловно, необходимо выделить диалектико-материалистическую методологию Карла Маркса. С учетом того, что более чем полутора века основные философско-методологические, теоретико-концептуальные и политико-экономические положения учения Маркса не только исследуются, обсуждаются и проблематизируются, но и разворачивается своеобразная деятельность по реализации этих положений, нет необходимости снова возвращаться к этим вопросам. Однако заметим, самое главное в подходе Карла Маркса – будущая формация задана сущностно, что отражено и в ее названии.

В цивилизационном подходе наиболее общепринятым являются представления о постиндустриальном¹ (Белл Даниел) и информационном² (Ю. Хаяши) обществах. Заметим, что эти представления даются на концептуально-описательном уровне, и в этом смысле, переосмысление сущности будущей цивилизации в этом подходе еще предстоит. В связи с этим уместно, вспомнить работу Давида Непобедимого (Դաւիթ Մինասյան 1980) “Определения философии”, где достаточно убедительно философ показывает недостатки определений описательного характера.

Любопытно, что Карл Поппер, обнаружив ограниченность диалектико-материалистической методологии Карла Маркса, выдвинул более эффективную методологию понимания природы сущности социальной действительности, выяснив сущности закрытого и открытого обществ, однако оставил на выбор для построения будущего чисто аксеологическую альтернативу (Սոփո Զոհր: 2000).

**Парадигмальные положения
системо-мыследеятельностной (СМД) методологии**

СМД-методология есть результат многолетних исследований так называемого “Московского методологического кружка”, который был основан в конце 40-ых годов XX столетия А. Зиновьевым, М. Мамардашвили, Б. Грушиным и Г. П. Щедровицким. С конца 50-х годов бессменным лидером и основным вдохновителем клуба становится Г. П. Щедровицкий (Хромченко 2004).

Отличительными особенностями СМД-методологии являются следующие:

- Дуализм – мышление есть автономная инстанция, самостоятельная по отношению к материи.
- Искусственно-естественная природа явлений социокультурной действительности.
- Деятельностный подход как оппозиция естественно-научному подходу.

Фактически, СМД-методология выдвигает на первый план положение о целевой предопределенности социальных явлений. Как подчеркивает сам Г. П. Щедровицкий: “Коль скоро ее творят люди, она являет собой сложнейшую «кентавр»-систему. Именно это, на мой взгляд, имел в виду К. Маркс, говоря о естественноисторическом процессе. В нем важно различить и противопоставить два момента: то, что является следствием целенаправленной деятельности людей, и то, что происходит «само собой», как бы независимо от их целей и замыслов. Поэтому, говорю я, культурно-историческая жизнь каждого из нас предполагает интенсивную работу по осознанию своего положения, предельную искренность в оценке своей ситуации и технически грамотную работу по программированию общественного развития”, а чуть позже продолжает: “Итак, мой основной тезис: чтобы обсуждать будущее, надо еще в мыслительной работе к нему выйти. И одновременно не столько прогнозировать, сколько заняться разработкой программ и оргпроектов, рождаемых из осмысления прошлого. Именно последние я буду выдавать за то, что необходимо истории, и лишь в таком смысле буду осуществлять прогноз. Чтобы покончить с предыдущей частью, вспомню один из любимых мною афоризмов Льва Толстого: будущего нет, поскольку мы его делаем! Иными словами, будущее будет таким, каким мы сможем его промыслить, и уж затем реализовать, осуществить, сотворить – каждый на своем месте. А это есть работа, скорее, программирующего и проектирующего мышления и действия” (Щедровицкий 1994: 3-4). И так, с позиции СМД-методологии будущая цивилизация видится как результат целенаправленной мыследеятельности субъектов строительства будущего (Рац, Ойзерман 1991: 8-19). По этому поводу уместно вспомнить и цитату Жан Поль Сартра из его работы «Проблемы метода» (Жан Поль Сартр 1994): «Наша историческая задача в этом многозначном мире – приблизить момент, когда история обретет один-единственный смысл и будет стремиться к тому, чтобы раствориться в конкретных людях, которые сообща создают ее».

О природе социальной действительности

Социальная действительность имеет событийную сущность. Это позволяет утверждать, что развитие социальной действительности задается единством и противоположностью свободной сущности человека и со-бытийной природы социальной действительности. Способ разрешения соответствующего противоречия предопределяет характер общественного порядка и обуславливает содержание таких понятий как справедливость и правомерность. В частности, становление будущей цивилизации обусловлено подходами преодоления ограничений идеологии того, что механизмом общественного развития является со-бытийное взаимодействие на основе свободной конкуренции, а также подходами преодоления подчиненности моральных норм ценностям событийных отношении независимого существования.

По сути, будущая цивилизация это общественное бытие, построенное на основе сотрудиических событийных отношений. Сотрудничество как ценность уже принято человечеством, но его нужно еще освоить как основу общественного порядка.

ПРИМЕЧАНИЕ

¹ Термин «постиндустриализм» был введен в научный оборот в начале XX века учёным А. Кумарасвами, который специализировался на доиндустриальном развитии азиатских стран. В современном значении этот термин впервые был применён в конце 1950-х годов, а широкое признание концепция постиндустриального общества получила в результате

работ профессора Гарвардского университета Дэниела Белла, в частности, после выхода в 1973 году его книги «Грядущее постиндустриальное общество»

² Своим названием термин «информационное общество» обязан профессору Токийского технологического института Ю. Хаяши.

ЛИТЕРАТУРА

- Դավիթ Անհադը (1980). Փիլիսոփայության սահմանումները: “Սովետական գրող”, Երևան:
Սոքոս Ջորջ (2000). Համաշխարհային կապիտալիզմի ճգնաժամը (Բաց հասարակությունը վտանգված է) // Երեվան, «Նաիրի». – 320 էջ: [George Soros. The Crisis of Global Capitalism (Open Society Endangered)].
- Новейший философский словарь (2003). 3 – е изд., исправл. – Мн.: Книжный дом. – 1280 с. – (Мир энциклопедий).
- Рац М. В., Ойзерман, М. Т. (1991). Размышления об инновациях.// Вопросы методологии, 1.
- Сартр, Ж.-П. (1994). Проблемы метода. Москва, издательская группа «Прогрес».
- Хромченко, М. С. (2004). “Диалектические ставовисты” (главы из книги о Г. П. Щедровицкого) // М., изд-во Шк. Культ. Полит.– 160 с.
- Щедровицкий, Г.(1994). “Будущее есть работа мышления и действия” // Вопросы’ методологии, N3-4.

ЯСКЕВИЧ ЯДВИГА

Доктор философских наук, профессор, директор Института социально-гуманитарного образования Белорусского государственного экономического университета

НРАВСТВЕННЫЕ ПОВОРОТЫ СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБЩЕСТВЕННЫХ СИСТЕМ

Выявляется динамика и междисциплинарные стратегии социальной философии и социально-гуманитарного знания в условиях трансформации современных общественных систем. Раскрываются механизмы кризиса современной либеральной демократии и тенденции нравственно-антропологического поворота. Показывается, что в современных условиях необходимы новые формы и процедуры демократии, учитывающие глобализационно-цивилизационные повороты современного человечества и одновременно классические принципы демократии.

Ключевые слова: глобализация, либеральные ценности, социально-гуманитарные науки, философская рефлексия, экономический кризис.

В современных условиях радикальной трансформации общественных систем особенно актуально звучат разработанные академиком Г.А. Брутяном идеи о роли и специфике философской рефлексии и аргументации в осмыслении происходящих процессов, необходимости ценностного подхода в обосновании стратегии современного мироустройства, целостной модели аргументативного дискурса и межкультурной коммуникации, оригинальной концепции лингвистической дополненности, задающей ориентиры диалога различных культур, религий и народов (Брутян 1984: 105). Основываясь на этих идеях, рассмотрим, как осуществляются антропологические и нравственные повороты в социальной философии и социально-гуманитарном знании и каким образом социально-философская рефлексия оценивает происходящие в современной демократии перемены, направленные на включение в ее арсенал идеалов гуманизма, нравственности, толерантности, справедливости.

Динамика методологического дискурса современной социальной философии и отдельных социально-гуманитарных наук демонстрирует сегодня антропологический поворот, формируя новый тип *глобальной философско-методологической рефлексии*, связанной с включением в ее арсенал идеалов гуманизма, плюрализма, холизма, толерантности, диалога, синтеза и взаимообогащения. Идет процесс демократизации государственной, правовой и политической систем постсоциалистических стран, который сопровождается качественными изменениями целей, задач и функций отдельных социально-гуманитарных наук, изучающих эти процессы, с одной стороны, и обновлением ранее существовавших органов власти и управления, реформированием избирательной системы, сочетанием гражданских и политических отношений, плюрализма и гласности, преодолением бюрократических установок, развитием местного управления и самоуправления, с другой стороны.

Задача социальной философии и гуманитарных наук состоит не только в том, чтобы обосновывать необходимость перемен, но и определять возможные варианты и векторы изменений. Если люди не готовы признать, что мир может быть иным, дальнейший социально-гуманистический прогресс невозможен, в то же время изменения в обществе происходят быстро в случае соответствующей «настройки», резонанса общественного сознания на них.

На XXII Всемирном философском конгрессе (Сеул, август, 2008) в качестве альтернативы современному техногенному обществу было названо *нравственное общество*. По мнению французского философа *Jean Goffi* это такое общество, где все его члены следуют правилам и нормам общественной морали. Ведь индивидуальный и групповой эгоизм подрывает сегодня стабильность развития. *M. Parizeau* из Канады предложила: «Нужна социальная этика, ограничивающая эгоизм; либеральная демократия должна быть поставлена в этические рамки. Должен существовать моральный кодекс для правящих кругов. Нам нужны общие правила для всего человечества. Для этого нам следует

учесть моральные нормы традиционных культур, которые сегодня игнорируются государственными структурами при составлении законов» (Мантатов 2009: 181).

Импульс такого нравственного поворота исходит из революционного по своему существу развития современных социально-политических процессов. Несомненно, мировоззренческо-методологические ориентиры и стратегии по отношению к социально-гуманитарным наукам задает социальная философия, обосновывая статус и своеобразие современного общества в многообразных его измерениях, основные исследовательские программы, ценности нравственной ответственности, критерии научности и поиска новых гуманистических идеалов в интерпретации политики, права, демократии, национального государства, развития ее величества истории. Социальная философия находится сегодня также в состоянии становления и поиска, в силу кардинального изменения самой социальной реальности последних лет, формирования адекватного вызова современности категориального аппарата социальной философии и конкретных социально-гуманитарных наук. Именно поэтому актуализируется ценностно-антропологический подход в понимании кризисных ситуаций современной цивилизации и как метод познания и как стиль современного мышления, ибо сегодня «речь идет о судьбе человека и нашей цивилизации» (Вопросы философии 2007: 3-9).

Социально-гуманитарное знание, ориентированное на постижение «духа», «смысла», «ценностей» по своим целям и задачам, аксиологической и этической направленности имеет свои специфические черты. Это детерминировано, прежде всего, особенностями самого объекта познания – человеческого общества, как сложной саморазвивающейся системы, являющейся не только объектом, но и субъектом познания. Общество есть деятельность преследующего свои цели человека, который создает новую предметную среду (мир культуры, искусства, науки, техники). Объект социального познания не просто выделен практикой, он выступает как сама практическая деятельность, в результате чего социальные детерминанты присутствуют в самом объекте исследования. Система ценностных установок присуща самому объекту социально-гуманитарного знания и является в то же время определенным научным результатом, продуктом, полученным в этой сфере и транслируемым в другие области. Человеческое общество, как всякая сверхсложная система, *отличается большим разнообразием различных социальных структур, оно исключает жестко однозначный характер развития, предполагает альтернативность, наличие реальной борьбы за реализацию различных вариантов и моделей будущего, а также исключительную динамичность и незавершенность.* Если проблема выбора вариантов развития в других областях осуществляется естественным образом в процессе самоорганизации материи и без наличия субъекта познания, то в социально-гуманитарной сфере главным действующим лицом и «дирижером» выбора являются сами люди.

Научное обоснование выбора того или иного пути является своеобразным связующим звеном между прошлым, настоящим и будущим, между историей и политикой. Альтернатива, проблема выбора становится исторической реальностью и инициируется не только наличием существенно отличных друг от друга тенденций последующего развития, но и наличием общественных сил, способных вести борьбу за реализацию этих тенденций. Одна и та же историческая закономерность в реальном процессе развития может приобрести поливариантные формы в различной социокультурной обстановке.

Особый статус субъекта познания также определяет специфику социально-гуманитарного знания. За борьбой идей в данной области всегда стоит столкновение определенных целей, интересов, потребностей, воздействие таких социальных факторов, как господствующее общественное мнение, официальная идеология, политические и мировоззренческие установки. Неизбежная и острая борьба интересов и устремлений субъектов социально-гуманитарной сферы детерминирует селективную деятельность по выбору тех или иных аргументов при обосновании отстаиваемой концепции и может привести к тому, что в качестве истинной объективной концепции будет обосновываться односторонняя, а порою искажающая социальную действительность. Здесь не обойтись без анализа мотивировочно-целевых предпосылок такой позиции. В связи с этим развитие социально-гуманитарного знания всегда осуществляется в процессе острой

полемики, ибо противоречив сам объект, для объяснения закономерностей развития которого создается та или иная теоретическая модель.

Вместе с тем обновление современного естествознания, его открытость, отход от концепции жесткого детерминизма и независимого субъекта, господствующего над миром, фиксация необратимости, вероятности, «свободы выбора», альтернативы, *обогащают и трансформируют само понимание наук о человеке*. Обнаруженные в химии, биологии, космологии, синергетические параметры необратимости, случайности, непредсказуемости, отказ от единой модели понимания и т.п. не раз выступали в роли «обвинителей» в ненаучности гуманитарных наук. Противопоставления же между естественными и гуманитарными науками по таким параметрам, как оказывается не существует, ибо исключение «стрелы времени», «игры случая» и многих реальных фактов «весьма человеческого свойства» невозможно ни в одной из исследуемых областей (Берков 2004: 73-77).

Современная наука все в большей степени обращается к диалогу между естественными и гуманитарными науками, делает их едиными и фактором такого объединения выступает человек, человеческое общество. Это свидетельствует о сближении естественнонаучного и гуманитарного знания, его интеграции в единую междисциплинарную науку. Те идеи, которые получили физико-математическое обоснование в естествознании, с необходимостью входят в социально-гуманитарное знание, *в результате чего человек и общество уже не могут рассматриваться с позиций жесткого детерминизма, единой модели развития, однолинейности, отказа от выбора, альтернативы*, случайности, непредсказуемости, а система ценностей, «наработанных» в рамках философско-гуманитарного знания становится неотъемлемой шкалой и точкой отсчета в естественнонаучном поиске.

Ценностный, антропологический, а затем и лингвистический поворот первоначально осуществился в исторической науке, когда в 80-90-е годы XIX века формировались такие направления как позитивизм, «философия жизни» и неокантианство, надолго определившие развитие как исторической, так и других социально-гуманитарных наук. Крайности и программный характер позитивистской методологии, стремящийся возвести историю в ранг точных наук, попытались преодолеть В. Дильтей, называвший гуманитарные науки «науками о духе» с их особыми тайнами понимания и интерпретацией человеческих страстей, лидеры баденской школы неокантианства В. Виндельбанд, и Г. Риккерт с акцентацией ценностного ракурса рассмотрения исторических событий, а затем и историографическая школа М. Блока, Л. Февра, выразителем которой стал журнал «Анналы».

Антропологизация исторической науки, «лингвистический поворот», конструирование междисциплинарных подходов определяют сегодня лицо *историко-методологической рефлексии*. Потребность в «своих» историях, процесс самоопределения, открытие тем и людей, «спрятанных» от истории, интерес к «маленькому» человеку с его системой ценностей привели к становлению новых методов и подходов исторического исследования. Появились такие направления в исторической науке, как история повседневности, гендерная история, устная, демографическая, экологическая история. Привлекательной темой исследования становится постмодернистская версия истории с ее оппозицией «универсализации» истории, идеям исторического прогресса и акцентацией «фрагментированного дискурса», специфического видения мира как хаоса, лишённого причинно-следственных связей и ценностных ориентиров, «мира децентрированного», иерархически неупорядоченного, получившего определение «постмодернистской чувствительности».

Такого рода антропологические интенции являются *общей тенденцией современных социально-гуманитарных наук, обеспечивая их академическую самостоятельность и в то же время междисциплинарность, появление новых субдисциплин, диалог и интеграцию, аксиологически нравственное наполнение*. Органическая форма взаимодействия исторических, политических, юридических наук еще до их становления и самоопределения была детерминирована необходимостью изучения закономерностей

развития общества, человека, государства. Начиная с античной эпохи полисной организации государства в Греции *практическая политика* сочеталась с коллективными решениями государственных дел, законотворчеством народных собраний и судопроизводства, осуществляемых избирательными коллегиями граждан, а позже – народным судом. В силу этого *политические учения формулировались как правовые и философия политики представлялась как философия права* (Гегель). Тем не менее история политических учений Европы включает в себя весьма конкретные труды научно-политического плана. Бурное развитие политической науки начинается в 20-е годы 20 в., который сопровождается опредмечиванием специализированных наук. Этому способствовали потребность в *рационализации политики, усложнение структуры общества, изменение статуса политики*, формирование новых информационно-технических средств, как массового процесса, повышение моральной и профессиональной ответственности при принятии и осуществлении решений на микро-, макро- и мегауровнях и т.д.

Автономизация политической науки и ее дифференциация от философии политики осуществлялась по линии *предметной* дифференциации (например, конкретные реальные воплощения отдельных свобод, исследование условий и следствий их реализации – по сравнению с анализом политической свободы, как некоей универсальной сущности, отношений внутренней и внешней свободы в рамках политической философии); по линии *функциональной дифференциации* (выявление закономерностей и тенденций политического процесса – в политической науке и сущности политических объектов в рамках политической философии); формулировки конкретных практических норм и форм политики в политической науке и выполнения деонтологических функций по определению идеально-универсальных начал в политике – со стороны политической философии; по *линии дифференциации по методам* (политическая наука использует специальные методы – системный анализ, моделирование, сравнительно-сопоставительный анализ и т.д.; политическая философия использует различные виды рефлексии, выявляет рациональные и иррациональные начала в политике, взаимоотношение политики и нравственности и т.п.).

Развитие самого политического знания, настоятельная потребность в рационализации политики потребовали к середине XX в. более конкретного понимания предмета политической науки. В 1948 г. группа экспертов ЮНЕСКО приняла специальную резолюцию, в которой был дан перечень вопросов, по четырем направлениям: политическая теория и история политических идей; политические институты; партии, группы, общественное мнение, выборы, информация и пропаганда; международные отношения и внешняя политика. В результате уже в начале 50-х гг. пункты второй и третий стали объединяться под общим названием *«политическая социология»*. Появились четыре главные ветви политической науки: политическая теория, политическая социология, административные науки, международные отношения (Решетников 2001: 22). В последнее время все более привлекательной темой политического дискурса становится проблема взаимоотношения власти и морали.

Ценностно-антропологический подход в интерпретации взаимоотношений человека, власти, государства и общества характерен и для *современной юридической науки*, ибо важнейшей характеристикой права, наряду с его онтологическим и гносеологическим измерением, является рассмотрение *права как ценности*, т.е. *аксиологические аспекты права*. Закон (позитивное право) и государство ценны лишь как правовые явления. *Закон (позитивное право) и государство должны быть правовыми*. Правовой закон и правовое государство – это, следовательно, правовые цели и ценности для реального закона (позитивного права) и государства (В.С. Нерсисянц). Сегодня в контексте глобализационных процессов и мирового кризиса актуализируется проблема нравственного измерения и регулирования международного права и международных отношений (Яскевич 2011: 26).

Взаимодействие права, политики, морали и государства способствует функционированию целостного общественно-политического и правового сознания, формированию демократических ценностей, обоснованию механизмов преодоления социальных последствий экономического кризиса.

Можно выделить несколько *важнейших тем и направлений*, которые сегодня требуют пристального методологического анализа средствами различных социально-гуманитарных

наук с целью формирования механизмов преодоления мирового экономического кризиса, критического переосмысления либеральных стандартов и ценностей, путей демократического развития общества. Прежде всего, необходимо выявить динамику ценностного поворота, осуществляемого современным человечеством, ибо глобальный финансово-экономический кризис во многом является кризисом системы духовных ценностей (Яскевич 2009). Сегодня даже экономисты говорят о необходимости освобождения от всевластия рыночной экономики, «инструментализации», прагматизации разума, власти денег, утвердившихся в мыслях, деяниях и умах наших современников. «Мы должны были бы, – пишет известный французский экономист Серж Латуш, пожелать такого общества, в котором экономика уже не занимала бы место центральной (или единственной) ценности и не была бы последней стратегической целью... Это необходимо не только для того, чтобы не была окончательно разрушена земная среда, но также и прежде всего для того, чтобы вызволить современного человека из физической и нравственной нищеты» (Latouche 2004: 96).

Понятие «общечеловеческие ценности» с такими его измерениями, как ценность разума, просвещения, общественного договора, демократии, равенства, братства подвергаются критическому осмыслению в рамках философского, социально-политического и аксиологического лексикона последних десятилетий XX века. Скептическое отношение к статусу общечеловеческих ценностей усиливается посредством дискуссий о самом существовании человечества как действующего субъекта в единственном числе. Высказывается мысль о том, что позади той силы, которая в реальном действии играет роль человечества, всегда скрывается частная сила, которая с помощью этого маневра пытается обеспечить себе преимущества в конкуренции с другими силами. Новейшая историческая практика все в большей степени актуализирует идею неповторимости, уникальности, самобытности единичных и особых социальных, культурных образований, ценностей, традиций каждой страны, каждого региона, каждой культуры, каждого индивида. (Мотрошилова 2010: 335).

Подчеркивая важность антропоцентризма во взглядах на соотношение человека и общества, акцентирующего внимание на абсолютной ценности, уникальности, субъективности, судьбоносности каждой автономной личности, в противоположность социоцентризму, рассматривающему человека как совокупность и продукт общественных отношений, следует обращать внимание и на своего рода меру антропоцентристского подхода. Так, гипертрофированные принципы политического либерализма с ярко выраженными установками рационализма и эгоизма, индивидуальными потребностями, правами и интересами, *оборачиваются атомизацией общества, отрывом человека модерна от целей общества, забвением идеалов коллективизма, маркетизацией духовных ценностей* (Соколова 2009: 33).

В соответствии с этим, на фоне господства либеральных ценностей и глобального кризиса актуализируется необходимость системных исследований средствами различных социально-гуманитарных наук проблемы *взаимоотношения индивидуального и общественного, глобального и национального, сохранения национальных приоритетов, исследования феномена глобализации, ее воздействия на национальную культуру, экономику, политику, выявление зависимости национальных экономик от глобальных финансовых рынков и транснациональных корпораций, оптимального характера рыночного регулирования, механизмов формирования экономически единого мира, инвестиционных и товарных потоков. Процесс глобализации обусловлен свободным движением капиталов и возрастающей зависимостью национальных экономик от глобальных финансовых рынков и транснациональных корпораций, когда стираются географические границы социальных и культурных систем. В эпоху глобализации основными оказываются транснациональные подходы к организации глобальной системы, в основе которой лежат глобальные тенденции и институты. Глобализация по этому свидетельствует не о становлении единой цивилизации, разделяющей пресловутые «общечеловеческие» ценности, а об экспансии «западной» модели общества и приспособлении мира к ее потребностям* (Иноземцев 2008: 48). Вместе с тем, глобализация парадоксальным, на первый взгляд,

образом повысила ценности самобытности, специфики, неповторимости каждой из объединяющих «единиц». Мировой экономический кризис требует отказаться от откровенного эгоизма развитых стран во имя разрешения собственных стратегических проблем, пересмотра приоритетов «свободного рынка», ориентации на коммерческий успех и выгоду любой ценой и считаться с социокультурными и ценностными приоритетами национальных государств и сообществ.

В условиях глобального кризиса, несомненно, важно искать *механизмы управления глобальными процессами, установления как общеевропейской, так и мировой демократии*, которая бы выступала не просто символом национальных демократий, а проявлением воли самих граждан, реального диалога различных интересов, идентичностей, глобальной ответственности, идеалов справедливости для всех и стремления к обеспечению блага для собственного этноса. Морально-этическим аспектам демократии большое внимание уделялось на Сеульском конгрессе. Отмечалось, что *серьезную угрозу для подлинной демократии представляют как эгоцентричный индивидуализм, так и агрессивный коллективизм*. «Для обеспечения демократии нужны моральные нормы, необходимо создать универсальную этику для всех людей, считает *M. Parizeau*. Критике неолиберальной трактовки демократии, которая игнорирует моральные нормы, посвятил свой доклад американский философ *Fred Dallmayr*. Он полагает, что демократию нужно рассматривать как «этическое сообщество». В этом отношении, по его мнению, огромный интерес представляет социокультурное наследие Востока. В частности учение Махатмы Ганди о самоуправлении народа, а также концепция нового конфуцианства, развиваемая *Tu Weiming*. Американский философ *Vittorio Hösle* подверг аргументированной критике доминирующую модель процедурной демократии. Вместо формалистического концепта демократии, он предложил понимание демократии как разумного средства для достижения субстантивно-реальной и межпоколенческой справедливости (Мантатов 2009: 182).

Стратегическим приоритетом динамики современной демократии становится диалог и консенсус либеральных и традиционных ценностей. В условиях сосуществования цивилизации, открытости и нарастающей интеграции мира, ни одна модель общественного устройства не может претендовать на универсальность и навязывать себя в качестве эталонного образца.

Фундаментальным вопросом стратегии национального развития становится вопрос, какое общество мы строим, какой тип государственного устройства, каковы ценностные ориентиры, мировоззренческие приоритеты и цели общества, его общезначимые идеалы и демократические ценности. Сегодня особенно необходима обновленная парадигма общенационального развития, базирующаяся на духовно-нравственных ценностях собственной культуры, ориентированная на стабильность и единство общества.

ЛИТЕРАТУРА

- Берков, В.Ф. (2004). Философия и методология науки /В.Ф. Берков. – Минск: Новое знание.
- Брутян, Г. А. (1984). Аргументация. /Г. А. Брутян.– Ереван: Изд-во Ереванского университета. - 105 с.; он же: Философские проблемы аргументации. Ереван, Изд-во Ереванского университета, 1986; он же: Язык и картина мира //Философские науки, 1973, № 1, с. 108-111; он же: Языковая картина мира и ее роль в познании //Методологические проблемы анализа языка /Отв. Ред. Г.А. Брутян. Ереван, Изд-во Ереванского университета, 1976.
- Вопросы философии (2007). “О настоящем и будущем (размышления о философии)”. Беседа Б. И. Пружинина с В. А. Лекторским// № 1.
- Иноземцев, В. Л. (2008). Прогресс и социальная поляризация в XXI столетии.// Полис, № 6.
- Мантатов, В. В. (2009). “Глобализация, устойчивое развитие и общество будущего”// Век глобализации, № 1.
- Мотрошилова, Н.В. (2010). Цивилизация и варварство в эпоху глобальных кризисов // Н.В. Мотрошилова – М.: Наука.
- Решетников, С.В. (2001). Методология и методы анализа государственной политики и

- управление/ С. В. Решетников, Н. А. Антонович, Б. Я. Мигас. – Минск: БГУ.– 120с.
- Соколова, Р.И. (2009). “Человеческий фактор – неучтенный элемент российского государства”//Вопросы философии, № 5.
- Яскевич, Я.С. (2011). Политический риск и психология власти/ Я.С. Яскевич. –Минск: Право и экономика.
- Яскевич Я.С. (2009). Время кризиса – время надежды и диалога /Я.С. Яскевич. – Минск: Право и экономика.
- Latouche, S. (2004). Die Untervernunft der okonomischen Vernunft. Zurich-Berlin

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ԱՍՏՂԻԿ

ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և
իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

ԿԱՆԱՆՑ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ ՀՀ-ՈՒՄ և
ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱՐԾՐԱՏԻՊԵՐԻ ԴԻՆԱՄԻԿԱՆ

Քաղաքակրթության պատմությունը վկայում է, որ հասարակության կազմակերպման ու կառավարման տարբեր մոդելների շարքում առավել կենսունակ, հանրության հնարավորությունների դրսևորման, զարգացման տեմպերի ու հեռանկարների երաշխավորման տեսանկյունից առավել արդյունավետ տարբերակը ժողովրդավարությունն է: Տարբեր են նաև ժողովրդավարության գաղափարի իրականացման եղանակները՝ անմիջական և ներկայացուցչական, ազատական և պահպանողական: Խոսվում է նաև արևմտյան և արևելյան մոդելների, ամերիկյան, ֆրանսիական կամ շվեդական տարբերակների մասին և այլն: Գլխավոր գաղափարը, սկզբունքը սակայն մեկն է. **հասարակության հնարավորինս լայն խավերի մասնակցությունը որոշումների ընդունման և կառավարման գործընթացներին:** Այնուհանդերձ, ժողովրդավարական կառույցներն ու գաղափարները չի կարելի պատկերացնել մեկընդմիջ տրված, քարացած սկզբունքների տեսքով: Այլապես, հասարակական կյանքում անխուսափելի են դառնում լճացումները, տեղապտույտները, ետընթացներն ու բախումնային իրավիճակները:

Ժողովրդավարության մասին արդի պատկերացումները հանգում են ներկայացուցչական, գենդերային առումով զուգակշռված և մասնակցային մոդելների, քաղաքացիական հասարակության գաղափարի կարևորմանն ու իրագործմանը: Հենց այդ սկզբունքների իրագործումը և հասարակության անդամների լիիրավ մասնակցությունն է, որ քաղաքական ու հասարակական գործընթացներին հաղորդում է իրապես ժողովրդավարական բովանդակություն՝ հնարավորինս բացառելով նեղ խմբի կողմից իշխանության յուրացումն ու չարաշահումը և բարենպաստ պայմաններ ստեղծելով հասարակական ներուժի դրսևորման համար:

Քաղաքական և քաղաքացիական մասնակցության ընդլայնումը, մասնավորապես գենդերային հավասարակշռված ներկայացվածությունը որոշումների ընդունման մակարդակում անցումային շրջանի հասարակություններին բնորոշ «ժողովրդավարության դեֆիցիտի» հաղթահարման կարևոր գործոն է:

Ժողովրդավարության մասնակցային մշակույթի արմատավորումը մեկ ակտով իրականացնել հնարավոր չէ: Իրավական դաշտի, հասարակական գիտակցության, արժեքային կողմնորոշումների, քաղաքական վարքի վերափոխման գործընթացները միջոցներ ու ժամանակ են պահանջում՝ ծավալվելով հաճախ ժամանակի միջսերնդային միջակայքերում: Այդ ճանապարհին արժեքավոր են ժողովրդավարության զարգացած ավանդույթներ ունեցող երկրների դրական փորձի յուրացումը և դրա ճիշտ տեղայնացումն ու համադրումը սեփական երկրի պատմամշակութային արժեհամակարգի համատեքստում:

Հասարակական համակարգում իրականացվող բարեփոխումների արդյունավետությունն էապես պայմանավորված է դրանց մեթոդաբանական հիմնավորվածությամբ և պետք է հիմնված լինի գիտահետազոտական, առկա իրողություններն ու միտումները վերհանող վերլուծական ծրագրերի արդյունքների վրա: Դա թույլ կտա խուսափել փորձի և սխալների, բարեփոխումների գաղափարը ստվերող բարձր գնի վճարման արատավոր պրակտիկայից:

Հասարակական-քաղաքական ակտիվության և մասնակցության տարբեր դրսևորումներն ու եղանակներ կան: Որոշ տեսաբաններ առանձնացում են «սիմվոլիկ» (մասնակցությունն ընտրությունների ու քվեարկությունների) և գործուն (անմիջական մասնակցությունը քաղաքական որոշումների ընդունմանը) մասնակցություն (Pateman 1970: 5):

Ու. Միլբրայթն առանձնացնում է մասնակցության **կոնվենցիոնալ**՝ լեզալ և օրենքով կարգավորվող (օրինակ՝ մասնակցություն կուսակցությունների գործունեությանը, ընտրական գործընթացներին, արտոնված ցույցերին, շփումները պաշտոնական դեմքերի հետ և այլն) և **ոչ կոնվենցիոնալ**՝ անօրինական և հասարակության մեծ մասի կողից մերժված (օրինակ՝ մասնակցությունը չարտոնված ցույցերին, պիկետներին, խռովություններին, բռնարարքներին և ահաբեկչական գործողություններին) (Շափաղայան 2007: 79):

Վերջապես, քաղաքացիական ու քաղաքական ակտիվությունն ու մասնակցությունը կարող է լինել **տարերային** (ինքնաբուխ, հախուռն, չկազմակերպված) և **կազմակերպված** (հասարակական-քաղաքական ինստիտուտների կողմից կարգավորվող և վերահսկվող):

Մասնագիտական գրականության մեջ կան հասարակական-քաղաքական ակտիվության ցուցանիշների դասակարգման տարբեր մոտեցումներ, որոնք սակայն միշտ չէ, որ բավարար զգայուն են այդ երևույթը չափելու համար (Мельник 1988: 388):

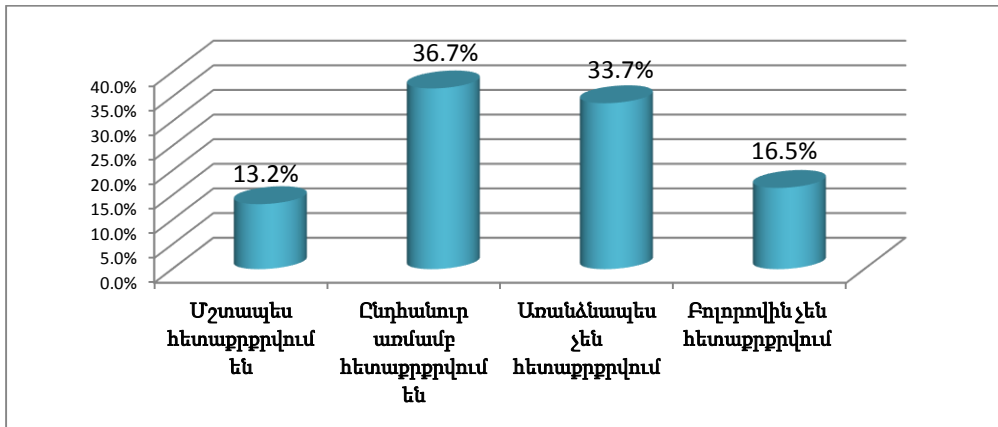
2010թ. ՄԱԿ-ի Բնակչության հիմնադրամի հովանավորությամբ ՀՀ-ում իրականացված հետազոտության շրջանակներում «Կովկաս» հասարակագիտական հետազոտությունների կենտրոնի մասնագետները մշակել և ծրագրի հիքում դրել են հասարակական-քաղաքական ակտիվության տասը բնութագրիչներից բաղկացած սանդղակ: Այն ընդգրկում է հետևյալ բաղադրիչները.

1. Հետաքրքրվածությունը և տեղեկացվածությունը հասարակական-քաղաքական գործընթացների ու իրողությունների վերաբերյալ,
2. Դրանց նկատմամբ գնահատականի, դիրքորոշման ու վերաբերմունքի առկայություն
3. Քաղաքական համակարգի, ինստիտուտների և/կամ նրանց ներկայացուցիչների գործողությունների նկատմամբ ձևավորված ռեակցիան,
4. Մասնակցություն այնպիսի գործողություններին, որոնք կապված են ներկայացուցչական իրավասությունների հետ,
5. Մասնակցություն քաղաքական կուսակցությունների և հասարակական կազմակերպությունների գործունեությանը,
6. Քաղաքական գործառույթների կատարում այն ինստիտուտների շրջանակներում, որոնք մտնում են քաղաքական համակարգի մեջ կամ ուղղված են դրա դեմ,
7. Ուղղակի մասնակցություն քաղաքական գործողություններին (հանրահավաքներ, քվեարկություն, ստորագրահավաք և այլն),
8. Ակտիվ, նաև ղեկավարող գործունեություն քաղաքական շարժումներում
9. Քաղաքական ու քաղաքացիական մասնակցության ծայրահեղ՝ ոչ կոնվենցիոնալ դրսևորումներ,
10. Գիտակցված իներտություն, իմոբիլ մասնակցության և արսենտեիզմի դրսևորումներ (Հովհաննիսյան, Զաքարյան, Օսիպով 2011: 5):

Այս սանդղակի կիրառմամբ արձանագրվել են հետաքրքիր տվյալներ ու իրողություններ:

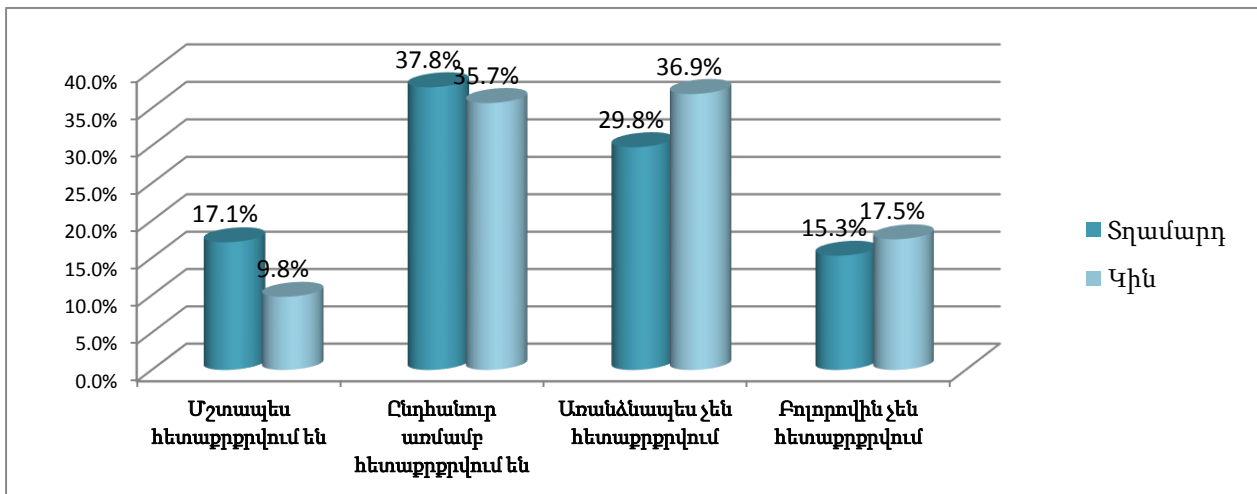
Ըստ նշված հետազոտության տվյալների՝ հասարակական-քաղաքական իրադարձություններով ու գործընթացներով հետաքրքրվածության ընդհանուր ցուցանիշը կազմում է 49,9% (13,2%-ը մշտապես հետաքրքրվում է կատարվող իրադարձություններով, իսկ 36,7%-ը հետաքրքրվում է ընդհանուր առմամբ): **Տես զծապատկեր 1:**

Գծապատկեր 1. Հասարակական-քաղաքական իրադարձություններով հետաքրքրվողների տեսակարար կշիռը

Տղամարդ ունեւոնդենտների շրջանում հասարակական-քաղաքական իրադարձություններով հետաքրքրվածության ցուցանիշը 9,4%-ով ավելին է, քան կանանց մոտ: **Տես գծապատկեր 2:**

Գծապատկեր 2. Հասարակական-քաղաքական իրադարձություններով հետաքրքրվածության ցուցանիշը տղամարդկանց և կանանց շրջանում

Քաղաքացիական ու քաղաքական ակտիվության հաջորդ կարևոր ցուցանիշը տեղեկացվածությունն է առկա գործընթացների ու իրողությունների մասին և դրանց տրվող գնահատականներն ու ռեակցիաները:

Հաճախ ունեւոնդենտների ինքնագնահատականը չի համապատասխանում իրականությանը: Նրանց զգալի մասը գերագնահատում է սեփական կարողություններն ու հնարավորությունները, իսկ համեմատաբար փոքր մասը՝ թերագնահատում:

Օրինակ՝ ՄԱԶԾ հովանավորությամբ իրականացված մեկ այլ հետազոտության տվյալներով ՀՀ բուհերն ավարտած երիտասարդ մասնագետներն իրենց մասնագիտական գիտելիքներն ու հմտությունները 5 միավորանոց սանդղակով գնահատելիս մոտ մեկ միավոր ավելի բարձր են գնահատել (4 միավոր) , քան գործատուները (3,2 միավոր), որոնց մոտ աշխատում էին երիտասարդները ¹:

«Կովկաս» հասարակագիտական հետազոտությունների կենտրոնի կողմից իրականացված հետազոտության շրջանակներում հասարակական-քաղաքական իրողությունների վերաբերյալ հարցվողների իրազեկությունը գնահատող հարցերից մեկն 98

առաջակում էր նշել թե քանի խմբակցություններ կան ՀՀ 2007-2012թթ. գումարման Ազգային ժողովում ²:

ԱԺ խմբակցությունների թիվը ճիշտ է նշել հարցման մասնակիցների 27,7%-ը: 48,1%-ը դժվարացել է պատասխանել հարցին: Իսկ 24,2%-ը տվել է սխալ պատասխաններ: Ընդ որում, հասարակական-քաղաքական գործընթացների նկատմամբ մշտապես կամ ընդհանուր առմամբ հետաքրքրություն դրսևորողների միայն 38,6%-ն է տվել ճիշտ պատասխան, 35,5%-ը դժվարացել է պատասխանել, իսկ 25,9%-ը նշել է սխալ պատասխաններ:

Հետաքրքրական է, որ այս հարցին ճիշտ պատասխանողները տղամարդկանց մեջ ավելի շատ են (34,5%), քան կանանց շրջանում (21,8%): Թերևս հատկանշական է նաև այն, որ տղամարդկանց շրջանում համեմատաբար մեծ է տեղեկացվածների և “համարձակորեն սխալվողների” թիվը, իսկ կանանց շրջանում միանշանակ պատասխան չունեցողների և դրանից խուսափողների թիվը: *Տես աղյուսակ 1:*

Աղյուսակ 1. ՀՀ Ազգային ժողովում գործող խմբակցությունների թվի վերաբերյալ հարցի պատասխաններն ըստ հասցվողներ սեռի:

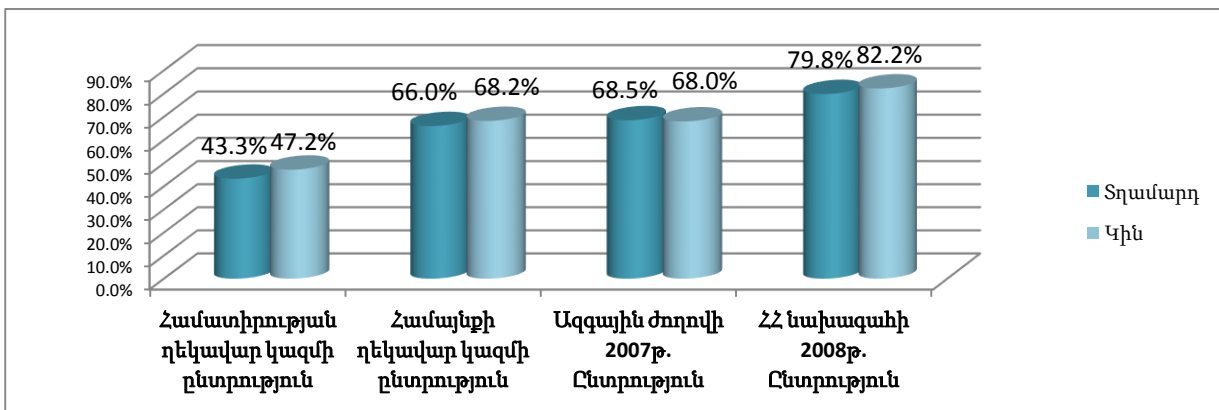
		Հարցվողների ընդհանուր թվի	Տղամարդկանց	Կանանց
1	Ճիշտ պատասխան	27,7%	34,5%	21,8%
2	Սխալ պատասխան	24,2%	26,9%	21,8%
3	Դժվարացել են պատ.	48,1%	38,5%	56,9%

“Տեղյակների” տեսակարար կշիռը համեմատաբար մեծ է նաև 46-60 և ավելի տարեկանների (31,8%) և բարձրագույն կրթությամբ ռեսպոնդենտների (33,6%) շրջանում: Ընդ որում, մտահոգիչ է, որ տախիքային ցենզի նվազմանը զուգահեռ իրազեկ ռեսպոնդենտների թիվը նվազում է: Ամենաքիչ ճիշտ պատասխանները (23,9%) և ամենաշատ սխալ պատասխաններն (26,4%) արձանագրվել են հենց 18-30 տարեկանների մոտ:

Քաղաքական և քաղաքացիական ակտիվության կարևոր ու հիմնական ցուցանիշներից է **մասնակցությունը իշխանության տարբեր մակարդակների ընտրություններին:**

Ըստ հետազոտության տվյալների՝ երկրի ու հասարակության համար ընտրությունների նշանակությամբ և կարևորությամբ պայմանավորված՝ մասնակցության ցուցանիշն ավելանում է ³: Տարբեր մակարդակի ընտրություններում կանաց և տղամարդկանց մասնակցության ցուցանիշները գրեթե նույնն են՝ կանանց փոքր-ինչ գերակայությամբ: *Տես գծապատկեր 3:*

Գծապատկեր 3. Հարցվողների մասնակցությունը տարբեր մակարդակի ընտրություններին

Քաղաքացիական ու քաղաքական ակտիվության հաջորդ կարևոր ցուցանիշը **անդամակցությունն է հասարակական, քաղաքական կազմակերպություններին ու շարժումներին:**

Ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս եզրակացություններ անել Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների դաշտի դեռևս ոչ բավարար ձևավորվածության և կուսակցությունների ինքնաուձազման մարտավարության մասին: Պարզվում է, որ հասարակական կազմակերպություններին անդամակցողներն ավելի քիչ են՝ 5,2%, քան քաղաքական կուսակցությունների անդամները՝ 10,7%: Նույնն է պատկերը նաև դրանց համակիրների առումով. համապատասխանաբար՝ 25,3% և 31,1%: Մինչդեռ առողջ տրամաբանությունը հուշում է, որ հասարակության մեջ ակտիվ կենսադիրքորոշում ունեցող մարդկանց թիվն ավելին պետք է լինի, քան քաղաքական գաղափարակիրներինը, և որ վերջիններս մի մասն են կազմում ակտիվ քաղաքացիների բազմության: Այնուամենայնիվ, ստացված տվյալները վկայում են, որ երրորդ սեկտորը Հայաստանում ավելի ֆեմինիզացված է, քան քաղաքացիական կազմակերպությունները: Կուսակցությունների դեպքում պատկերը հակառակն է (Հովհաննիսյան, Զաքարյան, Օսիպով 2011: 12): **Տես աղյուսակ 2:**

Աղյուսակ 2. Հարցման մասնակից կանաց և տղամարդկանց ընգրկվածությունը հասարակական կազմակերպություններում և կուսակցություններում

Կազմակերպության տեսակը	Հարցման մասնակիցների անդամակցությունը			
	տղամարդկանց	կանանաց	տղամարդիկ	կանայք
Հասարակական կազմակերպություն	4,7%	5,5%	49,1%	58,1%
Կուսակցություն	13,3%	8,5%	57,0%	43,0%

Համաձայն ուսումնասիրության տվյալների, և՛ հասարակական կազմակերպություններում, և՛ կուսակցություններում կանայք ունեն հիմնականում շարքային անդամի կարգավիճակ, քիչ են ներկայացված ստորին և միջին ղեկավար օղակներում և գրեթե բացակայում են բարձրագույն ղեկավար կազմում: Իրավիճակը համեմատաբար միսիթարական է հասարակական կազմակերպությունների պարագայում: Մակայն այստեղ էլ կարիերայի սանդուղքն ի վեր կանաց թվի նվազման շարժընթաց է արձանագրվում: ՀԿ-ների շարքային անդամ կանայք երկու անգամ ավելի շատ են, քան շարքային անդամ տղամարդիկ: Ստորին և միջին ղեկավար օղակներում նրանց թիվը գրեթե հավասար է, իսկ բարձրագույն ղեկավար մարմիններում տղամարդկաց թիվը երեք անգամ գերազանցում է կանանց թվին:

Ստացված տվյալների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ոչ ֆորմալ հասարակական շարժումներում որոշումների ընդունման գործընթացի վրա ազդելու՝ անդամի հնարավորությունն ավելի մեծ է (2,9 միավոր), քան հասարակական կազմակերպություններում (2,1 միավոր) և քաղաքական կուսակցություններում (2,0 միավոր)⁴: Այս իրողությունը հաստատում է կուսակցությունների և ոչ կառավարական կազմակերպությունների նեքին կյանքի ժողովրդավարացման անհրաժեշտությունը:

Ուսումնասիրության ընթացքում վերհանվել են այն հիմնական գործոնները, որոնք խոչընդոտում են կանանց ակտիվ մասնակցությանը հասարակական-քաղաքական գործընթացներին:

Հասարակական-քաղաքական իներտությունը և արսենտիզմի⁵ երևույթը պայմանավորված կարող է լինել ինչպես մշակութային, արժեքային, սոցիալ-տնտեսական, այնպես էլ սոցիալ-հոգեբանական գործոններով, երբեմն էլ՝ քաղաքական և հասարակական ինստիտուտների ոչ բավարար ու անարդյունավետ գործունեության արդյունքում առաջ եկած հիասթափությամբ, դրանց նկատմամբ հավատի ու վստահության կորստով: Այդ իրողությունը որպես քաղաքացիական ու քաղաքական ակտիվությանը խոչընդոտող գործոն նշել են հարցման մասնակիցների 25,6%-ը: Այս ցուցանիշը նույնն է թե՛ տղամարդկանց, թե՛ կանանց շրջանում:

Իսկ հարցվողների 27,7%-ին էլ քաղաքական ու քաղաքացիական ակտիվ մասնակցություն դրսևորելու հարցում խոչընդոտում է ընտանեկան հոգսերով զբաղվածությունը: Ինչպես կանխատեսվում էր, այս գործոնն ավելի շատ խանգարում է կանանց (34,5%), քան տղամարդկանց (20,5%):

Տեղի ունեցող գործընթացներին իր մասնակցությունը խոչընդոտող գործոնների շարքում ֆինանսական սուղ հնարավորությունները նշել է հարցման մասնակիցների 22,3%: Ընդ որում, այդ գործոնը ավելի շատ անհանգստացնում է կանանց՝ 24,2%, քան տղամարդկանց՝ 20,7% և գրեթե նույնն է տարիքային տարբեր խմբերում:

Քաղաքացիական և քաղաքական ակտիվությունը խոչընդոտող գործոնների շարքում նշվել են նաև կենցաղային խնդիրներով զբաղվածությունը (19,7%), աշխատանքային զբաղվածությունը, գենդերային խտրականությունը, անբարենպաստ հասարակական կարծիքը՝ հասարակական, քաղաքական գործիչների վերաբերյալ, համապատասխան գիտելիքների և փորձի պակասը, ցանկության բացակայությունը, տարիքը: Վերջին հանգամանքը նշող բոլոր հարցվողները 61 և ավելի տարեկան քաղաքացիներ են: Քաղաքական և քաղաքացիական ակտիվությանը խոչընդոտող գործոններն ըստ կարևորության և ըստ գենդերային «կտրվածքի» ներկայացված են *Սղյուսակ 3-ում*:

Սղյուսակ 3. Քաղաքական և քաղաքացիական ակտիվությանը խոչընդոտող գործոններն ըստ կարևորության և ըստ գենդերային «կտրվածքի»

	Գործոններ	Հարցման մասնակիցների թվից	Տղամարդկանց	Կանանց
1	ընտանեկան հոգսերով զբաղվածությունը	27,7%	20,5%	34,7%
2	այդպիսի ցանկության բացակայությունը	26,3%	28,3%	25,3%
3	հիասթափությունը քաղաքական և/կամ հասարակական կյանքից	25,6%	25,9%	26,1%
4	ֆինանսական սուղ հնարավորությունները	22,3%	20,7	24,2%
5	կենցաղային խնդիրներով զբաղվածությունը	19,7%	14,4%	24,7%
6	աշխատանքային զբաղվածությունը	15,3%	17,4 %	13,9%
7	համապատասխան գիտելիքների և փորձի պակասը	9,9%	8,9%	11,1%
8	անբարենպաստ հասարակական կարծիքը հասարակական, քաղաքական գործիչների վերաբերյալ	8,7%	9,1%	8,6%
9	գենդերային խտրականության երևույթը	5,2%	3,3%	6,9%
10	տարիքը	2,7%	3,1%	2,3%
11	այլ պատասխան	2,0%	2,4%	1,7%
12	չկա որևէ խանգարող բան	9,7%	12,9%	7,2%

Թեև ՀՀ օրենսդրությունը, վավերացված միջազգային իրավական փաստաթղթերը, ՀՀ կառավարության կողմից ընդունված հայեցակարգային ծրագրերն ամրագրում և հռչակում են կանաց և տղամարդկանց գենդերային իրավահավասարության, հասարակական-քաղաքական գործընթացներին մասնակցության հավասար հնարավորությունների սկզբունքները, այնուհանդերձ այդ սկզբունքների «de facto» իրագործման ճանապարհին դեռևս լուրջ

խոչընդոտներ կան հաղթահարելու: Դրանց մի մասն էլ պայմանավորված է հանրային կարծիքում առկա կարծրատիպային մոտեցումներով:

Հարցման ենթարկված ՀՀ քաղաքացիների մոտ 2/3-ը համոզված է, որ պաշտոնեական առաջխաղացման հարցում տղամարդկանց հնարավորություններն ավելի շատ են, քան կանանց պարագայում: Հարցման մասնակիցների 93%-ը կարիերան “կարևոր” և “շատ կարևոր” է համարում տղամարդու համար, կնոջ համար կարիերան կարևորել է 57%-ը:

Իսկ ինչպիսի՞ դիրքորոշում ունի հանրային կարծիքը քաղաքականության և բիզնես ոլորտներում կարիերա անող կնոջ և տղամարդու նկատմամբ: Այս հարցի պատասխանների վերլուծությունը ևս խնդիրներ է արձանագրում կանանց համար:

Եթե հարցվողների 85,5% կարծում է, որ հայաստանյան հանրային կարծիքը բարյացակամ է տղամարդու քաղաքական, իսկ 89,7%-ն էլ՝ բիզնես կարիերայի նկատմամբ, ապա կնոջ քաղաքական կարիերայի նկատմամբ բարյացակամ է 46,5%-ով և բիզնես կարիերայի նկատմամբ՝ 52,7%-ով: Ինչպես երևում է 4 և 5 աղյուսակներից, հարցվողների 49,4%-ը գտնում է, որ հանրային կարծիքը անբարյացակամ (27,0%) կամ անտարբեր(22,4%) է կնոջ քաղաքական կարիերայի նկատմամբ: Գրեթե նույնն է պատկերը նաև բիզնես կարիերայի դեպքում: Տես Աղյուսակ 5:

Աղյուսակ 4. Ըստ հարցվածների՝ որքանով է բարյացակամ հանրային կարծիքը քաղաքական կարիերա անող կնոջ և տղամարդու նկատմամբ Հայաստանում

	Կնոջ նկատմամբ	Տղամարդու նկատմամբ
Անբարյացակամ է	27,0%	2,4%
Անտարբեր է	22,4%	8,8%
Բարյացակամ է	46,5%	85,5%
Դժվարացել են պատասխանել	4,1%	3,3%

Աղյուսակ 4. Ըստ հարցվածների՝ որքանով է բարյացակամ հանրային կարծիքը բիզնեսով զբաղվող կնոջ և տղամարդու նկատմամբ

	Կնոջ նկատմամբ	Տղամարդու նկատմամբ
Անբարյացակամ է	24,2%	1,4%
Անտարբեր է	19,3%	6,4%
Բարյացակամ է	52,7%	89,7%
Դժվարացել են պատասխանել	3,8%	2,5%

Նման պայմաններում բնական կարելի է համարել, օրինակ ՀՀ քաղաքական համակարգում կանանց ոչ բավարար մասնակցությունն արձանագրող վիճակագրությունը: Այսպիսով, 2007-2012թթ. գումարման Ազգային ժողովի պատգամավորների կազմում կանայք կազմում են ընդամենը 8,4%, 12 մշտական հանձնաժողովներից 4-ում ոչ մի կին չկա: 2011 թվականի տվյալներով կանանց ներկայացվածությունը նախարարների և փոխնախարարների մակարդակում կազմել է 9,6%: 18 նախարարներից միայն երկուսն են կին, 65 փոխնախարարներից՝ ընդամենը 6-ը: Հանրապետությունում չկա ոչ մի կին մարզպետ, 21 փոխմարզպետներից՝ մեկն է կին: 48 քաղաքապետների թվում կանայք չկան, փոխքաղաքապետներից միայն մեկն է կին:

Թեև 2011թ. ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից ընդունված ՀՀ ընտրական օրենսգրքի նոր խմբագրությամբ կուսակցությունների համամասնական ընտրացուցակներում սահմանվել են 20% քվոտաներ կանանց համար, այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով, որ ՀՀ ընտրական օրենսգիրքը նախատեսում է մեծամասնական

ընտրակարգ 41 պատգամավորի համար, իսկ կանայք, որպես կանոն, տարբեր պատճառներով պակաս մրցունակ են, հետևաբար Ազգային ժողովում կանանց նվազագույնը 20% ներկայացվածությունն ապահովելու համար պետք է կուսակցությունների ընտրական ցուցակներում հետագայում ապահովել կանանց 30% ներկայացվածություն: Թերևս արդարացված կլիներ ընդունել ՀՀ Հանրային խորհրդի քաղաքացիական հասարակության կայացման և ժողովրդագրական ու գենդերային հարցերի հանձնաժողովների առաջարկությունը կուսակցական ընտրացուցակներում սեռերի ներկայացվածության նվազագույն 30% և առավելագույն 70%՝ շեմեր սահմանելու, կին թեկնածուների ներքին ռոտացիայի ամրագրման վերաբերյալ՝ բացառելով որևէ կողմի նկատմամբ խտրականության հնարավորությունը (www.publiccouncil.am):

Օրենսդրությամբ գենդերային քվոտաների սահմանումը թեև արմատական, բայց նայնպես իրավիճակային միջոց պետք է համարել: Առավել արմատական ու հեռանկարային գործողությունների շարքում պետք է դիտարկել հասարակական և քաղաքական գործընթացների վերաբերյալ քաղաքացիների իրազեկության, նրանց իրավագիտակցության և քաղաքական գիտակցության մակարդակի բարձրացմանն ուղղված ծրագրերը:

Հասարակական-քաղաքական պասիվության հաղթահարման, կանաց մասնակցության չցուցանիշի բարձրացման գլխավոր տարբերակներից մեկն էլ կապված է քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների ցանցի, կանանց կազմակերպությունների ներուժի հզորացման հետ: Դրանց զարգացումն ու աշխարհագրության ընդլայնումը կարևոր կարող է լինել նաև իշխանության և հասարակության տարբեր շերտերի միջև նկատվող օտարման երևույթի հաղթահարման տեսանկյունից:

Քաղաքացիական և քաղաքական մասնակցության ցուցանիշների բարելավման, այդ գործընթացներում գենդերային հավասարակշռության ապահովման և սոցիալական գործընկերության առողջ մթնոլորտի ձևավորման կարևոր գործոններից մեկն էլ քաղաքական կուսակցությունների, և ոչ կառավարական կազմակերպությունների ներքին կյանքի ժողովրդավարացման ուղղությամբ իրականացվող վճռական քայլերը պետք է լինեն, որոնք իրական հնարավորություն կընձեռեն կին գործիչների առաջխաղացման համար:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- ¹ ՀՀ մասնագիտական կրթության բնագավառում պետական քաղաքականության զարգացման հայեցակարգային մոտեցումներ: ՄԱԶԾ, ՀՀ ԿԳՆ, 2005: Մաս 6.5: <http://www.undp.am/docs/publications/2005publications/education.pdf>
- ² 2007-2012թթ. գումարման ԱԺ- ում կային իշխանական կոալիցիան ներկայացնող երեք (ՀՀԿ, ԲՀԿ և ՕԵԿ) և երկու ընդդիմադիր (ՀՅԴ և ԺԿ) խմբակցություններ:
- ³ Այդ են վկայում նաև ՀՀ Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի տվյալները: Տե՛ս <http://www.elections.am/>
- ⁴ Հարցման մասնակիցներին առաջարկվել էր 5 միավորանոց սանդակի միջոցով գնահատել սեփական ազդեցությունը կազմակերպության ներսում որոշումների ընդունման գործընթացների վրա: «1»-ը նշանակում էր, որ տվյալ անդամի ձայնն ընդհանրապես ազդեցություն չունի», «5»-ը՝ «ունի վճռական նշանակություն»: Տես նույն տեղում:
- ⁵ Աբսենտիզմ – լատ. **absens (absentis)** – բացակայող: Հասկացությունն արտացոլում է քաղաքական ընտրություններն, գործընթացների չմասնակցելու, խուսափելու երևույթը: Տե՛ս Краткий политический словарь. М., 1989, էջ 5.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Հովհաննիսյան Հ., Զաքարյան Լ., Օսիպով Վ. (2011). “Հայաստանում հասարակական-քաղաքական մասնակցության զենդերային առանձնահատկությունները”, զեկույց սոցիոլոգիական հետազոտության արդյունքների վերաբերյալ: Երևան.
- Շափաղարյան Հ. (2007). Քաղաքական մասնակցության արդի հիմնախնդիրներ: Երևան:
- Мельник А.В. (1996). Политология, М.
- Шестопал Е.Б. (1990). Очерки политической психологии. М.
- Pateman С., Participation and Democratic Theory. Cambridge, 1970.
- www.publiccouncil.am

THE FORMS OF GOVERNMENT AND THE STATE MORALS IN THE CONTEMPORARY WORLD

At present there exist three forms of government: republic (representing two types – democratic and socialist), monarchy and timocracy (timē honor + kráteein to rule). In timocracy ambition for power and glory motivates the rulers and although possession of property is not necessary qualification for holders of offices, love of honor is supported by illegal greedy accumulation of wealth. Rulers are here warriors suited with the name “enemies of man” (Martin Luther). The collapse of the USSR led to the rise of a heap of timocratic states. To talk about these states with precision and understanding, it is necessary to have new names. The fascist terms “authoritarianism” and “totalitarianism” that lead us into error since the Cold War are out of place here.

On the evidence of Giovanni Sartori the word “totalitarianism” first appeared in 1925 and like “authoritarianism” it was an invention of fascism. Authors like Friedrich, Brzezinski and Juan Linz who are believed to become classics of political science in their life-time borrowed these fascist words in order to create a new classification of forms of government: democracy, authoritarianism, totalitarianism. In 1956 the word “totalitarianism” was easily and at will applied to Soviet Union as if this country did not fight during the Second World War on the side of free and democratic mankind. Such cynicism concerning the recent true ally can be explained only as a result of fall of state morals in western countries during the Cold War. As Fichte said: there is no knowledge without conscience (kein Wissen ohne Gewissen). The ignorant classics applied to the Soviet Union one-dimensional terrorist principle of totalitarianism instead of analyzing the two-dimensional principle of democratic centralism in which centralism is only a terrorist means of reaching the democracy.

The absurd classification of classics who were hawks of the Cold War pursued the single purpose to destroy the state of democratic centralism which by mistake was taken for totalitarian “empire of evil” (Roland Reagan) and to plunder its wealth. And today their followers (Segert 2012: 46-52) see in Putin’s Russia only an authoritarian regime foretelling its full destruction and incalculable sufferings of the people. But we need the peaceful transition to democracy. We have to develop the democratic elements of timocracy as mixed form of government. Timocracy can be taken for tyranny, for democracy, for oligarchy, for life royal power. Our task is to understand and use the main trend of its dynamics. Already Aristotle had expressed this trend in his famous proposition: Timocracy turns into democracy because it also desires to be the rule of majority.

The basis of the new contemporary classification of forms of government is the teaching of Plato concerning state morals or moral principles that are inherent in every type of state, secure its existence and prevent from transformation into another type. Thus the vital condition of democratic republic is the moral principle of human rights. The principle of socialist republic is democratic centralism.

1. Totalitarianism and democratic centralism have quite different historical roots. In the first case it is signoria of the mediaeval Italian timocratic republics with their deviation to tyranny for tyranny. In the second case it is the ancient Greek tyranny in which Pisistratus trained Athenians to obeying free democratic laws of Solon. Tyranny was here only a means of reaching “beautiful Athenian democracy” (Hegel).
2. Attitude towards democracy. Totalitarianism declares itself to be enemy of democracy. Its aim is unification (Gleichschaltung) of all political, economic and cultural organizations. Democratic centralism promotes trade-unions, cultural revolution and internationalism. Thus it contributes to pluralism and democracy.
3. In both cases there are quite different political parties. Bolsheviks as party and as political type rank with revolutionary Independents of Cromwell and Jacobins. What unites all of them is love of republic. There are two types of republic: democratic and socialist. Nazis are quite another matter. On the evidence of the best Nazi jurist Ernst

Rudolf Huber NSDAP pursued “the education of the people to the idea of Reich” (Huber 1940: 46-47).

4. The difference between republic and monarchy (empire) was ignored by Friedrich and Brzezinski. This allowed them to help together Nazism and communism. But up to now it is essentially important as at time of Montesquieu. His classification of forms of government (republic representing two types: democratic and aristocratic, monarchy and despotism) replaced the traditional classification of Aristotle (monarchy, aristocracy, democracy).
5. Totalitarianism does not see the difference of principle between democracy and democratic centralism. That’s why the Third Reich attacked the Soviet Union in 1941.
6. As leaders of their states Hitler and Stalin were undoubtedly both tyrant. But only the Fuehrer swore his soldiers on his name requiring absolute obedience (unbedingten Gehorsam) and readiness to the self sacrifice at any time and the murder of other peoples. Therefore only Hitler as absolute tyrant was enemy of man (Martin Luther).

REFERENCES

- Segert, D. (2012). “Putins Russland als Erfolgsstory. Eine Lektion über autoritäre Regime”. WELT TRENDS Zeitschrift für internationale Politik, Nr. 82, Januar/Februar.
- Huber, E. R. (1940). “Aufbau und Ausbau der deutschen Reichsverfassung”. “DAS REICH” Deutsche Wochenzeitung. Berlin, 6. Oktober, 1940.

Փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, ՀՊՄՀ սոցիոլոգիայի և սոցիալական աշխատանքի ամբիոնի ասիստենտ

ՔՈՉԱՐՅԱՆ ՌՈՄԻԿ

Փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, ՀՊՄՀ սոցիոլոգիայի և սոցիալական աշխատանքի ամբիոնի ասիստենտ

ԷՄՊԻՐԻԿ ՄՈՂԵԼՆԵՐԻՑ ԴԵՊԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Էմպիրիկ մոդելները, ըստ էության, սոցիալական աշխատանքի պրակտիկ փորձառության «ինքնագիտակցում» և տեսականորեն բանորոշ ձևակերպումներն են: Ինչպես նշում է Մարկ Մատենին (Mattiani et al. 1998: 140), «մոդելները հաճախ առաջանում են մարդկային փորձառության, զարգացման, փոխազդեցության յուրահատուկ տեսական հասկացումներից»: Այս առումով, խոսել մոդելների մասին, կնշանակի խոսել պրակտիկ սոցիալական աշխատանքի տեսության ձևավորման գործընթացի մասին: Սոցիալական աշխատանքի ընդհանուր տեսության ձևավորման համար անհրաժեշտ է ապահովել նրա երկու բաղադրիչների. մի կողմից այցելուների կենսական պրակտիկ գործողությունների և մյուս կողմից հատուկ հասարակական պայմաններում մասնագետ սոցիալական աշխատողի գործունեության, տեսական հիմքը (Бернгард 2011):

Սոցիալական աշխատանքի գիտակարգի կայացման ու նաև գիտականության տեսադաշտի ու իմաստի նորովի հասկացմանն ուղղված այդ մտորումների համար որպես նշանակալի՝ ստորև ներկայացվում են նրա պատմական կայացման, ամբողջական խնդրակարգի նկատմամբ իրենց պոտենցիայի ու հավակնության, գործնական կիրառության տեսակետից նշանակալի ու առավել տարածված հետևյալ մոտեցումներն ու մոդելները.

Հոգեօսոցիալական մոդել (psychosocial approach). Պատմական կայացման տեսակետից հոգեօսոցիալական մոտեցումը սկիզբ է արել 1917 թ. լույս տեսած Մերի Ռիչմոնդի «Սոցիալական ախտորոշում» (1917) գրքից, որը տարիներ շարունակ սոցիալական աշխատողների ուսուցման և պրակտիկ գործունեության համար եղել է հիմնական մեթոդական ձեռնարկ:

Սոցիալական աշխատանքում այս մոտեցումը սկիզբ է առել և սահմանվել է որպես ախտորոշիչ, իր մեջ ներառելով տեսական-մեթոդաբանական և գործնական-կիրառական բաղադրամասեր և դիտավորություն ունի աջակցել շահառուներին ներանձնային և միջանձնային խնդիրների պրակտիկ լուծման ժամանակ առաջացող դժվարությունների հաղթահարման գործընթացում (Hollis & Woods 1982: 4-16):

Խնդրալույծ մոդել (problem-solving approach). 50-ական թվականների վերջին Հելեն Պերլմանի կողմից մշակվեց «խնդրալույծ» մոտեցումը, որի նպատակն էր շահառուների ակտիվացման և անձնական ուժերի զարգացման միջոցով հասնել հիմնախնդիրների լուծմանը: Խնդրալույծ մոտեցման ուղղվածությունն էր՝ ստեղծել շահառուի հիմնախնդրի հստակ ձևակերպում, սխեման, որը հիմք է հանդիսանում հետագայում դիագնոստիկայի և միջամտության պլանավորման և իրականացման համար (Perlman 1994: 114):

Խնդրակենտրոն մոդել (task-centered approach). Այս մոտեցումը ձևավորվել է 70-ական թվականներին՝ Ռիդի և Էփշտայնի աշխատություններում (Reid & Epstein 1972): Այս մոդելը ծագել է խնդրալույծ մոտեցման սահմաններում և ունի հետևյալ բնորոշումները, բարձրագույն աստիճանի կառուցվածքայնություն՝ արդյունքին հասնելու համար մշակված հատուկ հստակ տեխնիկաներ, հիմնախնդիրը ձևակերպվում է այնպես, ինչպես այն ի հայտ է գալիս կամ ըմբռնվում է կլիենտի կողմից, իրագործվում է հստակ սահմանված ժամկետներում, կարող է իրագործվել տարաբնույթ տեսությունների սահմաններում, փոփոխություններն առաջանում են փոքր խնդիրների լուծմանը հասնելու հետևանքով, գործում է «այստեղ և հիմա» սկզբունքով:

Խնդրակենտրոն մոտեցման մոդելը ձևավորվել է պրակտիկ սոցիալական աշխատանքի ընթացքում առաջացած էմպիրիկ գիտելիքի կիրառության ժամանակ: Ղեկավարվելով այս մոդելի մոտեցմամբ, սոցիալական աշխատողը հետևում է ընդհանուր գործունեության էթիկական կանոններին՝ հարգել շահառուին, նրա հավատարիքներն ու էթնիկ առանձնահատկությունները:

Ճգնաժամային միջամտություն (crisis intervention). Մոդելի նպատակն է՝ հնարավորինս կարճ ժամկետներում վերադարձնել ընտանիքը բնականոն գործունեության: Ժամկետը որոշվում է ճգնաժամի լուծման համար անհրաժեշտ քայլերն իրագործելիս, ըստ մարդկային կարողության և իրերի կացությամբ ընձեռնվող հնարավորության, նվազեցնելով ու չեզոքացնելով բացասական հետևանքների՝ ցավի, էմոցիոնալ լարվածության ազդեցությունը ընտանիքների անդամների վրա: Ճգնաժամային միջամտությունը կարճաժամկետ, արդյունավետ սոցիալական աշխատանքի մոդել է, որի նպատակն է կարճ ժամկետում հասնել ընտանիքում առաջ եկած և սովորաբար էմոցիոնալ բնույթ կրող խնդրի լուծմանը, ընտանիքի ադապտատիվ մեխանիզմների հզորացմանը (Thorman 1982: 50):

Որպես ճգնաժամային միջամտության մի ձև կարելի է դիտել բազմատեսակ ազդեցության մոդելը (multiple impact): Այդ մոտեցման հեղինակ համարվում է ՄաքԳրեգորը (MacGregor 1964), որն այն կիրառել է տարիքային հոգեբանության և վարքի խնդիրներ ունեցող դեռահասների և իրենց ընտանիքների հետ աշխատելիս, որի թիրախ խումբն են հանդիսանում դեռահասները և իրենց ընտանիքները: Այդ մոտեցման հիմնական նպատակն է աջակցել շահառու ընտանիքներին հաղթահարել առաջացած այն խնդիրները, որոնք կապված են անչափահասների դեվիանտ վարքի հետ: Տվյալ մոտեցման ժամանակ սոցիալական աշխատողի ուշադրությունը բևեռվում է կարճ և ինտենսիվ միջամտության արդյունքում ընտանիքում ստեղծված իրավիճակում դրական փոփոխություններին հասնելուն:

Ընդհանրական մոդել (generalist approach). 70-ական թվականների վերջից ԱՄՆ-ում լայն տարածում և ընդունելություն է գտել սոցիալական աշխատանքի «ընդհանրական մոտեցումը», որն իրենից ներկայացնում է ինտեգրացված և համակցված մոտեցում, և որի նպատակն է «աջակցել անձերին, ընտանիքներին, փոքր խմբերին, սոցիալական համակարգերին՝ փոփոխությունների ուղղված աշխատանքներում, որոնք կարող են բերել մարդկանց և միջավայրի առավել բարեկարգված հարաբերություններին: Այդ գործընթացում կիրառվում են սոցիալական աշխատանքի ցանկացած մեթոդներ՝ ավանդական կամ իննովացիոն, միասնական կամ առանձին-առանձին՝ հետամուտ լինելով բավարարել կլիենտի ռեալ կարիքները, հաղթահարել ստրեսային իրավիճակները, ուժեղացնել նրա ներքին հնարավորությունները» (Brown 1982: 123):

Էկո-համակարգային մոդել. Ընդհանրական մոտեցման շրջանակներում դիտարկվում է նաև էկո-համակարգային մոտեցումը (Meyer 1988), որի հիմքում ընկած է ընտանիքի դիտարկումը որպես ենթահամակարգ բազմատեսակ այլ համակարգերի կոնտեքստում, որոնց հետ ընտանիքի անդամներն ունեն փոխհարաբերություններ (Janzen C. & Harris 1997: 6): Էկոլոգիական կամ էկո-համակարգային մոտեցման տեսակետից շեշտը դրվում է մարդկային ադապտացիոն գործառնության վրա: Ըստ այդ մոտեցման, մարդն ու իր միջավայրը գտնվում են մշտական փոխազդեցության մեջ, իսկ ադապտացիան դիտվում է որպես անձանց աճի, կայացման և այդ ընթացքում նաև այլոց նկատմամբ դրական ներգործության դինամիկ գործընթաց: Միջավայրը սահմանվում է որպես կոնկրետ աշխարհագրական, սոցիալապես նշանակալի, ժամանակային հստակ միջակայքում մարդկանց ու նաև նրանց միջև փոխազդեցությունների և փոխներթափանց գործունեությունների կոմբինացիա անձերի և ընտանիքների կյանքում, ինչպես նաև սոցիալական և մշակութային համակարգերի կյանքում կառուցված տարածություն: Մարդիկ մի կողմից՝ ներգործաբար մասնակցում են իրենց միջավայրի կայացմանը և մյուս կողմից՝ կրում միջավայրի ազդեցությունը:

Կյանքի մոդել («life» model). Այս մոտեցումն իր մեջ ինտեգրել է վարժման և ռեֆորմների ավանդույթները, ընդհանրացնելով ու շեշտելով անձանց և իրենց սոցիալական ու ֆիզիկական միջավայրի փոխհարաբերությունների դիսֆունկցիոնալությունը (Gitterman & Germain 1989: 115): Ըստ այդ մոդելի, կարիքներն ու արդյունքները վերափոխվում են «անհատական» և «միջավայրային» վիճակից դեպի կյանքի պրոբլեմները: Սոցիալական աշխատանքն իր դիտավորությամբ ուղղված է մի կողմից՝ մարդկանց ադապտացման ունակությունների և հմտությունների ուժեղացմանը և մյուս կողմից՝ սոցիալական միջավայրի կողմից ստեղծվող պայմանների բարելավմանը:

Ընտանիքի ուժեղացման մոդել (family centered empowerment). Այս մոտեցման սկզբնավորումը կապում են 1980-ական թվականներին տպարված Հարսոմանի և Լաերդի գրքի հետ, որտեղ ամփոփ ներկայացված էին այդ մոտեցման նպատակն ու առանձնահատկությունները (Hartman & Laird 1983): Այդ մոտեցման հիմնական սկզբունքն է՝ ընտանիքում ձևավորել այն համոզմունքը, որ բավարար ռեսուրսների առկայության պարագայում ընտանիքի անդամներն ի վիճակի են ինքնուրույն հասնել իրենց առջև դրված նպատակին՝ բարեկարգելով ընտանիքի կենսապահովման պայմանները: Անհրաժեշտ է նաև շեշտը դնել ընտանիքի անդամների միջև սիրո, հոգատարության և փոխօգնության փոխհարաբերությունների հաստատման և զարգացման վրա (Wise 2005: 50):

Կառուցվածքային մոտեցում. Կառուցվածքային մոտեցումը նպատակ ունի լուծել ընտանիքներում առկա խնդիրները ընտանիքների կառուցվածքների վերակազմակերպման միջոցով: Մինուչինի աշխատանքների թիրախ խումբ են հանդիսացել բազմախնդրային, ցածր եկամուտներով և տարբեր պատճառներով դիսֆունկցիոնալ իրավիճակում հայտնված ընտանիքները:

Հաղորդակցային մոտեցում. Ըստ այդ մոտեցման, մարդկային վարքն իրենից ներկայացնում է շփման ուղերձների (messages) բազմամակարդակ հարաբերակցություն և ընտանեկան հարաբերությունները դիտվում են որպես շփման արդյունք: Ընտանիքի անդամները հիմնում են կանոններ, որոնց հետևելով՝ կառուցում և կարգավորում են միմյանց ու միջավայրի հետ շփման ձևերն ու շրջանակները: Կառուցվածքային տեսությունը սոցիալական աշխատանքում և ընտանեկան թերապիայում, ըստ էության, ոչ թե պասիվ ունկնդրություն ու մասնակցություն է ընտանիքի կյանքում, այլ գործուն մոտեցում և բնորոշվում է որպես գործողություն-թերապիա կամ՝ միջամտություն, որն ուղղված է ընտանիքի «այստեղ և հիմա իրականացվող փոխազդեցություններին, դիտավորություն ունենալով փոփոխել դրանց ետևաբեմում ընկած և դրանք պայմանավորող հիմնային կառուցվածքները: Ընտանիքը դիտվում է որպես կենդանի համակարգ, որը պահպանում է միջավայրի հետ իր հարաբերությունները շփման միջոցով՝ հաղորդելով ու ստանալով ուղերձներ, ինչպես նաև մասնակից դառնալով հետադարձ կապի գործընթացին (Nichols & Schwartz 1995: 240):

Ռազմավարային մոդել (strategic approach). Այս մոտեցումն ուղղված է ներընտանեկան կրկնվող վարքային տեսակների և դիսֆունկցիոնալ հիերերխիայի հետևանքով առաջացող խնդիրների լուծմանը: Մոտեցման տեսական հիմք է հանդիսանում ընդհանուր համակարգերի տեսությունը և կիբեռնետիկան: Յուրաքանչյուր ընտանիք դիտարկվում է իր եզակիության ու անկրկնելիության մեջ և, որպես հետևանք, շեշտն առավելապես դրվում է կոնկրետ ընտանիքի առանձնահատուկ խնդիրների լուծման համար ռազմավարություններ մշակելու և կիրառելու վրա:

Սոցիալական ուսուցանման մոդել (social learning approach). Սոցիալական ուսուցանման մոտեցումը արդյունավետ օգտագործվում է սոցիալական աշխատանքի տարբեր փուլերի մեջ՝ հիմնախնդրի վերլուծության, վարքային փոփոխությունների պլանավորման, միջամտության ռազմավարության մշակման: Սոցիալական ուսուցանման մոտեցմանը հետևող մասնագետներն իրենց ուշադրության կենտրոնում են պահում վարքային փոփոխություններին հասնելը և,

առհասարակ, մասնագետի մոտ ընտանիքը գալիս է հենց այդ խնդրով՝ անհանգստացած իր անդամներից մեկի վարքով, որը խոչընդոտում է ամբողջ ընտանիքի լիարժեք գործառնությանը: Ինչպես և նկատվում է պրակտիկ սոցիալական աշխատանքի տեսության մեջ պրակտիկ փորձառության «ինքնագիտակցված» մոդելների այսչափ քանակի համառոտ շարադրանքից տարբեր մոդելների միջև պատմականորեն տեղի են ունեցել և շարունակվում են փոխներթափանցումներ ու միահյուսություններ, արդյունքում փոխլրացնելով մեկը մյուսի մասնավորությունը սոցիալական աշխատանքի խնդրակարգի համալիր ամբողջականության համեմատ: Այդպիսի փոխլրացմամբ կազմավորվող մոտեցումը առավել չափով էր պոտենցիա ցուցաբերում և հայտ ներկայացնում՝ համապատասխանել սոցիալական աշխատանքի ամբողջական տեսությանը: Մեր տեսակետն այն է, որ սոցիալական աշխատանքի պատմականորեն կայացումն իրագործվելով կամ մոդելների փոխներթափանցմամբ ու միահյուսությամբ, ըստ էության, վերընթանում է դեպի իր խնդրակարգի ու կատարումի ամբողջությանն ադեկվատ համընդհանուր (ունիվերսալ) գիտական տեսության կամ հայեցակարգի մշակում ու կայացում: Ներկայացնելով որոշ նշանակալի մոդելների շարքի պատմականորեն կայացումն ու բովանդակությունը, մեր դիտավորությունը դրանց փոխներթափանցման ու միահյուսությունների տեսանելի ֆենոմեններից անդին՝ պրակտիկ սոցիալական աշխատանքի ունիվերսալ հայեցակարգի վերաբերյալ խորհրդածությունն է և բացահայտումը, թե ինչպես է այն հնարավոր և թե ինչպիսի հայեցակարգն է որպես այդպիսին մեզ տեսանելի:

Գոյություն ունեցող՝ վերոշարադրյալ ու նաև շարադրանքում չընդգրկված մոդելների մեջ կան այնպիսիները, որոնց և՛ անվանումը, և՛ բովանդակությունը, նաև պոտենցիան հատկապես նկատի ունի ու ադեկվատ է սոցիալական աշխատանքի ամբողջական խնդրակարգի մեջ միայն որոշ բաղադրատարրերի, թեև ձևակերպվում է որպես թե վերաբերող ամբողջ խնդրակարգին: Մասնավորապես, «ախտորոշիչ» մոդելը սկզբունքորեն նկատի ունի կարիքի բացահայտումն ու գնահատումը, ինչը սոցիալական աշխատանքի ամբողջական խնդրակարգը չէ, և որոշ չափով նաև օգնում է աջակցության տեսակի ընտրությանը: Ասվում է որոշ չափով, որովհետև արդյունավետ աջակցության համար հարկավոր է նկատի ունենալ ոչ միայն կարիքի բնույթը, այլև շահառուի ներքին ռեսուրսները՝ հոգեբանական առանձնահատկությունները, նախասիրությունները, նաև առկա ունակություններն ու հմտությունները, քանզի, եթե մարդը ինչ որ բան է ուզում ավելացնել, ապա պետք է իմանա, թե ինչ՞ հենքի վրա ինչ ավելացնել և եթե հենքի իսկությունը չպարզվի, ապա՝ ավելացվածը կարող է փլվել և ավելացմանն ուղված ջանքերն ունայնության մատնվեն: Ինչ վերաբերում է «խնդրալույծ» կամ «խնդրակենտրոն» մոտեցումներին, ապա նրանք նկատի ունեն աջակցության ընտրության, մշակման, կազմակերպման ու իրականացման փուլերը, որը նույնպես սոցիալական աշխատանքի ամբողջական խնդրակարգը չէ և մասնավոր օգնություն է ցուցաբերում կարիքի բացահայտման ու գնահատման փուլին, կանխորոշ մոտեցում ունենալով ամբողջական կարիքի մեջ որոնում կատարել միայն որոշ հիմնախնդիրների ուղղությամբ: Կամ օրինակ՝ «հաղորդակցական» մոտեցումը, որը շատ կարևոր է ծանոթացման, կարիքի բացահայտման, աջակցողական միջամտության իրագործման ընթացքում, սկզբունքորեն հնարավորելով շահառուի և սոցիալական աշխատողի հարաբերությունները և կայացման որոշակի աստիճանի բերելով նրանց միջև կապը՝ որպես պոտենցիալ հնարավորություն համագործակցության, այնուամենայնիվ, նախընտրելի ու արդյունավետ համագործակցությունը չի կարող դեռ միայն իրենով ապահովել: Միշտ չէ, որ լավագույն սոցիալական աշխատողը նա է, որ հաղորդակցության մեջ մտնելու առավել ունակություններ ունի՝ պայմանավորված հոգեբանական խառնվածքի ու բնավորության առանձնահատկություններով ու բնատուր օժտվածությամբ, քանզի ունենալ այդ առավելությունը դեռ չի նշանակում դրա հետ մեկտեղ ունենալ նաև սիրով կարեկից լինելու ընդունակություն, կարիքի ճշմարիտ բացահայտման ու գնահատման համար անհրաժեշտ գիտական վերլուծական կարողություններ, սոցիալական

կյանքում առկա ինստիտուցիոնալ համակարգի՝ կարիքավորությանն աջակցողական ռեսուրսների վերաբերյալ անհրաժեշտ ու բավարար գիտելիքներ և ավելին՝ սոցիալական կյանքի ու նաև անհատի կյանքի բարեկարգության ուղղված աջակցության համար անհրաժեշտ ու նախընտրելիորեն նպաստավոր բարոյական նկարագիր և բարոյական աշխարհայացքի արժևորում ու գիտելիքներ: «Հաղորդակցության» մոդելի մեջ նշվող հոգեբանական խորաթափանցությամբ օժտվածությունը և ուղերձներին վերահասու լինելը դեռ չի նշանակում լինել սոցիալական կյանքի գիտություն ունեցող, մշակութային և հոգևոր արժեքներն ընդունող ու կրող՝ այդ ամենի բարեկարգության դիտավորությամբ ու մտահոգությամբ, և այդպիսով՝ լինել սոցիալական աշխատանքի ամբողջական խնդրակարգի համար այնքան անհրաժեշտ առավելություններով, պատրաստվածությամբ ու կամեցողությամբ:

Մոդելների ու մոտեցումների շարքում, թեև առավել ադեկվատ միայն սոցիալական աշխատանքի մասնավոր բաղադրատարրերի նկատմամբ, և, այնուամենայնիվ, որպես թե ամբողջական խնդրակարգին վերաբերող նմանատիպ օրինակները կարող են լինել բազմաթիվ: Սակայն բազմատեսակ մոդելների ու մոտեցումների շարքում կարող ենք նկատել ոչ միայն իրենց անվամբ, բովանդակությամբ ու պոտենցիայով սոցիալական աշխատանքի ամբողջական խնդրակարգի լոկ մի մասը որպես իր իսկական խնդրառություն ունեցող մոդելներ կամ մոտեցումներ, այլև այնպիսիները, որոնք, ընդհակառակը, իրենց անվամբ, բովանդակությամբ և պոտենցիայով կարծես հավակնում են ու հնարավորություն ունեն նկատի ունենալու ամբողջական խնդրակարգն ու իրականացվելու այդ ծավալի ու բովանդակության ամբողջականության վերաբերությամբ: Դրանցից են՝ «ընդհանրական», «բիհեվիորիստական», «էկո-համակարգային», «կյանքի» մոդելները և այլն: Նկատենք նաև, որ «ընդհանրական» մոտեցման կարգավիճակը փոքր ինչ այլ է և բացի այն ամենից, որը վերաբերվում է նշված մոդելների հետ նաև իրեն, այն ունի սոցիալական աշխատանքի մոդելների տեսության համար էականորեն նշանակալի մեկ այլ պոտենցիա ևս, որին հարկ ենք համարում հատուկ անդրադառնալ մի փոքր անց:

Բոլոր այս մոդելները սկզբունքորեն մարդու կյանքը և սոցիալական աշխատանքի համար նշանակալի բոլոր հիմնախնդիրները որպես այդպիսին, կնշանակի նաև՝ որպես խոցելի, վտանգված, կարիքավոր տեսնվող անձանց ու խմբերի, համախմբությունների կամ հանրությունների կյանքն ու հիմնախնդիրները, դիտարկում ու քննության են առնում ամբողջական կենսակերպի մեջ: Ե՛վ կարիքի բացահայտումը, և՛ աջակցողական միջամտության իրագործումը դիտվում են կենսակերպի ներքին կազմակերպվածության ամբողջական խնդրակարգում ու տիրություն: Սա, ըստ էության, ճշմարիտ ու ամբողջական կողմնորոշում է, քանզի յուրաքանչյուր կարիք ու կարիքավորություն, ինչպես նաև աջակցողական միջամտություն և նրանով ձեռք բերվող արդյունք, որոնց հետ նպատակայնորեն գործ ունի սոցիալական աշխատանքը, ըստ էության, մարդկային անձի, խմբի, համախմբության, հանրության և, այդպիսով, հոգու և հոգիների առանձին ու համատեղ ներքին կեցողության և դրսևորվող կենսակերպի որպես այդպիսին բացորոշություններն են և տվյալ ներկայում, ըստ կարողության և սահմանված կարգի ու ռեսուրսների, դրանց նպաստավոր կազմակերպվածությանն ու •ործառնությանը միտված գործունեություն: Ասել կուզի, յուրաքանչյուր կարիք ու կարիքավորություն հենց հոգու (հոգիների) կեցողության և դրսևորվող կենսակերպի կարիքն ու կարիքավորությունն է: Սոցիալական աշխատանքի մյուս բաղադրատարրը՝ աջակցողական միջամտությունը, հոգու (հոգիների) կեցողության և դրսևորվող կենսակերպի միտված և դրանում կայացող գործունեությունն է: Եվ վերջապես, այդ գործունեության արդյունքը նույնպես վերաբերում է հոգու ներքին կեցողությանը և դրսևորվող կենսակերպին: Ասվածով, կարծես, լիովին հիմնավորվում է վերոբերյալ միտքը, թե գոյություն ունեն նաև սոցիալական աշխատանքի այնպիսի մոդելներ ու մոտեցումներ, որոնք իրենց անվամբ, բովանդակությամբ ու պոտենցիայով վերաբերում են ամբողջական խնդրակարգին: Սակայն դա միայն թվացյալ է,

քանզի բոլոր այդ մոդելներում դրանց անվան, բովանդակության մեջ և պոտենցիալում պակասում է ամենաէականն ու սկզբունքայինը՝ բարեկարգությանն ուղղորդվածությունը: Ինչպե՞ս հասկանալ այս միտքը:

Երբ ասվում է «բիհեվիորիստական», «կյանքի», «կառուցվածքաբանական», «հաղորդակցային», «սոցիալական ուսման», «ընտանիքի ուժեղացման» ... մոդել, այդ դեռ չի նշանակում որ նրանում որպես այդպիսին, արդեն իսկ ներհատուկ՝ ներկա է անձի, խմբի, համախմբության մարդկային բանական հոգևոր ինքնության կեցողության, վարքի ու այլոց հետ կենսակերպի նախընտրելի ու նպատակային դիտելի իդեան և դրան նպատակամետ ուղղվածությունը, ինչը սկզբունքորեն իսկ այդ մոդելներում նախնականորեն ենթադրում է որոշակի աշխարհայեցողություն ու իմաստություն, որում և հարցերի այդ խմբին կենտրոնացած ուշադրություն ու նաև պատասխաններ: Իհարկե, բոլոր այդ մոտեցումներում այդ հարցերի նկատմամբ առաջարկվում են ու նկատելի են բարենպաստության ու դրական փոփոխության հասնելու առումով որոշակիացածության ինչ-որ աստիճան ունեցող այլևայլ լուծումներ և ուղղվածություններ, սակայն բոլոր դրանք, որպես այդպիսին, սկզբունքորեն ու ներքուստ չեն բխում մոտեցման կամ մոդելի անվանումից, բովանդակությունից ու պոտենցիայից և նույնիսկ կարելի է ասել, որ համարյա միշտ նկատելի է խզվածություն այս երեքի միջև՝ անվան ու բովանդակության, բովանդակության ու պոտենցիայի, կամ անվան ու պոտենցիայի, քանզի միշտ չէ, որ տեսության, մոտեցման կամ մոդելի ներքին հնարավորությունները լիովին արտահայտված են լինում բովանդակության մեջ և գտնում իրենց ճշգրիտ անվանումը: Դրականորեն նպաստավոր այդ լուծումները, որ առաջարկվում են այդ մոտեցումների կամ մոդելների շրջանակներում, միշտ որպես իրենց հիմնադրյուր ունեն մարդկային այլ գիտելիքներ ևս՝ բնույթով աշխարհայացքային ու կյանքի իմաստությանն առնչվող, որ ունեն մոդելն առաջարկող տեսաբան կամ պրակտիկ սոցիալական աշխատող մասնագետները:

Եվ այնուամենայնիվ, չէ՞ որ այդ մոդելների բովանդակությունների մեջ կան որոշակի լուծումներ և ուղղվածություն դեպի այն, թե որն է նպաստավորն ու նպատակային խնդիրը անձի, խմբի, համախմբության հետ տարվող սոցիալական աշխատանքում: Ինչու՞ է այդ դեպքում ասվում, թե վերոնշյալ այդ մոտեցումներում ու նաև չնշված նմանատիպ այլ, թեև ոչ բոլոր, մոտեցումներում ևս պակասում է ամենաէականն ու սկզբունքայինը՝ բարեկարգությանն ուղղվածությունը: Այդ բոլոր մոտեցումներում կամ մոդելներում առկա լուծումները և նպատակային ուղղվածությունները այդ ի՞նչ բնույթի են, որ թեև կարող են լինել դրականորեն նպաստավոր անձանց, խմբերի ու համախմբությունների կարիքային հիմնախնդիրների նկատմամբ և, այնուամենայնիվ, չունենալ ամբողջական, հիմնային, էականորեն սկզբունքային ու հեռանկարային բարեկարգությանն ուղղվածություն:

Սոցիալական աշխատանքի այդ մոտեցումներում կամ մոդելներում նկատելի ուղղվածությունները և ըստ այդմ նպատակային խնդրի սահմանումը բնորոշելի են որպես մասնավոր բնույթի՝ բարեկարգության ուղղվածության տեսակետից, վերջինս, այսինքն՝ նրա իսկությունը հաստող պոտենցիան ու դրանով ընձեռնվող տեսադաշտը, իրենցում սկզբունքորեն չունենալով: Ինչպե՞ս հասկանալ այդ մոդելների նկատմամբ որպես «մասնավոր» բնորոշումը:

Սոցիալական աշխատանքի վերոշարադրյալ բոլոր մոդելներում նկատելի է յուրաքանչյուրին բնորոշ էական ու համընդհանուր մի հատկություն: Ո՞րն է այն: Բոլոր մոդելներում, ինչպես և ասվեց, շատ կարևոր է պարզել նրանց ուղղվածությունը: Մասնագիտական գրականության մեջ քննարկվող մոդելների մեծ մասը սոցիալական աշխատանքը դիտարկում են երկակի ուղղվածությամբ, մի կողմից՝ մարդկանց աղապտացման ունակությունների և հմտությունների ուժեղացման և մյուս կողմից՝ սոցիալական միջավայրի ներկա հնարավորությունների շրջանակներում ընձեռնված պայմանների բարելավման: Սոցիալական աշխատանքի յուրաքանչյուր հաջողված արդյունք, կամ գուցե դեռ չհաջողված, այլ դեռ միայն աշխատանքների ընթացքի նպատակադրության ուղղվածություն դեպի արդյունք՝ որպես այդպիսին է ճանաչվում, երբ իրագործվում է գոյություն ունեցող սոցիումի ամբողջության մեջ շահառուների՝

անհատի, խմբի, համախմբության վերընդգրկում: Սոցիալական աշխատանքի բոլոր կոնկրետ ձևերում, մոդելներում, մոտեցումներում գոյություն ունեցող տվյալ հասարակության սոցիալական հանրակեցության կենդանի ու դինամիկ գործառնող ներկայակերպվածության մեջ ներընդգրկվելը և կամ վերընդգրկվելն է դիտվում որպես պիտոյական ու սկզբունքային անհրաժեշտություն, տարաբնույթ օկարություններով պայմանավորվածությամբ, սոցիալական կյանքից կտրված և գործուն միջավայրից առանձնացած ու միայնացած, որոշակի իմաստով մարզինալ վիճակում հայտնված՝ որպես խոցելի, վտանգված, ճգնաժամային բնորոշելի և, ըստ էության, բոլոր այս առումներով՝ կարիքավորության կարգի մեջ տեսնվող, հասարակության, պետության, այլևայլ կառույցների կողմից անտեսված կամ մոռացության մատնված և այսկերպ՝ անհոգաժության թողնված անձանց և խմբերի նկատմամբ: Իր այդկերպ որպիսությամբ սոցիալական աշխատանքի ուղղորդվածությունը բնորոշելի է որպես գոյություն ունեցող սոցիումին ադապտացիա: Եվ կարելի է ասել, որ այդ մոտեցումներում ու մոդելներում սոցիալական աշխատանքի նպատակային կազմակերպվածությունը որոշակի իմաստով նաև սպառվում է միայն ադապտացվածությանն իր կողմնորոշմամբ: Բոլոր մոդելներին ու մոտեցումներին բնորոշ այս ընդհանրական հատկանիշը, ըստ էության, սահմանափակում է սոցիալական աշխատանքն ու դրական ներգործությանն նրա հնարավորությունները տկար ու կարիքավոր անձանց, խմբերի ու համախմբությունների կյանքում և այս բոլորով ի մի՝ հենց ամբողջական սոցիալական կյանքում: Ներկայացված բոլոր մոդելներում սոցիալական աշխատանքն ուղղված է տվյալ ներկայի սոցիալական կյանքի բարեկեցիկության սահմանված շրջանակներից դուրս մնացած և այս առումով տկար ու կարիք ավոր, կարիքավորության հիմնախնդիրներ ունեցող անձանց, ընտանիքներին, խմբերին, համախմբություններին, ցուցաբերելով նրանց օգնություն և աջակցություն՝ օգտվել հասարակության մեջ ամենքի համար և հենց տվյալ կարիքավորության դեպքում տրամադրվող բարիքներից ու ծառայություններից, հասնել նաև մտածելակերպի, կյանքի ու մարդկանց նկատմամբ վերաբերմունքի և վարքագծի, կենսակերպի մեջ փոփոխությունների՝ գոյություն ունեցող և հասարակության տվյալ ներկայում գործուն պահանջներին հարմարվելու (ադապտացվելու) և այդ սահմաններում՝ ործելու ուղղությամբ:

Նկատենք, սակայն, որ տվյալ ներկայում գործող սոցիալական կյանքին ադապտացումը և սոցիալական հանրակեցության կենդանի գործառնության մեջ սոսկ վերընդգրկումը ամենևին էլ անհատների, խմբերի, համախմբությունների և ամբողջ հասարակության կյանքում սոցիալական աշխատանքի սկզբունքային պոտենցիայի ու նաև գոյություն ունեցող ակտուալացումների ներգործունության վերջնագիծ ու ավարտման սահման չէ: Սոցիալական աշխատանքի որպես այդպիսին (ըստ ինքյան) գոյության պոտենցիան և ըստ այդմ իսկությունն առավել է, քան սոսկ ադապտացումը, գոյություն ունեցող սոցիալական կյանքին հարմարումը (Զիջյան և Քոչարյան 2009: 246): Սոցիալական աշխատանքի իսկության բացահայտումը և իմաստավորումը՝ ըստ նրա կոչման և իսկորեն նախընտրելի գոյության պոտենցիայով ընձեռնվող տեսադաշտի, տեսանել է տալիս, որ կարիքավորության նկատմամբ նրա զորակից աջակցողական բնույթի անելիքը սահմանել ու որոշակիացնել սոսկ որպես տվյալ ներկայի սոցիալական կյանքի կերպի մեջ վերստին ներգրավում ու գործուն մասնակցության մեջ հաստատում, ըստ էության՝ ադապտացում, կնշանակի՝ նպատակադրել ու իրականացնել դեռ միայն մասնավոր խնդիր ու բաղադրատարր բուն սոցիալական աշխատանքի ամբողջական հնարավորության, իսկական գոյության, նրանում բացահայտելի իմաստի ու իմաստության մեջ: Ադապտացման տեսանկյունից սոցիալական աշխատանքի կազմակերպումն իր նշանակալի ներգործությունն է ունենում նրա բոլոր բաղադրատարրերում, այդ թվում՝ ա/ կարիքային հիմնախնդիրների բացահայտման ու նույնորոշման, բ/ լուծման ավտերնատիվ ուղիների սպեկտրից օպտիմալ տարբերակի ընտրության ու մշակման, և ապա՝ գ/ աջակցողական միջամտության իրականացման մեջ: Կարիքի բացահայտման ու գնահատման ընթացքում

շահառուների մոտ որպես բացեր, տկարություններ ու կարիքներ տեսնվում են սոցիալական կյանքին ադապտացվելու և վերընդգրկվելու տեսանկյունից, և որպես այդպիսի կարիքներ կարող են լինել շփման ունակությունների նվազ զարգացածությունը, մասնագիտական հմտությունների պակասը աշխատանքային շուկայի կողմից առաջարկվող պահանջների համեմատ, սոցիալական ինստիտուցիոնալ՝ իրավաբանական, բժշկական, կրթական և այլ աջակից կառույցների կողմից մատուցվող ծառայությունների միջոցով ընձեռնված հնարավորությունների և իրենց իրավունքների վերաբերյալ տեղեկատվության պակասը և այլն: Կարիքավորության այդ հիմքով բացահայտելի աջակցության ուղիներն ու օպտիմալ տարբերակները նույնպես որպես այդպիսին են նկատվում ադապտացմամբ սոցիալական կյանքին վերընդգրկման չափորոշիչով: Եվ իհարկե, աջակցության նպատակային կատարվածությունը և սոցիալական աշխատանքի ավարտագիծը սահմանելի են տեսնվում և իրագործելի նույն այդ ադապտացիայի չափորոշիչին համապատասխան տեսանկյունից, դիտվելով որպես իրագործված՝ ադապտացիայի հասնելու առումով որոշակի չափով բավարար, կամ եթե դեռ ոչ բավարար, ապա՝ հնարավոր չափով նպաստավոր աստիճանում:

Ի տարբերություն վերոբերյալ մոդելների, ըստ աշխատության հեղինակաների տեսակետի, անձանց, խմբերի և համախմբությունների կարիքավորության նկատմամբ սոցիալական աշխատանքի համար սկզբունքորեն որպես նպատակային խնդիր պետք է դիտել կեցողության ու կենսակերպի խնդրակարգում բարեկարգության հասանելը, և բարեկարգությունը որպես այդպիսին ու այն որպես նպատակ սահմանելը սկզբունքորեն առավել է և չի նույնանում սոսկ սոցիալական ադապտացիային ու սպառվում նրանով: Սոցիալական աշխատանքում սկզբունքային նպատակ ունենալ նախընտրելի բարեկարգությունը և երբեմն վերոնշյալ ու չնշյալ այլ նմանաբնույթ մոտեցումներում ասել այդ և, այնուամենայնիվ, իրագործել դեռ միայն ադապտացիա գոյություն ունեցող սոցիալական կյանքի ներկային, կնշանակի՝ լուծել բարեկարգության տեսակետից մասնավոր, բաղադրատարրային խնդիր և այդ լուծման մեջ լինել ոչ լրիվ, թերի ու անկատար: Նկատենք նաև, որ այդ մոտեցումներում կամ մոդելներում բարեկարգության ամբողջական հայեցակարգի տեսադաշտում ադապտացիան չճանաչելով որպես ամբողջի մեջ մաս ու հենց մասնավոր և չբացահայտելով նրա սահմանները շարունակականություն ու հեռանկարային կայացում ունեցող այդ ամբողջի շրջանակներում, արդյունքում՝ ըստ իր իսկության չնույնորոշելով, որ և կնշանակի՝ իսկությամբ չգիտենալով այն, սկզբունքորեն իսկ հնարավոր է դառնում հայտնվել այնպիսի մի իրավիճակում, երբ իրականացվող ադապտացիոն լուծումները բարեկարգության տեսակետից կարող են լինել ոչ միայն թերի, այլ՝ նաև թյուր:

Այսպիսով, մոդելների առաջին տիպը, այն է՝ սոցիալական աշխատանքի ամբողջական խնդրակարգին հավակնող, բայց միայն մասնավոր բաղադրատարրեր նկատի ունեցող և լոկ դրանց նկատմամբ ադեկվատ մոտեցումները, և երկրորդ տիպը, այն է՝ ամբողջական խնդրակարգը նկատի ունենալու հավակնության հետ մեկտեղ, կարծես, նաև իրականացվելու հնարավորություն ունեցող, բայց և սոցիալական կյանքի ներկային միայն ադապտացիա և այդպիսի վերամասնակցություն ու ներընդգրկում նպատակադրող-իրագործող մոտեցումները, երկուստեք, թեև յուրովի, միայն մասնավոր բնույթի խնդիրներ լուծելու կարողություն են ցուցաբերում՝ սոցիալական աշխատանքի պոտենցիայի, ըստ կոչման՝ իսկական գոյության ու իմաստի տեսակետից:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Ջիջյան, Ա. & Քոչարյան, Ռ. (2009). Սոցիալական աշխատանքը, բարեգործությունը և «քրիստոնեական կենսակերպի արմատավորումը». Երևան. ԴԱԼԼ հրատ.:
Бернгард, Г. (2011). Качественные и количественные исследования в социальной работе.// db.ngo.ru/books/download/55 , 26.12.11

- Bisman, C. (1994). Social work practice. Cases & principles. California.
- Brown, E. G. (1982). Rationale for generalist approach to social work practice .//*Fundamentals of social work practice*, ed. Sanders D. S., Kurren O. & Fisher S. J., Balmont.
- Compton, B. R. & Galawey, B. (1989). *Social work processes*. Balmont.
- Janzen, C. & Harris, O. (1997). Family Treatment in Social Work Practice. Inc., Itasca, Illinois: F. E. Peacock Publishers.
- Hartman, A. & Laird, J. (1983). Family-Centered Social Work Practice. New York: Free Press.
- Hollis, F. & Woods, M. E. (1982). Casework: A psychosocial therapy. New York.
- Mattaini, M., Lowery Ch. T. & Meyer C. H. (1998). The foundation of social work practice: A graduate text. Washington: NASW Press.
- MacGregor, R. et al. (1964). Multiple Impact Therapy with Families. New York.
- Nichols, M. P. & Schwartz, R. C. (1995). Family Therapy: Concepts and Methods. Boston.
- Perlman, H. H. (1957). Social casework. A problem-solving process. Chicago. (հղումը կատարված է ըստ Bisman C. (1994) *Social work practice. Cases & principles*. California).
- Reid, W. & Epstein, L. (1972). Task – centered casework. New York.
- Wise, J. B. (2005). Empowerment Practice with Families in Distress. Columbia university press. New York.

Փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ-ի փիլիսոփայության և տրամաբանության ամբիոնի պրոֆեսոր, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս

ՓՈԽԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԸ

Ակադեմիկոս Գեորգ Բրուտյանը՝ արդեն հասած համաշխարհային լայն ճանաչման իր գիտական նվաճումների շնորհիվ, փոխակերպական տրամաբանության իր գաղափարը առաջին անգամ ձևակերպեց 1976 թ. (Брутян 1976: 24-30): Սակայն նույնիսկ նրա ամբիոնի աշխատակիցները՝ այդ թվում նաև տրամաբանության դասախոսները, չկարողացան ընկալել նոր ուսմունքի գիտական արժեքը: Թերևս դա բնական է, քանի որ հեղափոխական նոր ուղիներ բացող գաղափարները միշտ էլ դժվարությամբ են ընկալվել գիտական հասարակությանը այն ներկայացնելու սկզբնական շրջանում: Բայց երբ հեղինակը բացեց փոխակերպական տրամաբանության իր հայեցակարգի հիմնական բովանդակությունը (Брутян 1981: 14-29) և բազմակողմանիորեն փաստարկեց նրա հիմնադրույթները, ներկայացրեց փոխակերպական կանոնների արդյունավետ կիրառման համոզիչ օրինակներ, հատուկ մենագրություն (Брутян 1983) և հոդվածների շարք գրեց փոխակերպական տրամաբանության հիմնահարցերի շուրջ (Brutian 1982: 1-8; Brutian 1988)՝ իրավիճակն արմատապես փոխվեց (Брутян 1992: 156-168; Brutian 1995, Բրուտյան 2008a): Իմ նախորդ հոդվածում (Ջիջյան 2011) ես ցույց եմ տվել, որ գործերի այդպիսի ընթացքը լիովին համապատասխանում է հեղափոխական տեսությունների հաստատման գիտության պատմաբանների կողմից հայտնաբերված օրինաչափություններին:

Ինչպես դա բնորոշ է բոլոր հեղափոխական նոր տեսություններին, փոխակերպական տրամաբանության ազդեցությունը սկսեց հետևողականորեն տարածվել հարակից գիտությունների վրա: Տողերիս հեղինակը դեռևս 1988 նշել է, որ փոխակերպական տրամաբանությունը, հատկապես փոխակերպական վերլուծությունը, կարևոր տեղ է գրավում փաստարկման տեսության շրջանակներում (Джиджян 1988: 32-39; 1988a): Հետագայում ես ցույց եմ տվել նաև, որ փոխակերպական տրամաբանությունը կարող է մեթոդ ծառայել արհեստական ինտելեկտի մշակման հետազոտություններում (Djidjian 2006: 16-27; Djidjian 2007: 33-45): Ինձ համար առանձնապես մեծ կարևորություն ուներ այն արդյունքը, որ ես կարողացա բացահայտել փոխակերպական տրամաբանության դերը գիտական հետազոտության տրամաբանության մշակման համար, քանի որ վերջին հիմնահարցն էր իմ բոլոր հետազոտությունների գլխավոր առանցքը (Djidjian 1992, Джиджян 2008: 555-574): Ակադեմիկոս Բրուտյանի մի շարք հետևորդների՝ փոխակերպական տրամաբանությանը նվիրված հետազոտությունների արդյունքները 2008 թվականին հրատարակվեցին «Փոխակերպական տրամաբանություն» երկհատորյակում ակադեմիկոս Գեորգ Բրուտյանի խմբագրությամբ (Բրուտյան 2008):

Իր մեթոդաբանական գործառույթը փոխակերպական տրամաբանությունը, բնականաբար, առաջին հերթին դրսևորել է ձևական տրամաբանության հանդեպ: Իր բնույթով փոխակերպական տրամաբանությունը գիտություն է մտքի ոչ բացահայտ ձևերի և կառույցների մասին: Փոխակերպական տրամաբանության ուսումնասիրության հիմնական առարկան մտքի բացահայտ և ոչ բացահայտ ձևերն են, մտքի բացահայտ և ոչ բացահայտ ձևերը և կառույցները: Ակադեմիկոս Բրուտյանի նոր տեսության շնորհիվ տրամաբանական վերլուծության արդյունավետ միջոց են դարձել մտքի ենթատեքստը և համատեքստը: Սակայն, անշուշտ, նրա տեսության հիմնական միջոցը փոխակերպական կանոններն են: Դրանց միջոցով հաջողվում է բացահայտել մտքի ոչ բացահայտ, «թաքնված» ձևերի առաջացումը, սերումը և բխեցումը մտքի ոչ բացահայտ ձևերի «ընդերքից», ներքին կառուցվածքից: Նշենք, որ փոխակերպական կանոնների միջոցով լուծվում են սկզբունքային նշանակություն ունեցող երկու խնդիր. Ա) մտքի բացահայտ ձևերից ոչ բացահայտ ձևերի սերման խնդիրը, Բ) մտքի բացահայտ ձևերի բնույթի և

տրամաբանական կառուցվածքի ճշգրտման խնդիրը: Ըստ էության, նոր տրամաբանական ուսմունքի հինկական խնդիրն է հանդիսանում մտքի ձևերի սերման և ճշգրտման փոխակերպական կանոնների բացահայտումը և ձևակերպումը:

Փոխակերպական տրամաբանությունը իր գիտական բարձր արժեքն ապացուցեց ձևական տրամաբանության մի շարք խճճված հարցերի համոզիչ լուծումներով ու պարզաբանումներով: Դրանց թվին են պատկանում մասնավոր հաստատական դատողության շրջման, մասնավոր հաստատական դատողության սուբյեկտի և պրեդիկատի ծավալների փոխհարաբերության, անորոշ դատողության տրամաբանական ստատուսի, ընդհանրության քվանտորի էության, հարաբերություն և հատկություն արտահայտող հասկացությունների տարբերակման չափանիշի բարդ խնդիրները:

Մենք համոզված ենք, որ հետևելով ակադեմիկոս Գեորգ Բրուսյանի մոտեցմանը, կարելի է կարևոր արդյունքներ ստանալ նաև փիլիսոփայական կատեգորիաների, ինչպես նաև դասերի տրամաբանության համընդհանուր հասկացության բնույթի ճշգրտման խնդիրներում: Նշանակալից արդյունքներ կարելի է սպասել նաև սահմանման բնույթի և կանոնների փոխակերպական վերլուծության ուղիով: Փոխակերպական տրամաբանության լույսի ներքո կարելի է նորովի իմաստավորել մեծ մաթեմատիկոս Դավիդ Հիլբերտի այն գաղափարը, որ գիտական տեսության աքսիոմների համակարգը կարելի է դիտարկել որպես տեսության կատեգորիաների բովանդակության ոչ բացահայտ սահմանման միջոց: Փոխակերպական վերլուծությունը կարող է նպաստել նաև տարածության և ժամանակի կատեգորիաների բովանդակության ճշգրտմանը և նրանց միանշանակ օգտագործմանը:

Փոխակերպական տրամաբանությունը հնարավորություն է տալիս խորացնել դատողության տեսության մի շարք հարցադրումների ըմբռնումը: Ակադեմիկոս Բրուսյանը փայլուն ձևով ցուցադրել է փոխակերպական տրամաբանության արդյունավետությունը բացառող դատողության վերլուծության, ինչպես նաև տերմինների բաշխվածության խնդրի բացահայտ և ոչ բացահայտ մակարդակների պարզաբանման հարցերում: Նրա ասպիրանտ Ամիրխանյանը նշանակալից արդյունքներ է ստացել ասույթների տրամաբանության շրջանակներում մտքի բացահայտ և ոչ բացահայտ ձևերի ուսումնասիրության ոլորտում (Амирханян 1997, 1999a), ինչպես նաև բնական լեզվի ու տրամաբանական գիտությունների կապակցությամբ (Амирханян 1999, 1999b):

Փոխակերպական տրամաբանության հայեցակարգի միջոցով վերջնական լուծում է ստացել անորոշ դատողության հետ կապված բարդությոը: Այդ հայեցակարգում հաջողվել է նաև վերջնական լուծում առաջարկել բացառող դատողությունների տրամաբանական բնույթի հարցադրման համար: Փոխակերպական տրամաբանության մեթոդիկան կարող է հանգեցնել դատարկ ծավալով սուբյեկտ ունեցող դատողությունների ստատուսի ճշգրտմանը ժամանակակից մաթեմատիկական տրամաբանության տեսության շրջանակում: Փոխակերպական վերլուծության կարիք ունի նաև տրամաբանական շաղկապների արտահայտման լեզվական տարբեր եղանակների ճշգրտման և դասակարգման խնդիրը:

Դատողության տեսության փոխակերպական լուսաբանման հետ է առնչվում նաև պարադոքսների պարզաբանման խնդիրը: «Ստախոսի» պարադոքսը ակնհայտորեն պահանջում է դատողություն հասկացության ստույգ և ճշգրտված սահմանման մշակում: Մեքենայական շարժում և պահ հասկացությունների ճշգրիտ սահմանումը հանդիսանում է Զենոն Էլեացու «Նետ» ապորիայի լուծման նախապայմանը: «Աքիլլես և կրիա» ապորիան կարող էր ուղի բացել նվազող անվերջ շարքերի գաղափարի հայտնագործության համար (Djidjian 2004: 163-173):

Լուրջ փոխակերպական վերլուծություն է պահանջվում նաև մտահանգումների տեսության ոլորտում: Այստեղ նպատակապես հետազոտական աշխատանք պետք է տարվի հատկապես տրամաբանական հետևեցման հարցադրումների ոլորտում: Այդ տիպի ուսումնասիրությունների անհրաժեշտության մասին են վկայում այսպես կոչված «նյութական

իմպլիկացիայի պարադոքսը» և հայտնի տրամաբանների կողմից նրա հաղթահարման համար մշակված «լավ իմպլիկացիաների» աքսիոմատիկ համակարգերը: Նման ուսումնասիրության կարիք ունի նաև բազմարժեք տրամաբանությունը, որի հետ ժամանակին մեծ հույսեր էին կապում, քանի որ այն տպավորությունն էր ստեղծվել, որ այդ ուղիով կարելի է հասնել ճշմարտանման մտահանգումների խնդրի լուծմանը: Բազմարժեք տրամաբանության հետ կապված պետք է մի կողմից ճշգրտել երկարժեքության և բազմարժեքության սկզբունքների միջև հարաբերության իրական բնույթը, իսկ մյուս կողմից՝ հավանականության տեսության ու բազմարժեք տրամաբանության աքսիոմատիկ համակարգի միջև փոխհարաբերությունը: Փոխակերպական վերլուծության կարիք է զգացվում նաև պատճառական կապերի հաստատման ինդուկտիվ մեթոդների կապակցությամբ: Դեռևս 19-րդ դարում են նկատել հետևյալ տարաձայնությունը: Մի կողմից, պատճառական կապերի հաստատման բեկոնյան ինդուկտիվ մեթոդները ընկալվում են որպես բացահայտված պատճառական կապիի ապացույց, իսկ մյուս կողմից, հայտնի են պատմական բազմաթիվ դեպքեր, երբ ինդուկտիվ մեթոդներով հիմնավորված երևույթների պատճառների գաղափարներից հետագայում ստիպված են եղել հրաժարվել:

Փոխակերպական տրամաբանությունը կարող է նոր լույս սփռել մաթեմատիկայի հիմունքներում պարադոքսների բացահայտման և նրանց վերացման ռազմավարության ուղիների վրա՝ հատկապես մաթեմատիկական տեսությունները աքսիոմատիզացման և այնուհետև ձևայնացնելու խնդիրների կապակցությամբ: Փոխակերպական վերլուծությունը սկզբունքային կարևորություն ունի նաև Գյոդելի երկրորդ թեորեմի բովանդակության և նրա ապացուցման ընթացքում ինքնառեֆլեքսիվ նախադրյալների (բանաձևերի) օգտագործման հարցի կապակցությամբ:

Փոխակերպական տրամաբանության մեթոդաբանական գործառույթի տեսանկյունից սզբունքային նշանակություն ունեն փոխակերպական մոտեցման հետևյալ երկու կարգախոսները.

- Ճշգրտել դիտարկվող տեսության հիմքային հասկացությունները,
- Ուսումնասիրվող ոլորտի խնդրակարգում բացահայտել ոչ բացահայտը:

Հաշվի առնելով նշված կարգախոսները, դժվար չէ նկատել, որ *փոխակերպական տրամաբանությունը հաղիսանում է գիտական հրտազոտության տրամաբանության մշակման ուղեցույց*: Գիտական հետազոտության տրամաբանության հիմքը հիպոթեզների մեթոդն է: Վեջինիս դերը հատկապես աճել է մարդկային քաղաքակրթության զարգացման արդի փուլում:

Գիտական հետազոտության տրամաբանությունը փաստորեն ոչ բացահայտ գիտելիքի բացահայտման տեսություն է: Այդ տեսակետից հիպոթեզների մեթոդը գիտական հայտնագործությունների համընդհանուր մեթոդ է հանդիսանում: Այստեղից էլ հետևում է գիտական հետազոտության տրամաբանության առանձնահատուկ տեղը տրամաբանական գիտությունների համակարգում: Գիտական հետազոտության տրամաբանության միջոցների կիրառմանը մեծ առավելություն է տալիս նրա խնդրամետ ռազմավարությունը:

Խնդրամետ ռազմավարության լույսի ներքո գիտական խնդիրների լուծման համընդհանուր մեթոդի հիմնահարցի քննարկումը հանգեցնում է այն եզրակացության, որ հիպոթեզների մեթոդը գիտական հետազոտության համընդհանուր եղանակն է: Հիպոթեզների մեթոդի եռաստիճան կառուցվածքը՝ «Խնդիր–հիպոթեզ–ստուգում» համընդհանուր ընդունելություն է վայելում դեռևս 19-րդ կերից սկսած: Որքանով էլ համոզիչ հնչի առաջադրված հիպոթեզի գաղափարը, հետազոտողը պարտավոր է ստուգել նրա ճշմարտությունը: Հիպոթեզի ստուգումն ի վերջո իրականանում է համապատասխան փաստական տվյալների հետ համեմատությամբ:

Փոխակերպական տրամաբանությունը կարևոր դեր է խաղում գիտական հիպոթեզ հասկացության ստույգ իմաստի բացահայտման գործում: Հիպոթեզ բառը հին հունարենում նշանակում էր *ենթադրություն*: Գիտական մեթոդաբանությունում հիպոթեզն ունի երկու

հիմնական իմաստ: Նեղ իմաստով, հիպոթեզ են անվանում հետազոտվող երևույթի ենթադրյալ պատճառը: Լայն իմաստով, հիպոթեզ են անվանում հետազոտության կամ խնդրի լուծման ընթացքում առաջ քաշված ցանկացած ենթադրություն: Գիտական հետազոտության տրամաբանության շրջանակներում հիպոթեզ են անվանում այն դրույթը, որն առաջադրվում է որպես հետազոտվող խնդրի ենթադրյալ պատասխան: Շատ հաճախ գիտական հիպոթեզը ունենում է այնպիսի բարդ տեսական կառուցվածք, որ փաստական և փորձնական տվյալներով հնարավոր չի լինում անմիջականորեն ստուգել տվյալ հիպոթեզի ճնշարտացիությունը: Այդպիսի դեպքում փաստերի հետ համադրում են տվյալ հիպոթեզից բխող հետևանքները: Տվյալ դրույթներից անհրաժեշտ հետևանքների բխեցումը տրամաբանական ու մեթոդաբանական գրականությունում անվանում են *դեդուկցիա*: Այդ տեմինը օգտագործելով, հիպոթեզների մեթոդն անվանում են նաև *հիպոթետիկ-դեդուկտիվ մեթոդ*: Անհրաժեշտ հետևանքների բխեցումը հստակ գործընթաց է, և դրա հետ կապված գիտնականների մոտ սկզբունքային դժվարություններ չեն առաջանում: Մյուս կողմից, գիտական հիմնահարցերը, որպես կանոն, «պատրաստի» ձևով են ներկայացվում հետազոտողներին: Այս երկու հանգամանքները մեզ պագորոշ եղանակով ցուցադրում են, որ հիպոթեզների մեթոդի կենտրոնական խնդիրը՝ հիպոթեզների առաջադրումն է: Հիպոթեզների առաջադրման հիմքը խնդրի վերլուծությունն է, իսկ անմիջական միջոցը՝ լուծման գաղափարի համադրությունն է՝ նախատիպ խնդրի լուծման գաղափարի համանմանությամբ:

Ղեկավարվելով փոխակերպական տրամաբանության վերոնշյալ կարգախոսներով, դյուրին է հանգել խնդիրների վերլուծության հետևյալ հիմնային կետերին: Երկրորդական նշանակության տեղեկատվության հեռացման կարևորությունը: Խնդրի հարցը և առաջնահերթ տեղեկատվություն: Խնդրի ենթաբաժանումը ենթախնդիրների: Ենթախնդիրների «ծառի» կառուցում: Գրաֆիկական, նշանային և ստանդարտ ներկայացման կարևորությունը: Խնդրի կառուցվածքի բացահայտումը և նրա տիպի որոշումը: Ռելեվանտ տեղեկատվության ներմուծումը: Վերլուծության «հակադարձ» և ուղիղ եղանակները: Ոչ-բացահայտ, թաքնված և թերկողմնորոշող տեղեկատվությունները: Խնդրի պարզեցված տարբերակների (մոդելների) սկզբունքային դերը:

Ղեկավարվելով փոխակերպական տրամաբանության՝ «բացահայտել ոչ բացահայտը կարգախոսով» դժվար չէ պարզել, որ յուրաքանչյուր հիպոթեզ (հետազոտվող խնդրի լուծման հավանական գաղափար) առաջ է քաշվում երկու հիմնական փուլով, որոնք են՝ հետազոտվող խնդրի վերլուծությունը և հիպոթեզի համադրությունը: Գիտական հիմնահարցի վերլուծության արդյունքով ձևավորվող հիմնահարցի ըմբռնումն այն պարարատ հողն է, որի վրա աճում են այդ խնդրի հնարավոր լուծումների գաղափարները: Խնդրի վերլուծությունը կազմում է այն ամուր հիմքը, որի վրա կառուցվում է հիմնավորված գիտական հիպոթեզը: Որքան խորն ու մանրամասն է հիմնահարցի վերլուծությունը, այնքանով ավելի հավանական է, որ նրա հիմքով առաջադրված հիպոթեզը կլինի ճշմարիտ: Գիտական հիմնահարցի վերլուծությունը կազմում է հիպոթեզի առաջադրման գործընթացի նախապատրաստական փուլը: Երկրորդ, ավարտական փուլը բուն հիպոթեզի առաջադրումն է՝ հիպոթեզի համադրությունը (հիպոթեզի սինթեզում):

Փոխակերպական վերլուծության միջոցով դժվար չէ բացահայտել, որ համանմանությունը խնդրի հնարավոր լուծման գաղափարի որոնման համընդհանուր եղանակն է: Ղեկավարվելով փոխակերպական տրամաբանության հարացույցի ճշգրտման կարգախոսով, այստեղ օգտակար է տարբերակել «ուղիղ» համանմանությունը և «հեռավոր» համանմանությունը: Գիտական հայտնագործությունների աննախադեպ (և աննախատիպ) հեղափոխական տեսության գաղափարների փոխակերպական վերլուծության միջոցով հնարավոր է բացահայտել այն ոչ բացահայտ իսկությունը, որ հեռավոր համանմանությունները և «խելացնոր» գաղափարներն են նրանց բոլորի հիմքում: Ընդհանրացնելով փոխակերպական վերլուծության նշված արդյունքները, կարելի է եզրակացնել, որ յուրաքանչյուր հիմնահարցի (խնդրի) հնարավոր

լուծման գաղափարն առաջ է քաշվում որոշ լուծված նմանակ («նախատիպ») խնդրի համանմանությամբ:

Այն միտքը, որ դպրոցական խնդիրները լուծվում են ուսուցչի կողմից դասարանում բացատրված խնդրի լուծման եղանակին հետևելով՝ ոչ միայն գաղտնիք չէ, այլ հենց ողջ դպրոցական ուսուցման ամուր և արդյունավետ հիմքն է: Տնային աշխատանքի խնդիրը լուծելիս, դպրոցականը նախ իր տեսքում որոնում է մի նման խնդրի լուծում, որին ինքը ծանոթացել է անցյալ դասին: Այս դիտարկումից կարելի էր ենթադրել, որ բոլոր խնդիրների լուծումները ստացվում են արդեն լուծված խնդիրների լուծումների նմանությամբ կամ տրամաբանական տերմին օգտագործելով՝ համանմանությամբ: Բայց արդյո՞ք մեր ընդհանրացումը կարելի է տարածել նաև գիտական հիմնահարցերի վրա: Արդյո՞ք գիտնականները նույնպես իրենց հիմնահարցերի լուծումները որոնում են նմանատիպ հիմնահարցերի լուծումների մեջ:

Այն տեսակետը, որ համանմանությունը մեծ դեր է խաղում գիտական հարցերի լուծման գործում, լայնորեն ընդունված է ինչպես գիտնականների կողմից, այնպես էլ գիտական հետազոտության մեթոդաբանների կողմից: Բայց արդյո՞ք որևէ հիմք կա պնդելու, որ բոլոր գիտական հիմնահարցերն իրենց լուծումները ստացել են որևէ արդեն լուծված հիմնահարցի նմանությամբ: Այս հարցը հատկապես սուր է հնչում գիտական մեծ հայտնագործությունների առթիվ, որոնց հանդեպ ընդունված է ասել, որ առաջ քաշելով անսովոր ու արտառոց գաղափար, նրանք աննախադեպ են գիտության պատմությունում, և հետևաբար չէին կարող հենվել որևէ արդեն լուծված «նախատիպ» խնդրի վրա: Եթե մենք կարողանանք հիմնավորել, որ նույնիսկ այսպիսի անհամեմատելի հայտնագործությունները կարող էին ունենալ «նախատիպ» լուծումներ, ապա այդ փաստարկն առավել ևս կվերաբերեր նաև «սովորական» գիտական խնդիրների հետազոտությանը և լուծմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Բրուտյան, Գ. (խմբ.) (2008). Փոխակերպական տրամաբանություն. Գիրք 1 և Գիրք 2. Երևան. «Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիա» հրատ.
- Բրուտյան, Գ. (2008a). Փոխակերպական տրամաբանություն. (Թարգմ. անգլ.) // Բրուտյան, Գ. (խմբ.) Փոխակերպական տրամաբանություն. Գիրք 1. Երևան. «Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիա» հրատ.
- Ջիջյան, Ռ. (2011). “Ակնհայտն՝ անհավատալի”: Պատմաբանասիրական հանդես 2011, №1.
- Brutian, G. A. (1982). Transformational logic. In Ishimoto, A. (Ed.). “Formal Approaches to Natural Language”.
- Brutian, G. A. (1984). “Transformational logic: Essential nature and basic concepts”. Soviet Studies in Philosophy, 1984, vol. 22, N 3.
- Brutian, G. A. (1988). Logique transformationnelle. Logique et Methodologie, Philosophie et Culture.
- Brutian, G. A. (1995). Transformational logic. Yerevan, NAS RA “Science” publ.
- Brutian, G. (1998). Logic, Language, and Argumentation in Projection of Philosophical Knowledge. Lisbon: Armenian Library of Galouste Culbenkian Foundation.
- Djidjian, R. (1992). Transformational analysis and inner argumentation. // J. Pietarinen (ed.). Problems of philosophical argumentation. Vol. 5, Turku.
- Djidjian, R. (2004). Getting ready for great discoveries. Yerevan: Yerevan state university publ. house.
- Djidjian, R (2006). “Transformational logic and the coming age of thinking machines”. News and Views, March, 2006, N 10.
- Djidjian, R (2007). “Metaphilosophy, transformational logic and the coming age of thinking machines”. News and Views, July, 2007, N 16.
- Амирханян, А. А. (1997). Применение понятийного аппарата и правил трансформационной

- логики в математической логике. Ереван, 1997.
- Амирханян, А. А. (1999). Трансформационная логика и логика естественного языка. Ереван, 1999.
- Амирханян, А. А. (1999a). Трансформационная логика и логика символического языка. Ереван, 1999.
- Амирханян, А. А. (1999b). Трансформационная логика и различные системы логических наук. Автореферат диссертации на соискание уч. степени канд. филос. наук. Ереван, 1999.
- Брутян, Г. А. (1976). "Природа языка философии". Философские Науки, №1.
- Брутян, Г. А. (1981). "Трансформационная логика". Вестник общественных наук Академии Наук Армении, №11.
- Брутян, Г. А. (1983). "Трансформационная логика". Ереван: Изд. Академии наук Арм. ССР.
- Брутян, Г. А. (1992). "Трансформационная логика и аргументация". Из книги Г. А. Брутяна "Очерки теории аргументации", Ереван.
- Джиджян, Р. (1988). Роль трансформационного анализа в процессе аргументации. Сборник тезисов советских философов. Москва.
- Джиджян, Р. (1988b). "Трансформационная логика и аргументация". Вопросы философии, Ереван, 1988, № 6, 7.
- Джиджян, Р. (2008). "Трансформационная логика как основа машинного понимания". Трансформационная логика. Ред. Г. А. Брутян. Книга 2. Ереван, изд. «Международная академия философии».

POLITICAL REFORMS, PEOPLE'S EXPECTATIONS, AND JUSTICE

1. Introduction

The topic of the present paper derives from Henry Sidgwick (1838-1900), and is sometimes labeled as the “paradox of conservative justice”. In *The Methods of Ethics* (1st edition, 1874) Sidgwick asks whether political reforms that have a morally desirable goal could justifiably be rejected simply on the grounds that realizing them would spoil the life plans of those who believe that the future would be like the past. The paradox is that “ideal justice” demands us to make reforms but “conservative justice” requires respecting people’s reasonable expectations, although making reforms seems to imply that those expectations will not be respected. The question seems to be about a moral dilemma. The government has an obligation to improve society and correct existing injustices, but surely it has also an obligation not to disappoint people’s natural expectations, partly created by the government itself. When the circumstances are such that correcting injustices happens to disappoint people’s reasonable expectations, the government simply cannot comply with both of its obligations.

In what follows I will clarify the nature of Sidgwick’s paradox and explicate how the demands of conservative justice work. In particular, I will distinguish the claims of conservative justice from various other claims that may seem similar but are not. I will argue that the assumption that it is a common feature of political reforms that they disappoint people’s reasonable expectations is empirically suspicious. Therefore the *argument for conservative justice* – the requirement that reforms should not be realized – may not be as convincing as it may seem to be. I will distinguish between actions that disappoint people’s reasonable expectations and actions that do not allow people to form long term life plans, and argue that today we should be much more concerned about the latter actions than the former ones. But let us start by considering briefly what have been said about the paradox of conservative justice and how it has been understood.

2. Conservative Justice

In *The Methods* Sidgwick famously distinguishes between what he calls conservative justice and ideal justice. Among other things, conservative justice requires us to respect laws and “natural and normal expectations”, and it serves to maintain the existing order and customs (Sidgwick 1962: 293). Ideal justice goes in the opposite direction, as it requires us to make social reforms and pursue political ideals. Sidgwick writes that it “is the reconciliation between these two views which is the chief problem of political Justice” (Sidgwick 1962: 273). He confesses that the obligation to respect natural and normal expectations “is of a somewhat indefinite kind” but, in his view, ideal justice “is still more difficult to define” (Sidgwick 1962: 293). The problem is that there are two opposing conceptions of ideal justice, namely the individualistic ideal and the ideal that he calls “socialist”. The individualistic ideal “takes the realization of Freedom as the ultimate standard of right social relations” (Sidgwick 1962). The “socialist” ideal is based on the contention that the basic principle of justice is the “principle of requiting Desert” (Sidgwick 1962: 294). Sidgwick argues, however, that “a society in which Freedom is realized as far as is feasible does not completely suit our sense of Justice” and that the principle of requiting desert is in that respect a better ideal (Sidgwick 1962: 293-294). But even the better alternative is difficult to define precisely as we should be able to estimate the degree of desert in different cases and determine the criterion of fair requital (Sidgwick 1962: 294). Arguably, as pointed out by D.D. Raphael, we cannot refer to customs here, because that would return us to conservative justice (Raphael 2001: 149-162, esp. 161). Another point is that Sidgwick seems to accept that the validity of a theory of justice cannot be determined *merely* by checking how well it matches with particular moral judgments and common sense (Singer 2008: 68-91, esp. 89).

Joel Feinberg argues that Sidgwick’s paradox “confronts us at every turn”, as every “reform of an imperfect practice or institution is likely to be unfair to someone or other” (Feinberg 1980: 257). When the unfair rules are changed in the middle of the game, it will disappoint the “honest expectations” of those whose prior commitments were made when relying on the continuance of

those unfair rules. It follows that in political decision-making people must almost always weigh incompatible claims against each other “in circumstances such that whichever judgment is reached it will be unfair to someone or other” (Feinberg 1980). Feinberg argues that the acceptability of the reform in a given case depends, among other things, upon “the degree of unfairness of the old rules and the extent and degree of the reliance placed upon them” (Feinberg 1980). This is to say that if the existing arrangements are only mildly unjust or the reform would improve the old rules only slightly and reforming them would cause considerable harm to many people, then decision-makers should follow conservative justice. In such circumstances, the price of the reform would be too high.

A. John Simmons agrees with Feinberg. In Simmons’ view, correcting “unjust institutional rules” is often morally impermissible, because of the wrongness of “rug-pulling” (Simmons 2010: 5-36, esp. 20). In many cases “people base life plans or important activities on the reasonable expectation that the rules will remain unchanged” and the correction of those rules means that the rug is pulled from under them (Simmons 2010). Simmons emphasizes that the “loss and suffering that such changes in institutional rules can bring about may often be considerable” (Simmons 2010: 21). According to Simmons, many people think that institutional changes should be realized gradually and with ample prior warning, and that those who have “innocently relied” on the unjust rules should have compensation if harmful reforms are made (Simmons 2010). Political reforms, even if their goal is clearly desirable, may involve morally impermissible “transitional unfairness”. The price of the reforms can be simply too high.

One way to describe the structure of Sidgwick’s paradox is to distinguish between (1) key outcomes, (2) process outcomes and (3) comprehensive outcomes of political projects and reforms. The distinction is very similar to that of Amartya Sen who distinguishes between culmination outcomes and comprehensive outcomes (Amartya 1999: 27-28, fn. 20). If the goal of the political project or reform is desirable then we can say that the *key outcomes* of the project are desirable. Roughly, the goal is desirable if reaching it would improve things, in terms of justice. But we can also estimate the desirability of the *process* leading to the goal and assess the *process outcomes*. We may find that all the routes to the goal are actually undesirable in the sense that they all have serious costs. Process-related costs consist of those involved in the action that is supposed to lead to the intended goal (i.e. the costs of means) as well as costs of the possible side-effects of the action, understood as undesirable outcomes that are not intended but are *known* to arise from the actions committed. If the reform turns out to be undesirable when the key outcomes and process outcomes are both taken into account and *evaluated together*, then we – following Sen – should say that the *comprehensive outcomes* are not desirable. Using this terminology, it seems that those who support the argument for conservative justice think that the comprehensive outcomes of the reforms tend to be undesirable. This is because the process outcomes are simply intolerable, as it is clearly wrong to change the rules in the middle of the game.

Of course, the undesirability of the comprehensive outcomes does not mean that the goal of the project is undesirable, i.e., that the key outcomes are problematic. The process outcomes may disqualify the reform but not its goal. If a given social ideal is desirable, then it is desirable even if we are unwilling to realize it because of the process-related costs (Räikkä 1998: 27-40, esp. 37). It is consistent to desire the realization of a certain social ideal and not to desire the realization of that ideal by morally questionable or otherwise costly means. As David Braybrooke and Charles E. Lindblom write, “the costliness of achieving an objective does not disqualify the objective but merely makes its relative importance dependent on the means at hand with which to pursue it” (Braybrooke & Lindblom 1963: 94). A person who stresses the importance of not disappointing people’s expectations tends to think that *all* means are too costly, because whatever the reformers do they disappoint people’s expectations and hence act against the demands of conservative justice.

3. A Dilemma

Consider an example of a possible clash between conservative and ideal justice. Call this example *Scenario 1*, as another scenario will follow. Members of ethnic minorities work in low paid jobs. Due to racist biases and a lack of appropriate education, low paid jobs are all that they can

get. Their salary is so low that many of them have to have two jobs in order to pay their rent and buy some cheap food. The government notices that the rules of the game are not fair and plans to pass a law that requires employers to pay a minimum salary to their employees so that the salary suffices for necessary expenses. The goal is to improve the situation of the members of ethnic minorities and the means is the law reform that should give an incentive for the employers to reshape the working conditions. The government plans to allow only a few months to make the changes. Thousands of employers are unhappy, as they have made their business plans on the normal, natural, honest, reasonable and innocent expectation that there will be cheap (indeed, almost free) labor available forever, or at least in the forthcoming decades. They argue that the rug will be pulled from under them and blame the government for unfairness. They also say that should the reform come true they will be justified in claiming tax reductions, as compensation. Some members of the minorities are also worried, as they are afraid of losing their jobs and have made their plans on the expectation that overt discrimination will continue. Thus, even if the reform is designed for the sake of the members of the minorities, they can share the feelings of disappointment with the employers. (It seems to me that Feinberg's discussion mistakenly suggests that if the members of a certain group are disappointed because of the reform then the members of a rival group cannot be disappointed as well.)

As applied to Scenario 1, the paradox of conservative justice is that it may seem correct to pass the law but it may also seem correct to respect people's expectations even if it is clearly impossible to do both. Described in this way, the paradox is a typical moral dilemma, understood as a situation in which an agent has conflicting moral obligations. It seems quite clear that the dilemmas that arise from the conflicting demands of conservative and ideal justice must be solved on a case by case basis. A person who is inclined to think that in cases such as the above the government should realize the plan and follow ideal rather than conservative justice may of course admit that in many other cases considerations based on conservative justice are much more important than those based on ideal justice. On the other hand, a person who is convinced that the government should not pass the law concerning minimum salaries need not think that conservative justice always overrides ideal justice. Whether the demands of conservative justice are related to justice at all is a separate conceptual issue, but even if the demands of conservative justice are called "moral demands" or something similar, the conflict between two different demands remains. We may want to say that the proper name of the "paradox of conservative justice" would be the "dilemma of conservative justice", but that would not affect the fact that considerations based on ideal justice tend to be in tension with the considerations based on conservative justice.

If we assume for the sake of argument that the goal of the government's plan is faultless and acceptable in Scenario 1 and that the members of the minority groups do deserve better working conditions and so on, then it seems that the only plausible way to criticize the plan is to claim that there is something badly wrong with the *process* that would realize the plan. Of course, the argument that refers to the wrongness of rug-pulling and the importance of respecting people's expectations is exactly this sort of criticism. The side-effect of the reform is loss and suffering. The argument for conservative justice does not aim to show that the demands of ideal justice are somehow mistaken or unjustified. (As said, the process outcomes may disqualify the reform but not its goal.) The argument merely claims that the demands of ideal justice should not be pursued. However, in political philosophy the argument for conservative justice has been much less popular than another argument that works in a similar fashion, that is, it may accept the goals of the reforms as unproblematic but concludes that, still, the goals should *not* be pursued. Let us briefly look at this popular argument that I will call the *risk argument against reforms* and compare it to the argument for conservative justice.

4. On the Relevance of Empirical Issues

Consider the logic of the argument for conservative justice. Roughly, when a particular political reform is criticized, the argument goes as follows. The opponents of the reform say: "People were unable to expect that the rules of the game will be changed and therefore the reform will spoil the plans of many people and bring about considerable suffering. It is morally wrong to spoil people's plans and bring about considerable suffering. Therefore, the reform should not be realized (even if the existing order is unjust)." The argument consists of an empirical premise and

of a normative premise. Both premises (and the reasoning) can of course be criticized. The defenders of the reform could say, for instance, that those who support conservative justice overemphasize the moral significance of respecting people's expectations.

Let us now turn to the risk argument against reforms. Very roughly, when a particular political reform is criticized, the critics who rely on the risk argument against reforms argue as follows: "It is improbable that this (radical) reform can be realized successfully, and there are alternative options that would also improve things and could be easily realized. Because of the costs of a possible failure, it is morally wrong to pursue improbable outcomes, especially if there are alternative options that would also improve things and could be easily realized. Therefore, the reform should not be realized (even if the existing order is unjust and will remain unjust if the radical reform is not realized)." Like the argument for conservative justice, the risk argument against reforms consists of two premises, one empirical and one normative. Again, both premises (and the reasoning) can be criticized. The defenders of the reform could say, for instance, that it is morally wrong to be satisfied with cosmetic changes that will not remove injustices, granted that a possible failure of a major reform would not cause a catastrophe.

I do not want to attribute the risk argument against reforms to any particular authors – I guess it is quite commonly accepted in some circles – but I would like to mention that its normative premise brings to mind the recent works of Pablo Gilabert and Holly Lawford-Smith on the notion of feasibility.¹ They do not claim that we should not have *long term* political goals that may seem to be quite unlikely to be realizable at the moment, and in this respect their argument is not particularly conservative or anti-reformative². However, Gilabert and Lawford-Smith do argue (if I understood their reasoning correctly) that in "determining all-things-considered obligations"³ of actual political agents we should put weight to feasibility considerations, which means that we should avoid actions that are "irresponsibly risky"³ and choose political projects whose prospects of success are not highly improbable, especially if there are tolerable alternative projects whose demands can easily be met⁵. For me, this sounds very much like saying that it is morally wrong to pursue improbable outcomes if there are good alternative options (the normative premise of the risk argument against reforms).

I think that the close resemblance between the argument for conservative justice and the risk argument against reforms is interesting on its own right. However, the reason why I introduced the risk argument against reforms in this context is that the risk argument seems to reveal something important about the argument for conservative justice.

Consider how the risk argument against reforms is typically used. Suppose that a critical citizen suggests that the government should make a radical reform, say, concerning a health care system or education, and supports her claims with more detailed requirements. The response that she will probably receive will argue that her plan is "unrealistic" or "idealistic" or "utopian" and that the plan simply would not work. Pursuing the reform that she suggests would be simply a waste of resources. This reply is based on the empirical assumptions concerning what kinds of social arrangements are stable, accessible, and can be successfully realized within a reasonable time limit. It is quite obvious that the critical citizen does not share the empirical assumptions of her pessimistic critics, although she may very well share the normative point that the government should not use scarce resources in irresponsible ways and she may understand "irresponsible ways" in the same manner as her critics. The crucial and controversial premise in the risk argument against reforms is very often the *empirical premise*. This is not surprising, as it is quite difficult to see in advance what kinds of arrangements could work. (We have little information about the future probabilities, especially if such probabilities have been low in the past.) As Dennis Thomson and Adam Swift, among others, have pointed out, issues of stability, accessibility and probability require the expertise of social scientists and psychologists, for instance⁶. There are few philosophical methods that could solve questions concerning what can be done, and the more practical details are required the less relevant purely philosophical methods are. The risk argument against reforms is often contestable, because even the relevant experts disagree with each other. An additional point is that when the experts agree to a certain extent the politicians do not always trust in their judgment. They may feel that they know better than the "experts".

In the literature concerning the argument for conservative justice the empirical premise of the argument is often taken for granted. I think that this is a mistake. I think that in real life cases the empirical premise of the argument for conservative justice is as controversial as is the empirical premise of the risk argument against reforms. That is, it can be a highly controversial issue whether people were unable to expect that the rules of the game will be changed. Suppose that “political reform” refers simply to the situations in which existing rules and practices (that give a shape for the ongoing social processes) are changed. Suppose also that “unfair rug-pulling” refers to the situations in which (1) a person has a plan whose success depends crucially on the fact that the existing rules and practices remain in place, (2) reform implies that the rules and practices do not remain in place, (3) the person in fact believed that the rules and practices will remain in place when she made her plan, and (4) she did not have easy access to or there was no evidence that the rules and practices will not remain in place when she made her plan⁷. As far as I see, it follows that sometimes political reforms do involve large scale rug-pulling and sometimes not. It is unlikely that political reforms involve unfair rug-pulling on a large scale as a rule. Often it is a matter of discussion whether people have in fact believed that the existing rules and practices will remain in place and (if they have believed so) whether they did have easy access to evidence that would have shown than actually it is not unlikely that the rules and practices will not remain in place. I guess it is not uncommon that we could say for a person who did not have a clue that changes are quite likely that she should have known that they are likely and that she should have taken that fact into account when making her plans⁸. Of course, I do not want to deny that rapid institutional changes can be serious moral crimes. Surely they can. But I emphasize that when a political reform is criticized on the basis that it involves or will involve rug-pulling, an empirical claim is made, and that particular empirical claim should be supported by evidence.

A realization of a political reform does not as such show that now people’s life plans have been suddenly and unfairly spoiled. Obviously, the circumstances that make the demands of ideal justice and the demands of conservative justice conflict may or may not exist. Following Ruth Barcan Marcus we may say that a set of demands is consistent “if there are possible circumstances in which no conflict will emerge,” and inconsistent “if there are **no** circumstances, no possible world,” in which they all can be realized⁹. It follows that the demands of ideal justice and the demands of conservative justice are *not* inconsistent, as there *is* a possible world in which they both can be realized, namely the world in which reforms do not imply rug-pulling. Bernard Williams has made a similar point as Marcus by pointing out that demands can be in conflict because of the logic or because of the world¹⁰. When the demands of ideal justice and demands of conservative justice conflict *it is the world, not logic* that makes them conflict¹⁰. Their conflict is a contingent thing.

Consider the reforms made in agricultural policy of the European Union. Perhaps they are suitable targets of moral criticism because of their content, but it would be ridiculous to claim that the changes have hit the farmers like a bolt from the blue. Belligerent political negotiations have continued for years, and all the farmers in Europe should have realized that sudden changes are possible, even likely¹¹. The content and timing of the changes may come as surprises, but if everyone knew or at least should have known well in advance that some kind of changes are likely, then they should have taken this into account. The talk about unfair rug-pulling does not apply. This example does not show that demands of ideal justice can be carried out without unfair rug-pulling, as it is unlikely that the reforms made have been based on (any conception of) ideal justice, but the example does show that political reforms need not involve unfair rug-pulling¹². Therefore, political reforms that *are* based on (some conception of) ideal justice need not involve unfair rug-pulling.

It seems to me that Sidgwick, Feinberg and Simmons assume too strong a connection between political reforms and unfair rug-pulling. Remember that Sidgwick writes that the reconciliation between conservative justice and ideal justice is “the *chief problem* of political Justice” (Sidgwick 1962: 273). In his view we do not face the problem merely occasionally. Feinberg suggests that it is a very typical (if not the essential) feature of reforms that they will disappoint the expectations of one group or the other whose prior commitments were made in relying on the continuance of existent rules and practices. As already pointed out, in Feinberg’s view Sidgwick’s paradox “confronts us at every turn” (Feinberg 1980: 257). This is an empirical

claim, and in my view it is a false empirical claim. Feinberg admits that “the extent and degree” of the general reliance placed upon the existing practices varies (Feinberg 1980). My point is that in good many cases the extent and degree may be zero, and that the empirical claim that political reforms and unfair rug-pulling tend to go hand in hand is patently mistaken. Simmons’ idea that institutional changes should be realized with “prior warning”¹² suggests that people are usually ignorant of the fact that something unexpected could happen in their political and economic environment, if there are no official announcements to inform them. But this is hardly the case, not at least in democratic societies that have a free press, the Internet and so on. In general, people know painfully well that all kinds of changes and reforms are possible, or even likely, although they may not know the content and timing of those changes and reforms¹³. (If “prior warning” provides information about the content of the reforms, *then* of course there is certainly use for such warnings.)

The main moral problem of political reforms is not that they tend to disappoint people’s honest and reasonable expectations. The main problem of constant reforms is that they do not allow people to form long term plans. When there are no plans in the first place, the government certainly cannot spoil anyone’s plans. When planning is impossible, so is rug-pulling, and the most effective way to prevent rug-pulling is to create a society that does not allow long term planning or that allows only plans that are extremely risky so that people cannot really complain if they fail to realize their plans. A precondition of planning is not that the existent rules and practices will remain in place. The precondition is that there is evidence available what is the content and timing of the possible forthcoming reforms. The evidence (which is very often easily available) that the rules and practices will *not* remain in place is not sufficient evidence for planning. Of course, *as such*, reforms are unproblematic – given that their content is unproblematic. But they are problematic when they prevent planning, and they do prevent planning when people cannot predict the content and timing of the forthcoming reforms.

Consider again the real life example mentioned above, the reforms made in agricultural policy of the European Union. The farmers do know very well that changes are likely, but they do not know what their content and timing is. This makes long term planning very difficult, if not impossible. Expensive investments are extremely risky, as there is no reason to think that the policy adopted now will be in place after a year or two. This is speculation, but I would say that the *lack of trust* in the continuance of existing policies is a global phenomenon that concerns not only developing countries and the post-soviet societies but also the most affluent countries of the world, including Australia and the United States. Why this is so is a difficult empirical question, and as a philosopher I can only conjecture what kinds of things might be relevant here. The bad governance may explain a lot, but the phenomenon of globalization – understood simply as a global economic pressure and interdependence – may be one of the root causes of the current uncertainty among citizens around the world. If this is so, then we have a good reason to fight against such economic pressure and interdependence or to reshape them so that they allow planning.

5. A Different Argument

I have argued that the connection between political reforms and unfair rug-pulling is coincidental and random. But I have not claimed that there is no strong connection between political reforms and disappointment. Consider *Scenario 2*. Again, members of ethnic minorities work in low paid jobs. Due to racist biases and a lack of appropriate education, low paid jobs are all that they can get. Their salary is very low and many of them have to have two jobs in order to pay their rent and buy some cheap food. In the name of fairness, the government decides to pass a law that requires employers to pay a minimum salary to their employees. The goal is to improve the situation of the members of ethnic minorities and the means is the law reform that should give a sufficient incentive for the employers to reshape the working conditions. The government plans to allow only a few months to make the changes. Again, thousands of employers are unhappy, although the news does not surprise them. They argue that the reform would seriously harm them, as they would lose many of the benefits that the existing unjust order brings about to them. They point out that harming them is morally wrong, and they blame government on moral grounds. In their view, the government should not make the reform and cause disappointment for thousands of

employers. Although they admit that the existing order is unjust, they point out that the overall costs of the reform would be so high that the reform simply is not morally justified.

Scenario 2 suggests that political reforms tend to cause frustration to some people – almost *always*. This is because political reforms tend to benefit some groups but not others or because the reforms benefit some groups more than other groups. But, of course, this fact has nothing to do with the argument for conservative justice. Obviously, the argument for conservative justice has potential normative force because certain suddenly realized institutional reforms disappoint – in the words of Henry Sidgwick – “normal and natural expectations” of people who have had good reasons to trust in political continuance (Sidgwick 1962: 293). The point of the argument for conservative justice is *not* to say that we should avoid political reforms and simply accept all social injustices, because those who benefit from injustices will be disappointed if we reshape an unjust social order and make the world a better place to live in.

Feinberg’s claim that “whichever judgment is reached it will be unfair to someone or other” (Feinberg 1980: 257) raises the worry that he does not really distinguish the argument for conservative justice from the argument presented in Scenario 2 – the argument that has nothing to do with the paradox of conservative justice and rug-pulling.

6. Concluding Remarks

I have argued that Sidgwick’s paradox can be seen as an instance of a typical moral dilemma, and understood as a situation in which an agent has conflicting moral obligations. The argument for conservative justice does not aim to show that the demands of ideal justice, whatever their true content, are somehow mistaken or unjustified. The argument merely claims that – because of moral costs – the demands of ideal justice should not be pursued. I argued that the assumption that it is a common feature of political reforms that they disappoint people’s reasonable expectations is empirically suspect, and that therefore the argument for conservative justice may not be as convincing as it may seem to be.

In a good society the degree of predictability of the content and timing of the changes in political and economic environment is high, because it allows people to make rational plans and brings about feelings of security. High degree of predictability does not imply stagnation. The citizens may have become so accustomed to certain types of political reforms (such as currency devaluation) that *not* making reforms would spoil people’s plans. The government that is known to react to obvious injustices with reforms need not make people’s lives particularly unpredictable. There are ongoing economic and social processes (such as inflation and immigration) that are found to be so “natural” that their existence does not prevent long term planning. A responsible government which is interested in respecting people’s expectations should have a clear picture about those expectations, created not only by the government itself but also by the previous governments and many other societal actors. *In principle*, it is possible to avoid the problem Henry Sidgwick considered to be the chief problem of political Justice.

Acknowledgements

I would like to thank Mariam Matevosyan for helpful comments.

NOTES

¹ Pablo Gilabert and Holly Lawford-Smith, “Political Feasibility: A Conceptual Exploration”, *Political Studies* 2012 (forthcoming); Pablo Gilabert, “The Feasibility of Basic Socioeconomic Human Rights: A Conceptual Exploration”, *The Philosophical Quarterly* 59 (2009), 659-681; Pablo Gilabert, “Comparative Assessments of Justice, Political Feasibility, and Ideal theory”, *Ethical Theory and Moral Practice* (forthcoming); Holly Lawford-Smith, “Understanding Political Feasibility” (manuscript).

² Gilabert and Lawford-Smith say explicitly that what “may have very low accessibility now may turn out to be highly accessible in the future” (p. 13), and they also stress that there may be even a

duty to “change circumstances so that new things can be done” (p. 3). “Political Feasibility: A Conceptual Exploration”.

- ³ Gilibert and Lawford-Smith, “Political Feasibility: A Conceptual Exploration”, 15.
- ⁴ Gilibert and Lawford-Smith argue that “one demand may be more desirable than another, but if the former is much less likely to be met than the latter, it may make more sense to pursue the latter” (p.11). However, they admit that “political demands whose prospects of success are highly improbable” may have *some* “prescriptive bite” (p. 11). “Political Feasibility: A Conceptual Exploration”.
- ⁵ Dennis Thompson, “Philosophy and Policy”, *Philosophy and Public Affairs* 14 (1985), 205-218, esp. 205; Swift, “The Value of Philosophy in Nonideal Circumstances”, *Social Theory and Practice* 34 (2008), 363-387, esp. 364; Simmons, “Ideal and Nonideal Theory”, 19.
- ⁶ This is meant to be a rough characterization of unfair rug-pulling, not a definition or anything like that. Notice that if we are to blame the reformers we may need to assume that the reformers or their predecessors (such as the previous government) are at least partly responsible for the fact that the person believes that the rules and practices will remain in place.
- ⁷ For a discussion, see e.g. Gideon Rosen, “Culpability and Ignorance”, *Proceedings of the Aristotelian Society* 103 (2003), 61-84; Michael J. Zimmerman, *Living with Uncertainty: The Moral Significance of Ignorance* (Cambridge University Press, Cambridge 2008).
- ⁸ Marcus writes about rules (not about “demands”). See her “Moral Dilemmas and Consistency” in C.W. Gowans (Ed.), *Moral Dilemmas* (Oxford University Press, New York 1980), 188-204, esp. 195.
- ⁹ Williams writes about obligations. See his “Ethical Consistency”, in C.W. Gowans (Ed.), *Moral Dilemmas* (Oxford University Press, New York 1980), 115-137, esp. 118. Williams’ paper was originally published in 1965.
- ¹⁰ Of course, many people say that the reforms should have been much more radical than they have actually been.
- ¹¹ Here I assume that not allowing people to know the content of the forthcoming reforms does not count as “rug-pulling”.
- ¹² Simmons, “Ideal and Nonideal Theory”, 21. Simmons argues that “many” people think that prior warnings are necessary. He does not say that they are necessary. But on the basis of his text it seems for me that he accepts what “many” (in his view) think.
- ¹³ This is an empirical claim, and I admit that the society was different in Victorian England.

REFERENCES

- Sidgwick, H. (1962). The Methods of Ethics. Macmillan, London.
- Raphael, D.D. (2001). Concepts of Justice. Clarendon Press, Oxford, 145. See also Raphael, D.D. “Conservative and Prosthetic Justice”, *Political Studies* 12 (1964).
- Singer, P. (2008). “Sidgwick and Reflective Equilibrium” in R. Shafer-Landau (Ed.), *Metaethics: Critical Concepts in Philosophy*, Vol IV (Routledge, New York).
- Feinberg, J. (1980). Rights, Justice, and the Bounds of Liberty. (Princeton University Press, Princeton).
- Simmons, J. A. (2010). “Ideal and Nonideal Theory”, *Philosophy and Public Affairs*, 38.
- Amartya, K. S. (1999). Development as Freedom (Oxford University Press, Oxford).
- Räikkä, J. (1998). “The Feasibility Condition in Political Theory”, *The Journal of Political Philosophy* 6.
- Braybrooke, D.& Lindblom, Ch. E. (1963). A Strategy of Decision. (The Free Press, New York).

ՄՏԵՓԱՆՅԱՆ ԱՆԴՐԱՆԻԿ

Փիլիոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՄՈՂԵՌՆԻԶՄԻ ԴՐՄԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ՓՈԽԱԿԵՐՊՎՈՂ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ. ԿՐՈՆԻ ՃԳՆԱԺԱՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆ

Դարերի ընթացքում մարդիկ հավատում էին ունիվերսալ ճշմարտությունների, արժեքների և ինստիտուտների: Տարբերությունները մշակույթների միջև և դրանցում տեղի ունեցող փոփոխություններում հազիվ նկատելի էին տարբեր ժողովուրդների աշխարհագրական մեկուսացման, հասարակական կյանքում աստիճանաբար տեղի ունեցող փոփոխությունների պատճառով: Կյանքի ռիթմը դանդաղ էր ընթանում, հասարակությունը որքան պահպանողական էր, այնքան էլ ոչ դինամիկ ու ճկուն զարգացումների և փոփոխությունների գործում: Կտրուկ փոփոխություններ գրեթե չկային սոցիալ-մշակութային միջավայրում, աշխարհայացքային-գաղափարական համակարգերում, հասարակական գիտակցության և հոգևոր մշակույթի այլ ձևերում:

Արդի դարաշրջանի կարևոր առանձնահատկությունն է աշխարհում տեղի ունեցող խորը, անասելի և անհավանական սոցիալական փոփոխությունների լայնամաշտաբ բնույթը, որը ընդգրկել է մարդկային գործունեության բոլոր ոլորտները: Փոփոխությունները և զարգացումները դարձել են սովորական երևույթ ժամանակակից մարդու և հասարակության համար և կարծես թե դարձել են նրան բնորոշ առանձնահատկություն, մասն են կազմում նրա կենսափիլիսոփայության և աշխարհայացքի, կենսական նշանակություն ունեն նրա ապրելակերպում և առօրյա գործունեությունում: Հասարակական գիտակցության, հասարակական կյանքի և գործունեության բոլոր հնարավոր ոլորտներում առկա են բազմազանությունը և այլընտրանքային դրսևորումները: Կյանքն այլևս անհնար է պատկերացնել առանց փոփոխությունների, բազմազանության և զարգացման: Այս ամենը ժամանակակից աշխարհի, իրականության էությունական առանձնահատկությունն է, առանց որի չի կարող մտածվել մեր աշխարհը: Ճիշտ գնահատական է տվել դանիացի կաթոլիկ աստվածաբան և հոգևորական Ռ. Ադոլֆսը ժամանակակից աշխարհի ու դրանում տեղի ունեցող փոփոխությունների վերաբերյալ՝ նշելով, որ «Արագընթաց փոփոխություն» արտահայտությունը լավագույնս ամփոփում է ժամանակակից հասարակության դինամիկ շարժումը» (Adolfs 1967: 7): Ընդամին, ժամանակակից աշխարհում տեղի ունեցող ցանկացած փոփոխություն ընթանում է մեծ արագությամբ, կյանքը բավականին ռիթմիկ է և դինամիկ, անընդհատ տեղի են ունենում փոփոխություններ սոցիալ-մշակութային միջավայրում, աշխարհայացքային-գաղափարական համակարգերում, հասարակությունը դարձել է ավելի շարժունակ և փոփոխական: Մի կողմից գիտության մշտական զարգացումը, գիտական նոր բնագավառների առաջացումը և ընդհանրապես դիֆերենցիացիան գիտության և հասարակական գիտակցության ձևերում իրենց անջնջելի հետքն են թողնում մարդկանց մտածողության, գիտակցության, աշխարհայացքային-գաղափարական կողմնորոշումների և արժեքանական համակարգերի վրա: Մյուս կողմից գիտատեխնիկական արագընթաց զարգացումները, տեխնիկական միջոցների բազմազանությունը և կատարելագործումը հնարավորություն են տալիս մարդուն կատարելու այնպիսի գործողություններ, որոնք նախկինում չէին կարող հայտնվել անգամ ամենավառ երևակայություն և մտքի թռիչք ունեցող մարդու երազանքներում:

Մարդկության պատմության մեջ XX դարը աննախադեպ փոխակերպությունների մի ժամանակաշրջան էր, որը մարդկությանը կանգնեցրեց բազում լուրջ խնդիրների առջև: Եվ պատահական չէ, որ այն որակվել է որպես «զուբալ հիմնախնդիրների դար»: (Նեօիժժի 2003: 16) XX դարը, համենայնդեպս, մարդկության պատմության մեջ կմտնի որպես ամենադրամատիկը և ամենաճգնաժամայինը, մի դարաշրջան, որում տեղի են ունեցել երկու աշխարհամարտ, տոտալիտար ռեժիմների հաստատում, առաջընթացի (պրոգրեսի) գաղափարի, հումանիզմի և

ռացիոնալության ճգնաժամ, լայնամասշտաբ տնտեսական կատակլիզմներ, տեխնոլոգիաների սրընթաց զարգացում, արդյունաբերական արտադրության տեմպերի աճ, մարդու կողմից ստեղծված տեխնիկական միջոցների վերածուրը մարդակործան զենքի, էկոլոգիական աղետներ, և այլն: Իսկապես, ճգնաժամը համատարած ու համընդգրկուն էր, որը դրսևորվեց թե՛ քաղաքական-գաղափարական և թե՛ հոգևոր կյանքի տարբեր ասպարեզներում: Այս և նման երևույթները առաջացրել են և շարունակում են առաջացնել հաստատուն և լայն տարածում ունեցող ճգնաժամային գիտակցություն (Նե՛սիճե՛ն 2003: 8): Այսպիսի գիտակցությունը և աշխարհընկալումը համատարած բնույթ է կրում և՛ մարդկանց մոտ առհասարակ, և՛ իր բազմաբնույթ արտահայտությունն է գտնում նաև արվեստի, գրականության, փիլիսոփայության և գիտության մեջ:

Ճգնաժամային գիտակցությունը, ճգնաժամային աշխարհագրությունը կամ աշխարհընկալումը միշտ ուղեկցել են մարդկությանը պատմական զարգացման իր զանազան փուլերում, և մերթ րնդ մերթ այն արտահայտվել է կրոնական աշխարհընկալման մեջ ապոկալիպտիկ ձևով: Ճգնաժամային աշխարհընկալումն առանձնահատուկ սրություն ստանում է հատկապես սոցիալական կտրուկ փոխակերպությունների միջոցով (պատճառով): Այդպիսի տրանսֆորմացիաներ են մասնավորապես այս կամ այն հասարակության կործանումը և մեկ այլի առաջացումը և դրանով իսկ՝ հնի փոխարինումը նորով, որը բացասաբար է ազդում մարդկանց վրա և հանգեցնում նրան, որ մարդիկ կորցնում են իրենց հավատը նախկին դիցաբանության, առասպելի կամ հավատի հանդեպ, որը դարեր շարունակ իմաստավորում էր նրանց կյանքը և օգնում հաղթահարել կյանքի դժվարությունները:

XX դարը Արևմտյան քաղաքակրթության և մշակույթի համար սկսվեց ճգնաժամով և անցավ ճգնաժամի նշանի ներքո, որը նպաստեց առաջացնելու այսպես կոչված «ճգնաժամային սոցիումը» (Նե՛սիճե՛ն 2003: 12), ինչը, իր հերթին, ավելի խորացրեց և սրեց «ճգնաժամային գիտակցությունը»: Ճգնաժամային վիճակը ավելի ու ավելի էր ընդարձակվում և ընդունում զանազան ձևեր:

Ճգնաժամային վիճակի խորացումը տեղի է ունենում հատկապես XX դարի 60-ականներին, որը, կարծես թե, հասավ իր կիզակետին: Դա մի ժամանակ էր, երբ տեղի ունեցան փոփոխություններ «հասարակություն-տեխնիկա-բնություն» հարաբերակցության մեջ (Նե՛սիճե՛ն 2003: 16), ինչը բնորոշվեց գլոբալ՝ համամարդկային բնույթի խնդիրների առաջացման գիտակցմամբ, հասարակական անհանգստության մեծացմամբ, երիտասարդական զանգվածների աշխուժացմամբ և սոցիո-մշակութային այլ բնույթի դրսևորումներով:

Սոցիո-մշակութային ճգնաժամը բաղկացած է սոցիալական հարաբերությունների, ինչպես նաև մշակույթի և դրանց փոխներգործության ամբողջությունից: Այդպիսի հասարակությունը, որն ունի «սոցիո-մշակութային ճգնաժամի պայթյունի» (Նե՛սիճե՛ն 2003: 19-20), կարելի է որակել որպես ճգնաժամային սոցիում, որում դրսևորվում են համակարգային ճգնաժամի տարատեսակները: Այդպիսի համակարգային ճգնաժամի դրսևորում է հասարակության մեջ հնի ու նորի հարաբերակցության հարցը հասարակական գիտակցության ձևերում՝ մասնավորապես կրոնականում:

XX դարում տեղի է ունենում անցյալի, այն է հնի՝ հին համակարգի, աշխարհայացքի, մտածելակերպի, արժեհամակարգի, արտահայտման ձևի կործանումը և նորի սկզբնավորումը: Մարդկային կեցության բոլոր ոլորտները պահանջում են վերակառուցում և վերանորոգում: Հետևաբար, անցումային փուլում հնի ու նորի հարաբերակցության լարվածության կոնտեքստում մարդկությունը XX դարում մշտապես գտնվում է ճգնաժամային վիճակում, ապրում է ճգնաժամային վիճակի ցավն ու դժվարությունները և զգում իր վրա թողած բացասական ազդեցության հետևանքները: Ցանկացած անցումային-ճգնաժամային վիճակին բնորոշ է անկանխատեսելի հետևանքները հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում, հասարակական գիտակցության ձևերում և մտածելակերպում: Անցումային ժամանակը

ճգնաժամային է, որին նախորդել է կայուն վիճակը կամ կայունությունը և որին պիտի հաջորդի նոր կայունությունը: Մարդկության պատմության մեջ սովորաբար գործում է «կայունություն-ճգնաժամ-նոր կայունություն» (Նեճիճեճ 2003: 19) մոդելը: Հետևապես, կարելի է համոզմունք հայտնել, որ այժմ մարդկությունը գտնվում է «նոր կայունացմա» որոնումների մեջ, նոր համակարգի, աշխարհայացքի, մտածելակերպի, արժեքանական համակարգի, փիլիսոփայության, մետաֆիզիկայի, ինչու չէ նաև կրոնի որոնումներում, կյանքի իմաստի և նպատակի նոր հեռանկար բացահայտելու և կյանքի իմաստավորման նոր ուղիներ գտնելու ճանապարհին:

Ճգնաժամը, դժվարություններն առանձին մարդու և մարդկության կյանքում առհասարակ ստեղծում են հնարավորություններ տեսնելու նոր հեռանկար՝ մոբիլիզացնելու մարդկության ողջ ուժն ու եռանդը, նրա փորձը, գիտելիքն ու իմաստությունը դուրս գալու այսպիսի դժվարին անցումային իրավիճակից: Այս առումով ճգնաժամը որոշակի դրական նշանակություն և ազդեցություն ունի մարդկանց սոցիալ-մշակութային կյանքի զարգացման գործում: Ինչպես նշում է Պ. Գուրնիչը՝ «մշակույթը զարգանում է ճգնաժամերի միջոցով: Դա պարտադիր փուլ է ցանկացած մշակույթի զարգացման մեջ» (Գուրնիչ 2003: 18):

Ժամանակակից կրոնական մոդեռնիզմի առաջացման գործում էական նշանակություն են ունեցել երկու կարևոր գործոն.ա. կրոնի և կրոնական գիտակցության համատարած ճգնաժամը, ի դեպ որպես XX դարի սոցիո-մշակութային ճգնաժամի դրսևորման ձև կրոնի ճգնաժամը դիտվում է որպես այդ ճգնաժամի արդյունք և ունի օբյեկտիվ պատճառներ, բ. աստվածաբանական ծրագրերը են կամ պարզապես աստվածաբանությունը, որի նպատակը կրոնը «ներսից» ուսումնասիրելն է ու կրոնական հավատին և փորձին ռացիոնալ-տեսական հիմնավորումներ տալն է: Այս առնչությամբ աստվածաբանությունը փորձել է սոցիո-մշակութային իրականության ոգուն համապատասխան ներկայացնել տվյալ կրոնի՝ մասնավորապես քրիստոնեության բովանդակությունը և ուսմունքը: Լինելով կրոնական հավատի ու փորձի մեկնաբանման և ռացիոնալացման ձև, այս պարագայում աստվածաբանությունը հարաբերականորեն հանդես է գալիս որպես ներքին, այն է՝ սուբյեկտիվ պատճառ: XIX-XX դարերում կրոնաաստվածաբանական մոդեռնիզմի դրսևորումներ էին աստվածաբանական լիբերալիզմը, նորուդոլափառությունը (նեոթոդոքսիան), ռադիկալ կամ «Աստծո մահվան» աստվածաբանությունը, պոստմոդեռն աստվածաբանությունը և այլն: Այս աստվածաբանական դպրոցների նպատակն ավանդական քրիստոնեության առջև ծառայած այն խնդիրների լուծումն էր, որոնք կնպաստեին քրիստոնեական կրոնի բովանդակությունը համապատասխանեցնելու ժամանակակից աշխարհի ոգուն:

Կրոնի և կրոնական գիտակցության ճգնաժամը ժամանակակից աշխարհում՝ մասնավորապես Արևմուտքում, սերտորեն կապված է այն երևույթների հետ, որոնք տեղի են ունեցել և դեռ շարունակում են տեղի ունենալ մեր դարաշրջանում սկսած XX դարի սկզբից:

Ժամանակակից կրոնական ճգնաժամը ոչ միայն ճգնաժամային-անցումային վիճակի տարատեսակ և դրսևորում է, այլև համաշխարհային մշակութային ճգնաժամի հետևանք: Այս առումով կրոնի և կրոնական գիտակցության ճգնաժամը բնականոն օրինաչափություն է:

Մակայն արևմտյան քաղաքակրթության մեջ կրոնի և մասնավորապես դրա տարատեսակի՝ քրիստոնեության ճգնաժամը պայմանավորված չէ միայն արտաքին, այն է՝ XX դարի ճգնաժամային-անցումային իրավիճակի հետ: Այսօր քրիստոնեությունն ապրում է, Բերդյաևի բնութագրությամբ, նաև ներքին ճգնաժամ, որն ավելի խորն է, քան արտաքինը, և եթե տեղի չունենա քրիստոնեության վերածնունդ, ապա այն կվախճանվի, կավարտվի (Աճձյճճ 2003: 344):

Քրիստոնեական կրոնի ուսմունքի այնկողմնայնությունը, Աստծո տրանսցենդենտությունը և այլությունը, դեպի երկինք ուղղվածությունը, կրոնի ուղղահայաց բնույթը, կրոնական լեզվամտածողությունը և այլ յուրահատկություններ, մի կողմից գրավիչ և ընդունելի էին բազմաթիվ հավատացյալների համար, իսկ մյուս կողմից, դրանք նպաստեցին

այնպիսի միջավայրի ձևավորմանը, որի համար այդ ամենը ոչ միայն անընդունելի էր, այլև օտար: Դրա հետևանքով արևմտյան քաղաքակրթությունը, որը քրիստոնեական կրոնի կրողն է, աստիճանաբար փորձեց ազատագրվել քրիստոնեական կրոնի գաղափարախտությունից:

Ձևավորվում է մշակույթ առանց Աստծո կամ կրոնի: Քրիստոնեական կրոնը աստիճանաբար կորցրեց իր ազդեցության ուժը և ոլորտները, իր երբեմնի հզորությունն ու փառքը: Այս երևույթի զարգացման պատճառները բազմազան են և բազմաբնույթ: Գիտության և տեխնիկայի արագընթաց զարգացումը, հասարակության մեջ սոցիալական այլ ինստիտուտների կազմավորումը՝ որպես այլընտրանքային կառույցներ, նվազեցրին քրիստոնեական կրոնի և դրա ինստիտուցիոնալ ձևի՝ եկեղեցու, տեղն ու դերը անհատի և հասարակության կյանքում: Մշակույթի մեջ տեղի ունեցավ որակական փոփոխություն. եթե միջնադարյան արևմտյան մշակույթը տրանսցենդենտ էր, ապա ժամանակակիցը՝ իմանենտ: Գաբրիել Վահանյանի բնութագրությամբ ժամանակակից մշակույթը «այլևս տրանսցենդենտական չէ, այլ՝ իմանենտական, այն այլևս սրբազնային (sacral) չէ և ոչ էլ սուրբ (sacramental), այլ աշխարհիկ (secular) և աշխարհական (profane)» (Vahanian 1961: xxxii): Այս անցումը Արևմտյան քաղաքակրթության և մշակույթի մեջ բացատրվում է այն փաստով, որ քրիստոնեության էապես առասպելաբանական աշխարհայացքը փոխարինվել է իրականության արմատական, գիտական պատկերով, որի սահմաններում կամ Աստված այլևս անհրաժեշտ չէ, կամ նա անհրաժեշտ չէ և ոչ էլ ոչ անհրաժեշտ, նա անհամապատասխան է (irrelevant)՝ նա մեռած է (Vahanian 1961: xxxii): Եթե անցյալում մշակույթի մասին քրիստոնեական գաղափարը հիմնվում էր Աստծո ներկայության վրա, ապա այժմ մշակույթի հիմքում ընկած է Աստծո բացակայության կամ «մեռած Աստծո» դադարում է լինել կրոնական: Բնավ ոչ: Նա կշարունակի լինել կրոնական, սակայն կրոնը հիմնականում այլևս չի ունենա «ուղղահայաց», այլ՝ «հորիզոնական» ուղղվածություն և բնույթ, քանի որ ժամանակակից մարդը չունի և չի կամենում ունենալ որևէ հետաքրքրություն կամ կախվածություն կրոնադիցաբանական «այնկողմնային աշխարհից»: Ընդամին ժամանակակից աշխարհը կարող է լինել կրոնական, բայց ոչ քրիստոնեական, այլ «հետքրիստոնեական», քանի որ, ինչպես նշում է Գ. Վահանյանը՝ «ժամանակակից մշակույթի հիմնադրույթները ոչ ոչ-քրիստոնեական են և ոչ էլ հակաքրիստոնեական, այլ՝ հետքրիստոնեական: Դրանք բխում են քրիստոնեությունից, սակայն դրանցում քրիստոնեությունը տառապում է «ոչ թե տանջալից մահից, այլ՝ հանգիստ էվթանագիայից» (Vahanian 1961: xxxiii): Հետևաբար, արևմտյան աշխարհը «արևմտյան հետքրիստոնեական աշխարհիկ քաղաքակրթություն» է (Օժեյն 2006: 415): Պոստքրիստոնեականը նշանակում է, որ արևմտյան քաղաքակրթության մեջ սկիզբ է առնում «նոր՝ մշակութային առումով քրիստոնեական, հեթանոսություն» (Vahanian 1966: xi) կամ «նորհեթանոսություն» (Օժեյն 2006: 548):

Այն, որ արևմտյան քաղաքակրթության մեջ նկատվում է Աստծուց հեռացում, ինչը նշանակում է հրաժարվել «հավատի քրիստոնեական ձևերից», ակնհայտ իրողություն է, ինչը գիտակցում են ինչպես աստվածաբանները, այնպես էլ հավատացյալ կամ անհավատ մարդիկ: «Հեռացումը քրիստոնեական ավանդույթից», նշում է հոլանդացի աստվածաբան Անտոն Հաութեպենը, լոկ կրոնական նշանակություն չունի, այն ավելին է, քան պարզապես կրոնականը: Դա, առաջին հերթին, «արտահայտվում է կյանքի առօրյա ձևերում, այն ամենում, ինչը մենք անվանում ենք մշակույթ» (Օժեյն 2008: 15): Ընդամին՝ կարելի է եզրակացնել, որ արևմտյան մարդն այլևս կրոնի կամ Աստծո կարիքը չունի: Աստված այլևս դադարել է «աշխատանքային վարկած», «պրոբլեմ լուծող» լինելուց: Այս ամենն ակնհայտ ապացույց է այն բանի, որ արևմտյան և ոչ միայն արևմտյան քաղաքակրթության և մշակույթի մեջ կրոնը՝ մասնավորապես իր քրիստոնեական՝ բողոքական տարատեսակով, հայտնվել է բավականին լուրջ և խորը ճգնաժամի մեջ: Կրոնականը իր բոլոր հնարավոր դրսևորումներով՝ գիտակցությամբ, աշխարհայացքով, մտածելակերպով, ուսմունքով, պաշտամունքով և պրակտիկայով հայտնվել է

լաբիրինթոսում, որից դուրս գալու ճանապարհն այնքան խճճված է և անտեսանելի, որ կարծես թե կրոնն այլևս դատապարտված է:

Իր պատմության և գոյության ընթացքում քրիստոնեությունը մեկ անգամ չէ, որ ճգնաժամ է ապրել՝ կապված սոցիալական հեղաշրջումների և հասարակության հոգևոր կյանքում տեղի ունեցող փոփոխությունների հետ: Ինչպես պատմությունն է վկայում, ճգնաժամերի հաղթահարման գործում որպես միջոց հանդես է եկել «կրոնական գիտակցության փոփոխությունը մարդկանց կյանքի նոր պայմանների հանդեպ» (Åàðääæà 1971: 79), սակայն այդ ճգնաժամերը «համընդգրկուն բնույթ» չեն կրել: «Եկեղեցին, - նշում է Ա. Սարգսյանը, - հարմարվելով պատմական նոր պայմաններին, վերանայելով իր ուսմունքի որոշ կողմեր, փոխելով քաղաքական կողմնորոշումը, դուրս է եկել ճգնաժամից» (Սարգսյան 1984: 7): Այսպես պատահեց, օրինակ, կաթոլիկ եկեղեցու հետ XIII-XIV դարերում, երբ կաթոլիկական աստվածաբանության մեջ տեղի ունեցավ աստվածաբանական ծրագրի կամ հարացույցի փոփոխություն, այն է՝ պլատոնական և նորպլատոնական փիլիսոփայության հիմքերի վրա կառուցված օգոստինոսական աստվածաբանության փոխարինումը արիստոտելական փիլիսոփայության հիմքերի վրա կառուցված թոմասական աստվածաբանությամբ: Աստվածաբանության մեջ կատարած այսպիսի փոփոխության գնով կաթոլիկ եկեղեցին կարողացավ ազատվել ճգնաժամից և ավելի ճկուն դարձավ: Իսկ մյուս դեպքում, կաթոլիկ եկեղեցու դոգմաների, ինկվիզիցիայի և ինդուլգենցիաների, եկեղեցում տիրող բարոյական այլասերվածության դեմ արդարացի բողոքի ձայն բարձրացրած բողոքական (լյութերական) եկեղեցու սկզբնավորումով քրիստոնեությունը հաղթահարեց ևս մեկ ճգնաժամ և շարունակեց իր գոյությունը: Լյութերը, ինչպես կասեր Նիցշեն, «դարձյալ վերականգնեց եկեղեցին» և թույլ չտվեց, որպեսզի Վերածնունդը և կյանքը «հաղթեն քրիստոնեությանը նրա իսկ բնում» (Íèöøà 2007: 330): Լյութերը հնարավորություն տվեց քրիստոնեական եկեղեցուն դուրս գալու ճգնաժամից և նոր ուժով ու շնչով ծավալելու իր գործունեությունը:

Հանդիսանալով հասարակական գիտակցության ամենապահպանողական ձևերից մեկը, կրոնը, այնուամենայնիվ, ժամանակի ընթացքում նույնպես փոփոխվել է, ընդունել նոր ձևեր, որի վառ ապացույցն է քրիստոնեական ուսմունքի էվոլյուցիան: Քրիստոնեական եկեղեցու պատմությունն անընդհատ փոփոխությունների, զիջումների պատմություն է: Ֆ. Էնգելսը իրավացիորեն նկատում է, որ «ամենահետևողական քրիստոնյան նույնիսկ չի կարող ամբողջությամբ ազատագրվել մեր ժամանակի պայմաններից, ժամանակը ստիպում է նրան փոփոխություններ մտցնել քրիստոնեության մեջ» (Íàðèñ & Ýíããèüñ 1954: 488): Կրոնի նկատմամբ անտարբերության տարածումը, կրոնի և աստծո նկատմամբ աստիճանաբար զարգացող և լայն տարածում ստացող կրոնամերժական ու աթեիստական վերաբերմունքը, սեկուլյարիստական (աշխարհիկ) դիրքորոշումը, որոնք դառնում են համընդհանուր երևույթ և ձեռք բերում համընդգրկուն բնույթ, կասկածի տակ են դնում ոչ միայն կրոնի (քրիստոնեության) այս կամ այն հիմնադրույթը, ուսմունքի կամ գաղափարախոսության այս կամ այն կետը, այլև խաղաքարտի վրա է դրվում կրոնն ընդհանրապես: Այս փաստը ոչ միայն գիտակցել են առանձին աստվածաբաններ կամ կղերականներ, այլև քրիստոնեական կրոնի տարբեր դավանանքները՝ կաթոլիկ եկեղեցին, բողոքականության տարատեսակները, ինչպես նաև այլ կրոնները՝ հրեականությունը, իսլամը և բուդդայականությունը: Բացի այդ, անհավատությունը համատարած երևույթ է դարձել նաև քրիստոնեական եկեղեցու մեջ: Ըստ Ռ. Ադոլֆսի «անհավատությունը, կարծես թե, բնութագրում է մեր դարաշրջանը: Խոսքը վերաբերում է ոչ թե ժամանակակից աթեիստական հումանիզմի մշակութային միջավայրին, այլ այն անընթացիկ անհավատությանը, որն առկա է քրիստոնեության մեջ» (Adolfs 1967: 16):

Ավելին, Ռ. Ադոլֆսի համոզմամբ՝ «Ներկայումս քրիստոնեությունը ներառված է լուրջ կրոնական ճգնաժամի մեջ» (Adolfs 1967: 15-16): Ինչպես նշում է Ա. Սարգսյանը՝ «Կրոնի և եկեղեցու արդի ճգնաժամի բնորոշ գծերից մեկը նրա համընդհանրությունն է... Ճգնաժամը թափանցել է եկեղեցու դավանանքի, պաշտամունքի, գաղափարախոսության ու գործունեության

բոլոր ոլորտները: Դիտվում է հասարակական կյանքի ապակրոնացում (սեկուլյարիզացիա)» (Սարգսյան 1984: 7): Արևմտյան քաղաքակրթության մեջ կրոնի՝ քրիստոնեության, այսպիսի լայնածավալ, բազմաբնույթ, խորը ճգնաժամ դիտվում է առաջին անգամ: Այսպիսի ճգնաժամի ճիշտ ախտորոշում է տվել Գ. Վահանյանը, նշելով, որ «Քրիստոնեությունն այսօր ապրում է իր ոչ առաջին ճգնաժամը: Քսան դարերի ընթացքում այն անցել է բազմաթիվ ճգնաժամերի միջով: Այնուամենայնիվ, կասկածից վեր է, որ այն ճգնաժամը, որն ապրում է քրիստոնեությունը, ամենասուրն է, ամենածանրը: Որոշ առումով, այն անգամ աննախադեպ է: Իսկապես, այս ճգնաժամը ոչ միայն կրոնական է, ինչպես հակված ենք մտածելու: Այն և՛ կրոնական է, և՛ մշակութային» (Vahanian 1977: 1):

Արդի դարաշրջանում կրոնի և կրոնական գիտակցության ճգնաժամը ցույց է տալիս, որ կրոնի դիրքերը խարխիվել են, նրա երբեմնի իշխանությունն ու ազդեցությունը հեղինակազրկվել և թուլացել են ժամանակակից մարդու ու հասարակության համար: Որպեսզի ստեղծված իրավիճակը որևէ կերպ փոփոխվի և այսպիսի դժվարին կացությունից դուրս գալու ելք գտնվի ու կրոնի առաջ ծառացած խնդիրներին լուծումներ տրվի, կրոնական ինտելեկտուալ էլիտան՝ աստվածաբանները, պետք է միջոցներ ձեռնարկեն նման իրավիճակից դուրս գալու համար: Իսկ դա նշանակում է, որ նրանք պետք է ստեղծեն աստվածաբանական նոր ծրագրեր, նոր մոտեցումներ ու սկզբունքներ, որպեսզի կարողանան կրոնական՝ մասնավորապես քրիստոնեական դոգմաները, ծիսակարգը և սոցիալական ուսմունքը արմատապես փոխել և համապատասխանեցնել ժամանակակից մարդու պահանջներին: Այլ կերպ՝ կարելի է ասել, որ կրոնական գաղափարախոսությունը, ուսմունքը և այն ամենը, ինչը կապված է կրոնի և եկեղեցական գործունեության ու պրակտիկայի հետ, անհրաժեշտ է դարձնել ժամանակակից: Կրոնի ողջ համակարգը պետք է լինի մոդեռն, որպեսզի կարողանա համապատասխանել ժամանակակից մարդուն ու նրա պահանջներին, ավելին, լինի իմաստալից և բովանդակալից նրա համար իր պրակտիկ կյանքում, իր աշխարհայացքային-գաղափարական ու արժեքային կողմնորոշումներում: Այդ առումով անհրաժեշտ է ամբողջովին վերամեկնաբանել և վերաարժևորել քրիստոնեական ուսմունքը և նրա բովանդակությունը:

XIX-XX դարերում Արևմուտքում (օրինակ՝ լիբերալ աստվածաբանություն, նեոթորոդոքսիա, ռադիկալ աստվածաբանություն, պոստմոդեռն աստվածաբանություն) փորձեր են արվել փրկելու քրիստոնեությունը և այն համապատասխանեցնելու ժամանակակից աշխարհին, սակայն դրանք ձախողվել են, քանի որ աստվածաբանական տարբեր ծրագրերը թեև ունեցել են միևնույն նպատակը, սակայն տարբեր սկզբունքներ և մեթոդներ, այնուամենայնիվ, իրենց բնույթով եղել են ուտոպիական:

Աստվածաբանական ծրագրերը մի կողմից ցույց են տալիս մեր դարաշրջանում կրոնի և կրոնական գիտակցության ճգնաժամը, մյուս կողմից՝ փորձում են փրկել քրիստոնեությունը և այն համապատասխանեցնել ժամանակակից աշխարհին: Այս առիթով ճիշտ է նկատել ռուս փիլիսոփա Վ. Դոբրենկովը, երբ նշում է, որ «Կրոնական մոդեռնիզմը կարելի է դիտել և որպես կրոնի ժամանակակից համընդհանուր ճգնաժամի արտահայտման ձև, և որպես դրա լուծման որոշակի փորձ» (Айвазян 1980: 14): Սակայն ճգնաժամը ոչ միայն կրոնական չէ, այլև՝ աստվածաբանական:

Կրոնական մոդեռնիզմն ընդհանրապես բազմիմաստ հասկացություն է և ներառում է այնպիսի երևույթներ, որոնք վերաբերում են կրոնական մտքին և պրակտիկային (Ильин 1977: 329): Կրոնական կամ աստվածաբանական մոդեռնիզմն առաջին հերթին ենթադրում է փոփոխություն տվյալ կրոնի ուսմունքի կամ աստվածաբանական համակարգի մեջ, սակայն դրա ուղղակի հետևանքները կարող են լինել այն փոփոխությունները, որոնք տեղի են ունենում եկեղեցական կազմակերպության և պրակտիկայի մեջ: Կրոնական (կամ աստվածաբանական) մոդեռնիզմը ժամանակակից աշխարհում տեղի ունեցող սոցիո-մշակութային և պատմական փոփոխությունների, մարդու նոր աշխարհայացքի ու

պատկերացումների հանդեպ կրոնի հարմարեցման ձև է» (Íîâèéîâ 1973: 330). Արդիականացումը մի միջոց է, որով կրոնը փորձում է հարմարվել իր գոյության փոփոխվող պայմաններին: Կրոնական մոդեռնիզմը «ճգնաժամային երևույթները հաղթահարելու կամ նախագգուշացնելու ձև է հասարակական զարգացմանը լավագույնս հարմարվելու միջոցով» (Íîâ ðââ. Áîâîîîéîââ 1977: 330): Կրոնական մոդեռնիզմի նպատակն է հարմարվել և համապատասխանել ժամանակակից աշխարհին և մարդուն, նրա աշխարհայացքին, պատկերացումներին և պահանջներին:

Իր նպատակին հասնելու և իր մտադրությունն իրականացնելու համար կրոնական մոդեռնիզմը պատրաստ է լուրջ զիջումների՝ կատարելով արմատական փոփոխություններ իր ուսմունքի և պրակտիկայի մեջ: Մակայն անհրաժեշտ է նշել, որ կրոնական մոդեռնիզմը, թեև կատարելով արմատական փոփոխություններ կամ էական բարեփոխումներ իր ուսմունքի և պրակտիկայի մեջ, այնուամենայնիվ, չի հրաժարվում իր ուսմունքի սկզբնական հիմնադրույթներից և փորձում է դրանք պահպանել հենց արդիականացման միջոցով: Իսկ կրոնական ուսմունքի, ինչպես նաև դրա այս կամ այն դրույթների արդիականացման գործընթացում կրոնական մոդեռնիզմի բարեփոխումները տեսական և մեթոդաբանական հիմնավորման կարիք ունեն, այն է՝ աստվածաբանության:

Ինստիտուցիոնալ քրիստոնեության համար կրոնական մոդեռնիզմը ոչ միայն իր ուսմունքը և պրակտիկան ժամանակակից աշխարհին համապատասխանեցնելու միջոց է, այլև իր խարխիված դիրքերը ամրապնդելու, հեղինակագրկված և ազդեցությունը կորցրած կրոնին և նրա ինստիտուցիոնալ ձևին՝ եկեղեցուն նոր լիցք հաղորդելու, վերջինիս երբեմնի փառքն ու իշխանությունը վերագտնելու և վերականգնելու հարկադրված քայլ է: Կրոնական մոդեռնիզմը ցույց է տալիս կրոնի անկարողությունը՝ պահպանելու իր ազդեցությունը զանգվածների վրա: Եթե հասարակության մեջ կրոնի և եկեղեցու դիրքերը ամուր և ազդեցիկ լինեին, անհրաժեշտություն չէր լինի կատարել հարկադրված փոփոխություններ և բարեփոխումներ՝ արդիականացնելու իր աստվածաբանական համակարգը և վարդապետությունը: Հետևապես, ինչպես իրավացիորեն նշում է Դոբբենկովը, «Կրոնական մոդեռնիզմը պատմական ցանկացած դրսևորումներում ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ կրոնի հարկադրված հարմարում, յուրահատուկ ընդօրինակում պատմական իրականությանը: Կրոնական մոդեռնիզմը, ինչ ձևերով էլ այն արտահայտվի, միշտ հանդիսանում է սոցիալապես պայմանավորված երևույթ» (Áîâðâîüéîâ 1980: 13): Ռուս փիլիսոփա Նովիկովը ևս գտնում է, որ «արդիականացումը հարկադրված միջոց է, որը պայմանավորված չէ կրոնից կախված պատճառներով: Եվ արդիականացման այդ պատճառները չեն կայանում հենց կրոնի, այլ դրա գոյության օբյեկտիվ պայմանների մեջ» (Íîâèéîâ 1973: 8-9): Իսկ այդ օբյեկտիվ պատճառները հնարավորություն չեն տալիս կրոնին մնալու խիստ ավանդական և արխայիկ, այլ հարկադրում են, որպեսզի վերջինս իր գաղափարախոսությունն ու ուսմունքի հիմնադրույթները արդիականացնելու քայլեր անի և կրոնական աշխարհայացքն ու պատկերացումները համապատասխանեցի գիտության նոր նվաճումներին և ժամանակակից մարդու մտածողությանը:

Ժամանակակից մարդն այլ կողմնորոշիչներ է ընտրում իր աշխարհայացքի ձևավորման համար, որոնց մեջ իհարկե առկա է նաև կրոնականը, սակայն դա այլևս դոմինանտ չէ և էական, դետերմինացնող նշանակություն ու ազդեցություն չունի ժամանակակից այսպես կոչված աշխարհիկ մշակույթի վրա: Հետևաբար, կրոնի կարգավիճակն ու վարկանիշն այլևս բարձր չէ ինչպես աշխարհիկ կողմնորոշում ունեցող մշակույթի, այնպես էլ հասարակության գիտակցության ու պրակտիկայի, ինչպես նաև իրականության աշխարհիկ ըմբռնման մեջ: Իհարկե, խոսքը վերաբերվում է այս երևույթին որպես օրինաչափություն և ոչ թե բացառություն, որովհետև այսօր էլ կան բազմաթիվ հավատացյալներ այն էլ տարբեր կրոնների ու դավանանքների, որոնք ունեն ֆունդամենտալիստական դիրքորոշումներ և վերաբերմունք, ինչպես նաև բռնացի են հասկանում կրոնական՝ մասնավորապես քրիստոնեական ուսմունքի մի շարք դրույթներ և ավանդապատումներ:

Ժամանակակից մարդու աշխարհայացքային կողմնորոշումների հիմքում ընկած են առաջին հերթին, գիտությունը՝ որպես աշխարհի գիտական պատկերի հիմք, տեխնիկան՝ որպես աշխարհը օգտագործելու և մանիպուլյացնելու միջոց, գիտելիքի այլ տեսակները և այլն: Եթե անցյալի դիցաբանական աշխարհայացքի հիմքում ընկած հավատն առ գերբնական էակները (աստված, հրեշտակներ, չար ոգիներ և այլն) բնական էր (Kee 1971: xix-xx) և կազմում էր դրա էութենական առանձնահատկությունը, դրա առանցքը, ապա արդի աշխարհում կրոնականը, կրոնական աշխարհայացքը և պատկերացումներն ընդհանուր առմամբ այլևս անբնական են, անընդունելի և անհամապատասխան ժամանակակից մարդու, նրա աշխարհայացքի և դրա ձևավորման համար: Այս առումով ճիշտ է նկատել գերմանացի անվանի աստվածաբան Ռուդոլֆ Բուլտմանը՝ նշելով, որ «Սուրբ Գրքի աշխարհայացքը դիցաբանական է և հետևապես անընդունելի ժամանակակից մարդու համար, որի մտածողությունը ձևավորվում է գիտության կողմից և հետևապես այլևս դիցաբանական չէ» (Bultmann 1958: 36): Քրիստոնեական աշխարհայացքը դիցաբանական է, հետևապես ժամանակակից մարդը, ունենալով գիտական աշխարհայացք, չի կարող ընդունել ոչ այդ աշխարհայացքը, ոչ էլ դրանից բխող հետևանքները:

Հետևապես, քրիստոնեական կրոնի գաղափարախոսության ներկայացուցիչները՝ կղերականները և ինտելեկտուալ էլիտան՝ աստվածաբանները շատ լավ գիտակցում են, որ, եթե նրանք էական քայլերի չդիմեն՝ քրիստոնեական կրոնի բովանդակությունն ու վարդապետությունը համապատասխանեցնելու ժամանակակից աշխարհին, նույնիսկ որոշ էական զիջումների գնով, ապա քրիստոնեական գաղափարախոսությունը կդառնա անախրոնիկ, անընդունելի, անհամապատասխան, անկիրառելի, որի արդյունքում այն կդառնա մարգինալ և աստիճանաբար կդատապարտվի ոչնչացման: Ուստի, անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել այս ուղղությամբ, իսկ դա հնարավոր է իրականացնել միայն կրոնը, այս պարագայում՝ քրիստոնեությունն արդիականացնելու միջոցով:

Ընդամենը՝ արդիականացման հիմնական գործառույթը կրոնական գաղափարախոսությունը և ուսմունքը ժամանակակից մարդու գիտական պատկերացումներին, նրա ներկա սոցիո-մշակութային և պատմական միջավայրին ու իրականությանը համապատասխանեցնելն է: Այս իմաստով մոդեռնիզմը կրոնը չի դարձնում ժամանակակից, այլ ընդամենը փորձում է նրան հաղորդել նոր, ժամանակակից ոճ և ձև, տալ նոր շունչ և նորովի ներկայանալու հնարավորություն, որպեսզի վերջինս կարողանա պահպանել իր ազդեցությունը հասարակության և առանձին անհատի վրա:

Իհարկե, կրոնական մոդեռնիզմը միակ գործելակերպը չէ կրոնական գաղափարախոսության մեջ, որ փորձում է որոշակի զիջումների միջոցով պահպանել կրոնը և դրա ազդեցությունը հասարակության վրա: Կրոնական մոդեռնիզմին զուգահեռ գործում է նաև կրոնական ավանդապաշտությունը (տրադիցիոնալիզմը) և պահպանողականությունը, որոնք քիչ պակաս նշանակություն չունեն կրոնի և դրա հետևորդների համար: Ավելին, պետք է ասել, որ կրոնական մոդեռնիզմն ավելի շուտ տարածում ունի կրոնական կառույցի կամ եկեղեցու աստվածաբանների և բարձրաստիճան կղերականների և աստվածաբանական քննարկումների շրջանակում, իսկ դրա ազդեցության ոլորտն ու մասսայականությունը շարքային հավատացյալների մոտ բավականին թույլ է: Հետևապես, կրոնի մոդեռնիզացումն այդքան էլ էական ազդեցություն չունի հասարակ հավատացյալների պատկերացումների վրա և ոչ էլ էական փոփոխություններ է կատարում նրանց գիտակցության մեջ, քանի որ նրանց չի հետաքրքրում տեսական-աստվածաբանական մտակառուցումները և գաղափարները:

Կրոնական մոդեռնիզմը, որքան էլ փորձի «մաքրել» կրոնը՝ այն պահպանելու և ժամանակակից մարդկանց գիտակցությանը համապատասխանեցնելու համար, միևնույն է, չի կարող փոխել և զրկել կրոնին իր ուսմունքի հիմնադրույթներից և իր աշխարհայացքային էությունից: Սակայն անհնար է պատկերացնել կրոնական մոդեռնիզմն առանց աստվածաբանական մոդեռնիզմի, քանի որ կրոնական մոդեռնիզմի մտահղացումներն ու

նպատակներն իրականացվում են կրոնական հավատի տեսականացման և ռացիոնալ հիմնավորման՝ աստվածաբանության միջոցով:

Կրոնական մոդեռնիզմը չի առաջացել սոսկ աստվածաբանների սուբյեկտիվությունից, այսինքն այն պարզապես ներքին անհրաժեշտությամբ չի պայմանավորված կամ ուղղակի կամայական դրսևորում չէ, այլ դրա առաջացումը պայմանավորված է արտաքին, այն է՝ օբյեկտիվ անհրաժեշտությամբ:

Մոդեռնիզմի մեջ «միաձուլվում և յուրահատուկ մեկնաբանություն են ստանում սոցիալական և քաղաքական տարբեր իդեալները, բարոյական նորմերը և գիտական պատկերացումները, գեղագիտական և մշակութային արժեքները, որոնք կոնցեպտուալ նշանակություն են ունեցել կրոնական զանգվածային գիտակցության մակարդակում» (Íîàèèîâ 1973: 12): Իսկ աստվածաբանությունը ոչ միայն արձանագրում է կրոնական զանգվածային գիտակցության ձևափոխությունները, այլև ձգտում է նրանց նկատմամբ իրականացնել կարգավորիչ գործառույթ: Այս նպատակին հասնելու համար աստվածաբանությունը փորձում է դուրս գալ նախկին «աստվածաբանական չափորոշիչների» շրջանակից և արժևորել կենսական այն պայմանները, որոնք պայմանավորում են հավատացյալների գիտակցության փոփոխությունը: Քանի որ նման խնդիրը կարող է կատարել բարեփոխված աստվածաբանությունը, ապա, բնական է, որ բարեփոխման գործընթացն այսպես թե այնպես ներառում է կրոնական համակարգի բոլոր կողմերը:

Կրոնական մոդեռնիզմը փորձում է հաղթահարել կրոնական գիտակցության ճգնաժամը, քանի որ վերջինս սկսվում է այն ժամանակ, երբ այն այլևս անկարող է լինում առկա գաղափարական հենքի վրա տալ հավատացյալների համար ինչ-որ չափով ընդունելի որոշում կյանքի կարևոր հարցերի վերաբերյալ, երբ որոշակի պատմական պայմաններում կազմավորված դոգմատիկական կամ աստվածաբանական համակարգը և աշխարհի, մարդու ու աստծո մասին կրոնական ուսմունքները բախվում են կյանքի փոփոխվող պայմանների, ինչպես և փոփոխվող հասարակական գիտակցության հետ (Ãððäæä 1971: 34):

«Սկզբունքորեն, ցանկացած փոփոխություններ, - նշում է Դոբենկովը, - կրոնական գաղափարախոսության, եկեղեցու կազմակերպչական կառուցվածքի և արտակեղեցական գործունեության ուղղվածության և ձևերի մեջ, որոնք տեղի են ունեցել պատմական իրականության փոփոխությունների ազդեցության ներքո, իր ժամանակի համար կարող են որակվել որպես մոդեռնական» (Ãîðäîüèîâ 1980: 14): Այդ փոփոխությունների բնույթը, ինչպես նաև կրոնի արդիականացման յուրահատկությունը պայմանավորված են եղել օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող սոցիալական պայմանների և միջավայրի, ինչպես նաև ժամանակին ադեկվատ լինելու անհրաժեշտությամբ: Եվ քրիստոնեության բազմադարյա պատմությունը ցույց է տալիս, թե ինչպես է փոխվել կրոնական մոդեռնիզմի դեմքը՝ կախված որոշակի կոնկրետ սոցիալ-պատմական պայմաններից, որոնք նպաստել են դրա առաջացմանը: Ընդամին՝ կրոնական մոդեռնիզմն անավարտ ծրագիր և գործընթաց է:

Ժամանակակից կրոնական մոդեռնիզմի բողոքական տարատեսակն ավելի արտահայտիչ ու ուժեղ էր, քան դրա կաթոլիկական կամ ուղղափառ տարատեսակները, քանի որ բողոքականության մեջ ի սկզբանե ուժեղ են եղել մոդեռնական միտումները: Բողոքական աստվածաբաններն ավելի համարձակ կերպով են մուտք գործել կրոնական գաղափարախոսության ոլորտը, ավելի ազատ են գործել այդ գաղափարախոսության բովանդակության փոխակերպության հարցում, ինչպես նաև արդի սոցիալ-պատմական իրականությանն այն համապատասխանեցնելու գործում: Ժամանակակից բողոքական աստվածաբանական մոդեռնիզմը համեմատած կրոնական մոդեռնիզմի կաթոլիկական և ուղղափառ աստվածաբանությունների ոչ միայն ավելի ռադիկալ էր իր նկրտումներում, այլև ավելի բազմաբնույթ և բազմադեմ էր իր դրսևորումներում: Դա բացատրվում է նրանով, որ բողոքականությունն ի սկզբանե չունեւ մեկ միասնական եկեղեցի և կենտրոնացված եկեղեցական կառույց. դա ապակենտրոնացված կրոնական շարժում էր, որն ուներ մի քանի

ուղղություններ ու չունե՞ր աստվածաբանական ամուր ավանդույթներ: Բողոքականությունը, ի տարբերություն կաթոլիկության և ուղղափառության, միշտ եղել է քրիստոնեության մեջ այն ճկուն, շարժունակ և արագ արձագանքող տարատեսակը, որը միշտ փորձել է համապատասխանել սոցիո-մշակութային և պատմական իրականությանն ու պայմաններին և, չունենալով սերտ կապեր ինստիտուցիոնալ եկեղեցու և աստվածաբանական ավանդույթների հետ, կարողացել է արագ կողմնորոշվել նոր իրավիճակում և հարմարվել հասարակության մեջ տեղի ունեցող փոփոխություններին:

Մա էր պատճառը, որ բողոքական աստվածաբաններն առաջինը սկսեցին զբաղվել «նոր», «բարեփոխված» քրիստոնեության» (Օձձեմիձե՝ 1973: 3) որոնումներով և շատ հեռուն գնացին քան կաթոլիկ և ուղղափառ աստվածաբանները: Բողոքական աստվածաբանները և եկեղեցականները պատրաստ էին ժամանակակից աշխարհի հետ «երկխոսության»: Նրանք պատրաստ էին աստվածաբանության, եկեղեցու ուսմունքի և կառուցվածքի, եկեղեցական գործունեության ու պրակտիկայի ձևի և մեթոդի հարցերում էական զիջումների, անգամ արմատական փոփոխությունների գնալ, քանի որ լավ գիտակցում էին, որ խաղաքարտի վրա է դրված կրոնի և եկեղեցու ճակատագիրը ժամանակակից աշխարհում (Աիձձիւմիձ 1980: 12): Հետևապես, ժամանակակից բողոքական մոդեռնիզմն իր նորագույն դրսևորումներում կարող է յուրակերպ դերակատարություն ունենալ՝ բացահայտելու համար «այն գործընթացների էությունը, որոնք տեղի են ունենում ժամանակակից կրոնական գիտակցության մեջ» (Աիձձիւմիձ 1980: 15) և, դրանով իսկ, առաջ անցնել կրոնական այլ ուղղությունների ներկայացուցիչներից և որոշել այն մոտեցումը, որը և իրենք, և այլ դավանանքների ներկայացուցիչները կարող են գործածել կրոնի արդիականացման խնդրին հանգուցալուծում գտնելու, ինչպես նաև նոր ուղիներ փնտրել կրոնը փրկելու և ճգնաժամային վիճակից դուրս բերելու համար:

Բողոքական աստվածաբանական մոդեռնիզմի ներկայացուցիչների այսպիսի մտահոգությունը և նրանց կողմից կրոնի՝ մասնավորապես քրիստոնեության, այսպիսի ըմբռնումն էապես տարբերվում էր պահպանողական կամ ավանդական աստվածաբանների և կղերականների դիրքորոշումից: Նրանք գիտակցում էին, որ եթե չձեռնարկեն կտրուկ, արմատական միջոցներ, վերանայելու, վերամեկնաբանելու ավանդական քրիստոնեության բովանդակությունն ու գաղափարախոսությունը, ապա վտանգված կլինի քրիստոնեության ճակատագիրն առհասարակ: Հետևապես, աստվածաբանությունն այլևս չի կարող գնալ այն ճանապարհով, որով մինչ այդ գնացել էր քրիստոնեական եկեղեցին: Այլևս հնարավոր չէր շրջվել այս աշխարհից, ինքնամեկուսացվել և ապրել ինչ-որ մտացածին գաղափարներով և պատրանքներով, այլ անհրաժեշտ էր դառնալ դեպի այս աշխարհը, փոխել մարդու սոցիո-մշակութային միջավայրը և բարեկարգել հասարակական կյանքը: Այլ կերպ կարելի է ասել, որ անհրաժեշտ էր ստեղծել քրիստոնեության այնպիսի ձև, որն այլևս չէր ունենա այնկողմնային, «երկնային» նկրտումներ և միտումներ, այլ այսկողմնային, «երկրային» միտվածություն, ուղղված դեպի այս աշխարհը, այս կյանքը, ռեալ իրականությունը: Հարկավոր է ապրել ոչ թե պատրանքներով, այլ ռեալ կյանքի հոգսերով և խնդիրներով, ուստի ինստիտուցիոնալ քրիստոնեությանը պետք է տալ սոցիալական ուղղվածություն և նշանակություն: Բնականաբար, նման մոտեցումը և վերաբերմունքը անպայմանորեն պետք է իր ազդեցությունն ունենար նաև քրիստոնեական գաղափարախոսության և ուսմունքի հիմնադրույթների վրա, որոնք էական, նույնիսկ ռադիկալ փոփոխության պետք է ենթարկվեին:

Այսպիսով, ինչպես ԱՄՆ-ում, այնպես էլ Արևմտյան Եվրոպայում կրոնական (բողոքական) մոդեռնիզմը պահանջում էր կրոնական աշխարհընկալման ողջ ավանդական համակարգի, աստվածաբանական հիմնական հասկացությունների, քրիստոնեական աստվածաբանության բովանդակության, ձևի, առարկայի և նպատակի ռադիկալ վերամեկնաբանություն ու վերաարժևորում: Կրոնական (բողոքական աստվածաբանական) մոդեռնիզմն արտահայտում էր իր անբավարարվածությունն այն բանում, որ քրիստոնեությունը,

ՔՈՉԱՐՅԱՆ ՌՈՍԻԿ

Փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, ՀՊՄՀ սոցիոլոգիայի և սոցիալական աշխատանքի ամբիոնի ասիստենտ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԵՐՄԵՆԵՎՏԻԿԱՆ .

ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄՆԵՐԸ՝ ԸՍՏ ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅՈՒ ՊԱՏՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԻ

Իմաստությունը և ճշմարտության (տեսականի) և բարու (գործնականի) հասկացումն ու կատարումն է՝ ըստ մարդկային կարողության:

1. Պատմության և հերմենևտիկայի հարաբերությունը չի ներկայանում որպես առանձին և ուրույն գիտաճյուղերի հարաբերություն: Հերմենևտիկայի խնդրակարգը սկզբունքորեն ներկա է պատմության մեջ: **Հասկացման ու մեկնաբանության խնդրակարգն անհրաժեշտորեն ու հենց հիմնարար ներհուսված է պատմության որպես այդպիսին գոյությունում:** Այս իրողությունը բազմիցս նշվել է պատմաբանների՝ Ռանկեի, Դրոյզենի, Ռ. Քոլինգվուդի, Մ. Բլոկի ու այլոց աշխատություններում:

Ռ. Քոլինգվուդը գրում է. «Պատմությունը փաստական տվյալների (evidence) մեկնաբանությունն է» և ավելացնում՝ «...պատմաբանները կհամաձայնվեն, որ պատմական ընթացակարգը կամ մեթոդը, ըստ էության, բովանդակվում է փաստական տվյալների մեկնաբանության մեջ» (ընդգծումները հոդվածագրինն է՝ Ռ. Ք.): Եվ բնականաբար, որպեսզի ինչ-որ բան մեկնաբանվի, այն պետք է հասկացվի:

Հայտնի միջնադարագետ և պատմության տեսաբան Մարկ Բլոկը պատմության որպես այդպիսին գոյությունում «հասկացման» ու «մեկնաբանության» անհրաժեշտության մասին նշում է ուղղակիորեն ու նաև անուղղակիորեն, երբ խոսում է կոնկրետ պատմական իրողություններից, անգիր և-կամ գրավոր աղբյուրներից ու վկայություններից, մշակութային ու քաղաքակրթական և ուրեմն՝ պատմական, հետքերից, ինչպես նաև հենց պատմական տեքստերից իմանալի իսկությունների ու իմաստների բացահայտման վերաբերյալ: Ինչպես տեսնում ենք, Ռ. Քոլինգվուդի և Մ. Բլոկի պատմագիտական հայեցակարգում պատմության գոյությունում հերմենևտիկական խնդրակարգի ներկայությունը անհրաժեշտ ու նախընտրելի մեթոդի խնդիր է իսկության բացահայտման, որով և՛ պատմության որպես գիտություն գոյության ու կատարելագործման հարակայության:

Պատմության և հերմենևտիկայի այս փոխառնչությունը մանրակրկիտ ուսումնասիրվել է նաև հերմենևտիկայի տեսաբանների՝ Վ. Դիլթայի, Գ. Շպետի, Հ.-Գ. Գադամերի, Պ. Ռիկորի կողմից: Հերմենևտիկայի խնդրակարգը անհրաժեշտորեն ու նաև նախընտրելի պիտոյականությամբ ներկա է և՛ պատմիչ հեղինակի հետազոտությունում ու շարադրանքում, և՛ ամենայն անձանց կողմից պատմության ընթերցանությունում:

Այն, նախ և առաջ, ներկա է պատմաբան հեղինակի **հետազոտությամբ** մարդկային իրողությունների իսկությունը, ըստ մարդկային իր կարողության, հասկացման մեջ: Հեղինակն առնչվում է **իսկության ներկայության** խնդրին՝ հասկանալով ու մեկնողաբար բացորոշմամբ ամրագրելով այն: Պատմությունը իր հետազոտական փուլում կայանում է որպես **իսկության բացահայտություն ու հենց ներկայություն՝ հասկացման ուղիով ու հենց ճշմարտորեն կազմակերպված հասկացման մեջ:**

Պատմության շարադրանքում ևս առնչվում ենք իսկության ներկայության խնդրին: Պատմության շարադրանքում իրագործվում է եղելությունների՝ արդեն հետազոտության փուլում նախապես **հասկացյալ իսկությանն աղեկվատ պատմում:** Ավելին՝ շարադրանքում

պատմիչ հեղինակն առնչվում է, պատմվող իսկության ադեկվատությունն անխախտ պահելու պայմանով, այդ իսկությունը մարդկային հասկացման կարողությանն այնկերպ ու այնչափ մեկնողաբար բացորոշմամբ մատուցելու խնդրի հետ, որ տեքստով (ասված իսկությունը) ընթերցողի հասկացման ձգտմանն ու ջանքին ներկայանա նույնորոշելի ու կրկնորոշելի իր որպիսությամբ:

Պատմությունը կարող է կայանալ ըստ իր կոչման և ուրեմն՝ նախընտրելի իսկությամբ միմիայն այնժամ, երբ իբրև *հետազոտություն*՝ կայանա որպես աշխարհի, որում և՛ մարդկային ինքնության, կյանքի ու մշակույթի, նշանակալի եղելումի իսկությունը հայտող իմաստների ու դրանց պատճառականությամբ ներկայացված միահյուսության հասկացում և, իբրև *շարադրանք*, մեկնողաբար հյուսմամբ ներկայացված բացորոշություն: Պատմությունն իր այսկերպ կայացմամբ՝ բացահայտում է հասկացման ու մեկնաբանության հիմնախնդիրների արմատական ու հիմնարար ներկայությունն իրենում և ուրեմն՝ *հերմենևտիկայի* սկզբունքորեն անհրաժեշտ ու նաև նախընտրելի մասնակցությունը «պատմության որպես այդպիսին գոյության իսկության բացորոշման» խնդրակարգում: **Պատմությունը որպես այդպիսին՝ և՛ որպես հետազոտություն, և՛ որպես շարադրանք, կայանում է հասկացմամբ ու մեկնությամբ իսկության ներկայություն իրագործվելով:**

Հասկացման և մեկնաբանության խնդրակարգը ներկա է նաև ընթերցողի կողմից պատմության տեքստի ընթերցանությունում: **Պատմությունը որպես շարադրանք, որում և՛ հեղինակի կողմից հասկացված իմաստի մեկնողաբար բացորոշմամբ իրագործված ամրագրում, հղված է ընթերցողի հասկացմանը:** Պատմողաբար ասվածում իրագործվում է եղելությունների իսկության ներկայություն ընթերցողի հասկացման ձգտող մտքին: Ավելին՝ պատմությունը արդեն հասկացված և-կամ խորհրդածությամբ **Էական** նկատված իմաստները մեկնողաբար բացորոշությամբ հղում է ընթերցողի հասկացմանը, դիտավորություն, ըստ այդմ՝ կերպարանում ու կատարում ունենալով՝ նաև կենսագործել հասկացված **իսկության և իմաստության խորհուրդի ներկայության հնարավորություն** ամենայն «ընթերցասերի»¹ և «ուսումնասերի»² ինքնության ու այլոց հետ համակեցության ներկայում ու ապագայում: Եվ հերմենևտիկական խնդրակարգը ներկա է նաև «պատմության տեքստ-ընթերցող» ընթերցանության հարաբերությունում՝ «ուսումնասեր» անձանց կողմից պատմվող իսկությունների բացահայտմանն ուղղված հասկացման ու մեկնաբանության ձգտման ու ջանքի գործադրման մեջ:

Պատմության որպես այդպիսին գոյության մեջ քննության առնելով հասկացման ու մեկնաբանության խնդրակարգը, անշուշտ, առավել դյուրին է այն նկատել պատմիչի պարագայում, քանզի «պատմություն-ընթերցող» իրադրությունում համարվում է, որ պատմությունն նախապես արդեն կայացել է իր որպես այդպիսին գոյությունում, և ընթերցման հարաբերությունում հասկացման ու մեկնաբանության խնդիրը անմիջականորեն չի վերաբերում պատմության **գոյության** խնդրին: Սակայն **պատմության գոյությունն ինքնանպատակ չէ:** Պատմությունը հասկանալով ու իր պատմամբ՝ մեկնողաբար բացորոշելով իսկություն, ըստ էության, պատմում է իմաստություն, որով և իմաստության կոչում ընթերցող ու հասկացման ձգտող՝ «ուսումնասեր» ամենայն անձանց ինքնությունն ու կենսակերպը: **Պատմության (պատմագիտության) որպես այդպիսին գոյությունը կոչված է մարդու ինքնահասկացմանը՝ նրա ինքնությանն առնչվող ամենայնի (աստվածային ու մարդկային իրողությունների) կյանքում եղելումի իսկության և հենց այդ առնչության բուն նշանակության հասկացմամբ ու մեկնողաբար բացորոշմամբ:**

2. Պատմագիտության ու նաև պատմափիլիսոփայության համար Էականորեն նշանակալի դիտավորություն և ըստ այդմ՝ կերպարանում ու կատարում է՝ հասկանալ ու մեկնողաբար բացորոշել ընդհանրապես **պատմության բնությունը** և-կամ **պատմության և, մասնավորապես, հայոց պատմության որպես այդպիսին գոյության իսկությունը հայտող իմաստը, որում և՛ իմաստության խորհուրդը, ըստ Մովսես Խորենացու պատմագիտական հայեցակարգի:**

Գիտական ուսումնասիրության այսկերպ հասկացված խնդրակարգն իրենում նկատի ունի՝ պատմության իսկություն որոնող խորհրդածությունը և պատմության բնությունը բացահայտող մտքի բանաձևը տեսանել կոնկրետորեն հայոց պատմության նկատմամբ կիրառության մեջ: Խնդրակարգի լուծումն իր լրումին կարող է հասանել, եթե պատմության որպես այդպիսին գոյությունը բաղկացնող և իսկությունը բացահայտող էական առանձնահատկությունները մեկտեղելով՝ բացորոշ ու կարճառոտ ձևակերպվի պատմության սահմանումը, ըստ Խորենացու հայեցակարգի:

Իսկ ինչո՞ւ է անհրաժեշտ ու նախընտրելի՝ սահմանել պատմությունը: Դավիթ Անհաղթը գրում է. «եթե կամի ոք յաղագս իրի ուրուք ճշմարտաբար խորհել և մտածել, պարտ է նախ զիտել զնորին իրի բնութիւնն, այսինքն՝ զսահմանն» (Դավիթ Անյաղթ: 1980, 38): Քանզի «սահման է բան կարճառոտ, յայտնիչ բնութեան ենթակայ իրի» (Դավիթ Անյաղթ: 1980, 40-42): «Պատմություն» գոյավորի գոյության իսկության վերաբերյալ ամենայն խորհրդածությունն ի մի բերող ու կարճառոտ բանաձևմամբ պատմության բնությունը բացահատող միտքը «պատմության» սահմանումն է: Ինչպիսի՞ հարցադրության կարգով կարելի է բացահայտել պատմության բնությունը, նույնն է, թե՛ պատմության որպես այդպիսին գոյության իսկությունը: «Պատմություն» գոյավորի որպես այդպիսին գոյության իսկության հասկացումն ու մեկնողաբար բացորոշումը և ամփոփիչ արդյունքում՝ նաև պատմության սահմանման բանաձևի որոնումի խնդրակարգն ու ուղին հնարավոր ու նախընտրելի է կազմակերպել, խորհրդածությունն իրագործելով ըստ հերմենևտիկայի մեթոդաբանական հայեցակարգի և Դավիթ Անհաղթի աստվածաբանող իմաստասիրության ուսուցանության, հարցադրելով թե՛ «**ի՞նչ է**» և «**ինչպիսի՞ ինչ է պատմությունը**»:

3. Այսպիսով, ո՞րն է պատմության սահմանումը, ըստ Մովսես Խորենացու: Իսկ Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց» աշխատության մեջ կա՞, արդյոք, «պատմության» և-կամ «հայոց պատմության» բացորոշ սահմանում: Մովսես Խորենացին իր պատմագիտական հայեցակարգը այդ աշխատության մեջ ներկայացնում է ոչ հավաք մեկտեղյալ ամփոփությամբ, այլ՝ տեղ առ տեղ, զանազան էջերում սփռվածությամբ: Նրա աշխատությունում կարելի է բացահայտել պատմության բնության հստակ ըմբռնում և ուսուցանություն: Նրա պատմական երկում արտահայտված տեսական բնութի մտքերում «ի պահ տրված» ու ոչ միշտ ուղղակի մտադրությամբ ու բացորոշ բանաձևով ընթերցողին հղվածությամբ՝ հասկանալի ու մեկնորոշելի են դառնում **պատմումի վարդապետական եղանակը**³ (Քոչարյան: 2006a, 4-12) և այդկերպ հայեցմամբ ու պատմամբ՝ **բուն ասվածը**⁴ (Քոչարյան: 2006a, 14-21), որոնք և իմաստային տեսադաշտ են բացահայտում իրենցից հետևողականորեն բխող իմպլիկացիաների:

Ըստ իս, տեքստով ասվածի իմաստության ուսումնասեր և հասկացման ու մեկնողաբար բացորոշման ձգտող ամենայն ընթերցողի, առավել ևս՝ հետազոտող պատմաբանի ու իմաստասերի համար էական է հասկանալ ոչ միայն այն, թե ինչ է ասված տվյալ տեքստում կոնկրետաբար, այլև թե ինչ իմաստային հորիզոն (Гадмер: 1988, 358-363, Քոչարյան: 2006, 136-138, 145-146, 148-149) է բացվում այդ ասվածով և ուրեմն՝ ինչ է հետևում ասվածից պատմության տեսության և հենց պատմության իսկության բացահայտման համար: Ուսումնասիրության բուն ու հենց նախընտրելի նպատակն է, ավելի ճիշտ՝ **նպատակը պե՛տք է լինի**՝ ամենայն պատմիչների երկերի, նույնաբար և՛ Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց» աշխատության, հետազոտությամբ՝ հասկանալ տեքստում և-կամ տեքստով կոնկրետորեն ասվողը և վերամտածելով **հեղինակային միտքը**, երբեմն **նույնիսկ շարունակելով ու իր կատարումի լրումին բերելով դրանում ներկա որևոր իմպուլսները**, անհրաժեշտ ու նաև նախընտրելի **պիտոյականությամբ լրացնել մտքի շարժը դեպի իր կատարումը՝ եղելումի իսկությունը հայտող իմաստի, որում և՛ իմաստության խորհուրդի բացահայտմանը, և հասու լինել պատմությամբ հայտնյալ իմաստությանը**:

4. Այդկերպ մոտեցմամբ՝ Մովսես Խորենացու պատմագիտական հայեցակարգում բացահայտելի են դառնում պատմության որպես այդպիսին գոյության իսկությունը բացորոշող՝ էականորեն նշանակալի բազմաթիվ սահմանումներ: Պատմությունը կարելի է սահմանել ըստ իր ուսումնասիրության առարկայի և ըստ իր կատարումի՝ առանձնաբար ու տեսական, և կարելի է նաև սահմանել ըստ առարկայի ու կատարումի՝ միասնականորեն, տեսական ու գործնական:

Ո՞րն է **պատմության առարկան**: Նրա հայեցակարգիում պատմության սահմանումների առանձնահատկությունները հստակ նկատելու համար հարկ է դրանց նկատմամբ համեմատական կարգով դիտարկել պատմության այլ սահմանումներ ևս: Արիստոտելն այս առնչությամբ գրում է. «Պատմիչը խոսում է իրական պատահումի մասին» (Արիստոտել: 1984, 655): Ըստ նրա, պատմությունն առավելապես խոսում է եզակիի մասին, ի տարբերություն պոեզիայի, որը խոսում է ընդհանուրի մասին» (Արիստոտել: 2000, 157): Եվ «եզակին այն է, օրինակ, թե **ինչ արեց** Ալկիվիադը կամ **ինչ պատահեց** նրան (*ընդգծումները՝ Ռ. Ք.*)» (Արիստոտել: 2000, 157): Այսպիսով, ըստ Արիստոտելի, **պատմության առարկան՝ իրապես պատահածն ու կատարվածն է**, այսինքն՝ եղելություն դարձած իրադարձություններն ու մարդկային գործերը: Կարելի է նաև ավելացնել, որ հին հունական ոչ առասպելապատումի, այլ՝ պատմագիտության մեջ պատմության առարկան՝ իրադարձություններն ու գործերն են, որ և՛ իրենց պատահման իրական տեղում ու ժամանակում՝ պատճառով հանդերձ, ենթակա են հետազոտությամբ բացահայտման ու ամրագրության: Արիստոտելյան այդկերպ բնորոշմամբ՝ պատմության առարկայի մեջ սկզբունքորեն ընդգրկվում է **ամենայն** եղելություն, այն սկզբունքային չափանիշով, որ իրապես տեղի է ունեցել և անհարկի է այն բացարկել, այլ՝ հարկ է հասկանալ ու մեկնողաբար պատմամբ՝ բացահայտել ամենայն եղելության իսկությունը: Պատմության առարկայի այսկերպ բացորոշմամբ՝ պատմության արիստոտելյան սահմանումը կունենա հետևյալ տեսքը:

Պատմության՝ ըստ առարկայի սահմանում.

Պատմությունը գիտություն է՝ իրապես պատահածն ու կատարվածը՝ պատճառով հանդերձ հետազոտող:

Արիստոտելյան այս բանաձևը կարելի է վերաձևակերպել նաև այլ կերպ.

Պատմությունը գիտություն է՝ կյանքի համայն եղելումը՝ պատճառով հանդերձ հետազոտող:

Սահմանման այս բանաձևում «եղելում» հասկացության միջոցով պատմության առարկայում ընդգրկվող մարդկային իրողությունների ժամանակային որոշարկումը՝ որպես նախկինում ու նաև ներկայում կատարված, արդեն իսկ արտահայտվում է սահմանման մեջ: Ուսումնասիրության ենթակա իրողությունների ժամանակային որոշարկումն ունի պատմությունն էացնող, այսու և՛ էական նշանակություն պատմության որպես այդպիսին գոյության համար, ուստի սահմանման մեջ այն կարող է նշվել նաև առավել բացորոշությամբ:

Պատմությունը գիտություն է՝ կյանքի անցյալ և-կամ ներկա եղելումը՝ պատճառով հանդերձ, հետազոտող:

Պատմության բնությունն ըստ իր առարկայի բացահայտող այս բանաձևը արիստոտելյան սահմանման մեջ նշվող՝ մարդկային կյանքի ամենայն իրողություններն իր առարկայում բովանդակող՝ հնարավոր ու իրավ մի սահմանում է: Մակայն, սկզբունքորեն այդպիսին է, արդյոք, պատմությունը՝ ըստ իր կոչման և առավել նախընտրելի ու կատարյալ իր գոյության իսկության:

Պատմագիտության կայացման ողջ ընթացքում մշտապես արտահայտվել են պատմատեսական բնույթի մտորումներ և երբեմն ձևակերպվել ամբողջական տեսություններ, որոնցում ոչ միշտ հստակ ու որոշակիորեն ձևակերպվել են նաև պատմության սահմանման բանաձևեր: Պատմության որպես գիտություն հասկացման ու սահմանման խորհրդածություններ իրագործվել են նաև ժամանակակից շրջանում: Մովսես Խորենացու պատմագիտական հայեցակարգում պատմատեսական բնույթի խորհրդածությունները և դրանցից նաև արտածելի պատմության՝ ըստ առարկայի և ըստ կատարումի սահմանումները, ըստ իս, էական

առանձնահատկությունն ու առինքնող նշանակությունն ունեն պատմության որպես այդպիսին գոյության ինքնահասկացում իրագործող՝ ոչ միայն նախկին, այլև ժամանակակից պատմագիտության տեսաբանող մտորումների ու նաև սահմանումների համեմատ: Այս առնչությամբ՝ հատուկ հետաքրքրության է արժանի հայտնի միջնադարագետ ու հենց ժամանակակից պատմաբան, պատմության տեսական խնդիրների քննարկումների ջատագով ու նորարար՝ Մարկ Բլոկի պատմատեսական խորհրդածություններում պատմության, որպես գիտության սահմանումները համառոտ հիշատակելը:

Փորձելով ձևակերպել պատմության իր ըմբռնումը, Մ. Բլոկը նախ՝ հիշատակում է «պատմություն» տերմինի հին հունական՝ «հետազոտություն» իմաստը (Блок: 1986, 15) և մտորում՝ «Լեզուն պահպանում է «պատմություն» անունը ժամանակի մեջ տեղի ունեցող փոփոխությունների ամենայն հետազոտության համար» (Блок: 1986, 15): Նրա այս մտքում արդեն իսկ ներկա է պատմության սահմանում, ըստ որի՝ **պատմությունը գիտություն է՝ ժամանակի մեջ տեղի ունեցող փոփոխությունը հետազոտող:** «Պատմություն» տերմինի այս կերպ գործածության, որում և՛ պատմության ըմբռնվածության, պրակտիկայում արձանագրելով տարբեր գիտությունների խնդրո նյութի պատմական հետազոտության չտարբերակվածությունը «պատմիչների պատմությունից», նա պատմության առարկայի ճշտորոշման միջոցով պատմության բնության բացահայտությանն ուղղված մտորումների հետևողական ընթացքով հարցնում է. «Ի՞նչ է տեղի ունենում ամեն անգամ, երբ պիտոյաբար պահանջվում է պատմության միջամտությունը» և անմիջապես պատասխանում է. «Մարդկային ի հայտ գալը» (Блок: 1986, 17): Այդ միտքը լրացնելով, Բլոկը վերհիշում է վաղուց ի վեր հայտնի միտքը, թե՛ «պատմության առարկան մարդն է» և ճշտում՝ «ավելի ստույգ՝ մարդիկ» պատճառաբանելով, թե՛ «զանազանի մասին գիտությանն առավել համապատասխան է ոչ թե եզակի թիվը ..., այլ՝ հոգնակի...» (Блок: 1986, 17): Հիրավի, պատմությունը գործ ունի մարդկային իրողությունների հետ, և, սակայն, նկատելի է նաև, որ այդ միտքը հումանիտար և սոցիալական այլ գիտությունների շարքի մեջ պատմությունը որպես այդպիսին դեռևս ոչ լիովին առանձնահատկող բանաձև է, այլ՝ նրանում բացորոշվում է պատմության ուսումնասիրության առարկայական տիրույթի դեռ միայն ամենաընդհանուր սեռային բնույթը: Պատմության առարկայի, հիմնավորությամբ հանդերձ, առավել որոշարկման հասնելու իր մտորումները շարունակելով, հայտնի միջնադարագետը գրում է. «...ամենաչոր՝ իրենց ստեղծողներից լիովին օտարացյալ, փաստաթղթերի ու ինստիտուտների ետևում պատմությունը կամենում է տեսնել մարդկանց...» (Блок: 1986, 18-19), և ինչպես Լյուսիեն Ֆերն է ասում՝ տեսնել «ոչ թե նա մի մարդու և ոչ երբեք պարզապես մարդուն, այլ՝ մարդկային հասարակությունները, կազմակերպված խմբերը» (Блок: 1986, 201): Վերոբերյալ միտքը, թե՛ պատմությունը գիտություն է մարդկանց մասին, կոնկրետորեն պատմության յուրահատկությանը համապատասխան ձևակերպելու, որով և՛ պատմության ուսումնասիրության առարկան ճշտորոշելու համար, Մարկ Բլոկի ավելացնում է. Երբ պատմաբանը մտածում է մարդկային մասին, «միջավայրը, որում շարժվում է պատմողական միտքը, տևողության կատեգորիան է», և այդ կերպ ըմբռնված «պատմության ժամանակը պլազմա է, որում լողում են մարդկային ֆենոմենները, կարծես թե միջավայր է, որում և կարող են հասկացվել այդ ամենը (Блок: 1986, 18-19): Եզրակացնելով՝ Մարկ Բլոկը սահմանում է պատմությունը՝ ըստ առարկայի. **Պատմությունը գիտություն է՝ մարդկանց՝ ժամանակի մեջ ուսումնասիրող** (Блок: 1986, 18-19): Ի մի բերելով իր մտորումները պատմության առարկայի վերաբերյալ, նա մեկ այլ էջում գրում է. «**Պատմության առարկան, ճշգրիտ և վերջնական իմաստով, մարդկանց գիտակցությունն է...**» (Блок: 1986, 86): Իսկ մեկ այլ էջում պատմական վկայությունների նկատմամբ հասարակության հոգածության խնդրին անդրադառնալով, Մ. Բլոկը ոչ ուղղակի դիտավորությամբ՝ պատմությունը սահմանում է որպես **հասարակության բանականորեն կազմակերպված և՛ հիշողություն, և՛ ինքնաձանաչողություն** (Блок: 1986, 44) (ընդգծումները՝ Ռ. Ք.):

Վերոբերյալ սահմանումներով՝ պատմությունը, կարելի է ասել՝ պատմության բնությունը և՛ կամ պատմության որպես այդպիսին գոյությունը, այնպիսին է, որ **նրանում պարզապես ասման կամվերասման կարող է բերվել ու կրկնվել բազմայլ, որևոր ու զանազանակերպ խնդիրների առնչությամբ կյանքում տեղ գտած, նախկինում իրագործված ու նաև ներկայում դեռ շարունակական՝ հասկացման ու ինքնահասկացման անխսկությունը** ևս: Ըստ Մովսես Խորենացու հայեցակարգի, պատմության կոչումը և գոյության իսկությունը հայտող իմաստն այն չէ, որ նրանում սոսկ ասման բերվի կյանքի անցյալ և՛ կամ ներկա եղելումը և, այդպիսով, պատմությունը նույնանա կամ նմանվի կյանքի իրադարձությունների, արդեն եղելական ու նաև անելիք գործերի **հասկացման** ու նաև **ինքնահասկացման որպիսությունների ու հարաբերակցության** խառնաշփոթ ու այլևայլ շահերով խեղակերպ, ինքնակամ ու կամայածին և այսկերպ՝ անխսկական եղելությանը: **Պատմության գոյության իմաստն այն չէ, որ նրանում պարզապես ասման կամ վերասման բերվի ու կրկնվի բազմայլ, որևոր ու զանազանակերպ**

խնդիրների առնչությամբ կյանքում տեղ գտած, նախկինում իրագործված ու նաև ներկայում դեռ շարունակական՝ հասկացման ու ինքնահասկացման անխկությունը:

Վերոբերյալ արհեստողջական սահմանման մեջ հաշվի չի առնված **մարդկային ընտրության** սկզբունքային պահը՝ բարենշանակ իր կերպավորմամբ, և անտեսված է այն, որ մարդը, մարդկային իմացությունը և հենց գիտությունը չի կարող ընդգրկել աշխարհի, որում և՛ մարդկային կյանքի, եղելությունների համայն ու բովանդակ ամբողջությունը:

Պատմության առարկայի վերաբերյալ այս խորհրդածության միևնույն «խնդրո բանին» է առնչվում Մարկ Բլոկը, երբ հարցնելով, թե՛ «ի՞նչ է պատմությունը» (Блок: 1986, 15) և մեջբերելով հանրաճանաչ պատասխանը, թե՛ «պատմությունը գիտություն է անցյալի մասին» (Блок: 1986, 16), այդ բանաձևի և դրանով մեկնորոշվող պատմության բնության ու որպես այդպիսին գոյության իմաստի քննական խորհրդածությամբ ու աստիճանաբար ճշգրտմամբ՝ փորձում է հասկանալ ու ամրագրել պատմության առարկայի իր ընկալումը, որով և՛ պատմության որպիսությունը: Պատմության որպես այդպիսին գոյության հասկացմանը և հենց նրա առարկայի որոշարկմանն ուղղված իր մտորումները կազմակերպելով, Մ. Բլոկը գրում է. «Միտքն իսկ, որ անցյալը որպես այդպիսին կարող է լինել գիտության առարկա, անհեթեթ է: Ինչպե՞ս կարելի է առանց նախապես մաղելու, բանական ճանաչողության առարկա դարձնել ֆենոմենները՝ իրենց մեջ ընդհանուր ունեցող լոկ այն, որ մեզ ժամանակակից չեն» (Блок: 1986, 18-19): Հիրավի, պատմության առարկա դառնալու համար ամենին էլ բավական չէ, որ ինչ-որ բան լինի սուսկ կատարված ու արդեն անցյալ մի եղելություն:

Վերոբերյալ բանաձևերում արտահայտված պատմության ըմբռնմանն ուղղված էական հարցն այն է, թե՛ գիտություն է և իրենում ու հենց իրենով՝ իմաստության ինքնահասկացման ու կենագործության հնարավորություն ընձեռում է, արդյոք, պատմության այն մոդուսը, որն իմաստի ոլորտում ու կյանքում սուսկ վերականգնում ու վերստին ներկա է դարձնում նախկինում եղելական ճիշտն ու սուտը, բարին ու չարը, կենարարն ու ոչնչարարը՝ չիրագործելով և ոչ մի ընտրություն և-կամ նախընտրություն:

Պատմությունը «անսիրտ ու անհոգի» մեխանիզմ չէ, այլ՝ մարդկային գիտություն՝ կյանքի իրողությունների վերաբերյալ, իսկ մարդկային մտքերում, խոսքերում, գործերում ու բովանդակ կյանքում, որպես պոտենցիա ու նաև իրագործվածություն, մշտապես ներկա է անձի բանական բնությանը ներհատուկ **նախասիրությունը, հոժարումն ու ընտրությունը:** Պատմության տողերում ու ողջ տեքստում բովանդակյալ ասելիքում պատմիչը ներդրել, որով և՛ իմաստության, ամենայն առաքինության ու բարեկարգության ուսումնասեր ամենքին է հղել սեր ու ջանք, զգացումնք ու միտք, մտահոգություն ու որոնում, քննություն ու խորհրդածություն, միով բանիվ՝ **սիրտ, հոգի, մարդկային բարենշանակ կենդանություն ու հենց կյանք:** Ինչպես և նշում է Գուրևիչը, «պատմությունը հարում է բարոյական գիտությունների շարքին» (Гуревич: 1990, 7):

Պատմությունը մարդու համար է և բացահայտում է մարդկային մտավիճերի ու արարքների իսկություն՝ մարդկային ինքնությունն ու կյանքը բարեկերպելու համար:

Այն երբևէ անտարբեր չէ այս խնդրակարգի նկատմամբ, ինչպիսին կարող էր լինել, օրինակ, ոչ-բանական և-կամ մարդկայինի նկատմամբ անհոգածու սկզբունքների հիման վրա ստեղծված ու գործող մեխանիզմը: Պատմության, որպես գիտության, կոչումը կյանքի զուտ եղելականության կրկնությունը չէ իմաստի ու հենց բանականի ոլորտում, և պատմության **նախընտրելի ու իմաստուն** գիտականությունը իր հիմնախնդիրը՝ իսկության բացահայտումը, սկզբունքորեն ու նախընտրելի պիտոյականությամբ **չի՛ կարող** այդկերպ ու այդչափ սահմանել:

5. Պատմության որպես այդպիսին գոյության և նրա ուսումնասիրության ենթակա առարկայական տիրույթի արհեստողջական ըմբռումից էականորեն տարբեր է Մովսես Խորենացու հասկացումը: Ըստ նրա, պատմությունն առ ի քննություն ու խորհրդածություն, որպես անհրաժեշտ ու նաև նախընտրելի, **ընտրում** և առարկայական տիրույթում ընդգրկմանն **արժանի է դիտում** անցյալի ու նաև տվյալ ներկայի միայն **նշանակալի** իրադարձություններն ու մարդկային գործերը:

«... Հանդես է մեր՝ ոչ զպատմութեանն ողջաբանութիւն գրել, այլ ջանալ ցուցանել զառաջինսն մեր և զբուն հին նախնիս» (Մովսես Խորենացի: 1991, 6-8): Մեկ այլ տեղում՝ Նոյի երեք որդիների հետնորդ սերունդների

անձանց, բնակության, գործերի ու ժամանակի վերաբերյալ այլ պատմիչների տարապատմություններում փոխզանազանվող ու նաև փոքրաչափ միայն նման ու ընդհանրական (սովածը՝ քննությամբ վերապատմելը դադարեցնելով՝ նա գրում է. «Եւ այտքիկ բաւական լիցին ասել այսչափ: Ձի եթէ զամենայն եղեալն յաշտարակագործութենէն մինչև առ մեզ ի հաստդութիւն քեզ ի մերումս անել ջանասցուք պատմութեան, եւրբ ապա յըղծալին քո հասանիցեմք գրուցաց պատմութիւնն. մանաւանդ զի և առաջիկայս մեր երկար է գործ, և ժամանակ մահկանացուաց սուղ և անյայտ: Այլ սկսեալ ցուցից քեզ զմերն, թէ ուստի՝ և ո՛րպէս» (Մովսէս Խորենացի: 1991, 28): Իսկ մեկ այլ էջում գրում է. «Բազում ինչ զկնի այտքիկ պատմի ի մատենին, այլ մեք՝ որ ինչ պիտոյն մերոյ հաւաքմանս է, շարեացուք» (Մովսէս Խորենացի: 1991, 37):

Ըստ Մովսէս Խորենացու, ընդհանրապես՝ պատմության և հատկապես՝ հայոց պատմության առարկան **մարդկային, որում նաև հայոց ազգի, ինքնության, կյանքի ու մշակույթի նշանակալի եղելումն է:** Այսու և՛ պատմության՝ ըստ առարկայի սահմանում.

Պատմությունը գիտություն է՝ մարդկային, որում և՛ հայոց, ինքնության, կյանքի ու մշակույթի նշանակալի եղելումը՝ պատճառով հանդերձ, հետազոտող:

Վերոբերյալ բոլոր սահմանումներում «նշանակալի» հասկացությունը կարիք ունի լուսաբանման և հստակամտորեն բացորոշման: Երբ ընտրություն է կատարվում, թե աստվածային ու մարդկային իրողություններից՝ «ի՞նչերը» և «ի՞նչպիսի՞ ինչերը» ընդգրկել պատմության ուսումնասիրության առարկայական ոլորտում և ասվում է թե՛ մարդկային ինքնության, կյանքի ու մշակույթի **ոչ ամենայն ու բովանդակ, այլ՝ միայն նշանակալի** եղելումը, արդյոք, աստ ևս չկա՞ ուսումնասիրության հարցադրություն ու ընտրություն՝ «ի՞նչպիսի՞» նշանակալիության:

Մարդկային իրողությունները կարող են լինել բազմալ նշանակալիությամբ՝ քաղաքականորեն, սոցիալականորեն, մշակութային և այլն: Ինչպիսի՞ նշանակալիություն ունեցող մարդկային իրողություններն են ընդգրկվում Մովսէս Խորենացու պատմագիտական հետազոտության առարկայական տիրույթում: Նրա պատմահայեցողության տեսադաշտ են մատչում ու հետազոտության առարկա դառնում իրեն առձեռն և-կամ հիշելի աղբյուրներից բոլոր այն իրողությունները, որ և հնարավորություն կընձեռեն հասկանալ ազգի ինքնության ու կյանքի նախկին ու նաև այժմյան որպիսությունը՝ ոչ միայն **իրագործվածությունը**, այլև **պոտենցիան:** Եվ այդ կնշանակի, որ նրա երկում ընդգրկվում են **մշակութային, քաղաքականորեն, սոցիալականորեն, ... նշանակալի առավելություն կամ նվազություն ցուցանող՝ հայոց ինքնության ու կյանքի կարգավորությունը, իրադարձություններն ու գործերը:** Մարդկային ինքնությունն ու բովանդակ կենսակերպը, առանձնակեցությունն ու համակեցությունը, այսու և՛ մարդկային ինքնության գոյության ու այլ ինքնությունների հետ գոյակցության **կերպը** հատկորոշող քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական, ռազմական, իրավական, ... նշանակալիություն իրենցում հայտող ամենայն ապրման արտահայտություն, միտք, խոսք, գործ ու կառույց, ըստ էության, մարդկային մտքի, հոգու և ձեռքի կերտվածք, միով բանիվ՝ հենց մշակույթ են ամենալայն ըմբռնմամբ:

Այն բոլորը, ինչը որպէս մարդկային բազմաբովանդակ կյանքի ատրիբուտներ, նշում ենք որպէս քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական, իրավական, ... և մեկնորոշելով ի մի բերում ու կոչում՝ **մշակութային**, կարելի է նաև կոչել **քաղաքակրթական:** Կյանքի եղելումի առանձնահատկությունների այսկերպ միաբերող բնորոշման դեպքում կարող ենք ասել, որ Մովսէս Խորենացու պատմական երկում ընդգրկվում են **քաղաքակրթորեն նշանակալի** առավելություն կամ նվազություն ցուցանող՝ հայոց ինքնության ու կյանքի կարգավորությունը, իրադարձություններն ու գործերը: Պատմության վերոբերյալ սահմանումներում «ի՞նչպիսի՞ նշանակալիություն ունեցող առարկան» կարելի է, այսպիսով, բացորոշել՝ «մշակութային կամ քաղաքակրթորեն նշանակալի»: Խորենացու պատմագիտական հայեցակարգի առնչությամբ այդ հասկացության գործածությունը տեքստի բուն ասելիքին համապատասխան՝ ճշմարտորեն արդարաբան և օրինավոր է, քանզի իր երկում Պատմահայրը բազմիցս՝ նախնյաց ու նաև ներկայի բովանդակ կենցաղավարության բարեկարգության և-կամ անբարեկարգության

գործերի վերաբերյալ իր դրվագապատումներում ու հենց «Ողբ»-ում ընթերցող մտքին «յանդիման է կացուցանում» (Մովսես Խորենացի: 1991, 7, 45) հայոց բովանդակ կյանքը բնորոշող «քաղաքակրթական» որպիսության առանձնահատկություններ: Այսկերպ ճշգրտող հավելմամբ՝ **պատմությունը գիտություն է՝ մարդկային ինքնության ու բովանդակ կյանքի մշակութային և-կամ քաղաքակրթորեն նշանակալի եղելումի իրադարձությունների ու գործերի՝ պատճառով հանդերձ, որպիսությունն ուսումնասիրող և բացահայտող:**

Այս և հետագա բոլոր սահմանումների վերջում ասելով **«բացահայտող»**, հարկ է նկատի ունենալ՝ **«հասկացող** (կամ՝ հասկացման ձգտող) **ու մեկնողաբար բացորոշող»:** Մովսես Խորենացին իր պատմության հյուսման մեջ ներընդգրկելով Հայոց Մեծաց՝ ազգի կենսակերպի բարեկարգմանն ուղղորդված նշանակալի գործեր, ըստ էության, պատմում է մարդկային և կոնկրետորեն՝ **հայոց ինքնության ու կյանքի կարգավորության ու հենց բարեկարգության առավելություն և-կամ նվազություն:** Այսկերպ մեկնորոշմամբ՝ կարելի է ամրագրել պատմության՝ ըստ առարկայի առավել ճշգրիտ ու բովանդակ սահմանում (տեսական)։

Պատմությունը գիտություն է՝ կյանքի նախկին և երբեմն նաև ներկայում դեռ շարունակական եղելումի մշակութային և-կամ քաղաքակրթորեն նշանակալի բարեկարգության առավելության կամ նվազության, իրադարձությունների ու գործերի «ի նչ», «ինչպիսի՞ ինչ» ու «ինչպե՞ս» գոյության որպիսությունը՝ պատճառով հանդերձ, բացահայտող:

Ըստ Մովսես Խորենացու պատմագիտական հայեցակարգի, պատմության՝ ըստ առարկայի մեկ այլ սահմանում է (տեսական) նաև հետևյալը բանաձևը։

Պատմությունը գիտություն է՝ մարդկային ու հենց հայ ազգի ինքնության և բազմաբովանդակ կենսակերպի հաստատում և մշակութային ու քաղաքակրթական կերպավորում ստացած անցյալի ու ներկայի որպիսության՝ պատճառներով հանդերձ կայացումը բացահայտող:

Մարդկային բազմաբովանդակ կյանքի ատրիբուտները ժողովելով «մշակութային»-ի կամ «քաղաքակրթական»-ի անվան ներքո, այնուամենայնիվ, լիովին չի լուծվում ինդրի առավել խորությամբ հասկացմանն ուղղորդող այն հարցը, թե՞ դրանց նկատմամբ կոնկրետ որո՞նք է Պատմահայրը դիտում հիմնորոշ և հենց **այդտեսա՛կ** կարգավորության առավելությունն ու նվազությունը, իրադարձություններն ու գործերն ընդգրկում պատմության առարկայում: Հերմենևտիկական մեթոդաբանությամբ Մովսես Խորենացու պատմագիտական հայեցակարգի և ըստ այդմ՝ նաև պատմության իսկության բացորոշմանը նվիրված մեր այլ աշխատություններում բացահայտվել է, որ մարդկային, որում և՛ հայոց, ինքնության, և բազմաբովանդակ՝ քաղաքական, ռազմականտն, տնտեսական, մշակութային, իրավական,... կյանքի որպիսության «ի նչ» ու «ինչպե՞ս» եղելումի նշանակալի իրադարձությունները, գործերն ու կարգավորությունը, ընդգրկելով պատմության ուսումնասիրության առարկայում, հիմնարար ու որոշիչ է դիտում՝ հասկանալ ու մեկնողաբար բացորոշմամբ՝ ի պատմություն հյուսել **իմաստության, ամենայն առաքինության ու բարեկարգության առավելության կամ նվազության իսկությունը ցուցանող իմաստները, որոնցում և՛ իմաստության խորհուրդները:**

6. Իսկ ո՞րն է պատմության **կատարումը:** Կատարումն այն է, ինչն իր ուսումնասիրության առարկայի նկատմամբ որպես իր սկզբունքային անելիք՝ դիտավորություն ունի և ըստ այդմ՝ կերպարանվում ու իրագործվում է պատմությունը՝ որպես գիտություն: Պատմության՝ ըստ առարկայի ու կատարումի (տեսական) սահմանման բանաձևը նախնականորեն կընդունի հետևյալ տեսքը։

Պատմությունը գիտություն է՝ կյանքի նախկին և-կամ ներկա նշանակալի եղելումը՝ պատճառով հանդերձ, հետազոտող և որպիսությունը բացահայտող:

Սակայն, ինչ ասել է՝ բացահայտել առարկայի որպիսությունը: Գիտության և կոնկրետաբար նաև պատմագիտության կատարումը հարկ է, որ լինի իր ուսումնասիրության ենթակա տիրույթի, նույն է թե՞ իր առարկայի **իսկության** բացահայտում: Հարկ է ամրագրել, որ **իսկության բացահայտումը** ամենայն գիտության համընդհանուր, համագիտական և, մասնավորապես, պատմագիտության կատարումն է: Իսկություն բացահայտող կատարումն է կայացնում

գիտական գիտելիքը և հենց գիտությունը որպես այդպիսին: Պատմության՝ ըստ առարկայի վերոբերյալ բոլոր սահմանումները կարելի է այժմ արդեն նաև ձևակերպել՝ բացորոշ արտահայտելով պատմագիտությունը և սկզբունքորեն ամենայն գիտությունը գոյացնող ու այդկերպ՝ էական կատարումի առանձնահատկությունը՝ **խսկության** բացահայտումը: Պատմության կատարումի այդկերպ ըմբռնմամբ՝ սահմանվում է պատմության մեկ-միասնական գործառնության դեռ միայն **տեսական** բաղադրիչը: Ըստ այդմ՝ կարելի է ձևակերպել պատմության ամբողջական՝ ըստ իր առարկայի ու կատարումի (տեսական) սահմանման բանաձև.

Պատմությունը գիտություն է՝ մարդկային, որում և՛ հայոց, ինքնության, կյանքի ու մշակույթի նախկին ու նաև ներկա նշանակալի եղելումի իրադարձությունների, գործերի ու կարգավորության՝ պատճառով հանդերձ, և հենց այդ նշանակալիության խսկությունը բացահայտող:

Կարելի է սահմանել նաև այլ կերպ.

Պատմությունը գիտություն է՝ մարդկային ինքնության ու իր կենսաշխարհի, կենսակերպի ու մշակույթի նախկին՝ ընդհուպ մինչև ներկան, «ի՞նչ ու ինչպե՞ս նշանակալի» եղելումի խսկությունը հայտող իմաստի, որում և՛ իմաստության խորհուրդի հասկացման ու մեկնողաբար բացորոշման դիտավորությամբ, կերպարանմամբ ու կատարումով:

Նկատի ունենալով, որ Մովսես Խորենացու պատմագիտական հայեցակարգում պատմությունը, որպես հետազոտություն և իմաստային շարադրանք, բացահայտում է իմաստության, ամենայն առաքինության ու բարեկարգության կրթունակությամբ և հենց այդկերպ՝ մշակութորեն ու հենց քաղաքակրթորեն նշանակալի եղելությունների՝ որպես այդպիսին լինելության «գործիքին» ու «կարգը», անշուշտ, «պատճառաւ հանդերձ»⁵ (Մովսես Խորենացի: 1991, 45), պատմության՝ ըստ առարկայի ու կատարումի (տեսական) սահմանման՝ բանաձևը կրնալուի հետևյալ տեսքը.

Պատմությունը գիտություն է՝ մարդկային, որում և՛ հայոց, կյանքի մշակութորեն ու քաղաքակրթորեն նշանակալի եղելումը՝ պատճառով հանդերձ, կայացնող գործությունն ու կարգը և այսկերպ՝ խսկությունը բացահայտող, ըստ մարդկային կարողության:

7. Այն հարցերը թե՛ «ինչպիսի նշանակալիություն ունեցող իրողություններն են ընդգրկվում Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց» երկի պատմահետազոտական ոլորտում» և թե՛ «պատմության ինչպիսի՞ կատարում է հասկանում ու իրագործում Պատմահայրն իր երկում», ուղղակիորեն կապվում են Դավիթ Անհաղթի՝ ամենայն գոյավորի վերաբերյալ չորս հարցերից նաև հենց չորրորդի՝ «ինչո՞ւ համար է պատմությունը» հարցի հետ: Ի պատասխան այս հարցի, կարելի է ասել, որ ըստ Խորենացու, պատմությունը մարդկային ինքնության, կյանքի ու մշակույթի ներկայի ու ապագայի լինելիության համար ունի **տեսական ու գործնական** նշանակալիություն և հենց կատարում:

Արդեն ասվեց, որ պատմության տեսական և իր բնույթով անհրաժեշտորեն համագիտական կատարումը **խսկության բացահայտումն է:** Իսկ ինչպե՞ս է ամենայն գիտության համար համընդհանուր այս բանաձևը կոնկրետանում և իր յուրահատուկ արտահայտությունը ստանում հենց պատմության պարագայում: Մովսես Խորենացու հայեցակարգում պատմությունը հետազոտելով **մարդկային, որում և կոնկրետորեն՝ հայոց ինքնության ու կենսակերպի մշակութորեն ու հենց քաղաքակրթորեն առ բարեկարգություն առավելության և-կամ նվազության եղելումը**, ունի դիտավորություն և ըստ այդմ՝ նպատակային ուղղորդվածություն ու կատարում, որպես **տեսական, հասկանալ ու մեկնողաբար բացորոշել ճշմարտությունը և բարին կյանքի նախկին ու նաև ներկա եղելություններում:** Պատմության այս բնույթի տեսական ուղղորդվածությունն ու կատարումը որոշարկում է նրա տեսական նշանակալիությունը: Ինչպես տեսնում ենք, այս բանաձևում որպես տեսական է ներկայանում ոչ միայն ճշմարտության, այլև բարու հասկացումը: Առհասարակ, կատարումի տեսական բաղադրիչ է

դիտվում ճշմարտության հասկացումը, իսկ որպես գործնական՝ բարու գործելը: Սակայն, ինչպես և նշում է Դավիթ Անհաղթը, տեսականում ներկա է նաև գործնականը՝ և գործնականում ներկա է նաև տեսականը, և տեսականն առաջնային է, քան գործնականը՝ «նախ և առաջին տեսականն, վասն զի պատուականագոյն է, քան գործականն (Դավիթ Անյաղթ: 1980, 85, 86) և գործնականը «յետ տեսականին է» (Դավիթ Անյաղթ: 1980, 99), քանզի բարին նախ տեսականորեն հասկացվում է և ապա միայն՝ իրականացվում կյանքում: Այսպիսով, պատմության՝ ըստ առարկայի ու կատարումի միասնական սահմանումը (տեսական) կընդունի հետևյալ տեսքը.

Պատմությունը և հենց հայոց պատմությունը գիտություն է՝ մարդկային, որում և՛ հայոց, ինքնության ու կյանքի նշանակալի եղելումի իրադարձությունների ու գործերի՝ պատճառով հանդերձ, իսկությունը հայտնացույց անող իմաստը և նրանում պահյալ բարենշանակ, որ և՛ բարեկարգության հնարավորություն, անհրաժեշտություն ու նախընտրելիություն ցուցանող, իմաստության խորհուրդը բացահայտող:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- ¹ «Իսկ դու, ո՛վ ուշիմ ընթերցատերդ, հայե՛աց ... և զարմացի՛ր» (Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Եր., 1991, էջ 17 (Ե, 12-14)):
- ² «ո՛վ ուսումնասէր դու և յայտսիկ զմեզ աշխատեցուցանող» (նույն տեղում, էջ 22 (Զ, 11)):
- ³ Մովսես Խորենացու պատմագիտական հայեցակարգում պատմումի վարդապետական եղանակի վերաբերյալ տե՛ս Քոչարյան Ռ., Պատմությունը որպես պատմում և պատմումի վարդապետական եղանակը Մովսես Խորենացու պատմագիտական հայեցակարգում, (անտիպ):
- ⁴ Պատմվողի և-կամ պատմական գոյավորի վերաբերյալ՝ համառոտ ու նախնական, տե՛ս Քոչարյան Ռ., Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ը և պատմության գոյավորության առանձնահատկությունները, գ. Օշական, 1999թ. կոնֆերանսում կարդացված զեկուցման հողվածային տարբերակը – Ռուբիկոն, Եր., 2/10/2006, էջ 14-21, իսկ առավել մանրամասն տե՛ս Քոչարյան Ռ., Պատմական գոյավորը և պատմությունը որպես պատմելիք Մովսես Խորենացու պատմագիտական հայեցակարգում (անտիպ):
- ⁵ «...Զպատճառս և զգորութիւն իրացն միայն յայտնելով, և զերկարութիւն գործոյն համառօտ բանիւ յանդիման կացուցանելով» (Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Եր., 1991, էջ 45):

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Անյաղթ, Դ. (1980). Սահմանը իմաստասիրութեան – Երկասիրութիւնը փիլիսոփայականը, ՀԽՍՀ ԳԱ Հրատ., Եր.,:
- Խորենացի, Մ. (1991). Պատմութիւն Հայոց, Եր., ՀԽՍՀ ԳԱ Հրատ.,:
- Քոչարյան, Ռ. (2006). Հանս-Գեորգ Գադամերի փիլիսոփայական հերմենևտիկան, Եր.,:
- Քոչարյան, Ռ. Խ. (2006). Պատմության մեկնողականությունը և Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց» աշխատության իմաստասիրող առանձնահատկությունը – Ռուբիկոն, Եր., 2/10/2006, էջ 4-12:
- Քոչարյան Ռ. (1984). Մովսես Խորենացու «Պատմութիւն Հայոց»-ը և պատմության գոյավորության առանձնահատկությունները – Ռուբիկոն, Եր., 2/10/2006, էջ 14-21:
- Аристотель, Сочинения, М., 1984, т. 4.
- Аристотель, Риторика, Поетика, пер. и примеч. О.П. Цыбенко, (Риторика) и В. Г. Аппельрот, (2000). (Поетика), М.,
- Блок, М. (1986). Апология истории, или Ремесло историка. Наука, М.
- Гадамер, Х.-Г. (1988). Истина и метод, Прогресс, М.
- Гуревич, А. Я. (1990). Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства, М.,
- Дильтей, В.. Собрание сочинений (в 6-ти томах), «Дом интеллектуальной книги», М., т. 1,3.

- Коллингвуд, Р. (1980). Идея истории: Автобиография, «Наука», М., 1980.
- Шпет, Г. Г.(1989). Герменевтика и ее проблемы—Контекст, литературно-теоретические исследования, Наука, М., с. 231-268; Шпет, Г. Г.(1990). Контекст, с. 219-259 (продолж.);
- Шпет, Г. Г.(1991). Контекст, с. 215-255 (продолж.); Шпет, Г. Г.(1992). Контекст, с. 251-284 (оконч.).
- Шпет, Г. Г. (1988). История как предмет логики – Историко-философский ежегодник, 1988, «Наука», М., 1988, с. 290-320.
- Ricoeur, P. (1982). Hermeneutics and the Human Sciences, Cambridge, New York.

АМИРЯН СЕЙРАН

Кандидат психологических наук, доцент кафедры “Общей психологии” ЕГУ, заведующий НИЛ “Личность и профессиональная деятельность”, кафедра “Общей психологии” ЕГУ

МУРАДЯН Е. Б.

Кандидат биологических наук, старший научный сотрудник НИЛ “Личность и профессиональная деятельность”, кафедра “Общей психологии” ЕГУ

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ ЛИЧНОСТИ К ТРАНСФОРМИРУЮЩЕМУСЯ ОБЩЕСТВУ

Ключевые слова: *психологическая адаптация; системная социальная адаптация; копинг-поведение; технологии социальных коммуникаций; идеологизацию сознания*

Изменяющееся общество, ускорение мирового развития – характерные черты современности. Современное, постиндустриальное, информационное общество находится на пути усложнения, роста собственной многоликости и многогранности, ведущих к изменению его системной организации.

И в значительной степени данная тенденция обусловлена уровнем развития технологий социальных коммуникаций, которые наряду с духовным и материальным развитием обуславливают прогресс человеческого общества.

Одним из наиболее актуальных вопросов, связанных с глобальными изменениями в жизнедеятельности общества, является понимание влияния специфики развития общества на индивидуальное развитие человека с точки зрения его психологической адаптации к этому обществу.

Так, усложнение социальной среды за счет появления новых видов деятельности, модернизации ранее существующих, ускорения жизненного ритма, роста информационных перегрузок, - все это вкуче предъявляет особые требования к человеку, к его психическим ресурсам.

В психологии принято считать, что адаптация к внешней среде идет через развитие регуляторных возможностей психики. Согласно Мясищеву, психическое - это, прежде всего, система отношений, а обеспечение здоровой психики связано с особенностями взаимосвязи и взаимодействия личности с внешним миром (Баевой 2006). Таким образом, адаптация человека связывается, в некоторой степени, даже отождествляется с успешностью взаимодействия человека на уровне коммуникации с другими людьми. Это один из важнейших факторов осуществления так называемой реальной адаптации.

Адаптацию рассматривают как процесс активного приспособления человека к условиям социальной среды. Причем осуществляться этот процесс может различными способами (Реан 2008):

- 1) активным воздействием на социальную среду, направленными на ее преобразование;
- 2) принятием норм и ценностей, характерных для данной среды;
- 3) использованием обоих перечисленных стратегий.

Также социальную адаптацию рассматривают как результат процесса приспособления к среде, т.е. в данном случае речь идет об отождествлении адаптации с определенным равновесным состоянием личности со средой.

Адаптацию можно рассматривать как поведение личности в рамках социально-значимых норм, направленное на достижение определенного социально-ролевого положения в обществе за счет осуществления общественно-полезной деятельности.

Таким образом, процесс адаптации обеспечивает *состояние* адаптированности.

В качестве возможных механизмов поведения личности, позволяющих ей психологически адаптироваться к стрессовым воздействиям социальной среды

рассматривают механизм защиты и механизм копингов (Маликова, Михайлов, Соломин 2008)

. Причем в качестве адаптивных форм поведения рассматривают копинг-стратегии или стратегии совладания. Копинг-стратегии определяют как зрелое, гибкое поведение личности, направленное на гармоничное взаимодействие со средой. Подобное взаимодействие обусловлено:

во-первых, нацеленностью личности на разрешение проблем в долгосрочной временной перспективе, т.е. человек разрешает проблему так, что повторное ее возникновение в ближайшее время становится маловероятным;

во-вторых, по характеру инструментальной направленности, копинговые стратегии обеспечивают не только личностный комфорт на уровне "самоуспокоения", но и направлены на изменение самой среды, социальных взаимодействий, т.е. человек активно пытается разобраться в проблеме с привлечением всех возможных ресурсов (как внутренних, так и внешних), пытается урегулировать межличностные коммуникации.

В-третьих, с точки зрения функциональной значимости, копинговые стратегии обеспечивают гармонизацию взаимоотношений между средой и личностью, межличностные коммуникации, благодаря чему регулируется также эмоциональное состояние человека;

В-четвертых, копинг-поведение базируется на рефлексии, активном поиске причин возникновения проблем, анализе ситуации, нахождении возможных продуктивных путей разрешения проблем.

На сегодняшний день копинг идентифицируют с приспособляемостью, проявляющейся в адекватности реагирования организма на внешние воздействия; в развитии мощной мотивации в отношении сопричастности к социуму; в способности личности поддерживать психическое равновесие.

Таким образом, о копинг-поведении можно сказать следующее:

А) охарактеризовать его как активное, гибкое, пластичное, зрелое, рациональное и реалистичное;

Б) рассмотреть его в качестве сознательной стратегии преодоления сложных ситуаций с целью адаптации.

Практически копинг-поведение следует рассматривать как обязательное условие для осуществления успешной адаптации.

В этой связи более подробно остановимся на стратегиях поведения, связанных с когнитивной, эмоциональной и поведенческой сферами.

Предлагается выделять следующие виды копингов (Маликова, Михайлов, Соломин 2008: 119):

1. в когнитивной сфере – отвлечение, переключение, принятие ситуации как неизбежной, поиск необходимой информации для объяснения этой ситуации и ее последствий, придание значения и смысла происходящего;
2. в эмоциональной сфере – отреагирование чувств: переживание протеста, злости, временное недопущение чувств, принятие ответственности, пассивное сотрудничество, самообладание и т.д.
3. в поведенческой сфере – уход в работу, проявление альтруизма, компенсация за счет удовлетворения каких-либо собственных желаний, конструктивная активность, активное сотрудничество в изменении ситуации, поиск поддержки.

Процесс активизации копинг-поведения обусловлен когнитивной оценкой личности того или иного события как нарушающего равновесие между человеком и средой, а успешность действий по совладанию зависит от копинг-ресурсов личности (физические, социальные, психологические, материальные).

В этом ракурсе, на наш взгляд, понимание *психологической* адаптации личности связано:

Во-первых, с «адаптацией по внутреннему критерию» (Реан 2008), речь идет об односторонней, неполной, но вполне возможной форме адаптации, когда на первый план выходит не столько социально-нормативная адаптированность человека, а его

самоощущение, т.е. психоэмоциональная стабильность, выражающаяся в переживании комфорта, удовлетворенности, гармонии с самим собой;

Во-вторых, с «системной социальной адаптацией», т.е. с реальной адаптацией как по внешнему, так и по внутреннему критерию, когда личность способна к самоактуализации в гармонии с реальным социумом.

С точки зрения психологической адаптации именно вопрос относительно способности личности к самоактуализации в гармонии с социумом представляется наиболее актуальным. В связи с этим необходимо затронуть проблему - насколько современное общество способствует гармоничному развитию человека, раскрытию его личностного потенциала, предоставляет возможность самореализации, самоактуализации личности в различных сферах жизнедеятельности.

В этой связи весьма интересной представляется точка зрения относительно позитивного влияния современной эпохи на человека за счет прогресса в области технологий социальных коммуникаций.

Благодаря современным коммуникациям становится возможным единение людей друг с другом, переживание ими общности с другими людьми, сопричастности к различным событиям, вовлеченности в некий единый процесс общения. (Маклюен 2003). Рассматривается возможность становления всемирной цивилизации как общества «гармоничной коммуникации и образного мышления, являющихся неперенным условием формирования высших культур» (Соколов 2002: 199).

Обоснование столь оптимистичного взгляда на развитие общества в некоторой степени связано с идеями из области антропологии относительно того, что кооперативные модели поведения обеспечивают безопасность и защиту, что дает возможность социального и духовного развития человеческих способностей.

Также подобный прогноз, в некотором смысле, обусловлен представлениями о функциональной нагруженности коммуникативных систем, что отражено в одном из возможных подходов их дифференциации по содержанию. Так, предлагают различать такие коммуникативные системы как: (Викторов 2008: 537):

- 1) новационная – приобщающая потребителя информации к новым для него знаниям о свойствах и признаках явлений, , объектов и процессов, о технологиях и нормах осуществления коммуникативно- личностной деятельности, актов поведения и взаимодействия, о языках, знаках и средствах коммуникативной системы, обучающая его социальному опыту сообщества или человечества в целом;
- 2) ориентационная – помогающая потребителю информации ориентироваться в системной структуре природного и социального пространства, в иерархической соотнесенности его элементов, социализирующая и инкультурирующая индивида в сообществе его проживания, формирующая его экзистенциальные и ценностные ориентации, задающая критерии оценочных суждений, приоритетов выбора и т.д.;
- 3) стимуляционная – воздействующая на мотивационные основания социальной активности людей, актуализирующая знания человека об окружающей действительности и технологиях деятельности, а также стремление к получению недостающих знаний ради удовлетворения его социальных притязаний и др.;
- 4) корреляционная – уточняющая или обновляющая отдельные параметры перечисленных видов знаний, ориентаций, стимулов.

Как можно заметить, в глобальном масштабе бурное развитие технологии социальной коммуникации предоставляет человеку возможность развиваться, реализовывать себя в различных сферах жизнедеятельности, создает реальные условия для совершенствования и расширения его коммуникативного опыта, способствует приобщению человека к научным и культурным достижениям мирового сообщества.

Подобная перспектива развития общества хоть и обнадеживает, однако несколько сомнительна. На сегодняшний день остро встает проблема одностороннего развития общества за счет научно-технического прогресса, экономического роста, появления различного рода “индустрий”, тогда как наиболее значимые стороны общественного развития: уровень культуры, духовно-нравственный потенциал человека – переживают упадок, даже, в некотором смысле, деградацию. Получается, что современное общество в

результате ускоренного темпа развития, усложнения, технологизации и модернизации различных видов деятельности ставит человека в ситуацию постоянного выбора, предъявляет к нему специфические требования: постоянное самосовершенствование интеллектуальной сферы по технологическому вектору развития, особенно это положение касается людей, связанных с инновационными технологиями. В то же самое время никаких реальных запросов со стороны общества по поводу развития морально-нравственных качеств человека не возникает, что в целом может привести к деформации развития общества. Э.Фромм говорил о том, что развитие общества будет определяться не только тем, что человек имеет, сколько тем, кто он есть, что он может сделать с тем, что имеет.

Более того, можно наблюдать массовую «идеологизацию сознания» людей по бездуховному вектору развития, в результате чего формируется ценностно-смысловая сфера человека определенной направленности: обесцениваются духовно-нравственные личностные качества; утрачивается ценность самой человеческой жизни; «воспеваются» ценность человека с позиции его функциональной значимости: обладает властью, имеет деньги и т.д. Подобное насаждение общественных «ценностей» становится возможным именно в результате развития коммуникативных технологий, за счет так называемых массовых коммуникаций (например СМИ, Интернет).

При подобных тенденциях развития общества рассмотрение адаптации в качестве позитивного феномена становится несколько сомнительным. В такой ситуации: несоответствия социальных норм законам общественного развития - предполагается в качестве адаптивного поведения рассматривать некоторые формы неадаптивного поведения, нацеленные на преобразование, улучшение социальных норм (Егоров 2006).

Также в современном обществе в результате совершенствования технологий социальных коммуникаций, наблюдается подмена опыта реального, непосредственного общения - опосредованным, виртуальным, что далеко не всегда позитивно влияет на развитие человека. Наблюдается тенденция примитивизации содержания коммуникации, снижение уровня «вербального интеллекта», теряется способность адекватного, эмпатичного восприятия людей друг другом.

Подобные проблемы предъявляют особые требования к психологической адаптации человека, к его умению подбирать и использовать ансамбли копинговых стратегий поведения для установления гармоничных отношений с социальной средой.

ЛИТЕРАТУРА

- Викторов, А. Ш. (2008). Введение в социологию безопасности. Курс лекций. Москва, "Канон" РООИ "Реабилитация",.
- Егоров, А. Ю. (2006). Нейропсихология девиантного поведения. СПб.: Речь,.
- Маклюен, М. (2003). Понимание медиа: внешние расширения человека. Москва
- Маликова, Т. В., Михайлов, Л.А., Соломин, В.П., Шатровой, О.В.(2008).
Психологическая защита: направления и методы: Учебное пособие. СПб.: Речь,
- Баевой, И. А. (ред) (2006). Обеспечение психологической безопасности в образовательном учреждении: практическое руководство. СПб. Речь,.
- Реан, А. А. (2008). Психология и психодиагностика личности. Теория, методы исследования, практикум.- СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК,
- Соколов, А.В. (2002). Общая теория социальной коммуникации. Москва

ԱՎԱԳԻՄՅԱՆ ՌՈՂԻԿ

Հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, Վանաձորի պետական մանկավարժական ինստիտուտի հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ամբիոնի վարիչ

ԱՎԱԳԻՄՅԱՆ ՀԱՅԿ

Վանաձորի պետական մանկավարժական ինստիտուտի հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ամբիոն, հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

ԴԵՌԱՀԱՍՆԵՐԻ ԴԵՎԻԱՑԻԱՅԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ ՓՈԽԱԿԵՐՊՎՈՂ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ

Հոդվածում ներկայացված են դեռահասների շեղվող վարքի սոցիալ-հոգեբանական պատճառները փոխակերպվող հասարակության մեջ, հետազոտությունների արդյունքները, որոնք կատարվել են Վանաձորի մանկատան թիվ 2, 3 հատուկ դպրոցների և Ստեփանավանի թիվ 1 հատուկ դպրոցի սաների հետ ու Վանաձորի թիվ 1, 6, 11 միջնակարգ դպրոցների աշակերտների հետ: Հետազոտության արդյունքները և դրանց սոցիալ-հոգեբանական վերլուծությունը թույլ են տալիս հանգելու հետևյալ եզրակացությանը. դեռահաս վարքի տեր դեռահասների ընդհանուր սոցիալ-հոգեբանական բնութագրում առանձնացվում են ցուցանիշներ, որոնցով պայմանավորվում են նրանց վարքագծային շեղումները: Այդ պատճառներից են դեռահասի ցածր սոցիալական կարգավիճակը հասարակության մեջ, ծնողների և մանկավարժների կողմից ուշադրության և հոգածության պակասը, ինքնադրսևորվելու հնարավորության սահմանափակվածությունը, ներքին տագնապայնությունը և անվստահությունը սեփական ուժերի նկատմամբ և այլն: Դեռահաս երևույթները յուրատիպ են յուրաքանչյուր հասարակության համար և կախված են պատմամշակութային ավանդույթներից, տնտեսական-քաղաքական հարաբերություններից և մի շարք այլ սոցիալ-հոգեբանական գործոններից:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ` դեռահասների դեռահաս վարք, դեյինկվենտ վարք, փոխակերպվող հասարակություն, սոցիալ-հոգեբանական պատճառներ, ազդեցիկ, ադապտացիա, դեզադապտացիա, սոցիալականացում:

Հայաստանի Հանրապետությունում սոցիոմշակութային փոփոխությունները, տնտեսական ճգնաժամի և 1988 թ. երկրաշարժի ու պատերազմի հետևանքով առաջացած արտակարգ իրավիճակների պայմաններում կյանքը մեր հասարակության անդամների, ինչպես նաև դեռահասների մոտ առաջ է բերել բազմաթիվ սոցիալ-հոգեբանական խնդիրներ: Վերջին ժամանակներս հասարակության յուրաքանչյուր անդամի կյանքը կապված է բազմաթիվ դժվար իրադրությունների հետ, որոնցում նա արդեն պետք է կողմնորոշվի, գտնի ճիշտ լուծումներ, ուղևներ: Բացի դրանից, մշտապես առաջացող դժվար, երբեմն անլուծելի թվացող խնդիրները, որոնք վերապրվում են մարդու կողմից որպես ճգնաժամ և թվում է, որ դրանից դուրս գալու միջոցներ չկան:

Կյանքի արագ տեմպը, իրադարձությունների մշտական անկայունությունը և փոփոխականությունը հանգեցրին մարդկանց մոտ վարքի տարբեր տիպերի առաջացման. հիմնականում անհաստների հատուկ կոմունիկատիվ վարքի հասարակության մեջ, այդ թվում` դեռահաս և դեյինկվենտ վարքի: Մի մասին վերջերս բնորոշ է դարձել մեկուսացումը, մյուսներին` ռիսկի պատրաստականությունը և այլն: Ստեղծվում է միջավայր, որն ապահովում է սոցիալ հատկանիշների դրսևորման հնարավորությունը, ամրապնդվում են կամ միջավայրին հակադրվելու, կամ միջավայրից պաշտվանվելու մարդու գործառույթներ:

Դեռահասի արտահայտվում է որպես անհամաձայնության ձև, որպես պաշտպանական մեխանիզմ միջավայրի ճնշման ազդեցության նկատմամբ: Այնուամենայնիվ, ցանկացած հանգամանքներում ճգնաժամային դժվարությունները անհրաժեշտ է լուծել, ինչի հետ կապված`

ցանկացած մարդ հոգեբանորեն մշակում է դրանց հանգուցալուծման իր եղանակները և գործիքները: Ներկայումս մարդու հոգեկանն ստիպված է կատարել որոշակի փոփոխություններ սեփական պատկերացումների, գործողությունների և վարքի մեջ, նաև նորից ստեղծել անձի պահանջվող հատկանիշները, ակտուալիզացնել առանձնահատուկ հոգեկան փոփոխություններ: Ընդհանուր առմամբ, անորոշության և փոփոխությունների ժամանակաշրջանը, որը բնորոշ է ժամանակակից իրականության պայմաններին, պրոյեկտվում է նաև մարդու հոգեկանի վրա: Մարդու հոգեկանն ստիպված է արձագանքել սոցիալական իրականության մարտահրավերներին: Դրա համար նախ և առաջ, մարդը պետք է պատրաստ լինի կառուցելու անհրաժեշտ փոփոխությունները և կատարելու պահանջվող փոխակերպումները: Սակայն հաճախ ժամանակակից իրականության արագ փոփոխվող իրադրությունները մարդուն դնում են անելանելի դրության մեջ, և ինքն անպատրաստ է լինում հոգեկան փոխակերպումների: Այդ պայմաններում մարդը, որպես կանոն, գործում է փորձի և սխալների մեթոդով, այլ ոչ թե ծրագիրը կառուցում է կառուցողական հիմքի վրա: Դրա հետ միասին հասարակության մեջ կատարվող փոփոխությունները, ուղիղ համեմատական չեն հոգեկանում կատարվող փոփոխություններին, սակայն աստիճանաբար հնարավորություններ են ստեղծում անձի վարքի և կառուցվածքում փոխակերպումների ձևավորման համար:

Հասարակական գործընթացների և սոցիալական խմբերի ազդեցությունը մարդկանց վարքի վրա առաջնահերթ դիտարկվում է սոցիոլոգիական մոտեցման շրջանակներում: Սոցիոլոգիական տեսությունները դիփանտ վարքը դիտարկում են հասարակական գործընթացների, համակեցության և սոցիալական նորմերի համատեքստում, որոնք հաստատված են տվյալ հասարակության մեջ: Սոցիալական դիփացիաները սովորաբար ենթարկվում են սոցիալական օրինաչափություններին, նրանք կախված են ժամանակաշրջանից և հասարակությունից, դրանք կարելի է կանխատեսել, մի շարք դեպքերում էլ կարելի է կառավարել:

Տվյալ ուղղության առավել հայտնի ներկայացուցիչներ են հանդիսանում Օ. Կոնոր, Գ. Թարդը, Ա. Քեթլեն, Է. Դյուրքհեյմը, Մ. Վեբերը, Թ. Փարսոնսը, Ռ. Մերտոնը և ուրիշներ: Հեղինակների կարծիքով՝ դիփացիաների հիմնական պատճառներից մեկը կոնֆլիկտն է նպատակների և նրանց հասնելու միջոցների միջև, որը կարող է հանգեցնել անումիկ լարվածության, ֆրոստրացիայի և ադապտացիայի անօրինական եղանակների որոնման: Տվյալ հանգամանքով է մասամբ բացատրվում հանցավորության հարաբերականորեն բարձր մակարդակը սոցիալական ստորին շերտերի մեջ:

Սոցիալական դիփացիաների այլ օբյեկտիվ գործոններ են ճանաչվում՝ տարբերությունները սոցիալական փոխգործողության մասնակիցների միջև և սպասելիքների չիրականացումը (Թ. Փարսոնս), անհամապատասխանությունը բարիքների բաշխման ու մարդկանց անձնային հատկանիշների միջև (Պ. Սորոկին), դիփանտային ենթամշակույթի նորմերի և ուսուցման ազդեցությունը (Ռ. Կլաուորդ, Լ. Օուլին): Այսպես՝ դիփանտաբան Ե.Ջմանովսկայան և ճանաչված սոցիալական հոգեբան Ի.Կոնը գտնում են, որ վաղ մանկությունից դիփանտային ենթամշակույթում (հանցավոր, կոնֆլիկտային կամ ռետրիստական) ապրող անհատը մեծ հավանականությամբ կդրսևորի դիփանտ վարքի համապատասխան ձևերը (Клейбер 2001: 13) :

Օբյեկտիվ սոցիալական գործոնների հետ մեկտեղ գործում են նաև դիփանտ վարքի սուբյեկտիվ պատճառները: Ստիգմատիզացիայի տեսության համաձայն (Է. Լեմերտ, Գ. Բեքերը)՝ դիփացիաները այն բանի հետևանքն են, որ հասարակությունն ինքն է անհատին կպցնում համապատասխան պիտակներ՝ կոնկրետ մարդու գործողությունները հարաբերակցելով վերացական կանոնների հետ (առաջնային դիփանտություն): Աստիճանաբար ձևավորվում է վարք, որն անհատին ստիպում է հետևել դիփանտ դերին (երկրորդային դիփանտություն) (Выготский 1984: 13):

Սազերլենդը 1939թ. ձևակերպեց դիֆերենցված ասոցիացիայի տեսությունը, ըստ որի՝ դևիացիան վարքի բարդ ու տարբերակված (դիֆերենցված) ձև է: Դրան սովորում են ինտերակցիայում (փոխգործողության մեջ): Այդ գործընթացն իր մեջ է ներառում դևիանտ մոտիվացիայի յուրացումը, դևիանտ վարքի արդարացումը ու նրա իրագործման տեխնիկաները (Выготский 1984: 15):

Սոցիոլոգիական տեսությունները չեն բացատրում, թե ինչու միևնույն պայմաններում տարբեր մարդիկ ցուցադրում են սկզբունքորեն տարբեր վարք, օրինակ՝ աղքատ շերտերի ոչ բոլոր ներկայացուցիչներն են դրսևորում դեյվիզմի վարք: Հարկ է ընդունել, որ սոցիալական պայմաններն իրոք կանխորոշում են սոցիալական դևիացիաների բնույթը (տվյալ երևույթների տարածման չափը հասարակության մեջ կամ սոցիալական խմբում), սակայն դրանք բավարար չեն կոնկրետ անձի շեղվող վարքի պատճառները և մեխանիզմները բացատրելու համար:

Այդ պատճառով անհրաժեշտ է դիտարկել նաև անձի զարգացման սոցիալ-հոգեբանական պայմանները: Դասական բիհեյվորիզմի ներկայացուցիչներն (Է. Թորնդայկը, Ջ. Ուոթսոնը, Բ.Սքինները) առաջարկեցին մարդկային վարքի հիմնական սկզբունքներն ու մեխանիզմները դիտարկել որպես միջավայրի հետ անձի փոխգործողության գործընթաց: Բիհեյվորիստական դրույթներում շեղվող վարքը կարելի է սահմանել որպես միջավայրի բարդ պայմանավորվածության արդյունք (Торндайк, Уотсон 1988; Хельсон-Джоунс 2000):

Սոցիալ-կոգնիտիվ տեսությունը կամ սոցիալական սովորեցման տեսությունը, որը մշակվել է Ա.Բանդուրայի կողմից, իրենից ներկայացնում է սովորեցման դասական տեսության զարգացում: Սոցիալական սովորեցման տեսության համաձայն՝ բնածին են հանդիսանում միայն տարրական ռեֆլեքսները՝ մարդու հնարավորությունների սահմանը: Մարդու ցանկացած վարք սոցիալապես պայմանավորված է, քանի որ նրա հիմքում ընկած են բարդ հմտություններ, որոնք պահանջում են հատուկ սովորեցում: Այսինքն՝ ազդեցիվ վարքը սովորում են, քանի որ ազդեստրը պետք է իմանա, որ ցավ է պատճառում, ինչ է անհրաժեշտ անել և ինչ պայմաններում: Հոգեֆիզիոլոգիական, այդ թվում՝ ժառանգական մեխանիզմների ազդեցությունը թեկուզ առկա է, սակայն որոշիչ դեր չի խաղում (Торндайк, Уотсон 1988: 11):

Սովորեցման տեսությանը շատ մոտ է կոգնիտիվ ուղղությունը, որը նույնպես զարգացել է բիհեյվորիզմի հիմքի վրա: Ա.Բեկի կոգնիտիվ մոդելի և Ա.Էլիսի ռացիոնալ-էմոտիվ տեսության համաձայն՝ վարքի շեղման հիմքում ընկած են ոչ ադապտիվ մտածական սխեմաներ: Ոչ ադեկվատ կոգնիցիաները գործի մեջ են դնում ոչ ադեկվատ զգացումներ ու գործողություններ: Մթերեսային իրադրությունների մեկնաբանման ձևը մարդկանց կողմից կանխորոշում է նրանց վարքը (Хельсон-Джоунс 2000: 19):

Լ.Ս.Վիգոտսկին գտնում էր, որ դեռահասի հոգեբանական զարգացման առանցքն է հետաքրքրությունների խնդիրն անցումային տարիքում: Մարդու բոլոր հոգեբանական գործառույթները զարգացման յուրաքանչյուր աստիճանում գործում են ոչ թե չհամակարգված, պատահական ձևով, այլ որոշակի համակարգով՝ ուղղորդվելով անձի մեջ կուտակված որոշակի ձգտումներով, հակումներով և հետաքրքրություններով: Ըստ հեղինակի՝ մեր վարքի այդ շարժիչ ուժերը փոխվում են յուրաքանչյուր տարիքային փուլում, իսկ նրանց էվոյուցիան ընկած է վարքի փոփոխության հիմքում (Выготский 1984: 6):

Լ.Ս.Վիգոտսկին գրում էր, որ մարդու վարքը ոչ միայն կենսաբանական էվոյուցիայի արդյունք է, որը հանգեցրել է մարդկային տիպի առաջացմանը՝ նրան բնորոշ բոլոր հոգեֆիզիոլոգիական գործառույթներով, այլև պատմական կամ մշակութային զարգացման արդյունք է: Վարքի զարգացումը կանգ չի առել մարդկության պատմական գոյության սկզբի հետ, սակայն այն չէր էլ անցել այն ուղիներով, որոնցով ընթանում էր վարքի կենսաբանական էվոյուցիան (Выготский 1984: 47):

Վ.Լևինը դեռահասության տարիքի երևույթը մեկնաբանում էր իր դաշտի տեսության: համաձայն Լա ուշադրություն էր դարձնում այդ շրջանին բնորոշ կոգնիտիվ դիսբալանսի վրա, այսինքն՝ շեշտը դնում էր մանկությունից մեծահասակի կարգավիճակին անցնելու շրջանում

միջավայրում կողմնորոշման եղանակների անորոշության վրա: Նրա տեսության համաձայն՝ մանկությունից չափահասության անցումը հասկացվում է որպես խմբային պատկանելության փոփոխություն, անցում երեխաների հանրությունից մեծահասակների հանրություն: Նման տեղափոխությունը անցում է կենսական տարածության անձանոթ, կոգնիտիվորեն չկառուցակարգված ոլորտ: Կ.Լ.Լինը այդ տեղափոխությունը համեմատում է անձանոթ քաղաքում հայտնվելու հետ: Անհատի համար պարզ չէ, թե ինչի հետ է կապված իր նոր դիրքը և չգիտի, թե որ ուղղությամբ է նրան անհրաժեշտ շարժվել, որ հասնի նպատակին, մի գուցե նույնիսկ հրաժարվել դրանից: Հստակության բացակայությունը դեռահասի վարքի անկայունության պատճառ է: Նա վստահ չէ, որ ճիշտ է վարվում, քանի որ գտնվում է անձանոթ միջավայրում: Այդ անվստահությունն աճում է, եթե երեխան անտեղյակ է մեծահասակների աշխարհից, որի մեջ նա պետք է մուտք գործի:

Կ.Լ.Լինը առաջ քաշեց դեռահասության տարիքի հոգեբանության համար մի շարք կարևոր խնդիրներ: Նախևառաջ դեռահասի մեծահասակների աշխարհում կողմնորոշման և դեռահասի կողմից սեփական կենսական պլանների ու նպատակների կառուցման խնդիրն է:

Խորհրդային հոգեբաններ Լ.Ս.Վիգոտսկին, Ա.Ն.Լեոնտևը, Բ.Գ.Անանևը, Դ.Բ.Էլկոնինը և այլոք գործունեության մեջ առանձնացնում են երկու կողմեր. 1. առարկայական և 2. մարդկանց և հասարակության հետ փոխհարաբերությունների զարգացմանն ուղղված: Ուսումնասիրությունների ընթացքում պարզվել էր, որ դեռահասության տարիքի համար բնորոշ է փոխհարաբերությունների նորմերի յուրացման հարցում գործունեության ուղղվածությունը:

Հատուկ ուշադրության է արժանի շեղվող վարքի պատճառականության, պայմանավորվածության հարցը, որն ընկալվում է որպես գործոնների հանրագումար, որոնք առաջացնում, դրդում, ուժեղացնում կամ աջակցում են շեղվող վարքին: Դեկանտ վարքը պայմանավորող գործոնները ազդում են սոցիալական կազմակերպության տարբեր մակարդակների վրա, որտեղ անձը դրանց ենթահամակարգերից մեկն է: Հասարակություն-անձ համակարգը միաժամանակ գործում է մի քանի մակարդակներում՝ գեոֆիզիկական, մակրոհասարակական, սոցիալ-խմբային, միկրոսոցիալական, անհատական-անձնային, հոգեֆիզիոլոգիական:

Ե.Վ. Չմանովսկայան սահմանել է գործոնների հետևյալ խմբերը, որոնք դետերմինավորում են անձի շեղվող վարքը.

1. ֆիզիկական միջավայրի արտաքին պայմանները,
2. արտաքին սոցիալական պայմանները,
3. ներքին ժառանգական-կենսաբանական և կոնստիտուցիոնալ նախադրյալները,
4. շեղվող վարքի ներանձնային պատճառները և մեխանիզմները (Змановская 41):

Շեղվող վարքի առաջացման արտաքին սոցիալական պայմաններն են.

1. հասարակական գործընթացները (սոցիալ- տնտեսական իրադրությունը, պետական քաղաքականությունը, ավանդույթները, նորաձևությունը, զանգվածային լրատվության միջոցները և այլն),

2. սոցիալական խմբերի բնութագրումները, որոնց մեջ ներգրավված է անձը (ռասայական և դասակարգային պատկանելությունը, էթնիկական դիրքորոշումները, ենթամշակույթը, սոցիալական կարգավիճակը, պատկանելությունը ուսումնամասնագիտական խումբը, ռեֆերենտային խումբը),

3. միկրոսոցիալական միջավայրը (ընտանիքի կենսատճը և կենսամակարդակը, հոգեբանական մթնոլորտն ընտանիքում, ընտանեկան դաստիարակության ոճը, ընկերները, այլ նշանակալից մարդիկ) (Змановская 2006: 42):

Դեռահասների դեկանտ վարքի պատճառականության բացահայտման համար մեր ուսումնասիրության ընթացքում կիրառել ենք որոշակի ընտրանքների բավականին լայն հետազոտություն: Մենք կարողացանք բավականին ներկայացուցչական ընտրանքի վրա

համեմատել շեղվող վարքի ախտորոշման արդյունքները երկու սկզբունքորեն տարբեր ձևով կողմնորոշված մեթոդիկաներով:

Հետազոտության մեջ ընդգրկվել են 12-15 տարեկան 160 դեռահասներ, որոնք կազմել են 2 խումբ, որոնք հետազայում տարբերակվել են խումբ 1՝ “նորմա” և խումբ 2՝ “ոխակի”:

“Նորմա” խումբը կազմել են միննույն տարիքի 80 (35 տղա և 45 աղջիկ) նորմատիվ վարքով դեռահասներ Վանաձորի թիվ 1; 6; 11 միջնակարգ դպրոցներից: Նրանց վարքի նորմատիվությունը որոշվում էր “ոխակի” խումբ միկրոսոցիումի համեմատությամբ, քանի որ երբեմն դեխանտներ են համարում նաև նրանց, ովքեր երբեմն ցուցադրում են ագրեսիվություն կամ մեկ անգամ և պատահաբար իրենց դրսևորել են աշակերտին անվայել ձևով: “Ախենբախի հարցարանի” դեխանտ վարքի ախտանիշներից նրանք հավաքեցին նվազագույն միավորներ, սակայն նրանց մոտ դրսևորվում էին հուզական անբարեհաջողության, դպրոցական դեզադապտացիայի ախտանիշներ:

Կարևոր է նշել, որ “նորմա” խումբը կազմեց ոչ թե աշակերտների պատահական ընտրանքը, այլ ընդհանուր պատահական ընտրանքի (մոտ 400 մարդ քանակությամբ) այն մասը, որի մոտ նկատվում էին դպրոցական դեզադապտացիայի այս կամ այն ախտանիշները և գրանցվել էին որևէ հուզական կամ վարքային խնդիրներ: Այսպիսով՝ հանրակրթական ուսուցման պայմաններում փորձարկվողների մեր խումբը կազմեց բաշխման այն եզրը, որը բնութագրվում էր հոգեբանական և վարքային անբարեհաջողությամբ: Սակայն երկրորդ՝ “ոխակի” խմբի համեմատությամբ դպրոցականների այդ ընտրանքը ցուցաբերում էր նորմատիվային վարք: Առաջին խմբի փորձարկվողները չէին ցուցադրում դելինկվենտ վարքի այնպիսի մակարդակ, որը նրանց կստիպեր դուրս մնալ հանրակրթական դպրոցում ուսուցման շրջանակներից: Հետևաբար, մեր “նորմա” խումբը կարելի է համարել այնպիսին, որի մեջ հոգեբանական խնդիրների մակարդակը ցածր է “ոխակի” խմբի համեմատությամբ, սակայն հանդիսանում է սահմանային “նորմայի” ավելի լայն ընտրանքի մեջ:

“Ռիսկի” խմբի դեռահասների ընտրությունը (80 մարդ. 35 տղա և 45 աղջիկ) կատարվում էր Վանաձորի մանկատան, թիվ 2, 3 հատուկ դպրոցի և Ստեփանավանի թիվ 1 հատուկ դպրոցի սաներից: Նշված հաստատությունների սաները ծնողական խնամքից զուրկ, թափառաշրջիկ, դասերից սիստեմատիկ բացակայող, ցածր առաջադիմությամբ և սոցիալապես անապահով ընտանիքների երեխաներն են: Նախնական տվյալներն ստացվել են տվյալ դեռահասների փաստաթղթերի ուսումնասիրությունից, դաստիարակների, մանկավարժների հետ գրույցներից, որոնք յուրաքանչյուր սովորողի համար լրացնում էին «Ախենբախի հարցարանը»:

Դեռահասներից յուրաքանչյուրի հետ հոգեախտորոշման աշխատանքը կատարվում էր անհատապես: Երկու ուսումնասիրված ընտրանքներից որևէ մեկին պատկանելությունը դիտարկվում էր որպես միջխմբային փոփոխականների հիմնական գործոն ներխմբային տարբերությունների հետ նշանակալի փոխգործողությունների բացահայտման համատեքստում, որոնք կապված են ներքին պայմանների փոփոխականների հետ: Որպես այդպիսին մեր կողմից ներկայացված են Ֆրիկի մեթոդիկան ներկայացնող «դիտման թերթիկ» հարցարանը:

Պայմանականորեն առանձնացրել ենք հետազոտության չորս փուլեր.

1. Փաստաթղթերի վերլուծության մեթոդ և նախնական ախտորոշիչ հարցազրույց (ուղղորդված գրույց դեռահասի հետ):
2. K-SADS կիսակառուցակարգված (կիսաստանդարտացված) ախտորոշիչ հարցազրույց:
3. Ա.Բասի և Ա.Դարկիի ագրեսիայի տիպերի և ցուցանիշների ախտորոշման մեթոդիկա:
4. “Դիտման թերթերի” (Ֆրիկի հարցարան, Ախենբախի հարցարան) լրացում դաստիարակի, ուսուցչի կողմից:

Համադրած ցուցանիշները թույլ տվեցին սահմանել խնդիրների ընդհանուր ախտանիշները, որոնք ֆիքսվել են կիրառված մեթոդիկաների սանդղակներում:

Հետաքրքրական է մեր կողմից ստացված հետևյալ փաստը՝ ներքին պայմանների փոփոխականները նշանակալիորեն ազդում էին Ախենբախի մեթոդիկայի 3 ցուցանիշների վրա,

այն է՝ սոցիալականացման, մտածողության և դևիանտ վարքի, որը թույլ է տալիս հոգեբանական անբարեհաջողության նշված ախտանիշները դիտարկել որպես դեռահասների հոգեախտաբանորեն պայմանավորված զարգացման դևիացիաների վրա հնարավոր ազդեցությունների առավել ակնհայտ ուղղություն:

Ազրեսիայի մեխանիզմներին նպաստող փոփոխականները, որոնք կապված են սոցիալականացման խախտման հետ, կապված են նաև իմացական ոլորտի առանձնահատկությունների՝ դեռահասների կողմից իրենց շրջապատող իրողությունների հասկացման հետ, ինչը օրինաչափորեն շեղվող վարքին ուղեկցող հատկանիշների շարքում առանձնացնում է մտածողության խնդիրները:

Դեռահասի և նրան խնամող մեծահասակի հետ նախնական գրույցի և փաստաթղթերի վերլուծության ընթացքում ստացված տվյալների համաձայն՝ կառուցվել էին հետևյալ որակական փոփոխականները, որոնք դիտարկվում են որպես դեռահասի սոցիալական (արտաքին) պայմանների զարգացման գործոններ:

Օգտագործված հոգեբանական մեթոդիկաների ցուցանիշների համեմատության արդյունքների համար հիմնական արտաքին չափանիշ է հանդես եկել խմբային պատկանելությունը: Բացի այդ, դիտարկելով նշված գործոնը որպես անկախ փոփոխական, որպես հոգեբանական ցուցանիշների վրա ազդող արտաքին գործոններ դիտարկել ենք որակական փոփոխականների ազդեցությունները, որոնք կառուցված են նախնական հարցազրույցի արդյունքներով.

1. դեռահասի վերաբերմունքը ուսման և դպրոցի նկատմամբ,
2. հարաբերությունները հասակակիցների հետ,
3. հարաբերություններն ընտանիքում,
4. դեռահասների կողմից իրավախախտումների կատարման գործոնները,
5. հարբեցողությունն ընտանիքում,
6. երեխաների քանակն ընտանիքում,
7. ծնողների կրթությունը և աշխատանքը:

Ընտանեկան անբարեհաջողությունը, դպրոցական դեզադապտացիան, ինչպես նաև տրավմատիկ իրադարձությունները (ծնողներից մեկի մահը, երեխայի նկատմամբ դաժան վերաբերմունքն ընտանիքում և ընտանիքից դուրս) և նմանատիպ այլ գործոններ դեռահասի կյանքի խախտված սոցիալական էկոլոգիայի պայմանները դիտարկելիս առաջին պլան են մղվում: Դեռահասական միջավայրի քրեականացման միտումները դիտարկվում են այնպիսի գործոնների համատեքստում, ինչպիսիք են ոչ լիարժեք ընտանիքը, որի հետևանքով նա զրկվում է բազմաթիվ իրադրությունների համար վարքի անհրաժեշտ մոդելներից, դեռահասների միջավայրում ծխախոտի, խմիչքի և թմրանյութերի օգտագործման տարածումը, գիտակցության մեջ վարքի ազրեսիվ մոդելների ամրապնդումը: Դեռահասների խմբերի համեմատության դեպքում անհրաժեշտ է մասնավորացնել արտաքին գործոնների ազդեցությունը հոգեբանական ախտաբանության վրա:

Այսպիսով՝ ուսումնասիրության խնդիրն է դեռահասի սոցիալական շրջապատի այն փոփոխականների հայտնաբերումը, որոնք նշանակալիորեն ազդում են «նորմա» և «դիսկի» խմբի դեռահասների վարքային խախտումների հոգեբանական առանձնահատկությունների և դրանց արտահայտվածության վրա:

Ընտանեկան անբարեհաջողության և խախտված ծնողական պրակտիկայի գործոններն էականորեն ազդում են դևիանտ վարքի ցուցանիշի վրա թե՛ կիսակառուցակարգված հարցազրույցի, թե՛ Ախենբախի մեթոդիկայի օգնությամբ չափման դեպքում:

Սոցիալական դեզադապտացիան նույնպես օրինաչափորեն մեծանում է ընտանիքում բռնության կիրառության, խախտված հարաբերությունների և ծնողներից մեկի մահվան դեպքում: Ընտանիքի պայմաններն ազդում են մտածողության խնդիրների ցուցանիշի վրա,

ավելի շատ սպասելի էին ուշադրության և հիպերակտիվության խախտումները, սակայն հենց այդ ցուցանիշը դիտարկված փոփոխականների նշանակալի էֆեկտների մեջ չէր մտնում: Կոնկրետացնենք փոփոխականների մակարդակները, որոնք կանխորոշում են ներխաժային տարբերությունները դեռահասների ուսումնասիրված խմբերում: Այդ գործոններն են՝ վերաբերմունքը դպրոցի նկատմամբ, հարաբերությունները հասակակիցների հետ, երեխաների քանակն ընտանիքում:

Նշենք, որ նախորդ տվյալների համեմատությամբ որպես կախյալ փոփոխական պարտադիր առկա է ագրեսիան, որը չափվում է Ախենբախի, Բասի ու Դարկիի մեթոդիկաներով: Ագրեսիվ հակազդեցության տարբեր տիպեր ներառված են ընդդիմադիր վարքի և վարքային խախտումների մեջ, որոնք չափվում են կիսակառագուկարգված հարցազրույցի միջոցով և Բասի ու Դարկիի ագրեսիվության ցուցանիշների ախտորոշման մեթոդիկայի միջոցով:

Վերաբերմունքը դպրոցի նկատմամբ: Ստացված արդյունքները վկայում են դպրոցական դեզադապտացիայի լուրջ ախտանիշների մասին. լավ են սովորում 15%-ը, բավարար՝ 16,7%-ը, սովորել չեն ցանկանում՝ պատասխանել են դեռահասների 7%-ը, 16,3%-ը ասել են, որ ունեն լուրջ խնդիրներ կապված վարքի հետ: Հիշեցնենք, որ այդ խմբի դեռահասների 75%-ը սովորում են հատուկ դպրոցներում: Դպրոցի նկատմամբ վերաբերմունքով կանխորոշվեց նշանակալի արդյունքների (էֆեկտների) բաշխումը K-SADS-ի հոգեբանական ցուցանիշներով հետևյալ կերպ.

1. դեպրեսիա,
2. ընդդիմադիր վարքի և վարքային խախտումների ախտանիշներ,
3. ծխախոտի օգտագործում:

Նշանակալի է նաև փսիխոպաթիայի քանակական գործակցի վրա ազդեցության էֆեկտները (ըստ Ֆրիկի հարցարանի), ի դեպ՝ այստեղ կարևոր է ցուցանիշների գերակշռությունը ռիսկի խմբում, ինչպես նաև ծխախոտի օգտագործումը և վարքային շեղումների երկու սանդղակները: Այսպիսով՝ «վերաբերմունքը դպրոցի նկատմամբ» գործոնը, որը վկայում է դպրոցական դեզադապտացիայի աստիճանի մասին, սերտորեն կապված էր վարքային շեղումների ցուցանիշների հետ:

Ըստ Ախենբախի մեթոդիկայի՝ հոգեբանական ցուցանիշները փոխհաստատվում էին K-SADS-ի և Բասի ու Դարկիի մեթոդիկայով ցուցանիշների հետ: Դելինկվենտությունը նույնպես նշանակալիորեն փոխվում էր դպրոցի նկատմամբ վերաբերմունքի գործոնի ազդեցության տակ, ինչպես նաև K-SADS-ի համապատասխան XV և XVI սանդղակները: Փսիխոպաթիայի և ծխախոտի օգտագործման գործակիցների աճը առաջին հերթին արտացոլում էր դեռահասների վարքի շեղումները:

Հասակակիցների հետ հարաբերությունները: Սոցիալական շրջապատի պայմանների այդ գործոնը տվեց նշանակալի էֆեկտ, ինչպես նշանակալի էր նաև նրա խմբային պատկանելության հետ փոխգործողության էֆեկտը: Նախնական զրույցի ժամանակ «ընկերներ ունե՞ք» հարցին «այո» պատասխանեցին «նորմա» խմբի դեռահասների 72,5%-ը, «ռիսկի» խմբում այն կազմում էր՝ 60,7%: Հասակակիցների հետ «մակերեսային հարաբերությունների» մասին նշեցին դեռահասների 17,2%-ը «նորմա» խմբում, 19,4%-ը՝ «ռիսկի» խմբում: «Ոչ ոքի հետ չեմ շփվում» պատասխանել են դեռահասների 3%-ը «նորմա» խմբում և ոչ ոք «ռիսկի» խմբում: Հասակակիցների հետ հարաբերությունները երկու խմբերում կոնֆլիկտային բնութագրեցին մոտավորապես հավասար՝ 7% և 6,2%: Նշենք, թե ինչպիսի հոգեբանական փոփոխականների վրա էին ազդում հարաբերությունները հասակակիցների հետ: Այդ ազդեցությունն արտահայտվում էր դեպրեսիայի, ուշադրության պակասի և հիպերակտիվության ախտանիշի, ընդդիմադիր վարքի և վարքի խախտումների սանդղակների վրա: Բացի այդ՝ նշանակալիորեն փոխվում էր փսիխոպաթիկ վարքի ցուցանիշը Ֆրիկի մեթոդիկայով: Ախենբախի մեթոդիկայով նշակալի էին տազնապայնությունը, սոցիալական դեզադապտացիան, մտածողության խնդիրները, դելինկվենտությունը և ագրեսիան, չի հաստատվել հասակակիցների հետ հարաբերության ազդեցության էֆեկտը ուշադրության պակասի և հիպերակտիվության

ախտանիշի վրա: Այսպիսով՝ մեր կողմից ուսումնասիրված խմբերի դեռահասների գրեթե 60%-ից ավելին պնդում էին, որ նրանք ունեն ընկերներ, սակայն հասակակիցների հետ հարաբերությունների խախտումները կանխորոշեց փոփոխությունները ինչպես շեղվող վարքի սանդղակներով, այնպես էլ՝ ուղեկցող անձնային փոփոխությունների և սոցիալականացման խնդիրների սանդղակներով:

Ընտանիքում երեխաների քանակը: Նշված ժողովրդագրական գործոնը, որն էականորեն փոխում է երեխայի զարգացման միկրոմիջավայրը նաև ազդում է հոգեբանական ցուցանիշների վրա: Ըստ Ախենբախի՝ դեղինկվենտության սանդղակը որպես կախյալ փոփոխական արտահայտել է ընտանիքում երեխաների քանակի աճի ազդեցությունը, նշանակալի է դարձել նաև այդ գործոնի փոխգործունեությունը խմբային պատկանելության գործոնի հետ:

Ամփոփելով փոխակերպվող հասարակության մեջ դեռահասների դեկանտ վարքի պատճառականությունը՝ կարելի է առանձնացնել հետևյալ յուրահատկությունները.

1. Դեկանտ վարքի պատճառականության շղթայում կարևոր տեղ են գրավում արտաքին կամ օբյեկտիվ անբարենպաստ պատճառներն ու պայմանները, որոնք կազմում են անձի սոցիալականացման թերությունները և բացթողումները: Վարքի շեղման սոցիալական պատճառներից են՝ անբարեկեցիկ կյանքը, սոցիալական անարդարությունը, պետական հովանավորության պակասը, հանցավորությունը:
2. Օբյեկտիվ անբարենպաստ գործոնների ազդեցության տակ դեռահասը հետզհետե սոցիալապես ախտահարվում է և դառնում ընկալունակ կրիմինալի նկատմամբ: Այդ գործընթացում անձը ձեռք է բերում մի շարք անբարենպաստ անձնային որակներ և հատկանիշներ (ագրեսիվություն, նեգատիվ դիրքորոշում շրջապատի նկատմամբ, քրեածին վարքի միտումներ և դրդապատճառներ, դաժանություն, կոպտություն, հուզական անտարբերություն և այլն): Դեկանտ վարքի պատճառականության շղթայում այդպիսի գործոնների ամբողջությունը ներկայանում է որպես սուբյեկտիվ գործոն:
3. Դեռահասի դեկանտ վարքի կազմավորմանը հատկապես նպաստում է ծնողների և մանկավարժների վերաբերմունքը աճող մարդու նկատմամբ, անհրաժեշտ հոգածության, սիրո ու փառաքշանքի, ուշադրության պակասը, երեխային՝ որպես անձնավորության ընկալելու, նրա կարծիքի և ցանկությունների հետ հաշվի նստելու, նրա իրավունքներն ու ազատությունները հարգելու բացակայությունը, որոնք նպաստում են դեռահասի վատ սովորությունների ձեռք բերմանը (թափառաշրջիկություն, ծխախոտի, ալկոհոլի և թմրանյութի օգտագործումը և այլն):

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Торндайк, Э., Уотсон, Дж.Б. (1988). Бихевиоризм: Принципы обучения, основанные на психологии; Психология как наука о поведении. М.
- Выготский, Л.С., (1984). Собрание сочинений. М., Т.4.
- Змановская, Е.В. (2006). Девиантология (Психология отклоняющегося поведения). М.
- Клейберг, Ю.А. (2001). Психология девиантного поведения. М.
- Кон, И.С. (1978). В поисках себя: личность и ее самосознание. М.
- Нельсон-Джоунс, Р. (2000). Теория и практика консультирования. СПб.

ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ ՀՐԱՆՏ

Հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ-ի հոգեբանության տեսության և պատմության ամբիոնի վարիչ

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՏԱԿԱԶՄԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԶԱՓՈՐՈՇԻՉՆԵՐԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հանգուցային բառեր՝ թեստ, ընտրություն, հոգեբանական չափորոշիչ, ախտորոշում, սուբյեկտ, թեկնածու, աշխատակազմ:

Ներկայում կառավարման ոլորտում լայնորեն կիրառվող ընտրության տարբեր մեթոդներն են՝ թեստերը, հարցարանները և մոդելավորող փորձարկումները, անձնական տվյալների (CV) վերլուծությունը, հարցազրույցը: Այս բոլոր մեթոդներն ուղղված են բացահայտելու սուբյեկտի առավելությունները և թերությունները: Հոգեբանական հետազոտության օբյեկտի յուրօրինակ, բազմամակարդակ և հիերարխիկ կառուցվածքի մասին պատկերացումներն ընկած են անձնային որակների և հոգեվիճակների ախտորոշման գիտական ու կիրառական խնդիրների լուծման հիմքում: Այս մեթոդների ներդրման հիմնական նպատակն է ընտրել համապատասխան ու արդյունավետ աշխատակցի և համալրել կազմակերպության աշխատակազմը, իսկ այնուհետև իրականացնել խորհրդատվական, շտկող և կարգավորիչ ազդեցությունների իրականացումը: Իրավացի է այն դրույթը, որի համաձայն, անցնելով հոգեբանական ախտորոշման վերլուծությանը ընդհանուր գիտական մեթոդաբանության տեսանկյունից, մեթոդաբանական վերլուծության ստացված արդյունքների մեխանիկական կիրառումը դժվար թե կարող է արդյունավետ լինել: Հեղինակը նշում է, որ ախտորոշման մեթոդների օգտագործումը կոնկրետ ոլորտում ստանում է առարկայական մեկնաբանություն և մշակում (Анурьев 2006): Այս տեսակետից մասնագիտական պիտանելիության գնահատման մշակումը հոգեբանական ախտորոշման հարաչափերի՝ չափանիշների հիման վրա համապատասխանում է կիրառական հոգեբանության պահանջներին:

Կիրառական հոգեբանության համար արդիական է դառնում անձի ինքնաիրագործման և մասնագիտական կայացման, մասնագիտությանը տիրապետելու գործընթացի որակի վրա ազդող հոգեբանական գործոնների, գործունեության արդյունավետության, աշխատանքից բավարարված լինելու վիճակի ուսումնասիրությունը: Եվ, ինչպես նշում են մի շարք հեղինակներ, ոչ պակաս կարևոր խնդիր է անձնակազմի մասնագիտական ընտրության հոգեբանական համակարգի մշակումը՝ տվյալ գործունեության համար կարևոր մասնագիտական ունակությունների կամ որակների հիման վրա: Լուծելով ընտրության և արդյունավետ մասնագիտական գործունեության կանխատեսման խնդիրները՝ հարկ է հաշվի առնել ոչ միայն նեղ մասնագիտական հետաքրքրությունների, հակումների, ունակությունների շրջանակը, այլ նաև անձը՝ իր ամբողջականության մեջ, պարզել աշխարհայացքի յուրահատկությունները, հաղորդակցման ընդունակությունները, ինչպես նաև՝ թեկնածուների հոգեֆիզիկական և անձնային առանձնահատկությունները (Гуревич 2008, Климов 1990, Рогов 1998):

Անձնակազմի նպատակային գնահատման և ընտրության համար ընդհանուր պայման է տվյալ մասնագիտության համար կարևոր և ցանկալի որակների որոշումը, հետևաբար ընտրության չափորոշիչները պետք է ձևավորվեն ինչպես պրոֆեսիոգրամայի՝ մասնագիտական որակների նկարագրի (կամ մասնագիտության գծապատկերի), այնպես էլ հուսալի հոգեախտորոշիչ ապարատի հիման վրա: Մյուս կողմից անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ ընտրությունը, լինելով երկկողմանի գործընթաց, մեկնաբանվում է ն՝ «ընտրողների» (թեկնածուի գնահատական), և՛ հավակնորդի (ինքնագնահատական) կողմից: Հետևաբար մասնագիտորեն կարևոր անձնային որակների գնահատման համակարգի մշակումը պիտի

ենթադրի արտաքին ընկալում, ինչպես նաև վիճարկում կամ վերանայում թեկնածուի կողմից: Այդ պատճառով, բացի գործընթացի համապատասխան պայմանների ապահովումը, անհրաժեշտ է արդյունքների հաշվարկման հստակ համակարգ, դրանց դասակարգում և յուրաքանչյուր որակի հիմնավորված գնահատում (Ավանեսյան 2010): Այստեղ ի հայտ է գալիս հոգեախտորոշման համար անհրաժեշտ ևս մեկ պայման՝ գնահատման արդյունքների ներկայացման ձևը և դրանց մեկնաբանությունը (հիմնավորվածության և մատչելիության սկզբունքներ): Դա որոշակի ձևով կապված է թեստավորվողի մասնագիտական պատրաստվածության և ինտուիցիայի հետ:

Չնայած հետազոտությունները մասնագիտական ընտրության ոլորտում ունեն տասնյակ տարիների պատմություն, մինչ այժմ մշակված չէ ընտրության միասնական մոտեցում գործունեության յուրաքանչյուր ոլորտի համար աշխատողին անհրաժեշտ որակների որոշման միջոցների և մեթոդների վերաբերյալ: Դրան անհրաժեշտ է գումարել նաև ժամանակակից պայմաններում այս կան այն մասնագետներին ներկայացվող պահանջների փոխակերպման հանգամանքը, ինչպես նաև նոր մասնագիտությունների և մասնագիտացումների առաջացման շարժընթացը: Իրավիճակը բարդանում է նրանով, որ բազմաթիվ մասնագիտությունների համար չկան հստակ ու լիարժեք պրոֆեսիոգրամաներ, ինչի պատճառով կա հավանականություն, որ ընտրության ժամանակ չափվում են գործունեության արդյունավետությունը որոշող անհամապատասխան որակները (Базаров 1998): Առավել սուր է այդ հարցը դրված արտակարգ և ոչ ստանդարտ պայմաններում գործունեության ոլորտների աշխատանքների համար կադրերի ընտրության ժամանակ: Նման ոլորտների աշխատողների մասնագիտական և սոցիալ-հոգեբանական հիմնախնդիրները և աշխատանքային բարդությունները պայմանավորում են հոգեբանական սթրեսի և նյարդահոգեբանական լարվածության, հոգեմարմնական շեղումների բարձր մակարդակը, դրանով իսկ ի հայտ բերելով աղեկվատ հոգեբանական գնահատականի: Վերջինիս հիման վրա ընտրության հստակ համակարգի ներդրումը ենթադրում է հետագա ուսուցման, հոգեբանական ուղեկցման և վերականգման անհրաժեշտությունը:

Մեր բազմափուլ հետազոտական աշխատանքի նպատակն է թեկնածուի մասնագիտական պիտանելիության հոգեբանական չափորոշիչների գնահատման համակարգի ալգորիթմի մշակումը:

Անձնակազմի ընտրության գործընթացում ամենալայն կիրառում գտած մեթոդներից մեկը թեստավորումն է: Թեստավորման միջոցով կարելի է բացահայտել բնավորության անհրաժեշտ գծերը և մարդու պոտենցյալ հնարավորությունները: Այս հարցը հատկապես արդիական է այն մասնագիտությունների պարագայում, որտեղ ներկայացնում են հատուկ պահանջներ մասնագետի հոգեկանին, այդ թվում պատասխանատու կառավարչական պաշտոնական կարգավիճակում: Ակնհայտ է, որ գիտականորեն հիմնավորված և հուսալի ընտրությունից են կախված բազմաթիվ գործոններ, որոնք պայմանավորում են մասնագիտական գործունեության հետագա արդյունավետությունը հասարակական կարևոր ոլորտներում: Մեր դեպքում նոր աշխատակիցների ընտրությունների փաստը ենթադրում է առաջին հերթին թեկնածուների ներգրավում, երկրորդ հերթին՝ հարցաթերթերի լրացման և թեստավորման ընթացակարգի հստակ հրահանգավորում (նաև լրացուցիչ հրահանգավորումներ մշակված համակարգչային տարբերակով թեստային առաջադրանքներին պատասխանելու համար): Ճիշտ ընտրված աշխատակազմը ցանկացած նմանատիպ կազմակերպության համախմբված աշխատանքի գրավականն է:

Այսպիսով, որակյալ մասնագետների ընտրության համար, ովքեր աշխատում են արտակարգ և լարված պայմաններում, մեր կողմից մշակվել է թեստավորման համակարգ՝ ուղղված մասնագիտական հոգեբանական «դիմանկարի» ստեղծմանը: Թեստերի համալիրի կառուցվածքը մի կողմից պայմանավորված է մասնագիտական գործունեությանը ներկայացվող պահանջներով, մյուս կողմից՝ անձի հոգեբանական կառուցվածքով:

Հետազոտվողների մասնագիտության տեսանկյունից կարևոր անձնային որակները պարզելու համար օգտագործվել են հետևյալ մեթոդիկաները՝ Ռ. Ամտհաուերի ինտելեկտի կառուցվածքի թեստը (TSI), CPI թեստը (հաղորժողականության, պատասխանատվության, ապրումակցման, ինքնարժեքի, ինքնարժեքի, Ա. Ն. Օրյոլի շեղվող վարքի հակվածության թեստը, «Կամային ինքնավերահսկման ախտորոշում» հարցարանը (մշակում՝ Ա. Գ. Զվերկովի և հ/հ), Հ. Այզենկի «Հոգեկան վիճակների ինքնագնահատման ախտորոշում» թեստը, Բասս-Պերիի հարցարանը (BPAQ), Ա. Ա. Ռեանի հարցարանը (МУН):

Փորձագիտական մեթոդիկաների ընտրության ժամանակ մենք առաջնորդվել ենք առաջին հերթին հետազոտվող անձի առանձնահատկությունների համալիր արտացոլման պայմանավորվածությամբ, ձևակերպումների մատչելիությամբ և այնպիսի հրահանգավորմամբ, որը հետազոտվողներին կորդեր անկեղծ ու օբյեկտիվ պատասխանների, ինչպես նաև չէր պահանջի կատարման անսահման ժամանակ (Карелина 2007): Վերջին պահանջը նպաստում է ստանալ մաքսիմալ անկեղծ պատասխաններ և գնահատել ժամանակային սահմանափակման պայմաններում գործելավոճը:

Անցկացված հետազոտության արդյունքների հիման վրա մեր կողմից մշակվել է անձնակազմի գնահատման և ընտրության այնպիսի հոգեբանական համակարգ, որը հնարավոր է կիրառել տարբեր ոլորտներում: Ի սկզբանե մեր առջև դրված էր խնդիր՝ համադրել տարբեր բլոկերի տվյալները (իրազեկվածություն, ինտելեկտ, անձնային որակներ) և բացահայտել դրանց առաջնայնությունը, իսկ երկրորդ հերթին՝ անհրաժեշտ էր հաշվարկել չափորոշիչների սահմանները կոնկրետ սեռատարիքային խմբի համար: Տարբեր փոխարացնող մեթոդիկաների օգտագործման անհրաժեշտությունը պայմանավորված էր նրանով, որ դրանցից ոչ մեկը չի տալիս սպառիչ տեղեկություն, որի հիման վրա կարելի էր ճիշտ որոշում կայացնել թեկնածուի բնութագրի վերաբերյալ:

Հետազոտության նախնական փուլում դիտարկվել են բավականին մեծ թվով մեթոդիկաներ՝ յուրաքանչյուր ախտորոշվող որակի առանձնահատկությամբ: Որոշ որակներ «մաղվեցին», որոշ մեթոդիկաներ էլ մոդիֆիկացվեցին ընտրության և հետազոտության պատվիրատու կազմակերպության առաջադրանքին համապատասխան: Այսպես, օրինակ, մեր կողմից խիստ հաշվի էին առնվում նախընտրելի որակները, պրոֆեսիոնալ գործունեության առանձնահատկությունները, հնարավոր թեկնածուների պատրաստվածության աստիճանը և այլն: Այդ տվյալները հիմնավորվեցին փորձագիտական հարցման արդյունքներով: Մշակված նորմերի հիման վրա էլ ստեղծվել էր թեկնածուի «դրական» հոգեբանական պատկերը տարբեր պայմաններում գործելու համար:

Բացի դրանից, հաշվի առնելով ներկայացվող առաջադրանքի դժվարությունը և կարևորությունը՝ մեր կողմից նաև ստեղծվել է թեստային առաջադրանքների ներկայացման հերթականության հստակ և միասնական համակարգչային համակարգ: Մշակված մեթոդիկան կազմված էր երկու համախմբերից, որոնցից յուրաքանչյուրը իր հերթին բաղկացած էր մի քանի ենթաբաժիններից: Այսպես, առաջին համախմբի մեջ էին մտնում անձի ընդհանուր զարգացվածության թեստը, ինչպես նաև օտար լեզուների իմացության և համակարգչային հմտությունների թեստերը: Երկրորդ համախմբումն ուղղված էր անձնային առանձնահատկությունների բացահայտմանը, որի հիման վրա էլ ստեղծվել է անհատական որակների համադրության մատրիցա, որը հնարավորություն է տալիս գնահատել այնպիսի բացասական հակումների առկայությունը, ինչպիսիք են՝ բարձր տագնապայնությունը, ագրեսիան, ադիկցիան, ստելու հակումը, ներքին կոնֆլիկտը, ինքնատիրապետումը և համառությունը, անհաջողության վախը և մի շարք այլ որակներ:

Այսպիսով, ելնելով վերը նշված թեստերից, ինչպես նաև հաշվի առնելով հայի սոցիո-մշակութային առանձնահատկությունները, կազմվեց մասնագիտական կարևոր որակների գնահատման միասնական համակարգ: Համակարգչային մոդելի մշակման գործընթացում օգտագործվել են համապատասխան բանաձևեր, միջոցներ, որոնք հուսալի՝ վալիդ կերպով

զնահատում են բոլոր որակները: Մեր կողմից առաջարկվող մոդելը ներառում է նաև կազմակերպչական կանոններ և գործելակարգ, որոնք կարգավորում են կադրային զնահատման կիրառումը և կադրերին վերաբերող որոշումների կայացումը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Ավանեսյան, Հ. Մ. (2010): Փորձարարական հոգեբանություն /Ուսումնական ձեռնարկ/, Եր., Էդիթ-Պրինտ:
- Ануфриев, А. Ф. (2006). Психологический диагноз. - М. : "Ось-89".
- Базарова, Т.Ю., Еремина Б.Л. (1998). Управление персоналом: Учебник для вузов М.: Банки и биржи, ЮНИТИ.
- Гуревич, К.М. (2008). Дифференциальная психология и психодиагностика. Изд.: Питер.
- Карелина, А. М. /ред./ (2007). Большая энциклопедия психологических тестов. Эксмо .
- Климов, Е.А. (1990). Как выбирать профессию. М.: Просвещение.
- Рогов, Е.И. (1998). Настольная книга практического психолога: В 2 кн.-М.: изд. ВЛАДОС,-Кн. 1.

АРЯН АСБЕД

Кандидат психологических наук, профессор последипломного Психоаналитического и юридического института и факультета Университета Буэнос-Айреса

КЛИНИЧЕСКАЯ И ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА С ДЕТЬМИ ПУБЕРТАТНОГО И ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

Введение

Когда мы намереваемся упорядочить клинический материал подростков, первое впечатление, которое мы получаем помимо уникальности каждого пациента, состоит в том, что не существует нозографии, которая охватывала бы разнообразие этих ситуаций или разнообразие их каждодневной жизни. Это справедливо и для психиатрического, и для психопатологического, и для психоаналитического подходов. Это также подчеркивает факт, что всякий психоаналитический подход становится сложным, когда подростковость не считается интерсубъективным¹ опытом, где эндогамная инфантильная связь находится в переходном состоянии по направлению к связи с экзогамным миром.

Подобным образом я рассматриваю и аналитические сессии с ними. Меня вдохновили на это, в основном, такие авторы, как Либерман, Мельтцер, последний “бионец” (Мельтцер 1990), Пьер Алагньер и аргентинский вклад в психоанализ похожих конфигураций. Ни в коем случае это не значит игнорирования вклада других авторов различных направлений, которые внесли и продолжают вносить важный вклад в изучение клиники подростков. И хотя все эти авторы отличаются друг от друга своей теоретической схемой, я предпочитаю тех, кто разделяет беспокойство по поводу поиска ответов на клинические ситуации, которые они считают общим опытом, кто считает, что поле, созданное во время сессии, всегда является выражением анализируемого и аналитика по отдельности и совместно выстраивающих поле трансфера, где осуществляется новый опыт и где выражается то, что прошлое привносит в настоящее.

Основываясь на модели открытой схемы психической жизни, Дэвид Либерман утверждает, что эволюция трансфера в аналитическом процессе является неопубликованным творческим фактом, куда вовлечены оба участника; трансфер не является ни простым повторением детства, ни возвращением на ранние стадии посредством регрессии, он не есть реминисценция. Либерман не рассматривает пациента, как ребенка, скованного родительскими фигурами, представляемыми аналитиком. Он критикует такой подход говоря, что: “образцы инфантильного взаимодействия становятся инструментами научного помощника, психологии развития, которая не является анализом сама по себе.” Он считал, что импульсы, также как и аффективные и хаотичные аспекты детства, также присутствуют в анализе и необязательно в результате оживления прошлого. “Анализ означает не обнаружение, а реструктурирование или создание и изобретение.” (Либерман 1970, стр. 426) Дейла Т. Арян считает, что это – второе определение трансфера, приведенное Либерманом (Арян 2008). Она добавляет, что Либерман указывает, что подчеркивание бессознательного детерминизма в интрапсихических конфликтах внутри общечеловеческой концепции ограничивает понимание пациента, так как человеческие характеристики аналитика и их референтная схема являются теми элементами, которые будут определять направление процесса трансфера. В аналитическом процессе взаимодействие – это совместное творение.

Это – то, как я вижу это, когда думаю об этом, как об интерсубъективном опыте. В этом контексте я возьму главные психоаналитические концепции, которые подходят к нашей теме и буду применять их к пубертату и подростковому возрасту.

Экзистенциальная проблема

Центральной проблемой молодого человека на пути к достижению экзогамии является познание и понимание его новой реальности; понимание и себя самого, и специфических проблем всякого типа, которые он будет решать изо дня в день, а также

целостное понимание своего существования включенного во время и в мир, а также понимание того, что от него ожидается.

Первым важным шоком и разочарованием, которые дают старт эмоциональному опыту пубертата, является то, что несмотря на базовые убеждения, коренящиеся в определенности значений, полученных у мнимого всезнания родителей, подросток не хранит эти значения фиксированными в определенном месте и навечно, готовыми к "открытию", пониманию и применению в виде техники, которая может быть достигнута посредством некоего темного, горького и неприятного мастерства, а медленно обнаруживает, что не существует такой вещи, что он не может заполучить полного, гарантированного и заключительного понимания мира. И это толкает его в ненависть или уединение, хотя могут быть и моменты маниакального триумфализма.

В этом кроется причина того, почему подросток более всего озабочен сексуальностью, сексуальностью, как новой ежедневной задачей, которая полностью возложена на него и сексуальностью, как экзистенциальной проблемой. Обе концепции должны быть освоены самостоятельно. Это означает, что отныне не может быть ссылки на родителей, в то время как суть инфантильной сексуальности управляется Эдиповым комплексом, освоить собственную сексуальную позицию (мужчины или женщины), как диктует собственное тело, необходимо в символическом плане.

В 1985 году я определил подростковость как "состояние полного переозначения инфантильного мира в силу добавление двух базовых элементов: способности вести эротическую жизнь и способность к воспроизведению, оба из которых в конечном итоге будут отражены в чувстве идентичности и автономии и в практике экзогамной социальной жизни с осознанием ее временности/преходящести." (А. Арян 1985)

Сейчас я бы добавил, что сексуальные импульсы, сопутствующие этой огромной психической работе, становятся психологическим эффектом, ощущаемым, как потребность что-то неотложно предпринять из-за обеспокоенности по поводу понимания самого себя и отношений с самим собой и с остальным миром.

Неопределенность и смущение, переживаемые молодым человеком, влияют на его способность мыслить и ясно определять свои требования так же, как и на способность ясного понимания того, что и как ему интерпретировать из того, что он воспринимает. Эта ситуация выразительно отражается во время аналитической сессии. Иллюзорное всезнание приписываемое родителям, приемником которого он считал себя, разрушается, когда он обнаруживает, что его существование в мире наряду с изначальной возможностью цельности значений и функций не достаточны, но зависят от циркулярной структуры его отношения к пониманию. Это значит, что, хотя и вещи предоставляются ему вместе с их смыслами и ролью, не зная этого, он поймет подобные вещи, когда вложит их в контекст, который, с другой стороны, он не сможет очертить надлежащим образом.

Контекстуальная адекватность непосредственно относится к взаимосвязи между представлением и его инструментальностью. Этот факт также толкает молодого человека на почти что компульсивное экспериментирование в поисках смыслов. Он обнаруживает, что все является открытой возможностью. Он также обнаруживает, что он сам присутствует в мире в виде "черновика/наброска", который может быть преобразован, изменен и развит всеми возможными способами. Он обнаруживает, что должен постоянно детально разрабатывать слагающие отношения с миром, частью которого он является. Эти жизненные и экзистенциальные открытия, не подвластные полностью его воле и сознанию, также заставляют его манипулировать знанием и интерпретацией вещей и их инструментальностью. Затем он пытается отделить себя от того, что он обнаруживает вокруг, и трансформировать это в объект, субъектом, которого он может быть, пытаясь контролировать его посредством его "познания".

В аналитической ситуации эти обстоятельства используются при получении и передаче сообщений, где молодой человек в основном озабочен тем, как обозначить факты и как позиционировать себя относительно получаемых интерпретаций. Тем не менее, определенным пунктом этого обмена является то, что молодой человек говорит

или самовыражается, не зная, что именно он сообщает и абсолютно не осознавая того факта, что он желает это сообщить. В этот момент он только чувствует потребность контролировать информацию и манипулировать ею. Пройдет определенное время, прежде чем он почувствует себя достаточно уверенным, чтобы “свободно ассоциировать”.

Для поддержания этой характеристики аналитического диалога, важно чтобы аналитик во время слушания посредством своего плавающего внимания структурировал в рамках манифестируемого значимого, а семантическому измерению он должен присваивать вторичную значимость. Такая означенность даст аналитику возможность дать пациенту узнать, что он имел ввиду на самом деле, сам того не осознавая...

Благодаря этим множественным характеристикам понимания и коммуникации, анализирование и анализируемость представляются сложными действиями. Так как оба действия включают в себя много бессознательного опыта, оба участника могут способствовать провалу в достижении целей этого диалога, если крайняя чувствительность на любой шаг в этом процессе не учитывается самым серьезным образом. Это является уникальным ансамблем, и именно обмен оснащает работу. На него воздействует не только количество информации, которая предоставляется для раскодирования в соответствие со степенью серьезности каждого отдельного случая, но и личность аналитика, степень его опытности и, в частности, предлагаемые структура и личный стиль. Относительно этой темы вклад аргентинской школы, в первую очередь Либермана, и современного психоанализа бесценны.

Практика

Во время моей клинической практики, которая также распространяется и на подростков, я всегда находил утверждения М. Кляйн верными. Она утверждает, что “различие между нашими методами анализа (детей) и анализа взрослых заключается исключительно в технике, а не в *принципах* (...) и мы получаем те же результаты. Единственное различие в том, что *мы адаптируем* процедуры к *мышлению* ребенка”. (Подчеркнутое принадлежит мне). (М. Кляйн, Психоанализ детей, стр. 34). Таким образом, если перефразировать ее, я скажу, что изучение мышления подростка покажет нам верный путь адаптации аналитических процедур для того, чтобы сделать их приемлемыми и терапевтическими в ранней юности.

С психоаналитической точки зрения можно считать, что психическое состояние в пубертате/подростковом возрасте является смешением временно-прострастных категорий, которое делает невозможным для подростка организацию и позиционирование себя и других. Для изучения окончательной структуры психического аппарата (и различных психических расстройств) необходимо провести внимательное изучение наложений между нарциссическими объектными отношениями, диадической и триангулярной ситуацией, установленной Эдиповым комплексом. Этот подход отвечающий на клинические вопросы, также действенен при достижении психоаналитической терапевтической цели, которая причинная, а не симптоматически описательно-феноменологическая или организованная вокруг синдромов.

Аналитический подход в клинической работе с подростками

В нашем окружении в 80-ые годы было обычным делом считать *идеальным аналитиком того*, кто наилучшим образом разбирал экран проективных идентификаций пациента. Таким образом, он должен был придерживаться “нейтральности” для достижения большего контроля над терапевтическим процессом, лишь посредством вербальных интерпретаций произнесенных с максимально возможной отрешенностью и нейтральностью.

Такой подход имел своей целью ассимиляцию аналитического опыта к научным принципам современности, в частности, к позитивизму – парадигме сложных наук - где модель понимания отношений аналитика-анализируемого, была объектом исследований наблюдателя во взаимопосторонних отношениях. Утверждалось, что личность исследователя-аналитика никоим образом не влияет на то, что он наблюдает и понимает, более того, всякое подобного рода влияние считалось индикатором патологии пациента или неопытностью или ограничениями аналитика. Сам Фрейд, типичный

представитель модернизма, в свое время идеализировал эту модель как абсолютно могущественную. Его настаивание (Фрейд 1912: 97- 120; Фрейд 1913:121-144) на воздержании, нейтральности, анонимности, объективности, и т.д. со стороны аналитика имели целью удерживать в отдельности друг от друга наблюдателя и наблюдаемого. Этим способом “внутренность сессии” должна была оставаться наиболее стабильной, а условия изучения или исследования бессознательного – единственного “объекта” изучения во время психоаналитической сессии - “максимально объективными”².

Основываясь на этой научно-идеологической позиции, центральные аспекты практики это - трансфер, повторение и сопротивление, относящиеся к двум независимым пространствам, каждое со своим психическим характером, соответствующим его объектной роли: познание/эксперт-субъект, трансфер/контртрансфер, повторение/проективный экран, сопротивление/истина, которой сопротивляются. И интерпретации аналитика должны были быть исключительно вербальными выражениями его бессознательных фантазий, собранных из хранилища анализируемого. Всемогущество, присваиваемое объяснительной способности теорий было таким, что психоаналитик считал, что мог обеспечить позицию, близкую к уверенности.

Я полагаю, насколько я мог это изучить, Фрейд говорил о правиле, о принципе воздержания, а не о нейтральности как о концепции. Он ссылаясь скорее на такие контртрансференциальные ситуации, как “терапевтическая гордость”, “гордость образованности”, где его оперативной рекомендацией можно было считать нейтральность. В словаре Лапланша и Понталиса мы читаем: “нейтральность относится не к реальной личности аналитика, а к его роли”. Таким образом, аналитик может (а в работе с подростком это рекомендуется) применить любой подход и осуществить любой акт, пока это оказывается полезным для *места и роли* аналитика.

Парадигма объективности позитивиста могла поддерживаться только при учитывании психической реальности анализируемого со свободными ассоциациями и аналитиком-экраном с плавающим вниманием. То есть воздержание аналитика заключается в том, чтобы не давать инструкции пациенту о том, как собирать свои воспоминания или думать об определенном периоде его жизни и в том, чтобы не убеждать его по поводу религиозных, нравственных и социальных ценностей. Очевидно, это дошло до таких экстремальных ситуаций, как буквальное понимание таких богатых концепций как “аналитик без памяти и без желаний” (Бион 1970) или игнорирование других концепций: “материнская мечта” (Бион 1962), “аналитик создает сессинг с пациентом” (Мельтцер 1990) или “переходное пространство и переходные объекты” (Винникот 1958) и много других концепций, считающихся инвайроменталистскими или бихевиаристскими.

Фактически, эта концепция была распространена на детей, пубертатный возраст и на подростков, рекомендация М. Кляйн, приведенная выше, была забыта. Она означает, что неизменность составляет психоаналитические принципы, и мы должны адаптировать процедуры к мышлению ребенка, а не ребенка к процедурам. С другой стороны, это, следовательно, предполагает, что классическая техника была приспособлена и отточена для невротизованного трансфера у взрослых, и нам необходимо психологическое изучение состояния психики подростка, которое составляет невротическую мозаику, перверсно-полиморфических и психотических операций в постоянном движении.

Пытаясь охватить разнообразие этих клинических ситуаций, которые являются последствием множественного и переменного психического состояния пубертатного и подросткового возраста, желательно понимать психику, как открытую систему и иметь аналитический подход, направляемый концептуализациями и идеями теории комплексности, которая учитывает единственное и множественное, где парадокс, неопределенность и жребий всегда будут представлять подобные концепции, которые оказываются абсолютно необходимыми в процессе развития подростковой заявки на всемогущество и всезнание: факт того, что ничто не единогласно и не однозначно, что существуют ситуации, не имеющие никакого решения, что не все гарантировано и что

не все предсказуемо. Анализ базируется не только на событиях детства во избежание повторения. Наше знание о бессознательных фантазиях и механизме проективной идентификации оказывается полезным, но недостаточным для получения более ясного понимания и всеобъемлемости пережитой психической реальности, не целиком расположенной в одном единственном объекте, и того факта, что его вынужденный выход во внешний мир, несет в себе присутствие другого, определяющего ограничения первого. Присоединяясь к группе сверстников, подросток получает возможность медленного осознания того, что он не может уменьшить присутствие другого согласно своей фантазии об этом другом. В этих связях он будет альтернативно репетировать различные роли одну за другой – роли лидера, близкого друга, оппонента, покорного, маргинала и другие, принимая для себя одни и назначая других на прочие. Он оставит позади часть своих инфантильных идей и отдалится от первичных объектов идентификации и создаст новые значения среди своих теперешних связей, что создаст субъективность. Остальные члены его группы вынудят его проходить через собственный план историзации вновь и вновь, и они повысят сложность, помещая его не только в его собственную напористую структуру, но также в структуру связей, которым он принадлежит. Различные типы DES-идентификаций и переидентификаций будут иметь место, образуя его и других. Только подобным образом он будет способен принять определение своей сексуальной позиции, разбирая вопрос своего напора в поле символизма.

Место, функция и позиция аналитика с пациентом пубертатного и подросткового возраста

В введении я объяснил, что считаю всякий психоаналитический подход крайне сложным, если подростковость не учитывается как внутри-субъективный опыт. Перспектива “присоединения” психоанализа ко вкладу некоторых авторов различных теоретических направлений “подталкивала” меня в моей практике. Я считаю, что мой инструментарий и квалификация должны быть пропорциональны многообразию субъективных состояний подростков.

В первую очередь, я думаю, что *аналитическое столкновение* должно иметь своим фоном неумываемое различие между фантазиями друг о друге и о том, что это столкновение вызывает и у аналитика, и у подростка. Безусловно, место аналитика налагает роль, содержащую это различие, т.е. как только аналитик оставляет позади сюрприз, который он может в определенный момент внимательно исследовать, он должен сохранять воздержание и дискриминацию в различие на свой риск. Это различие будет воздействовать на каждого, вновь и вновь способствуя процессу дезидентификации и порождению новой субъективности.

Таким образом, усилия аналитика с первого же интервью будут заключаться в том, чтобы слушать подростка и его отношение с бессознательным и, в свою очередь, работать, обозначать и, в конечном итоге, оперировать связующими звеньями.

С подростком

Взрыв пубертата крайне травматичен и в своих соматических, и в психических аспектах и требует подтверждения и внутренней субъективной поддержки аналитика. В пубертате возникают новые проблемы, но не их решения. “*Подход слушания*” аналитика, следовательно, является чрезвычайно важным и смягчает недоверие и отвечает потребности пубертата в идеализации объекта, потребности любить и быть любимым, как целое.

И сексуально созревшее тело, и нарциссические идентификации с родителем своего пола, как опоры до начала эдипального соперничества с ним, приводят подростка в соприкосновение с фантазмагорическим опытом, лишенным языка, когда присутствие аналитика становится очень важным. Из-за всего этого, они, кажется, проходят пограничные состояния. В терминах П. Аулагнера, новые пиктограммы должны быть отражены в фантазиях и пущены в оборот в виде репрезентаций, которые в то же время в момент, когда входят в контакт с языком на предсознательной стадии, сделают возможным выражение эдипального соперничества и гетеросексуальных желаний.

Но если сексуальное созревание тела слишком травматично из-за сложности его фигуративности, то процесс символизации остановится прежде, чем новшество и комплексность психического аппарата пойдут замещающими путями и будут неумолимо сформированы в мозаику инфантильных, латентных и подростковых аспектов.

Со своей недостаточностью слов и выражений подросток нуждается в аналитике, не только для того, чтобы отказаться от своих маниакальных защит псевдозрелости латентного возраста, но и для нахождения необходимых слов для эмоционального поддержания своей речи во время прорабатывания. **Это - не вытесненный материал, это - то, что должно быть сконструировано.** Следовательно, у аналитика не только задача интерпретации, создания связей между опытом прошлого и трансференциальным опытом, но также, и особенно, задача создания **пространства для фигуративности** нового, психически и соматически возникающих новшеств. Это означает акт слова, порою пробормоченного максимально близко к первым репрезентациям телесности и к пиктографическим репрезентациям, как минимальной психической активности, при помощи которой подросток представляет состояние необходимости, безусловно испытываемой его телом и психикой с раннего детства. Благодаря такому эмоциональному воздействию, если ранние страдания были чрезмерны, фантазия, как причинная интерпретация, не сможет быть включена в то, что происходит с его телом. Репрезентация болезненного аффекта, сопровождаемого новыми и неожиданными телесными событиями, включая происшествия и хирургические операции, не смогут быть приписаны чьему-либо желанию и станут причиной дисморфофобии. В результате возникают хрупкость, беспомощность и душевная боль, которые мы так часто наблюдаем в клинике. В своей функции создателя формы аналитику также потребуется учитывать свой контртрансфер и интуицию.

П. Аулагнер (Аулагнер 1981) считает, что мы не осознаем того факта, что имеем пробелы в своем мышлении, знак каких-то шрамов, на которых никогда ничего не будет написано. До тех пор, пока таких пробелов немного, мы можем их игнорировать, но если они пересекают определенный порог, они манифестируют сами себя как некое торможение. Если эти пробелы умножаются и относятся к тем секторам, где расположены тело, удовольствие и желание, то эти сектора частично будут исключены из мышления и, следовательно, станет невозможным использование этих частей для своего тела, ассоциированного с удовольствием и желанием. Это – временное психическое состояние в пубертате, которое не дает возможности создавать истории, сотканые вокруг своей новой телесной формы с ее желаниями и удовольствиями.

В случае с очень закомплексованными подростками и детьми пубертатного возраста с беспокойной и бурной жизнью предложение диалога, с догадками и конфронтацией в этом смысле оказываются действительно очень полезными. Я думаю, что сопровождение пациента состоит не только в употреблении с пользой мыслей и аффекта, которые идут рука об руку, но и в использовании эrogenного тела аналитика. Вдобавок к ассоциациям (вербальным, графическому материалу и повторяющимся актам), плавающему вниманию и интерпретациям, всякий раз, когда возникают упоминания, относящиеся к каждодневной жизни подростка, я предлагаю обсудить это и смотрю, какой материал из этого возникнет. Нет необходимости говорить, что я принимаю предложения пациента, всегда основываясь на исходном условии совместной готовности столкнуться с тем, к чему это может привести с целью выдержать неожиданные факты. Это – моменты диалога между двумя людьми. Связь, в которой обсуждаются идеи, когда двое видят, что они могут сделать вместе, сталкиваясь с препятствием, которое мешает и пациенту, и аналитику. И тут может возникнуть открытое пространство для множественных **вербальных, жестовых и телесных беспорядочных актов** и у анализируемого, и у аналитика. Иногда **постановки и представления** (отыгрывания вовне), которые в рамках анализа требуют нашего понимания и интерпретации, имеют своим намерением входение в процесс, а не трансформацию в **пассажи акта** (более или менее неожиданные моменты лечения). Это – диалог, не позволяющий серьезного молчания

аналитика и классического вопроса "... а что вы об этом думаете?", который мы бы задали невротичному взрослому. Подростку нужен непрерывный диалог, разговорная ситуация, подобная той, что существует в игровой комнате с ребенком. Это – аспект аналитического пространства выстроенного между двумя, где будут найдены причины всех возможных историй, и настанет момент, когда разделенный бессознательный опыт станет сознательным.

И считаю, что аналитик – это не только экран для проекций, но он также может быть вовлечен и в то же время может показывать себя как отличного другого. Не может быть анализа, если нет связи. И нет связи, если аналитик не проявляет себя, как другой. Он – это тот другой, который позволяет модификации на себе самом, работая с пациентом, хотя и его субъективность участвует с определенным воздержанием по определенному критерию вовлечения. Тут, когда следуешь сценарию другого, конечно же, необходимо заботиться об абсолютном воздержании. Именно тело аналитика может съехать на подход и действие мегаломаниакального суперэго или на обучающее действие.

Подводя итог, легко заключить, что применение концепций невроза переноса и технический инструментарий оказываются недостаточными для работы с подростками, отталкиваясь от гипотезы, что, подобно предэдипальному периоду, психическое состояние подростка есть хаотическая комбинация всех психопатологических категорий в постоянном движении и эмоциональной нестабильности из-за "разрушения" псевдовзрослости латентного возраста и нового выхода на поверхность неопределенности относительно множественных дифференциаций (внутренний-внешний, взрослый-ребенок, хороший-плохой и мужской-женский) в условиях разочарования и неверия в родителей. Это состояние полного переосмысления детского мира, к которому он добавляет способность вести свою эротическую жизнь и способность к воспроизведению, требует задумчивости, для которой схема психики, как открытой системы, оказывается решающей, где напор конституируется в поле другого, и субъективности консолидируют себя в успешный интерсубъективный опыт, где подросток будет перерабатывать эффекты новых взаимоотношений вне укрытия и компенсации, предлагаемых его родителями, и где он несет ответственность за новые связи, которые своей плотностью пишут новую историю о нем, которая будет не только отличаться от предыдущих, но и также будет принадлежать ему.

Эта перспектива меняет идею трансфера; это будет не только образец трансфера-контртрансфера. Дэвид Либерман считал, что существуют факты и ситуации, не являющиеся трансференциальными переработками, но возникающими из аналитического взаимодействия и особенно запускаемыми реальной личностью аналитика и его референтных схем. (Джоел Зак Андеба, 1985, стр. 28) Аналитическая ситуация предлагает сцену, которая несмотря на контенирование и раскрытие бессознательной фантазии, никогда ранее не имела место. Трансфер, или лучше сказать, трансферируемое контенируется в связи с аналитиком, будучи одним из компонентов такой связи. Другим компонентом связи является область, которую мы можем назвать "свободной от трансференциального прошлого", "девственственной" возможностью настоящего, в которой будет нечто новое, не полностью предсказуемое. Эта возможность, которая позволит возникнуть новому опыту, может быть или не быть значимой для аналитика и для анализируемого, и она обычно сопутствует всякому новому опыту. Следовательно, это также учреждает бессознательное.

Как мне видится, это также можно считать установлением контртрансфера и вкладом в развитие трансфера. До сих пор мы ссылались на контртрансфер, как на реактивацию прошлого аналитика, а также, как на опыт проживаемый с анализируемым в настоящем. С другой стороны, работа с нахождением связей и с отношениями внутренних объектов способствует эволюции трансфера-контртрансфера, работающих с творческими возможностями связи. Понимание вышесказанного привело меня к решению не придерживаться эксклюзивного типа септинга, что не означает, что я пропагандирую безмятежность и беззаботность при изменении смысла в разных видах лечения³.

Оставаясь приверженным Либерману, я рассматриваю это как измерение перспективы трансференциальных отношений.

ПРИМЕЧАНИЯ

¹ Интерсубъективный: связывание, когда участие присутствия другого является определяющим и абсолютно незаменимым для конституции и непрерывной сложности индивидуальной субъективности и для определенного психического функционирования.

² Но сам Фрейд, который всегда был абсолютно предан науке и убеждению, что только человек науки может победить не только природу но и самого человека, к концу своей деятельности понимал, что психическая реальность куда более сложна. (1937)

³ Не бесполезно прояснить, что я не рассматриваю концепцию “сеттинга” только с точки зрения количества сессий в неделю.

ЛИТЕРАТУРА

Аулагнер, П. (1981). “Цель страдания”.

Бион, У. (1962). Обучение опытом, параграф 12 (Я благодарен Марте Мартинез за ее библиографические поиски этих двух концепций Биона).

Бион, У. (1970). Внимание и интерпретация, параграфы 3, 4, 5, 6, 12.

Винникот, Д. В. (1958). Переходные объекты и переходные явления в “К психоанализу через педиатрию”, параграф 18.

Мельтцер, Д. В. (1967). Психоаналитический процесс, параграф 8.

Мельтцер, Д. В. (1990). Расширенная метапсихология, Буэнос Айлес.

Фрейд, (1912). Работы по технике: “Динамика трансфера” и “Рекомендации врачам практикующим психоанализ” СС, том 12 и “В начале лечения” (1913), том 12.

Aryan, D. (2008). “La interpretaciyn en el pensamiento de David Liberman”, www.apdeba.org/Quíes el psicoanálisis/autores importantes/rioplatenses. В этой важной работе автор приводит свое понимание идей Либермана о трех стадиях трансфера.

ԲԱԲԱՅԱՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, պրոֆեսոր, Ֆիզիկական կուլտուրայի հայկական պետական ինստիտուտի մանկավարժության և հոգեբանության ամբիոնի վարիչ

ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ԿՈՒԼՏՈՒՐԱՅԻ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՎՈՂ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Հոդվածում ներկայացված է Հայաստանի անկախացումից ի վեր ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի ոլորտում տեղի ունեցած առավել էական զարգացումներն ու գործընթացները: Հնարավորինս փորձ է արվել հիմնախնդրի լուսաբանման ընթացքը ներկայացնել մարզիկի անձի և գործունեության սոցիալականացման ու հասարակության զարգացման տեսանկյունից: Առանձնակի կարևորվում է նաև սոցիալական գործոնների դերը, որոնք ընկած են ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի զարգացման հիմքում, Հայաստանի Հանրապետության ներկայիս փոխակերպվող հասարակության պայմաններում:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ՝ սոցիալական գործոններ, սպորտային գործունեություն, մարզիկի անձ, սոցիալական հարմարողականություն, ֆիզիկական կուլտուրա:

Հայաստանի հանրապետության անկախությանը նախորդող, անցումային և հաջորդող տարիներին հասարակության մեջ տեղի են ունեցել և առկա են մշտական դինամիկ զարգացումներ, ինչն էլ հանդիսանում է փոխակերպվող հասարակության բնորոշ առանձնահատկությունը: Այն լի է մարդկանց համար լարվածության, անհարմարության, վտանգի, ռիսկի և ձեռքբերումների ու զարգացման իրարամերժ իրավիճակներով ու պայմաններով (Գևորգյան, Հակոբյան 2009: 62):

Այդ հիմնախնդիրներին վերաբերող մի շարք հոգեբանական ուսումնասիրություններ կատարված (Մ. Պ. Մկրտումյան և նրա «աշակերտներ») ՀՀ օրինակով վկայում են «...որ ապրելակերպի նման պայմաններում փոխվում է նաև անձի կողմից օբյեկտիվ իրականության ըմբռնումը, արժեքային համակարգությունը, վերաբերմունքը ներկայի և ապագայի նկատմամբ հոռետեսական տրամադրության, հոգեբանական անապահովության, լքվածության վիճակի ձևավորումն է, ինչը կարող է նաև հանգեցնել անձի մեկուսացմանը հասարակությունից, միջավայրից (միգրացիա, փախուստ իրականությունից) դեպի սուբյեկտիվ ապրումների աշխարհը, որտեղ նա անհամեմատ «ապահով է զգում» ու նույնիսկ երջանիկ...» (Մկրտումյան 2011: 169):

Փոխակերպվող հասարակության յուրաքանչյուր ժամանակաշրջան ունի իրեն բնորոշ առանձնահատկությունները, որոնք ուղղված են տվյալ հասարակության կրթական, մշակութային, տնտեսական, սոցիալական ոլորտներում ընթացող զարգացումներին, որտեղ էական դերը պատկանում է **սոցիալ-հոգեբանական, սոցիալ-տնտեսական, սոցիալ-քաղաքական, սոցիալա-կուլտուրական** և այլ գործոններին:

Ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի զարգացման սոցիալ-հոգեբանական գործոնները ժամանակակից հասարակության մեջ շարժիչ մեծ ուժ են կազմում: Դրանց թվին է դասվում մարզիկի գործունեությունը, որի հիմքում ընկած է նրա ձգտումը բավարարելու սեփական պահանջմունքները:

Ժամանակակից հոգեբանությունը համարում է, որ նոր պահանջմունքները առաջանում են մարդու ինքնակայացման ու զարգացման արդյունքում, որի մեխանիզմը կայանում է այս կամ այլ առարկաների վրա ներգործելու մեջ, ինչը հանդիսանում է հասարակության անհատական շարժիչ ուժը: Այդպիսի անհատական շարժիչ ուժերն են արժեքային կողմնորոշիչները, դրդապատճառները, պահանջմունքները և գործունեության արդյունքներից բավարարվածության աստիճանը (Лыбинева 2011: 102):

Ֆիզիկական կուլտուրան և սպորտը նույնպես վերաբերվում են հասարակության սոցիալական ոլորտին: Նրա հիմքում ընկած են սոցիալական պահանջներ՝ մարդկանց

ֆիզիկական կատարելագործման, շարժողական ունակությունների և կարողությունների ձևավորման, առողջության ամրապնդման, վերականգնողական, ժամանցի արդյունավետ ու հետաքրքիր կազմակերպման, աշխատանքի ու հայրենիքի պաշտպանության պատրաստականության, անձի համակողմանի զրգացման, մարզական բարձր արդյունքների նվաճման, երկրի ու ժողովրդի մարզական փառքն ու պատիվը բարձր պահելու համար և այլն:

Ֆիզիկական կուլտուրան և սպորտը հանդիսանալով հասարակության սոցիումի անբաժան մասը ունեն նաև **սոցիալ-տնտեսական** գործոններ, որոնք բնորոշում են նրա գոյատևումն ու զարգացումը, ինչն արտահայտվում է նրա տնտեսական պայմանավորվածությամբ ու ապահովվածությամբ: Դրա վառ ապացույցն է հայկական սպորտի և ֆիզիկական դաստիարակության ոլորտներում տեղի ունեցած այս տարիների դժվարին, իրարամերժ ու հակասական, դրական ու պանծալի հակաբևեռ «երևույթների» դրսևորումները: Մարզաբազաների սակավությունն ու անհամապատասխանությունը ներկա պահանջներին, մարզական տեխնոլոգիաների, սարքավորումների, գույքի խիստ անբավարարությունը հանգեցրել են հանրապետությունում ֆիզիկական կուլտուրայի դրվածքի, զանգվածային և առողջարարական սպորտի, ինչպես նաև բարձր նվաճումների սպորտի նկատելի հետաձին (նախադպրոցական, դպրոցական, բուհական հաստատություններ, բակային և քաղաքային խաղահրապարակներ ու մարզադաշտեր, զբոսանքի ու հանգստի գոտիներ, հանգստի ու առողջարարական ճամբարներ և այլն): Երբեմնի առաջատար մարզաձևերից շատերը գրեթե դուրս են մղվել միջազգային, նույնիսկ հանրապետական ասպարեզից (աթլետիկական ցատկեր, նետումներ, հնգամարտ, բազմամարտ, մականախաղ, զրացատկ, սուսերամարտ, ձիասպորտ, թիավարություն, ջրագնդակ և այլն): Որոշ մարզաձևեր կարծես գոյատևում են միայն նվիրյալ մասնագետների ու հոգաբարձու հովանավորների ջանքերի շնորհիվ (մարզախաղեր, աթլետիկական վազքեր, ցատկեր, լող, նետաձգություն, հրաձգություն, մարմնամարզություն և այլն): Հայաստանի Հանրապետության ներկա տնտեսական վիճակը հնարավորություն է ընձեռում պետությունը և Հայաստանի ազգային օլիմպիական կոմիտեին միջազգային հանրությանը ներկայացնելու այն հենակետային մարզաձևերը միայն, որոնք երկրին ու Հայ ժողովրդին մշտապես բերել են օլիմպիական փառք ու ճանաչում (ըմբշամարտ, ծանրամարտ, բռնցքամարտ, շախմատ, ֆուտբոլ, ձմեռային որոշ մարզաձևեր):

Վճարովի հիմունքներով ասպարեզ մտան աերոբիկան, կարատեն, ձեռնամարտը, բողի բիլդինգը, առողջարարական ֆիզկուլտուրային խմբերը և այլն:

Տնտեսության զարգացումը փոխակերպվող հասարակության պայմաններում մեծ հնարավորություն է ստեղծում առավել արդյունավետ կազմակերպելու մասնագետների պատրաստության, նրանց ֆինանսական, ինչպես նաև կադրային, գիտական սպասարկման ու ապահովման գործընթացները:

Առավել արդյունավետ եղանակը մեր հանրապետությունում դրանց վերահսկման ուղղությամբ հանդիսանում է մոնիթորինգների և սոցիալ-հոգեբանական հետազոտությունների անցկացումը:

Ոչ պակաս կարևոր է փոխակերպվող հասարակության պայմաններում **սոցիալ-քաղաքական** գործոնի դերը, ինչը հանդիսանում է պետության և քաղաքական ուժերի անմիջական օգնությամբ հասարակության կառավարումը:

Քաղաքականության դերը ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի ոլորտում հանդիսանում է ֆիզկուլտուրային-մարզական, ինչպես նաև Օլիմպիզմի իրավական ու գաղափարական ոլորտների տարածումն ու սերմանումը հասարակության մեջ: Սոցիալ-քաղաքական մեծ խնդիր է այսօր մեր հանրապետության զինակոչային տարիքի երիտասարդության և ազգաբնակչության ֆիզիկական պատրաստականության մակարդակի, հայրենիքի պաշտպանության, աշխատանքի պատրաստականության գործընթացների արդյունավետ իրագործման հարցերը, առողջության ամրապնդման, և միջազգային մրցումներին ու Օլիմպիական խաղերին պատվավոր

մրցելույթներ ու հաղթանակները: Այսպիսով հասարակության քաղաքական ոլորտը պայմաններ է ստեղծում ոչ միայն ազգաբնակչության զանգվածային ֆիզիկական և մարզական պարամունքների ու միջոցառումների կազմակերպման համար, այլ նաև նրանց զինում է ֆիզիկական դաստիարակության և սպորտի ազգային, պատմամշակութային, քաղաքական, սոցիալ-հոգեբանական, մանկավարժական, փիլիսոփայական գիտելիքներով (Столярков 1999: 119):

Այսպես, ՀՀ անկախացումից ի վեր, ստեղծվեց ՀՀ Ազգային օլիմպիական կոմիտեն (ՀԱՕԿ), որի ենթակառուցվածքում գործող մի շարք օղակների թվում Հայկական ազգային օլիմպիական ակադեմիան (ՀԱՕԱ), ի դեմս ֆիզիկական կուլտուրայի հայկական պետական ինստիտուտի: ՀԱՕԿ-ի ֆինանսական աջակցությամբ ՀԱՕԱ-ն կազմակերպում է սեմինարներ ու գիտաժողովներ դպրոցականների, ուսանող երիտասարդության, դպրոցների, մարզադպրոցների ուսուցիչների ու մարզիչների, բուհերի ֆիզկուլտուրային ամբիոնների դասախոսների, աշխատանքային կուլեկտիվների աշխատողների, անգամ քրեակատարողական հիմնարկների բռնադատվածների համար դասախոսություններ, բանավեճեր, օլիմպիականեր, օլիմպիզմի, Օլիմպիական խաղերի, օլիմպիական շարժման, Օլիմպիական կրթության ու դաստիարակության, սպորտի խաղադասիրական, քաղաքական, առողջարարական, կիրառական դերի մասին և այլ թեմաներով:

Կազմակերպվում են թեմատիկ երեկոներ ու կինոդիտումներ, որին ակնառու հաջողություն ու բովանդակություն են հաղորդում վերջին տասնամյակների ընթացքում ՀԱՕԱ-ի ջանքերով հրատարակված մեկ տասնյակից ավելի մայրենի լեզվով հրատարակված համապատասխան մասնագիտական, մեթոդական, գիտական, ուսումնական ձեռնարկներն ու նյութերի ժողովածուները, փաստավավերական ֆիլմերը, ցուցափեղկերն ու թանգարանային ցուցանմուշները, որոնց հեղինակները բազմիցս այցելել են Հինավուրց Օլիմպիա (Հունաստան) Միջազգային օլիմպիական ակադեմիայի (ՄՕԱ) տնօրենների և պաշտոնյաների գիտաժողովներին ներկայացնել հայ մարզիկների սխրանքները և հայ ազգի մասնակցությունը սկսած Հին Հունական Օլիմպիական խաղերից մինչև ժամանակակից Օլիմպիական խաղերը, Հին Հայկական ազգային տոների, տոնակատարությունների ու ծեսերի, ինչպես նաև ներկայիս Համահայկական խաղերի համեմատական արժեքներն ու դերը Օլիմպիական խաղերի ու համաշխարհային սպորտի համատեքստում:

Հայ ազգը, նրա պատմամշակութային արժեքները, նշանավոր մտավորականներն ու գործիչները, այդ թվում նաև մարզիկները սփռված են ամբողջ աշխարհում, ինչը նախորդ դարերի ու ներկայիս փոխակերպվող հասարակության պատմաքաղաքական իրադարձությունների արդյունքներից են: Որպես հին ազգ և երբեմնի հզոր պետություն Հայ ժողովուրդն ու Հայաստանը արժևորվում են դարերի խորքից եկած իր հոգևոր նկրտումներով, ինչը ներկայումս էլ չի կորցրել իր ներգործությունը հասարակության կուլտուրական կյանքի ոլորտների վրա: Այդ գործոնների թվին են դասվում հասարակական գիտակցությունը, բարոյական նորմերը, գեղարվեստական հայացքները և նախասիրությունները, կրոնական հայացքը, գիտությունը, արվեստը և այլն:

Հասարակության հոգևոր ոլորտը՝ դա աշխարհայացքի, գիտելիքների գաղափարների, հայացքների, վարքի ձևերի, պատկերացումների ու հավաստիքների և դրանք կրթության, դաստիարակության միջոցով տարածելու, զանգվածային միջոցառումների և այլ սոցիալական աշխատանքների կազմակերպման ընդունակությունների ձևավորումն է (Сунник 1996: 225):

Որպես հասարակական կուլտուրայի անբաժան մաս, ֆիզիկական կուլտուրան և սպորտը հետադարձ ազդեցություն են գործում հասարակության հոգևոր կյանքի վրա: Այդ ազդեցության ձևավորման մեխանիզմը մեծամասամբ պայմանավորված է հասարակական այն կարծիքով, թե որքան մեծ է ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի քարոզչական, գովազդային օգտակարությունը, ֆիզկուլտուրային կրթության ու դաստիարակության, ֆիզիկական վարժությունների ուսուցման որակով: Այստեղ տեղ է զբաղեցնում քաղաքական

գաղափարախոսությունը: Օրինակ, ազգային անվտանգության և երկրի հզորացման խնդրի իրականացումը ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի միջոցով ազգի առաջին հերթին երիտասարդության առողջության ու ֆիզիկական պատրաստության բարձրացման ճանապարհով, հանդիսանում է մեր հանրապետության հասարակության շրջանում ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի զարգացման կարևոր խթանիչներից մեկը:

Ըստ մարզաձևերի (ծանրամարտ, բռնցքամարտ, կարատե, ըմբշամարտ) նկատելի առաջընթաց է գրանցվել նաև հայ մարզուհիների կողմից, հատկապես միջազգային մրցաշարերում:

Նշանակալի փոխվել է նաև հանդիսատեսների, երկրպագուների ու ողջ հասարակության վերաբերմունքը ֆիզկուլտուրային մարզական միջոցառումների հանդեպ:

Ինչպես ցույց է տալիս հասարակության զարգացման պատմությունը, սպորտային հաղթանակները դիտարկվում են որպես աստծո շնորհ (Лыбинева 2001: 92): Ներկայիս հասարակության մեջ եկեղեցին նույնպես ձգտում է մարզական տարբեր միջոցառումներին և մրցումներին տալ կրոնական երանգ՝ մարզիկների աղոթքները մեկնարկից առաջ, թիմերի և մարզական պատվիրակությունների օրհնանքները եկեղեցու և Սրբազանի կողմից, ինչը դարձել է սովորական երևույթ:

Գիտական հետազոտությունների արդյունքները ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի առողջական ու ֆիզիկական պատրաստվածության վիճակի մասին նույնպես մարդկանց մոտ դրական վերաբերմունք են ձևավորում ֆիզկուլտուրային և սպորտի հանդեպ, ինչն էլ ավելի է հարստացնում հասարակության հոգևոր կյանքը:

Բավական է հիշել այս կամ այն մարզիկի հոգևոր և ֆիզիկական ուժը, դիմացկունությունն ու ճարպկությունը, արագաշարժությունն ու մարմնակազմությունը, էլ ավել բարձր է գնահատվում ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի գեղագիտական արժեքները, քանզի գեղեցիկ առողջ և ուժեղ մարդիկ բնորոշում են հասարակության բարեկեցիկ մթնոլորտն ու հանդիսանում է նրա ծաղկունքի գրավականը:

Փոխակերպվող հասարակության ներկա պայմաններում երիտասարդությունը հանդիսանում է հասարակության մոբիլ, շարժիչ ուժը: Ժամանակակից երիտասարդության ֆիզկուլտուրային-մարզական ակտիվության մակարդակն առավել բնութագրում է ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի պահանջարկը նրա զարգացման արդյունավետությունը հասարակության մեջ:

Ելնելով այս տեսական նախադրյալներից, փորձ ենք արել պարզաբանելու այն դրդիչ գործոնների դերը, որը ակտիվացնում է ուսանողների սպորտային գործունեությունը, որոշել, ինչն է շարժում նրանց՝ պարտքի զարգացումը, թե խորը հետաքրքրությունը, կենսական պահանջմունքը, թե ուսումնական ծրագրի նորմատիվները կատարելու անհրաժեշտությունը և ստուգարքների հանձնումը:

Կատարված անկետային հարցումները Երևանի չորս բուհերի (ԵՊՀ, ՊՄՀ, ՃՊՇՀ և Ագրարային համալսարան) 200 ուսանողների (100 աղջիկ, 100 տղա) հետ, առավել հետաքրքրող է դարձնում այնպիսի գործոնների փոխադարձ կապը, ինչպիսիք են ուսանողների սեռը, տարիքը, կուրսը և բուհի մասնագիտական ուղղվածությունը:

Ցուցանիշները պայմանականորեն բաժանված են երեք խմբի (տե՛ս աղյուսակը)՝

- ✓ պարապում են պարբերաբար՝ 24,7%,
- ✓ պարապում են դեպքից դեպք (էպիզոդիկ)՝ 49,0%,
- ✓ չեն պարապում՝ 26,3% (մանրամասներին ծանոթացեք աղյուսակում):

Տարբեր սեռի ուսանողների վերաբերմունքը ֆիզկուլտուրային – մարզական գործունեությանը (%)

Վերաբերմունքը ֆիզկուլտուրային-մարզական գործունեության հանդեպ	Ուսանողների սեռը		Բոլոր ուսանողները
	Աղջիկ	Տղա	
Պարապում են պարբերաբար՝ մշտական	36,9	12,6	24,7
Պարապում են դեպքից դեպք	44,5	53,5	49,0
Չեն պարապում	18,6	33,9	26,3

Այս ցուցանիշներով հանդերձ հարցվողների 73,2%-ը բարձր են գնահատում ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի սոցիալական նշանակությունը, այն համարելով մարդու ընդհանուր կուլտուրայի կարևորագույն տարրը:

Անկախ հասարակական զարգացման ձևերի ու բովանդակության, սպորտը լի է սոցիալական հակասություններով, որոնք բնութագրում են նրա զարգացման ճգնաժամային իրավիճակները, որոնք ձևավորում են հասարակական դրական և բացասական կարծիքներ ու տպավորություններ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Գևորգյան Ս. Ռ., Հակոբյան Ն. Ռ. (2009): Անձի ինքնիրացման հնարավորությունները նորամուծությունների ճգնաժամային պայմաններում: «Անձի զարգացման հիմնախնդիրները» միջազգային գիտաժողովի նյութեր: ԵՊՀ, Երևան:

Մկրտումյան Մ. Պ. (2011): Փոխակերպվող հասարակությունում հավանական սպառնալիքներին անձի դիմակայման յուրահատկությունները: «Տեսական և կիրառական հոգեբանության արդի հիմնախնդիրները» միջազգային գիտաժողովի նյութեր: ԵՊՀ, Երևան:

Лубышева Л. И. (2001). Социология физической культуры и спорта: Учеб. пособие. М.: изд. центр. «Академия».

Столяров В. И. (1999). Социология физической культуры и спорта: (Основные проблемы, новые подходы и концепции. М..

Суник А. Б. (1996). Спорт XXI века: (Взгляд историка) Олимпийское движение и социальные процессы. Краснодар.

Кандидат психологических наук, Руководитель кафедры психологии Российско-Армянского (Славянский) университета

ЗНАЧЕНИЕ ФАКТОРА ПСИХИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА ДЛЯ УСПЕШНОЙ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В КОНТЕКСТЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ

В условиях глобализационных и интегративных процессов, способствующих интенсификации межкультурных контактов, проблема адаптации становится все более актуальной в сфере образования, одной из важных задач которой становится разработка и внедрение инновационных методов обучения межкультурному взаимодействию. Главное препятствие, мешающее успешному решению проблемы, состоит в том, что человек воспринимает другие культуры через призму собственной культуры: значения слов, поступков и действий, наблюдения и заключения ограничены рамками этнического стереотипного мышления.

Практика общения с иностранцами показала, что даже глубокое знание иностранного языка не исключает непонимания и конфликтов с носителями этого языка. Однако только аудиторного знакомства с соответствующей культурой оказывается недостаточно для бесконфликтного общения с ее представителями (сегодня стало очевидно, что успешные и эффективные контакты с представителями других культур невозможны без практических навыков в межкультурном общении).

Однако основные причины неудач в межкультурной коммуникации лежат за пределами очевидных различий. Они в социальных нормах, моделях мышления и поведения, в мироощущении и мировосприятии, то есть в иных отношениях к миру и к другим людям.

Эти подсознательные модели восприятия, эмоциональных реакций, мышления, оценок и поведения в процессе обучения становятся все более очевидным и подлежащими осмыслению, учету и коррекции по отношению к партнеру по коммуникации.

Исследователи рассматривают множество переменных, от которых зависит благоприятность взаимодействия представителей разных культур и этносов:

- территория, которая может быть общей или своей лишь для одной из групп;
- продолжительность взаимодействия;
- цель (учеба, досуг);
- тип вовлечения в жизнь общества (от участия до наблюдения);
- частота и глубина контактов;
- относительное равенство статуса и прав;
- явные различительные признаки (язык, религия, раса).

Но даже при самых благоприятных условиях контакта, например, при продолжительном взаимодействии, активном вовлечении в жизнь общества, частых контактах без ущемления прав и достоинства человека, без явных различительных признаков, и целенаправленных поездках у визитера могут возникнуть сложности и напряженность при общении с представителями страны пребывания. Очень часто их охватывает тревога, чувство тоски по родине – ностальгия.

Большое значение имеет изучение аккультурации, понимаемой как процесс повторной социализации человека, усвоение необходимых для нормальной жизнедеятельности и позитивно воспринятых норм и ценностей чужой культуры, которые наслаиваются на традиции и обычаи родной культуры (Р. Редфилд, Р. Клинтон, М. Херсковиче).

Наибольшую актуальность в настоящее время приобретает психологическая аккультурация как процесс изменения в психологии индивида: изменений ценностных ориентаций, ролевого поведения, установок индивидов и, самое важное, психического состояния личности. Психическое состояние, которое переживает обычно индивид в новой культурной среде, весьма динамично. Например, состояние фрустрированности, которое

возникает в проблемных для личности ситуациях, при завершении адаптивного процесса трансформируется или исчезает.

Так, например, армяне в условиях современной моноэтничности сохранили элементы русской культуры (удерживает свою позицию русский язык), а знание норм и ценностей русской культуры позволяет не только выработать адекватное ролевое поведение, но и приводит к психологически благоприятному состоянию: положительным эмоциям и позитивно направленным ориентирам, как важным составляющим психического здоровья, обеспечивающим полноценное участие армян в интегративных процессах, и являются катализатором улучшения взаимоотношения во всех сферах общественно-политической и социально-экономической жизни между Арменией и Россией. Не может быть признана наиболее успешной стратегия аккультурации с позитивной ориентацией только на одну культуру.

При следовании этой стратегии индивида подстерегает вероятность испытать чрезмерный стресс при попытках приобрести новые аттитуды или быть отвергнутым членами культурной (своей или чужой) группы (Налчаджян 1988).

На индивидуальном уровне успех любой стратегии определяется психологическим, физическим и эмоциональным дискомфортом. Впечатления об иной культуре эмоционально окрашены: чувствами отверженности, удивлением при осознании различий между культурами, беспокойства, тревожности, путаницей в ценностных ориентациях, социальной и личностной идентичности, проявляющимися как симптомы культурного шока (Садохин 2002). Это явление имеет и позитивную сторону: первоначальный дискомфорт ведет к принятию новых ценностей и моделей поведения и, в конечном счете, важен для личностного роста (Triandis 1994).

Особое значение придается проблеме психической адаптации человека к новой культуре. Она является результатом деятельности целостной самоуправляемой системы, процесса, включающего в себя два аспекта:

- а) оптимизация постоянного взаимодействия индивида с окружением;
- б) установление адекватного соответствия между психическими и физиологическими характеристиками.

При адаптации индивида те или иные условия вызывают эмоциональное напряжение не в силу их абсолютной жесткости, а в результате несоответствия эмоционального механизма этим условиям. При любом нарушении сбалансированности "человек - среда" недостаточность психических или физических ресурсов индивидуума для удовлетворения актуальных потребностей или рассогласование самой системы потребностей является источником тревоги (Селье 1960). Берензин провел исследование для определения тревоги в процессе психической адаптации личности. Тревожная реакция имела место у подавляющего большинства испытуемых (Стефаненко 2003). По показателям можно определить, что молодежь более адаптивна и менее подвержена воздействию внешней тревоги, чем люди старшего поколения. Следовательно, чем легче выстроена нервно-психическая система человека, чем он моложе и имеет сознание, свободное от предрассудков, тем легче происходит процесс адаптации и менее болезненно переносятся стрессовые ситуации.

Важными факторами, улучшающими психическую адаптацию в профессиональных группах, является организация микросоциального взаимодействия, социальная сплоченность, способность строить межличностные отношения, возможность открытой коммуникации.

Рассмотрение любой проблемы психического несоответствия будет неполным без исследований психической адаптации.

Мы провели исследование на выборке из иностранных студентов, местных студентов, местных жителей зрелого периода (общим количеством 126 человек). Методика включала в себя опросник, состоящий из специально подобранных конкретных ситуаций, которые выявляют ощущения, испытываемые человеком в инокультурной среде. Респонденты указали на те высказывания из опросника, которые соотносились с ощущениями, возникающими в стране пребывания, в первые несколько недель, на I этапе, и впоследствии, на II этапе.

При анализе ситуаций было выявлено, что в чужой стране люди (характеристики всех респондентов) в первую очередь все сравнивают со своей страной (на I этапе - 73,55% , на II этапе - 36,5%), им не терпится обследовать окрестности, попробовать местную кухню и выучить язык (71,75% - 38%). Около половины респондентов (47,14% - 46,2%) приходят к выводу, что знания языка недостаточно для достижения полноценного общения. Респонденты указали, что:

- при вхождении в незнакомую среду они думают, что это лучшее приключение всей жизни (58% - 23%);
- их удивляло то, чего нет у них на родине (67,2% - 22,5%);
- в процессе адаптации есть ощущения неопределенного беспокойства (32,85% - 72%);
- они испытывают чувства, что все вокруг готовы им помочь (51,07% - 14%) . Незначительную часть испытуемых посещают чувства:
 - все время хочется домой (12,85% – 62,2%);
 - местная культура кажется недостойной их, а местные жители кажутся грубыми и безразличными (8,9% – 14,4%);
 - потеряли интерес к работе (учебе) и с трудом сосредотачиваются (6,25% – 39,5%);
 - ничто не кажется им смешным (5%-7%);
 - они избегают общения с новыми людьми, так как чувствуют себя неуютно (5,1% - 34,2%);
 - часто устают и плохо спят (3,5% – 41%);
 - испытывают чувство подавленности и некомпетентности (2,5% - 36,3%);
 - легко отчаиваются (0,14% - 29,2%);

Представленные результаты - упрощенная схема на самом деле сложного, многоэтапного процесса адаптации.

При анализе результатов легко просматривается динамика психо-эмоционального состояния индивидов: от позитивного, оптимистического до состояния безнадежности и отчаяния (в некоторых случаях). Данные характеристики мы сопоставили с так называемой кривой процесса адаптации по Триандису:

I этап, называемый исследователем “медовым месяцем”, характеризуется, как и в нашем исследовании, энтузиазмом, приподнятым настроением и большими надеждами (Triandis 1994).

II этап начинает оказывать свое негативное воздействие. На последующих этапах постепенно депрессия сменяется ощущением уверенности и полной адаптацией.

Мы также выявили индивидуально-психологические свойства личности при адаптации с помощью методики диагностики социально-психологической адаптации (Виттенберг 1994). Методика позволяет изучить адаптивность, уровень принятия себя и других, локус контроля, эмоциональную комфортность, уровень доминирования и эскапизма. При обработке результатов обнаружено, что более высокая адаптивность и более высокая интернальность свойственна студентам.

Эмоциональная поддержка, психологическая подготовка к межкультурной коммуникации, формирование этнопсихологической компетентности помогут избежать психологических трудностей при адаптации и случайных ошибок в психологической интерпретации поведения представителей другой культуры и позволят избежать психических энергозатрат. Данные проблемы особенно актуальны для сферы туризма, и их исследование доказывает необходимость работы психолога. В модели освоения чужой культуры, как справедливо утверждает М. Беннет, необходимо делать акцент на чувственном, эмоциональном восприятии и толковании культурных различий, то есть развивать межкультурную чуткость. Людям важно осознать не сходство между собой, а различия, потому что все трудности межкультурной коммуникации проистекают именно из-за неприятия межкультурной разницы. Адаптация начинается с эмпатии и заканчивается формированием плюрализма. Процесс психического роста от монокультурного к мультикультурному человеку – это процесс изменения, связанный с большим стрессом и напряжением из-за необходимости приспособления к давлению окружающей среды.

Бесспорно, мультикультурность должна стать важной человеческой и социальной ценностью, тем идеалом, к достижению которого следует стремиться.

Как показывают результаты исследования, наиболее важными характеристиками индивидуально-психологических черт личности при адаптации являются преобладающее психоэмоциональное состояние, возраст, пол. Одними из эффективных методов по подготовке к межкультурному взаимодействию являются культурные ассимиляторы. Их можно использовать в разных вариантах: как часть диагностического блока методик, как основу тренинга межкультурной сензитивности, как самостоятельный психолого-педагогический материал. Очень важно акцентировать эмоциональную поддержку как сопереживание, возможность высказываться и быть выслушанным.

ЛИТЕРАТУРА

- Балл, Г. А. (1989). Понятие адаптации и его значение для психологии личности. Вопросы психологии, №1,.
- Виттенберг, Е.В. (1994). Социально-психологические факторы адаптации к социальным и культурным изменениям, СПб,.
- Крысько, В. Г. (2002). Этнопсихология и межнациональные отношения. Москва.
- Налчаджян, А.А. (1988). Социально-психологическая адаптация личности, Ереван.
- Садохин, А.П. (2002). Основы межкультурной коммуникации, Москва.
- Селье, Г. (1960). Очерки об адаптационном синдроме, Москва.
- Смирнов, С. Д. (2003). Педагогика и психология высшего образования, Москва.
- Стефаненко, Т. Г. (2003). Этнопсихология, Москва.
- Столяренко, А. Д. (1999). Основы психологии. Практикум, Р.– Д.
- Хотинец, Ю.В. (2002). Формирование этнического самосознания студентов в процессе обучения в вузе. Вопросы психологии. Москва. №2.
- Berry, J. N. (1997). Immigration, acculturation and adaptation.
- Triandis, H.C. (1994). Cultural and social behavior, N.Y.

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ ՍՐԲՈՒՀԻ

Հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի
կրթության հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի դեկան

ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ ՎԼԱԴԻՄԻՐ

Հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական
պետական մանկավարժական համալսարանի Տարիքային և մանկավարժական հոգեբանության
ամբիոնի վարիչ

ԱՆՁԻ ԻՆՔՆԱԻՐԱՑՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՓՈԽԱԿԵՐՊՎՈՂ
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ (ՍՈՑԻԱԼ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՏԵՄԱՆԿՑՈՒՆ)

Ամփոփում: Հոդվածում քննարկվում է անցումային փուլին բնորոշ սոցիալ-
հոգեբանական փոփոխությունների լայնամասշտաբ տարրապատկերը՝ դիտարկելով այն որպես
ներկա կացութաձևի և հոգեբանական ինքնաարտահայտման հնարավոր արտահայտչաձևերի
բազմակերպություն: Անձի ուսումնասիրման վարքային դրսևորումների բացատրման
հնարավոր ուղիների մեջ առաջնահերթությունը տրվում է սոցիոդիզմի գաղափարին՝ որպես
անձի և նրա ուսումնասիրման հիմնական կողմնորոշիչ:

Հանգուցային բառեր և բառակապակցություններ: նորամուծության շոկ, սոցիալական
անկայունություն, ադապտացիա-դեզադապտացիա, վարքային հակազդումներ, սոցիալական
իրավիճակներ, նորամուծություններ:

Ժամանակակից աշխարհում նկատվում են հասարակական կյանքի զլոբալացման,
տեղեկատվության վերազինման, մարդու կենսագործունեության տարաբնույթ գործընթացների
ակտիվացման միտումներ, որոնք բնորոշ են երրորդ հազարամյակին: Սոցիալական
երևույթների փոփոխությունների և նորամուծությունների ազդեցության պարագայում փոխվում
են անձի ընկալումները և վերաբերմունքը դրանց հանդեպ: Հասարակական կյանք
ներթափանցած նորամուծություններն աչքի են ընկնում ոչ միայն իրենց մասշտաբայնությամբ,
հանկարծակի և սրընթաց հայտնվելով, այլև վնասակար ազդեցություններով, որոնց հետևանքով
անձն իրապես կորցնում է նախկինում ձևավորված ստերեոտիպերը, չի պատրաստվում
ընկալելու նորամուծություններով պայմանավորված փոփոխությունները, որոնց արդյունքում
ժամանակային առումով կորցնում է ապագայի իմաստն ու նշանակությունը:

Ընդհանուր հասարակական փոփոխություններով պայմանավորված՝ զարգացման
անցումային փուլի հոգեբանական մթնոլորտը և նոր սոցիալական իրավիճակներն
առաաջացնում են <<նորամուծության շոկ>> (<<ինովացիոն>> կամ <<փոփոխությունների շոկ>>),
որն ուղեկցվում է տհաճ զգացումներով (սոցիալական դիրքի փոփոխություն, ընկերների
կորուստ, զարմանք, մերժվածություն, անհարմարության զգացում և այլն), արժեքային
կողմնորոշումների և անձնային նույնականության բեկմամբ ու աններդաշնակությամբ:
Ինովացիոն շոկի ախտանշաններից են՝ տագնապայնությունը, ֆրոստրացիան, դեպրեսիան և
անվստահությունը: Անձը կարող է այն վերապրել 3 փուլով, որպես՝

1. Ոգևորություն և բարձր տրամադրություն: Անձի կողմից դրսևորվում են աննախադեպ
սոցիալ-քաղաքական ակտիվության, փոփոխությունների մեծ ցանկության, նույնիսկ
կարծրատիպերի փոփոխությունից առաջացած էջֆորիայի զգացողություն:

2. Մոլորվածություն, դեպրեսիա, ֆրոստրացիա: Անձի կողմից սպասված
փոփոխություններն արագ և ցանկալի արդյունքներ չեն տալիս, այլ հանգեցնում են անցումային
փուլին բնորոշ անկանխատեսելի և հանկարծակի բացասական հետևանքների: Երկրի սոցիալ-

տնտեսական զարգացման անբարեհարմար ֆոնի վրա այս փուլը կարող է երկար տևել և օբյեկտիվորեն խորացնել սոցիալական իրավիճակի ընկալումն ու գնահատումը:

3. Թեթևություն, բավականություն, վստահություն: Այս փուլում արձանագրվում է սոցիալական փոփոխությունների կտրուկ առաջընթաց:

Սոցիալական տարբեր կարգավիճակից և անձնային նախատրամադրվածությունից ելնելով՝ մարդիկ տարբեր կերպ են զգում «ինովացիոն շոկի» ազդեցությունը, որի պարագայում իրենց հոգեկան վիճակն առաջին փուլում փոխելու ունակ մարդիկ այդ ազդեցության ներգործությունը այլ կերպ են վերապրում: Պարզվում է, որ սկզբնական շրջանում արժեքների աններդաշնակության փոփոխություններով պայմանավորված՝ հոգեբանական անբարեհարմարությունները հանգեցնում են նոր արժեքների, դիրքորոշումների, վարքի մոդելների ընդունման և փոփոխվող աշխարհին հարմարման: Այս դեպքում կարելի է խոսել նաև ինքնազարգացման և անձնային աճի, անձնավորության ինքնաիրացման, ինչպես նաև փոփոխությունների ընկալման արդյունավետության մասին: Հետևաբար հասարակական բարեփոխումների առաջընթացի, հասարակության արդյունավետ զարգացման դեպքում «ինովացիոն շոկը» կարող է ընթանալ այս սխեմայի շրջանակում՝ «ֆրոստրացիա-հարմարում» և դիրքերի ու արժեքների «համաձայնեցում-ինքնիրացում», «անձնային աճ»:

«Ինովացիոն շոկի» արտահայտվածության աստիճանը, հարմարման տևողությունը և սխեման որոշվում են բազմաթիվ բնութագրերով: Նորին արդյունավետ հարմարումը ենթադրում է ձևավորված անձի ինքնազարգացում և ինքնաիրացում իր ամբողջականությունը չխաթարող, նոր, անձնային աճ պահանջող պայմաններում: Հետևաբար, «ինովացիոն շոկը» կարելի է դիտարկել որպես ինքնաիրացման պայման: Արդի փուլում անձի ինքնաիրացման հիմնական պայմաններից մեկը սոցիալական անկայունությունն է, որը դիտվում է տարբեր մակարդակներում՝ հասարակության, սոցիալական խմբի և անձի: Ըստ Գ.Մ.Անդրեևայի՝ սոցիալական մակարդակում անկայունությունը դիտարկվում է նորմատիվային պատկերացումների առավելագույն դրսևորումների ճգնաժամի տեսանկյունով: Գոյություն ունեցող նորմերի և արժեքների, ինչպես նաև անցյալի երևույթների գիտակցումն ինքնաբուխ հանգեցնում են ինչ-որ նոր պատկերացումների ստեղծման: Հասարակության մեջ սոցիալական անկայունության դրսևորումն ի հայտ է գալիս որպես սոցիալական ստրատիֆիկացիայի ուժեղացում: Ի վերջո նորմատիվային ճգնաժամը առնձին դեպքերում հանգեցնում է վարքի քրեական կամ հակամարդկային ձևերի տարածման:

Սոցիալ-հոգեբանական մակարդակում սոցիալական անկայունությունը դրսևորվում է մի քանի իրավիճակների սրընթաց աճով, որոնց մասին կոնկրետ խումբը չունի նորմատիվ հակազդումներ, կարգադրագրեր: Հանրությունների նոր տիպի առաջացումը սկզբունքորեն կառուցված է տարբերակային ընտրության ճկուն հիմքերի վրա: Այս պարագայում ինքնակազմակերպման և ինքնազարգացման նկատմամբ մասնակիցների համահավասար հարաբերությունները դիտարկվում են որպես խմբի ընդունակություն: Սոցիալական անկայունությունը դրսևորվում է նաև անձնային խնդիրների մակարդակում և ժամանակային առումով կապված է հեռանկարի խանգարման, տազնապայնության աճի, սոցիալական նույնականության ապակառուցման և այլ դրսևորումների հետ:

«Ինովացիոն շոկը» մարդուն դրդում է ակտիվ սոցիալական հարմարման: Անձի ակտիվությունը կարող է ուղղված լինել միջավայրին ավելի լավ և ամբողջական հարմարման՝ ի հաշիվ սեփական անձնային ներուժի: Այս պարագայում շեշտվում է ոչ միայն «Ես»-ի արժևորումը սոցիալական միջավայրում, այլև նրա ինքնափոփոխման, ինքնազարգացման և ինքնանույնականացման անհրաժեշտությունը: Փաստորեն, Կարլ Ռոջերսի խոսքերով սոցիալական հարմարման կորն առավելապես ուղղված է դեպի իրեն: Հայտնի է այն միտքը, որ մարդկանց մի մասի համար փոխվել նշանակում է ինքն իրեն նմանվել, մյուսների համար, ընդհակառակը՝ մյուսներից ոչնչով չտարբերվել:

Բոլոր դեպքերում անձնականի, ներանձնային կոնֆլիկտների և տարբեր մակարդակների սոցիալական փոփոխությունների փոխադարձ կապը և փոխհարաբերությունները բարդ են, բազմակողմանի և ոչ միանշանակ:

Այս առումով Վ.Բ.Օլշանսկին նշում է, որ «Սոցիալական հակասությունները», անհատի կյանքի ընթացքում կուտակվելով նրա «Ես»-ում (մասնավորապես, նույնականացման արդյունքում), կարող են հանգեցնել ներանձնային կոնֆլիկտի և դառնալ սոցիալական փոփոխությունների աղբյուր» (Ольшанский 1994: 196): Պարզվում է, որ սոցիալական փոփոխությունների աղբյուր կարող են լինել հիմնախնդիրը և անձնավորության կոնֆլիկտը, որոնք ինքնաբուխ չեն վերանում կայացած հասարակության սահմաններում: Հոգեկան լարվածությունը դրսևորվում է դերային կոնֆլիկտում, ագրեսիայում, ֆրուստրացիայի դրսևորումներում, մարդու վարքի պաշտպանական հակազդումներում: Սոցիալական փոփոխության մակարդակին հասնող ներանձնային հիմնախնդրի փուլային վերարտադրումը բավականին բարդ է, չնայած պետք է կարծել, որ երկարատև և կայուն հասարակական վիճակը էապես կրճատում է անձնային զարգացման, ինքնաիրականացման և ինքնադրսևորման հնարավորությունները՝ ապակայունացնելով հասարակության ինքնազարգացումը:

Անձնավորության վրա հսկայական ազդեցություն են գործում հասարակական կյանքի բարեփոխումները, սոցիալ-հոգեբանական փոփոխությունները և ժամանակի ոգով ձևավորված նորամուծությունները: Արդի փուլում միաժամանակ և շատ կարճ ժամանակահատվածում տեղի են ունենում էական փոփոխություններ: Արդյունքում շատ նորամուծությունների իմաստը ազգաբնակչության մեծ մասի համար անորոշ է և բացառապես ընկալվում է երևույթի բացասական կողմը: «Ինովացիոն պայթյունը» մարդկանց մեջ առաջացնում է անհանգստություն, անվստահություն վաղվա օրվա հանդեպ, անորոշության զգացողություն: Սոցիալ-հոգեբանական ադապտացիան սոցիալական միջավայրի մշտապես փոփոխվող պայմաններին անհատի հարմարման շարունակական գործընթաց է, որը կապվում է անհատի կենսագործունեության և սոցիալական շրջապատի արմատական փոփոխությունների, անհատի դրդապատճառների, պահանջումների, անձնային տարաբնույթ որակների էական տեղաշարժերի հետ:

Բացի դրանից, ադապտացիան ոչ միայն ակտիվ հարմարման գործընթաց է, այլև նրա արդյունքը: Ի.Բ. Դերմանովան ուշադրությունը բևեռում է այնպիսի ֆենոմենների վրա, ինչպիսիք են՝ տոտալիտար գիտակցությունը և ստեղծագործական գործունեությունը (Дерманова 1996: 61):

Պարզվում է, որ տոտալիտար գիտակցության էական բաղկացուցիչ տարրերից մեկը արատավոր և ճշմարտությունների ակնհայտությունը չընդունող աշխարհի նկատմամբ սեփական ես-ի գերիշխանության զգացումն է, որի պարագայում մարդը զգում է իր պատկանելիությունը ազգությանը, տվյալ պետությանը, աշխարհին, քաղաքակրթության մեջ սեփական ընդգրկվածությունը: Այս ամենը որպես տոտալիտար գիտակցության հասարակական-մշակութային կողմ կարող է դիտվել և որպես ընդհանուր հոգեբանական մեխանիզմ, և որպես անհատական-անձնային գոյացություն: «Ես»-ը՝ որպես գիտակցության կազմակերպում, տոտալիտար գիտակցության ենթատեքստում բնութագրվում է այնպիսի իմացական հակումներով, որոնք անչափ նման են գեղարվեստական գրականության մեջ նկարագրված տոտալիտար համակարգերին: Որպես տիպական օրինակ կարելի է վկայակոչել ա/եսակենտրոնությունը (եսը որպես գիտելիքի ֆոկուս), բ/ցանկալի արդյունքների դեպքում պատասխանատվության ընդունումը, գ/անցանկալի դեպքում պատասխանատվությունից հրաժարումը և դ/կոզմիտիվ պաշտպանողական իմացական փոփոխությունների նկատմամբ կայունությունը /Ջ.Օռուել/:

Ստեղծագործող անձի առանձնահատկությունները մեծապես կապված են նրա դրդապատճառային և հուզական-կամային ոլորտի, այլ ոչ թե նրա կոզմիտիվ բնութագրերի հետ, մինչդեռ քննադատականության որակը անձնային դետերմինանտների մեջ հաստուկ տեղ է

զբաղեցնում «ես» պատկերը, քանի որ կապ է նկատվում ստեղծագործական ընդունակությունների և նարսիցիզմի ցուցանիշների միջև: Այս իրողությունը հաստատվում է նաև նրանով, որ ստեղծագործող անձը գերազնահատում է իրեն, հակված է բացահայտ խոսելու իր «ես»-ի մասին: Ստեղծագործող մարդը ընդունակ է ինքնատիպ ընկալել ինքն իրեն և տարբերվել մյուսներից: Եթե անհատի կողմից գերիշխանության ձգտումը չի հաջողվում իրականացնել ընդունելի միջոցներով, ապա մրցակցությունը վերաճում է նյարդայինի, որը սոցիալական շրջապատի հանդեպ ադապտացիայի ծայրահեղ դեպք է՝ հիմնված տվյալ կոնկրետ մոտիվի վրա:

Ադապտիվ գործընթացների ակտիվացումը հաճախ հանգեցնում է սթրեսային վիճակների գոյացման: Որպես սթրեսային վիճակի հիմնական հատկանիշներ Լ.Վ.Կուլիկովը առանձնացնում է.

1. օրգանիզմի ամբողջական հակազդեցություն,

2. լարվածություն,

3. սպառնալիքի սպասում կամ ընկալում,

4. օրգանիզմի պաշտպանական ուժերի ակտիվացում և վերակառուցում, քանի որ ադապտիվ հակազդեցությունները բավարար չեն (Куликов 1995: 124):

Քանի որ ցանկացած լարում սթրեսի հատկանիշ չէ, «օրգանիզմի յուրաքանչյուր գործունեություն ուղեկցվում է լարվածությամբ, գործունեության մեջ ակտիվության դրսևորումը ներկայանում է որպես լարվածության աստիճան» (Мяснищев 1970: 7): Լարվածությունը՝ առանց որևէ ադապտիվ գործընթացների ակտիվացման և տազնապի բարձրացման, սթրես չէ սովորական գործողության կատարման ժամանակ, այդ պատճառով ավելի ճիշտ է խոսել «լարվածության շարժի» (աճի կամ նվազման) մասին, որը նկատվում է գերակայող դրոպապատճառի ինտենսիվության դեպքում: Սթրեսը միշտ չէ, որ դրսևորվում է լարվածության վերելքով: Թուլությունը և ապաստիան ևս սթրեսային հակազդեցության հնարավոր ձևերից են, երբ երկարատև ինտենսիվ լարվածությունը (մոտիվացիայի իջեցման պատճառով) կարող է հանգեցնել հրաժարման կամ ծայրահեղ բևեռային հուզական հակազդեցությունների (սուր աֆեկտից մինչև լիակատար անտարբերություն): Այսպիսով՝ սթրեսային վիճակի փուլային դինամիկայի որոշակի հատկանիշները (Գ. Սեյե) ընդհանուր են այն գործընթացների համար, որոնք ընթանում են ինչպես ֆիզիոլոգիական և հոգեբանական մակարդակներում, այնպես էլ, ըստ Լ.Վ.Կուլիկովի, սթրեսային վիճակը կապված է հետևյալ հիմնական գործընթացների հետ.

1. Սթրեսածին ազդեցության, որը ներգործում է սուբյեկտի վրա առանձին սթրեսի կամ ամբողջ իրավիճակի ձևով:

2. Իրավիճակի մեկնաբանման և գնահատման,

ա/ իրավիճակի պահանջների, ծանրաբեռնվածության չափի, սպառնալիքի աստիճանի (բարեկեցություն, առողջություն, հեղինակություն և այլն)

բ/ օրգանիզմի և անձնավորության

հնարավորություններ,

գ/ իրավիճակի պահանջների և մարդու

հնարավորությունների հարաբերակցության:

3. Սթրեսային իրավիճակի վերապրման (երբ այն մեկնաբանվում է որպես սթրեսային):

4. Սթրեսային փոփոխություններ օրգանիզմում և անձնավորության մեջ, նկատի ունենք, որ հաճախ սթրեսածին ազդեցության «նշանակետ» կարող է լինել օրգանիզմի որևէ առանձին համակարգը կամ անձնավորության կողմը, նախնական սթրեսային շարժերը որևիցե օրգանի վնասվածքի կամ խանգարման, որևէ կողմի գերծանրաբեռնվածության (օր.՝ ինֆորմացիոն ծանրաբեռնվածություն), որևէ նշանակալի կապի կորստի, փոփոխության, սոցիալական որակի փոփոխության պատճառներով:

5. Աղապատացիոն գործընթացների հիմնական տեսակներից են.

ա/ հակազդեցությունը,

բ/ հարմարումը,

գ/ խուսափումը սթրեսածին ազդեցությունից:

Ըստ Ա.Ա.Կրիլովի և Լ.Վ.Կուլիկովի՝ ավելի բարձր իմպուլսիվությամբ և դոմինանտությամբ խմբում կայուն հոգեկան վիճակը բոլոր հիմնական չափորոշիչներով ավելի քիչ բարեհարմար է, քան ավելի ցածր ազդեցիվությամբ խմբում: 1-ին խմբի մասնակիցների մոտ բարձր է տագնապայնությունը, ավելի ուժեղ են տրամադրության տատանումները, բարձր է հոգնելու աստիճանը, ցածր է կյանքի ընթացքով բավարարվածությունը և կենսական իրավիճակների նկատմամբ ակտիվ վերաբերմունքը (Крылов, Куликов: 1995):

Սթրեսակայունության վիճակի անբաժանելի մասն են կազմում անձնավորության կամային հատկությունները, որը հաստատվել է նաև Ե.Ն.Իզնատովայի, Լ.Վ.Կուլիկովի, Մ.Ա.Ռոզանովայի փորձարարական հետազոտություններում: Վերջիններիս մեջ ընդգրկված է սոցիալական սթրեսների մի ամբողջ շարք կապված՝

- ամենօրյա նյարդայնացնող իրադարձությունների,
- սոցիալական դեպրիվացիայի կամ մեկուսացման,
- ծանր կենսական իրավիճակների (հիվանդություններ, մտերիմ մարդկանց մահ, նրանց կողմից վերապրվող դժվարություններ),
- աշխատանքի կորստի սպառնալիքի,
- միջանձնային հարաբերությունների խանգարումների (հուզականորեն նշանակալի),
- նյութական ապահովվածության դժվարությունների,
- հասարակության, կազմակերպության, խրի մեջ անձնավորության կարգավիճակի ազդեցության հետ:

Ամբողջ հոգեկան կարգավորման կարևորագույն օղակը սեփական «ես»-ի նկատմամբ անձի վերաբերմունքն է: Այսպիսով՝ սեփական սոցիալական և պաշտոնական կարգավիճակի մասին ունեցած «ես»-ի պատկերացումները, սեփական սոցիալական «ես»-ի ամբողջական պատկերը անձնավորության ինքնավերաբերմունքի անհրաժեշտ տարրերից են: Անձնավորության սոցիալական դերերի և նրա «ես»-ի ներդաշնակությունը կամ կոնֆլիկտայնությունը առավելապես որոշում են անձնավորության վարքը և նրա հոգեկան վիճակի առկա դրսևորումները:

Ըստ Լ.Վ.Կուլիկովի տվյալների՝ ամենաքիչ բարեհարմար վիճակ նկատվում է այն մարդկանց շրջանում, ովքեր զբաղված չեն մասնագիտական գործունեությամբ (կենսաթոշակառուներ, տնային տնտեսուհիներ և գործազուրկներ): Վերջիններիս մոտ ցուցանիշները համեմատաբար բարձր են, որով էլ կարելի է բացատրել նրանց համեմատաբար երիտասարդ տարիքով կամ անգործության իրողությամբ: Սակայն առանց աշխատանք չունենալու մարդու վրա ոչ միայն ճնշող ազդեցություն է ունենում, այլև հանգեցնում է սթրեսային վիճակի (Куликов: 1995):

Զբաղված բնակչության շրջանում սթրեսային վիճակներն ավելի արտահայտված են բանվորների շրջանում: Ուղղահայաց աստիճանակարգում ուսանողների և սովորողների շրջանում ոչ բարձր մակարդակն ինքն իրեն դեռևս սթրեսային գործոն չէ, քանի որ սթրեսի ցուցանիշները միջին մակարդակի են կամ մի փոքր բարձր: Ղեկավարների սթրեսն ավելի արտահայտված է բարձրաստիճան ղեկավարների շրջանում (արտադրություն, հիմնարկների և կազմակերպությունների առաջին դեմքեր): Ավերիչ սթրեսից դուրս գալու հիմքը բարձր

տրամադրությունն է՝ ինքնաիրականացման բարձր ցուցանիշներով և անձնային դիրքի ակտիվությամբ, ինչպես նաև ինքնաընդունման բարձր մակարդակը:

Ինժեներատեխնիկական աշխատողներն՝ ըստ իրենց հոգեկան վիճակի բնութագրերի, բավականին նման են միջին դասի ղեկավարներին, սակայն վերջիններիս շրջանում կա սթրեսակայունության որոշակի պաշար: Նրանց մոտ ավելի շատ է կյանքի ընթացքով և ինքնաիրացմամբ բավարարվածության միտումները և բարձր է ինքնաընդունման մակարդակը: Ինժեներատեխնիկական աշխատողների սթրեսակայունությունը կապված է ինժեներային աշխատանքի բնույթի հետ: Այդ մասին է վկայում ստեղծագործական ուղղվածության նշանակությունը, որը հետազոտված և ապացուցված է հոգեբանական հետազոտություններում:

Առավել բարեհարմար վիճակը բնորոշ է կառավարման ցածր օղակի ղեկավարներին, որոնց շարքին են դասվում բարձր որակավորմամբ մասնագետները և գիտական աստիճանով դասավանդողները: Հնարավոր է, որ ըստ պաշտոնների աստիճանակարգի տեղի ունենա սթրեսային վիճակը պայմանավորող տարբեր գործոնների ազդեցության որոշակի մարում, եթե վերանան ցածր մակարդակների ռիսկի գործոնները, և դեռևս բացակայեն բարձր մակարդակին դասվող գործոնները: Այս խմբում բարեհարմար տրամադրությունն առաջանում է առանց բարձր ինքնաընդունման, առանց սեփական «ես»-ի նկատմամբ հուզականորեն ջերմ ազդեցության:

«Ադապտացիա-դեգադապտացիա» մակարդակների միջանկյալ օղակը կարող է լինել «ռիսկի» հասկացությունը, որը հանդես է գալիս որպես ա)միջավայրի և անձնային ցուցանիշների յուրահատուկ ներդաշնակություն, բ)ոչ ադապտիվ ակտիվություն: Պարզ է, որ ռիսկը կարող է հանգեցնել ինչպես ադապտացիայի, այնպես էլ դեգադապտացիայի:

Նորարարական գործընթացներով պայմանավորված ռիսկը դիտարկվում է որպես տարբեր բնույթի և տեսակի փոփոխությունների նկատմամբ ռիսկի նոր տարբերակ, որի պահանջմունքն առաջանում է անցյալ կամ ներկա պահի դեգադապտացիայի պարագայում, սակայն ինովացիոն ռիսկի միջոցով կարելի է անցնել ադապտիվ վիճակի: Ռիսկային գործունեության անհաջողության դեպքում դեգադապտացիայի վիճակը կարող է պահպանվել կամ խորանալ:

Մեր պատկերացմամբ ադապտացիոն գործընթացը, որպես փոփոխվող պայմաններին հարմարման և նորամուծությունների նկատմամբ վերաբերմունքի գործընթաց, լայն իմաստով կարելի է դիտարկել որպես վերակառուցման, դիսպոզիցիոն համակարգի գործելու, մի ռեժիմից մյուսին անցնելու գործընթաց: Մի դեպքում դիսպոզիցիաների (դիրքերի) բարդ կազմակերպված աստիճանակարգ է, որը «զգայուն է» փոփոխությունների հանդեպ և կարող է արագ փոփոխվել կամ վերակառուցվել: Մյուս դեպքում դիսպոզիցիաները խիստ համաձայնեցված համակարգեր են, որոն ուղղված են իրենց յուրահատուկ կառուցվածքը պահպանելուն, դանդաղ են վերակառուցվում՝ նույնիսկ ի վնաս փոփոխվող իրավիճակին միտված ադապտացիայի, սակայն ապահովում են անցյալ փուլի վերափոխման բովանդակությունը:

Վերլուծելով միջավայրի մեջ ներառվելու գործընթացը՝ Ի. Ա. Միլոսլավովան առանձնացնում է սոցիալական ադապտացիայի 4 հիմնական փուլ.

ա) Հավասարակշռում: Միջավայրի և անհատի միջև հավասարակշռության հաստատում, դրսևորում է փոխադարձ համբերատարության գործընթացում, մեկը մյուսի արժեքային համակարգերի և վարքի կարծրատիպերի համադրման պայմաններում:

բ) Կեղծ հարմարում: Արտաքին հարմարավածության համադրումը նրա նորմերին և պահանջներին՝ արդեն կազմավորված բացասական վերաբերմունքի պարագայում:

գ) Հարմարեցում: Նոր իրավիճակի արժեքային համակարգերի ընդունում, փոխադարձ զիջումներ:

դ) Նմանեցում: Անհատի հոգեբանական վերակողմնորոշում, նախկին հայացքների, կողմնորոշումների, դիրքորոշումների վերափոխում՝ ըստ նոր իրավիճակի (Кропоткин: 1992):

Այսպիսով, սոցիալ-հոգեբանական հարմարման գործընթացը՝ որպես փոփոխվող պայմաններին հարմարման և նորամուծությունների նկատմամբ վերաբերմունքի լայնամասշտաբ

գործընթաց, բովանդակային իմաստով կարելի է դիտարկել որպես վերակառուցման, դիսպոզիցիոն համակարգում գործելու, մի ռեժիմից մյուսին անցնելու գործընթացների շարք: Մի տիպը դիսպոզիցիաների (սոցիալական դիրքերի բարդ կազմակերպում) աստիճանակարգ է, որը ոչ միայն զգայուն է փոփոխությունների հանդեպ, այլև կարող է արագ փոփոխվել և վերակառուցվել: Մյուսը՝ դիսպոզիցիաների համապատասխանեցված համակարգ է, որն ուղղված է իր կառուցվածքը պահպանելուն, դանդաղ է վերակառուցվում՝ նույնիսկ ի վնաս փոփոխվող իրավիճակի հանդեպ ադապտացիայի, սակայն ապահովում է անցյալ փուլի վերափոխման բովանդակությունը և արտահայտաձևները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Нартова-Бочавер, С.К. (1993). Два типа нравственной самоактуализации личности.// Психологический журнал. Т.14. N 4.
- Кропоткин, П. А. (1992). Взаимная помощь среди животных и людей как двигатель прогресса. Москва.
- Ольшанский, В.Б. (1994). Практическая психология для учителей. Москва.
- Куликов, Л. В. (1995). Стресс и стрессоустойчивость личности. Теоритические и прикладные вопросы психологии. / Под ред. А.А.Крылова/ Ч.1. СПб.
- Мясищев, В. Н. (1970). Предисловие // Эмоциональный стресс. Физиологические и психологические реакции. Москва.
- Андреева, Г. М. (2004). Социальная психология. Москва.
- Дерманова, И.Б. (2006). Типы социально-психологической адаптации и комплекс неполноценности // Вестник СПб., Сер. 6, Вып. 6.
- Советова, О. С. (2010). Основы социальной психологии инноваций. Изд. СПб.

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ ՄՐԲՈՒՇԻ

Հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Խաչատուր Աբովյանի անվան Հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի «Կրթության հոգեբանության և սոցիոլոգիայի» ֆակուլտետի դեկան

ՄԿՐՏՈՒՄՅԱՆ ՎԱԶԳԵՆ

Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի «Զարգացման և կիրառական հոգեբանության» ամբիոնի հայցորդ

ՓՈՒՍԱԿԵՐՊՎՈՂ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԳՈՐԾԱՐԱՐ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ
ՂԵԿԱՎԱՐՄԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ

Փոխակերպվող հասարակությունը աչքի է ընկնում իրեն բնորոշ սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, մշակութային և այլ ոլորտների փոփոխությունների բազմազանությամբ: Դրանում իրականացվող բարեփոխումները ուղղված են հասարակության բոլոր խավերի համար՝ բարեկեցիկ կյանքի պայմաններ ստեղծելուն: Այդ փոփոխությունների սկզբնական փուլերում նախկին ապրելակերպի կարծրատիպերի կտրուկ փոփոխությունների պատճառով առաջ են գալիս լուրջ դժվարություններ: Դրանք արտահայտվում են մարդկանց օրգանիզմի հոգեֆիզիոլոգիական համակարգերի գործառույթային հնարավորությունների փոփոխության, ապահարմարման ձևերով (Куликов 2004: 221):

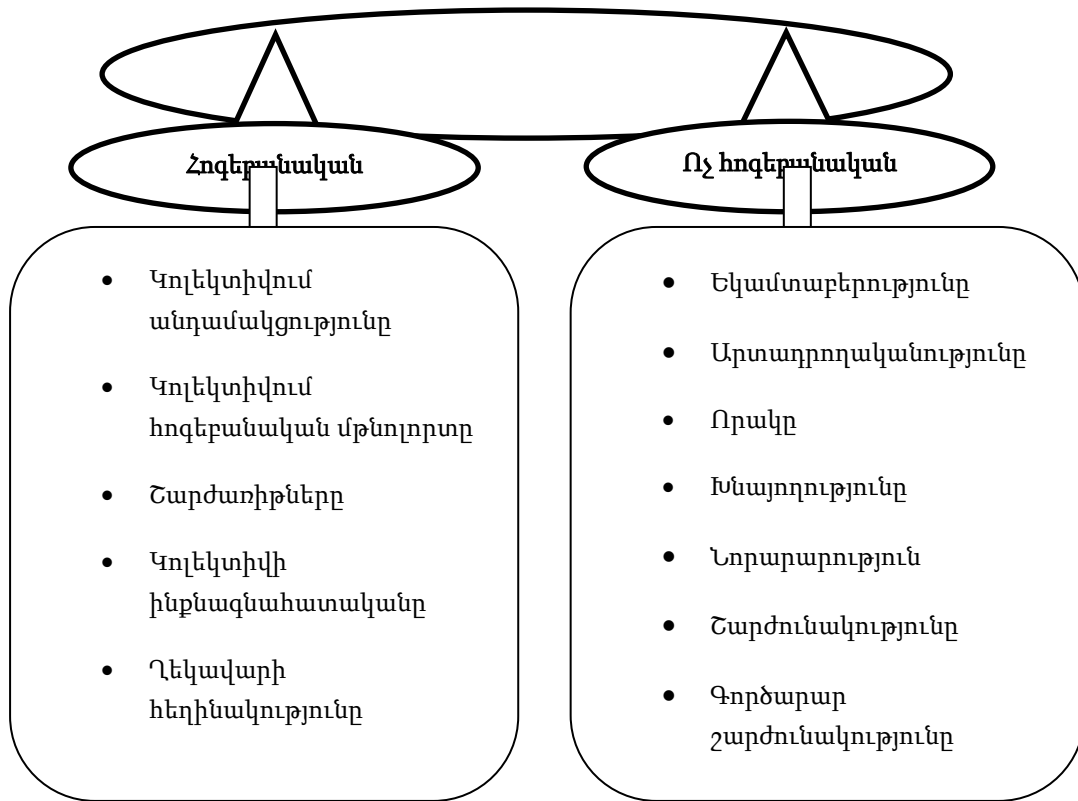
Գործարար հարաբերությունները (բիզնես) իրենց սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկություններով խիստ կերպով տարբերվում են միջանձնային փոխհարաբերությունների մնացած դրսևորումներից: Հոգեբանական առումով դրանցում բախվում են տվյալ բիզնես բնագավառին առնչվող բազմաթիվ մարդկանց շահեր (ապրանքը թողարկողից մինչև իրացնողը, գովազդողներն ու մինչև շուկա հասցնող կազմակերպություններն ու դրանց ղեկավարները): Բիզնեսում որպես հիմնական կապող գործոն է կողմերի հետապնդվող շահույթը, իսկ որպես գործընթացի մասնակից՝ ապրանքի իրացմանն ուղղված տարբեր շահագրգիռ կառույցները (արտադրանքի կազմակերպումից մինչև արտահանումը, պահեստավորումն ու իրացման գործընթացին մասնակցող բոլոր օժանդակ կառույցներում գործող անձինք):

Ապրանքի (արտադրատեսակի) շուրջ տեղի ունեցող բոլոր փոխհարաբերություններն ու գործընթացները կապված են մարդկային գործոնի հետ, որոնք առնչվում են անհատական մակարդակից (սպառող) մինչև սպառման գործընթացին նպաստող տարբեր կազմակերպություններ, կոլեկտիվներ, առևտրական ձեռնարկություններ:

Գործարար միջավայրում ցանկացած սոցիալական խումբ ուղղված է որոշակի գործունեության ծավալման, ուստի այն անհրաժեշտաբար կարիք ունի խելացի, բանիմաց, բնագավառի առանձնահատկություններին տիրապետող, կառավարող ղեկավարի:

Ժամանակակից առևտրատնտեսական հարաբերությունների կառավարման չափանիշը արդյունավետությունն է, որը իր մեջ ներառում է ինչպես մարդկանց պահանջմունքների բավարարվածություն, այնպես էլ բիզնես կազմակերպության տարբեր օղակների միջև շահագրգռվածություն, արդյունավետ, հեռանկարային համագործակցություն բոլոր մակարդակներում (Егоршин 2008: 27):

Արդյունավետության չափանիշ

Գծապատկեր 1. Արդյունավետ ղեկավարման չափանիշներ:

Գ. Մինցբերգը (և ուրիշներ) առաջադրում է արդյունավետ ղեկավարման հետևյալ չափանիշները, որոնք առնչվում են կոլեկտիվի անդամների հոգեբանական և սոցիալ-տնտեսական ոլորտների առանձնահատկություններին (Минцберг 2004: 316): Հեղինակների կողմից նկարում առաջարկված հոգեբանական և ոչ հոգեբանական գործոնները առնչվում են անձի հոգեբանական կառուցվածքի և սոցիալ-տնտեսական դրության ոլորտին:

Անձի ակտիվության հիմքում ուրիշ այլ պահանջմունքների շարքում ընկած են հենց այս կարևորագույն գործոնները (գծ. 1), որոնք հանդիսանում են նրա ներքին և արտաքին միջավայրից լրացվող էներգետիկ աղբյուրները: Նշված գործոնները ունեն դեմոստրացիոն բնույթ, որոնք հիմնավորում են ձեռնարկության և ղեկավարի արդյունավետության անձնային և սոցիալ-տնտեսական կողմերը:

Մասնագիտական գրականության վերլուծությունները ցույց են տալիս (Емельянов 1998, Питер, Друкер 1994, Тренев 2000), որ նույնիսկ բարձրակարգ մասնագետների առկայության պայմաններում ձեռնարկության արդյունավետությունը կարող է ցածր լինել, եթե ղեկավարը չի տիրապետում գործունեության ղեկավարման արդյունավետության պահանջներն ապահովող անձնային և մասնագիտական որակների:

Անձնային որակները հանդիսանում են ղեկավարի արդյունավետ կառավարման հոգեբանական կողմն ապահովող կառուցվածքային բաղադրամասը, որը իր կողմից իրականացվող ցանկացած նախաձեռնություն, որոշում ու ազդեցություն պետք է դրական արձագանք գտնի կոլեկտիվի անդամների մոտ: Դրանց շնորհիվ ղեկավարը կոլեկտիվի անդամների շրջանում հոգեբանական պատրաստակամություն է ստեղծում վերջնական արդյունքի հավանական արդյունավետության նկատմամբ: Ղեկավարի գործարար որակների մեջ ներառվում են նվիրվածությունը մասնագիտությանն ու կոլեկտիվի անդամներին,

վստահությունն ու հավատը իր և կոլեկտիվի անդամների հնարավորությունների նկատմամբ, շահագրգռվածությունը աշխատակիցների եկամուտների աճի նկատմամբ, նրբանկատությունն ու հոգատարությունը, նախաձեռնողականությունն ու ճշգրիտ որոշումների կայացման ունակությունը, արդարամտությունն ու անաչառ ներողամտությունը, աշխատանքի, որակի, մարդկանց գնահատելու կարողունակությունը: Սրանք և բազմաթիվ այլ որակներ ապահովում են կոլեկտիվ-դեկավար հոգեբանական կապն ու ձևավորում առողջ մթնոլորտ:

Մասնագիտական որակներից, հիմնարար բարձր գիտելիքներից բացի դեկավարը պետք է տիրապետի բիզնես միջավայրի տնտեսական քաղաքականության նրբություններին, ժամանակի զգացողությանը, հավանական փոփոխությունների կանխատեսման, պլանավորման և ծրագրերի իրականացման ժամանակակից գիտական առաջավոր տեխնոլոգիաներին:

Մյուս կողմից՝ արդյունավետության ապահովման կարևորագույն պայմանը առողջ, համերաշխ կոլեկտիվի ձևավորման և արդյունատե կառավարման հմտությունների տիրապետումն է: Ցանկացած մտահաղացում, ծրագիր իրականացվում է բարձրակարգ մասնագիտական և անձնային որակներով օժտված կոլեկտիվի առկայության դեպքում: Այս տեսանկյունից կարևորագույն պահանջ է դառնում կոլեկտիվի անդամների մասնագիտական ընտրության գործընթացը: Կոլեկտիվի համալրման ավանդական մոտեցումները ժամանակից բիզնես միջավայրում հեռանկար չեն խոստանում: Այդ իսկ պատճառով, խելացի դեկավարը կոլեկտիվի համալրման գործընթացը իրականացնում է մասնագիտական ընտրությունը իրականացնող կոմպետենտ մասնագետների մասնակցությամբ, ինչպես նաև նորագույն հետազոտական միջոցների կիրառմամբ: Դրանում ներառվում են հոգեբաններ, տնտեսագետներ, սոցիոլոգներ, մանկավարժներ, բժիշկներ և այլ անհրաժեշտ մասնագետներ (Тренев 2000: 76): Մասնագիտական ընտրությանը հոգեբանական տեսանկյունից իրականացվում է հոգեբանական դիմանկերի և պրոֆեսիոգրամմայի կառուցման հիման վրա, ինչպես նաև հոգեբանական թեստերի կիրառմամբ: Սակայն սկզբնական մասնագիտական ընտրության գործընթացը վերջնական չէ և այն չի կարող բավարարել բիզնես միջավայրում տեղի ունեցող գործընթացների արդյունավետությունը: Այդ իսկ պատճառով պայմանականորեն ընտրված անձանց մասնագիտական պիտանելությունը բացահայտվում է փորձնական ժամանակաշրջանում ընտրված անձնակազմի գործարար կողմերը բնութագրող կոնկրետ հանձնարարությունների կատարման որակով, անձնային պատասխանատվությամբ, շահագրգռվածության աստիճանով, նրանց մասնագիտական մտածողության ստեղծարարության (креативность) և հնարամտության աստիճանով:

Խմբային, թիմային գործունեության ժամանակ գնահատվում է միջանձնային հարաբերություններում նրանց կողմից դրսևորվող համագործակցության, մասնագիտական և անձնային որակների փոխադարձ փոխարինելիության կարողությունները, համագործակցության շարժառիթները, որոնք առնչվում են կոլեկտիվի հաջողությունների հետ (Питер, Друкер 1994: 174): Անշուշտ գործազրկության, տնտեսական, քաղաքական ճգնաժամի, զանազան դեֆիցիտների պայմաններում կոլեկտիվում ընդգրկվելու շարժառիթները մեծանում են և հաճախ փորձնական ժամկետում գտնվողները ցուցադրում են իրենց «պահեստային հնարավորությունների» առավելագույն կողմերը: Բայց և հենց այս հանգամանքը հանդիսանում է յուրօրինակ հոգեբանական ցուցիչ (индикатор), որում դիտողունակ մարդու համար ակնառու երևում է նրա վարքի դրսևորման «խաղային» բովանդակությունը:

Այսպիսով, որպես ամփոփում կարող ենք պնդել այն գաղափարը, որ արդյունավետ կառավարման գործընթացը համալիր գործոնների ամբողջություն է, որին պետք է տիրապետի ժամանակակից բիզնեսի միջավայրում գործող յուրաքանչյուր դեկավար: Այն հանդիսանում է անձնային և մասնագիտական որակների, կազմակերպչական կարողությունների, հավանական զարգացումների ճշգրիտ կռահման և համապատասխան որոշումների կայացման ընդունակություններ ունեցող դեկավարի մասնագիտական պիտանելիության հիմնական բնութագիրը:

Հանգուցային բառեր. Փոխակերպվող հասարակություն, գործարար միջավայր, արդյունավետ ղեկավարում, անձնային որակներ, հոգեբանական կառուցվածքային բաղադրամասեր, մասնագիտական ընտրություն, հոգեկան որակների փոխադարձ փոխարինելիություն:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Бодров, В. А. (1995). Психологический стресс. М., Наука.
- Егоршин, А. П. (2008). Управление персоналом: учеб. для вузов. - 3-е изд. Н.Новгород: НИМБ.
- Емельянов, Е. Н., Поварницына С. Е. (1998). Психология бизнеса М.: Экономика.
- Занюк, С. (2001). Психология мотивации. Киев, Ника-Центр, Эльга-Н.
- Куликов, Л. В. (2004). Психогигиена личности. Вопросы психологической устойчивости и психопрофилактики. Москва, ПИТЕР.
- Ломов, Б.Ф. & Сурков, Е.Н.(1980). Антиципация в структуре деятельности. М.: Наука.
- Маслоу, А. (2003). Мотивация и личность. М., ПИТЕР.
- Минцберг, Г. (2004). Структура в кулаке: создание эффективной организации. Спб.: Питер.
- Питер, Ф., Друкер. (1994). Эффективный управляющий, Москва: ВСІ.
- Реан, А. А., Кудашев, А.Р. & Баранов, А. А. (2006). Психология адаптации личности. СПб, « Прайм-Еврознак».
- Тренев, Н. Н. (2000). Стратегическое управление. Учебное пособие для вузов. М.: «Издательство ПРИОР».

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ ՀԵՂԻՆԵ

Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, ՀՊՄՀ սկզբնական կրթության ֆակուլտետի դեկան, տարիքային և մանկավարժական հոգեբանության ամբիոնի դոցենտ

ԺԱՆ ՊԻԱԺԵԻ ԿՈԳՆԻՏԻՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԿՐԹԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Ժամանակակից կրթության ոլորտում առավել հաճախ շրջանառվող սովորողակենտրոն ուսուցման մեկնաբանության և վերլուծության տեսանկյունից խիստ ուշագրավ է շվեյցարացի հայտնի հոգեբան Ժան Պիաժեի կոգնիտիվ (իմացական) զարգացման տեսությունը:

Նախ փոքր-ինչ մանրամասնենք, թե ի՞նչ ենք հասկանում սովորողակենտրոն ուսուցում (ուսումնառություն) ասելով: Այն անմիջականորեն առնչվում է պրոգրեսիվ կրթության գաղափարի հետ, որը ձևակերպել է ամերիկացի փիլիսոփա և մանկավարժ Ջոն Դյուին: Ըստ պրոգրեսիվ կրթության հիմնարար մոտեցման՝ կրթությունը պետք է կենտրոնա սովորողի և նրա հնարավորությունների բացահայտման վրա: Դյուինի կարծիքով կրթության գործընթացի կազմակերպման համար ելակետ պետք է լինեն երեխայի հետաքրքրություններն ու փորձը: Կրթության գործընթացում կենտրոնական դեմքը երեխան է, սովորողը: Նա արեգակ է, որի շուրջը պտտվում է ողջ կրթական գործընթացը: Երեխայի ուժերը պետք է հայտնաբերվեն, հետաքրքրությունները՝ բավարարվեն, ընդունակությունները՝ մարզվեն (John Dewey 1900):

Հատկանշական է, որ պրոգրեսիվ կրթության գաղափարների հիման վրա սկզբնավորեց կառուցողականության տեսությունը:

Գոյություն ունի ուսուցման գործընթացի դիտարկման երկու մոտեցում: Առաջինը ենթադրում է, որ ուսուցիչը պետք է կազմակերպի պատրաստի գիտելիքի փոխանցումը սովորողին, «գիտելիք տա», «գիտելիք հաղորդի», իսկ սովորողն իր հերթին պետք է «վերցնի գիտելիքը»: Սա *ուսուցման դիրեկտիվ մոտեցումն է*, ուսուցման *ուսուցչակենտրոն (կամ ուսումնակարգապահական) մոդելը*: Ի դեպ, դիրեկտիվ ուսուցման դիրքորոշումներն ու մեթոդները հաջողությամբ համապատասխանում են ուսուցման վարքաբանական տեսություններին, որոնք, որպես կանոն, ընդգծում են ուսուցչի դերի կարևորությունը:

Երկրորդ մոտեցման հիմքում ընկած է այն համոզումը, որ ուսուցումը տեղեկատվության պարզ փոխանցում չէ: Այն ընդգծում է սովորողների ակտիվ մասնակցությունը ուսուցման գործընթացին, սովորողների կողմից տեղեկատվության յուրացումն ու սեփական գիտելիքի կառուցումը, ուսումնառություն բացահայտումների միջոցով: Այս մոտեցումն էլ ընդունված է անվանել *կառուցողականություն (կոնստրուկտիվիզմ), դեպի անձը կողմնորոշված ուսուցման մոդել, սովորողակենտրոն ուսուցում (ուսումնառություն)*: Այս մոտեցման համաձայն՝ ուսուցման գործընթացը միտված է ոչ թե ուսուցչին, այլ սովորողին: Այն հաճախ հակադրվում է դիրեկտիվ ուսուցման մեթոդներին, որոնք ուսումնական գործընթացի կենտրոնում տեսնում են ուսուցչին՝ որպես գիտելիքի հիմնական աղբյուր: Իհարկե կառուցողականության կողմնակիցներն ամեննին չեն անտեսում ուսուցչին, չեն առաջարկում նրան «ձեռքերը ծալած նստել». ուսուցիչը հանդես է գալիս որպես միջնորդ տեղեկատվության, գիտելիքի և սովորողի միջև, սովորողի ակտիվ գործունեությունն ուղղորդող: Ուսուցիչը ստեղծում է, այնպիսի կրթական միջավայր, որտեղ սովորողն ինքնուրույն է ձեռք բերում գիտելիքները:

Վերը նշված մոտեցումների սկզբունքային տարբերությունները դրսևորվում են նաև «գիտելիք հաղորդել», «գիտելիք տալ» և «գիտելիք ձեռքբերել» ձևակերպումներում: Եթե «գիտելիք հաղորդել», «գիտելիք տալ» ձևակերպումները (ուսուցման դիրեկտիվ մոտեցում) սովորողին նախանշում են տեղեկատվության և գիտելիքների պասսիվ ընդունողի, «վերցնողի» դեր, ապա «գիտելիք ձեռք բերել» ձևակերպումը (ուսուցման կառուցողական մոտեցում, սովորողակենտրոն ուսուցում) սովորողին ընձեռում է տեղեկատվությունը սնօրինողի դեր: Այն ենթադրում է ակտիվ փոխգործունեություն սովորողի և գաղափարների, հասկացությունների միջև,

վերջիններս, ստեղծագործաբար համադրելու միջոցով, վերաիմաստավորելու և ձևափոխելու բարդ գործընթաց: «Մարդու բոլոր դեկլարատիվ գիտելիքները կարելի է պատկերացնել որպես փոխկապակցված դատողությունների մեծ ցանց» (Ellen D.Gagne 1985):

Սովորողին հնարավորություն է ընձեռվում տեղեկատվությունը և գաղափարները քննության ենթարկել, վերլուծել, ձևափոխել, խորհել դրանց նշանակության մասին, դիտարկել դրանք հակադիր տեսանկյուններից, հիմնավորումներն ամրապնդելու համար կառուցել դրույթների համակարգ, և այդ կառույցների վրա հենվելով՝ գալ որոշակի դիրքորոշման: Ինչպես նշում է Ջ. Բրուները «...այսօր բավարար չէ երեխաներին բացատրել, թե ինչ անեն, օրակարգում այն հարցն է, թե ինչ են մտածում իրենց արածի մասին և ինչու են դա անում» (Bruner J. 1996):

Ժան Պիաժեի կոգնիտիվ զարգացման տեսությունն իրավամբ կարելի է համարել սովորողակենտրոն ուսուցման և կառուցողականության տեսության առանցքը:

Ըստ Ժան Պիաժեի՝ մարդու զարգացումը հարմարման գործընթաց է, իսկ հարմարման բարձրագույն ձևը իմացությունն է, որը կարելի է ձևակերպել որպես հասկանալու արվեստ և շնորհ: Պիաժեն ուսումնասիրում է մտածողության կառուցվածքը և այն, թե ինչպես է միտքն աշխատում նոր տեղեկություն ստանալիս, ինչպես է մարդը ձեռք բերում, մշակում և կիրառում տեղակատվությունը: Պիաժեն համոզված էր, որ միտքը ոչ թե սոսկ արձագանքում է ազդակներին, ինչպես կարծում էին բիհեյվիորիստները (վարքաբաններ), այլ նաև աճում, փոփոխվում և հարմարվում է աշխարհին: Հարմարումը, ըստ Պիաժեի, ենթադրում է երկու կարևոր գործընթաց՝ ասիմիլիացիա և ակոմոդացիա: Ասիմիլիացիան ենթադրում է արտաքին ներգործությանը տրվող այնպիսի պատասխան, որը հիմնվում է մարդու արդեն ունեցած փորձի վրա: Ասիմիլիացիայի դեպքում տեղի է ունենում վաղօրոք ձեռք բերված փորձի համապատասխանեցում տվյալ իրավիճակին, ասիմիլիացնել նշանակում է կիրառել ունեցած փորձը: Ակոմոդացիան ենթադրում է պատասխան ռեակցիայի փոփոխություն ստացվող փորձի հիման վրա: Ակոմոդացիան գործունեության կամ ունակության ձևափոխումն է շրջապատող միջավայրի, տվյալ իրավիճակի պահանջներին համապատասխան: Եթե ասիմիլիացիայի ժամանակ անտեսվում են իրավիճակի որոշ կարևոր ասպեկտներ, քանի որ նրանք չեն համապատասխանում մարդու ունեցած փորձին, ակոմոդացիայի ժամանակ հաշվի են առնվում բոլոր նոր ասպեկտները: Արդյունքում ասիմիլիացիան կոգնիտիվ համակարգի փոփոխության չի բերում, քանի որ ունեցած կարողությունները աստիճանաբար ամրապնդվում են և ռեակցիաները հասցվում են ավտոմատացման: Մինչդեռ ակոմոդացիան զարգացնում է իմացական համակարգը նախկին փորձի, վարքի և իմացության ձևափոխման միջոցով: Ասիմիլիացիան և ակոմոդացիան անբաժան գործընթացներ են: Յուրաքանչյուր գործողություն ենթադրում է և՛ ասիմիլիացիա, և՛ ակոմոդացիա: Ցանկացած իրավիճակ մենք սկզբում ասիմիլիացիայի ենք ենթարկում, որից հետո նոր միայն կարող ենք իրականացնել ակոմոդացիա:

Պիաժեի տեսության հիմնական յուրահատկությունն այն է, որ մտածողությունը, և հենց հարմարման այս գործընթացները ակտիվորեն մասնակցում են ուսումնառության գործընթացին: Եթե տեղեկությունը կամ փորձառությունը, որին սովորողը հանդիպում է, համապատասխանում է գոյություն ունեցող մտային կառույցին (կոգնիտիվ սխեմա), այն յուրացվում է (տեղի է ունենում ասիմիլիացիա), հակառակ պարագայում ուղեղը կարող է մերժել կամ հարմարեցնել այն (տեղի է ունենում ակոմոդացիա): Այսպիսով, յուրացնել նշանակում է նոր փորձառությունը կամ տեղեկությունը մեկնաբանել գոյություն ունեցող մտային կառույցների, սխեմաների միջոցով՝ առանց դրանք փոփոխելու, իսկ հարմարեցնելը մտային կառույցների, սխեմաների փոփոխումն է նոր փորձառությունն ու տեղեկությունը ներառելու նպատակով: Ուսուցման ընթացքում ծագող իրավիճակների մեծ մասը ենթադրում է փոխազդեցություն այս երկու գործողությունների միջև:

Պիաժեն առանձնացնում է զարգացման էությունը բնութագրող չորս հիմնական գործոն՝ հավասարակշռություն միջավայրի հետ, հասունացում, ակտիվ փորձ և սոցիալական փոխներգործություն:

Առաջին գործոնը հավասարակշռությունն է՝ ասիմիլիացիայի և ակոմոդացիայի միջև բալանսի պահպանումը: Եթե ամեն անգամ երեխան ասիմիլիացիայի ենթարկի իր պատասխան ռեակցիան, այսինքն համապատասխանեցնի իր ունեցած փորձը կոնկրետ իրավիճակին, որակական ուսուցում-ուսումնառություն տեղի չի ունենա: Նա ամեն անգամ կկրկնի նույն գործողությունները, որը կհանգեցնի փորձի սուկ քանակական փոփոխության: Մյուս կողմից՝ եթե երեխան ամեն անգամ պետք է վերափոխի իր գործողություններն ու ունակությունները կոնկրետ իրավիճակի պահանջներին համապատասխան, այսինքն իրականացնի ակոմոդացիա, այն նույնպես բացասաբար կազդի զարգացման տեմպի վրա: Բերենք օրինակ դպրոցական փորձից, երբ երեխան պետք է հաշվի երկրաչափական պատկերի մակերեսը: Եթե սովորողը, իմանալով քառակուսու մակերեսը հաշվելու սկզբունքը, այն օգտագործի շրջանի մակերեսը հաշվելու համար (գերակշռում է ասիմիլիացիան), ապա նա, բնականաբար, սխալ պատասխան կստանա: Մյուս կողմից՝ եթե սովորողը ամեն նոր խնդրի լուծման ընթացքում սկսի նորից մշակել երկրաչափական պատկերի մակերեսը հաշվելու սկզբունքը (ակոմոդացիայի գերակշռում), խնդրի լուծման արդյունավետությունը կտրուկ կիջնի և ուսումնառությունը շատ դանդաղ կընթանա:

Երկրորդ գործոնը հասունացումն է, կենսաբանական գործընթաց, որը ենթադրում է մարդու պոտենցիալ հնարավորությունների աստիճանական բացահայտում: Հասունացումը զարգացման բնույթը ուղղակիորեն որոշող գործոն չի համարվում: Ֆիզիկական հասունացումը, օրինակ, թույլ է տալիս վերահսկել լեզուն, շրթունքները և բերանի շարժումները, բայց առանց համապատասխան փորձի երեխան չի կարող խոսել:

Փորձի ակտիվ ձեռքբերումը զարգացման բնույթը որոշող երրորդ գործոնն է: Շրջապատի հետ ակտիվ փոխգործունեության արդյունքում երեխան պատկերացում է կազմում առարկաների և նրանց նշանակության մասին:

Չորրորդ գործոնը սոցիալական փոխազդեցությունն ու փոխգործունեությունն է: Այլ մարդկանց հետ փոխազդեցության շնորհիվ երեխան ճանաչում է ոչ միայն առարկաներն ու երևույթները, այլև մյուս մարդկանց և ինքն իրեն:

Եթե փորձենք միավորել վերը նշված գործոնները, ապա կունենանք Ժան Պիաժեի ընդհանրական ձևակերպումը երեխայի մտածողության զարգացման բնույթի և ընթացքի վերաբերյալ: Երեխաները ծնվում են մտավոր զարգացման պոտենցիալ կարողությամբ, որը ժամանակի ընթացքում աճում ու բարդանում է մտածողության ներքին կառույցների ծավալման և նյարդային համակարգում տեղի ունեցող հասունացման փոփոխությունների շնորհիվ: Ջարգացումը տեղի է ունենում այն դեպքում, երբ երեխան փոխազդում է ֆիզիկական աշխարհի հետ և ներգրավվում սոցիալական փորձառությունների մեջ:

Ջարգացման վերը նշված գործոնները Պիաժեի կոգնիտիվ զարգացման տեսության հենասյուներն են, որոնցից բխում են մի շարք կարևոր ուսուցման սկզբունքներ: Այդ սկզբունքները համապատասխանում են կառուցողականության և ուսումնառության սովորողակենտրոն մոտեցումներին: Ներկայացնենք դրանք:

- Ստեղծել հնարավորություն ֆիզիկական և մտավոր ակտիվության համար: Ակտիվությունը Պիաժեի զարգացման տեսության ելակետային եզրույթներից է: Երեխայի դասակարգելու, կապերը բացահայտելու և հաշվելու ունակությունները հիմնված են այնպիսի ակտիվ գործողությունների վրա, ինչպիսիք են համադրելը, վերլուծելը և համեմատելը: Մտավոր զարգացումը կարող է տեղի ունենալ միայն իրական առարկաների և երևույթների հետ ակտիվ փոխներգործության, շրջապատող աշխարհի հետ անմիջական շփման արդյունքում: Հետևաբար, ուսուցիչները պետք է

շրջապատող աշխարհի հետ սովորողի փոխգործունեության այդպիսի հնարավորություններ ստեղծեն :

- Ապահովել անհրաժեշտ բարդություն:

Ինչպես նշվեց, կոգնիտիվ զարգացման համար խիստ կարևոր է հավասարակշռություն պահպանել ասիմիլիացիայի և ալոմոդացիայի միջև: Ուսուցման գործընթացում սա նշանակում է որոշակի հավասարակշռություն հին և նոր նյութի միջև: Առաջադրանքները չպետք է լինեն չափազանց հեշտ կամ չափազանց բարդ: Դրանք հարկավոր է կազմել այնպես, որ լուծման, կատարման ժամանակ սովորողը կարողանա տեսնել նախ՝ ինչ-որ ծանոթ բան, որն ինքը կարող է հեշտությամբ հասկանալ (ասիմիլացիա), այնուհետև՝ ինչ-որ նոր բան, որը դեռ այդքան հստակ չի հասկանում (ալոմոդացիա): Լավագույն արդյունքն այն կլինի, որ նոր գիտելիքի ձևավորումը տեղի ունենա ունեցած փորձառության հիման վրա:

- Նպաստել սոցիալական փոխներգործություններին:

Երեխայի մտածողությունը զարգացման վաղ փուլերում եսակենտրոն է (էգոցենտրիկ), նա չի կարող և չի ցանկանում հաշվի առնել այլ մարդկանց հետաքրքրություններն ու կարծիքները: Երեխան սկսում է գիտակցել մտքերի փոխհամաձայնեցման կարևորությունը միայն սոցիալական փոխներգործության արդյունքում: Մտածողության սոցիալականացումը, բարոյական և խաղային կանոնների ձեռքբերումը և տրամաբանական մտածողության զարգացումը անհնար է առանց ամենօրյա ակտիվ վերբալ (խոսքային) փոխազդեցության: Ուստի, ուսուցման ծրագրերում հարկավոր է ապահովել ակտիվ փոխգործունեություն, որը պետք է ծավալվի ոչ միայն ուսուցչի և աշակերտի, այլև աշակերտների միջև: Ուսուցիչները պետք է ստեղծեն ուսումնառության այնպիսի միջավայր, կիրառեն ուսուցման ինտերակտիվ, համագործակցային մեթոդներ, որոնք հնարավորություն կտան սովորողներին ակտիվ փոխազդել միմյանց հետ, գիտելիքներ ձեռք բերել սոցիալական շփումների միջոցով:

- Գնահատել սովորողի պատրաստականությունը:

Այստեղ Պիաժեն առաջ է քաշում այն գաղափարը, որ առաջնայինը երեխայի զարգացումն է, որն իր ետևից տանում է ուսուցումը: Սա նշանակում է, որ ուսուցումը կազմակերպելիս հարկ է նկատի ունենալ երեխայի զարգացման իրական հնարավորությունները, որոնք էլ իրենց հերթին ապահովում են նոր հնարավորությունների ձեռքբերումը: Ուսուցիչը պետք է գնահատի սովորողի զարգացման, գիտելիքների ու կարողությունների իրական, արդի մակարդակը և դրա վրա կառուցի ուսումնառության գործընթացը: Հարկ է սկսել այնտեղից, ինչը երեխաները գիտեն, նոր նյութն ու փորձառությունը կապել հնի, արդեն իմացածի հետ: Պիաժեն հատկապես կարևորում է երեխայի հիմնարար կարողությունների (դասակարգում, պահպանում և այլն) մակարդակի գնահատումը:

- Աշխատել հասկանալ, թե ինչպես է մտածում երեխան:

Պիաժեն առաջին հոգեբանն է, ով ներկայացրել է երեխայի մտածողության առանձնահատկությունները և ցույց տվել, որ երեխայի և մեծահասակի մտածողության միջև հսկայական տարբերություն կա: Ըստ նրա՝ այդ տարբերությունը դրսևորվում է ոչ միայն նրանում, թե ինչ գիտեն, այլ նաև՝ թե ինչպես գիտեն: Սա նշանակում է, որ ուսուցման գործընթացում ուսուցիչը պետք է խուսափի սեփական մտքերն ու գաղափարները սովորողներին պարտադրելու գայթակղությունից և խրախուսի երեխաների ինքնուրույն մտածելու, սեփական մտքեր և տեսակետներ առաջադրելու կարողությունները: Նա պետք է նաև վերլուծի ստեղծված իրավիճակները և գնահատի դրանք երեխայի մտածողության անձնահատկությունների տեսանկյունից:

Այսպիսով, զարգացման մի փուլից մյուսին անցնելու ընթացքում երեխայի ճանաչողական ունակությունների փոփոխությունները կախված են միջավայրի, շրջապատի հետ նրա ակտիվ փոխներգործություններից: Հետևաբար, Պիաժեի կարծիքով երեխայի աճին աջակցելու համար մանկավարժները պետք է ավելի շատ օգնականի դեր ստանձնեն, որպեսզի երեխան կարողանա

ինքնուրույն հայտնաբերել ու սովորել՝ համեմատելով իր այսօրվա և երեկվա արդյունքները կամ իր և հասակակիցների մտքերն ու կարծիքները: Սովորողներին պետք է ավելի շատ ուղղորդեն նպատակային ուսումնական նյութերը, քան ուսուցիչները: Պիաժեն գտնում էր, որ երեխայի մտավոր զարգացմանը զուգընթաց ուսուցիչները պետք է այդ զարգացմանը համապատասխան դասավանդում ապահովեն: Օրինակ՝ զարգացման կոնկրետ փուլում գտնվող սովորողների համար տեսական գիտելիքների ընկալումն ու որոշակի հմտությունների զարգացումն ավելի արդյունավետ կլինեն, եթե կիրառվող նյութերն ու քննարկվող գաղափարները հիմնված լինեն երեխայի կենսափորձի, դասարանում ձեռք բերած կոնկրետ փորձառության, ոչ թե բանավոր հրահանգների, պատրաստի ճշմարտությունների փոխանցման վրա:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Брунер, Дж. (1997). Психология познания. Москва.
- Выготский, Л. С. (1999). Мышление и речь. Москва.
- Пиаже, Жан (1994). "Избранные психологические труды", Москва.
- Пиаже, Жан (1968). "Психология интеллекта", Москва.
- Пиаже, Жан (1994) "Речь и мышление ребенка", Москва.
- Пиаже, Жан, Инельдер, Б. (1975). "Генезис элементарных логических структур", Москва.
- Кулагина, И. Ю. (1998). Возрастная психология. Москва.
- Обухова, Л. Ф. (1981). Концепция Жана Пиаже: за и против. Москва.
- Bruner, J. (1996) The Culture of Education, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Dewey, J. (1900) School and Society.
- Driver, R., Asoko H., Leach J., Mortimer E. & Scott P. (1994). Constructing scientific knowledge in the classroom. *Educational Resercher*, 23 (7), 5-7.
- Ellen, Gagne, D. (1985). The cognitive psychology of school learning. Boston; Little, Brown.

ԽՈՒԴՈՅԱՆ ՍԱՄՎԵԼ

Հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ
Զարգացման և կիրառական հոգեբանության ամբիոնի վարիչ,

ԱՆՁԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԵՎ ԱԾԱՆՑՅԱԼ ՆՈՒՅՆԱՑՈՒՄՆԵՐԸ

Հանգուցային բառեր. նույնացման հոգեբանական մեխանիզմ, նույնացման ֆունկցիան, նույնացումների տեսակները, հիմնական և ածանցյալ նույնացումներ, նույնացման օբյեկտի հետ ընդհանրություններ:

Նույնացումը որպես հոգեբանական երևույթիստ կարևորվում է հոգեվերլուծության մեջ և բազմակողմանիորեն հետազոտվում, սակայն չնայած դրան, այս հիմնախնդրի հետ կապված բազմաթիվ հարցեր դեռևս բազմակողմանի հետազոտման կարիք ունեն:

Հոգեվերլուծության մեջ նույնացումը սահմանվում է որպես. «Հոգեբանական գործընթաց, որի միջոցով սուբյեկտն իրեն է վերագրում այլ մարդու հատկությունները, որակները, ատրիբուտները և մասնակիորեն կամ ամբողջությամբ համապատասխանեցնում է իրեն նրա կերպարին» (Лапланш, Понталис: 431):

Նույնականացումը կարևոր դեր է խաղում անձի ձևավորման գործում.

«...հանգեցնում է վարքային դրսևորումների՝ օբյեկտի գործողությունների և ապրումների նմանակման, նրա արժեքների և դիրքորոշումների ինտերնալիզացիայի» (Налчаджян 1988: 142): Ըստ Ժ. Լապլանշի և Ժ. Պոնտալիսի. «Ժամանակի ընթացքում (ինքնա)նույնացում հասկացությունը առաջատար դիրք գրավեց Ֆրեյդի աշխատություններում. այն է սկսեց հանդես գալ ոչ թե ուղղակի որպես հոգեբանական մեխանիզմներից մեկը, այլ որպես մարդկային սուբյեկտիվության ձևավորման գործընթաց» (Лапланш, Понталис: 432):

Ըստ մեզ, նույնացման մեխանիզմը ժառանգական հիմքեր ունի, որի ֆունկցիան տեսակային վարքի յուրացումն է: Նույնացման երևույթների կարելի է հանդիպել նաև կենդանական աշխարհում, ասենք, ձագերի իրենց ծնողների նմանակման պարագայում (ըստ մեզ, հատկապես չգիտակցված նմանակումների դեպքում առկա նույնացումը):

Հոգեվերլուծության մեջ խիստ կարևորվում են էդիպյան շրջանի նույնացումները, քանի որ հենց այդ նույնացումների շնորհիվ է ձևավորվում Գեր-ես-ը, նույնացման օբյեկտից վերցվում է հոգեկերտվածքի հիմնային բնութագրերը (Փրեյդ 1990):

Զ. Ֆրեյդն այս շրջանի նույնացումների հետ է կապում նաև բնավորության առնական ու իգական գծերի ձևավորումը (Փրեյդ 1990: 29-30): Պետք է ասել իհարկե, որ երեխան շատ ավելի վաղ տարիքից է սկսում նմանակել հարազատներին ու հատկապես ծնողներին և քանի որ այդ նմանակումները գիտակցված բնույթ չեն կրում, ապա դրանք նույնպես կարող են դիտվել որպես նույնացման դրսևորումներ, որոնց հիման վրա, ըստ երևույթին, ձևավորվում են բնավորության առանձին կողմեր:

Զ. Ֆրոյդը նույնացումը կապում է իդեալի կերպարի հետ նույնը լինելու ձգտմամբ (Փրեյդ 1926: 60), (Մուս 2001: 37) ըստ որում. «Նույնացման ձգտումն այնքան մեծ է և այնքան կարևոր դեր է խաղում օբյեկտային հարաբերություններում, որ երեխան առանց ընտրության նույնանում է սիրո օբյեկտի ցանկացած վարքի հետ, որ ի վիճակի է լինում վերագրել իրեն»:

Ըստ Ն. Մակ-Վիլյամսի, ոմանք ավելի հեշտ են կարողանում նույնանալ, քան ուրիշները, ինչը կարող է կապված լինել անձի տիպով (պարզվել է, որ հիստերոիդներն ավելի հեշտ են նույնացնում իրենց ուրիշների հետ, քան շիզոիդները) կամ հիմնային նույնականության առանձնահատկություններով (Мак-Вильямс 2001: 85):

Հոգեվերլուծության մեջ հատուկ ուշադրություն է դարձվում նույնացման տեսակների հիմնախնդրին: Այսպես, ըստ հաջորդականության և ժամանակային դրսևորումների տարբերակվում են առաջնային և երկրորդային նույնացումները, անակլիտիկ կամ հուզական

նույնացումները, որոնք ի հայտ են գալիս վաղ շրջանում երեխային հոգ տանող անձանց նկատմամբ, ըստ այլ պաշտպանական մեխանիզմների ներոնվածության առանձնացում են պրոյեկտիվ կամ սիմբոլիզացիոն նույնացումները (Мак-Вильямс 2001), ըստ ընդգրկման՝ մասնակի, ըստ պաշտպանական ֆունկցիայի՝ պաշտպանական և ոչ պաշտպանական, ըստ կայունության՝ իրավիճակային և կայուն: Առանձնացվում են նաև ժամանակավոր կամ մշտական, ընդհանուր, մասնավոր, խմբային, գիտակցության կողմից ընդունելի կամ անընդունելի, կոգնիտիվ և աֆեկտիվ նույնացումները (Johnson, Morgeson 2005): Լ. Էյդելբերգը առանձնացնում է պսևդոնույնացումը (<http://www.pep-web.org/document.php?id=ijp.019.0321a>): Ըստ այն հանգամանքի, թե վերլուծողը վերլուծվողի ո՞ր ասպեկտների հետ է նույնանում, առանձնացնում են կոմպլեմենտար և կոնկորդանտ նույնացումները (Racker 1960): Ըստ նույնացման տրոփի, առանձնացնում են սեռային, սոցիալական, մասնագիտական: Ըստ նույնականության օբյեկտի, առանձնացնում են մայրական, հայրական, բազմակի նույնացումներ (Голубкова):

Մեր նախնական հետազոտությունները թույլտվեցին առանձնացնել նույնացման ևս մի տեսակ կամ առանձնահատկություն, այն է՝ հիմնական կամ գլխավոր և լրացուցիչ կամ ածանցյալ նույնացումները:

Հիմնական նույնացումն անձի մեջ առկա այն հարազատի կերպարն է, որի հետ նա առավելագույն ընդհանրություններ ունի, համարում է, որ այդ մարդն իր իդեալն է եղել, նրան է նա համարում իր կյանքի ամենանշանակալի մարդկանցից մեկը, որին նա ձգտել է նմանվել, կրկնօրինակել, նրա ճակատագիրն է կրկնել: Նման նույնացման հետևանքով մարդու մեջ ձևավորված բնութագրերը հաճախողեցում են նրան ամբողջ կյանքում:

Ածանցյալ կամ լրացուցիչ նույնացում ասելով, նկատի ունենք այն նույնացումները, որոնք եղել են անձի կյանքում, սակայն որոշիչ դեր չեն խաղացել: Անձը նույնացման օբյեկտներից «վերցրել է» առանձին հատկություններ, ինչ-որ ժամանակ այդ մարդիկ հանդես են եկել որպես իդեալներ: Այդ մարդկանց դերն իր կյանքում անձը չի համարում վճռական, չնայած նրանցից շատերը նրա համար իդեալ են եղել:

Նման եզրակացության մենք հանգեցինք՝ հետազոտելով հոգեբանական օգնության դիմած այցելուների նույնացումները և դրանց հետևանքով նույնացման օբյեկտի հետոնեցած ընդհանրությունները: Նշենք, որ մեր կողմից առանձնացվել է նույնացման հետևանքով ի հայտ եկած ընդհանրությունների հետևյալ տեսակները

1. Ճակատագրի կամ կյանքի ուղու նմանություններ՝ ամուսնությունների և ամուսնալուծությունների նմանությունների, նույն տարիքում տեղի ունեցած իրադարձությունների նմանություն, կրթության և մասնագիտությունների ընդհանրություն և այլն:
2. Հոգեբանական ընդհանրություններ (բնավորություն, մտածելակերպ, սթրեսների հաղթահարման ստրատեգիաները, խոսքի առանձնահատկություններ, ճաշակի և նախապատվությունների առանձնահատկություններ և այլն):
3. Ֆիզիկական ընդհանրություններ (մարմնակազմվածք, դեմք, քայլվածք, մազերի բնութագրերը և այլն):
4. Սովորույթների ընդհանրություններ (ծխախոտ, ալկոհոլ, օրվա ռեժիմ, ֆիզիկական վարժություններ, տոները նշելու ավանդույթները, մարդկանց հետ շփման ընդհանրություններ և այլն):
5. Հիվանդությունների ընդհանրություններ:

Հիմնական նույնացման դեպքում անձի և նույնացման օբյեկտի միջև ընդհանրություններ կարելի է գտնել նշված ընդհանրությունների առնվազն չորս կետերում, իսկ ածանցյալ նույնացումների դեպքում առավելագույնը՝ 2 կետում:

Հիմնական նույնացման պարագայում ամենահաճախ ընդհանրություններն ի հայտ են գալիս ճակատագրի, սովորությունների, ապա հիվանդությունների, հոգեբանական

բնութագրերի և վերջում ֆիզիկական տվյալների (օրինակ, արտաքինի նմանությունը հաճախակի երևույթ չէր) ոլորտներում: Ըստ որում, ճակատագրի և հիվանդությունների կրկնության մեջ, ըստ մեզ, կարևոր դեր է խաղում ինքնածրագրավորումը: Հետազոտվողները հաճախ էին, նշում, որ կրկնեն կամ կրկնել են նույնացման օբյեկտի ճակատագիրը, հաճախ վախենում էին հիվանդանալ նույն հիվանդությամբ ինչ նույնացման օբյեկտը:

Հիմնական նույնացումները հիմնականում վերաբերում են մանկական շրջանին, այն դեպքում, երբ ածանցյալ նույնացումները ավելի ուշ շրջանի արդյունք են:

Հիմնական նույնացման օբյեկտները խիստ հաճախ են ի հայտ գալիս անձի երազներում, նրա կյանքի հետ կապված ցուցումներ են տալիս, ուղղորդում են, իսկ ածանցյալները հազվադեպ են հանդիպում երազներում:

Ածանցյալ նույնացման դեպքում ընդհանրությունները, որ կային ինչ-որ տարիքում, ավելի ուշ կարող են վերանալ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Голубкова, О.А. Механизм множественной идентификации в контексте межкультурного диалога в условиях глобализации.
test.hse.spb.ru>media/190589/5coval.doc
- Лапланш, Ж., Понталис, Ж.Б. (1996). Словарь по психоанализу. Москва, Высшая школа, 431 с.
- Мак-Вильямс, Н. (2001). Психоаналитическая диагностика. Москва, Независимая фирма "Класс", 480 с.
- Налчаджян, А.А. (1988). Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии). Ереван.
- Фрейд, З. (1990). Я и Оно. Москва, Меттэм, 32 с.
- Фрейд, З. (1926). Психология масс и анализ человеческого "Я", издательство "Современные проблемы", Москва.
- Шпиц, Р.А. (2001). Психоанализ раннего детского возраста. Москва, ПЕР СЭ; СПб.: Университетская книга.
- Johnson, M. D., Morgeson, F. P. (2005). Cognitive and affective identification in organizational settings. Paper presentation at the 64th Annual Meeting of the Academy of Management, Honolulu, HI, August, pp. 582-585.
- Racker, H. (1960). Transference and countertransference.
Estudios sobre técnica psicoanalítica. Buenos Aires: New York: International Universities Press.
<http://www.pep-web.org/document.php?id=ijp.019.0321a>

KUYUMCIYAN RITA

Master Degree in Psychoanalysis, Universidad Nacional de La Matanza, Argentina.
Licenciada in Psychology, Universidad de Belgrano, Argentina,
University Profesor of Asociación Escuela de Psicoterapia
para Graduados, Buenos Aires, Argentina.

DENIAL OF ARMENIAN GENOCIDE AND TRANSFORMATIONAL SOCIETY

The article reveals the question of how the *Denial of the Armenian Genocide* disturbs the mourning process in its survivors and descendants. This setback might psychologically explain certain transformational phenomena in the Armenian society. The *Denial of the Armenian Genocide* makes the genocide perfect: those dead have disappeared, they have never existed, and therefore, those unrecognized deaths disturb the relationship between the survivors and their historical past.

According to the unconscious function of secrets and traumas, the existence of which is totally ignored, in third generations may develop affective inconsistent behaviours, problems unsolved in previous generations that are transmitted like psychological inheritance.

In Armenian phenomena, the normal mourning process has been disrupted and the permanent *Denial of the Armenian Genocide* establishes the consequences of the trauma from generation to generation such as unconscious feelings of guilt, repetitions and impulses that lead to reactions like accidents or suicides and psychosomatic and mental disorders.

Key words and expressions: trauma, denial, work of mourning, trans-generational transmission.

When a country like Armenia undergoes so many historical and political changes in a reasonably brief time, its society makes great transformations to adapt to a new reality.

The research in which I proved my thesis on how the *Denial of the Armenian Genocide* disturbs the mourning process in its survivors and descendants, might explain psychologically the origin of certain transformational phenomena in the Armenian society.

Armenian Psychological Trauma.

Armenian people have lived a lifetime of psychological anguish and endurance to all types of sufferings because of their history of persecution and discrimination. Armenian psychological trauma can be applied to different periods, but my psychoanalytical investigation is centralized in the consequences of the *Denial of the Armenian Genocide* as a psychological trauma.

The psychoanalytical definition by Freud of psychological trauma is applied to describe an event in the person's life characterized by an excessive inflow of stimuli which causes the inability to react adequately, causing disorders and lasting pathological effects in the psychological organization.

The events of the Armenian Genocide with proceedings of violent atrocity are considered to cause a psychological trauma, even though its origin is different from an isolated traumatic event. The trauma of genocide attains another dimension in magnitude because it means years of continuous terror, physical cruelties, distressing hunger, loss of family, contemplation of torture, and murder of other human beings. Such events are expressed in an undeniable psychic suffering which goes beyond human tolerance, corresponding to a long-lasting trauma with difficulties in its psychological elaboration.

The Armenian Genocide as psychic trauma involves two dimensions:

A) *The Impact of the Trauma* because of the violence of the slaughters in the massive extermination.

B) *The Denial of Facts* as an essential piece in the genocide project which intends to remove all traces of the crime, using State strategies of concealment and secrecy to accomplish the premeditated mass massacre.

Therefore, the condition of the survivors of the Armenian Genocide includes two strongly related factors: (a) *The original trauma*: as disintegrating impact on personality.

(b) *Permanent effects of trauma*: as an omnipresent and unavoidable threat.

For that reason, the constant denial of the existence of the Armenian Genocide is an absolute threat that perpetuates the impact of trauma. Regarding the psychological reaction, Bruno

Bettelheim (1981), survivor of the Jewish Holocaust, establishes three different answers to extreme trauma in survivors:

1. A group of survivors lets the experience destroy them.
2. Another group tries to deny any lasting effect.
3. A third group starts a fight which might take his whole life, for the sake of remaining conscious.

Denial of the Armenian Genocide.

In order as to explain, "*What are the implications of the Denial of the Armenian Genocide for the mourning process in survivors and descendants?*" two aspects on denial must be explained.

1. Denial as an element in the ideology of every genocide project with its consequent psychic effects in survivors and descendants.
2. Denial as a psychological defence mechanism of the Armenians which include two spheres.
 - 2.1. Denial: psychological consequences are distinguished as regarding the lack of recognition of the Armenian Genocide.
 - 2.2. Denial: psychological effects upon the unbearable trauma of genocide.

The *Denial of the Armenian Genocide* has been carried out by the Turkish State from its beginnings, not acknowledging its existence and therefore, continuing their genocide plan until nowadays.

The refusal to recognize the Armenian Genocide is not a mere denial of the dead; it places death in a dimension of destruction and non-existence, which equals to the removal of all traces of the crime. The *Denial of the Armenian Genocide* makes the genocide perfect: those dead have disappeared, they have never existed, and therefore, those unrecognized deaths disturb the relationship between the survivors and their historical past.

When the permanency of the lack of recognition of the Armenian Genocide by the Turkish State continues, it reinforces the destruction of the mass murder. The erasing of the dead when they are not recognized means that the dead become the object of an historical denial from the collective memory, disturbing the process of mourning in survivors and descendants of the Armenian Genocide.

The complexity of a genocide project includes the destruction of all traces of a human group: it consists on annihilating not only individuals but also all their cultural inscriptions, *attempting to eliminate the origins of its history and collective memory*.

The extermination of individuals, together with the destruction of their culture, has the objective of suppressing all possible inheritance of a people and the memory of their ancestors; that is to say, the extermination implies *the destruction of the cultural identity* that identifies them. Without traces to witness the existence of a people's culture, the intention is to destroy the identity, the symbolic system and the historical memory.

The lack of recognition of the Armenian Genocide updates the trauma of genocide because the Armenians feel the crime is perpetuated: *those deaths never existed* (Piralian 1994).

The other aspect of the *Denial of the Armenian Genocide* is the psychological defensive mechanism in survivors and descendants when facing horrifying scenes, using denial so as not to remember the shocking scenario. The psychoanalytical concepts of the *denial* mechanism according to Freud, refers to the way an individual, when describing his feelings, thoughts or desires until that time repressed, defends himself from them by refusing that they belong to him. Therefore, the denial of the collective trauma appears in Armenians as a defensive mechanism when there is a refusal to recognize the reality of the traumatizing perception of the Armenian Genocide.

There are two different situations of denial which are linked and which has disturbed transmission of history: (a) survivors used denial to prevent remembering the horror of death, (b) descendants used denial when they avoided hearing the violent atrocities the generation before had suffered.

Mourning and Trans-generational Transmission.

The impact of the Armenian Genocide trauma creates an unbearable memory with psychological effects transmitted through generations: it turns out to be a non-elaborated circumstance on the deceased, and produces a disorganizing and deadly effect.

The transmission of trauma through generations is done by means of complex ties that bind them with the predecessors. This can be done by conscious mechanisms, though most of it takes place unconsciously.

Psychological inheritances are transmitted and unresolved traumas suspended in the unconsciousness of parents and ancestors are transferred like a strange body from one generation to another. The main work on the Freudian issue about transmission and inheritance during unconscious psychic processes is *Totem and taboo* (1912), in which Freud distinguishes two ways of transmission: one is related to tradition supported by the cultural and social apparatus, which guarantees the continuity between generations; the other one is composed by the psychological life of generations that is incorporated from the prohibitions that become part of the unconscious.

When there is denial of a reality because of the terror experienced, the painful past falls like a shadow upon a generation that remains silent and the creation of a secret is transmitted upon the descendants.

The unspeakable horrors that had left traces in the survivors of the Armenian Genocide, and its evil consequences with an oppressive atmosphere are still present in the transmission to their descendants. Witnesses of a traumatic reality must face the social speech as something that is denied or avoided. Helplessness in their experience transforms the trauma into un-integrated fragments inside the psychic structure, and breaks in the mind like something incomprehensible and unspeakable. This unspeakable emptiness is generationally transmitted like a *psychic tomb*, where survivors must receive those that disappeared. In this way, *a postponed mourning is transmitted to the second generation*, in which the dead body is incorporated like the only trace; suspended in the survivor's psyche, the corpse is enclosed like a secret, protected. The traumatic experience, psychologically non-elaborated, becomes *unspeakable* in the first generation, then *unmentionable* in the second generation, and it finally becomes *unthinkable* for the following generations. Influences between generations work through fragmented and broken symbols: there are no spoken representations of the event, but sensorial, affective and driving representations play an essential role.

According to the unconscious function of secrets and traumas, the existence of which is totally ignored, in third generations may develop affective inconsistent behaviors, problems unsolved in previous generations that are transmitted like psychological inheritance. Therefore, non-elaborated traumas in a generation might lead to the extinction of descendants' heirs with no space to elaborate the mourning (Tisseron 1997).

In Armenian phenomena, the normal mourning process has been disrupted and the extreme situation of the permanent *Denial of the Armenian Genocide* establishes the consequences of the trauma from generation to generation such as unconscious feelings of guilt, repetitions and impulses that lead to reactions like accidents or suicides and psychosomatic and mental disorders.

The descendants of the Armenian Genocide have inherited the *secret* of an unresolved trauma, with strange feelings, emotions and images that cannot be explained from their own psychological life.

The Armenian identity arises like an answer to the survival efforts against the traumatic aspects of the Armenian Genocide; the transmission of their millenary culture aims at preserving Armenian descendants as threatened by the genocidal project.

By means of a relentless mechanism of denial, the dominant Turkish speech of the victimizers has tried to stick the victims to the *incapacity to name* the violence experienced. Only when it is possible to name the crime, the work of mourning can be elaborated, otherwise, the mourning process lasts indefinitely for those unrecognized deaths (Piralian 1994).

Research on the disruption of the generational chain has been raised between the voices of the survivors who *remain silent* and those who *want to talk* (Primo Levi 1986), and two behaviors showing disturbance in the transmission of mourning was found:

a) The need to integrate Armenian history through repetitions on the genocide issue: the desire that the world does not forget the Armenian Genocide.

b) The absence of stories as denial because of the painful trauma: wishing to erase any painful memories.

Work of Mourning: Effects in a Transformational Society.

After the Armenian Genocide, as a consequence of the traumatic effect of the psychological pain due to the extent of the atrocities suffered and reinforced by the denial of the perpetrators, the Armenian survivors had no appropriate reference terms in language to reflect the extreme violence they had gone through.

They had to rebuild their lives and *forget* the horrors of the past so they plunged into a painful silence: *they did not want to talk or simply they just could not*. The first generation could only express their pain behind closed doors, which is the representation of an internal pain: survivors felt excluded, misunderstood and left to the loneliness of their experience, being vulnerable to new traumas. Only as from 1965, was there a turn into remembrance of the Armenian Genocide when changes appeared in the Armenian descendants, who were able to express in public their pain and commemorate the 50th anniversary with monuments, as the symbolic emblem of Dzizernagabert.

The Armenian descendants received an interruption of the generational chain transmission observed in the following factors:

a) The absence of stories on the genocide and Armenian history issues.

b) The repetition on the genocide and Armenian history issues.

The voices of those survivors and descendants who *remain in silence* and those who *want to talk* (Primo Levi 1986) are signs of consequences of a disturbed mourning transmission.

The *Denial of the Armenian Genocide* which disturbs the mourning process establishes an essential issue to understand the transformational society of Armenia in the psychological sphere.

The difference on the elaboration of mourning in each group of descendants of Armenia and Diaspora must be established as another aspect of this transformational society. For the Armenians of the Diaspora, their psychological pain is linked not only to the trauma of the Genocide, but also to the melancholy and nostalgia of leaving their homeland. The elaboration of trauma of the descendants in Armenia, who had the urge of survival in their own ancestral lands and who still have to endure the grievance of the continuous deaths like those at Arsaj, contribute to a different transformation in the work of mourning of the collective psyche.

Armenians must be conscious that many transformational events are interconnected to a painful past of each family, linked to things that were kept in silence and that bring psychological symptoms which might come from generations behind.

Therefore, the psychological effects of the *Denial of the Armenian Genocide* are still non-elaborated issues that remain in Armenian society which must be exposed as an important issue to examine in a transformational society.

REFERENCES

- Bettelheim, B. (1983). *Sobrevivir. El Holocausto una generación después [Surviving the Holocaust]*. Barcelona, Crítica,.
- Dadrian, V. (1991). *Documentation of the Armenian Genocide in Turkish Sources*, Israel, Institute on the Holocaust and Genocide.
- Freud, S. (1990). *The Psychopathology of Everyday Life*, Buenos Aires, Amorrortu Editores, vol. XIV.
- Freud, S. (1915). *Mourning and Melancolía*. Buenos Aires, Amorrortu Editores,
- Freud, S. (1927). *The future of an Illusion* Buenos Aires, Amorrortu Editores, vol. XXI, 1990.
- Hovannisian, R. (1987). *The Armenian Genocide in Perspective*, New Brunswick, U.S.A., Transaction Books,.
- Käes, R., Faimberg, H., Enríquez, M., Baranes, J. (1996). *Transmisión de la vida psíquica*, Buenos Aires, Amorrortu Editores,.
- Kuyumciyan, R. (2009). *El Primer Genocidio del Siglo XX*. Buenos Aires, Ed Planeta,

- Laplanche, J. y Pontalis, J. (1988). *The language of psychoanalysis*, London, H. Karnac (Books) Ltd.,.
- Morgenthau, H. (1918). *Secrets of the Bosphorus*, Londres, Hutchinson.
- Ohanian, P. (1975). *La cuestión armenia y las relaciones internacionales. Tomo I*, Buenos Aires, Institución Armenia de Cultura.
- Piralian, H. (2000). *Genocidio y transmisión*, Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica.
- Tisseron, S., M., Rand, N., Nachin, C., Hachet, P., Rouchi, H., (1997). *El psiquismo ante la prueba de las generaciones*, Buenos Aires, Amorrortu Editores.
- Toynbee, A. (1975). *Las atrocidades en Armenia. El exterminio de una nación* [*Armenian Atrocities: the murder of a Nation*], Buenos Aires, Consejo Nacional Armenio.,
- Telecemian, L. (1994). *Genocidio Armenio. Presente sin fronteras*, Buenos Aires, Edinum.

ՀԱԿՈՒՅՑԱՆ ՆԱԻՐԱ

Հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի մասնագիտական որակավորման բարձրացման և միջբուհական համագործակցության կենտրոնի ղեկավար

ՏՐԱՆՍՖՈՐՄԱՑԻՈՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԵՐԸ

Սոցիալ-մշակութային, սոցիալ-քաղաքական արխաիզացիան և անիշխանությունը պայմաններ են ստեղծում զարգվածային մարզինալության համար: Մարզինալությունը կապված է հասարակության մեջ առկա ճգնաժամերի կառուցվածքային փոփոխությունների, սոցիալական շարժունության հետ, որի արդյունքում փոխվում են քաղաքական մշակույթը, սոցիալ-մշակութային վարքաձևերի կարծրատիպերը և ձևավորվում վարքաձևերի նոր մոդելներ:

Մարզինալության երևույթը բնորոշ է ինչպես կայուն, այնպես էլ փոխակերպվող տրանսֆորմացիոն հասարակություններում:

Անցումային շրջանին բնորոշ սոցիալ-հոգեբանական հիվանդություններից են. անորոշությունը, վախն ու տագնապը, սոցիալ-հոգեբանական անբավարարվածությունը:

Մարզինալ գիտակցության դրսևորման ձևերից են. ապատիան, աբսենտիզմը, խռովությունը, որոնք համընդհանուր անիշխանության պայմաններում կարող են բացասական ազդեցություն ունենալ ինչպես հասարակության կյանքի, այնպես էլ անձի հոգեկան վիճակների վրա:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ` մարզինալություն, ճգնաժամեր, փոփոխություններ, սոցիալական շարժունություն, փոխակերպվող տրանսֆորմացիոն հասարակություն:

Հասարակության և պետության զարգացման յուրաքանչյուր փուլ ունի գործունեության իր համակարգը, սոցիոմշակութային և սոցիալ-հոգեբանական իր յուրահատկությունները: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո անկախացած հետխորհրդային հանրապետություններում ստեղծված քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, բարոյական անկայուն իրավիճակներն անմիջական ազդեցություն ունեցան հասարակական համակարգի գործառնության վրա: Խորհրդային և հետխորհրդային շրջաններն իրենցից ներկայացնում են հասարակության երկու տիպ՝ կայուն և անցումային, որոնց սոցիալ-տնտեսական և սոցիալ-հոգեբանական բնութագրերը իրարից էապես տարբերվում են:

Առհասարակ, կայուն հասարակություններում տեղի ունեցող փոփոխությունները չեն շոշափում սոցիալական համակարգի հիմքերը, դրանք առավելապես ուղղված են համակարգի գործառնության օպտիմալացմանը: Մինչդեռ, անցումային հասարակություններում տեղի են ունենում այնպիսի փոփոխություններ, որոնք, մի կողմից խարխլում են նախորդ համակարգի հիմքերը, մյուս կողմից՝ հիմք դնում նոր սոցիալական-քաղաքական համակարգի առաջացմանը: **«Անցումային հասարակություն»** հասկացությունը բնութագրում է սոցիալական համակարգի այն վիճակը, երբ հասարակության նախորդ որակական որոշակիությունը այլևս գերիշխող չէ, իսկ նորը գտնվում է լինելիության գործընթացում: Սոցիալական համակարգը **«անցումային»** է կոչվում այն պատճառով, որ նրանում տեղի են ունենում **զաղափարա-քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, բարոյա-հոգեբանական ու կառուցվածքային-ինստիտուցիոնալ այնպիսի փոփոխություններ, որոնց շնորհիվ համակարգը անխուսափելիորեն կորցնում է իր նախորդ որակական որոշակիությունը և ձեռք բերում որակական որոշակիության նոր հիմունքներ»** (Հարությունյան 2000: 3) : Մեկ այլ սահմանման համաձայն՝ **«անցումային փուլը հասարակական հին արժեքային համակարգերի և չափանիշների աստիճանական անհետացման և նոր արժեքային համակարգերի ստեղծման, հասարակության հին շերտավորումը և սոցիալական խավերի փոխհարաբերությունների նախկին համակարգը նորով փոխարինելու սոցիալական գործելակերպի նոր չափանիշների աստիճանական ձևավորման համար պատմական այն**

Ժամանակաշրջանն է, որն օբյեկտիվորեն «ստանձնում» է երկու էապես տարբեր /անցյալի գիրկն անցնող և ապագայում կառուցվելիք/ հասարակարգերի միջև ժառանգականության օրգանական կապն ապահովող յուրօրինակ «կամրջի» դերը՝ պահպանելով ազգային առանձնահատկությունները» (Հովսեփյան 1999) :

Մարզինալության երևույթը բնորոշ է ինչպես կայուն, այնպես անցումային, փոխակերպվող հասարակություններին: Կայուն հասարակություններում նույնպես գոյություն ունի սոցիալական մոբիլություն: Այս իմաստով մարզինալությունը ամեն մի սոցիալական փոխակերպությանն ուղեկցող երևույթ է, հասարակության սոցիալական գործառույթներից մեկը, քանի որ հնարավոր չէ պատկերացնել հասարակություն, որում չկատարվեն որոշակի փոփոխություններ: Կայուն հասարակություններում առկա է լինում սոցիալական հարաբերությունների միասնական ցանց, որը ապահովում է սոցիալական միավորվածության բարձր աստիճան: Մարդիկ իրենց զգում են որպես հասարակական ամբողջի օրգանական մասը: Օրինակ, նախկին Խորհրդային Միությունում ստեղծվել էր միասնական սոցիալ-քաղաքական և մշակութային դաշտ, որի արժեքները համընդհանուր բնույթ ունեին: Խորհրդային մարդկանց մեծամասնությունը ընդհանուր առմամբ իրեն չէր զգում մեկուսացված, օտարված հասարակությունից: Խորհրդային ամբողջատիրական հասարակարգում, հատկապես 30-50-ական թվականներին, մարզինալությունը դատապարտվում էր, իսկ մարզինալները՝ հետապնդվում: Սակայն «լճացման տարիներին» մարզինալության նկատմամբ վերաբերմունքը մասամբ փոխվում է: Չնայած որոշ մարզինալ խմբեր հետապնդվում էին, այնուհանդերձ, հասարակությունը աստիճանաբար մարզինալացվում էր:

Անցումային հասարակությունը, որտեղ սոցիալական մոբիլության տեմպերը բարձր են, իր իսկ բնույթով նպաստավոր միջավայր է ստեղծում մարզինալ երևույթների դրսևորման համար: Անցումային հասարակության մեջ առաջանում է սոցիալական գուգահեռականության երևույթը. մի կողմից իներցիայի ուժով շարունակում են գործել հին ինստիտուտները և դրանց բնորոշ արժեքներն ու հարաբերությունները, իսկ մյուս կողմից՝ փոխակերպման գործընթացների հրամայականով պայմանավորված սոցիալական նոր ինստիտուտները և միջանձնային նոր հարաբերությունները: Անկախ իրենց կամքից ու ցանկությունից մարդիկ հայտնվում են երկու իրականության, երկու տարբեր սոցիոմշակութային աշխարհների հատման գոտում և նոր իրողությունների ազդեցությամբ նրանց մեջ ձևավորվում է երկակի վերաբերմունք շրջապատող ամեն ինչի նկատմամբ: Ստեղծված իրադրությունները մարդկանց ստիպում են մտնել մինչ այդ իրենց անձանոթ սոցիալական կապերի ու դերերի մեջ: Սկսվում է իրար հետ գուգահեռաբար գոյատևող հին և նոր իրողությունները համատեղելու հոգեբանական տանջալից գործընթացը: Երկակի դերակատարումները նախադրյալներ են ստեղծում երկփեղկված աշխարհայացքի, երկակի դիրքորոշումների ձևավորման համար:

Ճիշտ է, անցումային հասարակություններում իրականացվող բարեփոխումներն ուղղված են լինում նոր սոցիալ-քաղաքական համակարգի ստեղծմանը, իրավիճակի շուտափույթ կայունացմանը, այնուհանդերձ, այդ գործընթացներում, որոնք հաճախ տարերային և անվերահսկելի բնույթ են ունենում, դրական երևույթների հետ մեկտեղ ի հայտ են գալիս բազմաթիվ բացասական երևույթներ: Տնտեսական ճգնաժամի հետևանքով ընկնում է կյանքի մակարդակը, տեղի է ունենում սոցիալական բևեռացում, շեշտակիորեն մեծանում է աղքատների և գործազուրկների բանակը, շատանում են սոցիալ-քաղաքական կոնֆլիկտները, տեղի է ունենում մասսայական արտագաղթ և այլն: Արմատական փոփոխությունների են ենթարկվում հարաբերությունները ընտանիքում, սոցիալական խմբերում և կոլեկտիվներում: Քաղաքական ու տնտեսական փոփոխություններն ուղեկցվում են սոցիալ-հոգեբանական բնույթի փոփոխություններով. տեղի է ունենում արժեքների վերաբեռավորում, կարծրատիպերի փոխակերպումներ, կյանքի իմաստի փնտրտուք, միջանձնային հարաբերությունների ապամարդկայնացում, սոցիալական կարգավիճակի, դիրքի ու դերային վարքագծի փոփոխություններ:

Հասարակության մեջ արտակարգ ու աննախադեպ իրավիճակները, սոցիալական գործընթացների անսովոր բովանդակությունը, մարդկանց կյանքում գլոբալ փոփոխությունները անմիջականորեն ազդում են հասարակության հոգեբանական ոլորտի վրա՝ մարդկանց տրամադրության, հոգեվիճակի, համոզմունքների, գնահատականների, դիրքորոշումների վրա: Նոր պայմաններում սկսվում է փոփոխվել մարդկանց հոգեբանությունը: Նախ և առաջ փոխվում է անձնային արժեքների և գնահատումների համակարգը, անձանց կամ խմբերի սոցիալական նույնականությունը: Ավանդական սոցիալական համատեքստի կտրուկ փոփոխությունը անհատին դնում է որվում է ոչ միայն հասարակական գիտակցությունը և սոցիալ-իրավական հարաբերությունները շոշափող արտաքին սոցիալական կոնֆլիկտների, այլև միջանձնային և ներանձնային կոնֆլիկտների մակարդակում:

Բախվող արժեքների բազմաքանակությունը, անորոշությունը և վարքի հնարավոր ընտրության հետ կապված խնդիրները հանգեցնում են սոցիալական ու հոգեբանական շեղումների: Անցումային հասարակության սոցիալ-հոգեբանական «հիվանդություններից» են դառնում անորոշությունը, անվստահությունը, տագնապն ու վախը: Տիրապետող է դառնում սոցիալ-հոգեբանական անբավարարվածության զգացումը: Հոռետեսական տրամադրություններ, պատվասիրության անկում, անվստահություն վաղվա օրվա նկատմամբ, սպասումների չիրականացում, ֆրուստրացիաներ, սթրեսներ ու կոնֆլիկտներ, նիհիլիտական վերաբերմունք ցանկացած գաղափարի հանդեպ, վերակողմնորոշում դեպի արկածախնդրական և ուտիլիտարիստական գործունեությունը - ահա անցումային հասարակության սոցիալ-հոգեբանական պատկերի ոչ լրիվ բնութագիրը:

Այսպիսի պայմաններում արագորեն ընթանում է հասարակության գրեթե բոլոր ոլորտների մարզինալացման գործընթացը: Դրա առանձնահատկությունն այն է, որ մարզինալ խմբերը գործում են ոչ թե սոցիալական գործունեության ծայրամասերում, այլ ամենուր՝ ընդգրկելով կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտները: Եթե կայուն հասարակություններում մարզինալացման երևույթները վերահսկվում են, ինչ-որ տեղ նույնիսկ կարգավորվում են, ապա արագընթաց փոխակերպումների մեջ գտնվող անցումային հասարակություններում մարզինալացման գործընթացները ունենում են տարերային, անկանխատեսելի ու անվերահսկելի բնույթ:

Ե. Ն. Ստարիկովի կարծիքով հետամբողջատիրական հասարակության սոցիալական կառուցվածքում գործնականում մարզինալացվում են սոցիալական բոլոր խմբերը (Стариков 1994): Նրա կարծիքով մարզինալությունը հասարակության սոցիալական կառուցվածքի մոբիլության, անորոշության վիճակի արդյունք է: Այս տեսակետը վիճարկելի է, որովհետև մարզինալությունը նույնացվում է մոբիլության, անցումայնության հետ: Մինչդեռ մարզինալությունը ենթադրում է մոբիլության առկայություն, բայց ամեն մի մոբիլություն դեռևս մարզինալություն չէ: Ամեն դեպքում, փոխակերպվող հասարակության մեջ մարզինալությունը որպես երևույթ, լայն ընդգրկում է ունենում: Եթե մարզինալացումը մասսայական բնույթ է ստանում, ապա դրա արժեքներն ու դիրքորոշումները թափանցում են նաև այնպիսի մարդկանց գիտակցության մեջ, որոնք սոցիալական կառուցվածքներում դեռ պահպանում են իրենց կարգավիճակը: Անցումային հասարակություններում փոխվում են մարզինալության դրսևորման որակները և ոլորտները: Բնակչության մեծամասնության վերածումը մարզինալ զանգվածի ստեղծում է սոցիալական իրականության որակապես նոր իրավիճակ:

Ինչպես համեմատաբար կայուն, այնպես էլ փոխակերպվող հասարակություններում մարզինալության դրսևորմանը նպաստում են տարբեր գործոններ: Հետխորհրդային անցումային հասարակություններում մարզինալացման առաջացման հիմնական պատճառներից են՝ պետական-քաղաքական համակարգի, սոցիալ-տնտեսական կառուցվածքների փլուզումը, սոցիալական կապերի խզումը, սոցիալական և էթնիկական կոնֆլիկտները, պատերազմները, արտագաղթը (բռնագաղթը), ներգաղթը և այլն:

Փոխակերպվող հասարակություններում մարզինալության առաջացման կարևոր գործոններից մեկը, եթե ոչ գլխավորը, մասսայական գործազրկությունն է, որը հասարակության սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների ու կապերի փլուզման արդյունքն է: Փոխակերպվող հասարակությունում մարզինալացման գործընթացը ընթանում է որոշակի փուլերով, որոնց ընթացքում ձևավորվում են տարբեր կարգի մարզինալ խմբեր: Որոշ իմաստով մարզինալացման փուլերը համընկնում են անցումային հասարակության զարգացման փուլերին: Կարելի է առանձնացնել երեք փուլ: Առաջին փուլում զարգացման նոր միտումները ծագում են հնի գերիշխանության պայմաններում, երկրորդում առաջանում է զուգահեռականության երևույթը, այսինքն՝ ամենուր ընթանում է հնի և նորի պայքար, հասարակական կյանքը աչքի է ընկնում անկայունությամբ, սոցիալական ցնցումները հաջորդում են իրար, երրորդ փուլում նորը դառնում է գերիշխող, նոր կառուցվածքները սկսում են գործել և կայունության միտումները դառնում են անշրջելի:

Առաջին փուլում մարզինալացման գործընթացում ներառվում են այն մարդիկ, որոնք սոցիալական կառուցվածքների փոփոխության հետևանքով նոր-նոր կորցրել են իրենց աշխատանքը ու սոցիալական կարգավիճակը, սակայն վստահ են, որ շուտով կգտնեն նոր աշխատանք: Այսպիսի մարդիկ դեռևս պահպանում են իրենց նախկին արժեհամակարգն ու դիրքորոշումները: Իրենց կարգազուրկ և գործազուրկ լինելը նրանք հակված են բացատրելու որպես պատահականության, օբյեկտիվ հանգամանքների արդյունք կամ սեփական թերությունների և սխալների, անհաշվենկատ գործունեության, անբավարար ակտիվության արդյունք: Նրանք առաջնորդվում են «մեր փողոցում էլ գարուն կլինի» ասացվածքով, ինչը նշանակում է, որ նրանք, թեև հայտնվել են անորոշ իրավիճակում, սակայն չեն կորցրել իրենց հույսը վերգտնելու իրենց սոցիալական կարգավիճակը, դեռ վստահ են իրենց ուժերի հանդեպ: Սակայն, նրանց հոգեկանը ալեկոծության մեջ է: Այդպիսի մարդկանց հոգեբանական վիճակի բնորոշ գծերից են՝ սպասողականությունը, երկիմաստությունը, հուսահատությունը, ընկճվածությունը, անհանգստությունը, կասկածամտությունը և այլն: Այս վիճակի շարունակման և խորացման դեպքում կարող են առաջ գալ լուրջ հոգեխախտումներ, որոնք կարող են հանգեցնել ինքնահարգանքի կորստի և համապարփակ հոգեկան ճգնաժամի: Այս փուլում մարզինալացման միտումները հստակ չեն երևում և չեն գիտակցվում մարզինալացման շրջապատյուրի մեջ արդեն հայտնված մարդկանց կողմից:

Երկրորդ փուլում մարզինալացման գործընթացի մեջ ընդգրկվում, կամ ավելի ստույգ՝ մարզինալ են դառնում այն մարդիկ, որոնք երկար ժամանակ լինելով կարգազուրկ և գործազուրկ, արդեն ճաշակել են գործազրկության բոլոր դառնությունները և գիտակցում են իրենց նոր կարգավիճակը: Նրանց մոտ նկատվում է նախկին սոցիալական կարգավիճակին բնորոշ արժեքների ու դիրքորոշումների միախառնումը նոր արժեքների ու դիրքորոշումների հետ, ինչն էլ բարերար հող է ստեղծում տարբեր տիպի կոնֆլիկտների, անումիաների առաջացման համար: Հուսահատության ու ճգնաժամային իրավիճակները ուղեկցվում են միայնակության, օտարվածության, ավելորդության զգացմունքի սրմամբ: Աշխատանքային մոտիվացիան ու բարոյականությունը պահպանվում են, սակայն դրանք լրացվում են անտարբերությամբ կամ անթաքույց թշնամությամբ դեպի տեղի ունեցող փոփոխությունները, նոր կազմավորվող սոցիալական ինստիտուտները: Այս ընթացքում ձևավորվում են տարբեր կարգի մարզինալ խմբեր: Օրինակ, ձևավորվում են մարզինալ սոցիալական (կառուցվածքային) խմբեր, որոնք «կենտրոնի» կամ սոցիալական նորմալի հանդեպ զբաղեցնում են «ծայրամասի, լուսանցքայինի» դիրք: Եթե նման մարդիկ քիչ թե շատ հարմարվում են իրենց վիճակին, ապա ձևավորվում է մարզինալ գիտակցություն՝ դրան բնորոշ արժեքներով ու դիրքորոշումներով: Մարզինալ այն խմբերը, որոնցում ընդգրկվում են լյուսայենացվող մարդիկ, ձեռք են բերում որոշակի հատկություններ: Նման մարդկանց մոտ աստիճանաբար չքանում են աշխատանքային մոտիվացիան և բարոյականությունը: Աշխատանքը դադարում է պահանջմունք լինելուց: Եթե նպատակային ինչ-ինչ դիրքորոշումներ դեռ մնում են, ապա դրանք անմիջականորեն կապվում

են միայն սպառման հետ: Իսկ ընդլայնվող սպառումը, որը այլևս կապված չէ աշխատանքային գործառնությունների հետ, ստանում է հախուռն, անկազմակերպ բնույթ: Աստիճանաբար «կյանքի հատակը» գլորվող լյուսակենացված մարզինալ մարդը կորցնում է իր սոցիալական բոլոր կապերը: Լրիվ խզվում է կապը նախկին աշխատանքային կոլեկտիվի, ընկերական շրջապատի և ընտանիքի անդամների հետ: Մարզինալ անձը փնտրում է «իր նմաններին»: Եթե հասարակությունը մերժում է այդպիսի մարդկանց, ապա վերջիններս էլ մերժում են հասարակությանը: Չընդունելով սոցիումի արժեքներն ու նորմերը և ցանկանալով միայն սպառել հասարակական (ուրիշների) հարստությունը, լյուսակենացված մարզինալ մարդը հոգեբանորեն պատրաստ է դառնում ագրեսիվ, քայքայիչ, ապակառուցողական հակահասարակական գործողությունների: Այդպիսի մարզինալները հաճախ ընդգրկվում են հակահասարակական և հակապետական շարժումների մեջ, օգտագործվում տարբեր քաղաքական ուժերի կողմից: Այսինքն՝ քաղաքական սուբյեկտից վեր են ածվում քաղաքական օբյեկտի: Այս մակարդակում գտնվող մարզինալների հոգեբանական վիճակը կարելի է բնորոշել որպես անոմիա: Անոմիան հետևանք է սոցիալական ինքնության կորստին: Իրենց սոցիալական որևէ խմբի չնույնացնելով, չընդունելով դրանց նորմերը, մարզինալները գրկում են իրենց լիարժեք մասնակցելու հասարակական-քաղաքական կյանքին: Գտնվելով անոմիայի վիճակում, չկարողանալով որոշել իրենց լուսանցքային կեցության պատճառները, աղեքվատ ձևով չգիտակցելով սեփական շահերը, մարզինալները վերածվում են քաղաքական օբյեկտների: Մարզինալը այլևս չունի իր սեփական ինքնատիպ արժեհամակարգը, ուստի հախուռն ձևով սկսում է նմանակել, ընդօրինակել (հիմնականում խեղաթյուրված կերպով) իրեն քիչ թե շատ հասկանալի սոցիալական ու մշակութային նորմերը: Մարզինալ կարգավիճակի պատճառով մարզինալները ի վիճակի չեն կազմակերպված, օրինական ձևով պայքարելու իրենց շահերի համար, ուստի նրանց բողոքական, ընդվզող վարքագծին բնորոշ է դառնում տարերայնությունն ու անկազմակերպվածությունը:

Մարզինալ մի այլ խմբի մեջ մտնում են զարգացած սոցիալական պահանջմունքներ ու սպասումներ, հիմնականում բարձրագույն կրթություն ունեցող մարդիկ, որոնք ամբողջությամբ դուրս չեն մղվել սոցիալական կառուցվածքներից, սակայն չեն կարողացել իրագործել իրենց սոցիալական սպասումները: Նրանց բնորոշ է ոչ միայն հարմարվումը մարզինալ արժեքներին, այլև դրանց ձևափոխումը գաղափարականացման միջոցով թե՛ առօրյա գիտակցության և թե՛ տեսության մակարդակում: Նրանք ընդվզում են, բողոքում «անդեմ հասարակության» և «ոստիկանական պետության» դեմ, տեղին-անտեղին քննադատում կատարվող բարեփոխումները, հոռետեսորեն տրամադրվում փոփոխությունների և առհասարակ ապագայի հանդեպ: Նման վիճակում Ես-ի և արտաքին աշխարհի միջև հաստատվում են թշնամական հարաբերություններ, և տարերային, հախուռն անհատապաշտության դիրքերից մարդը հակադրվում է հասարակությանը:

Այս խմբի մարզինալ գիտակցության դրսևորման ձևերից է դառնում անցյալի իդեալականացումը: Դա առավելապես բնորոշ է այն մարդկանց, ովքեր սոցիալականացման փուլերը անցել են նախկին հասարակարգում և նորում վերածվել են տարիքային մարզինալների: Մարզինալը գունագարդում է ոչ վաղ անցյալի սոցիալական հարաբերությունները, նախորդ սոցիալ-քաղաքական համակարգին վերագրում այնպիսի առաքինություններ ու արժանիքներ, որոնք իրականում չեն եղել կամ եղել են մասամբ: Մարզինալ մարդը տառապում է անցյալի կարոտախտով:

Մարզինալ գիտակցության դրսևորման ձևերից են նաև ապատիան և աբսենտիզիմը: Մարզինալ մարդը օտարվում է հասարակության մեջ ընդունված արժեքային նորմերից, մերժում սոցիալական գոյություն ունեցող կառուցվածքները, ամփոփվում իր ոլորտում, որը ընկալվում է որպես «հակահասարակություն»: Նա համակերպվում է իր մարզինալ կարգավիճակի ու դիրքի հետ, թաքնվում կրավորականության խրամատներում: Այդպիսի մարզինալ մարդիկ

հատկապես խուսափում են մասնակցել քաղաքական գործընթացներին: Մարզինալացման գործընթացում ձևավորվում է այսպես կոչված «այլընտրանքային գիտակցություն», որը կարող է ունենալ թե՛ ծայրահեղ և թե՛ չափավոր դրսևորումներ: Աբսենտիստական դիրքորոշումը առավելապես որդեգրում են մտավորական (մշակութային) մարզինալները, որոնք կամավոր կերպով (կամավոր, որովհետև ցանկության դեպքում այդ մտավորականները կարող են վերադառնալ իրենց նախկին կարգավիճակին) հակադրվում, ձեռնոց են նետում հասարակությանը: Եթե այսպիսի մարզինալ մարդը ցուցաբերում է հասարակական ակտիվություն, ապա դրան բնորոշ է լինում չարացածությունը, անարխիզմը, ծայրահեղականությունը, անհանդուրժողականությունը: Իր առանձնահատկությունները ունի երիտասարդների մարզինալացման գործընթացը: Չունենալով կյանքի, աշխատանքային գործունեության փորձ, արժեքների սեփական համակարգ, երիտասարդները տարբեր ձևերով են վերաբերվում մարզինալացման ընթացքին: Նրանք, ովքեր շնորհիվ իրենց էներգիայի, եռանդի, գիտելիքների արագորեն յուրացնում են փոփոխվող խաղի կանոնները, անհամեմատ հեշտությամբ ներգրավում են նոր կառույցների մեջ: Սակայն երիտասարդների շրջանում ադապտացիայի ձևերը հաճախ ծայրահեղ բնույթ են ունենում:

Մարզինալ գիտակցության դրսևորման ծայրահեղ ձևերից է խռովությունը, որը կապված է ոչ միայն գոյություն ունեցող հասարակության չընդունման հետ, այլև դրա բռնի հեղաշրջման հետ: Հաշվի չառնելով օբյեկտիվ հանգամանքները, մարզինալ անձը կամ խմբերը, որոնցում որպես կանոն մեծ թիվ են կազմում երիտասարդ մարզինալները, հակահասարակական, ահաբեկչական տարաբնույթ գործողությունների միջոցով փորձում են կազմաքանդել հասարակական կառուցվածքները: Վարքի միասնական մոտիվացիա և արժեքների ընդհանուր համակարգ ունեցող հասարակության համար ադապտացիայի խռովարարական տիպն այնքան էլ բնորոշ չէ, գրում է Գ. Սողոմոնյանը, մինչդեռ անցումային հասարակությունների համար, ուր անոմիան սովորական վիճակ է, հասարակական հարաբերությունների մեջ ներառման խռովարարական, ծայրահեղական եղանակը դառնում է բավականին տարածված սոցիալական երևույթ: «Որպես կանոն՝ նման մարդիկ կարծում են, որ միայն անսովոր, բացառիկ քաղաքական միջոցներով (ահաբեկչություն, հացադուլ, ինքնահրկիզում, պատանդ վերցնել) կարելի է հասնել ցանկալի արդյունքների: Խռովությունը որպես սոցիոմշակութային ադապտացիայի ձև ընտրած մարդիկ իրենց գործողությունները ներկայացնում են որպես պայքար «հանուն բարձրագույն արդարության» հաստատման: Ճշմարտությունը մենաշնորհած, սոցիալական անհանդուրժողականությամբ և անսխալականության հիվանդագին գիտակցությամբ տառապող այդ մարդկանց համար ծայրահեղականությունը վարքի գերակա եղանակ է» (Սողոմոնյան 2002):

Թեև խռովությունը ադապտացիայի մասսայական ձև չէ, այնուհանդերձ, փաստ է, որ մարզինալ մարդիկ աչքի են ընկնում իրենց ագրեսիվ վարքով, հակում են դրսևորում դեպի բռնությունը: Ավելի ստույգ, նրանք հոգեբանորեն պատրաստ են բռնություն գործելու, թեև իրականում կարող են այդ քայլին չդիմել: Ինչպես նկատում է Լ. Գոզմանը, նման դեպքում կարևոր է ոչ թե մարդու պատրաստակամությունը գործելու բռնություն, այլ նրա վերաբերմունքը բռնություն գործողների հանդեպ: 1988թ. Սուվգախթում հայերի ջարդը իրականացրել էին մի քանի տասնյակ բանդիտներ: Բայց նրանց ուղեկցում էր հանդիսատեսների ամբոխը, շուրջ երեք հարյուր մարդ, որոնք չէին սպանում ու հրկիզում, սակայն իրենց ներկայությամբ խրախուսում էին կատարողներին: Եվ դա տեղի էր ունենում հարյուր հազարանոց բնակչություն ունեցող մի քաղաքում, որտեղ մի շարք հանգամանքների բերումով ձևավորվել էր այնպիսի մթնոլորտ, որ հայի սպանությունը գուցե և չի ողջունվել որպես ավելորդ դաժան գործողություն, սակայն ընկալվել է ըմբռնումով: Միայն այսպիսի մթնոլորտում կարող էր տեղի ունենալ ջարդ, որը մշտապես պահանջում է ոչ միայն զոհեր, այլև հիացող հանդիսատեսներ: Այս պատճառով բռնության նկատմամբ հանդուրժողականության աճը, պատրաստակամությունը դա արդարացնելու վեհ գաղափարներով, անհրաժեշտ պայմաններ կարող է ստեղծել քաղաքացիների որոշ մասի ագրեսիվ հակումների դրսևորման համար: Նրանք կարող են գործել

բռնություն, կարծելով, որ իրենց գործողությունները հավանության կարծանան շրջապատողների կողմից (Гозман 1995):

Բնականաբար, մարզինալության դրսևորումները և դրանց հաղթահարման մեխանիզմների ու ռազմավարությունների ընտրությունը մեծապես կախված է ինչպես տվյալ հասարակության, ազգի էթնոհոգեբանական առանձնահատկություններից, այնպես էլ դրանց ներկայացուցիչների անձնային հատկություններից: Օրինակ, հայ հասարակության մեջ, որտեղ անհատապաշտական սկիզբը ուժեղ է արտահայտված, ավանդաբար բացասական, արհամարհական վերաբերմունք է ձևավորվել «կյանքի հատակում» գտնվող մարզինալ մարդկանց նկատմամբ: Այդպիսիները դիտվում են որպես պատվասիրությունից, արժանապատվությունից, ինքնահարգանքից զուրկ մարդիկ: Նորմալ մարդը, հայի ընդհանրական պատկերացմամբ, էթե անգամ հանգամանքների բերումով մատնվում է անհաջողության, սայթաքում է, ապա պետք է ձգտի ոտքի կանգնել: Այս է պատճառը, որ 90-ական թվականներին գտնվելով անհամեմատ ծանր սոցիալ-տնտեսական ու պատերազմական պայմաններում, այնուհանդերձ, հայաստանյան իրականության մեջ սակավ մարդիկ էին ընդգրկված հետնապահ մարզինալ խմբերում: Բայց, մյուս կողմից, ցանկանալով բարելավել իրենց նյութական վիճակը, ձգտելով դուրս գալ «լուսանցքային կարգավիճակից», նրանց մի զգալի հատված ստիպված էր արտագաղթելու: Այս ձևով կարծես թե հաղթահարելով կառուցվածքային մարզինալությունը, նրանք այլ երկրներում դառնում են էթնոմշակութային մարզինալներ: Բացի դրանից, նման պայմաններում ծաղկում է ապրում կրոնական մարզինալությունը՝ աղանդավորությունը, որը աստիճանաբար վերածվում է հասարակությունը ապակայունացող վտանգավոր գործոնի:

Պետք է նկատել, որ մարզինալացման խորացման ընթացքում փոփոխության է ենթարկվում նաև մարզինալ խմբերի նկատմամբ վերաբերմունքը: Հասարակությունը աստիճանաբար հաշտվում է այդպիսի խմբերի գոյության հետ: Մարզինալացման ճանապարհով ընթացող հասարակությունը չի կարող բարոյական և իրավական խիստ պատժամիջոցներ կիրառել սեփական մարզինալների (մարմնավաճառների, թմրամոլների, մուրացկանների) հանդեպ:

Ամփոփելով վերը շարադրվածը, կարող ենք ասել, որ անցումային հասարակությունում նպաստավոր պայմաններ են ստեղծվում մարզինալության մասսայական դրսևորումների համար, որոնք համընդհանուր անիշխանության պայմաններում կարող են բացասական ազդեցություն ունենալ ինչպես հասարակական կյանքի, այնպես էլ մարդկանց հոգեկանի զարգացման վրա: Նման վտանգավոր զարգացումները կանխելու, այսինքն՝ մարզինալացման գործընթացները կարգավորելու և վերահսկելու, մարզինալացումը հաղթահարելու համար կարևոր է դառնում պետության կողմից իրականացվող ակտիվ և ճկուն սոցիալական քաղաքականությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Հարությունյան Է. (2000): Անցումային հասարակությունը որպես տրանսֆորմացիոն գործունեության համակարգ, Երևան:
- Հովսեփյան Ա., Հովհաննիսյան Ս. (1999): Քաղաքականության պատմական դասերը և արդիականությունը, Երևան:
- Սողոմոնյան Գ. (2002): Սոցիոմշակութային աղապտացիայի առանձնահատկություններն անցումային հասարակությունում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», թիվ 1:
- Гозман Л. Я. (1995). Психология перехода, "Вопросы философии", 5.
- Стариков Е. Н. (1994). Социальная структура переходного общества /опыт инвентаризации/, Полис, 4.

ON SOME MANAGERIAL APPROACHES TOWARDS INTERPERSONAL AGGRESSION

The article deals with the main theoretical problems of aggression viewed within the management context, more specifically, through the major tasks of organizational management and administration. It contains the basic standpoints towards the problem of aggressive behavior both individually and socially expressed within the management routine. The issues of main concern help to discover the major items of psychological awareness and competences necessary for managers. Inhere the problem of aggression is perceived both as an impeding cause or circumstance, demotivating process and as a negative consequence or result. Thus, the article gives an overall idea about the possible instances of managerial performance in cases of explicit and implicit aggressive behavior or attitude.

Key terms: implicit/explicit aggression, competition, cooperation, conflict, individual / group behavior, psychological premises, managerial/management model

In most cases the social environment is the most significant sphere of human existence where all the human ambitions, aspirations and objectives open up together with the complex nature of human fears, emotions and feelings. Individuals working in different organizations bring in the personal identities masked under socially determined and sometimes obliged roles.

The scientific interest towards organizational management and individual behavior derives from the interdisciplinary nature of the survey and investigations to be conducted, more precisely, from the perspectives of Psychology, Social Studies and Management and Business Administration.

It is of absolute evidence that the individual behavior and the models of general conduct of a person in social frameworks largely depend on the person-based acts, his/her input and feedback to group works and collective initiatives, as every personal response is mainly motivated by personal interests.

As we know, the traditions of organizational management have been developed on the management experience of the two basic models: collectivism vs. individualism. These two extreme points are described by (Moorhead, Griffin 2011: 674 – 675, 677 – 679, 680). In point of fact, we may state that all the models of management, which comprise both states, have always gained success due to the mutually motivated polarity, giving opportunities to the best one for the given circumstances. However, neither the individual nor the collective models can be of absolute priority. Had they been so, the managerial activities would have resulted in an absolute collapse. A vivid example of this might serve the soviet model of organizational and institutional management, which in fact was substituted by imprecise collective standpoint that later on collapsed, leaving groups of people without any factual guidance. Consequently, the society, which transformed through the period of transition, has faced two tendencies: **an absolute individualism leading to person-base tyranny** (Bernstein, Clarke–Stewart, Penner, Roy, Wichens 2000). and **collective leadership destroyed and still heading for individual indifference** (Moorhead, Griffin, 2011). By indifference we mean lack of any personal initiatives with no leading or guiding teamwork.

The most effective methods of management are aimed at three crucial levels of human interaction within an organization:

- Level 1: People as a network of participants;
- Level 2: People as resources;
- Level 3: People as individuals.

In the development of any management model there are premises of psychological states individually, interpersonally, and culturally motivated. In every situation they might be united in order to model up “*archetypes*” for organizational management models.

The problem of aggression cannot but be viewed within the context of the main cultural archetypes detectable from the perspectives of management, economic and political systems of administration. Therefore, to make further researches much comprehensible, it would be advantageous to view the statistics and other facts gathered under four archetypal groups

distinguished with the help of a wide range of features. From the features summarized by a number of researches we have given preference to those highlighted by a group of Russian scholars (Базаров, Аксенова, & Еремин, и др 2006: 19-21). Thus, in Table 1 we suggest the main characteristics of managerial cultures differentiable through a number of features (See the table at the end of the article.) The table introduces the overall correlations between the top authority line and the common bottom-line of personal freedom and initiatives. As we reckon the correlation between the absolute mandatory control and creative individual participation of absolute priority should be analyzed and detailed in the context of features of absolute priority that we have separated and introduced in the table above. At the same time, the same features might be combined in a specific way to complete a research in order to detect the most crucial psychological problems aimed at the deduction of the most effective mechanisms of management in the given case or in similar cases typologically distinguishable.

As a matter of fact, the psychological, professional and moral components of management in the Armenian society nowadays combine two negative trends as for the power distance: on the one hand, a higher position in management makes the power and decision making process **recognizable** for lower ranks, however, on the other hand, the lack of initiatives mentioned above changes that power into **a pressing control** excluding any creativity or critical observation from a wider group of employees.

The problem of aggression, particularly viewed against the management background, should be analyzed within individual – organization interface (Moorhead, Griffin, 2011: 308 – 309), namely, the visible structure or network of different jobs and positions. This unites people and may serve as an immediate environment for interpersonal contacts and problems in them. Basically speaking, the organizational management should cover all the levels from individual behavior to organizational structures. Thus, the degree of flexibility of management should readily activate “every cell” of the organism. As for the general methodology of implementation of flexible managerial models, it should proceed in two basic phases:

- a) Through the network of wider scope of workers and managers, as stated in classical organizational theory;
- b) Through co-working interpersonal circles in accordance with the scientific management.

The combination of the layers, mentioned above, as well as the theoretical approaches referred to would bring up a leverage in order to avoid models with the absolute priority given to the study of cases of aggressions (for instance, the megalomaniac ventures and regimes), on the one hand, and individual-centered business initiatives (for example family-based business).

Although it may sound drastic, it is obvious that the psychological background of the management models in Armenia, as a post soviet area, is negatively charged coinciding in many features with Douglas McGregor's theory 'X' with all the pessimistic views of people under certain management (Moorhead, Griffin, 2011: 17). However, the modern requirements for management models should be far from being more positively charged and optimistic only. Therefore the two main objectives to gain in the process of management in transformation should premise upon different perceptions of workers and managers:

- ✓ **Worker – a creative participant of business processes** instead of a simple doer of tasks obliged;
- ✓ **Manager – an innovative facilitator of business processes** instead of direct authority of compulsory control.

Together with the individual differences and psychological perceptions of individual's participation in organization management, there are various issues to be described first and analyzed from the psychological perspectives too. For instance, the key factor of motivation in any managerial activity might be viewed not only through individual, but also through the cultural contexts. To make it clear we would like to bring the example of some national cultural peculiarities analyzed by (Moorhead, Griffin, 2011: 689 – 690).

Cf.: The priority given by Japanese to the security needs and the significance of social needs highlighted in Nordic cultures.

The cultural differences, nevertheless, may be as profound as the divergences found among people in one and the same group. So, the cultures with their historical, material, philosophical

bases are as deep as individuals with the psychometric characteristics, level of education and experience.

The organizational culture, as stated, is based on the structural and management aspects of institutions, to be exact, any social grouping motivated by **common interests, targets or the environment they share**. For management proper all these variants of coexistence are important. That is why, human beings cannot but be perceived through individual differences or psychological characteristics that might inevitably be reflected in the organizational layout and inner mechanisms. In fact, the individual participation adds not only a wide spectrum of personal, emotional colors to the psychological background of the organization, but is also capable to make both creative and destructive changes into the internal *organizational engine*. The standpoints that we would recommend to choose for the analysis of individual's participation in different spheres of management and organization might be classified into:

- a) Biological factors;
- b) Inner factors;
- c) Interactive factors

By defining some factors as "biological" ones, we observe them as naturally motivated factors involving the evolution factors and the factors of hormones. Psychologists believe that human social behavior is related to our evolutionary heritage. From this perspective aggression is thought to have helped prehistoric people compete for mates, ensuring survival of their genes in the next generation.

Experiments have shown that aggressive behavior increases or decreases dramatically with the amount of testosterone in an animal's body (Bernstein, Clarke-Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 648), and violent criminals have been found to have higher levels of testosterone than nonviolent ones (Bernstein, Clarke-Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 648). Among normal men, variations in testosterone show a small but statistically significant correlation with aggressiveness (Bernstein, Clarke-Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 648).

As we can see from the explanations quoted above that biological factors, we have viewed, do not depend on social networks, if not derive from human nature. Thus, for the management psychology by inner factors we mean all the circumstances conditioned on individual ↔ society level. To be more precise, we might observe a complex set of mutual linkages between personal psychological experience (i.e. emotions) and group experience accepted or at least recognizable for the group members (more specifically cultures and cultural values).

In general, people are more likely to be aggressive when they are both physiologically aroused and experiencing strong emotions such as anger (Bernstein, Clarke-Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 649 – 650). People tend either to lash out at those who make them angry or to displace their anger onto defenseless targets such as children or pets. However, aggression can also be made more likely by other forms of emotional arousal. The link between stress and aggressive behavior points to the possibility that stressful environmental conditions can make aggressive behavior more likely (Bernstein, Clarke-Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 652).

Aggressive behavior is much more common in individualists than in collectivist cultures (Bernstein, Clarke-Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 649). The effects of culture on aggression can also be seen in the fact that the incidence of aggression in a given culture changes over time as cultural values change (Bernstein, Clarke-Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 649). Deriving from the biological roots in an individual, aggression is likely to end up in disturbed social interactions, i. e. at the level of wider interpersonal contacts. In addition, people learn many aggressive responses by watching others (Bernstein, Clarke-Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 649). Children, in particular, learn and perform many novel aggressive responses that they see modeled by others (Bernstein, Clarke-Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 649). Fortunately, not everyone who sees aggression becomes aggressive, individual differences in temperament, the modeling of non-aggressive behavior by parents and other factors can temper the effects of violent television, for example. Nevertheless, observational learning does play a significant role in the development and display of aggressive behavior (Bernstein, Clarke-Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 66). This is particularly true and essential for the psychological aspect of methods of management from the standpoint of a group leader, team coordinator or a model employee with successive career progress.

Every psychological issue viewed against the management background deals with groups as a key idea. That is why the aggressive behavior viewed within a group always needs a contextual analysis of different types of interaction or social communication. So, we must differentiate interactive factors which may be singled out within **cooperation, competition or conflict**.

Cooperation is any type of behavior in which people work together to attain a goal. People can also engage in competition, trying to attain a goal to others. Finally, conflict results when one person or group believes that another stands in the way of achieving the goals. One way in which psychologists have learned about all three of these behaviors is by studying social dilemmas (Bernstein, Clarke–Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 661). Social dilemmas might be understood as situations in which individual's interests or incentives will, if adopted by all others, produce negative consequences for everyone, creating a contrast between personal and group welfare (Bernstein, Clarke–Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 661).

There is a socially predetermined way, positive social interaction for all the participants of group, organization or social management.

It is common knowledge that communication serves for a number of managerial tasks both as a method and as a tool. Communication can reduce people's tendency to act competitively (Bernstein, Clarke–Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 661-665). Unfortunately, however, not all communication increases cooperation, just as not all contact between ethnic groups reduces prejudice. If the communication takes the form of a threat, people apparently interpret the threat itself as a competitive response and are likely to respond competitively (Bernstein, Clarke–Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 661-662). Furthermore, the communication must be relevant. People can also communicate implicitly the strategy they use. It may be illustrated by a cooperation started after a cooperative response over time (Bernstein, Clarke–Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 663).

In social dilemmas and other situations in which people are interdependent—that is to say, when what one person does always affects the other – cooperation usually leads to the best outcomes for everyone. It goes without saying that such models of management are applicable in spheres of vital importance (national, regional, international), as well as sources of high income for example fuel, food, technologies, etc.

It is beyond any doubt that aggression as a problem to cope with may be as a **potential cause, actual process and result** of interpersonal conflict within a group. Thus, the management of aggression may help to predict, control and neutralize the worst consequences of interpersonal conflict.

The most common way of managing organizational conflict is through bargaining. There are four major causes of interpersonal conflict (Bernstein, Clarke–Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 663). One is competition for scarce resources. Some managers testify spending as much as 20 percent of their time dealing with interpersonal conflicts based on such competition (Bernstein, Clarke–Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 663). Second major cause of interpersonal conflict is revenge. People reciprocate not only positive actions but also negative ones. Some people who feel exploited or deprived or otherwise aggrieved spend months, even years, plotting ways of getting back at those they hold responsible (Bernstein, Clarke–Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 663-664). These cases may sometimes be qualified as **implicitly developing aggression** never expressed apparently or as **an implicit stage of aggression development** eventually growing into an explicit aggression.

As some Western industrialized cultures tend to highlight, there is always an importance of individuals over groups. That is why, the wider the scope of participants in the decisive acts is, the more tolerant and less aggressive the individuals grow. From the standpoint of managerial leadership the psychological background of the management proper should comprise a model that would guarantee the transparency of motivated and fair decisions made by the authorities, on the one hand, and the total understanding of the mistakes made by the subordinates, on the other hand.

The interpersonal conflict has always been viewed as either result of aggression or competitive spirit. Quite reasonable would be the observation that organizational management

should get more guided first by the priority of a group that makes final decisions and carries the responsibility. As a matter of fact, results become factual and productive particularly under the guidance of a group – more **coordinated** than **headed** by a leader. Person-oriented leaders provide loose supervision, ask for group members' ideas and are generally concerned with subordinates' feelings. They are usually well liked by the group, even when they must reprimand someone (Bernstein, Clarke–Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 664). In order to keep such traditions vivid and follow a **communication strategy** favorable in management for all the participants, we would highlight, as one of the tasks of effective management, the persistent control over the male and female group members' relative amount. The correct quantity correlation between male and female staff members would guarantee:

- a) a constant inner factor against aggression;
- b) a persistent possibility for adequate interaction with outer parties, even more effective in case of aggression and conflicts.

As for the second point, it should be underlined that research on leadership effectiveness and gender provides one explanation as to why one leadership style is not invariably better than another. Men and women are equally capable leaders, but men tend to be more effective when success requires a more task-oriented leader, and women tend to be more effective when success requires a more person-oriented leader. In other words, people of each gender tend to be most effective when they are acting in a manner consistent with gender-role traditions (Bernstein, Clarke–Stewart, Penner, Roy, Wickens 2000: 665). A typical case of contingent management with appropriate psychological bases maybe viewed in situations of urgent or obliged management, as for example personnel reduction, branch reduction or opening or closing of a new office. Consequently, the existence of both models of gender-motivated management provides a higher degree of readiness to cope with a larger and more diversified spectrum of problems and tasks.

Summarizing the general insights, we would emphasize the following spheres of managerial activities to be adjusted and psychologically surveyed in further investigations and developments of effective organizational models:

1. The models of absolute productivity should comprise all **the psychological premises of individualized approaches in management.**
2. The management methodology should be fine-tuned **to the needs, interests and abilities of the team or group.**
3. The constant monitoring of the managerial model applied should assume **psychological components throughout the whole organizational hierarchy.**
4. The feedback expected should detect **psychologically reasoned responses to the management process.**
5. The administrators in charge should involve in the monitoring process **a variety of tools of psychological analyses (tests, interviews, quizzes, etc.).**

REFERENCES

- Bernstein, D., Clarke-Stewart, A., Penner, L. A., Roy, E., Wickens, C. D., (2000). Psychology (Fifth Edition), Boston, New York.
- Moorhead, G., Griffin, R. W. (2011). Organizational Behavior (Second Edition).
- Cremer, D. & Vugt, M. V. (1999). Social identification effects in social dilemmas: a transformation of motives. "European Journal of Social Psychology", Volume 29, Issue 7, pp. 871-893, November.
- <http://www.businessballs.com/psychological-contracts-theory.htm>
- Базаров, Т. Ю. , Аксенова, Е. А. & Еремин, Б. Л. и др. (2006). Управление персоналом, учебник, Юнити, Москва.

ՄԿՐՏՈՒՄՅԱՆ ՄԵԼՍ

Հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի «Հոգեբանության տեսության և պատմության» ամբիոնի վարիչ

ՄԿՐՏՈՒՄՅԱՆ ԼԻԼԻԹ

Հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի «Զարգացման և կիրառական հոգեբանության» ամբիոնի դասախոս,

ՓՈՒՍԱԿԵՐՊՎՈՂ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՏԱԳՆԱՊԻ
ՄԻՋԱՎԱՅՐ ԵՎ ՆՐԱ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԱՐԴԿԱՆՑ ՎՐԱ

20-րդ դարի վերջերին աշխարհում տեղի ունեցած սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական իրադարձությունները շատ երկրներում հանգեցրեցին նոր տնտեսական համակարգերի առաջացման: 1988 թ-ի երկրաշարժը և դրան հաջորդած տնտեսական շրջափակումը, քաղաքական և տնտեսական ճգնաժամերը առանձնահատուկ ազդեցություն ունեցան հատկապես ՀՀ-յան ազգաբնակչության համեմատած ավելի խոցելի շերտերի վրա: Հասարակության ներսում առաջացան մինչ այդ բոլորովին գոյություն չունեցող երևույթներ, որոնց հետ մարդիկ գրեթե չէին առնչվել: Հանրապետությունում ամենուր նկատվում էին գործազրկության, աղքատության, արտագաղթի, արտագնա աշխատանքի մեկնողների համատարած երևույթներ: Դրանց ընթացքի շարունակականությունն ու միմիանց հետ փոխադարձ սերտ կապվածությունը ստիպում էին մարդկանց նոր պայմաններում ապրելու հնարավորություններ ստեղծել, ինչ որ ձևով հարմարվել իրականությանը, որում ամենուր անհարմարություններ էին, համատարած դժվարություններ: Մասնագիտական գրականության մեջ նման պայմանները համարվում են կյանքի համար անբարենպաստ, դժվար, արտակարգ (Մկրտումյան 2008, Малкина-Пых 2006, Раен 2006):

Որպես օրինաչափություն, պետք է նշել, որ փոխակերպվող հասարակության սկզբնական փուլերում առանձին երկրներում նկատվող տնտեսական, քաղաքական համակարգերում դեռևս պահպանվող կարծրատիպերի պատճառով դիտարկվում են արտակարգ իրավիճակներ կամ ապրելակերպի առումով դրան մոտիկ պայմաններ: Օրինակ, ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո անկախություն ստացած նորաստեղծ հանրապետություններում տնտեսական կապերի քայքայման, տարածքային վեճերի ծագման և այլ պատճառներով գրեթե միաժամանակ, բոլոր սուբեկտների տարածքներում առաջացան ապրելակերպի բավականին դժվար պայմաններ:

Փոխակերպվող հասարակությանը բնորոշ է նաև գործունեության բոլոր բնագավառներում իրականացվող բարեփոխումների համատարած դրսևորումներ, որոնք թվում է թե ուղղված են հասարակության բարեկեցիկ կյանքի պայմանների ստեղծմանը, սակայն, որպես օրինաչափություն, դրանք ազգաբնակչության լայն շրջաններում առաջ են բերում բավականին լուրջ անհարմարություններ: Միջավայրում տեղի ունեցող յուրաքանչյուր փոփոխություն իզուր չի անցնում դրանցում ապրող մարդկանց առողջության, ապրելակերպի ու հատկապես հոգեկան համակարգի գործառութային համակարգերի հարմարողական հնարավորությունների կողքով:

Անցյալ դարի 90-ական թվականների ճգնաժամային տարիներին ապրելակերպի նոր պայմաններում ազգաբնակչության կյանքում անընդհատ ավելացող սոցիալ-տնտեսական դժվարություններն ու դրանց հետևանքով առաջացած անհարմարությունները մարդկանց հոգեկան ոլորտում ստեղծում են տագնապի, լարվածության, իրականության և ապագայի նկատմամբ վախի ապրումներ: Հաճախ դրանք արտահայտվում են ուժեղ, տևական

սթրեսների ձևերով, կաշուն վախերի, ներոզների հոգեվիճակներով (Александровский 2001, Емельянова 2004, Тарабрина 2001):

Ա. Ռեանի (և ուրիշներ) կարծիքով նման դեպքերում օրգանիզմը, հայտնվելով շարունակական փոփոխությունների պայմաններում, հնարավորություն չի ունենում հեշտությամբ ու լիարժեք հարմարվելու առաջացող սթրեսորներին, այդ իսկ պատճառով օգտագործում է նրանում գոյություն ունեցող պահեստային հնարավորությունները: Նոր պայմանների պահանջներին համապատասխան օրգանիզմի հոգեֆիզիոլոգիական համակարգերի գործառության հնարավորությունների ներգրավումը հավանական խափանումների կանխարգելման ու դրանց դիմակայման նպատակով, գործի են դրվում նրա պահեստային հնարավորությունները (Реш 2006): Չնայած, որ այդպիսի իրավիճակներում երբեմն նկատվում են առանձին համակարգերի (սիրտ-անոթային, գազափոխանակության մարսողական, հենաշարժական և այլն) ընդհանուր հնարավորությունների առավելագույն դրսևորումներ (երբեմն խաթարումների ձևերով) սակայն հենց այդպիսի ցուցանիշներն են, որ միջնորդավորված վկայում են այն մասին, որ օրգանիզմի հոգեֆիզիոլոգիական համակարգերը գործում են իրենց հնարավորությունների սահմանային մակարդակում:

Չնայած փոխակերպվող հասարակությանը բնորոշ փոփոխությունների ընդհանրությանը, ՀՀ-ում հոգեբանական տեսանկյունից այն իրեն բնորոշ առանձնահատկություններով խիստ տարբերվում է մնացած նույնատիպ հասարակություններին վերագրվող առանձնահատկություններով: Նախ, որ ՀՀ-ում սկսած 1987 թ-ից հայտնի պատճառներով հանդես եկան պետության և ժողովրդի համար դեռևս անհասկանալի, բավականին անհայտ բնութագրերով շատ սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, մշակութային ու բարոյահոգեբանական երևույթներ, դրանց զուգակցվող հիմնական խնդիրներ, որոնք շուտափույթ լուծում էին պահանջում և երկրորդ՝ դրանց լուծման ճանապարհների ու փորձված միջոցների բացակայությունն արդեն հասարակության գրեթե բոլոր խավերի մոտ ստեղծում էր լարվածության, համատարած տագնապի, անորոշության ու անվստահության մթնոլորտ, ուր համատարած անհարմարությունների պայմաններում գործող փորձառու ղեկավարներն անգամ ձեռնպահ էին մնում ինքնուրույն որոշումներ կայացնելու, իրենց վրա պատասխանատվություն վերցնելու նախաձեռնությունից: Հասարակության մեջ դիտարկվող այդպիսի վարքագիծը հոգեբանական իմաստով թերևս կարելի է մեկնաբանել: Այդ նշանավոր օրերին մեկը մյուսին շարունակաբար հետևում էին նորանոր սոցիալ-քաղաքական, տնտեսական, բարոյահոգեբանական անհասկանալի, շատերի համար խորթ երևույթներ: Դրանք իրենց ազդեցության առումով՝ մինչ այդ անհայտ բնութագրեր ունեցող հզոր սթրեսորներ էին: Համատարած անհարմարությունների ու դեֆիցիտների պատճառով օրգանիզմը դեռևս դրանց չհարմարված՝ նրա վրա շարունակ ազդում էին ավելի հզորներն ու վտանգավորները (երկրաշարժ, տնտեսական շրջափակում, պատերազմ, քաղաքական ճգնաժամ, համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամ և այլն):

Փոխակերպվող հասարակությունում ապրող մարդկանց դժվարություններից մեկն էլ այն է, որ նրանում ապրող մարդիկ հարկադրաբար գտնվում են մոբիլ, լարված, սպասողական վիճակում: Տեսական այդպիսի վիճակը օրգանիզմից բավականին էներգիա է խլում, որն ուղղվում է գոյություն ունեցող պայմաններում նրա համակարգերի գործառության հարմարմանը, ինչպես նաև օրգանիզմի ընդհանուր հնարավորությունների վերակառուցմանը (Бодров 1995, Куликов 2004):

Օրգանիզմում տեղի ունեցող գործնթացները սովորաբար զուգակցվում են վեգետատիվ ու նյարդային համակարգերի բուռն փոփոխությունների բուռն տեղաշարժերով: Վեգետատիվ նյարդային համակարգության գործունեության մակարդակում՝ դրանք արտահայտվում են օրգանիզմի ընդհանուր հյուծվածությամբ, ջերմատվությամբ, անքնությամբ, կեցվածքի փոփոխություններով, ընդհանուր շարժունակության կորստով, աշխատունակության անկմամբ և այլն: Այդպիսի փոփոխությունները գրականության մեջ դիտարկվում են որպես

հետվնասվածքային սթրեսային խանգարումներ ՀՎՄԽ (Малкина-Пых 2006, Куликов 2004, Тарабрина 2001):

Ըստ Մալկինա-Պիխի ՀՎՄԽ –ի հիմքում ընկած են անձի անցյալում տեղի ունեցած եղելությունների հուզական ապրումները, որոնք մնացորդային բացասական օջախների ձևերով անժամկետ պահպանվում են մարդու հիշողության մեջ: Դրանք չեն մոռացվում, այլ քողարկված կերպով արտացոլվում են մարդկանց սոցիալ հոգեբանական վարքագծում (Малкина-Пых 2006): Կարծում ենք, որ հենց այդ մեխանիզմով պետք է մեկնաբանել վերջերս ՀՀ-ում մարդկանց մոտ դիտարկված խուճապի, տագնապի ու վախի այն զանգվածային դրսևորումները, որոնք կապված էին Ճապոնիայում, Թուրքիայում տեղի ունեցած երկրաշարժի, Տավուշի մարզում տեղի ունեցած սողանքների հետ: ՀՎՄԽ-ների համատարած ախտանիշով պետք է մեկնաբանել նաև միմյանց նկատմամբ մարդկանց մոտ դիտարկվող անհանդուրժող ակնությունը, անտարբերությունը, անձնային մակարդակում՝ դյուրագոգովածու-թյունը, լարված վիճակը: Հոգեկան առողջության, հոգեհիգիենայի առումով, այսպիսի ապրելակերպը նպաստավոր պայման է օրգանական հիվանդությունների, վարքային շեղումների, ընտանեկան հարաբերություններում միջանձնային կոնֆլիկտների ձևավորման համար: Մարդկանց ընդհանուր և հոգեկան առողջության նորմայի և հիվանդագին վիճակների բնութագրերը համաշխարհային առողջապահական կազմակերպության (ՀԱԿ) կողմից սահմանված հստակ ձևակերպումներ ունեն, որոնցում բացակայում են բոլոր տեսակի հիվանդությունները: Նման գնահատականի դեպքում միջավայրի կողմից մարդը ընդունվում է որպես առողջ, հասարակական պարտականությունների մեջ կոմպետենտ, քննադատություն և ինքնաքննադատություն ընդունող, ամեն դրական երևույթների, իրադարձությունների նկատմամբ առողջ հանդուրժողականություն ցուցաբերող: Կատարված հետազոտություններն ու դիտարկումները ցույց են տալիս, որ ՀՀ-ում վերջին տասնամյակներում դիտարկվող մարդկանց հոգեկան ոլորտի ակտիվության դրսևորումները լիարժեքորեն չեն համապատասխանում ՀԱԿ-ի կողմից տրված հոգեկան առողջության բնութագրերին: Դեռ ավելին, դրանք հիմնականում համապատասխանում են առաջադրված կլինիկական բնութագրերին (Մկրտումյան 2008: 35):

Փոխակերպվող հասարակությունում ապրելակերպ դարձած սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական անկայունությունը մարդկանց համար դառնում է հոգեբանական լարվածության միջավայր: Օրգանիզմում հոգեֆիզիոլոգիական հավասարակշռություն ստեղծելուն ուղղված կենտրոնական նյարդային համակարգի սահմանային մակարդակի հասնող լարվածությունը սկզբնական շրջանում հանգեցնում է նրա պահեստային հնարավորությունների ներգրավմանը, այնուհետև դրանց սպառմանը: Ուղեղի համար միջավայրի անընդհատ փոփոխվող պայմաններում ճշգրիտ որոշումներ կայացնելու, ինչպես նաև դրանց ընթացքի վերահարմարմանն ուղղված լարվածությունը դառնում է մշտապես պահպանվող վիճակ: Այն համապատասխանում է հոգեֆիզիոլոգիական ապահարմարման բոլոր բնութագրերին:

Ինչպես ցույց են տալիս փորձն ու դիտարկումները գոյություն ունեցող դժվարությունների պայմաններում սովորաբար մարդիկ դառնում են հաշվենկատ, չշփվող, ինքնամփոփ, ընկճված ու անհանդուրժող: Գոյության կոլում «մարգավիճակում» գտնվելու համար նրանցից պահանջվում է բավականին մեծ ջանքեր, ֆիզիկական էներգիա, հոգեկան կայունություն և հուսալիություն, առաջացող բացասական հոգեվիճակների կառավարման հմտություններ ինչպես նաև ինքնատիրապետում: Ստեղծված պայմաններում ժամանակի ընթացքում շատերը դառնում են կոմֆորմիստ, կեղծավոր ու խարդախ, քծնող ու ամեն ինչին ընտելացող: Դրանց մի մասը հասարակության մեջ գտնում են իրենց ուզած տեղը: Շատերը իրենց թույլ չտալով անցնել սեփական սկզբունքների վրայով, կամ չկարողանալով վերափոխվել հասարակության նոր պահանջներին համապատասխան, հայտնվում են անկարողների, մերժվածների, ֆրոստրացվածների շարքերում (Раен, Кудашев, Баранов 2006):

Դրա վտանգավորությունը թերևս կայանում է նրանում, որ հաճախ այդպիսի մարդիկ ակամա հայտնվում են աղքատության մեջ, երբեմն հայտնվում հանցագործ խմբավորումներում, աղանդավորների շարքերում, երբեմն ընդդիմադիր ուժերի բանակում, որոնք ոչ թե քաղաքական հայացքների համար, այլ նրա, որ նրանք դեմ են ամեն ինչի: Այս մեխանիզմով է բացատրվում նաև արտագաղթի ու արտագնա աշխատանքի մեկնողների վարքագիծը, որի հիմքում ընկած է իրականությունից փախուստի հոգեբանական պաշտպանական մեխանիզմը: Այսպիսի մարդիկ սովորաբար աչքի են ընկնում իրենց անվստահությամբ, ցածր ինքնագնահատականով, իներտությամբ ու ամեն ինչի նկատմամբ անտարբերությամբ: Չկայացված լինելով, նրանք կորցնում են իրենց հասարակական նախաձեռնողությունն ու սեփական ուժերի նկատմամբ վստահությունը: Այս երևույթի համատարած բնույթը հասարակությունը դարձնում է անդեմ, ամորֆ, ֆրուստրացված մարդկանց զանգվածների հավաքածու, որը մեր երկրի աշխարհաքաղաքական տնտեսական ռազմաքաղաքական զարգացումների պայմաններում բավականին լուրջ վտանգ է իրենից ներկայացնում: Վտանգների ու սպառնալիքների առումով, նշված երևույթները թերևս բոլորը չեն: Դրանք միայն լողացող սառցաբեկորի վերին մասն են կազմում:

ՀՀ-ը իր աշխարհագրական դիրքով գտնվում է ակտիվ սեյսմիկ գոտում, շրջապատված է առանձնապես ոչ բարեկամ երկրներով, չունի բաց ճանապարհներ դեպի ծով և հարևան երկրներ, որը մշտապես շահագործվում է մեզ շրջապատող երկրների կողմից: Մյուս կողմից՝ ահագնացող արտագաղթն էապես սպառնում է երկրի կարող ուժերին, դեմոգրաֆիական աճին, տնտեսական, մշակութային, գիտական, մասնագիտական ներուժի զարգացումներին, որի պատճառով հասարակությունը դանդաղ կերպով զրկվում է որակյալ բանվորներից, մտավորականներից, արվեստագետներից: Աշխատող ուժերի սակավության, կամ դրանց բացակայության պատճառով հանրապետության գյուղատնտեսական հողերն ու ցանքատարածքները ամայանում են, այգիները՝ չորանում, աստիճանաբար հետաձգ է ապրում անասնապահությունը, վերանում են արհեստները: Մի հանգամանք ևս՝ պատերազմի հետևանքով ականապատված սահմանամերձ հողատարածքները մնում են անմշակ, իսկ շատ տարածքներ էլ չեն մշակվում մշտապես թշնամու նշանատուների ու հրանոթային կրակոցների պատճառով, հավանական պատերազմի ժամառժամ վերսկսվելու պատճառով:

Հանրապետությունում ստեղծվել են այնպիսի պայմաններ, որտեղ գոյատևման և նորմալ կենսագործունեության պահանջը բավարար չէ բոլորի համար: Առաջացել է ծայրաստիճան հարուստների և աղքատների մի հասարակություն, որտեղ մարդկանց միջև գոյություն ունի արժեհամակարգի, ապրելակերպի վերաբերյալ պատկերացումների մեծ անջրպետ: Հասարակ մարդիկ ամենուր հանդիպում են վատ պաշտոնյաների, հարկահավաքների կողմից իրականացվող անօրինականությունների, չարաշահումների: Ամենուր գործում է օրինականություն դարձած անօրինականությունը, որը սոցիալապես անպաշտպան մարդկանց մոտ իրականության, վաղվա օրվա նկատմամբ արհեստական դժգոհություն առաջացնում է առաջացնում պետության, կառավարության ու նախագահի հանդեպ:

Պակաս վտանգ ու սպառնալիք չի հանդիսանում հեռուստատեսությունից հեղեղվող ցածրաձաշակ հաղորդումները, որոնք ավելի շատ վնասում են երեխաների ու պատանիների արժեհամակարգը, տուրք տալով օտար ու խորթ մշակույթի, ապրելակերպի ու վարքային դրսևորումների ընդօրինակման: Հասարակության ներսում բավականին լուրջ վտանգ է հանրապետություն մուտք գործած աղանդների, կասկածելի նպատակներ հետապնդող կրոնական կազմակերպությունների ներկայությունը, որոնք իրենց կործանարար ազդեցությամբ ծանրացել են հատկապես երիտասարդ սերնդի գիտակցության, արժեքային կողմնորոշիչների ձևավորման գործընթացի վրա: Հասարակության ներսում գոյություն ունեցող բազմաթիվ գայթակղիչ երևույթներ ապակողմնորոշում են դեռևս չձևավորված պատանիներին ու երիտասարդներին: Թվում է, թե անկախության համար բազմադարյան պայքարում կորուստներից ու զրկանքներից հետո վերածնված հայրենիքում ամեն ոք իրեն պետք է զգա

լիարժեք քաղաքացի ու հպարտությամբ կրի նրա բարգավաճման պատասխանատվության ու պարտքի զգացումը, երկրում ապրելու պատիվը: Մակայն, հատկապես երիտասարդների շրջանում տիրում է կոսմոպոլիտիզմի, օտարամոլության ու օտար մշակույթի նկատմամբ հակվածությունը, օտար երկրներում ապրելու ձգտումը, դրանցում մասնագիտական ու անձնային ինքնահաստատումը:

Մի կարևոր հանգամանք է, բանակային ծառայությունը յուրաքանչյուր երկրի երիտասարդության համար պետք է հանդիսանա սեփական երկրի ժողովրդի նկատմամբ սիրո, նվիրվածության դրսևորում: Մակայն հայաստանաբնակ երիտասարդներից շատերի մոտ նկատվում է բանակային ծառայության նկատմամբ նույնիսկ հակակրանք: Այսպիսի վերաբերմունքի ձևավորման գործում մեծ մասնակցություն ունեն ապակոդմնորոշիչ դեր խաղացող կրոնական կազմակերպությունները, թաղային, բակային հեղինակություններն ու դպրոցական համակարգում գոյություն ունեցող թերությունները: Այդպիսի երիտասարդները հայտնվելով բանակի շարքերում, չունենալով զինծառայության անհրաժեշտ ֆիզիկական, բարոյահոգեբանական նախնական պատրաստվածություն, ծառայության նկատմամբ դրական շարժառիթներ ու կայուն դիրքորոշում, ընդունակ չեն կրել բանակային կյանքի գրկանքներն ու դժվարությունները, հույժ կարևորություն հանդիսացող խիստ կարգապահությունը: Այսպիսի անպատասխանատու վերաբերմունքն ու ծառայության նկատմամբ ցածր շարժառիթների տեր պատանիները հայտնվելով բանակում, դրանում գոյություն ունեցող պահանջների, մարտական պատրաստության գործընթացի համար դառնում են խոտան: Դեռ ավելին, սպայական անձնակազմի համար ստեղծում են կրկնակի դժվարություններ, որը անդրադառնում է ջոկի, վաշտի, գնդի մարտական պատրաստության ընդհանուր գործընթացի որակի վրա:

ՀՀ-յան փոխակերպվող հասարակության առանձնահատկություններից մեկն էլ հանդիսանում է իրականության փոփոխվող պայմանների, հավանական սպառնալիքների (ահաբեկչական գործողություններ, սահմանի զինված ընդհարումներ, հավանական երկրաշարժեր, սողանքներ, տնտեսական ճգնաժամեր և այլն) վերաբերյալ անհրաժեշտ տեղեկությունների բացակայությունը, կամ դրանց աղավաղված լինելը: Տեղեկատվական պակասը ըստ Վ. Պ. Սիմոնովի հանդիսանում է հասարակության մեջ շշուկների, տագնապի ու խուճապի առաջացման ու տարածման պատճառ: Տեղեկատվական դեֆիցիտը, ըստ հեղինակի, առաջացնում է բացասական հույզերի առաջացման զանգվածային երևույթներ, որը տարածվում է շատ արագ և ընդգրկում կենտրոնական քաղաքներից մինչև գյուղերը, բանակն ու երկրի սահմանները (Симонов 1970):

Սոցիալական լարվածության, սթրեսածին գործոնների առկայության պայմաններում լուրջ սպառնալիք է հանդիսանում նաև համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի ազդեցության հետևանքները, դրանց վերաբերյալ տեղեկատվական վակուումը: Սոցիալ-տնտեսական դժվարությունների ազդեցությունը տեղեկատվական դատարկությունը, դրան զուգակցվող խուճապային տրամադրությունները: Մարդկանց բացասական հոգեվիճակների բազմազանությունը, համատարած գործազրկությունն ու աղքատությունը, պատերազմի վերսկսման հավանականությունը, մշակութային սովն ու հոգևոր արժեքների կորստյան վտանգը շատերին դարձնում են անհույս ու անհեռանկար իրականության մեջ ապրող մարդկանց, որոնց համար գերակա խնդիր է դառնում միայն գոյատևման պահանջմունքը: Սովորաբար այսպիսի պայմաններում առաջնային պլան են մղվում նյութական արժեքները, օրվա գոյատևման պահանջը: Այս ամենը մարդկանց դարձնում է նյութապաշտ, եսամոլ: Ժամանակի ընթացքում աստիճանաբար վերանում են միմյանց նկատմամբ նախկինում ունեցած հուզական կապերը, ապրումակցումն ու հարգանքի, բարեկամական զգացումները: Մարդկանց մոտ հետզհետե ներմուծվում են կոնֆորմիստական, հաշտվողական ու իներցիոն վարքագծեր: Մարդիկ միմյանց ու շուրջը տեղի ունեցող երևույթների նկատմամբ դառնում են անտարբեր ու խորթ: Հասարակությունը վերածվում է միմյանց նկատմամբ չեզոք, հաճախ

թշնամական վերաբերմունքով լցված միայնակ մարդկանց հանրույթի: Այսպիսով՝ փոխակերպվող հասարակությունը իր սոցիալ-հոգեբանական բնութագրերով, նրանում գոյություն ունեցող կյանքի դժվար պայմաններով անբարենպաստ սոցիալ-հոգեբանական միջավայր է: Նրանում տեղի ունեցող անբարենպաստ տեղաշարժերն ու բացասական փոփոխությունները նպաստավոր պայմաններ են ստեղծում անձի օրգանիզմի հոգեֆիզիոլոգիական համակարգերի գործառութային ապահարմարմանը: Հոգեբանական ապահարմարման իրենց զանգվածային բնույթով, օրգանիզմում տեղի ունեցող օրգանական և գործառնական տեղաշարժերով անձանոթ ու խորթ սոցիալ-հոգեբանական, տնտեսական, քաղաքական փոփոխությունները ուղղակիորեն անդրադառնում են ազգաբնակչության բոլոր շերտերի ընդհանուր և հոգեկան առողջության վրա, դրանով վտանգում անձի հոգեբանական անվտանգության պահպանման գործընթացը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Մկրտումյան, Մ. Պ. (2008). Արտակարգ իրավիճակների հոգեբանության կանխարգելման և վերականգնողական հիմնախնդիրները.
Երևան:
- Александровский, Ю. А. (2001). Психические расстройства во время и после чрезвычайных ситуаций. М.: ПИТЕР.
- Бодров, В. А. (1995). Психологический стресс: развитие учения и современное состояние проблемы. М.: Инст. псих-гии. РАН.
- Емельянова, Е. В. (2004). Кризис в созависимых отношениях. Принципы и алгоритмы консультирования. СПб.: Речь.
- Ильин, Е. П. (2000). Психология воли. СПб – Москва: Питер.
- Малкина-Пых, И. Г. (2006). Экстремальные ситуации. М.: ЭКСМО.
- Куликов, Л. В. (2004). Психогигиена личности. Вопросы психологической устойчивости и психопрофилактики: Учебное пособие. СПб.: Питер.
- Симонов, П.В. (1970). Теория отражения и психофизиология эмоций. М.
- Тарабрина, Н.В. (2001). Практикум по психологии посттравматического стресса. СПб.: ПИТЕР.
- Раен, А.А., Кудашев, А.Р. & Баранов, А.А. (2006). Психология адаптации личности. СПб.: Прайм- Еврознак.

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ԼԻԼԻԹ

ՀՊՄՀ Մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտի գիտական քարտուղար

ԼՌՈՒԹՅԱՆ ԵՆԹԱՏԵՔՍԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

Լռությունը ողջ տիեզերքում գոյություն ունեցող երևույթներից թերևս ամենազարմանահրաշն ու առեղծվածայինն է: Վաղնջական ժամանակներից սկսած՝ աշխարհի իմաստուն այրերը փորձել են բացահայտել նրա էությունը և ձգտել պարզել, թե որն է սկզբում եղել՝ խոսքը, թե լռությունը: Այս դիրքորոշումն արդեն վկայում է, որ սկզբից նեթ լռությունն ու խոսքը հակադրվել են իրար: Լռությունն այդպես են մեկնաբանում նաև գրեթե բոլոր բացատրական բառարանները՝ լռության ներքո նկատի ունենալով չխոսելը կամ ձայների բացակայությունը: Սակայն նման դիրքորոշումն այնքան էլ հիմնավոր չէ: Հովհաննես Ավետարանչի հանրահայտ միտքը, թե ի սկզբանե Բանն էր, դեռևս չի նշանակում, թե բառը նախորդել է լռությանը, քանզի հունարեն Լոգոս-Բան-ը ոչ միայն խոսք է, այլև միտք, և նույնիսկ գործ: Թեև երգիծաբան Ստանիսլավ Եժի Լեցը սրամտությամբ նկատում է, որ սկզբում եղել է խոսքը, իսկ հետո առաջացել է լռությունը, այնուհանդերձ, ավետարանական Բանը իր մեջ ներառում է նաև լռությունը: (Տե՛ս [://letter.com.ua/aphorizm/mo/9.php](http://letter.com.ua/aphorizm/mo/9.php))

Չխորանալով այն վեճի մեջ, թե ծագումնաբանորեն դրանցից որն է առաջնայինը, նշենք, որ լռելը և չխոսելը չի կարելի դիտարկել իբրև հոմանիշներ: Լռությունը ոչ թե չխոսելն է, այլ խոսելն է՝ առանց բառերի: Առաջին հայացքից կարող է արտառոց թվալ, թե ինչպես կարելի է խոսել առանց բառերի: Բայց խորանալով լռության ենթատեքստերի մեջ՝ մենք կարող ենք համոզվել, որ ոչ միայն կարելի է, այլև առանց բառերի խոսքը, հատկապես, լռությունը հաճախ առավել պերճախոս է: Թեև աշխարհի ոչ մի հոգեբանական, փիլիսոփայական և տրամաբանական բառարաններում ու հանրագիտարաններում «լռություն» վերնագրով հոդված ներառված չէ, սակայն լռությունն ունի իր փիլիսոփայությունը, տրամաբանությունն ու հոգեբանությունը: Լռության հանդեպ այդ բառարանների ու հանրագիտարանների լռությունը դեռևս հիմք չէ ենթադրելու, թե լռության ենթատեքստերը չունեն իրենց փիլիսոփայական-տրամաբանական-հոգեբանական նկարագիրը:

Հոգեբանական գրականության մեջ լռությունը, որպես կանոն, առանձին չի դիտարկվում, քանզի այն համարվում է խոսքին հակադիր երևույթ:

Ս. Ռուբինշտեյնի այն միտքը, թե հոգեբանական ասպեկտ ունի միայն խոսքը, իսկ լեզվի նկատմամբ նման մոտեցում չի կարելի կիրառել, ենթադրում է, որ լռությունը ևս լեզու է, ուստի այն նույնպես չի կարող ունենալ հոգեբանական նկարագիր:

Լռության ենթատեքստերի հոգեբանական նկարագիրը կարելի է դիտարկել տարբեր տեսանկյուններից: Նախ, պետք է զանազանել լռության տարբեր իմաստները՝ բնության մեջ տիրող լռություն-անդորրությունը, լռության մատնել-լռությունը և բուն լռությունը: Եթե առաջինը կեցության վիճակ է և ոչ թե սուբյեկտի կողմից իրականացված գործողություն, ապա մյուս երկուսը ներհատուկ են մարդկանց աշխարհին և ունեն իրենց թեմաներն ու հեղինակները (Эпштейн 2005)

Ինքնին հասկանալի է, որ ենթատեքստեր ու հոգեբանական նկարագիր կարող են ունենալ բունը և լռության մատնելը կամ թերասությունը: Իհարկե, հոգեբանական նկարագիր ունի նաև համրությունը, սակայն այն էապես տարբերվում է լռությունից: Համրությունը խոսելու ունակության բնական կամ ձեռքբերովի կորուստ է, իսկ լռությունը մի գործողություն է, որը վերաբերում է խոսելու ունակությամբ օժտված է, բայց խոսքեր չարտաբերող կամ, ավելի ճիշտ, առանց խոսքերի խոսող մարդուն: Իսկ թե ինչու է մարդ լռություն պահպանում և ինչ է թաքնված այդ լռության ներքո, դրա շարժառիթները կարող են լինել բազմաթիվ և տարբեր:

Ամերիկացի հոգեբան Պոլ Էքմանը լռությունը դիտարկում է ստի հոգեբանական համատեքստում և նշում, որ լռությամբ ստախոսը թաքցնում է ճշմարիտ ինֆորմացիան, բայց, միևնույն ժամանակ, չի հայտնում նաև կեղծը: Անշուշտ, միշտ չէ, որ լռությունը կարելի է համարել ստի դրսևորում, քանի որ մարդիկ լռում են տարբեր պատճառներով և տարբեր հանգամանքներից ելնելով:

Ինքը՝ Էքմանը, նշում է, որ լռությունը կարող է պայմանավորված լինել մի շարք գործոններով՝ - գրուցակիցը դեռևս չունի տրված հարցի պատասխանը.

- Համակարգված է հույզերով (ուրախություն, զարմանք, ճնշվածություն):
- Գտնվում է վախի մեջ,- լցված է աստելությամբ (Սոլ 1999: 5):

Կարող են լինել նաև այլ պատճառներ՝ տրտմություն, շփոթվածություն, զրգովածություն, ձանձրույթ և այլն: Սրանք բոլորն էլ լռության ենթատեքստերի վրա ազդող գործոններ են և միշտ չէ, որ պայմանավորված են ստելու կամ ճշմարտությունը չհայտնելու հետ: Սակայն մեկ այլ բան է լռության պատճառը, իսկ մեկ այլ բան՝ լռության ենթատեքստը, այլ խոսքով՝ լռության ներքո թաքնված խոսքը:

Պետք է ասել, որ լռությունը հույժ կարևոր նշանակություն ունի երկխոսության և ամեն մի հաղորդակցության ընթացքում: Լռությունն անհրաժեշտ է նախ և առաջ գրուցակցի խոսքը լսելու և նրա կողմից հաղորդած ինֆորմացիան ընկալելու ու հասկանալու համար: Դրանից հետո լռությունն անհրաժեշտ է հաղորդած ինֆորմացիային արձագանքելու կամ տրված հարցին պատասխանելու համար: Եթե տրված հարցը համապատասխան արձագանք չի ստանում, կամ էլ հարցը լսելուց հետո գրուցակիցը լռություն է պահպանում, դա դեռ չի նշանակում, թե նա չի խոսում: Պարզապես, նա խոսում է առանց բառերի: Ընդ որում՝ դա ոչ թե սուկ ներքին խոսքն է, որին կարող է հետևել արտաքին խոսքը, այլև մի յուրահատուկ գրույց է՝ առանց բառերի: Լռությունը ոչ միայն մենախոսություն է, այլև երկխոսություն: Սովետական բառերով ոչինչ չասելով՝ մարդն իր լռությամբ գրուցում է ոչ միայն ինքն իր հետ, այլև պատասխանում է գրուցակցին: Այդ պատասխանը գրուցակիցը չի լսում, սակայն նա էլ լռության մեջ փորձում է հասկանալ դիմացինի լռությունը և բացահայտել այդ լռության հոգեբանական ենթատեքստերը: Երկու տարբեր սուբյեկտներ սեփական և միմյանց լռության ներքո փնտրում են տարբեր ենթատեքստեր: Երկու լռությունների միջև ընթանում է սուր հոգեբանական պայքար և մի ինքնատիպ բանավեճ, սակայն բավականին դժվար է դիմացինին համոզել լռությամբ: Ինչպես նշել է Հենրի Ուիլլեր Շոուն (Ձոշ Բիլլինգս)՝ լռությունն առավել դժվար հերքելի փաստարկներից մեկն է ([http:// etter.com.ua/ aphorizm/mol9.php](http://etter.com.ua/aphorizm/mol9.php)):

Բացահայտել լռության հոգեբանական ենթատեքստը՝ նույնն է, թե ըմբռնել լռություն պահպանող սուբյեկտի ներաշխարհը, նրա հույզերի ու մտքերի ամբողջությունը և ներթափանցել նրա հոգու գաղտնաբանները: Լռության ենթատեքստի հոգեբանական նկարագիրը կազմելիս՝ յուրաքանչյուր ոք կշռադատում է՝ ելնելով իր հոգեկերտվածքից և աշխարհընկալումից:

Վիրավորանք ապրած մարդու լռությունը կարող է ստանալ տարբեր բացատրություններ:

Վիրավորանք հասցնողը կարող է մտածել, որ լռություն պահպանողը

- ընդունում է վիրավորանքը,
- վախենում է վիրավորանքին. վիրավորանքով պատասխանել,
- նախապատրաստվում է վրեժխնդիր լինելուն և այլն:

Այդ կամ այլ կերպ կարող են մտածել նաև տվյալ միջադեպի ականատեսները: Ոմանք կարող են համաձայնել վիրավորանք հասցնողի հոգեբանական վերլուծությունների հետ, իսկ ոմանք էլ լռությունը կարող են համարել ներողամտություն, վեհանձնություն կամ էլ առավել նուրբ ու առավել դաժան վիրավորանք: Թեև Շեքսպիրը իր Հուլիոս Կեսար ստեղծագործության մեջ նշում է, որ դավադիրների շարքում իր հոգեզավակին տեսնելով Կեսարը բացականչել է՝ «Եվ դո՛ւ, Բրուտո՛ս», սակայն պատմագիրների վկայությամբ՝ իրականում, այդ դեպքից ցնցված, Կեսարը սուտը մի կողմ է նետել և զարմանքից, զայրույթից, աստելությունից կամ անասելի ծանր

ապրումներից ելնելով՝ ոչինչ չի ասել, այլ խոսքով՝ լռել է: Փաստորեն, «Եվ դո՞ւ, Բրուտո՛ւ» արտահայտությունը Կեսարի լռության ենթատեքստերի հոգեբանական բացահայտումն է Շեքսպիրի կողմից:

Հոգեբանական տարբեր մեկնաբանություն է ստացել նաև Հիսուսի լռություն-համբույրը Մեծ Հավատաքննիչի շուրթերին: Միխայիլ Էպշտեյնի կարծիքով՝ այդ համբույրով Հիսուսը արգելափակում է այն շուրթերը, որոնք կեղծիք են բարբառում և նրանց վերադարձնում է լռության արժանապատվությունը: Այդ համբույրն ունի երկակի նշանակություն. մի կողմից այն խոսքի ընդհատում է, իսկ մյուս կողմից՝ խոսքի պատասխան (Эпштейн 2005):

Էպշտեյնի տեսակետը համոզիչ է մասամբ, քանզի Հիսուսի լռություն-համբույրը, ըստ Դոստոևսկու աշխարհընկալման, նախ և առաջ, աստվածային գրասրտության արտահայտություն է (առավել մանրամասն տե՛ս Լ. Պետրոսյան, «Լռությունը որպես ենթատեքստ»): Առավել հետաքրքիր և ինքնատիպ է լռության արժանապատվության վերադարձի գաղափարը: Բանն այն է, որ աստվածային ճշմարտությունը կարելի է ընկալել լռության մեջ և լռությունն էլ հենց Աստծո բարբառն է: Հաճախ մարդիկ դժգոհություն են հայտնում, թե իրենց ջերմեռանդ աղոթքները և աղերսները ոչ մի արձագանք չեն ստանում Աստծո կողմից: Մարդկանց համար այնքան էլ հասկանալի չէ Աստծո լռությունը: Իհարկե, դժվար է բացահայտել Աստծո լռության ենթատեքստերի հոգեբանությունը: Սակայն կարելի է խորհել՝ իսկ միգուցե Աստված ինքը չի հավատում հավատացյալների աղոթքների անկեղծությանը:

Լռության վերաբերյալ գոյություն ունի մի արմատացած կարծիք, որը շրջանառության մեջ է դրել Հռոմի Բոնիֆացիոս 8-րդ Պապը: Խոսքը «Լռությունը համաձայնության նշան է» ասույթի մասին է, որը ոչ բոլորպարագաներում է ճշմարիտ: Ինչպես գեղարվեստական մեծ վարպետությամբ արտահայտել են Շեքսպիրը (Ռիչարդ III) և Պուշկինը (Բորիս Գոդունով), երբեմն լռությունը լիակատար անհամաձայնության նշան է: Օգյուստ Ռոդենի «Մտածողը» քանդակում նկատելի է մի խորհրդավոր լռություն, որի հոգեբանական ենթատեքստը բազում վերլուծությունների տեղիք է տվել: Առեղծվածային լռությամբ է համակված նաև Լեոնարդո դա Վինչիի Ջոկոնդա կտավում պատկերված Մոնա Լիզայի լուռ ժպիտը:

Լռության ենթատեքստերի հոգեբանական նկարագիրը պետք է դիտարկել որոշակի համատեքստում: Այլ խոսքով՝ պետք է իմանալ երբ լռել, որտեղ լռել և ինչու լռել: Լռության պահպանումը միշտ չէ, որ արդարացված է: Լռակյաց մեծամասնության վարքագիծը բավականին հիմնավոր կերպով դատապարտել է ֆրանս. մշակութաբան Ժան Բոդրիարը (Бодрийар 2000): Հաճախ այնտեղ, որտեղ անհրաժեշտ է խոսել մարդիկ լռություն են պահպանում, իսկ որտեղ նախընտրելի է լռությունը, անհարկի շատախոսում են: Վիտգենշտայնի՝ «Ինչի մասին անհնարին է խոսել, այդ մասին պետք է լռել» (Витгенштейн 1958: 91) ասույթը հաճախ մեկնաբանում են այնպես, թե իբր լռությունն ու խոսքը փոխբացառում են միմյանց: Սակայն Վիտգենշտայնի ասույթի իմաստն այն է, որ պետք է լռել միայն այն հարցերի մասին, որն անհնարին է արտահայտել խոսքով: Ընդ որում՝ խոսք ասելով նկատի պետք է ունենալ բառերով արտահայված խոսքը:

Ինչպես նշել է Մարտին Հայդեգերը՝ մենք մշտապես խոսում ենք, նույնիսկ այն դեպքում, երբ որևէ բառչենք արտաբերում, այլ միայն լսում և կարդում ենք և նույնիսկ այն դեպքում, երբ չենք լսում և չենք կարդում, այլ աշխատում ենք կամ հանգստանում: Ինչ-որ մի եղանակով մենք մշտապես խոսում ենք (Хайдегер 1991: 3): Սա նշանակում է, որ լռությունը նաև մտածողություն է, մի ներքին գրույց՝ առանց որի անհնար է պատկերացնել մարդու կյանքը և որի շնորհիվ մարդ արժանի է դառնում իր իրական կոչմանը:

Երկար դարեր մարդիկ պայքարել են խոսքի իրավունքի համար: Լռությունը նույնպես պետք է ունենա իր իրավունքը: Բայց այդ իրավունքը չպետք է վերածվի պարտականության և պարտադրանքի: Երբ մարդիկ լռում են, դա դեռ չի նշանակում, թե նրանք ոչինչ չունեն միմյանց

ասելու, որովհետև մարդիկ նաև լռում են այն պատճառով, որ այնքան շատ բան ունեն ասելու, որ բառերով դժվար է արտահայտել:

Լռության մասին կարելի է անընդհատ խոսել, սակայն լռության ենթատեքստերի հոգեբանական նկարագիրը թերևս առավել ցայտուն և պերճախոս կարող է արտահայտել հենց ինքը՝ լռությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Бодрийар, Ж. (2000). В тени молчаливого большинства, или конец социального. Екатеринбург.

Витгенштейн, Л. (1958). Логико-философский трактат. М.

Хайдегер, М. (1991). Язык. СПб.

Эпштейн, М. (2005) “Слово и молчание в русской литературе”. «Звезда», N10.

Экман, П. (1999). Психология лжи. Обмани меня, если сможешь. СПб.

<http://letter.com.ua/aphorizm/pol9.php>

ՊՈՂՈՍՅԱՆ ՎԱԶԳԵՆ

Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ զարգացման և կիրառական հոգեբանության ամբիոնի դոցենտ,
հոգեբանական գիտ.թեկնածու

ՊՈՂՈՍՅԱՆ ԱՆՆԱ

Խ.Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ զարգացման և կիրառական հոգեբանության ամբիոնի ասիստենտ,
հոգեբանական գիտ.թեկնածու

ԿՐԹԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՓՈԽԱԿԵՐՊՎՈՂ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Ներկայացված են այն հիմնական հոգեբանական և մանկավարժական պահանջները, որոնց հիման վրա պետք է փոփոխություն կրեն դպրոցական դասագրքերը փոխակերպվող հասարակության անցումային փուլում: Մյուս կրթական միջոցներին ներկայացվող պահանջներին անդրադարձ կկատարվի հետագա հրապարակումներում:

Առանցքային բառեր և բառակապակցություններ՝ փոխակերպություն, անցումային հասարակություն, տրանսֆորմացիոն հասարակություն, հանրակրթության բարեփոխումներ, դասագրքի գործառույթները, դասագրքի գնահատման չափանիշները:

Փոխակերպություն (տրանսֆորմացիա) հասկացությունն ունի լատինական ծագում և նշանակում է փոխել, փոխակերպել, վերափոխել, ձևափոխել և այլն: Փոխակերպությունը բնութագրում է համակարգի այնպիսի փոփոխություններ, որոնք ,ի տարբերություն հեղափոխությունների, ունեն աստիճանական բնույթ:

Ցանկացած “անցումային հասարակություն” նաև “տրանսֆորմացիոն հասարակություն” է: Բայց ամեն մի “տրանսֆորմացիա” դեռևս չի նշանակում, թե համակարգը “անցումային” է: Անցումային հասարակությունը սոցիալական համակարգերի անվերջ տրանսֆորմացիայի կոնկրետ ու սահմանափակ փուլ է, որի ավարտից հետո ձևավորված նոր համակարգը ձեռք է բերում գոյության ու վերարտադրության , զարգացման ու գործառնության նոր հիմունքներ և այդ հիմունքների շրջանակներում շարունակում իր՝ արդեն ներհամակարգային տրանսֆորմացիան (Հարությունյան 2000):

Անցումային շրջանում առավելապես դժվարանում է կրթական համակարգի գործունեությունը, քանի որ փոփոխությունների հորձանուտում այն դժվարությունների է բախվում իր առաքելությունն իրականացնելիս:

“Հանրակրթության պետական կրթակարգում” (ՀՊԿ 2004) նշվում է, որ արդի հասարակության զարգացման միտումներն ու գործոնները հրատապ են դարձրել Հայաստանի Հանրապետությունում կրթությունը ժամանակակից կյանքի պահանջներին համապատասխան կազմակերպելու, կրթության համակարգը բարեփոխելու և այդ նպատակով հանրակրթության հայեցակարգային պատկերացումները, քաղաքականությունը, բովանդակությունը նորովի սահմանելու և կրթության կազմակերպման սկզբունքները ճշգրտելու անհրաժեշտությունն ու իրագործումը:

Հանրակրթության բարեփոխումների համալիրում իր կարևորությամբ և առաջնահերթությամբ առանձնանում է նոր դասագրքերի ստեղծման խնդիրը: Դիպուկ է ասված՝ լավ դասագիրքը դպրոց արժե: Լավ դասագիրքը երեխային և՛ կրթվելու, և՛ դաստիարակվելու, այսինքն՝ սոցիալականացվելու հնարավորություն է տալիս: Այս գործընթացը հանգեցնում է գիտելիքների, սոցիալական վարքի ձևերի, լեզվի, հմտությունների, բարոյական և իրավական սկզբունքների, արժեքների և նորմերի յուրացմանը (Պոդոսյան 1996, Джуринский 1967):

Հայտնի է, որ դպրոցական դասագիրքը ուսուցման կարևորագույն միջոցներից մեկն է, որը համագործակցում է ինչպես “կենդանի ուսուցման”, այնպես էլ ուսուցման մի շարք այլ

միջոցների հետ: Դրանով իսկ այն կոչված է կատարելու մի շարք տարբեր գործառույթներ: Ուստի նպատակահարման է դասագիրքը գնահատել այդ գործառույթների կատարման տեսանկյունից: Նման գնահատումը պետք է պատասխանի հետևյալ հարցերին՝ կատարում է, արդյոք, տվյալ դասագիրքը նախանշված մանկավարժական գործառույթները, ի՞նչ չափով է դրանք կատարում, դասագրքի ո՞ր հատկություններն են նպաստում իր առջև դրված խնդիրների կատարմանը:

Այդ հարցերի պատասխանները թույլ են տալիս կարծիք կազմել դասագրքի արդյունավետության մասին, ինչը և նրա դիդակտիկ ստուգման գլխավոր նպատակն է: Արդյունավետության չափանիշը դասագրքի կողմից իր հիմնական գործառույթների կատարման մակարդակն է: Որո՞նք են այդ գործառույթները և դասագրքի ո՞ր հատկություններն են նպաստում դրանց իրականացմանը:

Մանկավարժական և հոգեբանական գրականության մեջ (Պոդոսյան 2005, Бейлинсон 1985, 1983, Ясвин 2004) առավել հաճախ առանձնացվում են դասագրքի հետևյալ գործառույթները՝ տեղեկատվական, փոխակերպական, հետազոտական, ինքնակրթական, ինչպես նաև ստուգիչ-գնահատող կամ ինքնաստուգիչ: Ըստ այդմ հատուկ ուշադրություն է դարձվում հետազոտական և լայն իմաստով հասկացվող ինքնակրթական գործառույթների վրա, որոնց գերադասելի զարգացումը նպաստում է ժամանակակից դիդակտիկայի ընդհանուր նորագույն միտումներին: Նշված գործառույթներից բացի առավել հաճախ առաջարկվում է հաշվի առնել նաև դասագրքի մոտիվացիոն և վարժեցնող գործառույթները:

Տեղեկատվական գործառույթի առավել ամփոփ իրականացումն այն է, որ դասագիրքն ընդգրկում է տեղեկատվություն ներկայացվող գիտելիքների բնագավառից: Ի տարբերություն ուսուցման մյուս միջոցների՝ դասագիրքն այդ տեղեկատվությունը տրամադրում է տրամաբանական, առարկայական և հոգեբանական տեսանկյուններից՝ համապատասխանաբար կանոնակարգված տեսքով:

Դասագրքի խնդիրն է ոչ միայն աշակերտին նախապատրաստել իրականության ճանաչմանը, այլև դրա վերափոխմանը, որը կատարվում է **փոխակերպական գործառույթի** շնորհիվ: Դասագրքի այդ գործառույթը սերտորեն կապված է նրա **վարժեցնող գործառույթի** հետ, որը նպատակաուղղված է աշակերտի մոտ անհրաժեշտ գործնական կարողությունների և հմտությունների ձևավորմանը և միաժամանակ կապ է ստեղծում **հետազոտական գործառույթի** հետ: Դասագրքում այն դրսևորվում է կամ իմացության ուղիների և մեթոդների նկարագրության, կամ աշակերտների ինքնուրույն գործունեությունը կազմակերպող հարցերի և առաջադրանքների ձևով: Հետազոտական գործառույթի մշակումը նախատեսում է աշակերտների կողմից իրենց համար մատչելի գործողությունների, հետազոտական բնույթի գործառույթների կատարում և դրանց շնորհիվ յուրաքանչյուր առարկայից նվազագույն մեթոդոլոգիական տեղեկությունների ձեռքբերում:

Դասագրքի **ինքնակրթական գործառույթի** իրականացումը նպատակաուղղված է աշակերտի կողմից տեղեկատվության տարբեր աղբյուրների ինքնուրույն օգտագործման պայմանների ստեղծմանը: Դասագրքի նյութերը պետք է խթանեն տեղեկատվության նոր միջոցների որոնումը, ձևավորեն դրական վերաբերմունք ուսման հանդեպ: Դրան կարելի է հասնել ուսումնական նյութի այնպիսի շարադրմամբ, որը կխթանի հետաքրքրությունը դասերի հանդեպ և կձևավորի մտավոր աշխատանքի կարողություններ:

Դասագրքի **մոտիվացիոն գործառույթի** իրականացումը խթանում և զարգացնում է աշակերտի հուզական-մոտիվացիոն հատկությունները: Խոսքն առաջին հերթին տվյալ առարկայի ուսումնասիրման և ուսումնական գործընթացի հանդեպ դրական վերաբերմունքի ձևավորման մասին է:

Մյուս գործառույթների հետ սերտորեն կապված է դասագրքի **ստուգիչ գործառույթը**: Դրա իրականացման համար դասագիրքը պետք է կառուցվի այնպես, որպեսզի աշակերտը կարողանա ինքնուրույն վերահսկել ոչ միայն բուն դասագրքից, այլև տեղեկատվության այլ

աղբյուրներից ձեռք բերած գիտելիքների յուրացումը: Գիտելիքների ստուգումը պետք է հասկանալ լայն իմաստով. դա և՛ ինքնաստուգում է, և՛ ինքնավերահսկողություն, որոնք ամբողջական հետադարձ կապ են ապահովում աշակերտի և դասագրքի միջև:

Անհրաժեշտ է, արդյոք, որ մի դասագիրքը կատարի նշված բոլոր գործառնությունները և, հետևաբար, անհրաժեշտ է, արդյոք, այն գնահատել այդ տեսանկյունից: Այդ հարցին միանշանակ պատասխանել հնարավոր չէ, քանզի անհրաժեշտ է նկատի ունենալ դասագրքերի գոյության տարատեսակ ձևերը: Վ. Օկոնի դասակարգմամբ (1983) այդ տարատեսակներն են՝ համապիտանի դասագիրք, համակարգված դասագիրք, գործնական վարժությունների դասագիրք և ծրագրավորված դասագիրք: Դրանցից յուրաքանչյուրն ունի տարբեր հատկություններ: Նշված բոլոր գործառնությունները կարող է իրականացնել միայն համապիտանի դասագիրքը, սակայն ամեն մի դասագիրք չէ, որ պիտի այդպիսին լինի: Հնարավոր է, որ դասագիրքը իրականացնի միայն որոշ գործառնություններ, օրինակ՝ գլխավորապես տեղեկատվական և հետազոտական, կամ գործառնությունների մի այլ խումբ: Դա պայմանավորված է դպրոցի կոնկրետ պահանջներով և դրանց հետ փոխկապակցված հեղինակային հայեցակարգերով:

Դասագրքի հիմնական գործառնությունների իրականացումը կախված է (բացի դպրոցական պրակտիկայում նրա մեթոդապես զրազետ օգտագործումից) մեծ թվով տարբեր գործոններից՝ տեսական, մեթոդական, լեզվաբանական, տնտեսագիտական և պոլիգրաֆիական:

Դասագրքի արդյունավետության հետազոտությունը պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ տեսական (վերլուծական) և էմպիրիկական (փորձնական): Դրանք անխզելի կապի մեջ են գտնվում միմյանց հետ և եթե տեսական ստուգումը թույլ է տալիս դասագիրքը գնահատել նրա միայն որոշ հատկությունների տեսանկյունից, ապա դասագրքի իրական պիտանիության մասին կարող են վկայել միայն դպրոցում կատարված էմպիրիկական ստուգումների արդյունքները:

Ինչպես նշեցինք, դասագրքի գնահատման դիդակտիկական չափանիշներ պետք է համարել նրա հիմնական գործառնությունները: Ու՞նի, արդյոք, դասագիրքն այն հատկությունները, որոնք ապահովում են նշված գործառնությունների կատարումը: Այդ հարցին կարելի է պատասխանել միայն նրա մանրակրկիտ վերլուծությունից հետո: Դրա համար անհրաժեշտ է որոշել, թե դասագրքի որ հատկություններն են կապված որոշակի գործառնությունների կատարման հետ:

Որպես օրինակ դիտարկենք հատկությունների այն ցանկը, որոնք պետք է ունենա դասագիրքը **տեղեկատվական գործառնություններ** կատարելու համար:

1. Դասագրքի բովանդակությունը.

- համապատասխանությունը գիտության բովանդակության ժամանակակից վիճակին,
- դասակարգումը առարկայական, տրամաբանական և հոգեբանական պլանում (առարկայի կառուցվածքը հաշվի առնելով),
- համաձայնեցվածությունը ուսումնական ծրագրի հիմնական դրույթների հետ,
- անվանումների միասնականացումը, սահմանումների հստակությունը,
- հարակից առարկաների դասագրքերի հետ եզրույթների և անվանումների համաձայնեցվածությունը,
- տեղեկատվության մատուցման տարատեսակությունը (բառ, նկար, լուսանկար, գծապատկեր և այլն):

2. Դասագրքի կառուցվածքը.

- կառուցվածքի հստակությունը, բաղադրամասերի կրկնվողությունը (օրինակ՝ տեղեկատվական տեքստի, վարժությունների բլոկի, ստուգողական հարցերի բլոկի, եզրակացությունների և այլն),

- դասագրքի բովանդակության կառուցվածքում մտավոր գործունեության մեթոդիկայի հիմնական սկզբունքների իրագործումը՝ գլխացանկը դասագրքի սկզբում, առարկայական, անվանական և այլ ցանկերի օգտագործումը և այլն:

3. Բովանդակության մեթոդական մշակումը.

- համապատասխանությունը լեզվի բնագավառում ժամանակակից դիդակտիկայի պահանջներին (մատչելիությունը, ճիշտ կառուցվածքը, ճկունությունը),
- համապատասխանությունը տվյալ առարկայի մեթոդական պահանջներին,
- հեղինակի դրույթները լուսաբանող օրինակների բազմազանությունը,
- հղումը անցած նյութին և աշակերտների փորձին,
- հիմնական առաջադրանքների բազմազանությունը,
- ուսումնական նյութը ըստ բարդության տարբեր մակարդակների բաժանումը,
- հիմնախնդիրների լուծման գործընթացում աշակերտների մտածական գործընթացների կառավարումը:

4. Ձևավորումը և պոլիգրաֆիական կատարումը.

- դասագրքի օգտագործման հարմարավետությունը,
- կազմի գործնականությունը, նրբագեղությունը և տեղեկատվողականությունը (կազմը պետք է լինի ամուր, դյուրաթեք, հիգիենիկ, հետաքրքիր և տեղեկացնի դասագրքի բովանդակության մասին),
- թղթի որակը (թուղթը պետք է լինի լավ որակի, համապատասխան գույնի և երանգի),
- պատկերազարդումների բազմազանությունը՝ նկարներ, լուսանկարներ, գծագրեր, գծապատկերներ,
- տեղեկատվության աղբյուրի կարևոր դեր կատարող գունավոր պատկերազարդումների առկայությունը, դրանց համապատասխանությունը տեքստային բովանդակությանը և հարմարեցումը աշակերտների ընկալման տարիքային հնարավորություններին,
- պատկերազարդումների մակագրությունների համառոտությունը և հստակությունը, դրանց ձևի և ոճի համապատասխանությունը պատկերազարդումների բնույթին և գործառույթներին,
- համապատասխան ընդգծումների (օրինակ՝ հիմնական հասկացությունների, տեղեկատվական դրույթների և այլ էլեմենտների) օգտագործումը,
- լուսանցքների առկայությունը, որտեղ կարող են տեղադրվել հիմնական հասկացությունները, որոշակի նկարները,
- ընթերցումը խթանող ծավալը,
- դասագրքի հեղինակի, ինչպես նաև նկարչի, գրախոսի և խմբագրի ազգանունների հստակ ընդգծումը:

Նման կերպ կարելի է կազմել դասագրքի վերլուծության չափանիշների ցանկ նաև այլ գործառույթների իրականացման տեսանկյունից: Սակայն, ինչպես արդեն նշել ենք, դասագրքի պիտանիության մասին ամբողջական պատկերացում կարելի է կազմել միայն նրա տեսական վերլուծությունը համադրելով դպրոցում դասագրքի գործնական փորձարկման հետ:

Մենք ներկայացրեցինք այն հիմնական հոգեբանական և մանկավարժական պահանջները, որոնց հիման վրա պետք է փոփոխություն կրեն դպրոցական դասագրքերը փոխակերպվող հասարակության անցումային փուլում: Մյուս կրթական միջոցներին ներկայացվող պահանջներին կանդրադառնանք հետագա հրապարակումներում:

- Հանրակրթության պետական կրթակարգ: Միջնակարգ կրթության պետական չափորոշիչ (2004): Երևան “Անտարես”:
- Հարությունյան, Է.Ա. (2000): Անցումային հասարակությունը որպես տրանսֆորմացիոն գործունեության համակարգ: Երևան, ԵՊՀ-ի հրատարակչություն:
- Պողոսյան, Վ. Վ. (1996): Նոր սերնդի դասագրքերին ներկայացվող հոգեբանամանկավարժական մի քանի պահանջ: Դասագիրքը բարեփոխվող դպրոցում (գիտագործնական համաժողովի նյութեր), Երևան:
- Պողոսյան, Վ. Վ. (2005): Պատմության դասագրքաստեղծման և դասավանդման գործընթացի հոգեբանական դիտանկյունները: “Պատմություն և կրթություն”, թ.1-2:
- Бейлинсон, В.Г., Зуев Д.Д. (1985). О функциональном подходе к оценке школьных учебников. Проблемы школьного учебника, вып. 5, Москва “Просвещение”.
- Джуринский, А.Н. (1967). Развитие образования в современном мире. Москва, “Владос”, 1999.
- Оконь, В. (1983). Очерк общей дидактики. Варшава, . Проблемы школьного учебника. Круглый стол. “Вопросы психологии”, N6,.
- Ясвин, В.А. (2004). Образовательная среда. Москва “Смысл”.

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ ԿԱՄՈ

Հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, Խ.Աբովյանի անվան հայկական
պետական մանկավարժական համալսարանի գիտա-հետազոտական
կենտրոնի տնօրեն, դոցենտ

ԱՈՒՏՈՂԵՍՏՐՈՒԿՏԻՎ ՀԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ՏԱՐԲԵՐ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ
ՓՈԽԱԿԵՐՊՎՈՂ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԻՉ

Հոդվածում քննարկվում է հեղինակի կողմից ուսումնասիրված աուտոդեստրուկտիվ դեպքերի հոգեբանական առանձնահատկությունները: Հետազոտությունները կատարվել են 2000-2005 թթ.-ին ՀՀ ԶՈՒ տեղի ունեցած ինքնասպանության, ինքնասպանության փորձերի և ինքնախեղման դեպքերի վերաբերյալ ՀՀ զինվորական դատախազությունում և կայազորների զիվորական դատախազություններում առկա փաստերի հիման վրա: Պարզվում է, որ երբ բացակայում են հոգեբանական ադապտացիայի համար անհրաժեշտ պայմանները, ապա սահմանային հոգեվիճակները կարող են նպաստել ոչ միայն հակառակակողմ գործողությունների, այլ նաև բազմաբնույթ հոգեֆիզիոլոգիական խախտումների ու հոգեմարմնական վնասվածքների առաջացման, ինչպես նաև սուիցիդների դրսևուման, իբրև փակուղային իրավիճակից դուրս գալու վարքային յուրահատուկ ձև:

Հետազոտության արդյունքում առաջարկվում է կանխարգելիչ միջոցառումների մեխանիզմներ:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ՝ աուտոագրեսիա, սուիցիդ, սիմուլյատիվ ինքնավնասում:

Մարդկության զարգացման ներկա փուլում, երբ տեղի են ունենում սոցիալ-քաղաքական ու սոցիալ-մշակութային բնույթի աննախադեպ իրադարձություններ ու խոշորամասշտաբ փոփոխություններ, համաշխարհայնացման գործընթացներ, ճգնաժամեր, երբ քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային վերակառուցումների հետևանքով կազմալուծվում են նախկինում կայուն հասարակական կառուցվածքներն ու դրանց տարրերը, սոցիալական խմբերն ու անհատները հայտնվում են սահմանային իրավիճակներում, ինչն անմիջականորեն ազդում է հասարակության սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի, մարդկանց տրամադրության, ինքնազգացողության, հոգեվիճակների, գնահատականների, դիրքորոշումների ու վարքի վրա: Նման պայմաններում մարդիկ հաճախ են ապրում հոգեկան խռովք, տարաբնույթ կոնֆլիկտներ, ֆրոստրացիաներ ու սթրեսներ, ներկայի ու ապագայի հանդեպ տագնապներ:

Սուիցիդն /ինքնսպանության երևույթն/ իր բնույթով, աճի տենդենցով և տարածվածությամբ անտիկ ժամանակներից ի վեր դարձել է ուշադրության և ուսումնասիրության առարկա: Այդ խորհրդավոր երևույթը փորձել են մեկնաբանել տարբեր բնագավառների գիտնականներ և մասնագետներ: Այստեղից էլ բխում է սուիցիդի վերաբերյալ ուսմունքի՝ սուիցիդոլոգիայի բարդ, գլոբալ և բազմաշերտային բնույթը:

Աշխարհում տարեկան ինքնասպանություն են կատարում 1.000.000 մարդ, իսկ ինքնասպանության փորձերի թիվը տասնյակ անգամ ավելի մեծ է (Վարդանյան 2008: 13): Համաշխարհային առողջապահական կազմակերպության կանխատեսումներով 2020թ.-ին մոտ 1.53 միլիոն մարդ ինքնասպան կլինեն, իսկ 10-20 անգամ ավել մարդիկ կիրականացնեն ինքնասպանության փորձ: Ստացվում է, որ միջին հաշվով, յուրաքանչյուր 20 րոպեն մեկ ինքնասպան կլինի 1 մարդ և յուրաքանչյուր 1-2 վրկ. հետո կկատարվի մեկ սուիցիդալ փորձ (Վարդանյան 2008: 21): Պարզվում է, որ սկսած 19-րդ դարից բոլոր երկրներում դիտվում է ինքնասպանությունների մշտական և հավասարաչափ աճ:

Հիմնախնդիրն այժմ ձեռք է բերել համաշխարհային հնչեղություն, քանի որ այն վաղ տարիքի անձանց լայն շերտերն ընդգրկելու հակվածություն է դրսևորում, այսինքն՝ երևույթը ձեռք է բերել երիտասարդանալու միտում: Այս առումով հիմնախնդրի ուսումնասիրության

արդիականությունը և հրատապությունը կասկած չեն հարուցում: Այն բխում է առաջին հերթին հասարակության կենսական պահանջներից, նրա զարգացման տենդենցներից և առողջ գործելակերպի ապահովումից:

Ինքնասպանության մակարդակը հաշվարկվում է յուրաքանչյուր 100.000 բնակչին ընկնող ցուցանիշով: Եթե այդ ցուցանիշը երկրում կազմում է 10 ավարտված սուիցիդներ, ապա ենթադրվում է, որ հասարակության մեջ առկա է հոգեբանական, սոցիալական բարեհարմարություն, եթե 10-20, ապա հասարակության մեջ առկա է որոշակի լարվածություն և եթե այդ ցուցանիշը գերազանցում է 20-ը, ապա ինքնասպանության մակարդակը համարվում է բարձր՝ ճգնաժամային:

Մեր կողմից նախկին մի շարք աշխատություններում (Վարդանյան 2007) և հողվածներում (Վարդանյան 2009) քննարկվել է ինքնասպանությունների և ինքնասպանության փորձերի քանակական դրսևորումները ինչպես համաշխարհային մակարդակով, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետության բնակչության առումով: Սույն հողվածում փորձ է արվելու գիտական վերլուծության ենթարկել ՀՀ զինված ուժերում առկա ինքնասպանության և ինքնասպանության փորձերի դրսևորումները: Հետազոտությունները կատարվել են 2000-2005 թթ.-ում ՀՀ ԶՈՒ-ում տեղի ունեցած ինքնասպանության և ինքնասպանության փորձերի վերաբերյալ ՀՀ զինվորական դատախազությունում և կայագրորների զինվորական դատախազություններում առկա 55 դեպքերի հիման վրա:

Ինքնասպանության և ինքնասպանության փորձ կատարած 55 անձինք եղել են զինծառայողներ, որոնցից 3-ը՝ սպաներ, 52-ը՝ ժամկետային զինծառայողներ, ընդ որում ժամկետային զինծառայողները եղել են 18-23 տարեկան, իսկ պայմանագրային հիմունքներով ծառայողները՝ 30, 37 և 42 տարեկան: Նշված անձանցից ոչ ոք նախկինում հոգեկան հիվանդությամբ չի տառապել, հաշվառման մեջ չի գտնվել և նման հիվանդություններից չի բուժվել: Արձանագրված ինքնասպանություններից 23-ը և դրանց փորձերից 4-ը կատարվել են հրազենով, 25-ը կախվելու միջոցով, 17 փորձերից մեկական ինքնասպանություն կատարվել է ինքնաթուռավորման, բարձրությունից վայր ընկնելու միջոցով և սուր կտրող գործիքով բազկի շրջանում երակները կտրելու եղանակով: Փաստորեն ինքնասպանության ձևը պայմանավորված է ինքնասպանության միջոցի հասանելիությամբ:

Ինքնասպանության և ինքնասպանության փորձ կատարած 55 զինծառայողներից 12-ը ինքնասպանության, իսկ 4-ը՝ ինքնասպանության փորձ են կատարել համաժառանգության կողմից դրսևորած ոչ կանոնադրային փոխհարաբերությունների հետևանքով, 5-ը՝ հոգեկան ընկճված և դեզադապտացիոն վիճակներում հայտնվելու պատճառով, 9-ը՝ ընտանեկան կամ այլ անձնական դրդապատճառներից ելնելով, 6-ը ինքնասպանություն կատարելու պահին գտնվել են աֆեկտի մեջ և հաշիվ չեն տվել իրենց գործողությունների համար, 3-ը ինքնասպանություն են կատարել ծառայել չցանկանալու պատճառով, 2-ը՝ ծանր սոցիալական վիճակի պատճառով, մեկը թմրամոլության հետևանքով և մեկը՝ գիշերամիզությամբ տառապելու պատճառով: Չորս դեպքերով ինքնասպանություն կատարելու դրդապատճառները չեն պարզվել:

Սրանք պաշտոնական հաղորդագրություններ են, սուիցիդալ ցուցանիշներ, որոնք պարունակում են ավարտված կյանքի մեծ ողբերգություններ, որոնք երևույթի կանխարգելման նպատակով պահանջում են մասնագիտական խոր վերլուծություն:

Սովորաբար ինքնասպանությունը սահմանվում է որպես հոգեբանական դեզադապտացիայի արդյունք, երբ անձը հոգեկանի ախտաբանական կամ սահմանային վիճակում ինքնակամ (ներքին կամ արտաքին ազդակներից դրդված) դիմում է լետալ ավարտով աուտոդեստրուկտիվ գործողությունների: Ինչպես նկատում ենք ցանկացած սուիցիդալ գործողություն ենթադրում է դեզադապտացիա և բոլոր սուիցիդենտների մոտ նախասուիցիդալ շրջանում դրսևորվել է առաջնային և երկրորդային դեզադապտացիա իր ֆունկցիոնալ և օրգանական, սոմատիկ հետևանքներով:

Զինակոչիկը, ընդգրկվելով զինվորական ծառայության, կախված նրա դաստիարակությունից և յուրացրած սոցիալական արժեքներից, չի կարողացել հարմարվել կանոնակարգային փոխհարաբերություններին, որտեղ իրենց ամբողջ սպեկտրով սկսում են գործել դեգադապտացիոն գործընթացները: Համապատասխան առիթի դեպքում սուիցիդալ որոշումը, որը ձևավորվել էր նախասուիցիդալ շրջանում, ի կատար է ածվում:

Զմռանանք, քանի որ վերը նշված գործընթացի հիմքում ընկած են սուիցիդալ պատճառները, որոնք ամենատարբեր բնույթի կարող են լինել: Օրինակ՝ N գորամասում ծառայող Վ. Գ.-ն զորակոչվելուց անմիջապես առաջ դժբախտ պատահարից կորցրել էր եղբայրներին: Զորակոչվելով բանակ՝ շրջապատի կողմից նրա նկատմամբ դրսևորվել է ոչ կանոնադրային փոխհարաբերություններ: Վ. Գ.-ն դարձել էր չշփվող, անտրամադիր, մեկուսացված, ապագայի նկատմամբ անտարբեր, իսկ երբ դասակի հրամանատարը իրեն հանիրավի մեղադրել է գողություն կատարելու մեջ, նույն պահին հրամանատարական դիտակետում Վ. Գ.-ն ինքնաձիգով գլխի շրջանում կրակելու միջոցով ինքնասպանություն է կատարել: Տվյալ դեպքում ինքնասպանությանը նպաստել են իրադրային և անձնային գործոնների գուգակցումը (կամուլյատիվ աֆեկտ): Երբեմն ինքնասպանության պատճառը կարող է թաքնված լինել դեռևս անձի քաղաքացիական կյանքում: Անձը, հայտնվելով իրեն համար ոչ սովորական պայմաններում և չարժանանալով սպաների, զինծառայողների ուշադրությանը և օգնությանը, ապրելով հուզական ծանր վիճակներ՝ տանից ստացված դեստրուկտիվ լուրը առիթ կարող է հանդիսանալ սուիցիդալ փորձի համար: Օր.՝ նախաքննությամբ հիմնավորվել է, որ N գորամասի ժամկետային զինծառայող Կ. Մ.-ն գորամասի պահակակետի տարածքում իրեն ամրագրված ինքնաձիգով գլխի շրջանում կրակելու միջոցով ինքնասպանություն է կատարել: Պարզվել է, որ Կ. Մ.-ն ինքնասպանությունը կատարել է մոր անբարոյական վարքագծի մասին ստացած տեղեկատվության առիթով:

Բանակում կատարվող ինքնասպանությունների գերակշիռ մասը կատարվում է զինվորական ծառայության նկատմամբ կանխակալ բացասական դիրքորոշման հիման վրա: Եթե առաջ բանակում ծառայելը տղամարդու պարտադիր վարքագծային դրսևորում էր, հասարակությունը բարձր էր գնահատում նման վարքագիծը, մինչև անգամ առկա էր որոշակի ավանդույթներ (չծառայածին աղջիկ չէին տալիս), ապա ներկայումս այդպիսի դիրքորոշումը արժեզրկվել է և զորակոչիկը մեկնում է բանակ ծառայության նկատմամբ, սեփական անձի նկատմամբ բացասական դիրքորոշմամբ, որը հարմար առիթի դեպքում կարող է նպաստել սուիցիդալ վարքագծի դրսևորմանը:

Հետազոտվող Ա.Գ.-ն մեծ ցանկություն ուներ սովորելու բժշկական համալսարանում: Փոքր տարիքից սկսած ծնողները նրան ներարկել էին, որ բանակ չգնալու համար անպայման պետք է ընդունվել ԲՈՒՀ: Եվ որ բանակ են գնում միայն «թույլերը»: Մակայն չընդունվելով ԲՈՒՀ՝ Ա.Գ.-ն զորակոչվում է: Նա մշտապես տխուր էր, ագրեսիվ տրամադրված բոլորի նկատմամբ, ուներ հավակնությունների բարձր մակարդակ: Միշտ շեշտում էր, որ բանակը իր տեղը չի և իր ապագան խորտակվել է:

Ինչպես նկատում ենք Ա.Գ.-ի մոտ առկա էր ֆրուստրացված հոգեվիճակ: Նման դեպքում, համապատասխան առիթի պայմաններում հետերոագրեսիան կարող է վերաճել աուտոագրեսիայի: Միշտ պետք է հիշել, որ ինքնասպանությունը վերջին քայլն է, որին հանգեցնում են բազմաթիվ պատճառներ և յուրաքանչյուր պատճառ իր հերթին հանդիսանում է հետևանք անթիվ այլ պատճառների: Համաշխարհային առողջապահական կազմակերպությունը հաշվարկում է այդպիսի 800 պատճառներ, որոնցից՝ 41 % անհայտ է, 19 % վախն է պատժվելուց, 18% հոգեկան հիվանդությունները, 18% ընտանեկան հուսալքվածությունը, 6% -ը կիրքը, 3%-ը նյութական կորուստը, 1,4%-ը կյանքից հիասթափվածությունը, 1,2% -ը ֆիզիկական հիվանդությունը:

Ինքնասպանության երևույթը մուլտիդիսցիպլինար, բազմաօրբիտալային հիմնախնդիր է, որտեղ պատճառները խորն են, միահյուսված և երևույթը պետք է մեկնաբանվի համալիր ձևով՝

համապատասխան տարբեր մասնագետների ընդհանրացված կարծիքի հիման վրա: Այստեղից էլ բխում է ինքնասպանությունների մեկնաբանման տարատեսակ մոտեցումները: Ինքնասպանության երևույթը զինված ուժերում ունի որոշակի յուրահատկություններ:

Կանոնակարգային հարաբերությունները կանխարգելում են սուիցիդալ վարքային դրսևորումները, իսկ եթե այդպիսի հարաբերությունները ձևափոխվում են ոչ կանոնակարգային այլ ձևերով, ապա սկսում են ակտիվանալ դեգադայատացիոն գործընթացները՝ հանգեցնելով անձի դեպրեսիվ հոգեվիճակների, որն էլ համարվում է նախասուիցիդալ փուլ:

2004թ. հոկտեմբերի 28-ին ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան Ռազմական ինստիտուտի կուրսանտ Վ.-ն Երևանի «Հաղթանակ» զբոսայգում ծառից պարանով կախվելու միջոցով կատարել է ինքնասպանություն: Հիմնավորվել է նաև, որ Վ.-ին ինքնասպանության են հասցրել նույն ինստիտուտի 6 կուրսանտներ՝ նրա նկատմամբ ոչ կանոնադրային փոխհարաբերություններ դրսևորելու պատճառով, ինչի համար նրանց մեղադրանք է առաջադրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 359 հոդվածի 3-րդ 375 հոդվածի 2-րդ մասերով և քրեական գործը 16.03.05թ. մեղադրական եզրակացությամբ ուղարկվել է դատարան:

Զինծառայողների շրջանում առավել մեծ թիվ են կազմում ինքնախեղման դեպքերը, հատկապես սիմուլյատիվ աուտոդեստրուկցիաները, որոնց նպատակը զինված ուժերում ծառայությունից խուսափելն է: ՀՀ զլխավոր դատախազությունը ամենամյա կոլեգիայի նիստերում քննարկման առարկա է դարձնում նման փաստերը: Դրանք ամենատարբեր բնույթի են, մինչև անգամ՝ արտասովոր: Նրանք կարող են կուլ տալ օտար մարմիններ: «Օտար մարմինների» անվանացանկի մեջ նշվում է ամրաձող, գդալ, մեխ, մագնիս, կոճակ: Օրինակ՝ «Դատապարտյալների հիվանդանոց» ՔԿՀ-ում պատրաստվել է յուրօրինակ ցուցատախտակ, որտեղ ցուցադրված են դատապարտյալների մարմիններից վիրահատության ժամանակ հանած իրերը: Ամենազավեշտալի նման իրերի մեջ իր տեղն է զբաղեցնում նաև ջերմաչափը: Ամենավտանգավոր իրը կտրող-ծակող իրերի մեջ համարվել է նախկինում դատապարտված Արթուր Հերոյանի «չմարսած» 21,5 սմ մետաղյա ամրանը:

Մակերեսային կամ սիմվոլիկ ինքնասպանությունները, որոնք բաժանվում են կոմպուլսիվ, իրադրային և կրկնվող գործողությունների, իրենցից ներկայացնում են մարմնի տարբեր հատվածների ոչ խորը վնասվածքներ, որոնք վտանգավոր չեն կյանքի համար՝ կտրվածքներ մաշկի վրա, «պատկերներ» բառերի, նախշերի և այլ նշանների տեսքով, վերքերի բուժմանը խոչընդոտում, ոսկորների կանխամտածված վնասում, մարմնի մեջ ասեղներ մտցնելը, եղունգները կրծելը և այլն: Ինքնավնասումների այս տեսակները կարող են հանդիպել անձնավորության հակասոցիալական և սահմանային խանգարումների, հետտրավմատիկ սթրեսային և դիսոցիատիվ խանգարումների ժամանակ: Միմվոլիկ ինքնավնասումները ամենատարածվածներն են ու ավելի քիչ են արձանագրվում բժշկական ծառայությունների կողմից: Ինքնավնասումների հենց այս տեսակն են հաճախ կապվում հոգեբանական դժվարությունների ապրման և աուտոագրեսիայի նկատմամբ հոգեբանական նախատրամադրվածության առկայության հետ (Վարդանյան 2007: 97):

Ի մի բերելով կատարված հետազոտությունները՝ գտնում ենք, որ բանակում ինքնասպանությունների թվաքանակը կարելի է նվազեցնել՝ ձեռնարկելով կանխարգելիչ որոշակի միջոցառումներ.

- զինակոչիկին նախապատրաստել զինվորական ծառայության մինչև բանակում ծառայության գործընթացը՝ սկսած դպրոցական շրջանից,
- հայ զինվորի նկատմամբ հասարակության մեջ դրական դիրքորոշման ստեղծում: Զինվորական ծառայությունը ամեն մի հայ երիտասարդի համար պետք է լինի պարտադիր: Ծառայած անձանց համար պետք է սահմանվեն որոշակի արտոնություններ,

- գորակոչիկի հոգեբանական ոլորտի նախնական խորը վերլուծություն և ռեաբիլիտացիոն ծրագրի կազմում,
- բանակում միայն կանոնակարգային հարաբերությունների հաստատում, օրվա ռեժիմի խստագույն պահպանում,
- հոգեբանների ինստիտուտի ներմուծումը զինված ուժեր:

Առավել արդյունավետ է հոգեբանական աշխատանքները ուղղված սուիցիդի կանխարգելմանը: Այդ նպատակով գորամասի հոգեբանը յուրաքանչյուր զինվորի համար պետք է ունենա հատուկ մատյան, որտեղ գրառի զինծառայողի անամնեզը, զարգացման առանձնահատկությունների մասին տվյալներ, ինչպես նաև հոգեբանական երևույթները նկարագրող փաստեր՝ հատկապես հաշվի առնելով սուիցիդալ իրադրությունները, որոնք կապված են որոշակի կոնֆլիկտների հետ.

- կոնֆլիկտներ, որոնք պայմանավորված են զինվորական գործունեությամբ և զինծառայողների միջանձնային հարաբերություններով,
- կոնֆլիկտներ, որոնք պայմանավորված են զինծառայողի անձնային, ընտանեկան փոխհարաբերություններով,
- կոնֆլիկտներ, որոնք կապված են զինծառայողների սուիցիդալ վարքի հետ,
- կոնֆլիկտներ, որոնք պայմանավորված են զինծառայողի առողջական վիճակով:

Մեծ ուշադրություն պետք է դարձնել ռիսկի խմբում գտնվող զինծառայողի ընտանեկան դաստիարակության վրա, հատկապես.

1. վաղ տարիքում հոր բացակայություն,
2. ընտանիքում հոգեկան հիվանդների առկայություն,
3. ընտանիքում «մայրիշխանության» ուժի փոխհարաբերություններ,
4. ընտանիքում հաճախակի դրսևորվող կոնֆլիկտներ,
5. անսահման խնամակալություն, դաստիարակություն «ընտանիքի կուռք» սկզբունքով,
6. ծնողների առկայության պայմաններում դաստիարակություն մանկատանը,
7. նախկինում ընտանիքում ինքնասպանության կամ ինքնասպանության փորձերի

առկայություն,

8. մոտ ընկերների կողմից ինքնասպանության կամ ինքնասպանության փորձերի դրսևորում,

9. տվյալ զինծառայողի կողմից սուիցիդալ փորձեր կամ աուտոդեստրուկտիվ այլ գործողությունների կիրառում:

Որքան նմանատիպ հարցերի պատասխաններում «այո»-ները շատ են, այնքան սուիցիդալ ռիսկը առավել մեծ է:

Սուիցիդալ վարքի դրսևորման հավանականությունը մեծանում է.

- ծառայության սկզբնական շրջանում,
- ռազմական հերթապահության ժամանակ գենքի առկայության պայմաններում,
- եթե ստորաբաժանման մեջ առկա է անբարենպաստ բարոյահոգեբանական մթնոլորտ:

Սուիցիդենտներին բնորոշ է անձնային հետևյալ առանձնահատկությունները.

- անվստահություն,
- ցածր ինքնագնահատականի մակարդակ,
- ինքնաիրացման մեծ պահանջմունք,
- նրանց համար շատ կարևոր է զգացմունքայնությունը, փոխհարաբերությունների անկեղծությունը, ապրումակցման առկայությունը, ձգտումը միջավայրի կողմից հասկացվել,
- որոշում կայացնելու ժամանակ կամային դժվարություններ,
- լավատեսության և ակտիվության մակարդակի իջեցում, դժվարացում,
- հակվածություն ինքնամեղադրման, սեփական մեղքի չափազանցման,

- ինքնուրույնության բացակայություն,
- անձի ինֆանտիլություն, ոչ բավարար սոցիալականացում:

Զինձառայողների ինքնասպանությանը նպաստող պատճառներից և պայմաններից են՝

1. Զինվորական ծառայության դժվարությունները, ծառայողական տհաճությունները:

2. Զինվորական կոլեկտիվներում ոչ նպաստավոր բարոյահոգեբանական մթնոլորտը, կոնֆլիկտները զինձառայողների միջև:

3. Զինվորական կոլեկտիվներում օրինականության և սոցիալական արդարության բացակայությունը:

4. Ընտանեկան անախորժություններ, ամուսնալուծություններ, խանդ:

5. Բժշկական սպասարկման ոչ բարձր որակը:

6. Զինվորների ազատ ժամանցի միօրինակությունը և չհամապատասխանությունը նրանց հետաքրքրություններին և պահանջմունքներին:

Շատ կարևոր հանգամանք է անչափահաս զինակոչիկի անհատական հոգեբանական առանձնահատկությունները:

«Անչափահաս» տերմինը ինտեգրալ հասկացություն է, որն իր մեջ ներառում է դեռահասությունը /11-14, 15տ./ և պատանեկությունը /15-18տ./: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ինքնասպանությունների մեծ քանակը բաժին է ընկնում հենց այս տարիքին: Այս շրջանում տեղի են ունենում բարոյական նորմերի յուրացում, արժեքների ձեռքբերում: Այս երևույթը կախված է ինչպես դեռահասի իմացական զարգացվածության մակարդակից, այնպես էլ դաստիարակությունից և օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ այլ պայմաններից, ինչպես օրինակ՝ շրջապատող միջավայրի ազդեցություն, զանգվածային լրատվամիջոցներ և, ամենակարևորը, ընտանիքի ազդեցություն, որը կարող է լինել ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական: Այս ազդեցությունները համապատասխանաբար ձևավորում են անչափահասի բարոյական արժեքները: Անբարենպաստ սոցիալական միջավայրը հանգեցնում է տազնապայնության, գրգռվողականության, անզսպվածության, օտարվածության: Ամենից հաճախ հանդիպում են հետևյալ 7 հոգեվիճակները՝ չարացածություն, անբավարարվածություն, թշնամանք, վախ, անվստահություն, միայնակություն, անտարբերություն, որոնցից յուրաքանչյուրը, միավորվելով անբարենպաստ ներքին նախադրյալների /բարձր գրգռվողականություն, մտավոր զարգացման և կամքի թերություններ/, ստեղծում են այն հիմքը, որը հեշտացնում է բացասական արտաքին ազդեցությունների մուտքն անչափահասի հոգեկան աշխարհ:

Անչափահասին բնորոշ է ոչ բավարար կենսափորձը, դրա հետ կապված ինքնաքննադատության ցածր մակարդակը, կյանքի հանգամանքների բազմակողմանի գնահատման անկարողությունը, շարժողական և վերբալ բարձր ակտիվությունը, նմանակելու հակումը, անկախության սրացված զգացումը, իր համար ռեֆերենտային խմբում հեղինակության ձգտումը, նեգատիվիզմը, գրգռման և արգելակման անհավասարակշռությունը, որոնք սոցիալական անառողջ մթնոլորտի, հանցածին միջավայրի առկայության, համապատասխան ուսումնադաստիարակչական գործընթացի բացակայության դեպքում կարող է ձեռք բերել բացասական ուղղվածություն: Վերոնշյալ երևույթները նպաստում են նրան, որ անչափահասները հեշտությամբ ընկնեն դեպրեսիայի մեջ, որն արտաքին և ներքին լարվածության նկատմամբ անձի հակազդումն է: Ինչպես հայտնի է, դեպրեսիան դրսևորվում է անձի նախասուիցիդալ շրջանում: Հատկապես այս տարիքի անձանց մոտ առկա է դեստրուկտիվ հակումներ:

Այսպիսով՝ անչափահասությունը մարդու կյանքի այն սենզիտիվ փուլն է, որի ընթացքում մարդը հավասարապես ընկալունակ է ինչպես դրական, այնպե՛լ էլ բացասական ազդեցությունների նկատմամբ: Եթե զինվորը գտնվում է անբարենպաստ գործոնների ազդեցության տակ, ապա վերջիններս, միավորվելով այս տարիքին բնորոշ առանձնահատկությունների հետ, առաջացնում են հակազդում, որը կարող է ամենատարբեր

ձևեր ունենալ: Արդյունքը կարող են հանդիսանալ շեղվող վարքի տարատեսակ դրսևորումները, որոնք կամ ձեռք կբերեն սոցիալական վտանգավորության աստիճան, այսինքն՝ կկատարվի հակաիրավական արարք, կամ էլ չկարողանալով դուրս գալ ստեղծված կոնֆլիկտային իրավիճակից, անձը կդիմի ինքնասպանության: Սուիցիդալ վարքը «փախուստի ձև է», որը հանդիսանում է սոցիալական իրականությունը գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար չընդունելու, այդ իրականությունը՝ հասարակության մեջ ընդունված եղանակներով հակազդելու անկարողության կամ ցանկության բացակայության արդյունք:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Վարդանյան, Կ. Ե. (2004). Սուիցիդը՝ որպես շեղվող վարքի դրսևորման յուրահատուկ ձև, «Հոգեբանությունը և կյանքը», N1-2, Երևան:
- Վարդանյան, Կ. Ե. (2004). Ինքնասպանությունը շեղվող վարքի կոմպլեքսում, Խ.Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ-ի գիտական տեղեկագիր, N1, Երևան:
- Վարդանյան, Կ. Ե. (2007). Ինքնասպանության վիճակագրական մեկնաբանումը, Կիրառական հոգեբանության արդի հիմնախնդիրները, ԵՊՀ-ի Միջբուհական գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան:
- Վարդանյան, Կ. Ե. (2008). Անձի հոգեբանական առանձնահատկությունների դերը սուիցիդալ վարքի պատճառականության շրջայում/մենագրություն/, «Դավիթ թագավոր», Երևան:
- Վարդանյան, Կ. Ե. (2009). Հայաստանի Հանրապետությունում ինքնասպանության վիճակագրական վերլուծությունը, Խ. Աբովյանի անվան պետական մանկավարժական համալսարան, «Մանկավարժության և հոգեբանության հիմնախնդիրները» միջբուհական կոնսորցիումի գիտական պարբերական 3 (6), Երևան:
- Vardanyan, K. E (2010). Unfavorable Social Environment As The Key Suicidogen Reason. 21- րդ դարի մարտահրավերները և մարդկային զարգացման ասպեկտները, Միջազգային գիտական կոնֆերանսի հոդվածների ժողովածու, Երևան:

ՄԱՄՈՒԼԻ ԱՐՁԱԳԱՆՔՆԵՐԸ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԽՄԲԱԳՐՄԱՄԲ

ՓՈԽԱԿԵՐՊՎՈՂ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅ ԵՎ ՕՏԱՐ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ՈՒՇԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆՈՒՄ

2012թվականի ապրիլի 16-17-ին Երևանում տեղի ունեցավ Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի կրթության հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի, Համալսարանի Մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտի, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի և Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիայի կողմից կազմակերպված «Փոխակերպվող հասարակության զարգացման տեսական և գործնական հիմնախնդիրները» խորագրով միջազգային գիտաժողով:

Գիտաժողովին մասնակցում էին աշխարհի 14 երկրների համաշխարհային ճանաչում ունեցող գիտնականներ, այդ թվում ակադեմիկոս Գեորգ Բրուտյանը (Երևան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի նախագահ, Խ. Աբովյանի անվ. ՀՊՄՀ-ին առընթեր Մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային գիտահետազոտական կենտրոնի տնօրեն), ակադեմիկոս Եվանգելոս Մոուսոսպոուլոսը (Աթենքի համալսարանի պատվավոր ռեկտոր, փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի համանախագահ), Հանս Կոխլերը (փիլիսոփայության պրոֆեսոր, Ինսբրուքի համալսարանի (Ավստրիա) փիլիսոփայության բաժանմունքի ղեկավար, փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի համանախագահ), Դեյվիդ Կուկը (Գլազգոյի շոտլանդական համալսարանի դատակլինիկական հոգեբանության պրոֆեսոր, հոգեբանության և իրավունքի Եվրոպական ընկերության նախագահ), Պիտեր Կեմպը (Կոպենհագենի Աարուսի համալսարանի պրոֆեսոր, կրթության բաժանմունքի էթիկայի և իրավունքի կենտրոնի տնօրեն, փիլիսոփայական ընկերության միջազգային ֆեդերացիայի (FISP) նախագահ, փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս), Յուրի Իվլևը (Մոսկվայի Մ. Լոմոնոսովի անվ. պետ. համալսարանի տրամաբանության ամբիոնի պրոֆեսոր փ.գ.դ.), Ֆրանսուա Նոն (Ֆրանսիայի Դիդրոյի անվ. համալսարանի պրոֆեսոր, հոգեբանության դոկտոր), Իրակլի Իմեդաձե (Ն. Դ. Ուզնաձեի անվ. հոգեբանության ինստիտուտի տնօրեն, Վրաստանի ԳԱԱ թղթակից անդամ, հ.գ.դ., պրոֆ.): Գիտաժողովին իրենց մասնակցությունն էին բերել նաև ՀՀ կրթության և գիտության փոխնախարար Մ. Մկրտչյանը, ինչպես նաև Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ-ի ռեկտոր պրոֆեսոր Ռ. Միրզախանյանը: Միջազգային գիտաժողովի աշխատանքներին մասնակցում էին Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ համալսարանի, Երևանի Պետական համալսարանի, Մինսկի պետական համալսարանի, Թբիլիսիի բժշկական պետական համալսարանի, ՀՀ ԳԱԱ-ի, Արգենտինայի` Բոունես-Այրեսի հոգեվերլուծական ինստիտուտի, Հայ-ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի, Ֆիզիկական կուլտուրայի հայկական պետական ինստիտուտի, Մ. Հերացու անվան Երևանի պետական բժշկական համալսարանի, Վանաձորի Հովհ. Թումանյանի անվ. պետական մանկավարժական ինստիտուտի, ՀՀ ԳԱԱ-ի արեւելագիտության ինստիտուտի, Հայաստանի պետական ճարտարագիտական ինստիտուտի, «Ինտերլինգվա» լեզվագիտական համալսարանի, Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի, Վ. Բրյուսովի անվ. Եր. ՊԼՀ-ի, Տուրկույի (Ֆինլանդիա) համալսարանի, Հայաստանում ամերիկայան հումանիտար համալսարանի, Բուխարեստի (Ռումինիա) պոլիտեխնիկական համալսարանի և բազում այլ ԲՈՒՀ-երի հոգեբանության, սոցիոլոգիայի, փիլիսոփայության, լեզվաբանության, մշակութաբանության, իրավագիտության, քաղաքագիտության ամբիոնների վարիչներ, պրոֆեսորներ, դոցենտներ, ասպիրանտներ ու մագիստրոսներ: Գիտաժողովին մասնակցում էր նաև ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր» հասարակական գիտությունների հանդեսի գլխավոր խմբագիր ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Ա. Խառատյանը:

Միջազգային գիտաժողովի լիազուստ նիստի հանդիսավոր բացումը տեղի ունեցավ ապրիլի 16-ին, Անի Պլագա հյուրանոցի նիստերի դահլիճում, որը տևեց մինչև կեսօր: Գիտաժողովի բացման խոսքով հանդես եկավ ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի նախագահ՝ Գեորգ Բրուսյանը: Գիտաժողովի մասնակիցներին իր ողջույնի խոսքով հանդես եկավ ՀՀ վարչապետ, Խ. Աբովյանի անվ. ՀՊՄՀ-ի խորհրդի նախագահ՝ Տիգրան Սարգսյանը: Լիազուստ նիստին զեկուցումներով հանդես եկան փիլիսոփայության դոկտոր Եվանգելոս Մոութսոպոուլոսը (Աթենք), փիլիսոփայության պրոֆեսոր Հանս Կոխլերը (Բնսբրոք), Պիտեր Կեմպը (Աարուսի համալսարանի պրոֆեսոր) և Դեյվիդ Կուկը (Գլազգոյի շոտլանդական համալսարանի դատակլիինիկական հոգեբանության պրոֆեսոր):

Այնուհետև ընդմիջումից հետո ժամը 14-ին գիտաժողովի աշխատանքները շարունակվեցին Խ. Աբովյանի անվ. ՀՊՄՀ-ի գիտաժողովների դահլիճում: «Փոխակերպվող հասարակության զարգացման տեսական և գործնական հիմնախնդիրներ»-ին վերաբերվող փիլիսոփայական տեսակետները ներկայացնող աշխատանքները զեկուցվեցին գիտաժողովի երկու մասնաճյուղերում: Հիմնախնդիրին վերաբերվող հոգեբանության ոլորտի զեկուցումները տեղի ունեցան 4-րդ և 5-րդ մասնաճյուղերի աշխատանքներում, միացյալ նիստերի ձևով: Մասնավորապես քննարկվեցին փոխակերպվող հասարակության զարգացման հիմնախնդիրների փիլիսոփայական և հոգեբանական ասպեկտները: Զեկուցողները ներկայացրեցին փոխակերպվող հասարակության զարգացման առանձնահատկությունները, հասարակությունների և անձի ձևափոխման յուրահատկությունները, համաշխարհային զարգացումների միտումներն ու հեռանկարները, անձի զարգացման հիմնահարցերը փոխակերպվող հասարակությունում անձի սոցիալ-հոգեբանական հարմարման առանձնահատկությունները: Աշխատանքներն ունեին տեսական և հետազոտական բնույթ, որոնք իրենց բովանդակությամբ լուրջ գիտական հետաքրքրություն էին ներկայացնում:

Գիտաժողովի երկրորդ օրը՝ ապրիլի 17-ին, ժամը 10-ին կայացավ փիլիսոփայության և տրամաբանության առաջին և երկրորդ մասնաճյուղերի համապատասխանաբար «Հասարակության համակարգի փոխակերպման առանձնահատկությունները» և «Փոխակերպման տրամաբանության խնդիրները» խորագրերով նստաշրջանների աշխատանքները: Մասնաճյուղի աշխատանքները վարում էին փիլիսոփայության բնագավառի համաշխարհային ճանաչում ունեցող անվանի հայ և օտարերկրյա գիտնականներ:

Նույն օրը կայացան նաև միջազգային գիտաժողովի հոգեբանության ոլորտի 4-րդ և 5-րդ մասնաճյուղերի համապատասխանաբար «Փոխակերպվող հասարակության սոցիալ-հոգեբանական հիմնախնդիրները» և «Փոխակերպվող հասարակության և կիրառական հոգեբանության հիմնախնդիրները» խորագրերով գիտական հիմնախնդիրներին վերաբերվող զեկուցումների քննարկման աշխատանքները:

Մասնաճյուղերի վարման աշխատանքները իրականացնում էին ինչպես հրավիրված, այնպես էլ ՀՀ ԲՈՒՀ-երի անվանի գիտնականները: Հոգեբանության մասնաճյուղերում քննարկվում էին փոխակերպվող հասարակության տեսական և կիրառական հիմնախնդիրները, անցումային հասարակությունում անձի հարմարման, սոցիալականացման առանձնահատկությունները, անձի հոգեկան առողջության, հոգեբանական անվտանգության հիմնախնդիրները: Զեկուցվող թեմաները գիտական տեսանկյունից ունեին հիմնարար տեսական եւ հետազոտական բովանդակություն ունեցող կիրառական բնույթ:

Գիտաժողովում քննարկվող զեկուցումների գիտական նշանակությունը հատկապես հայ իրականության համար չափազանց կարևոր է, քանզի նախկին ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո ՀՀ պետականության կերտման գործընթացը պահանջում է ժամանակակից հասարակությունների զարգացման հոգեբանական, փիլիսոփայական հիմնախնդիրների իմացություն, որոնք լուսաբանվում են գիտաժողովի աշխատանքներում: Հասարակության զարգացման հեռանկարը պայմանավորված է նաև ժամանակի մարտահրավերներին, հավանական և առկա սպառնալիքներին դիմակայման նպատակով, այն է՝ կայուն տնտեսական աճ, ժողովրդի

բարեկեցություն, առողջ հասարակություն, որոնց առնչվող հիմնախնդիրների լուծման բազում հարցեր ևս քննարկվեցին երևանյան միջազգային գիտաժողովում:

Անցումային հասարակություններում տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական ոլորտներում տեղի ունեցած զարգացումների ու դժվարությունների հետևանքները անդրադառնում են ինչպես երկրի ընդհանուր զարգացման, այնպես էլ նրանում ապրող ազգաբնակչության ընդհանուր ապրելակերպի, նրանց մշակութային, հոգևոր, գիտական, կրթական, հասարակական բազում այլ ոլորտների առաջընթացի վրա: Վերջիններս ուղղակիորեն անդրադառնում են անձի հոգեկան առողջության, անձի նարդաշնակ զարգացման գործընթացի վրա: Այս տեսանկյունից կարևոր են փոխակերպվող հասարակության զարգացման տեսական և գործնական հիմնախնդիրներին վերաբերվող հարցերի գիտական մեկնաբանումները, որը հաջողությամբ առաջադրված հարցերի շրջանակներում իրականացրեց միջազգային գիտաժողովը:

ՀՀ-ը, լինելով դեռևս ձևավորման շրջանում, ունենալով բազում սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական չլուծված հիմնախնդիրներ, համաշխարհային գլոբալիզացիայի պայմաններում որպես ուղեցույց, կարող է օգտագործել գիտաժողովում հնչած գիտական զեկուցումները: Կարծում ենք դրանք հետագայում կտան ռազմավարական հեռանկարային արդյունավետ ծրագրերի մշակման հնարավորություն:

Մ. Պ. ՄԿՐՏՈՒՄՅԱՆ, Հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
«ԱԶԳ», 21 ապրիլ 2012թ

ԳԵՈՐԳ ԲՐՈՒՏՅԱՆ. «ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ ԿԱՆԳ ԱՌՆԵԼԸ ՆՇԱՆԱԿՈՒՄ Է ՈՉ ԹԵ ԴՈՓԵԼ ՏԵՂՈՒՄ, ԱՅԼ՝ ՀԵՏ ԳՆԱԼ»

Խաչատուր Աբովյանի անվան պետական մանկավարժական համալսարանի 90-ամյակի շրջանակներում ապրիլի 16-18-ն անցկացված «Փոխակերպվող հասարակության զարգացման տեսական և գործնական հիմնախնդիրները» խորագրով միջազգային գիտաժողովի ավարտին «Ազգը» մի քանի հարց ուղղեց մանկավարժական համալսարանին առընթեր Մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտի տնօրեն, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի նախագահ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Գեորգ Բրուտյանին, ով գիտաժողովի փակմանը նշել էր. «Գիտության մեջ չպետք է հանգստություն ունենալ: Գիտաժողովը հաղթահարեց բազմաթիվ դժվարություններ, բայց բացահայտեց երիտասարդ սերնդի գիտնականների»: Իսկ գիտաժողովի բացմանը անվանի գիտնականը համոզմունք էր հայտնել, թե իր ներքին օրենքներով զարգացող գիտության միջոցով այսօր արդիական է երկրի տնտեսության զարգացմանն օգնել նաև, մանավանդ՝ փոխակերպվող հասարակության կարևոր խնդիրներից է առանց հիներ դեն նետելու՝ ժառանգել այն արժեքները, որոնք մեր ժողովրդին կօգնեն զարգանալ:

Միջազգային գիտության, հայ փիլիսոփայական մտքի և մանկավարժական համալսարանի համար նշանակության տեսակետից դիտարկելով գիտաժողովի կազմակերպումը՝ Գ. Բրուտյանը «Ազգի» հետ զրույցում նշեց.

- Մանկավարժական համալսարանը հետաքրքրական ժամանակշրջան է ապրում՝ հին սովորույթներից վերացարկվում ենք, գնում ենք դեպի նորերը: Միշտ չէ, որ այս համալսարանը հեղինակություն է ունեցել: Գիտնականը պետք է շատ մտածի իր համալսարանի, իր գիտական շրջապատի հեղինակության մասին: Եվ ես հիմա տեսնում եմ, որ համալսարանի ղեկավարությունը այնպիսի կուրս է վերցրել, որ թոթափի անցյալի փոշին, և առաջ գնա: Ի՞նչ ստացվեց՝ կարծես թե համալսարանն իր համար գիտաժողով էր կազմակերպել, բայց գիտե՞ք

քանի-քանի կազմակերպություններ մասնակցեցին՝ հաղթահարելով երբեմն բավական դժվարություններ և իրենց ղեկավարությունների դիմադրությունները: Երկու տասնյակից ավելի կազմակերպություն է մասնակցել գիտաժողովին. ընդունեցին մեր առաջարկը, զեկուցում գրեցին, կարդացին: Իմ կարծիքով՝ ամենակարևոր նշանակությունն այն էր, որ ստեղծվեց նոր գիտական դաշտ, որին մասնակցում էին հայկական գիտության տարբեր ներկայացուցիչները. դա շատ կարևոր հանգամանք է: Մյուս կողմից էլ՝ համալսարանն օրինակ հանդիսացավ այն առումով, որ ցույց տվեց՝ միայն այսպե՛ս պետք է կազմակերպել գիտական կոնֆերանսներ, որոնք հետաքրքրություն առաջացնեն բոլորի մոտ, անկախ նրանից, թե որտե՞ղ են դասավանդում-սովորում, ու յուրաքանչյուր համալսարան, այդ թվում՝ արտերկրի, կարող է գոհ մնալ: Արդեն տեղ չհասած՝ ինքնաթիռներից հաղորդում են այն մարդկանց խիստ դրական կարծիքը, որոնք այստեղ թվում են շատ չոր, ոչ ժպտացող...

Այնպես որ՝ գիտաժողովը և՛ միջազգային գիտական առումով, և՛ մանկավարժական համալսարանի համար մեծ նշանակություն ունի. իմ կարծիքով Աբովյանի անվան մանկավարժական համալսարանը իր ղեկավարության շնորհիվ մտել է նոր ճանապարհ, նոր ուղի է հարթում համալսարանի ապագայի համար: Եթե այն ծրագրերը, որ ռեկտորատը որոշել է ռեկտոր Ռուբեն Միրզախանյանի գլխավորությամբ, իրականացվեն, ապա համալսարանը կազատվի այն վիճակից, որում եղել է անցյալում և աստիճանաբար կդառնա միջազգային նշանակություն ունեցող համալսարան: Ինչպես ոչ մի զինվոր չի կարող չերազել գեներալ դառնալու մասին, այնպես էլ մեր ժամանակներում բոլոր համալսարանները երագում են դառնալ աշխարհում լավագույններով:

Ամեն տարի հրապարակվում է աշխարհի լավագույն համալսարանների ցուցակը, միշտ պետք է ձգտել ընկնել այդ ցուցակի մեջ, հայերս այդ հնարավորություններն ունենք, քանի որ գիր-գրականությունը, արվեստը, պոեզիան մենք լիուլի ունենք, գիտությունն էլ նույնպես մեր երկրում և մեր ժամանակներում ծաղկել է: Վիկտոր Համբարձումյանի նման, հռչակավոր գիտնական հազվագյուտ է ծնվում, բայց եթե առաջիկա հարյուր-երկու հարյուր տարվա ընթացքում նման մեկն էլ ծնվի, մենք երջանիկ կլինենք: Իսկ առաջ գնալը գիտության մեջ բավականին կոնկրետ է՝ մենք բոլորս էլ գիտության մեջ ձգտում ենք առաջ գնալ: Ամեն կերպ պետք է աշխատենք, որ ոչ թե միայն հասնենք, այլ կանգ չառնենք և անցնենք, որովհետև գիտության մեջ կանգ առնելը նշանակում է ոչ թե դոփել տեղում, այլ՝ հետ գնալ: Այս բոլորը շատ լավ են հասկանում այստեղ, հատկապես համալսարանի ղեկավարությունը: Ես նոր մարդ եմ այստեղ՝ նոր ինստիտուտ էր ստեղծված, և առաջարկեցին ղեկավարել, ու տեսնում եմ, որ այնպիսի ներուժ կա, այնպիսի երիտասարդություն, և դասախոսների մեջ այնպիսի մարդիկ կան, որ կասկած չունեն՝ այսպիսի գիտնականներով համալսարանը կարող է հասնել արդյունքի:

- Գիտաժողովի խիստ արդիական թեման նույնիսկ ոչ գիտական հանրույթին հետաքրքրեց, ընդհանուր գծերով կներկայացնե՞ք ուղղվածությունը:

- Գիտաժողովում հրավիրվածների և մեր տեղի ուժերի շնորհիվ վերլուծվեցին այն խնդիրները, որոնք դրված են այսօր մեր հասարակության զարգացումն ըմբռնելու և ճիշտ ուղիներ փնտրելու-գտնելու և հուշելու, այդ տեսակետից մեր գիտությունը զարգացնելու համար: Գիտաժողովը բավականին լավ անցավ, դա նաև շնորհիվ այն բանի, որ արտերկրի խոշորագույն գիտնականներ համաձայնեցին և սիրով եկան: Դրանցից էր Եվանգելոս Մոթոստպոուլոսը, որը Միջազգային փիլիսոփայական ակադեմիայի համանախագահներից է, Հանս Կոխլերը Ավստրիայից (Ինսբրուքի համալսարանի փիլիսոփայության բաժանմունքի ղեկավարը), և շատ ուրիշներ՝ 14 խոշոր գիտնականներ էին ժամանել: Եվ դա դեռ ամենը չէ: Մի շարք գիտնականներ չկարողացան գալ, պատճառներից մեկն այն է, որ նրանք շատ վաղ են հաստատում իրենց ծրագրերը, այդ թվում՝ այլ երկրներ այցելելը, և նրանց մոտ այստեղ գալը ծրագրված չի եղել: Բայց ես ուրախ եմ, որ գրեթե բոլորը, ում դիմեցինք, եթե այժմ էլ չեն եկել, որոշեցին, որ հետագայում անպայման կգան, անգամ մոտավորապես հայտնի է, թե ով՞ ո՞ր ամսին է գալու: Դրանցից է աշխարհահռչակ փիլիսոփա-լեզվաբան, քսաներորդ դարի լեզվաբանության հիմնադիր Չոմսկին

(գրում են Խումսկի, բայց Չումսկի է իրապես): Նոեմ Չումսկին մի ամբողջ դար է ստեղծել լեզվաբանության մեջ եւ, շատ լավ հասկանալով փիլիսոփայության կապը այդ գիտության հետ, համալսարաններից մեկում բացել փիլիսոփայության եւ լեզվի ֆակուլտետ եւ ղեկավարում է այդ ֆակուլտետը: Նա մոտ ապագայում խոստացել է անպայման գալ: Եվ մի շարք այլ ախարհահռչակ գիտնականներ: Ամեն մեկը ինչ-որ ժամանակում կգա, երբ էլ գան, մենք կոնֆերանս կկազմակերպենք՝ այս գիտաժողովի բարձր նշաձողը պահելով:

- Ի՞նչ նոր միտումներ մատուցվեցին գիտական առումով...

- Արդեն իսկ փոխակերպվող հասարակության հարցը հրատապ է և հնչում է շատ երկրներում: Գիտաժողովում փորձ արվեց տարբեր կողմերից բացահայտել այս խնդիրը և ճիշտ առաջարկներ անել, թե ի՞նչ ձևով պետք է զարգանա փոխակերպվող հասարակությունը, որի շրջանակում մենք ապրում ենք: Երկրորդը, որ շատ կարևոր է՝ հաճախ խոսվում է փոխակերպվող հասարակության մասին միայն սոցիալ-քաղաքական նկատառումներից ելնելով, սոցիալ-քաղաքական էությունը բացահայտելով՝ տվյալ դեպքում այս համաժողովում գիտության որոշ՝ չափազանց կարևոր հարցեր բխում էին փոխակերպվող հասարակության պահանջներից:

Այստեղ գիտական տեսակետից շատ հետաքրքրական հարցադրումներ եղան և պատահական չէ, անցնող կամուրջ կա այստեղ՝ օրինակ մասնաճյուղերից մեկը կոչվում էր Փոխակերպական տրամաբանության մասնաճյուղ, այդ մասնաճյուղը նվիրված էր այն գիտական հարցերին, որ առաջադրված են Հայաստանում: Եվ Մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության փաստարկման տեսության հատուկ ինստիտուտ էլ ստեղծված է, ու բոլոր այս երեք առանձնահատկություններով աչքի է ընկնում մեր՝ հայկական գիտությունը: Շատ երկրներում անպայման խոսում են փաստարկման տեսության երեւանյան դպրոցի մասին, շատերը համարում են իրենց այդ դպրոցից ծնված նոր դպրոցների հեղինակներ: Այս դպրոցը ժամանակին ուներ և ունի մասնաճյուղեր այլ երկրներում, այնպես որ սա չափազանց հայկական փիլիսոփայության նշանավոր հատկություններից մեկն է: Եթե խոսենք՝ ի՞նչ հաջողություն ունի Հայաստանը փիլիսոփայության բնագավառում, պետք է նշենք այդ՝ փաստարկման տեսությունը:

Ավելի կարևոր է, իմ կարծիքով, փոխակերպական տրամաբանության ստեղծումը. եթե փաստարկման տեսությունն այլ երկրներում է ստեղծվել, իսկ մենք դարձել ենք կենտրոններից մեկը, ապա փոխակերպական տրամաբանությունն այստեղ գրոյից է ստեղծվել՝ անունն էլ, տեսություններն էլ: Իսկ հիմա երկու հսկայական հատոր է հրատարակված այդ տեսակետից և բազմաթիվ լեզուներով թարգմանված է՝ տարբեր հատվածներով և տարբեր հոդվածներով: Որ այս ինստիտուտը ստեղծված է՝ մի կողմից դառնում է օրինակ արտերկրի շատ գիտնականների համար, մյուս կողմից էլ նոր թափ է ստանում՝ հարցեր, խնդիրներ կան այդ բնագավառում, որոնք լուծված չեն և անպայման կլուծվեն: Դրանց լրացնում է նաև մետափիլիսոփայությունը, որը խիստ վիճարկելի պրոբլեմներ ունի, այս հարցով զբաղվող գրեթե յուրաքանչյուր մարդ իր տեսակետն ունի: Եւ մեր դպրոցը նույնպես մետափիլիսոփայության խնդիրներով շատ է զբաղվել, և հաշվի են առնում այս դպրոցի կարծիքը: Կան և էլի ուղիներ՝ փիլիսոփայությունն անսահման է, սահման չունի: Բայց ես նշեցի միայն այն դրույթները, այն ուղղությունները, որոնց համար ստեղծվել է միջազգային դարձած այս գիտահետազոտական ինստիտուտը: Եվ այդ բոլորի մասին խոսվեց մեր գիտաժողովում:

Հինգ մասնաճյուղ է աշխատել, որոնցից երեքը փիլիսոփայական հարցերին էին նվիրված, երկուսը հոգեբանությանը. բանն այն է, որ եթե մեր փիլիսոփայական անվանդրոյթները գալիս են շատ հնուց, համաշխարհային մասշտաբով մենք նշեցինք Դավիթ Անհաղթի 1500-ամյակը, դա առիթ տվեց, որ բացահայտեինք նոր դրույթներ Անհաղթի գործերում, դրույթներ, որոնց հետ ծանոթ չէին աշխարհի շատ փիլիսոփաներ, և զարմացած էին, որ Դավիթ Անհաղթը կարող էր լուծել այնպիսի պրոբլեմներ, որոնք մինչև հիմա շատերն են երազում լուծել, բայց չեն

կարողանում հասնել այդ մակարդակին: Իսկ հիմա մենք և՛ մասշտաբներն ենք ընդարձակում, և՛ նորություններն ենք բացահայտում:

- Երիտասարդ գիտնականները դառնում են լավ ժառանգության և այս նոր նախաձեռնությունների կրողը:

- Երիտասարդներին ես մեծ նշանակություն եմ տալիս անձամբ, և շատ-շատերն են լավ ստեղծագործում: Երբեմն այնպիսի բաներ են կատարվում, որ մարդու մտքով էլ չի անցնում: Ինձ մոտ հինգերորդ կուրսում մի քանի տարի առաջ 21 տարեկան Աննա Ամիրխանյանը պաշտպանեց թեկնածուական ատենախոսություն, մի բան որ չի եղել ոչ արեւմուտքում, ոչ ուրիշ տեղ, դա բացառիկ երևույթ էր: Հիմա մենք հրատարակում ենք նաև միջազգային ամսագիր՝ Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի ամսագիրը՝ «Նորություններ և հայացքներ», սա համաշխարհային նշանակություն ունեցող հրատարակություն է, այստեղ միայն միջազգային ակադեմիայի անդամների գործերն են հրատարակվում: Բայց ես, այնուամենայնիվ, հանգեցի այն եզրակացության, որ այնտեղ պետք է լինի նոր, երիտասարդ գիտնականների բաժանմունք, որովհետև հաճախ ես տեսնում եմ, որ երիտասարդներն այնքան առաջ են անցել, որ մեծի և փոքրի տարբերություն չի զգացվում:

- Այսինքն՝ սերնդափոխության խնդիրը բնականոն ընթացք ունի:

- Գիտե՞ք ինչ՝ ԱՄՆ-ում ռադիոյի աշխատակից մեկը ինձ հարց տվեց՝ «Դուք երիտասարդ կադրեր ունե՞ք», ասացի՝ «Շատ ունեմ, ընդհանրապես իմ դնիզն է՝ մի գիրք էլ պակաս գրեմ, բայց հրատարակեմ իմ ուսանողների աշխատանքները, և՛ այստեղ, և՛ ակադեմիայում հրատարակչություն ունենք և հրատարակում ենք երիտասարդների աշխատանքները»: Հարցրին՝ իսկ հնարավոր համարո՞ւմ եք, որ հենց այսօրվանից նրանք փոխարինեն Ձեզ», ասացի՝ «Ոչ, չեն կարող, քանի որ ես չեմ ուզում դեռ գնալ»: Վերջին իմ ասպիրանտը ասպիրանտուրան մեկ տարում ավարտեց, պաշտպանեց փայլուն դիսերտացիա:

Հարցազրույցը վարեց՝ ՄԱՐԻԵՏԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆԸ
«ԱԶԳ», 21 ապրիլ 2012թ

ՎԻՐՏՈՒԱԼԻ ԵՎ ԻՐԱԿԱՆԻ ՄԻՋԵՎ

Հանս Կոխլերը ներկայացրեց նոր սոցիալական մեդիայի ու հաղորդակցության փոխակերպվող բնույթը:

Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում անցկացված «Փոխակերպվող հասարակության զարգացման տեսական և գործնական հիմնախնդիրներ» թեմայով աննախադեպ միջազգային գիտաժողովի շրջանակներում ապրիլի 15-ին ներկայացված բաց դասախոսություններից մեկը ուսանողներին ու ասպիրանտներին մատուցեց Ինսթրուքի համալսարանի պրոֆեսոր, փիլիսոփայության ֆակուլտետի ղեկավար Հանս Կոխլերը:

Համացանցն ու դրանով պայմանավորված վիրտուալ իրականությունն այսօր այնպիսի ազդեցություն ու դերակատարություն ունեն հասարակության ու անհատի կյանքի առումով, որ փիլիսոփայության պարագայում էլ բազմաթիվ հարցեր են առաջանում, ընդ որում՝ հետաքրքրական էքսկուրսների հնարավորություն տալով ինչպես նախկին, այնպես էլ ներկայիս աշխատությունների դիտարկման համար:

Այս ամենին գիտական ուսումնասիրության ու գործնական նշանակության և ներգործության համատեքստում անդրադարձավ Հանս Կոխլերը՝ ներկայացնելով «Նոր սոցիալական մեդիան ու հաղորդակցության փոխակերպվող բնույթը. մարդաբանական ու

քաղաքական առնչություններ» թեմայով՝ առատորեն մեջբերելով տարբեր ժամանակների փիլիսոփաների դատողությունները ինչպես ընդհանրապես մամուլի, այնպես էլ մերօրյա վիրտուալ դրսեւորումների մասին:

Կոխլերի ներկայացմամբ, համացանցի ի հայտ գալը որակվում է վիրտուալ առումով անսահմանափակ հարաբերությունների դարաշրջանի սկիզբ, որտեղ մարդկային ներուժը կարելի է ուսումնասիրել առավել ամբողջական մոտեցմամբ: Մակայն քաղաքական համադրությունների համատեքստում «աշխարհում տարածված», ողջ աշխարհն ընդգրկող իր բնույթով համացանցն իրականությունը ստուգելու նպատակահարմարություն ունի, հատկապես եթե հաշվի առնվեն այն բոլոր ինտերակտիվ միջոցներն ու հնարավորությունները, որոնք ազդում են սոցիալական իրողությունների ընկալման վրա:

Հետաքրքրական էին Կոխլերի ներկայացրած համեմատությունները ամբոխի վարքի և վիրտուալ առումով ձևավորվող ամբոխի վարքի միջեւ: Փիլիսոփայի խոսքերով, ամբոխի վարքի առանձնահատկությունները, ինչպիսիք են՝ խորհուրդներ տալը, իմպուլսիվ գործունեության հատկությունները կամ դյուրագրգռությունը, կարող են առավել խոր արտահայտվել «թվային կամ վիրտուալ ամբոխի» շրջանակներում: Այս ֆենոմենները, որոնք ավելի քան մեկ դար առաջ բնութագրել է Գուստավ Լեբնը, կարող են նաեւ ավտոմատացված կապի և լուրերի տարածման չմտադրված հետևանք լինել:

Նորագույն տեխնոլոգիաների որոշ առանձնահատկություններ՝ «մենք ընդդեմ ուրիշների» հուզական մտածողության հիմքով խրախուսում կամ պաշտպանում են կոմֆորմիստական այնպիսի միտումները, որոնք փոքրացնում են հավասարակշիռ կամ չեզոք վերաբերմունք ձևավորելու հնարավորությունը: Ընդ որում, ըստ Կոխլերի, խնդրահարույց է այն հանգամանքը, որ այս ամենը կարող է եթե ոչ դիտավորությամբ, ապա թեկուզ պատահաբար, ազդելով սոցիալական փոխակերպումների գործընթացների վրա, անկառավարելի դարձնել պետությունը, հատկապես երբ վերջինս գտնվում է արդյունաբերական հասարակությունը բնորոշող բարդ պայմաններում:

Ժամանակակից ինտերակտիվ մեդիայի համատեքստում, Կոխլերի ներկայացմամբ, ամբոխային վարքի վերլուծությունը բերում է հարցերի մարդաբանական հետևանքների:

«Արդյո՞ք դրանք անհատի աշխարհընկալման եւ սոցիալական իրականության կառուցման վրա տևական ազդեցություն կունենան: Արդյո՞ք Մարշալ Մաքլուհանի (1911-1980, կանադացի փիլիսոփա, հաղորդակցության տեսաբան, մամուլի ուսումնասիրության անկյունաքարային աշխատությունների հեղինակ, նաև հայտնի, օրինակ, «Մեդիումն է ուղերձը» կամ «զլոբալ գյուղ» արտահայտություններով: Մաքլուհանը համացանցի հայտնագործումից ավելի քան 30 տարի առաջ կանխատեսել է «համաշխարհային ցանց»-ը- Ա.Հ.) «Մեդիումն է ուղերձը» հայտնի կարգախոսն արտահայտում է սոցիալական պարադիգմայի փոփոխությունը: Արդյո՞ք ինտերնետի հաղորդակցային հզորությունը կառուցվածքայնորեն նպաստում է հոգեբանական ամբոխների, ոչ թե միայն տերմինաբանությամբ սահմանված (օրինակ, «ֆեյսբուքյան խմբերի») խմբերի ձևավորմանը: Ի՞նչ է այս ամենը նշանակում արդի ժողովրդավարության կայունության համար»:

Նշվածները հարցերի միայն մի փոքր մասն է, որ դեռևս կարիք ունեն պատասխանների, և, ինչպես նշեց Կոխլերը, զբաղեցնում են փիլիսոփայական միտքը: Ըստ մասնագետի, փիլիսոփաների պարտականությունն է հետևել տեղի ունեցող փոփոխություններին ու դրանց հիման վրա ձևավորվող երեւոյթներին: Կոխլերի հիշատակած հարցերը պետք է քննարկվեն նաև, եթե ցանկություն կա գնահատելու նոր մեդիայի սոցիալական և քաղաքական պատշաճությունը՝ հատկապես դրանց անկանխատեսելիության տեսանկյունը:

Կոխլերի մատուցմամբ, նորարարությունները, ինչպիսին կարելի է գնահատել նաև համացանցը, միշտ չէ, որ նպաստել ու նպաստում են առնվազն հանդուրժողականությանը, հատկապես երբ վիրտուալ և իրական հատվածներում մասնավոր և հանրային ընկալումների

տարբերությունը զգալիորեն մեծանում է, հատկապես երբ վիրտուալ հասարակության բնութագրականները հարցեր են առաջացնում: Մասնավորապես, փիլիսոփայի բերած օրինակներով, վիրտուալ հասարակությունը չունի աշխարհագրական սահմանափակումներ, ազդում է շատ մեծ թվով մարդկանց վրա, շատ դեպքերում անանուն է՝ դրանից բխող անպատասխանատու և անհաշվետու վարքով, անկանխատեսելիությունը բարձր է, վստահության արժանի չէ, չկա ստուգումների ու հավասարակշռման մոտեցում՝ ամենագլխավոր որպես պահպանելով ռեալ ժամանակում քայլերի ու գործողությունների կատարման ազդեցությունը:

«Արդյոք անանուն գործողությունները կարելի՞ է բնութագրել որպես հասարակական, կամ որքանո՞վ են ժողովրդավարական մասնավորի և հանրայինի տարրալուծվող սահմանները», այսպիսի հարցերն, ըստ Կոխլերի, գնալով մեծ նշանակություն են ձեռք բերում: «Մենք պետք է կարողանանք ճիշտ գնահատել նոր իրողությունների առանձնահատկությունները, քանի որ չպետք է անտեսենք տեղեկատվական տեխնոլոգիաների էական գործիքային բնույթը. անհատական կամ խմբային գործունեության համար այն կարող է աննախադեպ կազմակերպչական հնարավորություններ առաջարկել»:

Դա, ըստ Կոխլերի, սոցիալական և քաղաքական ազատագրման համար անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար պայման է: Ինտերնետային գրագիտությունը, այսպիսով, պետք է լրացվի ցանցի սոցիալական ազդեցության և հաղորդակցության նոր բարոյագիտության գիտակցմամբ:

Դասախոսության ավարտին ուսանողները փիլիսոփայից հետաքրքրվեցին, թե այս ամենով հանդերձ ինչպիսի ռիսկեր է պարունակում հասարակության վիրտուալացումը: Կոխլերի համոզմամբ, իրավիճակը երկակիությամբ է բնութագրվում, բայց և այնպես, հատկապես համացանցային իրողություններում առավել ներգրավված երիտասարդության պարագայում փոխվում են իրականության ընկալումները՝ երկար ժամանակ վիրտուալ աշխարհում ժամանակ անցկացնելու արդյունքում կորցնելով վիրտուալի և իրականի տարբերակումը, իրական կյանքի երևույթները համարժեք դատելու կարողությունը: Նման վիճակն, ըստ Կոխլերի, կարող է նաև նախվություն ձևավորել, քանի որ համացանցում և իրականում քայլեր կատարելը բավականին տարբեր է:

Եվ եթե այս ամենին ավելացնենք նաև, որ համացանցային ակտիվության ու շփումների պատճառով մարդ արարածն ուղղակի կորցնում է իր նմանների հետ շփվելու, ասել է թե սոցիալական լինելու դրսևորումները, ապա նաև կարողությունը, ըստ Կոխլերի, հանգում ենք հասարակության տրիվիալացման:

ԱՂԱՎՆԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
«ԱԶԳ», 21 ապրիլ 2012թ

ՀՈՒՅՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄ Է ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԱՆԱՆՑՈՂԻԿ ԱՐԺԵՔ

Բոլոր ժամանակներում կրթությունը համարվել է երաշխիք զարգացող հասարակության համար: Սա այն բնագավառն է, որն անմիջականորեն առնչվում է կյանքի մյուս բնագավառներին ու պայմանավորում նրանց զարգացումը:

Տարբեր ժամանակներում փիլիսոփաները կրթությունն արժևորել են յուրաքանչյուրն իր ձևակերպումներով, չնայած բոլոր ժամանակներում էլ ակներև է եղել՝ կրթությունը մնայուն արժեք է: Հույն փիլիսոփա Եվանգելոս Մութոսպուլոսն իր դասախոսությունը կազմել էր ելնելով հենց արժեքային սկզբունքներից:

Ապրիլի 15-ին Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում ակադեմիկոս Եվանգելոս Մութոսպուլոսը, որն Աթենքի համալսարանի պատվավոր ռեկտորն է և Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի համանախագահը,

հանդես եկավ «Կրթությունը որպես անանցողիկ արժեք» թեմայով դասախոսությամբ: Ապրիլի 16-17-ին Հայաստանում նա նաև մասնակցեց «Փոխակերպվող հասարակության զարգացման տեսական և գործնական հիմնախնդիրները» թեմայով միջազգային գիտաժողովին:

«Կրթությունն արժեք է, սակայն ինչպիսի արժեք», հույն փիլիսոփան այսպիսի հարցադրում արեց իր դասախոսության ընթացքում: Այա, դիտարկելով իր հարցադրումը տարբեր կողմերից, ընդգծեց՝ կրթությունը կարող է ցույց տալ արժեք հասկացության բնորոշ բոլոր գծերը:

Պաշտոնապես կրթությունը ներկայացվում է որպես կազմակերպված մի ինստիտուտ, որի դեպքում արժեք հասկացությունից մենք տեղափոխվում ենք սոցիալական ու պետական ինստիտուտներ: Եվ ուսուցումն անմասն չի մնացել նաև տեխնիկական հնարավորությունների ներգրավվածությունից:

Որոշակի գիտելիքներ ձեռք բերելուց հետո մարդը ձգտում է գիտելիքների հարստացման, ինչն իրականացվում է նոր արժեքների ձեռքբերումով: Եվ ժամանակակից կրթությանն ավելի շատ մտահոգում է արժեքների ձեռքբերումը, քան ճշմարտությունների բացահայտումը:

Եվանգելոս Մութսոպուլոսի փոխանցմամբ՝ կրթությունը միայն գիտելիքների ձեռքբերումը չէ, կրթությունը նաև սովորեցնում է դրանք ճիշտ ու օգտավետ կիրառելու ձևերը: Հետևաբար սույն հաջորդականությունը վերաբերում է արդեն շարունակաբար կերտվող արժեքներին: Փիլիսոփան ընդգծում է՝ առանց այդ արժեքների հետագա կյանքը պատկերացնելն անհնար է, իսկ կրթությունն ինքնին անընդհատ առաջադիմող արժեք է:

Եթե մեր օրերում խոսում ենք կրթությունից, ապա ինտերնետի ու համակարգիչների հնարավորություններն անտեսել չենք կարող: Համակարգչային աշխարհն ու ծրագրավորման ոլորտը նույնպես կախված են կրթությունից, և մարդու գիտակցությունն անմիջական շփման մեջ է ինտերնետային ցանցի հետ:

Իր դասախոսության ընթացքում հույն փիլիսոփան անդրադարձավ և մեթոդաբանությանը. մեթոդոլոգիան ու կրթությունը կազմում են մի տիրույթ, որն էլ ձևավորում է կրթության կառուցվածքը:

Դասախոսությանը ներկա էին ուսանողներ, դասախոսներ, ասպիրանտներ, հայցորդներ ինչպես Մանկավարժական համալսարանից, այնպես էլ մյուս բուհերից: Դասախոսությանը հաջորդեց հարց ու պատասխանը, ներկաները Եվանգելոս Մութսոպուլոսին ուղղեցին իրենց հարցերը, որոնց նա հոժարակամ պատասխանեց:

ԻՆԳԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
«ԱԶԳ», 21 ապրիլ 2012թ

ՏՐԱՆՍՍՈՒԱ ՆՈ. «ՈՒՍԱՆՈՂՆ ԻՄ ՀԱՃԱԽՈՐԴԸ ԶԷ»

Հենց այս սկզբունքով է հոգեվերլուծաբան, պրոֆեսոր Ֆրանսուա Նոն ամեն անգամ մտնում ֆրանսիական Դիդրոյի համալսարան, որտեղ դասավանդում է:

Նոնը երկրաշարժից հետո 6 ամիս եղել է Գյումրիում: Հետերկրաշարժյան քաղաքը, ծանր հարված ստացած մարդիկ, պրոֆեսորի համար «մեծ դպրոց էին». «Այնուհետև էլի եղա Հայաստանում 90-ականներին ու պետք է ասեմ, որ կապված եմ Ձեր երկրին», ասաց Ֆրանսուա Նոն:

Գիտաժողովի շրջանակներում պրոֆեսոր Նոն հանդիպեց մանկավարժականի դասախոսների ու ուսանողների հետ ու հանդես եկավ առանձին դասախոսությամբ՝ «Հոգեբանության դասավանդման առանձնահատկությունները Ֆրանսիայում» թեմայով:

Նոն տեղեկացրեց, որ հոգեբանությունը՝ որպես առանձին գիտություն, Ֆրանսիայում առաջացել է միայն Երկրորդ աշխարհամարտից հետո: «Երկար տարիներ հոգեբանությունը մեր

երկրում ներառված էր փիլիսոփայության մեջ, ու առանձին չէր դիտվում: Եվ միայն 1945-ին հայտնվեց առաջին դիպլոմավորված մասնագետը՝ «հոգեբան» որակավորմամբ. առաջացավ հոգեբանություն գիտությունը», պատմում է Նոն:

Այժմ, պրոֆեսորի խոսքերով, Ֆրանսիայում չկա հոգեբանության կրթության ուսումնական միասնական ծրագիր. «Ամեն համալսարան ինքն է որոշում կրթական ծրագիրը՝ 4 տարի կտրվածքով: Բայց սա չի նշանակում, որ համալսարանները ամեն բան կարող են անել: Ներսում ծրագիր կազմելուց հետո, այն ամեն համալսարանի համար դեռ պետք է հաստատի կրթության նախարարությունը՝ առաջիկա 4 տարիների համար», ասում է պրոֆեսոր Նոն: Միեւնույն ժամանակ բանախոսը ընդգծում է, որ «ոչ մի համալսարան հոգեբան չի պատրաստում», այլ այդ մասնագիտությունն ու կոչումը ստանում են առավելաբար գործնական աշխատանքով, տարբեր ասոցիացիաների ու դպրոցների անդամագրվելով. «Ֆրանսիայում կա այսպիսի պրակտիկա. ապագա հոգեբանը նախ ինքն է լինում հաճախորդի կարգավիճակում, հետո նոր հանդես գալիս որպես հոգեբան», պատմում է Նոն՝ հավելելով, որ, անշուշտ, տեսությունները ևս անչափ կարևոր են:

ՀՈՎԻԿ ԱՖՅԱՆ
«ԱԶԳ», 21 ապրիլ 2012թ

ՓԻԼԻՍՈՓՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԱՂՎԱ ՕՐԸ

Վաղուց Հայաստանի Հանրապետությունում նմանատիպ գիտաժողով չէր անցկացվել: Անդրադառնանք փոխակերպվող հասարակության սոցիալ-հոգեբանական հիմնախնդիրներին: Գիտաժողովի ընթացքում ընթերցված զեկուցումները առավել հետաքրքրական եւ ընդգրկուն էին՝ «Մարդու վարքի տեսությունը փոխակերպվող հասարակությունում», «Անձի ինքնաիրացման հնարավորությունները փոխակերպվող հասարակությունում (սոցիալ-հոգեբանական տեսանկյունը)», «Փոխակերպվող հասարակության ինքնագարգացումը որպես նոր հարացույցի բացահայտման միջոց», «Փոխակերպվող հասարակությունը եւ տրանսգենդենտալ մետաֆիզիկական», «Փոխակերպվող հասարակությունը որպես տազնապալիության միջավայր եւ նրա ազդեցությունը մարդկանց վրա»...: Զեկուցումների վերնագրեր, որտեղ ամփոփվում են փոխակերպվող հասարակության հոգեբանական մոտեցումները:

Գիտաժողովը նշանակալից էր, քանի որ հոգեբանական միտքը նոր լիցք ստացավ, ուրվագծվեց ևս մի հետազիծ, որը տեւական ուսումնասիրման կարիք ունի: Երկու օր շարունակ մասնակիցներն ապրում էին հոգևոր վերելք, շնչում էին գիտությամբ, մթնոլորտն այն աստիճան էր վեհացված, որ ամենուր մեզ շրջապատում էին փիլիսոփայական և հոգեբանական մտքերն ու հասկացությունները: Իսկ օտարերկրյա եւ հայ գիտնականների մասնագիտական շփումները եւ մշակութային բազմաթիվ միջոցառումները կարծես թե ի չիք էին դարձնում միջմշակութային հաղորդակցման դժվարություններն ու լեզվական արգելքները:

Փաստորեն, նույն հիմնախնդիրներն են հառնում ինչպես շոտլանդացի, ֆրանսիացի, արգենտինացի, ամերիկացի, վրացի, այնպես էլ հայ հոգեբանների առջև: Եզրակացությունը մեկն է՝ հոգեբանական գիտության զարգացումը ներկա ժամանակաշրջանում ընթանում է ինտեգրման ճանապարհով: Այստեղ է, որ բոլորիս նպատակները մեկտեղվում են այն առումով, որ փոխակերպվող հասարակության հիմնական բնութագիրը մարդու հիմնախնդրի բազմակողմանի, տարբեր խորությամբ հոգեբանական և փիլիսոփայական մեկնաբանությունն է, որի շնորհիվ մարդը հաստատում է իր ինքնությունը ոչ միայն որպես մասնավոր անձ, այլ նաև իբրև սոցիալականացված անհատականություն:

ԻՆՉՊԵՍ ԳՆԱՀԱՏԵԼ ԱՆՁԻ ՄԵՋ ԲՈՆՈՒԹՅԱՆ ՌԻՍԿԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

Դատական կլինիկայի հոգեբանության պրոֆեսոր, Գլազգոյի Կալեդոնյան համալսարանի հոգեբանության և իրավունքի կենտրոն եվրոպական ասոցիացիայի նախագահ Դեյվիդ Կուկը գիտաժողովում մանկավարժական համալսարանի ուսանողներին ներկայացրեց անձի բնության ռիսկի գնահատման առանձնահատկություններն ու մոտեցումները:

Դեյվիդ Կուկը խոստովանում է, որ տարիներ առաջ, երբ սկսել է անձի բնության և ռիսկի գործոնների գնահատման մասին հետազոտություններ կատարել, չկար համակարգ: «Այդ ժամանակ հետազոտում էինք տարբեր դեպքերի որոշ դրվագներ և միմյանց համադրելով հանգում եզրակացության: Պարզ չէր, թե ինչ դեպքի հետ գործ ունենք: Երբեմն հարց էր առաջանում՝ դա բնությամբ ղեկավարվող է, թե՞ սովորական, և նման դեպքում շատ դժվար էր հասնել որոշակի գնահատման համակարգի և ճիշտ վերլուծություն կատարել», ասում է Կուկը՝ հավելելով, որ հենց այդ ժամանակահատվածում անձի բնության ռիսկի գնահատումը դարձավ հոգեբանների թիվ մեկ խնդիրը:

Կուկը հիշում է, որ Մեծ Բրիտանիայում բնության ռիսկի գնահատման բազմաթիվ ձևեր կային, սակայն իրենք ցանկանում էին այնպիսի համակարգ ստեղծել, որ կկիրառվեր ամբողջ աշխարհում: Կուկի գնահատման՝ ներկայացվելիք գնահատման համակարգը լավագույնն է, որովհետև բերում է նոր մոտեցումը նաև բժշկական տեսանկյունից: Գնահատման նոր համակարգը ենթադրում է հավանական միջոցը և անհատական մոտեցումներ, որոնց շնորհիվ կարելի է գնահատել՝ անձը հակված է բնության, թե՞ ոչ: Այդ մոտեցումը հնարավորություն է տալիս գնահատելու անձի՝ նաև մեղանչելու հավանականությունը: Կուկը հիշում է, որ մինչ այս ոլորտում աշխատելը ուսումնասիրել է հայտնի դատական հոգեբույժների ուսումնասիրությունները և վերլուծելով ստեղծել գնահատման համակարգ:

Ընդհանուր մոտեցումներից բացի, քրեական ռիսկի նվազման համար Կուկն անհարաժեշտ է համարում կիրառել նաև հոգեբանական տարբեր մոտեցումներ՝ նախ պարզել անձի կենսագրությունը, նրա դժգոհությունները, ֆիզիկական վիճակը, բանտի կամ հոգեբուժարանի վիճակն ու անվտանգության երաշխիքները:

Գիտնականը համոզված է՝ առավել հանգիստ և ոչ ծայրահեղ հասարակությունում և միջավայրում ապրող անձնավորությունն ավելի քիչ է հակված բնության, քան ծայրահեղ միջավայրում ապրողը:

«Ես իմ ուսանողներին միշտ ասում եմ՝ «երբեք մի ասեք երբեք», որովհետև եթե անգամ հանդիպում ես մոլորակի ամենավտանգավոր մարդուն, ապա մի բացառիկ հավանականությունը, որ նրանից ավելի վտանգավորն էլ կա: Եվ հենց այդ մոտեցումը պետք է ստիպի, որ յուրաքանչյուր դեպքի մոտենաս անհատական տեսանկյունից և անհատական վերլուծություն կատարես», ասաց գիտնականը՝ խոստովանելով, որ տարիների կատարած աշխատանքից ու դժվարություններից հետո հանգել է եզրակացության, որ ավելի հեշտ է լինել հոլիվուդյան աստղ, քան զբաղվել անձի մեջ բնության ռիսկի գնահատմամբ:

Գնահատելու համար կերպաների մեջ ագրեսիան՝ Կուկը հաշվի է առնում երեք չափանիշ՝ տարիք, պատճառ և վարքագիծ: Երկրորդ փուլում արդեն գիտնականը առանձնացնում է սեռային պատկանելությունը, կարգավիճակը, հասարակությունից մեկուսացած լինելու փաստն ու պատճառները:

Ավելի քան մեկ ժամ տևած դասախոսության ընթացքում շոտլանդացի գիտնականը ներկայացրեց հատվածներ այլ հոգեբանների կատարած ուսումնասիրություններից, օրինակներ Գլազգոյի կալանավայրերի, և հոգեբուժարանների վերաբերմունքից և մթնոլորտից: Կուկը քննադատում է մոտեցումը, որ կալանավայրերում և հոգեբուժարաններում բոլորին ցուցաբերվում է հավասար վերաբերմունք: «Սա սխալ է, որովհետև միայն անհատական մոտեցմամբ հնարավոր կլինի հասնել ճիշտ կանխագուշակման և եզրահանգման, թե որքանով է նա վտանգավոր հասարակության համար»:

ՀԱՍՄԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
«ԱԶԳ», 21 ապրիլ 2012թ

ՄԵՐ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԸ ԵՎ ՀԱՅ ՓԻԼԻՍՈՓՈՒՅԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Փիլիսոփայական մտքի դարավոր պատմությունը անվերապահորեն համոզում է, որ նրա զարգացման ուղիներն անիմանալի են: Սակայն հայ փիլիսոփայական միտքը՝ Դավիթ Անհաղթի հանճարեղ երկերի շնորհիվ այնպիսի հստակ ու արգասավոր ավանդույթներ է մշակել, որ այս դեպքում որոշակի կանխատեսումները ճշմարտության մեծ հավանականություն ունեն: Ես առաջին հերթին նկատի ունեմ իմացաբանականի ու տրամաբանականի այն սերտ միասնությունը և փոխներգործությունը, որը Դավիթ Անհաղթի փիլիսոփայական ժառանգության ամենացայտուն կողմն է և իր անդրադարձն է ունեցել հայ փիլիսոփայական մտքի պատմության բոլոր դպրոցներում:

Մեր օրերին Դավիթ Անհաղթի նշված ավանդույթն առավելապես նկատելի է ակադեմիկոս Գեորգ Բրուտյանի աշխատություններում: Այս առումով առավել նշանավոր է ակադեմիկոսի «փոխակերպական տրամաբանության» համակարգը: Փոխակերպական տրամաբանության ուսմունքը պատկանում է ձևական տրամաբանության ոլորտին: Ավելորդ չէ նշել, որ դեռևս 18-րդ դարում գերմանացի մեծ մտածող Իմանուիլ Կանտը այն կարծիքին էր, որ ձևական տրամաբանությունը կատարյալ գիտական համակարգ է: Եվ ահա այդ կատարյալ ուսմունքում Գեորգ Բրուտյանն ի հայտ է բերել այնպիսի հարցադրումների մի ամբողջ շերտ, որոնց պատասխանները կազմում են տրամաբանական գիտության մի կարևոր ոլորտ, որի առանցքային հարցն է, թե ինչպես են փոխհարաբերվում մտքի բացահայտ և ոչ-բացահայտ ձևերն ու կառույցները: Ես միանգամայն վստահորեն կարող եմ կանխագուշակել, որ հայ փիլիսոփայական-տրամաբանական մտքի հետագա զարգացման ուղիներից մեկը հենց փոխակերպական տրամաբանությունն է լինելու: Եվ դա ոչ միայն այն պատճառով, որ սկսած 1968 թ. ակադեմիկոս Բրուտյանը հրատարակել է մի շարք բարձրարժեք հոդվածներ ու մենագրություններ հայերեն, ռուսերեն ու անգլերեն լեզուներով: Հիմնական փաստարկս այն է, որ Բրուտյանն իր աշակերտների ու հետևորդների հետ միասին 2008 թ. հրատարակեց «Փոխակերպական տրամաբանություն» երկհատորյակը:

Մյուս փիլիսոփայական-տրամաբանական ուղղությունը, որն, ըստ իս, ոչ միայն հեռանկարային է, այլ նաև համապատասխանում է ժամանակակից կյանքի սոցիալ-քաղաքական պահանջմունքներին՝ դա փաստարկման տեսությունն է: Եթե ես ճիշտ եմ հասկանում քաղաքական պայքարի բնույթի ներկայիս միտումը, ապա ինձ համար միանգամայն համոզիչ է, որ մոտակա տարիներին տրամաբանորեն փաստարկված միտքը դառնալու է համախոհներ ներգրավելու առավել ազդեցիկ ուղին: Դա բնականաբար կնպաստի փաստարկման ընդհանուր տեսության և նրա արդյունավետ կիրառման եղանակների հետագա զարգացմանը: Հայ փիլիսոփայական մտքի զարգացման այս հեռանկարը բոլոր կասկածներից վեր արգասաբեր կլինի, քանի որ Փիլիսոփայական փաստարկման Երևանյան դպրոցը, որը

հիմնել և ղեկավարում է ակադեմիկոս Գեորգ Բրուտյանը, Բելգիայի ու Ֆինլանդիայի դպրոցների հետ մեկ տեղ փաստարկման տեսության մշակման աշխարհիս ամենաճանաչված կենտրոններից մեկն է:

Հայ փիլիսոփայական մտքի զարգացման երրորդ հեռանկարային ուղին գիտական աշխատանքի տեխնոլոգիայի մշակումն է: Մեր օրերին գիտելիքը դարձավ ամենաբարձր պահանջարկ վայելող ապրանքներից մեկը: Ժամանակակից գիտությունը չի կարող բավարարվել գիտական հետազոտության մեթոդների մասին ընդհանուր տեսական դատողություններով: Այսօրվա գիտելիքների արդյունավետ արտադրությունը պահանջում է ոչ թե գիտելիքի վերացական տեսություններ ու մոդելներ, այլ գիտելիքների արտադրության կոնկրետ տեխնոլոգիաներ:

Հայ փիլիսոփայական մտքի զարգացման ուղին պայծառ է, քանի որ այն լուսավորված է Դավիթ Անհաղթի ժառանգության անմար ջահով:

ՌՈՒԲԵՐՏ ՋԻՋՅԱՆ՝ Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս
«ԱԶԳ», 21 ապրիլ 2012թ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՆԱԽԱԴԵՊ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ՝ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆՈՒՄ

Երևանում երեկ մեկնարկեց Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի կազմակերպած «Փոխակերպվող հասարակության զարգացման տեսական և գործնական հիմնախնդիրներ (փիլիսոփայական և հոգեբանական տեսանկյուններ)» թեմայով երկօրյա միջազգային գիտաժողովը: Գիտաժողովին մասնակցում են ակադեմիկոս, Աթենքի համալսարանի պատվավոր ռեկտոր, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի համանախագահ, արդի ժամանակաշրջանի խոշորագույն փիլիսոփա Եվանգելոս Մոութսոպոուլոսը, Ինսբրուքի համալսարանի փիլիսոփայության բաժանմունքի ղեկավար, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի համանախագահ Հանս Կոխլերը, Փիլիսոփայության ընկերությունների միջազգային Ֆեդերացիայի (FISP) նախագահ ակադեմիկոս Պիտեր Կեմպը, Հոգեբանության և իրավունքի եվրոպական ընկերակցության նախագահ Դեյվիդ Կուկը, ինչպես նաև այլ խոշոր գիտնականներ Մեծ Բրիտանիայից, Ֆրանսիայից, Ավստրիայից, Դանիայից, Բելգիայից, Ֆինլանդիայից, Արգենտինայից, Չեխիայից, Հունաստանից, Ռուսաստանից, Վրաստանից:

«ԱՌԱՎՈՏ», 70/4166/ 17 ապրիլի 2012 թ., էջ 1.

ԱՊԱԳԱՆ ԳԻՏԵԼԻՔԻՆՆ Է

Երեկ տեղի ունեցավ «Փոխակերպվող հասարակության զարգացման տեսական և գործնական հիմնախնդիրներ» (փիլիսոփայական և հոգեբանական տեսանկյուններ) թեմայով երկօրյա միջազգային գիտաժողովի հանդիսավոր բացումը:

Հանդիսավոր նիստը բացեց ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի նախագահ, Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ-ին առընթեր մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտի տնօրեն Գեորգ Բրուտյանը. «Մենք ապրում ենք մի այնպիսի ժամանակաշրջանում, երբ հնի և նորի պայքարում ստեղծվում է

փոխակերպման միտված հասարակություն: Այդ գործընթացում տեղի է ունենում անցյալից մեզ հասած լավի, օգտակարի և նորի ծիլերի դեռևս չկանգնեցված օրգանական զուգակցում: Դա նշանակում է նաև, որ հինը ոչ թե դեն է նետվում բոլոր դեպքերում ու պայմաններում, այլ կերպարանափոխվում է նորի ազդեցության տակ և նպաստում նորի զարգացմանը: Դա այն է, ինչ մասնագետներն անվանում են փոխակերպվող հասարակություն: Այդ փոխակերպումն իր մեջ ներառում է զարգացման հիմնական շերտերը և փուլերը»:

Լիագումար նիստում զեկույցով հանդես եկավ փիլիսոփայության դոկտոր, ակադեմիկոս, Աթենքի համալսարանի պատվավոր ռեկտոր, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի համանախագահ Եվանգելոս Մոուխտպոուլոսը:

Փիլիսոփայության պրոֆեսոր, Ինսբրուքի համալսարանի փիլիսոփայության բաժանմունքի ղեկավար, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի համանախագահ Հանս Կոխլերը ներկայացրեց «Արդի բազմամշակութային հասարակությունը և միջմշակութային հարաբերությունների հերմենևտիկան» թեմայով զեկույցը, որում ընդգծեց, որ պետությունների կայունության ապագան կախված կլինի նրանից, թե ինչպես են նրանք վերաբերում մշակութային բազմազանությանը: Ջեկուցման մեջ Կոխլերը ներկայացրեց «քաղաքակրթությունների երկխոսության» ժամանակակից դիսկուրսի համատեքստում միջմշակութային հարաբերությունների դինամիկան՝ գլոբալ քաղաքակրթական գիտակցության զարգացմանը զուգընթաց:

Կոստոպոլիտիզմը մեր ժամանակներում թեմայով զեկույցի հեղինակը Կոպենհագենի Աարուսի համալսարանի պրոֆեսոր, կրթության բաժանմունքի էթիկայի և իրավունքի կենտրոնի տնօրեն, Փիլիսոփայական ընկերությունների միջազգային ֆեդերացիայի (FISP) նախագահ, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս Պիտեր Կեմպն էր:

Աշխարհի քաղաքացի կամ «կոստոպոլիտ» լինելն այսօր ենթադրում է ընդունել, որ ընդհանուր կարելու խնդիրներ կան, որոնք ոչ մի ազգ՝ նույնիսկ ամենատուժեղը, չի կարող միայնակ լուծել, ասաց նա: Ջեկուցողն ընդգծեց, որ աշխարհի քաղաքացին չպետք է դեմ հանդես գա ազգային քաղաքացուն, այլ ընդհանուր մտածողությունն ու գործունեությունը պետք է ուղղված լինեն անհատական, տեղային և ազգային կյանքի պահպանմանը:

«Փսիխոպաթիա. առնչությունները փոխակերպվող հասարակության հետ» թեմայով զեկույցով հանդես եկավ Գլազգոյի շոտլանդական համալսարանի դատակլինիկական հոգեբանության պրոֆեսոր, Հոգեբանության և իրավունքի եվրոպական ընկերակցության նախագահ Դեյվիդ Կուկը: Նա անդրադարձավ, որ դեռևս Աստվածաշնչում կարելի է հանդիպել փսիխոպաթիայի նկարագրությունների: Նա մանրամասն ներկայացրեց այն բոլոր վարքագծային խանգարումները, որոնք հանդիպում են փսիխոպաթիայի ժամանակ:

«ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ», 17 ապրիլ 2012թ., էջ 5.

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅՈՒՆ. ՀՈՒՅՍԵՐԻ ԵՎ ՀԻԱՍԹԱՓՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԽՃԱՆԿԱՐ

Հունիսի 27-ից 28-ը Մանկավարժական համալսարանում անցկացվեց «Երիտասարդության արժեքային կողմնորոշումները և նրանց հուզող հարցերը» թեմայով գիտաժողով: Գիտաժողովը հանդիսավորությամբ բացեց համալսարանի ռեկտոր, դոկտոր, պրոֆեսոր Ռուբեն Միրզախանյանը: Ողջունելով գիտաժողովի մասնակիցներին՝ ռեկտորը կարևորեց վերոնշյալ թեմայով գիտաժողովի կազմակերպումը: «Եթե մենք կարողանանք ճիշտ որոշել այսօրվա երիտասարդության արժեքային կողմնորոշումները, ապա ես կարծում եմ, որ մեզ համար բավականին դյուրին կլինի որոշակիորեն պատասխանել նաև նրանց հուզող հարցերին», - ասաց ռեկտորը: Մասնակիցներին մաղթելով արդյունավետ աշխատանք՝ նա հույս հայտնեց, որ այս

գիտաժողովը կնպաստի ի վերջո մոտենալ արդիական այս թեմայի, եթե ոչ ամբողջական ճշմարտությանը, ապա գոնե այդ հարցերի պատասխանները գտնելուն: Ռեկտորի որոշմամբ, գիտաժողովի ավարտից հետո, լավագույն հոդվածները և նյութերը կիրապարակվեն ժողովածուի տեսքով:

Գիտաժողովի ընթացքում մասնակիցները ներկայացրեցին փոխակերպվող հասարակությունում երտասարդների արժեքային կողմնորոշումների, քաղաքական մասնակցության, արևմտացման, սոցիալական ակտիվության և դրանց հետևանքով առաջացած հիմնահարցերի մասին իրենց գաղափարները, տեսակետները, մոտեցումները:

«Երիտասարդ Հայաստան» զեկուցումով գիտաժողովը բացեց սոցիոլոգիայի և սոցիալական աշխատանքի ամբիոնի պրոֆեսոր, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Գևորգ Պողոսյանը: Չեկուցման մեջ նա անդրադարձավ այն հարցին, որ երիտասարդությունը սոցիոլոգիայի տեսակետից բացառապես կարևոր թեմա է, որովհետև անարժանորեն արհամարհված է, քիչ լուսաբանված և ուսումնասիրված: Ըստ նրա, երիտասարդությունը մի սերունդ է՝ որը պետք է որոշի Հայաստանի տեսքը մոտ ապագայում: Հենց նրանք պետք է դառնան նոր կյանքի տերերը, հենց նրանցից կախված կլինի մեր երկրի դիմագիծը 5-10 տարի հետո:

Փիլիսոփայության և տրամաբանության ամբիոնի պրոֆեսոր, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, Միջազգային Փիլիսոփայական ակադեմիայի անդամ Ռոբերտ Ջիջյանը ներկայացրեց «Երիտասարդության բարոյական արժեքներ և քրիստոնեությունը» թեմայով զեկուցում: Վերջինս նշեց, որ ազատ մրցունակության հասարակությունն առանց քրիստոնեական հավատի ի վերջո հանգում է անհատամոլության և դրամ կուտակելու մոլուցքի: Քրիստոնեական բարոյականության սկզբունքները ժողովրդի ապրելակերպում սերմանելու հետ մեկտեղ, պետք է ուժեղացնել պետության մասնակցությունը երկրի սոցիալ-տնտեսական կյանքին:

Գիտաժողովը կազմակերպվել էր ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության և Մանկավարժական համալսարանի կրթության հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի սոցիոլոգիայի և սոցիալական աշխատանքի ամբիոնի համատեղ ջանքերով: Այն անցկացվում էր կրթության հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի սոցիոլոգիայի և սոցիալական աշխատանքի ամբիոնի 2012-2013 ուսումնական տարվա ռազմավարական ծրագրի համաձայն:

Գիտաժողովը նախագահում էին 20-րդ դարի հայ աշխարհահռչակ փիլիսոփա, տրամաբան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, փիլիսոփայության միջազգային և հայոց փիլիսոփայական ակադեմիաների պրեզիդենտ, ՀՊՄՀ մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտի տնօրեն, Մշակույթի համաշխարհային ակադեմիայի ցմահ անդամ (Մեծ Բրիտանիա) և տասնյակ այլ երկրների ակադեմիաների անդամ Գեորգ Բրուսյանը, Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիայի թղթակից անդամ, ՀՊՄՀ կրթության հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի դեկան, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Սրբուհի Գևորգյանը, սոցիոլոգիայի և սոցիալական աշխատանքի ամբիոնի վարիչ Յուրի Գասպարյանը, Մանկավարժական համալսարանի գիտական քարտուղար Հասմիկ Պետրոսյանը:

«ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ», 3 հուլիսի, 2012թ., N 12 (927)

«ՌՈՒԲԵՐՏ ԱՄԻՐԽԱՆՅԱՆԻ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՈՐՀՐԴԱՎՈՐ ՀՐԱՇՔ Է»,
ԱՍՈՒՄ Է ԳԵՈՐԳ ԲՐՈՒՏՅԱՆԸ

Մանկավարժական համալսարանի 90-ամյակին նվիրված միջոցառումների շրջանակում հեկտեմբերի 4-ին հայտնի երաժիշտ, երգահան, Հայաստանի կոմպոզիտորների և երաժշտագետների միության նախագահ Ռոբերտ Ամիրխանյանը հյուրընկալվել էր Մանկավարժական համալսարանում: Մինչ մատուցելու հանդես կգար հիանալի համերգային ծրագրով, համալսարանում նրան անակնկալ էր սպասվում: Կուլտուրայի ֆակուլտետի դահլիճում 20-րդ դարի աշխարհահռչակ փիլիսոփա, Մանկավարժական համալսարանի Մետափիլիսոփայության, փոխակերպման տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտի ղեկավար, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, Փիլիսոփայության միջազգային և հայոց փիլիսոփայական ակադեմիաների նախագահ Գեորգ Բրուտյանը ողջունեց մատուցողի մուտքը համալսարան և Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիայի կողմից նրան շնորհեց ակադեմիայի բարձրագույն Պատվավոր անդամի դիպլոմ:

«Ակադեմիան ունի ընտրյալ կազմ. այստեղ լավագույններից լավագույններն են: Ըստ մեր կանոնադրության՝ ակադեմիայի բարձրագույն կոչումը ստացած անձն իրավունք ունի գործել բոլոր բնագավառներում, բայց ոչ մի պարտականություն չունի. վերջինս էլ ընդգծում է պատվավոր անդամի յուրահատկությունը», -ասաց Գեորգ Բրուտյանը: Իսկ մատուցողի երաժշտությունը պարզապես խորհրդավոր հրաշք անվանեց:

Շնորհակալություն հայտնելով իրեն նման պարզևի արժանացնելու համար՝ Ռոբերտ Ամիրխանյանն ասաց. «Ես նման պատվավոր և բարձր կոչմանն արժանանալուն չէի սպասում, սա ինձ համար մի քիչ դժվարամարս է: Երաժշտի գործը ստեղծագործություններ գրելն ու լսարանին ներկայացնելն է: Շնորհակալ եմ այս գնահատականի համար, սակայն ամենամեծ գնահատականն ինձ համար ձեր ժպիտներն ու ծափահարություններն են»:

Կոմպոզիտորը շնորհավորեց նաև համալսարանի 90-ամյակը՝ բուռն անվանելով հայ ուսուցիչների պատրաստման լավագույն օրրան և կարևորելով մեր մեծ ուսուցիչների պատմությունը շարունակելու նրա առաքելությունը: Հանդիպումը սկսվեց հանդիսատեսին հայտնի «Երազ իմ երկիր հայրենիք» երգի կատարմամբ, որին հաջորդեցին սիրված մի շարք ստեղծագործություններ՝ «Երկու կոտունկ», «Տաղ անձնական», «Այնպես ուզում եմ», «Գարնան կաթիլներ» ստեղծագործությունները և դաշնամուրային մի քանի պիեսներ: Հանդիսատեսի ջերմությունը կրկնապատկվեց, երբ հնչեցին մանկության գեղեցիկ հուշեր արթնացնող «Դինգ-դոնգ» և հայտնի մուլտֆիլմերի ծանոթ մեղեդիները: Կոմպոզիտորը հատուկ շնորհակալություն հայտնեց և ողջունեց Մանկավարժական համալսարանի երաժշտական կրթության բաժնի մագիստրատուրայի 2-րդ կուրսի ուսանողուհի Արփինե Լևոնյանին, ում մագիստրոսական թեզի թեման հայկական մուլտֆիլմերի երաժշտությունն է: Ուսանողուհին իր աշխատանքում անդրադարձել է հիմնականում Ռոբերտ Ամիրխանյանի ստեղծագործություններին: «Կարծում եմ նրանից լավ ոչ ոք մուլտֆիլմերի երաժշտություն չի գրել, նա մտել է յուրաքանչյուր կերպարի մեջ և իր երաժշտությամբ բնութագրել յուրաքանչյուր հերոսին», - ընդգծեց ուսանողուհին: Համերգի ընթացքում մատուցողի հետ զուգերգերով հանդես եկավ Սեդա Ամիր-Կարայանը: Ջերմ և հիանալի համերգային ծրագիրը մատուցողն ավարտեց դահլիճի հետ մեկտեղ երգելով «Հայի աչեր» հայտնի ստեղծագործությունը:

«ՄԱՆԿԱՎԱՐՇԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ», 19 հոկտեմբեր, 2012թ., № 15 (930)

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ ՌԴ-ՈՒՄ ԵՎ ՈՒԿՐԱԻՆԱՅՈՒՄ

2012 թվականի հունիսի 4-ից 11-ը Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի ռեկտոր Ռուբեն Միրզախանյանը պաշտոնական այցով մեկնել էր ՌԴ և Ուկրաինա, որտեղ հանդիպումներ ունեցավ այդ երկրների մանկավարժական համալսարանների ղեկավարության հետ:

Հունիսի 4-ին Մոսկվայի քաղաքային մանկավարժական համալսարանում Հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի ռեկտոր, մշակույթի վաստակավոր գործիչ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ռուբեն Միրզախանյանը հանդիպեց Մոսկվայի քաղաքային մանկավարժական համալսարանի նորանշանակ ռեկտոր, պրոֆեսոր Ալեքսանդր Կուտուզովի հետ:

Երկու համալսարանների ռեկտորները բանակցությունների ընթացքում քննարկեցին հետագա փոխադարձ համագործակցության հեռանկարների վերաբերյալ հարցեր: Ռուբեն Միրզախանյանը Ալեքսանդր Կուտուզովին շնորհեց Հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի «Մանկավարժական համալսարան» պատվավոր մեդալը:

Ավելի ուշ Ռուբեն Միրզախանյանը հանդիպեց Մոսկվայի քաղաքային մանկավարժական համալսարանի նախագահ, պրոֆեսոր Վիկտոր Դյաբովի հետ: Ջրույցի ընթացքում քննարկվեցին երկու համալսարաններում ուսումնական գործընթացի կազմակերպման, տարբեր ոլորտներում միջազգային համագործակցության զարգացման վերաբերյալ հարցեր:

Վերջերս միավորվել են Մոսկվայի քաղաքային մանկավարժական համալսարանն ու Մոսկվայի հումանիտար համալսարանը և այս երկու խոշորագույն հաստատությունները ղեկավարում է Ալեքսանդր Կուտուզովը:

Հանդիպման ավարտին Ռուբեն Միրզախանյանն այցելեց Մոսկվայի քաղաքային մանկավարժական համալսարանի պատմության թանգարան և հիմնարար գրադարան: Հաջորդ հանդիպումը Ուիկրաինայի Դրագոմանովի անվան Ազգային մանկավարժական համալսարանի ռեկտոր, ակադեմիկոս Վիկտոր Անդրյուշչենկոյի հետ էր: Ի դեպ, նա Եվրոպական մանկավարժական բուհերի ռեկտորների խորհրդի նախագահն է: Ռուբեն Միրզախանյանն ընտրվեց այս խորհրդի անդամ և արդեն առաջիկա հոկտեմբերին կմասնակցի ռեկտորների խորհրդի Պրահայում կայանալիք նիստին:

Վիկտոր Անդրյուշչենկոյի հետ հանդիպման ընթացքում Ռուբեն Միրզախանյանը քննարկել է փոխանակման ծրագրերի միջոցով դասախոսների և ուսանողների վերապատրաստման, ինչպես նաև ուսումնական գործընթացի կազմակերպման հարցեր: Ռուբեն Միրզախանյանը 20-րդ դարի հայ աշխարհահռչակ փիլիսոփա, տրամաբան ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, Մանկավարժական համալսարանի մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտի տնօրեն, Փիլիսոփայության միջազգային և հայոց փիլիսոփայական ակադեմիաների նախագահ Գեորգ Բրուսյանի հանձնարարությամբ Վիկտոր Անդրյուշչենկոյին շնորհեց «Դավիթ Անհաղթ» մեդալ:

«ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ», 18 հունիսի, 2012թ., № 11 (926)

ԸՆՏՐՎԵՑ ԵՎՐՈՊԱՅԻ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՆԵՐԻ ՌԵԿՏՈՐՆԵՐԻ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱՆԴԱՄ

2012 թ. հոկտեմբերի 24-26-ը Պրահայում անցկացված Եվրոպայի մանկավարժական համալսարանների ռեկտորների ընկերակցության վարչության նիստում որոշում կայացվեց

ընկերակցության կազմում ընդգրկել երկու նոր անդամի՝ Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի ռեկտոր Ռուբեն Միրզախանյանին և Վարչավայի մանկավարժական համալսարանի ռեկտոր Յուլիանա Աուլեյտներային:

Ընկերակցության վարչության նիստին մասնակցում էին եվրոպական 10 երկրների 15 բուհերի 21 ռեկտորներ կամ պրոռեկտորներ, դեկաններ և գիտական ինստիտուտների տնօրեններ: Ընկերակցության հիմնադիր նախագահ, Ուկրաինայի Դրագոմանովի անվան մանկավարժական համալսարանի ռեկտոր, ակադեմիկոս Վիկտոր Անդրյուշչենկոն իր ելույթում կարևորեց Եվրոպայի մանկավարժական սահմանադրության ընդունումը և ներկաներին հրավիրեց ներկայացված փաստաթղթի նախագծի վերաբերյալ հանդես գալ առաջարկություններով և դիտողություններով: Բովանդակային քննարկումների արդյունքում որոշվեց մինչև 2013 թվականի մարտ ամիսը ավարտել մանկավարժական սահմանադրության վերջնական տարբերակի շուրջ քննարկումները և մայիսին Մայնի Ֆրանկֆուրտում կայանալիք ընկերակցության համագումարում ներկայացնել հաստատման:

Վարչության նիստին ներկայացվեց նաև ընկերակցության նոր ամսագիրը՝ «Եվրոպական մանկավարժական ուսումնասիրություններ»:

«ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ» 31 հոկտեմբերի 2012թ., № 16 (931)

ՓՈԽԱԿԵՐՊՎՈՂ ՀԱՄԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԸՄԲՈՆՈՒՄԸ

Ապրիլի 16-ին Անի Պլազա հյուրանոցի ընդարձակ դահլիճում տեղի ունեցավ «Փոխակերպվող հասարակության զարգացման տեսական և գործնական հիմնախնդիրներ (փիլիսոփայական և հոգեբանական տեսանկյուններ)» խորագրով երկօրյա միջազգային գիտաժողովի հաղիսավոր բացումը: Գիտաժողովը կազմակերպել էին Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանը, Մանկավարժական համալսարանի Մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտը, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիան և Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիան:

Հանդիսավոր նիստը բացեց ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի նախագահ, Խարատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ-ին առընթեր Մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտի տնօրեն Գեորգ Բրուսյանը: Ողջունելով ներկաներին՝ Բրուսյանն ասաց. «Մենք ապրում ենք մի այնպիսի ժամանակաշրջանում, երբ հնի և նորի պայքարում ստեղծվում է փոխակերպման միտված հասարակություն: Այդ գործընթացում տեղի է ունենում անցյալից մեզ հասած լավի, օգտակարի և նոր ծիլերի օրգանական զուգակցում: Դա նշանակում է, որ հինը ոչ թե դեն է նետվում բոլոր դեպքերում ու պայմաններում, այլ կերպարանափոխվում է նորի ազդեցության տակ և նպաստում նորի զարգացմանը: Դա այն է, ինչ մասնագետներն անվանում են փոխակերպվող հասարակություն: Այդ փոխակերպումն իր մեջ ներառում է զարգացման հիմնական շերտերը և փուլերը: Տվյալ պարագայում մեր գիտաժողովը քննության նյութ է դարձնում փոխակերպվող հասարակության գիտական ըմբռնումը ընդհանրապես (մեթոդաբանական տեսանկյուն) և խնդրո առարկայի հետ առնչվող գիտական մոտեցման ու նվաճումների քննական արժեքավորումը՝ մասնավորապես»:

Այնուհետև գիտաժողովի մասնակիցներին ողջունեց Հայաստանի Հանրապետության վարչապետ, Մանկավարժական համալսարանի խորհրդի նախագահ Տիգրան Մարգարյանը: Նա նշեց, որ քննարկվող թեման խիստ արդիական է ոչ միայն գիտնականների, այլև քաղաքական

գործիչների համար: «Համոզված եմ, որ այս գիտաժողովը կնպաստի Մանկավարժական համալսարանի միջազգային կապերի ամրապնդմանը:

Մենք մշակել ենք համալսարանի զարգացման հավակնոտ ծրագիր՝ նրա մակարդակը միջազգային լավագույն համալսարանների չափանիշներին բարձրացնելու համար», - ասաց Տիգրան Մարգարյանը:

Վարչապետը շարունակեց, որ համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամն առավել սուր ձևով է ներկայացնում փոխակերպվող հասարակության խնդիրները և պահանջում քաղաքական գործիչներից՝ գտնել այնպիսի լուծումներ, որոնք թույլ չեն տա քաղաքացիների կենսամակարդակի նվազում: «Մենք ապրում ենք մի աշխարհում, որի թիվ մեկ բնութագիրն արագ փոփոխություններն են, որոնց արդյունքում էապես ուժգնացել են փոխադարձ ազդեցությունները, և աշխարհը դարձել է շատ ավելի բաց: Մեր աչքի առջև ձևավորվում է որակապես նոր տիպի՝ պոստիմդրուստրիալ հասարակություն, որի հենքային գործընթացը ոչ թե ապրանքների, այլ գիտելիքի արտադրությունն է: Ժամանակակից է համարվում այն հասարակությունը, որն ի վիճակի է արտադրել ժամանակակից գիտելիք», - ընդգծեց ՀՊՄՀ խորհրդի նախագահը:

Լիագումար նիստում «Հավիտ ենական տիեզերքը և մարդու դատապարտված իրավունքը. Համակերպում, թե՞ նախաձեռնողականություն» թեմայով առաջին զեկուցումը ներկայացրեց փիլիսոփայության դոկտոր, ակադեմիկոս, Աթենքի համալսարանի պատվավոր ռեկտոր, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի համանախագահ Եվանգելոս Մոուսոսպոուլոսը: «Մարդկության արտաքին տարածությունը՝ առաքինություններով և թերացումներով հանդերձ, իր մեծացմանը զուգընթաց ստիպված է հանդիպել տիեզերքի անողոք օրենքներին: Կփրկվի՞ այն վերջապես շարունակական վերահարմարեցումների շնորհիվ, թե՞ հարկադրաբար կարտաքսվի Երկրի կողմից...»: Ըստ Եվանգելոս Մոուսոսպոուլոսի՝ նախկին հեռանկարը կարող է գերակշռել միայն այն պայմանով, եթե ենթադրվի մարդու բնությունից ազահության բացառումը: Այնուհետև փիլիսոփայության պրոֆեսոր, Ինսբրուքի համալսարանի փիլիսոփայության բաժանմունքի ղեկավար, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի համանախագահ Հանս Կոխլերը ներկայացրեց «Արդի բազմամշակութային հասարակությունը և միջմշակութային հարաբերությունների հերմենևտիկան» թեմայով զեկուցում: Նա ասաց, որ «մշակութային ինքնության տեղական, տարածաշրջանային և համաշխարհային հարթությունների միջև առկա բարդագույն փոխհարաբերությունները մեծացնող բազմամշակութային հասարակություններին ներկայացնում են նոր մարտահրավերներ», և որ «պետությունների կայունության ապագան կախված կլինի նրանից, թե ինչպես են նրանք վերաբերվում մշակութային բազմազանությանը»: «Քաղաքակրթությունների երկխոսության» ժամանակակից դիսկուրսի համատեքստում, գլոբալ քաղաքակրթական գիտակցության զարգացմանը զուգընթաց, բանախոսը փորձեց ուրվագծել միջմշակութային հարաբերությունների դինամիկան:

Կոպենհագենի Աարուսի համալսարանի պրոֆեսոր, Կրթության բաժանմունքի էթիկայի և իրավունքի կենտրոնի տնօրեն, Փիլիսոփայական ընկերությունների միջազգային ֆեդերացիայի (FISP) նախագահ, փիլիսոփայության XXII համաշխարհային համաժողովի (2008) նախագահ, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս Պիտեր Կեմպը հանդես եկավ «Կոսմոպոլիտիզմը մեր ժամանակներում» թեմայով զեկուցմամբ: «Աշխարհի քաղաքացի կամ «կոսմոպոլիտ» լինելն այսօր ենթադրում է ընդունել, որ ընդհանուր կարևոր խնդիրներ կան, որոնք ոչ մի ազգ՝ նույնիսկ ամենաուժեղը, չի կարող միայնակ լուծել», - ասաց նա: Խոսելով այդ խնդիրների մասին՝ զեկուցողն ընդգծեց, որ աշխարհի քաղաքացին «չպետք է դեմ խաղա ազգային քաղաքացուն, այլ ընդհանուր մտածողությունն ու գործունեությունը պետք է ուղղված լինեն անհատական, տեղային և ազգային կյանքի պահպանմանը»:

Լիազույցում նիստի ավարտին «Փսիխոպաթիա. առնչությունները փոխակերպվող հասարակության հետ» թեմայով զեկուցումամբ հանդես եկավ Գլազգոյի Կալեդոնյան համալսարանի դատակլինիկական հոգեբանության ամբիոնի պրոֆեսոր, Հոգեբանության և իրավունքի եվրոպական ընկերակցության նախագահ Դեյվիդ Կուկը: Ըստ բանախոսի՝ դեռևս Աստվածաշնչում են հանդիպում փսիխոպաթիայի նկարագրություններին: Նա ներկայացրեց այն բոլոր վարքագծային խանգարումները, որոնք հանդիպում են փսիխոպաթիայի ժամանակ:

Հանդիսավոր նիստի վերջում ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի նախագահ Գևորգ Բրուտյանը ՀՀ վարչապետ Տիգրան Սարգսյանին շնորհեց Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի պատվավոր դոկտորի կոչում: Տիգրան Սարգսյանն այն համարեց պարտավորեցնող և շնորհակալություն հայտնեց բարձր գնահատանքի համար:

Այնուհետև գիտաժողովն իր աշխատանքը շարունակեց Փիլիսոփայության և հոգեբանության ոլորտի հինգ մասնաճյուղերում, որտեղ դասախոսություններով հանդես եկան խոշոր գիտնականներ Մեծ Բրիտանիայից, Ֆրանսիայից, Ավստրիայից, Դանիայից, Բելգիայից, Ֆինլանդիայից, Չեխիայից, Հունաստանից, Ռումինիայից, Ռուսաստանից, Վրաստանից, Հայաստանից և ԼՂՀ-ից:

Առաջին մասնաճյուղում քննարկվեցին հասարակության համակարգի փոխակերպման առանձնահատկությունները, երկրորդում՝ փոխակերպական տրամաբանության խնդիրները, երրորդում՝ մետափիլիսոփայության և փաստարկման տեսության հիմնահարցերը, չորրորդում՝ փոխակերպվող հասարակության սոցիալ-հոգեբանական հիմնախնդիրները, իսկ հինգերորդ մասնաճյուղում՝ փոխակերպվող հասարակության կիրառական հոգեբանության հիմնախնդիրները:

Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ 90-ամյակի շրջանակներում անցկացվող երկօրյա միջազգային գիտաժողովի ծրագրից դուրս՝ ապրիլի 15-ին և 18-ին, ներկայացվեցին ևս հինգ դասախոսություններ:

Տարբեր երկրներից հրավիրված գիտնականների հետ գիտաժողովի աշխատանքներին մասնակցում էին և զեկուցումներ կարդացին հանրապետության տարբեր բուհերի դասախոսներ, ինչպես նաև ՀՊՄՀ պրոֆեսորադասախոսական կազմը և լավագույն մագիստրոսները:

Ներկայացվող զեկուցումների շուրջ տրվում էին հարցեր և ծավալվում էր գործնական խոսակցություն, ինչը գիտաժողովի աշխատանքներում բանավիճային մթնոլորտ էր ստեղծում: Աշխատանքային խմբերը հետաքրքիր քննարկումների արդյունքում փորձեցին գտնել փիլիսոփայության և հոգեբանության ասպարեզի գիտական մի շարք հիմնախնդիրների լուծման ուղիները՝ տալով փոխակերպվող հասարակության զարգացման մեջ նրանց առավել բնորոշ ժամանակակից հիմնավորումները:

Ապրիլի 17-ին կուլտուրայի ֆակուլտետի դահլիճում անցկացվեց հանդիսավոր արարողություն, որով ամփոփվեց «Փոխակերպվող հասարակության զարգացման տեսական և գործնական հիմնախնդիրներ (փիլիսոփայական և հոգեբանական տեսանկյուններ)» խորագրով միջազգային գիտաժողովը:

Համալսարանի ռեկտոր, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ռուբեն Միրզախանյանը համատեղ աշխատանքի համար շնորհակալություն հայտնեց գիտաժողովի բոլոր մասնակիցներին, հյուրերին և կազմակերպիչներին: Նա վստահեցրեց, որ իր ծավալով և լավանդակությամբ առաջին և աննախադեպ այդ գիտաժողովը կլինի շարունակական և ավելի կատարյալ:

«Գիտաժողովի նախորդ օրը միջազգային ճանաչում ու համբավ վայելող մեր հարգարժան պրոֆեսորները հանդես եկան հրապարակային դասախոսություններով և մեծ հետաքրքրություն առաջացրին հասարակության շրջանում»,-ասաց ռեկտորը:

Ռ. Միրզախանյանը Մանկավարժական համալսարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ համալսարանի պատվավոր դոկտորի կոչումներ շնորհեց ակադեմիկոս, Աթենքի

համալսարանի պատվավոր ռեկտոր, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի համանախագահ Եվանգելոս Մոուստապուլոսին, Ինսբրուքի համալսարանի փիլիսոփայության բաժանմունքի ղեկավար, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի համանախագահ Հանս Կոխլերին, Կոպենհագենի Աարուսի համալսարանի պրոֆեսոր, Կրթության բաժանմունքի էթիկայի և իրավունքի կենտրոնի տնօրեն, փիլիսոփայական ընկերությունների միջազգային ֆեդերացիայի նախագահ, փիլիսոփայության 22-րդ համաշխարհային համաժողովի (2008) նախագահ, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս Պիտեր Կեմպին, Գլազոյի շոտլանդական համալսարանի դատակլինիկական հոգեբանության պրոֆեսոր, Հոգեբանության և իրավունքի եվրոպական ընկերացության նախագահ (Մեծ Բրիտանիա) Դեյվիդ Կուկին և հոգեբանության դոկտոր, Ֆրանսիայի Դիդրոյի անվան համալսարանի պրոֆեսոր Ֆրանսուա Նոյին: Նրանք բոլորը պարզևատրվեցին նաև «Դավիթ Անհաղթ» մեդալով:

Պարգևատրվածները շնորհակալություն հայտնեցին ջերմ հյուրընկալության և իրենց բարձր պարգևների արժանացնելու համար: Գիտաժողովի մասնակիցներին ողջունեց գիտաժողովի նախագահը՝ ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի նախագահ, ՀՊՄՀ-ին առընթեր Մետափիլիսոփայության, փոխակերպման տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտի տնօրեն Գեորգ Բրուտյանը: «Ավարտվեց մեր գիտաժողովը, որը ծնվեց հաճույքով և հաղթահարեց շատ դժվարություններ», - ասաց ակադեմիկոսը: Բրուտյանը շնորհավորեց բոլորին գիտաժողովը լավագույնս անցկացնելու և ավարտելու կապակցությամբ, անդրադարձավ կազմակերպչական խնդիրներին՝ հատկապես ընդգծելով կազմակերպիչների և մասնակիցների՝ անձնագոհության գնով նպատակին հասնելու ջանքերը:

Նա խոսեց հոգեբանության ոլորտի նախկին և ներկա զարգացումների, ինչպես նաև փիլիսոփայական գիտության առաջընթացի մասին: Գ. Բրուտյանն ասաց, որ փիլիսոփայական գիտությունը մեծ ավանդույթներ ունի և այսօր էլ իր գործընկերների հետ շարունակում են զարգացնել այն. «Բայց եթե հասել ես որոշ խնդիրների լուծման, չպետք է կանգ առնել, որովհետև կանգ առնել՝ նշանակում է՝ ետ գնալ: Գիտնականը որպեսզի հանգստանա՝ պետք է անհանգստանա»: Գիտնականը հորդորեց գիտության մեջ երբեք չհանգստանալ, այլ ձգտել միշտ առաջինը լինել: «Ես ցանկանում եմ ամեն ինչ անել, որպեսզի Մանկավարժական համալսարանն ունենա միջազգային հեղինակություն», - ամփոփեց նա:

Հանդիսավոր արարողությունը եզրափակվեց գիտաժողովի մի շարք մասնակիցների և կազմակերպիչների պարգևատրումներով: Գեորգ Բրուտյանը Մանկավարժական համալսարանի ռեկտոր, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ռուբեն Միրզախանյանին շնորհեց Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի պատվավոր դոկտորի կոչում և «Դավիթ Անհաղթ» մեդալ:

Մինսկի պետական համալսարանի փիլիսոփայական գիտությունների և գաղափարախոսական աշխատանքների ամբիոնի պրոֆեսոր, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր Վլադիմիր Բերկովին Գեորգ Բրուտյանը շնորհեց Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիայի արտասահմանյան անդամի, իսկ ՀՊՄՀ Կրթության հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի ղեկան, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Սրբուհի Գևորգյանին՝ Ակադեմիայի թղթակից անդամի կոչում:

Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիայի թղթակից անդամի կոչման արժանացան նաև ԵՊՀ Սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի ղեկան, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Արթուր Մկրտիչյանն ու ԵՊՀ սոցիոլոգիայի ամբիոնի վարիչ, դոցենտ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր Արթուր Աթանեսյանը:

«Դավիթ Անհաղթ» մեդալով պարգևատրվեցին նաև գիտաժողովի մասնակիցներ Անա Բազակը, Ասպեդ Արյանը, Յուհա Ռայկան, Ռիտա Կոյուճյան-Երամյանը, Մանուկ Մկրտչյանը, Ռուբեն Համբարձումյանը, Լիլիթ Բրուտյանը, Վիլ Պողոսյանը, Ռոբերտ Ջիջյանը, Հովհաննես

Հովհաննիսյանը, Նաիրա Հակոբյանը, Հասմիկ Հովհաննիսյանը, համալսարանի պրոռեկտորներ Արա Երեմյանը, Արմեն Թամազյանը, Միեր Մելիք-Բախշյանը, Տիգրան Այվազյանը:

Միջազգային աննախադեպ գիտաժողովի հանդիսավոր փակման արարողությունից հետո գիտնականներն այցելեցին Հայաստանի պատմամշակութային վայրեր, այնուհետև եղան Երևանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանում: Աշխարհի հնագույն և հարուստ ձեռագրատներից մեկում՝ Մատենադարանում, հյուրերը ծանոթացան 17.000 ձեռագիր մատյաններին: Այնուհետև հյուրերն այցելեցին Ծիծեռնակաբերդ՝ Հայոց ցեղասպանության զոհերի հուշահամալիր: Նրանք եղան Հայոց ցեղասպանության թանգարանում, որտեղ թանգարան-ինստիտուտի տնօրեն Հայկ Դեմոյանի ուղեկցությամբ ծանոթացան թանգարանային ցուցադրությանը: Հյուրերը Մանկավարժական համալսարանի ռեկտորի և ներկայացուցիչների գլխավորությամբ ծաղկեպսակ դրեցին Մեծ Եղեռնի զոհերի հիշատակը հավերժացնող անմար կրակի մոտ և մեկ րոպե լռությամբ հարգեցին անմեղ զոհերի հիշատակը: Հայոց ցեղասպանությանն առնչվող բոլոր նյութերին ծանոթանալուց հետո Գլազգոյի Կալեդոնյան համալսարանի պրոֆեսոր, Հոգեբանության և իրավունքի եվրոպական ասոցիացիայի նախագահ Դեյվիդ Կուկը ցավով նշեց, որ դեռևս քիչ երկրներ են ընդունում և դատապարտում Հայոց ցեղասպանությունը: «Տեսնելով այս ամենը՝ ես շատ տպավորված ու ցնցված եմ: Ցավում եմ, որ հայերի նկատմամբ նման երևույթ է իրականացվել:

Ցավալի է նաև, որ իմ հասակակիցները և նոր սերունդը շատ քիչ են տեղեկացված այս ամենի մասին: Այսուհետև ինքս էլ ավելի շատ կհետաքրքրվեմ հայերի պատմությամբ և ավելի մոտ կլինեմ նրանց»,- ասաց Կուկը: Վերջինս անդրադարձավ նաև միջազգային կոնֆերանսին՝ նշելով, որ այն շատ հետաքրքիր էր, լավագույն հնարավորություն՝ լսելու և ծանոթանալու տարբեր երկրների փիլիսոփայության ասպարեզի մասնագետներին:

Հոգեբանության դոկտոր, Ֆրանսիայի Դիդրոյի համալսարանի պրոֆեսոր Ֆրանսուա Նոն, ով երկրորդ անգամ էր լինում այս հուշահամալիրում, նույնպես ցնցված էր. «Կարծում եմ, որ մեզանից յուրաքանչյուրի պարտքն ու աշխատանքն է տեղեկացնել բոլորին այս երևույթի մասին, և ինքս ինձ պարտական եմ համարում գնալ իմ երկիր ու տեղեկացնել բոլորին, թե ինչ է կատարվել հայերի հետ»:

«ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ», 28 ապրիլի, 2012թ., № 8 (923)

“МЫ ДОЛЖНЫ СОХРАНИТЬ И РАЗВИВАТЬ НАКОПЛЕННОЕ ЗА ГОДЫ”, - заявил, отвечая на вопросы “Голоса Армении”, ректор Армянского государственного университета им. Х.

Абовяна Рубен МИРЗАХАНИЯН

- А как обстоят дела с научно-исследовательской работой?
- Мы планируем открыть в скором времени лабораторию по выращиванию искусственных кристаллов, в рамках четырехстороннего сотрудничества: АГПУ, ЕрФИ, Госкомитет РА по науке и два французских университета. С особой гордостью также отмечу, что в настоящее время в Армянском государственном педагогическом университете им. Х. Абовяна читает лекции по философии такой корифей в области общественных наук, как академик Г. Брутян. Можете себе представить, что на его лекции стремятся попасть студенты из других вузов, да и просто люди, не имеющие никакого отношения к науке. И мы собираемся основать международный научно-исследовательский институт метафилософии, трансформационной логики и аргументации, которым будет руководить академик Брутян.

«ГОЛОС АРМЕНИИ», 3 мая 2011 год, стр 5.

ТРАНСФОРМАЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРИКЛАДНЫЕ ПРОБЛЕМЫ

Современное общество, отличающееся сложной структурой и неустойчивым развитием, насыщено разнообразными конфликтами. В этих условиях способом преодоления неопределенности и рисков развития выступает разработка моделей различных изменений, выявления негативных тенденций и выбор наиболее перспективных и обоснованных направлений, составляющих трансформацию общества, наиболее адекватно выражающую специфику осуществления социальных изменений. И хотя трансформации охватывают различные сферы жизни общества, до сих пор нет однозначного понимания и глубокого анализа тех оснований механизмов, поражающих социальные трансформации, которые могут выделить общие закономерности этого процесса.

ИЗМЕНЕНИЯ В НАШЕЙ СТРАНЕ ОХВАТИЛИ ВСЕ СФЕРЫ ОБЩЕСТВЕННОЙ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ, в том числе социальную структуру, материальную и духовную культуру, общество в целом. Переходные процессы в обществе или жизни индивида определяются особым состоянием, которое главным образом проявляется в том, что старое уже изжило себя, а новое еще только формируется. В этих переменах все больше проявляются взаимосвязи многообразных социальных, экономических, психологических процессов. Причем трансформационный процесс, являясь результатом взаимодействия множества социальных субъектов, индивидов, организаций, групп, составляет совокупность преобразований общества и зависит от такого множества факторов, что приводит к непредсказуемости результатов этих преобразований. Соответственно меняется система групповых интересов, способов поведения, социальных взаимодействий как отражения разных сторон трансформации общества. Оценивая последствия этих изменений, которые ставят серьезные задачи, связанные с необходимостью повышенного уровня адаптации, на первый план можно выдвинуть задачи сохранения политической, экономической, социальной стабильности, более того, продуктивного развития в подобных условиях личности и социума.

Проблемы, закономерно возникающие в ситуации развития общества в процессе трансформации, являются актуальными не только в отечественной, но и в мировой науке и практике. Сегодня потребность в переосмыслении переходных процессов в обществе и их дальнейшей судьбы в нашей стране ощущается с особой остротой. Что в немалой степени обусловлено возрастанием напряженности в разных сферах социального взаимодействия, с потребностью различных социальных структур и отдельных людей в практической помощи в вопросе разрешения актуальных проблем, связанных с трансформационными процессами в современном обществе.

Именно научному анализу закономерности событий, происходящих в обществе в эти непростые периоды, а также изменений, сопровождающих процесс социальной трансформации, была посвящена проходившая 16-17 апреля в Ереване международная конференция Теоретические и прикладные проблемы развития трансформационного общества. (Философские и психологические аспекты). Целью организаторов и участников международной конференции являлся научный анализ философских и психологических аспектов процессов, происходящих в трансформационном обществе, и их влияния на личность и социальные институты. Организаторы конференции - Армянский государственный педагогический университет им. Х.Абовяна, Международный институт метафилософии, трансформационной логики и аргументации при АГПУ им. Х.Абовяна, Международная академия философии, Армянская академия философии.

КОНФЕРЕНЦИЯ ВЫЗВАЛА БОЛЬШОЙ ИНТЕРЕС, В ЕЕ РАБОТЕ ПРИНЯЛИ УЧАСТИЕ видные ученые и специалисты из Армении, России, Греции, Австрии, Аргентины, Дании, Шотландии, Румынии, Финляндии, Франции, Грузии, преподаватели, аспиранты, студенты различных вузов. Мероприятие стало прекрасной возможностью не только обсудить актуальные проблемы мировой науки и практики, но и познакомиться со своими коллегами, обменяться опытом, установить деловые контакты.

На торжественном открытии международной конференции всех участников и гостей приветствовал премьер-министр Армении, председатель совета АГПУ им. Х.Абовяна Тигран

Саркисян, с вступительным словом выступили академик НАН РА, председатель Международной академии философии, директор Международного института метафилософии, трансформационной логики и аргументации при АГПУ им. Х.Абовяна Г. Брутян и председатель Европейской ассоциации психологов Д. Кук.

В психологической секции был представлен и обсужден широкий круг вопросов, обусловленных тем, что в современном периоде трансформации большинства социальных отношений новая психологическая ситуация наблюдается на всех уровнях общностей, от микросоциального до макросоциального. Трансформационные процессы в обществе, являясь комплексным стрессором, присутствуют во всех основных сторонах жизни человека, семьи, социальных групп и общества. Они оказывают комплексное воздействие, проявляясь одновременно на индивидуальном и социальном уровнях личности. Соответственно в связи с этим психологическому анализу подверглись особо острые проблемы, связанные с изменениями и даже патологическими нарушениями в развитии и поведении личности - такие как агрессия, различные психические патологии и так далее. Социально-психологический анализ различных аспектов трансформационного общества показал, что оно является особой средой, где происходит рост социальной тревожности, этноцентризма, девиантного поведения, и аутодеструктивных тенденций, особенно среди молодежи. Влияние трансформационных процессов было рассмотрено в сфере кадровой политики организаций, в спорте, в вопросе компетенций педагогов, что особенно актуально в период нововведений в образовании.

Механизм социальной трансформации - это сложное, многомерное явление, в котором постоянно взаимодействуют субъективные и объективные составляющие. Субъект здесь, являясь истоком и направляющей энергией преобразований, с одной стороны, осваивает раскрывающиеся для него возможности в новых структурах и институтах, отношениях общества, а с другой использует эти структуры для реализации собственных целей. Следовательно, формируется определенное субъектом будущее, выступающее основой определения настоящего и оценки прошлого.

НАРЯДУ С ДЕТАЛЬНЫМ ОБСУЖДЕНИЕМ НАЛИЧЕСТВУЮЩИХ ПРОБЛЕМ специалисты поднимали и анализировали особенности адаптации и интеграции человека в создавшихся довольно непростых условиях, а именно: каковы возможности самореализации и развития личности, каким образом необходимо способствовать этому процессу. Теоретические разработки нашли свое применение на практике, прикладные аспекты были представлены в различных сферах, например, в психиатрической службе. Был рассмотрен вопрос внедрения новых форм обучения, психоаналитического супервизирования специалистов в сфере здравоохранения, социальных служб, бизнесе, управлении. Известные специалисты-практики поделились опытом работы в различных странах, что открывает новые возможности применения, внедрения и адаптации новых методов и выработки практических рекомендаций по преодолению различных проблем, возникающих в трансформационном обществе. Именно практика решения конкретных проблем сегодня определяет то, каким общество будет завтра.

Практика проведения подобных мероприятий показывает необходимость их расширения и преобразования в своего рода традицию развития научной мысли и ее внедрения в реальную жизнедеятельность общественного организма с целью обеспечения здоровой жизнедеятельности общества и личности, формирования устойчивых представлений об устройстве нашего будущего общества.

С. ГЕВОРКЯН, декан факультета психологии образования и социологии, доктор психологических наук, профессор.

AN EXCEPTIONAL INTERNATIONAL CONFERENCE HELD AT THE
ARMENIAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

By Gourgen James Khazhakian
Chief correspondent

The ASPU after Khachatur Abovyan, in joint cooperation with the International Research Institute of Metaphilosophy, Transformational Logic and Theory of Argumentation, as well as the International Academy of Philosophy, and the Armenian

Academy of Philosophy, organized an international conference headed “Theoretical and Practical Problems of Development of Transforming Society /Philosophic and Psychological aspects/” on 16-17 April.

In his opening speech Academician of the RA NAS, President of the International Academy of Philosophy, Director of the International Research Institute of Metaphilosophy, Transformational Logic and Theory of Argumentation at the ASPU **Georg Brutyan**, welcoming the guests among who were the RA PM Dr. **Tigran Sargsyan**, the RA Minister of Science and Education **Armen Ashotyan**, other dignitaries, mentioned that one of the most important problems of the transforming society is, without throwing away the older values, to inherit them which will stimulate the development of our nation.

Georg Brutyan also added that nowadays, through the internal laws of science, attempts should be made to support the country’s economic development.

Afterward, the participants of the conference were greeted by the RA Prime Minister Tigran Sargsyan, who is also the Chairman of the Armenian State Pedagogical University Council:

“The subject of the Conference organized by the Pedagogical University is up-to-date not only among the scientists but also for the executive power operating in any country. We have worked out quite an ambitious program for the University’s development, to increase and improve its quality up to the level of the best universities all over the world.

I am especially pleased to see the world-class scientists next to our native scientists, and this will definitely favour the cooperation of the Pedagogical University’s specialists with the world-class scientists”.

Besides, the RA Prime Minister pointed out that the world economic recession showed the problems of transforming society in a sharper way and demanded that political figures found such solutions which would not allow the decrease and deterioration of the common people’s standards of living.

“On the other hand, science is unable to come up with answers to a number of questions yet. We are living in a world with a number one characteristic feature that is its fast-changing nature, and this significantly affected the increased mutual influences and made the world a more open place. And now, a qualitatively new postindustrial type of a society is forming about our ears, the basic process of which is the production of knowledge rather than goods. The society that is able to produce the contemporary type of knowledge is itself considered up to date,” Tigran Sargsyan said.

Next, at the plenary session, the Doctor of Philosophy, Academician, the Honorary Chancellor of the Athens University, the President of the International Academy of Philosophy **Yevangelos Moutsopoulos** made his report headed “*Education as a Lasting Value*” and expressed his strong belief that values generate ideas rising from the subconscious level.

Afterwards, the Professor of Philosophy, the Head of the Department of Philosophy at Innsbruck University, the Co-President of the International Academy of Philosophy **Hans Kohler** presented his report on the subject “Contemporary Multicultural Society and Intercultural Relationship Hermeneutics”.

Soon after, the Professor of the Aarhus University in Copenhagen, the Director of the Center of Ethics and Law of the Department of Education, the President of the International Federation of the Philosophic Societies (FISP), the Academician of the International Academy of Philosophy **Peter Camp** introduced his report with the topic “Cosmopolitanism in Our Times”.

At the end of the plenary session, the Professor of the Forensic Clinical Psychology of the Glasgow Caledonian University, the President of the European Association of Psychology and Law **David Cook** presented his report headed as "Psychopathy: Connections with the Transforming Society".

And last but not least, during the conference, the Academician of the RA NAS, the President of the International Academy of Philosophy, Georg Brutyan conferred the RA Prime Minister Dr. Tigran Sargsyan the title of Honorary Doctor of the International Academy of Science. In his turn, Mr. Sargsyan expressed his gratitude for the high appraisal and considered it quite a binding duty.

The Conference proceeded with its operations at the ASPU in five sections in parallel actively on both days.

Next day, in his opening speech, Rector of the Armenian State Pedagogical University after Khachatur Abovyan, Doctor of Historical Sciences, Professor **Rouben Mirzakhanyan** greeted the participants and expressed his gratitude for the common work.

"This international conference on the Philosophical and Psychological subjects was unprecedented in its extents and context for the Pedagogical University. We are assured that such conferences will acquire continuous, more perfect and meaningful character from now on," Chansellor Mirzakhanyan said.

On the previous day of the Conference internationally renowned Professors delivered their public lectures which aroused considerable interest in the public. Based on that fact, the "Honorary Doctor of Armenian State Pedagogical University after Khachatur Abovyan" and "Davit Anhaght" medals were awarded to Yevangelos Moutsopoulos, to the Professor of the Paris Diderot University **François Neu**, to Hans Kochler, to David Cook and to Peter Camp.

In turn, the Professors expressed their acknowledgement for the warm welcome and high awards.

The driving force of this really unprecedented scientific-public event, Professor Georg Brutyan outlined the immense meaning of organizing such international conferences and advised the participants to always aspire to get to first place; as he then added, *"One should not stay calm in science. The conference overcame a number of difficulties, but also discovered the scientists of the younger generation."*

Further, Georg Brutyan conferred the Rector of the Pedagogical University, Doctor of Historical Sciences, Professor Rouben Mirzakhanyan the title of "Honorary Member of the International Academy of Philosophy" and awarded him with "Davit Anhaght" medal.

Likewise, Georg Brutyan also conferred the Professor of the Department of Philosophical Sciences and Ideological Work of the Minsk State University, PhD **Vladimir Berkov** the title of "Foreign Member of the Armenian Academy of Philosophy", and the Dean of the ASPU Faculty of Psychology and Sociology of Education, Doctor of Psychological Sciences, Professor **Srbouhi Gevorgyan** the title of "Associate Member of the Academy".

And a number of the Conference Armenian participants also received the title "Associate Member of the Armenian Academy of Philosophy" and the "Davit Anhaght" medal.

"Noyan Tapan", #16 (913) April 30, 2012 , p. 12.

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՕՐ

«ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՆՍԱՀՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ Է, իսկ մենք՝ չնչին հյուլեներ...»

«Ամեն ազգ առավել քաղաքակիրթ ու կրթված է այնքանով, որքանով ավելի լավ է փիլիսոփայում: Ուստի, պետության համար չկա առավել մեծ բարիք, քան իսկական փիլիսոփաներ ունենալը»:

Դեկարտ

Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում նոյեմբերի 17-ին նշվեց Փիլիսոփայության համաշխարհային օրը: Այս տարի իմաստասիրության տոնը հետաքրքիր զուգադիպությամբ համընկավ Ուսանողների միջազգային օրվան: Մանկավարժական համալսարանում նման ձևաչափի իր նախադեպը չունեցող սիմպոզիումը ի մի էր բերել փիլիսոփայության հիմնախնդիրներով շահագրգիռ մարդկանց: Հանդիսավոր նիստում ելույթ ունեցողները փորձեցին մի քիչ «փիլիսոփայել»՝ տարբեր ձևակերպումներով և տարբեր տեսանկյուններից դիտարկելով աշխարհի հնագույն գիտությունը:

2002 թվականից, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի նախաձեռնությամբ, յուրաքանչյուր տարվա նոյեմբեր ամսվա երրորդ հինգշաբթին նշվում է որպես փիլիսոփայության համաշխարհային օր:

Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանը, ՀՊՄՀ մետափիլիսոփայության, փոխակերպման տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտը, համագործակցելով Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի, Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիայի և Հայաստանում Ֆրանսիական համալսարան հիմնադրամի հետ, կազմակերպել էր «Փիլիսոփայության համաշխարհային օրը Հայաստանում» թեմայով երկօրյա սիմպոզիում:

Տրամաբանության, տեսական և գործնական փիլիսոփայության, մշակութաբանության ամբիոնի վարիչի պաշտոնակատար Հասմիկ Հովհաննիսյանը շնորհավորելով բոլորին Փիլիսոփայության համաշխարհային օրվա կապակցությամբ՝ ասաց. *«Փիլիսոփայության համաշխարհային օրը ողջ մարդկության տոնն է, քանի որ իմաստասիրությունն ընդամենը մասնագիտություն չէ: Մարդը փիլիսոփայում էր շատ ավելի վաղ, քան ինքը կարող էր գիտակցել, որ փիլիսոփայում է և շատ ավելի վաղ, քան ստեղծվել է փիլիսոփայությունը որպես աշխարհի ու մարդու մասին մարդկային խորհրդածություններն ուսումնասիրող երևույթ»:*

20-րդ դարի հայ աշխարհահռչակ փիլիսոփա, տրամաբան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, Փիլիսոփայության միջազգային եւ հայոց փիլիսոփայական ակադեմիաների պրեզիդենտ, Մշակույթի համաշխարհային ակադեմիայի ցմահ անդամ /Մեծ Բրիտանիա/ և տասնյակ այլ երկրների ակադեմիաների անդամ, ավելի քան յոթ տասնյակ մենագրությունների, 200 հոդվածների, լեզվաբանական լրացչության, փոխակերպման տրամաբանության, բազմատրամաբանության հայեցակարգերի հեղինակ, Փաստարկման երևանյան դպրոցի հիմնադիր և ղեկավար Գեորգ Բրուսյանն իր ելույթում անդրադարձավ փիլիսոփայությանը, իմաստասիրությանն ու կյանքին: Հիշելով փիլիսոփայության մեծերի թևավոր մտքեր դարձած փիլիսոփայական խորհրդածությունները՝ նա անթաքույց հպարտությամբ ներկայացրեց հայ փիլիսոփայական դպրոցի ստեղծումն ու զարգացման ուղին, հաջողություններն ու ձեռքբերումները:

«Փիլիսոփայությունն անսահման, ընդգրկուն մի մեծություն է, և մենք չնչին հյուլեներ ենք, որ բավարարվում ենք այս կամ այն դրույթով: Ոչ ոք չի ծնվում որպես փիլիսոփա, բայց բոլորն էլ փիլիսոփայում են: Բոլորը վիճում են իմաստության մասին, կարծիքներ հայտնում, կան մարդիկ, ովքեր չեն ընդունում փիլիսոփայությունը, բայց այստեղ ի հայտ է գալիս շատ հետաքրքիր մի բան, փիլիսոփայության հերքումը հենց ինքն արդեն փիլիսոփայությունն է»:

ուզենք թե չուզենք, պետք է փիլիսոփայենք, մենք չենք կարող դրանից խուսափել» - ավելացրեց աշխարհահռչակ փիլիսոփան:

Անդրադառնալով փիլիսոփայության հիմնական հարցերից մեկին՝ «ինչ է փիլիսոփայությունը», Գեորգ Բրուսյանը մեջբերեց նշանավոր փիլիսոփայի խոսքերը. «Փիլիսոփայությունը Մֆինքս է՝ Մոնա Լիզայի ժպիտով. նրա ժպիտը դյուրում է բոլորին, իսկ գաղտնիքները մնում են չլուծված» ապա դիմեց Դեկարտին. «Ամեն ազգ առավել քաղաքակիրթ ու կրթված է այնքանով, որքանով ավելի լավ է փիլիսոփայում: Ուստի, պետության համար չկա առավել մեծ բարիք, քան իսկական փիլիսոփաներ ունենալը»: Բրուսյանը կոչ արեց ներկաներին՝ սիրեք փիլիսոփայությունը, և հավատացնում եմ, որ այն ձեզ կրկնակի կսիրի:

Ըստ ՀՀ կրթության և գիտության փոխնախարար, մանկավարժական համալսարանի կառավարման խորհրդի անդամ Մանուկ Մկրտչյանի՝ լավ կլինի եթե ուսանողները նվիրվեն հայ փիլիսոփայական մտքին՝ մասնավորապես արստրակտ փիլիսոփայությանը, և Հայաստանը դարձնեն փիլիսոփայության կենտրոն: Նա պատահական չհամարեց, որ փիլիսոփայության համաշխարհային օրը նշվում է հենց Մանկավարժական համալսարանում: «Մանկավարժական համալսարանը պետք է լինի առաջատար բուհը Հայաստանում և առաջնակարգ մանկավարժական բուհ ողջ աշխարհում: Դա պետք է դառնա բոլորիս գործունեության հիմնական սկզբունքը», - ընդգծեց նա:

ՀՊՄՀ ռեկտոր, պրոֆեսոր Ռուբեն Միրզախանյանը ոչ միայն գնահատում, նպաստում ու աջակցում է հայ իրականության մեջ փիլիսոփայական մտքի զարգացմանը, համալսարանում փիլիսոփայությունը նոր հիմքերի վրա դնելու գործին, այլև վերջինիս ջանքերով 2011 թվականին համալսարանում հիմնադրվեց տրամաբանության, տեսական և գործնական փիլիսոփայության, մշակութաբանության ամբիոնը: «Մոտ ապագայում լույս է տեսնելու փիլիսոփայության առաջին միջազգային ամսագիրը, իսկ 2012 թվականին նախատեսվում է անցկացնել միջազգային կոնգրես: Փիլիսոփայական գիտության զարգացումը, նրա դասավանդման նոր որակը, նոր մակարդակը կնպաստեն մեր երկրում որակյալ մանկավարժական կադրերի պատրաստմանը», - ասաց ռեկտորը:

Հայաստանում Ֆրանսիական համալսարանի հիմնադրամի ռեկտոր, իրվաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ժոել լը Մորգելեկն ընդգծեց, թե շատ կարևոր է այն, որ սիմպոզիումն անց է կացվում համալսարանում, որովհետև հենց այս բուհն է Հայաստանում պատրաստում ամենատարբեր մասնագիտության ուսուցիչներ: «Ուսուցման և դատողությունների այդ բարձր մթնոլորտում սովորելով, ձեր ուսանողներն անպայման կգտնեն իրենց ուրույն տեղը հասարակության մեջ: Դուք պատրաստում եք ուսանողներ, ովքեր պետք է լինեն վաղվա մեր քաղաքացիները. սա ուսուցչի մեծագույն առաքելությունն է», - ասաց Մորգելեկը:

Այնուհետև ներկաներին սփյուռքահայ փիլիսոփաների անունից շնորհավորեց Չիկագոյի /Նյու-Յորք/, Բեյրութի ամերիկյան համալսարանի պրոֆեսոր, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր Սեդա Դադոյանը: Նա խոսեց ՄԱԿ-ի, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի որոշման մարդասիրական փիլիսոփայական սկզբունքների մասին. «Այսօր ազատ խոսքի և մտածումի օր է,- ասաց բանախոսը:- Մենք պետք է հայացնենք փիլիսոփայական գաղափարները կրթական, մշակութային, ընկերային և այլ մակարդակների վրա: Իդեալները շատ հեռու են իրականությունից, սա պարադոքս է, իսկ պարադոքսը կլուծվի, եթե մենք մոտենանք մեր իդեալներին: Պետք է պատրաստ լինենք հրաժարնելու հին կաղապարներից: Մենք հավատում ենք խաղաղ մարդկության իդեալներին, տրամաբանությամբ և խղճի օգնությամբ կհասնենք դրանք»:

Միմպոզիումին ներկա էին Մանկավարժական, Հայ-Ֆրանսիական, Հայաստանում Ամերիկյան համալսարանների ու այլ բուհերի դասախոսներ և ուսանողներ: Փիլիսոփայության համաշխարհային օրվան նվիրված սիմպոզիումի բացման պաշտոնական արարողությունն

ամփոփվեց տոնական համերգով, որին մասնակցեց նաև «Մանկավարժական համալսարանի Գարի Քյոսայանի ջազ քառյակ»-ը:

Այնուհետև նոյեմբերի 18-ին, սիմպոզիումի շրջանակներում, Մանկավարժական համալսարանի հինգ սրահներում տեղի ունեցավ «Ինչպիսին եմ տեսնում 21-րդ դարի փիլիսոփայությունը», «Փիլիսոփայություն, գաղափարախոսություն, քաղաքականություն և կառավարում», «Շախմատը և փիլիսոփայությունը», «Փոխակերպական տրամաբանության մեթոդաբանական հնարավորությունները» և «Փիլիսոփայություն բոլորի համար» թեմաներով զեկուցումներ, որոնց շուրջ ծավալվեցին հետաքրքիր բանավեճեր և քննարկումներ:

Ուշագրավ է այն փաստը, որ սիմպոզիումի աշխատանքներին մասնակցում էին Երևանի տարբեր բուհերի փիլիսոփաներ:

Միմպոզիումը եզրափակվեց Ուսանողության միջազգային օրվա կապակցությամբ Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական, Երևանի պետական, Միխիթար Հերացու անվան բժշկական, Հայաստանում ֆրանսիական, Վալերի Բրյուսովի անվան լեզվաբանական, Հայ-սլավոնական, Ճարտարագիտական համալսարանների ինտելեկտուալ թիմերի մասնակցությամբ կայացած փիլիսոփայական թեմատիկայով ուսանողական խաղ-վիկտորինայով /Brain-Ring/: Սա առաջին նման թեմատիկայով մասշտաբային խաղ-վիկտորինան էր: Հաղթող թիմը ընկերական հանդիպում կունենա ԵՊՀ փիլիսոփայության և հոգեբանության ֆակուլտետի թիմի հետ:

Այսպիսով մի նոր հիմք դրվեց հայաստանյան բուհերի փիլիսոփայական կենտրոնների համագործակցության համար, ինչը կնպաստի միասնական հայկական փիլիսոփայական դաշտի ստեղծմանը:

«ՄԱՆԿԱՎԱՐՇԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ», 30 նոյեմբերի, 2012թ., № 16 (913)

2011 ԹՎԱԿԱՆԻ ՆՈՅՄԲԵՐԻ 17-Ի ՀՊՄՀ-ՈՒՄ ՀՖՀՀ ՌԵԿՏՈՐ ՏԻԿԻՆ
ԺՈՒԼ ԼԸ ՄՈՐԶԵԼԵԿԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ

Պարոն Ռեկտոր, Հարգելի կոլեգա

Պարոն նախարար

Մետափիլիսոփայության, տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային ինստիտուտի մեծարգո նախագահ, Ակադեմիկոս պարոն Գևորգ Բրուսյան,

Տիկնայք և պարոնայք դասախոսներ,

Տիկնայք և պարոնայք,

Սիրելի ուսանողներ,

2002 թվականին ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ն որոշեց նոյեմբերի 17-ը նշել որպես Փիլիսոփայության միջազգային օր, սա նաև երիտասարդության միջազգային օրն է:

Այսօր Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում մենք միասին ենք, մեզ են համախմբել փիլիսոփայությունը, երիտասարդությունն ու մանկավարժությունը:

Փիլիսոփայությունը սովորեցնում է ուսումնասիրել նախ և առաջ ինքդ քեզ «ճանաչիր ինքդ քեզ» և դու կճանաչես Աստվածներին, կուղղորդվես դեպի գիտելիք: Եթե ես լինեի Սոկրատեսը, ես կասեի. «Մի գուցե դու կգնաս դեպի երջանկությունը»:

Մոռանում ենք, որ Դելֆում՝ Ապոլլոնի տաճարի ճակատին նույնպես գրված է. «Ոչինչ շատ չի»: Մարդու դաստիարակությունը, չափի զգացումը և ավելորդ մերժումը հանգեցնում են իմաստության և որոշակի ներդաշնակության:

Փիլիսոփայության մեջ բացի ինքնաքննումից, հարց են տալիս նաև դիմացինի մասին և այն աշխարհի, որտեղ ապրում են:

Եվ ինքներս մեր համար ստեղծում ենք կյանքի կանոն: Քանի որ ավելի խորը մտածելու դեպքում, փիլիսոփայությունը ապրելաոճ է, ապրելակերպ, էթիկայի կանոնների կիրառում, անհատական բարոյականություն:

Հիմա մենք գտնվում ենք Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում, մի համալսարան, որ կրթում է մանկավարժներ ամբողջ Հայաստանի համար, մի համալսարան, որտեղ ուսանողները բացահայտում են թե ինչ է դասավանդումն ու մանկավարժությունը:

Հենց այս մտորումների և մյուսներին նայելուց առաջ, նախ և առաջ ինքնակրթության միջավայրում է, որ մենք միասին նշում ենք Փիլիսոփայության Օրը, որ նշվում է ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կողմից:

Կուզենամ ավելացնել, որ ինքդ քեզ և ուրիշներին բացահայտելը ուղղորդում է, որպեսզի գտնես քո տեղը հասարակության մեջ, որը փիլիսոփայության համար ուսումնասիրության մեկ այլ առարկա է:

Ես վստահ եմ, որ Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի ուսանողներն իրենց տեղը կգտնեն հայ հասարակության մեջ: Նրանք պատրաստ են դրան: Այս միջոցառումը կլինի նաև առիթ Հայաստանում ֆրանսիական համալսարանի (ՀՖՀՀ) ուսանողների համար, որպեսզի կազմակերպեն մի նման միջոցառում, քանի որ, եթե այսօր՝ նոյեմբերի 17-ին այս միջոցառումը տեղի է ունենում այստեղ, ապա նոյեմբերի 25-ին ուսանողների միջև կկայանա խաղի եզրափակիչ փուլը՝ փիլիսոփայական թեմատիկայով մրցույթ, որը կանցկացվի ՀՖՀՀ-ում:

Իրավագիտության, Կառավարման և Մարքեթինգի միջոցով մեր ուսանողները նույնպես նեգրավվում են հայ հասարակություն: Ուսանողների մոտ 85% -ը ավարտելուց անմիջապես հետո աշխատում են իրենց մասնագիտությանը՝ գտնելով իրենց տեղը հայ հասարակության մեջ:

Այսպիսով դուք՝ Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում, և մենք՝ Հայաստանում ֆրանսիական համալսարանում (ՀՖՀՀ) կիրառում ենք մեթոդներ, որոնց անդյունքն են մտածելակերպն ու հարցաքննումը: Եվ վաղվա Հայաստանի համար մենք կրթում ենք տղաների և աղջիկների: Դա մեր՝ կրթողներիս և ուսուցանողներիս գործն է:

Եվ այսօր՝ Երիտասարդների միջազգային օրը, մենք մտածում ենք մեր բոլոր ուսանողներին մասին: Դեպի իրենց ենք մենք շրջվում: Մենք պետք է նրանց օգնենք ձևավորվել, կարգավորել իրենց կյանքը, ունենան հաջողություններ ու դրանք ծառայեցնեն:

Վստահ եմ, որ այս աշխատանքն կընթանան լավագույն հովանու ներքո:

Այսօր՝ Խ. Աբովյանի անվան պետական մանկավարժական ինստիտուտում, մենք բացում այս գիտաժողովը միասին:

Նոյեմբերի 25-ին Հայաստանում ֆրանսիական համալսարանում (ՀՖՀՀ) ուսանողների համար կազմակերպված ինտելեկտուալ խաղով տեղի կունենա այս աշխատանքների փակումը, և մենք նրանց մրցանակներ կշնորհենք:

Շնորհակալություն:

Ժոել Լը Մորգելեկ
Հայաստանում ֆրանսիական համալսարանի ռեկտոր (ՀՖՀՀ)

DISCOURS DU RECTEUR DE L'UFAR, PRONONCE
LE 17 NOVEMBRE 2011, A L'INP ABOVIAN.

Monsieur le Recteur, cher collègue,
Monsieur le Ministre,
Monsieur le Président de l'Institut international de la Logique transformationale et Métaphilosophie,
Monsieur l'Académicien Grigor Broutian,
Mesdames et Messieurs les Professeurs,
Mesdames, Messieurs,
Chers étudiants,

En 2002, l'UNESCO a choisi de faire du 17 novembre la Journée internationale de la Philosophie. Et c'est aussi la Journée internationale de la Jeunesse.

Nous nous trouvons ce matin à l'Institut national pédagogique Abovian : le rapprochement philosophie-jeunesse-pédagogie s'impose.

Le philosophe apprend à s'interroger, à questionner – d'abord soi-même : « gnôthi seauton » : « connais-toi toi-même » - et tu connaîtras les dieux – tu iras vers la connaissance de toi-même.

Si j'étais Socrate, je dirais : « Tu iras peut-être vers le bonheur ».

On oublie qu'au fronton du temple d'Apollon à Delphes, il y avait aussi écrit : « Rien de trop ». La mesure, la discipline personnelle, le refus de l'excès conduisent à la sagesse, à une certaine harmonie.

En philosophie, outre s'interroger sur soi-même, on s'interroge sur l'autre, et sur le monde dans lequel on vit. Et l'on se donne une règle de vie. Car en plus de la réflexion, la philosophie est un mode de vie, une manière de vivre, la mise en pratique d'une éthique, d'une morale personnelle.

Nous sommes à l'Institut national pédagogique Abovian, une université qui forme les professeurs de toute l'Arménie, où les étudiants découvrent ce que doit être l'enseignement, la pédagogie.

C'est donc dans cet environnement de réflexion, de formation – de soi-même d'abord – avant d'aller vers les autres, que nous célébrons, ensemble, cette Journée de la Philosophie voulue par l'UNESCO.

J'ajouterai que la découverte de soi-même et de l'autre conduit à trouver sa place dans la société, autre objet d'étude pour la philosophie.

Les étudiants de l'Institut national pédagogique Abovian trouveront, certes, leur place dans la société arménienne. Ils sont préparés à cela. Et ce sera aussi le cas pour les étudiants de l'Université française en Arménie (UFAR), co-partenaire de l'organisation de ces manifestations. Car si cette journée se déroule aujourd'hui 17 novembre, ici, le 25 novembre prochain, la fin du jeu intellectuel, prévu comme un concours entre les étudiants, autour du thème de la philosophie, se déroulera à l'UFAR.

A travers le Droit, la Gestion et le Marketing, nos étudiants s'insèrent eux aussi dans la société arménienne. Ils trouvent leur place, immédiatement, pour environ 85 % d'entre eux, dès l'issue de leurs études.

Ainsi, vous à l'Institut national pédagogique Abovian, nous à l'UFAR, appliquons des méthodes qui résultent de réflexion, de questionnement. Et nous formons des hommes et des femmes pour l'Arménie de demain. C'est notre tâche de formateurs, notre mission d'éducateurs.

En cette Journée internationale de la Jeunesse, c'est à tous nos étudiants que nous pensons. C'est vers eux que nous nous tournons. Nous devons les aider à se former, à régler leur vie, à la réussir et à servir.

Je suis sûre que ces travaux se dérouleront sous les meilleurs auspices.

Aujourd'hui nous ouvrons ce symposium, ensemble, à l'Institut national pédagogique Abovian.

Le 25 novembre, c'est à l'UFAR que nous clôturerons ces travaux avec un jeu intellectuel pour les étudiants, et nous leur décernerons ensemble des prix.

Merci.

Le Recteur Joëlle le MORZELLEC
Université française en Arménie (UFAR)

ԱՍՏՏՐՅԱՆ ԳՐԻԳՈՐ

Հյուսիսային համալսարանի պրոռեկտոր,
փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու

ՀՈՒՄԱՆԻԶՄԸ

ԳԼՈՒԲԱԼԱՑՄԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

«Pereat mundus, fiat philosophia»¹

Հարգելի բարեկամներ, գործընկերներ, թույլ տվեք նախ շնորհակալություն հայտնել Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի ռեկտորատին, ում հյուրընկալ հարկի տակ անցկացվում է փիլիսոփայական այս կարևոր ու ինքնատիպ միջոցառումը՝ Հայաստանում փիլիսոփայության համաշխարհային օրվանը նվիրված ներկա սիմպոզիումը:

Չեմ կարող դրվատանքի ջերմ խոսքեր չուղղել հատկապես ակադեմիկոս Գեորգ Բրուստյանին՝ հայ փիլիսոփաների վերջին մի քանի սերունդների առաջատարին, միջազգային փիլիսոփայական շարժման ճանաչված գործչին, ում նախաձեռնությամբ ու ջանքերով, նաև՝ հեղինակության ուժով կազմակերպվել է այս հրաշալի սիմպոզիումը, անխոնջ ու բեղուն գիտնականին, ով տասնամյակներ շարունակ հավատարմորեն ծառայում է փիլիսոփայական գիտությանը, ստեղծել է միջազգային ճանաչման արժանացած փիլիսոփայական դպրոց և իր գիտաստեղծագործական կրեդոն է դարձրել ռացիոնալ մտածողության սկզբունքների և մտածող բանականության իրավունքների պաշտպանությունը՝ ընդդեմ մեր օրերում ցավալիորեն լայն տարածում գտած իռացիոնալիզմի, ֆիդեիզմի և աբսուրդի փիլիսոփայության ամենատարբեր դրսևորումների:

Ուզում եմ շնորհավորել նաև ներկա միջոցառման մասնակիցներին՝ փիլիսոփայության համաշխարհային օրվա առթիվ և մաղթել ամենայն բարիք, իսկ սիմպոզիումին՝ հաջող ու արգասաբեր աշխատանք:

Առանձնահատուկ ու բացառիկ է փիլիսոփայության տեղը հոգևոր մշակույթի ընդհանուր գանձարանում: Մակայն փիլիսոփայության դերն ավելի է մեծանում հատկապես պատմական կտրուկ շրջադարձերի, սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական սուր անցումների, գիտության ասպարեզում արմատական հեղաշրջումների դարաշրջաններում, առանձնապես մեր օրերում: Այստեղից էլ հարցը՝ **ինչպիսի՞նք է պետք է լինի 21-րդ դարի փիլիսոփայությունը:**

Փիլիսոփայության, փիլիսոփայական գիտելիքի հատուկ դերը գիտակցվել է մարդկային քաղաքակրթության պատմության ողջ ընթացքում: Գիտական փիլիսոփայությունը դարեր ու հազարամյակներ շարունակ եղել է ռացիոնալ մտածողության դրոշակակիրը, որպես անմար կանթեղ լուսավորել մարդկային իմացության ու սոցիալական առաջադիմության ուղին:

Եվ չնայած դրան՝ փիլիսոփայությունը որպես աշխարհայացք և մեթոդաբանություն մեր ժամանակներում ձեռք է բերում աննախադեպ կարևորություն: Դա մեծապես պայմանավորված է մեր դարաշրջանի բուն առանձնահատկություններով, այն մարտահրավերների բնույթով ու մասշտաբներով, որոնց բախվում է մարդկությունը մեր օրերում:

Մյուս կողմից՝ ժամանակակից գիտությունը, հատկապես բնագիտությունը հայտնվել է նոր, աննախադեպ թռիչքի նախաշեմին: Մարդկությունն ապրում է բնության մասին իշխող ավանդական պատկերացումների արմատական փոփոխման ժամանակաշրջան, և մեծ հայտնագործությունները առջևում են: Բնագիտության, մասնավորապես կենսաբանության, տարրական մասնիկների ֆիզիկայի և տիեզերագիտության վերջին տարիներին ձեռք բերած սպավորիչ հաջողություններն առաջադրում են այնպիսի հույժ կարևոր ու հիմնարար հարցեր, որոնք հղի են գիտական նոր պարադիգմայով, աշխարհի մասին մեր պատկերացումների հեղաբեկմամբ:

Այս ամենն առաջադրում է խոր մեկնաբանման, տեսական-աշխարհայացքային ընդհանրացման, փիլիսոփայական-մեթոդաբանական ռացիոնալ իմաստավորման հրամայական պահանջ:

Այս առնչությամբ մեր օրերում, ասես, նոր իմաստ ու հնչեղություն է ձեռք բերում դարերի միջով անցած և սույն հողվածում որպես բնաբան բերված լատինական իմաստուն թեզը, որն ընդգծում է փիլիսոփայության բացառիկ ու անանց դերը՝ «*Pereat mundus, fiat philosophia*»:

Այստեղից էլ, մասնավորապես, փիլիսոփայության և բնագիտության միջև նոր դաշինքի հույժ կարևորությունը, այն բանի գիտակցումը, որ 21-րդ դարի փիլիսոփայության հիմնարար խնդիրներից մեկը պետք է դառնա նրա և բնագիտության միջև դաշինքի նորովի դրսևորումը:

Փիլիսոփայության և բնագիտության միջև այլանաբ թեև զալիս է դարերի ու հազարամյակների խորքից, սակայն յուրաքանչյուր պատմական դարաշրջանում այդ կապն ստանում է յուրահատուկ արտահայտություն:

Պատմականորեն հատկապես սերտ է եղել փիլիսոփայության և մաթեմատիկայի դաշինքը: Սկիզբ առնելով անտիկ աշխարհում, այն անցել է հետագա դարաշրջանների միջով, հասել մինչև մեր օրերը և պիտի շարունակվի ու արգասավորվի նաև 21-րդ դարում:

Այդ դաշինքի ակունքներում կանգնած էր **Պյութագորաս Սամոսեցին** (մ.թ.ա. VI դարի 2-րդ կես – V դարի սկիզբ)՝ անտիկ աշխարհի այդ մեծ մտածողը, ով աշխարհի սկզբնապատճառների, գոյի նախահիմքերի հարցերը քննության էր առնում ու լուծում մաթեմատիկայի, մասնավորապես իր ստեղծած թվերի տեսության հետ սերտորեն շաղկապված՝ թվերին վերագրելով զարմանահրաշ հատկություններ և տիեզերքի ներդաշնակության հիմքում դնելով թվերի ներդաշնակությունը:

Մաթեմատիկային բացառիկ դեր էր վերապահում անտիկ աշխարհի մյուս մեծ մտածողը՝ **Պլատոնը** (մ.թ.ա. 427-347)՝ այն համարելով փիլիսոփայական հետազոտության, աշխարհի ճանաչման անփոխարինելի մեթոդ, միտք-դեմիուրգի արարչագործության հավաստի արտապատկերման միակ հուսալի միջոցը: Մաթեմատիկայի բացառիկ արժեքն է ընդգծված հատկապես «**Ոչ երկրաչափը թող ներս չմտնի**» նշանաբանի մեջ, որը նա դրոշմել էր Աթենքում 387թ. (մ.թ.ա.) իր հիմնադրած առաջին փիլիսոփայական դպրոցի՝ Ակադեմիայի մուտքի պատին, նշանաբան, որին ակադեմիան հավատարիմ մնաց իր հետագա շուրջ 900-ամյա գոյության ընթացքում:

Պատահական չէ նաև, որ **Արիստոտելը** (մ.թ.ա. 384-322) փիլիսոփայական գիտությունները դասակարգելիս մաթեմատիկան զետեղեց գիտությունների այն առաջին եռյակի մեջ, որտեղ հռչակավոր «Առաջին փիլիսոփայությունն» էր՝ Արիստոտելի փիլիսոփայական ուսմունքի միջուկը (հետագայում մետաֆիզիկա կոչվածը՝ կեցության ընդհանուր սկզբունքների մասին տեսությունը՝ ներառած գոյի կատեգորիալ ապարատը, սուբստանցիայի կաուզալ վերլուծությունը և հնարավորության ու իրականության մասին ուսմունքը) և «Երկրորդ փիլիսոփայությունը»՝ բնափիլիսոփայությունը:

Ավելի ուշ՝ փիլիսոփայության և մաթեմատիկայի այլանսի ջատագովներից էր **Ռենե Դեկարտը** (1596-1650)՝ նոր ժամանակների ռացիոնալիզմի հիմնադիրը, ով իր նշանավոր մեթոդի հիմք և կատարյալ տիպար էր համարում մաթեմատիկան՝ «բնություն» հասկացության մեջ ներառելով միայն այն սահմանումները, որոնք կազմում են մաթեմատիկայի բուն առարկան՝ տարածականությունը, մեծությունը, ֆիզուրան և շարժումը:

Այս համատեքստում միանգամայն հատկանշական է նաև, որ **Իսահակ Նյուտոնը** (1643-1727) իր դարակազմիկ աշխատությունն անվանեց ոչ այլ կերպ, քան «Բնափիլիսոփայության մաթեմատիկական հիմունքները» (1687թ.), որում տեղ գտան նրա աշխարհահռչակ գիտական վաստակի զարդը կազմող դասական մեխանիկայի հասկացություններն ու օրենքները, համաաշխարհային ձգողականության (գրավիտացիայի) օրենքի մաթեմատիկական ձևակերպումը, Իռիան Կեպլերի օրենքների տեսական հիմնավորումները և մի շարք ուրիշ հայտնագործություններ:

Մեր ժամանակներում փիլիսոփայության և բնագիտության միջև կապը ուրույն արտահայտություն գտավ արդի ֆիզիկայի հիմնադիրներից մեկի, հարաբերականության հատուկ ու ընդհանուր տեսության ստեղծողի՝ **Ալբերտ Էյնշտեյնի** (1879-1955) աշխատություններում: Ֆիզիկայի տարբեր բնագավառներում նրա տեսական հետազոտություններն ու դարակազմիկ գաղափարները՝ օժտված աշխարհայացքային, փիլիսոփայական-մեթոդաբանական հսկայական նշանակությամբ, սկիզբ դրեցին տիեզերքի մասին նոր հայացքի ձևավորմանը, աշխարհի գիտական, մատերիալիստական պատկերի հարստացմանն ու խորացմանը՝ հիմնված մատերիալի ու նրա շարժման հետ տարածության ու ժամանակի օրգանական կապի բացահայտման վրա: Աշխարհի ռացիոնալ կառուցվածքի և համընդհանուր ներդաշնակության մասին Էյնշտեյնի ուսմունքում, որը կազմում է նրա աշխարհայացքին հատուկ ռացիոնալիստական կոնցեպցիայի հիմքը, բնությունը, ամբողջ տիեզերքը հանդես են գալիս որպես պատճառական կապերի վրա հիմնված և խստորեն դետերմինացված համակարգ, ուր բացառվում է ամեն մի անորոշություն ու պատահականություն:

Արդեն մեր օրերում փիլիսոփայության, մասնավորապես տրամաբանության ու մաթեմատիկայի դաշինքը, նրանց փոխադարձ ներթափանցումը կյանքի կոչեցին մի նոր գիտություն՝ մաթեմատիկական տրամաբանությունը. վերջինս դարձավ մեր աչքերի առջև ծավալվող այն գիտատեխնիկական հրաշքի հիմքը, որը նշանավորվեց մարդկային քաղաքակրթության սկզբունքորեն նոր, անհամեմատ բարձր փուլի՝ տեղեկատվական քաղաքակրթության սկիզբը:

Ներկա դարաշրջանում բացառիկ կարևորություն է ձեռք բերում փիլիսոփայության և աստղագիտության, մասնավորապես կոսմոլոգիայի կապի հարցը:

Մարդկային միտքը ավելի ու ավելի է ներթափանցում տիեզերական հեռուները, փորձում լուծել տիեզերաստեղծման առեղծվածը, հասկանալ աշխարհը, բացահայտել նրա զարգացման ընդհանուր օրինաչափություններն ու դրանց կոնկրետ դրսևորումների առանձնահատկությունները:

Մենք ականատեսն ենք կոսմոլոգիայի աննախադեպ հաղթարշավի: Աստղաֆիզիկայի այդ ճյուղի նվաճումները ապշեցուցիչ են և հեղաշրջում են առաջ բերում տիեզերքի մասին մեր պատկերացումների մեջ: Ըստ Սվինբյորգյան տեխնոլոգիական համալսարանի (Ավստրալիա, Մելբուռն) և Պորտսմուտի համալսարանի (Մեծ Բրիտանիա) աստրոֆիզիկոսների բոլորովին վերջերս կատարած սենսացիոն հայտարարություն՝ մեր աշխարհը 69 տոկոսով բաղկացած է ինչ-որ բանից, որի մասին մենք գրեթե ոչինչ չգիտենք: Այդ սուբստանցիայի 22 տոկոսը կազմում է այսպես կոչված մութ մատերիան և 74 տոկոսը՝ մութ էներգիան:

Ինչպես վկայում է դաշտի քվանտային տեսության, տարրական մասնիկների ֆիզիկայի և կոսմոլոգիայի բնագավառի համաշխարհային առաջատար մասնագետներից մեկը՝ Ռուսաստանի Դաշնության գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս Վալերի Ռուբակովը, որքան էլ զարմանալի լինի՝ մենք ստիպված ենք ընդունել այն փաստը, որ տիեզերքի միայն 4 տոկոսն է կազմում այն նյութը, որից բաղկացած է Երկիրը, աստղերը, մոլորակները:

Թե ի՞նչ է այդ մութ մատերիան և մութ էներգիան՝ 21-րդ դարի ֆիզիկայի այդ ամենագլխավոր հարցի պատասխանը գիտնականները թողնում են ապագային՝ առայժմ զբաղված լինելով միայն հիպոթեզների (վարկածների) մշակմամբ:

Եվ այնուամենայնիվ, ժամանակակից ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ թե՛ մութ մատերիան և թե՛ մութ էներգիան ծնունդ են առել շուրջ 14 միլիարդ տարի առաջ տիեզերական մեծ պայթյունից անմիջապես հետո: Սակայն չնայած իրենց միաժամանակյա ծագմանը և երկվորյակությանը՝ դրանք բացարձակապես իրար նման չեն դարձել: Ըստ ակադեմիկոս Ռուբակովի՝ դրանք երկու տարբեր սուբստանցիաներ են, տարբեր հասկացություններով: Մութ էներգիան հավասարաչափ տարածված է ամբողջ տիեզերքով մեկ և

պատասխանատու է տիեզերքի ընդարձակման համար, որը տեղի է ունենում գնալով ավելի ու ավելի արագ և ինտենսիվ տեմպերով:

Հակառակ դրան՝ մուլթ մատերիան «ցրված» չէ և ակադեմիկոսի գնահատմամբ, մեծ պայթյունից հետո հավաքվելով ու սեղմվելով դարձել է գնդիկներ, որոնցից գոյացել են համաստեղությունները: Մի փոքր ավելի ուշ մուլթ մատերիայի ինչ-որ մասը «ծանրացել է» պրոտոններով և նեյտրոններով՝ դառնալով սովորական մատերիա, որից և ձևավորվել են աստղերը: Իսկ աստղերի ներսում տիեզերքի նախաստեղծ տարրերից (ջրածին, հելիում, դեյտերիում) ձուլվել են մոլորակների բաղկացուցիչ բոլոր մետաղները: Մի խոսքով՝ մարդկությունը, ըստ Ռուբակովի, մուլթ մատերիայի արգասիք է (<http://elementy.ru/lib/25560/25567>):

Պարզվում է նաև, որ մուլթ էներգիան շատ ավելի տարօրինակ սուբստանցիա է, քան մուլթ մատերիան: Այն չի թանձրանում, այլ հավասարապես «բաշխված է» ամբողջ տիեզերքում: Ընդ որում մուլթ էներգիայի քանակը գալակտիկաներում և գալակտիկաների կուտակումներում այնքան է, որքան դրանցից դուրս: Իսկ ամենաանսովորն այն է, որ մուլթ էներգիան որոշակի իմաստով հակված է դեպի անտիգրավիտացիան:

Այդ տարօրինակ սուբստանցիայի՝ **«Մուլթ էներգիայի բնույթի պարզաբանումը 21-րդ դարի ֆունդամենտալ ֆիզիկայի գլխավոր առեղծվածն է»** – գտնում է ակադեմիկոս Ռուբակովը (<http://elementy.ru/lib/25560/25565>):

Նոր հայտնագործությունների, գիտական թարմ փաստերի ճնշման տակ, ասես սասանվում է դասական բնագիտության մեծ ու հիմնարար սկզբունքներից մեկը՝ բնության մեջ նյութի և էներգիայի պահպանման ու փոխակերպման օրենքը: Մուլթ մատերիայի մասնիկների բնույթը, թվում է թե գալիս է հաստատելու, որ բնության մեջ գործում է նոր, դեռևս չբացահայտված պահպանման օրենք (<http://elementy.ru/lib/25560/25564>):

Ասես՝ փոխվում են նաև **եռաչափ տարածության** մասին տիրապետող պատկերացումները, առաջ է քաշվում **բազմաչափ աշխարհի** կոնցեպցիան, աշխարհ, որն իբր ունի անվերջ թվով լրացուցիչ տարածական չափումներ, որոնք կարող են տեսանելի դառնալ միայն բարձր էներգիաների դեպքում:

Չափազանց հետաքրքիր է, որ տիեզերքում, մակրոաշխարհներում կատարվող խոշորամասշտաբ հայտնագործությունները հաճախ նոր լույս են սփռում միկրոաշխարհի մասին մեր պատկերացումների, տարրական մասնիկների ֆիզիկայի վրա:

Վերջին ժամանակներս ստացված կոսմոլոգիական տվյալները, պնդում է ակադեմիկոս Ռուբակովը, պահանջում են արմատական լրացումներ մատերիայի կառուցվածքի և տարրական մասնիկների ֆունդամենտալ փոխգործակցության մասին ժամանակակից պատկերացումների մեջ:

Նշելով, որ մենք այսօր գիտենք ամեն ինչ կամ գրեթե ամեն ինչ այն «ադյուսիկների» մասին, որոնցից կազմված է սովորական նյութը՝ ատոմները, դրանց միջուկները, վերջիններիս մեջ մտնող պրոտոններն ու նեյտրոնները, ինչպես նաև այն մասին, թե այդ «ադյուսիկներն» ինչպես են իրար հետ փոխներգործում՝ ընդհուպ մինչև ատոմի միջուկի 1/1000 մասը կազմող հեռավորությունների վրա, և մատնացույց անելով, որ այդ գիտելիքն ստացվել է հիմնականում արագացուցիչների վրա կատարված բազմամյա փորձարարական հետազոտությունների ու դրանց տեսական իմաստավորման արդյունքում, ակադեմիկոս Ռուբակովը գտնում է, որ չնայած դրան, կոսմոլոգիական տվյալները վկայում են նոր տիպի այնպիսի տարրական մասնիկների գոյության մասին, որոնք դեռևս հայտնագործված չեն երկրի պայմաններում և որոնք կազմում են «մուլթ մատերիան» տիեզերքում: Ակադեմիկոսի կարծիքով՝ ամենայն հավանականությամբ մենք գործ ունենք միկրոաշխարհի ֆիզիկայում նոր, մինչ այժմ անհայտ երևույթների մի ամբողջ շերտի հետ, և շատ հնարավոր է, որ ֆիզիկական երևույթների այդ շերտը հայտնաբերվի երկրային լաբորատորիաներում՝ ոչ հեռավոր ապագայում:

Բնագիտական ասպարեզի այդ հայտնագործությունները՝ օժտված աշխարհայացքային հսկայական լիցքով, տեսական նոր ու արժեքավոր նյութ են մատուցում փիլիսոփայությանը, կենսական ավյուն հաղորդում նրան, յուրովի հարստացնում ու ակտուալացնում ինչպես ամբողջությամբ վերցրած փիլիսոփայական գիտության, այնպես էլ նրա օրենքների, կատեգորիաների և սուբկատեգորիաների բովանդակությունը:

Մյուս կողմից՝ բնագիտության ասպարեզի նորագույն հայտնագործությունները աշխարհայացքային ու տեսական-փիլիսոփայական ընդհանրացման, իմաստավորման ու ռացիոնալ մեկնաբանման կարիք են զգում: Եվ հենց այստեղ է, որ փիլիսոփայությունը, իր կոչմանը հավատարիմ, կարող է անփոխարինելի օգնություն մատուցել բնագիտությանը:

21-րդ դարի բնագիտությունն իր որոնումների մեջ պետք է հավատարիմ մնա գիտական փիլիսոփայությանը, ապավինի նրա մեծ ու ստեղծարար ներուժին, եթե չի ուզում առանց հուսալի կողմնացույցի դեզերել անհուն ծովում՝ այն էլ դաժան փոթորկի պահին:

Գիտական գիտելիքի անցած պատմական ուղին վկայում է, որ բնագիտությունը չի կարող արդյունավետորեն զարգանալ առանց աշխարհայացքային հուսալի կողմնորոշիչների, առանց գիտական փիլիսոփայության: Ինքը՝ բնագիտության առաջընթացը հաստատում է, թե որքան կարևոր է բնագիտության ու փիլիսոփայության դաշինքը, այն ճշմարտության ըմբռնումը, որ բնագիտության իսկական փիլիսոփայությունը մատերիալիստական դիալեկտիկական է, աշխարհի ճանաչողության այդ առավել հետևողական գիտական մեթոդը: Փիլիսոփայության այդ բացառիկ դերը առանձին ուժով է դրսևորվում հատկապես բնագիտական խոշոր հեղաբեկումների ու սուր անցումների դարաշրջաններում՝ մեծ ու անսովոր հայտնագործություններն իմաստավորելիս, երբ բնագիտությունը, առանց փիլիսոփայության, անխուսափելիորեն հայտնվում է փակուղում: Իր հերթին՝ իրերի տրամաբանության բերումով յուրաքանչյուր անգամ փիլիսոփայությունը հետին թվով վրեժ է լուծում բնագիտությունից, երբ վերջինս լքում է իրեն:

Եվ նոր ժամանակներում փիլիսոփայության մայրամուտի մասին պոզիտիվիստների պնդումներին հակառակ՝ փիլիսոփայությունը շարունակում է իր առաջընթացը՝ նորանոր հաստատումներ բերելով իր ստեղծարար ուժին: Հավատարիմ աշխարհայացքային ու մեթոդաբանական իր բացառիկ առաքելությանը՝ փիլիսոփայությունը ապագայում ևս, ինչպես դարեր ու հազարամյակներ շարունակ, որպես կանխեղ կլուսավորի մարդկային իմացության ուղին:

Մեր օրերում բացառիկ դեր պետք է վերապահվի սոցիալական փիլիսոփայությանը, որի առանցքը, մեր համոզմամբ, պետք է կազմի հումանիզմը՝ ընդդեմ գլոբալացման բացասական հետևանքների, նոր հազարամյակի մարտահրավերների: Հումանիզմը, քանզի դժվար է մատնացույց անել փիլիսոփայական-հասարակագիտական մեկ ուրիշ հասկացություն, որն այնպես ճշգրիտ ու խոր բացահայտեր պատմական տարբեր դարաշրջանների բնորոշ հատկանիշները, նրանց բուն էությունը, որոշեր այս կամ այն հասարակության առաջադիմականության, նրա սոցիալական հասունության աստիճանը:

Այդ առումով համաաշխարհային պատմությունը մեր առջև հառնում է որպես հումանիզմի զարգացման պատմական փուլերի օրինաչափ հաջորդափոխություն, ուր հասարակական հարաբերությունների «մարդկայնության» աստիճանը հանդես է գալիս իբրև պատմականորեն կոնկրետ դարաշրջանի քաղաքակրթվածության դոմինանտ:

Անցումը նոր դարաշրջանին նշանավորում է հումանիզմի զարգացման, մարդասիրական արժեքների հաստատման հաջորդ, ավելի բարձր փուլի սկիզբ, որտեղ նախընթաց հումանիստական մտքի նվաճումները, հասարակական հարաբերությունների մարդկայնացման ասպարեզում ձեռք բերված առաջադիմությունը անհետ չեն կորչում, այլ, չնայած իրենց պատմական սահմանափակությանը, ստեղծագործաբար յուրացվում ու զարգացվում են:

Հումանիզմի պրոբլեմը աննահաղեպ ակտուալություն է ձեռք բերում մեր օրերում՝ կապված արդի դարաշրջանում մարդկությանը նետված նոր մարտահրավերների ու

սպառնալիքների, գլոբալացման գործընթացների հետ:

Մարդկության անցած ուղին վկայում է, որ պատմական յուրաքանչյուր դարաշրջանում մարդկային հասարակությունը հայտնվում է իրեն սպառնացող այնպիսի վտանգների դեմ-հանդիման, որոնց գործողությունը նա պետք է անպայման չեզոքացնի՝ ապահովելու համար քաղաքակրթության հետագա առաջընթացը:

Յուրահատուկ օրինաչափություն դարձած այս միտումը առանձնահատուկ սրությամբ է դրսևորվում հատկապես համաշխարհային պատմության ներկա փուլում, որն առանձնանում է նոր ժամանակներում մարդկությանը նետված մարտահրավերների աննախադեպ մասշտաբներով ու վտանգավորությամբ: Սպառնալի չափեր են ընդունում հատկապես հումանիզմի այնպիսի հակոտնյաներ, ինչպիսիք են միջուկային տեխնոլոգիաների տարածումն ու տիեզերքի ռազմականացումը, զինված հակամարտությունների ծավալումը, բնապահպանական կոլիզիաները, գիտատեխնիկական առաջադիմության բացասական հետևանքների խորացումը, բնական պաշարների աստիճանական սպառումը, բնակչության արագ ու չվերահսկվող աճը, կենսամիջոցների թերարտադրությունը, առանձին երկրների ու տարածաշրջանների հետամնացությունն ու աղքատությունը, անգրագիտության բարձր մակարդակը և այլ նեգատիվ դրսևորումներ, որոնք, ցավոք, շարունակում են մնալ մեր օրերի ուղեկիցը:

Նոր ժամանակներում մարդկությանը նետված սպառնալիքների շարքում հատուկ առանձնանում է միջազգային սահբեկչությունը, որն իր չափերով ու վտանգավորության աստիճանով դարձել է բոլոր ժողովուրդների, համայն մարդկության ընդհանուր թշնամին, 21-րդ դարի չարիքը:

Այդ վտանգները կրում են համապարփակ, գլոբալ բնույթ՝ սպառնալով համայն մարդկությանը, նրա բուն գոյությանը: Ուստի և դրանց դեմ պայքարը ձեռք է բերում արտակարգ հրատապություն, դառնում բոլոր ազգերի ու ժողովուրդների ընդհանուր խնդիրը՝ պահանջելով ընդհանուր նպատակների շուրջ նրանց համախմբում, համայն մարդկության նյութական ու հոգևոր ներուժի միավորում:

Մատնանշված համատեքստում չափազանց կարևոր է հումանիստական աշխարհընկալման ձևավորումը, հումանիզմի գաղափարների տարածումը, մարդկանց, ազգերի ու պետությունների փոխհարաբերություններում հումանիզմի սկզբունքների արմատավորումը:

Նոր, այսպես կոչված տեղեկատվական քաղաքակրթությունը, որը հավակնում է փոխարինել ինդուստրիալ հասարակությանը, բնորոշվում է ոչ միայն հասարակական հարաբերությունների ամբողջ համակարգի վերարտադրության սկզբունքորեն նոր տեխնոլոգիական եղանակով, այլև մարդու, տեխնիկայի և բնության փոխներգործության յուրահատուկ բնույթով:

Հասարակական արտադրության սոցիալական վերակողմնորոշման և մարդու աշխատանքային գործունեության հումանիզացման միտումները, ծանրության կենտրոնի տեղափոխումը դեպի ինտելեկտուալ, հոգևոր ու լոբոս օբյեկտիվորեն նպաստում են հասարակական կյանքում հումանիզմի դերի ու նշանակության աննախադեպ աճին:

Տեղեկատվական քաղաքակրթության զարգացումը պահանջում է մարդու, նրա արարող դերի ու ստեղծագործական ունակությունների մշտական կատարելագործում: Նոր պայմաններում մարդը դառնում է ոչ միայն հասարակության հիմնական սոցիալական չափումը, այլև նրա գլխավոր սոցիալական բովանդակությունը: Սակայն չնայած դրան՝ ժամանակակից հասարակությունը, կարծես թե պատմական զարգացման տրամաբանությամբ հակառակ, ցուցադրում է քաղաքական ու ռազմական բախումներ, բռնության զանազան ձևեր, սոցիալ-տնտեսական սուր հակասություններ, էթնիկական ու կրոնական անհանդուրժողականություն, այլևայլ նախապաշարմունքներ: Տպավորություն է ստեղծվում, որ արդի հասարակության զգալի մասը հրաժարվում է հումանիստական սկզբունքներից, իսկ պրոֆեսիոնալ գաղափարախոսները շատ հաճախ անտեսում են այդ պրոբլեմի սրությունը:

Փիլիսոփայական գրականության մեջ հումանիզմի մասին խոսելիս շատ հաճախ փորձ է արվում այդ հասկացությունը գրկել սոցիալ-քաղաքական իմաստից և նրա իրական բովանդակությունը հանգեցնել զուտ հոգեբանական, արստրակտ-էթիկական, կրոնական և նման այլ հիմնահարցերի:

Դրա հետ մեկտեղ, աշխարհում՝ գնալով մեծանում է և այն գիտնականների թիվը, ովքեր հանդես են գալիս ի պաշտպանություն հումանիզմի, սոցիալ-տնտեսական ու հոգևոր առաջադիմության՝ ընդդեմ գլոբալացման զանազան դրսևորումների, անհավասարության տարբեր ձևերի, ազգային ճնշման, ժողովուրդներին՝ այսպես կոչված պատմականների ու ոչ պատմականների բաժանման:

Արևմուտքում հումանիզմի նշանավոր ներկայացուցիչ էրիխ Ֆրոմը, մատնացույց անելով հումանիզմի անտեսման, ոգու սովի մասսայական դրսևորումները, գրում է. «Երկուսից մեկը՝ կամ արևմտյան աշխարհը ընդունակ կգտնվի վերածնել հումանիզմը, որի հանգուցային հիմնահարցը հանդիսանում է մարդկայնության առավել լիակատար զարգացումը, այլ ոչ թե աշխատանքն ու արտադրությունը, կամ էլ՝ Արևմուտքը կկործանվի, ինչպես որ շատ ուրիշ մեծ քաղաքակրթություններ» (Փրոմմ 1992: 373):

Մարդկությունը թևակոխել է 3-րդ հազարամյակ՝ իր պատմության նոր, բեկումնային փուլ: Սակայն քաղաքակրթության անցած ուղու արդյունքները ոչ միայն միանշանակ չեն, այլև խիստ հակասական են ու իրարամերժ՝ լի պատմական պարադոքսներով:

Նորերս պատմության գիրկն անցած 20-րդ դարը՝ բոլոր ժամանակներից առավել բարեբերն ու արգասավորը, միաժամանակ դարձավ ամենից դեստրուկտիվն ու կործանարարը՝ հագեցած պատմական դրամատիզմով ու ողբերգական իրադարձություններով:

Քաղաքակրթության պատմության նոր շրջանին բնորոշ խոր վերափոխումները, գործունեության ամենատարբեր ասպարեզներում ձեռք բերված վիթխարի առաջընթացը՝ մարդկության ստեղծագործական հնարավորությունների նկատմամբ հարուցած լավատեսությամբ ու հավատով հանդերձ, տարօրինակ օրինաչափությամբ, կարծես ինչ-որ կախարհանքի ուժով ուղեկցվեցին սոցիալ-քաղաքական կոլիզիաներով ու լայնամասշտաբ ցնցումներով, համաշխարհային պատերազմներով, գլոբալ բնույթի զանազան բացասական դրսևորումներով, շուտափույթ ու արմատական լուծում պահանջող բազում հիմնահարցերով: Աշխարհը չդարձավ ո՛չ ավելի լավը և ո՛չ էլ՝ ավելի արդարացի:

Այդ ամենին դեմ-հանդիման՝ մարդկությունը տագնապած է ու շփոթված, իսկ նրա հավաքական ներուժը՝ պառակտված ու ջլատված: Դրա հետևանքով մարդկության ստեղծարար եռանդը մի շարք դեպքերում ուղղվում է ոչ թե արարմանը, աշխարհի բարեփոխմանը, քաղաքակրթության նոր մակարդակի ձեռքբերմանը, այլ ծառայում է նեգատիվ նպատակների:

Արդի աշխարհում հակահումանիզմի առավել սուր դրսևորումներից է էկոնոմիկայի գնալով ուժեղացող միլիտարիզացիան, ռազմական ծախսերի անշեղ աճը: Մառը պատերազմի ավարտից ի վեր սկսված ռազմական ծախսերի կրճատման ժամանակաշրջանը տևեց ընդամենը 11 տարի՝ ընդգրկելով 1988-1998 թվականները, որից հետո վերսկսվեց դրանց աճը: Ռազմական ծախսերի միջին տարեկան ծավալը վերջին տարիներին կազմում է աներևակայելի մեծ թիվ՝ շուրջ մեկ տրիլիոն ամերիկյան դոլար, որի կեսից ավելին բաժին է ընկնում 5 երկրների, այդ թվում ԱՄՆ-ին՝ 36 տոկոս, Ճապոնիային՝ 6 տոկոս, Ֆրանսիային, Մեծ Բրիտանիային և Ռուսաստանին՝ 4-ական տոկոս:

Ահաբեկչության դեմ գլոբալ պայքարի շրջանակներում Իրաքում, Աֆղանստանում և աշխարհի այլ տարածաշրջաններում ռազմական գործողությունները ԱՄՆ-ի բյուջեից խլում են ահռելի մեծ գումարներ: Ըստ Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր Ջոզեֆ Մտիզլիցի և Լինդա Բիլմսի վերջերս համատեղ լույս ընծայած «Երեք տրիլիոն դոլարանոց պատերազմը» գրքի՝ իրաքյան պատերազմն ունեցել է ծանրագույն ֆինանսական հետևանքներ՝ հանգեցնելով ԱՄՆ-ում համախառն ներքին արդյունքի աճի տեմպերի դանդաղեցմանը և երկրի տնտեսության վրա

նատելով շուրջ 3 տրիլիոն դոլար: Միայն ռազմական գործողությունների հետ կապված անմիջական կորուստները կազմել են 845 միլիարդ դոլար: Մինչդեռ ըստ գրքի հեղինակների՝ գոյություն ունեն նաև բազմաթիվ հաշվի չառնված կորուստներ, այդ թվում Իրաքից վերադարձած զինվորներին պահելու ծախսերը, այդ պատերազմի պատճառով նավթի համաշխարհային գների բարձրացումը և այլն: Եվ գրքի հեղինակներն այն կարծիքին են, որ եթե պատերազմական գործողություններն Իրաքում շարունակվեն, ապա դրանց վնասներն առաջիկա տարիներին կարող են գերազանցել Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընդհանուր կորուստները, որոնք արդի գներով կազմել են 5 տրիլիոն դոլար: Նշենք նաև, որ հենց այստեղ՝ «իրաքյան սինդրոմի» մեջ պետք է փնտրել նաև ԱՄՆ-ի տնտեսական ու սոցիալական ոլորտում վերջին ժամանակներս դրսևորվող և սպառնալի ձևեր ընդունող ճգնաժամային մյուս երևույթների հիմնական պատճառները:

Համեմատության համար նկատենք, որ զարգացող պետությունների հետ համագործակցության ոլորտին ԱՄՆ-ի կողմից տարեկան հատկացվող գումարները չեն գերազանցում նույնիսկ 50 միլիարդ դոլարը:

Ֆանտաստիկ չափերի հասնող վերոհիշյալ միջոցները խաղաղ, ստեղծարար նպատակներով օգտագործելու դեպքում հնարավոր կլիներ կյանքի կոչել բազմաթիվ խոշորածավալ ծրագրեր, լուծել պատմական զարգացման ներկա փուլում մարդկության առջև ծառայած մի շարք հիմնախնդիրներ:

Նոր հազարամյակում մարդկությանը վիճակված գլոբալ ճգնաժամի հաղթահարումը հրամայաբար պահանջում է մշակել ու հասարակական գիտակցության մեջ սերմանել նոր, դարաշրջանի հասունացած խնդիրներին ու ներքին պահանջմունքներին համահունչ գաղափարներ, աշխարհընկալման ու կենսական արժեքների գնահատման նոր եղանակ՝ միտված արդի հասարակության գաղափարաքաղաքական վերափոխմանը, մարդկանց ու ժողովուրդների համախմբմանը, նրանց փոխհարաբերությունների ներդաշնակեցմանը, խաղաղ ու անկոնֆլիկտ աշխարհի ստեղծմանը:

Մարդկության զարգացման նման հեռանկարը, հավանաբար, ի նկատի ունի մեր ժամանակների գերմանական հայտնի փիլիսոփա ու հասարակագետ Յուզեն Հաբերմասը, երբ նշում է, որ եթե 19-20-րդ դարերում մարդն իրեն դրսևորել է որպես անհաշտ, առձակատող էակ, ապա նոր դարում նա պետք է դառնա համաձայնող, կոմպրոմիսի ձգտող:

Հասարակական ամբողջ կյանքը, այդ թվում կրթության ու դաստիարակության ողջ համակարգը պետք է համապատասխանեցվի նոր խնդիրներին, ապագայի միտումներին, հասարակական նոր իդեալներին:

Այն մնայուն ու անանց արժեքների, վեհ ու հիմնարար գաղափարների շարքում, որոնց շուրջ կարող է համախմբվել մարդկությունը, իրենց նշանակալիությամբ ու մոբիլիզացնող ներուժով բացառիկ տեղ է պատկանում հումանիզմի, մարդասիրության գաղափարներին, որոնք ներթափանցված են խոր լավատեսությամբ ու կենսահաստատ մեծ ուժով և առավել համահունչ ու ներդաշնակ են քաղաքակրթության զարգացման ներկա փուլի կենսական պահանջմունքներին, նոր դարաշրջանի ոգուն:

Այստեղից էլ՝ այդ գաղափարների բացառիկ կարևորությունն ու հրատապությունը մեր օրերում:

Իսկ ինչո՞ւ ժամանակակից աշխարհում հենց հումանիզմի գաղափարներին է բաժին ընկել այդպիսի մեծ ու պատմական առաքելություն:

Ամենից առաջ այն պատճառով, որ դրանք ամենալայն ընդգրկումով համամարդկային գաղափարներ են, որոնք ընկած են բոլոր քաղաքակրթությունների և մշակույթների, բոլոր կրոնների, արևելյան և արևմտյան աշխարհընկալումների հիմքում, և ընդունակ են հազարամյակի հիմնախնդիրներին դեմ-հանդիման դառնալու հուսալի կամուրջ՝ միավորելու համար բոլոր երկրներին ու ժողովուրդներին, համայն մարդկությանը:

Նոր ժամանակների հրամայականներին, մարդկությանն սպառնացող վտանգներին դեմ- հանդիման՝ անհրաժեշտ է գործի դնել այդ գաղափարների մոբիլիզացնող ու կոնսոլիդացնող ներուժը, ըստ ամենայնի նպաստել վարքագծի հումանիստական սկզբունքների ու նորմերի ձևավորմանը, մարդկանց ու ժողովուրդների փոխհարաբերություններում դրանց արմատավորմանը այն հաշվով, որ թույլ չտրվի հասարակական հարաբերությունների ապամարդկայնացում, հումանիզմի սկզբունքների ու պահանջների անտեսում:

Անհրաժեշտ է ամենուրեք սերմանել ու ամրապնդել այն գիտակցությունը, որ մենք ամենքս մի ընտանիք ենք, ազգերն ու ժողովուրդները, բոլոր մարդիկ՝ միևնույն նավակի ուղևորներ, որոնք բնավ չպետք է փորձեն գործել միմյանց դեմ, եթե չեն ուզում ճակատագրական նավաբեկության մատնվել:

Բռնությունն ու կոպիտ ուժը տարանջատում ու խորթացնում են մարդկանց ու ազգերին՝ նրանց դնելով համընդհանուր առձակատման եզրին: Պատերազմներն ու ռազմական գործողությունները չեն կարող և չպետք է ծառայեն որպես աշխարհում առկա այլևայլ խնդիրների լուծման միջոց, ուստի և դրանք պետք է փոխարինվեն քաղաքական, տնտեսական, դիվանագիտական, հոգևոր և այլ ներգործության միջոցներով, որոնք կծառայեն ոչ թե ժողովուրդների օտարմանը, այլ մերձեցմանը:

Դա նշանակում է նաև, որ մարդկության ապագան պետք է փնտրել ոչ թե պատակտման ու դիմակայման ուղիներում, այլ տարբեր քաղաքակրթությունների ու մշակույթների, կրոնների ու դավանանքների, Արևելքի ու Արևմուտքի երկխոսության, փոխըմբռնման ու համագործակցության մեջ: Միայն մարդկանց ու ժողովուրդների միջև համագործակցության հաստատմամբ, բարեկամության ու համերաշխության միասնական ոգով ու համատեղ ջանքերով է հնարավոր դիմագրավել մեր ժամանակների փոթորկալի իրադարձություններին, մարդկությանն սպառնացող մարտահրավերներին, հասնել առկա հիմնախնդիրների լուծմանը, մարդկային քաղաքակրթության աննախընթաց վերելքի ապահովմանը, հակամարտություններից ու բախումներից ազատ, խաղաղ ու ներդաշնակ աշխարհի ստեղծմանը:

Դա հնարավոր կդարձնեք լուծելու ոչ միայն մեր օրերում մարդկության առջև ծառայած գլոբալ խնդիրները, այլև մեծապես կնպաստեք տարբեր ժողովուրդների, հատկապես անմիջական հարևանությամբ, պատմական հանգամանքների բերումով իրար կողք-կողքի ապրող ազգերի միջև առկա կոնֆլիկտների ու անցյալից եկող թնջուկների ու անհամաձայնությունների փոխզիջումային կարգավորմանը, ազգային էգոիզմի, օտարման, թշնամանքի ու առձակատման աստիճանական հաղթահարմանը, անցյալի իրողությունների ու պատմական արդարության ճանաչման հիմքի վրա փոխշահավետ շփումների ու բարիդրացիական հարաբերությունների հաստատմանը: Դա կծառայեք նաև տարածաշրջանային բախումների կարգավորմանն ու կանխմանը:

Այդ պայմաններում հնարավոր կլինեք հաջողությամբ կենսագործել նաև «աշխարհ առանց պատերազմի, առանց էթնիկական ու կրոնական բախումների» մարդասիրական նշանաբանը՝ նոր հազարամյակը դարձնելով մշակույթների ու քաղաքակրթությունների, Արևելքի ու Արևմուտքի միջև շահագրգիռ երկխոսության ու փոխշահավետ համագործակցության ժամանակաշրջան:

Ընդ որում համամարդկային արժեքների ու հումանիստական իդեալների հաստատման ուղղությամբ ջանքերը կարող են առավել հաջող ու արգասավոր լինել միայն այն դեպքում, երբ դրանք գործադրվեն ոչ միայն պետությունների, պաշտոնական կառույցների մակարդակով, այլև ներառեն ժամանակակից հասարակության բոլոր առողջ ու կենսունակ ուժերը, ողջ քաղաքացիական հասարակությունը:

Այնժամ հումանիզմի գաղափարները, ձեռք բերելով կենսական միս ու արյուն, կդառնան պատմական զարգացման ներկա փուլում մարդկանց ու ազգերի փոխհարաբերությունների

սկզբունքները որոշող և նրանց միավորող մեծ ու ստեղծարար ուժ, հուսալի պատվար՝ ընդդեմ մարդկության միասնությունը ջլատող գործոնների, նոր ժամանակների սպառնալիքների ու մարտահրավերների, գալիք ժամանակների անակնկալների:

Դրանք կձառայեն բանականության ու արդարության սկզբունքների վրա խարսխված և ապագային միտված նոր հասարակության կերտմանը, մարդու գոյության և ստեղծագործության համար այնպիսի պայմանների ստեղծմանը, երբ մարդկային ուժի զարգացումը հանդես է գալիս որպես գերիշխող սկզբունք, դառնում հասարակական առաջադիմության գերագույն նպատակը:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

¹ «Թեկուզ աշխարհը կործանվի, բայց եղիցի՝ փիլիսոփայությունը»:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Фромм, Э. (1992). Душа человека. М., Республика.

տես՝ <http://elementy.ru/lib/25560/25567>

տես՝ <http://elementy.ru/lib/25560/25565>

տես՝ <http://elementy.ru/lib/25560/25564>

Մելանիա Աբովյան (ԱՄՆ)
(Երգչուհի-ազգագրագետ)

❖ Փիլիսոփայությունը մի բան է, որ պետք է կյանքիցդ ավել սիրես...

❖ Փիլիսոփայությունը հոգու հայելին է: Ներքին հոգեկան խառնաշփոթը հարդարելու համար, հայելի է հարկավոր, այդ հայելին՝ փիլիսոփայությունն է:

❖ Փիլիսոփայի մտքի թռիչքը այնքան գորավոր ու լայնածիր է, որ կարող է շոշափել տիեզերքի փեշերը...

❖ Միջակներին գովաբանելը հեշտ է, նրանք դրա կարիքը շատ ունեն: Մեծերին է դժվար գովեստի խոսքեր ասել, նախ որ նրանք դրա կարիքը չունեն, երկրորդ՝ նրանց մեծությանը համապատասխան խոսքեր պետք է գտնել:

Մեծ մարդը՝ իր ծնունդով ու գոյությամբ է մեծ. գովեստի խոսքերը կտկարացնեն նրա վեհությունն ու ամբողջականությունը:

- ❖ Մեծ մարդը, առանց մեծացնող խոսքերի էլ՝ «Մեծ» է:
- ❖ Լռելը մեծերին է հատուկ: Փոքր մարդիկ չեն կարող լռել:

Կամ՝ մեծը իմանալուց է լռում, փոքրը՝ չիմանալուց:

- ❖ Մովորիք՝ ո՛չ ասել...

Ասա ո՛չ, ոչը՝ նշանակում է ո՛չ...

Մեկը, եթե քեզինց ոչ չլսի, կսկսի շահագործել ու ճնշել քեզ:

- ❖ Անցյալը չես կարող կրկնել, և հարկավոր էլ չէ...
- ❖ Բնությունն ու տիեզերքը ժամանակ չունեն:

Մարդն է ժամանակի վրա ժամանակ կարգել:

- ❖ Այնքան ժամանակ, երբ խոսքը դեռ չես ասել, նա քո բանտարկյալն է:

Բայց երբ արդեն ասել ես, դու կդառնաս նրա գերին:

Իմաստունը ասել է՝

«Ես հաճախ գղջացել եմ որևէ բան ասելուս համար, բայց հազվադեպ եմ ցավել լռած լինելուս համար»:

- ❖ Մեռնողներին պետք չէ՛ խղճալ: Խղճացեք չճնվածներին, որոնք մեռնելու չարժանացան:

❖ Փիլիսոփա լինել չի նշանակում վերացական գաղափարներ ունենալ, կամ որևէ դպրոց, կամ ուսմունք հիմնել: Այլ կյանքի չափ սիրելն է իմաստություն, որի սկզբունքները՝ պարզ, անկախ, վեհանձն, ինքնավստահ կյանք ունենալն է:

- ❖ Փիլիսոփայությունը՝ սերն է դեպի ճշմարտությունը, ազատությունը, գեղեցիկը...

❖ Երբ սովորականից դուրս ծնունդ ես, ներաշխարհի մշտապես գործողության մեջ է, և հրաբխի օջախի պես անընդհատ եփվում է, ու քեզ անհանգստություն պատճառում: Այդտեղ է, որ ուղեղդ ու զգացմունքդ՝ սկսում են համագործակցել:

Եվ, վա՛յ այն վայրկյանի եկած մտքին, որ գրի չառար, կփախչի անվերադարձ:

Թերևս ժամանակ անց կգա մի ուրիշ միտք, ուրիշ խմորմամբ... և այսպես շարունակ...

Գրի առ եկած միտքը, ազատվիր մտային չարչարանքից, և հարդարվիր ներքնապես...

- ❖ Մովորիք ոչ ասել, և ոչը՝ երբ ասել:

Ո՛չ ասելու ճիշտ ժամանակը խիստ կարևոր է:

- ❖ Մեծ անհատականությունները, մեծ մարդիկ՝ ունենում են նաև մեծ սխալներ ու թերություններ: Բայց ունենում են մեծ, բարձր ոգի ու վեհանձն նկարագիր:

Անկեղծորեն և բարեմիտ՝ լայն բացում են իրենց բարձր ներաշխարհը, որից չարաչար օգտվում և շահարկում են՝ փոքր հոգիները, խեղճ մարդիկ:

- ❖ Երբ դու լուռ ես քո կարծիքների ու ցանկությունների մեջ, և մեկ ուրիշն է որոշում, թե դու ինչ ես ցանկանում, կամ մտածում՝ տեղի է ունենում դանդաղ քայքայում, և վեր է ածվում հիվանդության՝ հոգեկան և ֆիզիկական:

Մարդ արարածին անհրաժեշտ է թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին ազատություն...

❖ Դիմացիոնին լսելու ժամանակ է, որ նոր բան ես սովորում. երբ դու՛ ես խոսում՝ ասում ես այն, ինչ գիտես...

- ❖ «Ժամանակը» ամենաթանկ նվերն է, որ մարդիկ կարող են նվիրել իրար:

- ❖ Ամեն մի փիլիսոփայություն սկսվում է զարմանքից...

Նրա զարգացումը հետազոտությունն է... վերջը չիմացությունը...

- ❖ Եթե ինչ որ մեկը քեզ սիրում է իր համար՝ դրա անունը սեր չէ...

- ❖ Մեր սխալները մեր եղունգների նման են:

Երբեմն-երբեմն կտրում ենք, բայց նրանք նորից աճում են:

- ❖ Տարիքի տված իմաստությունը՝ կյանքը ավելի գեղեցիկ է դարձնում, ու կատարյալ ճշմարտությունը քեզ ավելի հասանելի է դառնում:

Նարեկ Կիրակոսյան
Ծնվել է 1987թվ. Երևանում:
2003-2008 թվ. սովորել և է
գերագանցությամբ ավարտել
Խ. Աբովյանի անվ. մանկավարժական
համալսարանի բանասիրական
ֆակուլտետը)

Ֆենոմեն է *բառը*՝ ձուլված մտասևեռումներից, Լուսաթաթախ Հարմոնիայի էլեկտրական պաթոսից, որ հեղվում է *մթազնումների պատարագից* վերածվելով Արտաբերման *շարականի*:

Բառի ոգին տիեզերական լիցքն է, էներգիայի պահպանման օրենքը:

Բառը լիցքավորվում է *երկունքի քվանտային մասնիկներից* բոցվելով մթնոլորտում հոգեվիճակների:

Բացարձակ է բառը: Առինքնող, վեհաշուք: Իր մեջ կրում է վերացականն ու զգացականը: Նրա մետաֆիզիկական *էությունն է*: Բառը ժամանակի ու Տարածության սինթեզ է՝ թրծված իմպուլսներից, որ կլանում է Մտավարժանքների Ալքիմիան: Երևույթի բանազանցական խտացումն է *բառը*, որ ներաշխարհում կուտակված հոգեբանական մետամորֆոզները փոխադրում է արտաքին ոլորտ:

Բառը մտացարկումների նախահիմքն է՝ հայելային արտացոլքով *զգացականը* վերացարկում է Տարածական ոլորտ:

Միստիկական պաթոսով անձրևում է Աղջամուղջը Արքայության:

Գանգատուփում կուտակվում է ապագա Բառը, տեսարանը, որ ձեռքում է ձգողական ուժը՝ բախվելով իրականության եզրերին:

Բառն աներևակայելի և անբացատրելի հավատամքով հասունանում է, վայրկյանական դողերոցքով տեմպ տալիս անբջանքներին, որոնք անգիտակից ուժով թելադրվում են երազում: Ֆիլմի պես տեսնում ես բառաբարդումների շիկացումից ծնվող տեսարանը: Կախարդիչ տենդը մղում է քեզ ուրիշ տարածաչափական հորիզոններ՝ դեպի Քառսի Միմֆոնիա և Լուսաժայթքում: Բառն այն բանալին է, որով բացում ես Տարասպարեզ Ոլորտների բաժանարար դուռը: Նրանով անցնում ես սահմանը *նուրբ գծի*, որ զատում է Զգայական տարածությունը Առասպելականից, Ճշմարտությունը՝ Ֆանտազիայից, ուր Կամային է միտքը:

Նրա գիտակցման բանաձևը գալակտիկաների անսահմանությունն է, գունապնակը՝ Աստղալից Խորանը Տիեզերքի:

Զգացածդ, ապրվածդ հաղորդելու համար պետք է կեղևազրկել *բառը* Մերկ Ներվի պես, որով կպրկես Քնարիդ լարերը՝ ամեն հպումից քամելով *մուսաների այգաբացից արեզակի ոսկին*: Բառը մեխվում է քունքիս մեջ:

Մտացոլքը պրկում է միտքս՝ նետելով *տիեզերական ալքիմիայի* ալեբախության ոլորտները : Անգոր եմ հակասող իմպուլսների բախումից ժայթքում է *բառը*. անգիտակցվող, թելադրվող *բառը*, որ տարածության մեջ դառնում է *կշիռ* և զրնգում է *ժամանակից* դուրս:

Բառն աստվածային Սորմոք է, առինքնող, Խենթացնող *հրեջ*:

Աստվածային է բառը, աննյութեղեն, դյուրիչ, որն օծում է մեհյանը պոեզիայի:

ԶՎԱՐՃԱԼԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ՍԵՐԳԵՅ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

(փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ դոցենտ)

Թալեսի մայրը Թալեսին հորդորում է ամուսնանալ: Թալեսը պատասխանում է, թե դեռ շուտ է: Տարիներ անց մայրը նույն պահանջով է դիմում: Այս անգամ ստանում է հետևյալ պատասխանը, թե արդեն ու՞շ է:

Մի անգամ Թալեսը տանից դուրս է գալիս աստղերը դիտելու: Ստացվում է այնպես, որ ինքնամոռաց երկնքին նայելով՝ ընկնում է մի խոր փոսի մեջ: Անհանգստացած կանչում է.

- Օգնեցե՛ք, օգնեցե՛ք:

Մայրը մոտենում է ու ասում.

- Է՛~ Թալես, դու չես տեսնում ոտքերիդ տակը ու դեռ ցանկանում ես ճանաչել այն,ինչը երկնքում է:

Հույն փիլիսոփաներից մեկը ասում էր, թե կյանքի ու մահվան միջևտարբերություն չկա: Նրան հարցնում են, թե ինչու այդ դեպքում դու չես մեռնում: Նա պատասխանում է, թե հենց այն բանի համար, որ տարբերություն չկա:

Երբ Դիոգենեսը գերի է ընկնում և հանվում վաճառքի՝ գնորդի այն հարցերին, թե ինչ կարող է անել, պատասխանում է, թե կարող է մարդկանց վրա իշխել, և իր կողմից գնորդին հարցում է, թե չի ցանկանում արդյոք նա իր համար տեր գնել:

Ադրյուրից բաժակով ջուր խմող Դիոգենեսը տեսնելով, թե ինչպես մի պատանյակ կռացած անմիջապես ադրյուրի ակունքից է ջուր խմում, ասում է.

- Այս պատանին ինձ գերազանցեց:

Մի անգամ, երբ Դիոգենեսը արևի լոզանք է ընդունում, Ալեքսանդր Մակեդոնացին՝ մոտենալով նրան և կանգնելով գլխավերևում, ասում է.

- Ինչ ցանկանում ես խնդրի ինձնից:

- Մի ծածկիր արևը,- հետևում է պատասխանը:

Մի երիտասարդի Սոկրատեսի տված այն հարցին, թե ինչ խորհուրդ կտա՝ ամուսնանալ, թե ոչ, իմաստասերը պատասխանում է, թե վարվիր ինչպես ցանկանում ես, միննույն է երկու դեպքում էլ փոշմանելու ես:

Բաժինը վարում է փիլիսոփայության գիտությունների թեկնածու, Երևանի պետական համալսարանի տեսական փիլիսոփայության ամբիոնի դոցենտ Սերգեյ Մանուկյանը:

ՓԻԼԻՍՈՓԱՆԵՐԸ ԶՎԱՐՃԱՆՈՒՄ ԵՆ, ԲԱՅՑ ԵՐԲԵՄՆ ԷԼ
 ԶԱՐՄԱՆԱԼԻՈՐԵՆ ԼՐՁԱՆՈՒՄ ԵՆ...

Դրա մասին են վկայում հայ նշանավոր փիլիսոփա, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս, Խ. Աբովյանի անվան մանկավարժական համալսարանի պրոֆեսոր Ռոբերտ Զիջյանի վերջերս ստացած տրանսպորտային միջոցի շարժումը կանխարգելող ավտոմատ համակարգ գյուտի արտոնագիրը.

Հայաստանի Հանրապետություն

ԱՐՏՈՆԱԳԻՐ

№ 2584 А лектуральной

Հայաստանի Հանրապետության
 մրավոր սեփականության գործակալությունը
 օրենքի համաձայն րվել է
 Տրանսպորտային միջոցի շարժումը կանխարգելող ավտոմատ
 համակարգ
 գյուտի սույն արտոնագիրը

ԱԳԵՆՏԱԳՐԱՏԵՐ Ռոբերտ Զիջյան
 ՀԵԳԻՆԱԿ(ՆԵՐ) Ռ. Զիջյան, Ա. Զիջյան, Գ. Զիջյան

Agence de la Propriété Intellectuelle
 République d'Arménie
 BREVET
 Intellectual Property Agency
 of the Republic of Armenia

ՀԱՅՏԻ №	AM20100098
Ներկայացման փակման	23.07.2010
Գյուտի առաջնություն	23.07.2010
Գրանցված է պետական գրանցամատյանում	25.01.2012
Գործակալության պետ	

Արտոնագիր գործարարության համարում է հայաստանի Հանրապետության մրավոր սեփականության գործակալության կողմից հաստատված

(19) AM

(51) ՄԱԴ (2012.01)
B60Q 9/00

**Հայաստանի Հանրապետության
մտավոր սեփականության գործակալություն**

ԳՅՈՒՏԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ (11) 2584 A

(21) Հայտի համարը **AM20100098**
(22) Հայտի ներկայացման թվականը **23.07.2010**
(45) Հրապարակման թվականը **25.01.2012**
(56) **RU 2177886, B60Q 9/00, 2002**
(72) Գյուտի հեղինակը, երկրի կոդը **Ռուբերտ Զալիբեկի Զիջյան (IL), Անահիտ Ռուբերտի Զիջյան (AM), Գայանե Ռուբերտի Զիջյան (AM)**

(71) Հայտատուն, երկրի կոդը **Ռուբերտ Զալիբեկի Զիջյան (IL)**
(73) Արտոնագրատեր, հասցեն, երկրի կոդը **Ռուբերտ Զալիբեկի Զիջյան. 52401, Իսրայել, Ռամատ Գան, Հարոե 121, բն. 3 (IL)**

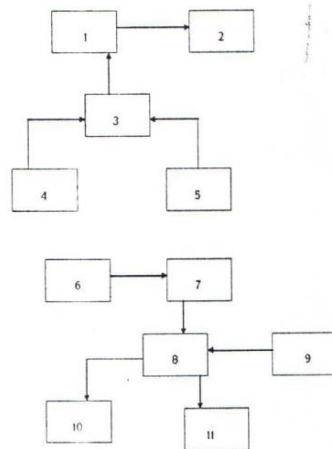
(54) Տրանսպորտային միջոցի շարժումը կանխարգելող ավտոմատ համակարգ

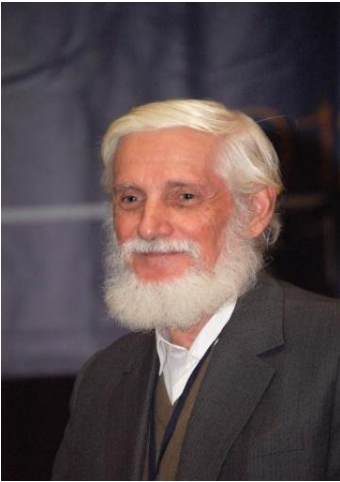
(57) Գյուտը վերաբերում է երթևեկության անվտանգությունն ապահովող ավտոմատ սարքերին և հատկապես այն սարքերին, որոնք կարող են կանխել տրանսպորտային միջոցի խաչմերուկով անցնելը լուսացույցի կարմիր լույսի դեպքում:

Ավտոմատ համակարգն ունի նախազգուշացնող էլեկտրամագնիսական ճառագայթման բլոկ, որը տեղադրված է ճանապարհային լուսացույցի վրա և նախազգուշացնող էլեկտրամագնիսական ճառագայթի ընդունման ու մշակման բլոկ, որը տեղադրված է տրանսպորտային միջոցի վրա: Կանխող հրամանի հանգույցը մշակում և ուղարկում է նախազգուշացման հրամանը, իսկ եթե վարորդը չի կատարում տրանսպորտային միջոցի արգելակումը, մշակում և ուղարկում է

ավտոմեքենայի ավտոմատ արգելակման հրամանը:

Ավտոմատորեն նախազգուշացվում և կանխարգելվում է տրանսպորտային միջոցի լուսացույցի կարմիր լույսով անցնելը, 1 նկ.:

Պրոֆեսոր Ռոբերտ Ջիջյանը 2012 թ. հունվարին ստացել է ՀՀ արտոնագիր № 2584 A տրանսպորտային միջոցի լուսացույցի կարմիր լույսով անցումը կանխարգելող ավտոմատ համակարգի համար: Տվյալ գյուտը վերաբերում է երթևեկության անվտանգությունն ապահովող ավտոմատ սարքերի ոլորտին և հատկապես՝ այն սարքերի, որոնք կարող են կանխել տրանսպորտային միջոցի խաչմերուկով անցնելը լուսացույցի կարմիր լույսի դեպքում:

Գյուտի խնդիրն է ստեղծել ավտոմատ համակարգ, որը կարող է նախազգուշացնել տրանսպորտային միջոցի վարորդին, որ նա մոտենում է խաչմերուկին ճանապարհային լուսացույցի կարմիր լույսով, և կարող է կանխել տրանսպորտային միջոցի խաչմերուկով անցնելը ճանապարհային լուսացույցի կարմիր

Փիլիսոփայության միջազգային լույսով:

ակադեմիայի ակադեմիկոս՝ Ռոբերտ Ջիջյան Վրա տեղադրված նախազգուշացնող էլեկտրամագնիսական ճառագայթի գեներատորի բլոկից և տրանսպորտային միջոցի վրա տեղադրված նախազգուշացնող ճառագայթի ընդունիչ գրեկից: Նախազգուշացնող էլեկտրամագնիսական ճառագայթի գեներատորի բլոկը բաղկացած է էլեկտրամագնիսական տատանումների գեներատոր (1)-ից, որի էլքը կապված է նախազգուշացնող ճառագայթի ալեհավաք (2)-ին, իսկ մուտքը՝ գեներատորի հաճախականության փոխարկիչ (3)-ին, որի առաջին մուտքը կապված է լուսակիրի լույսի գույների փոխարկիչի հետ, իսկ երկրորդ մուտքը՝ թույլատրված ուղղության լուսացույցի փոխարկիչի հետ:

Նախազգուշացնող էլեկտրամագնիսական ճառագայթի ընդունման ու մշակման բլոկը բաղկացած է ընդունող ալեհավաք (4)-ից, որի էլքը կապված է ընդունված ճառագայթի հաճախականությունը որոշող հանգույց (5)-ին, վերջինիս էլքի ազդանշանը ընդունող կանխող հրամանի հանգույց (6)-ից, որի մյուս մուտքն կապված է տրանսպորտային միջոցի GPS նավիգատորի էլքի հետ, իսկ հանգույց (6)-ի էլքը կապված է տրանսպորտային միջոցի ավտոմատ արգելակման հանգույցի, նախազգուշացնող ձայնային ազդանշանների ստանդարտ հանգույց (7)-ի և հաղորդիչ ալեհավաք (8)-ի հետ:

Հայտում առաջարկվող համակարգի աշխատանքը ընթանում է հետևյալ եղանակով. լուսացույցի լույսի գույների փոխարկիչի և թույլատրված ուղղության փոխարկիչի տվյալների հիման վրա գեներատորի հաճախականության փոխարկիչ (3)-ը միացնում է գեներատորի տատանումներն այն հաճախականությամբ, որը նախօրոք որոշված է լուսացույցի լույսի գույնի և թույլատրված ուղղության տվյալ վիճակի համար: Գեներատորի (3)-ի տատանումներն փոխանցվում են ալեհավաք (2)-ին, որը խաչմերուկի Stop գծի ուղղությամբ նախազգուշացնող էլեկտրամագնիսական ճառագայթ է ուղարկում, որի շնորհիվ խաչմերուկի Stop գծի ամբողջ լայնությամբ և որոշակի խորությամբ ստեղծվում է էլեկտրամագնիսական դաշտ:

Խաչմերուկի Stop գծին մոտենող տրանսպորտային միջոցի ընդունող ալեհավաք (4)-ը ընկալում է նախազգուշացնող էլեկտրամագնիսական ճառագայթը: Ընդունող ալեհավաք (4)-ի տվյալների հիման վրա՝ հանգույց (5)-ը որոշում է ընդունված էլեկտրամագնիսական ճառագայթի տատանումների հաճախականությունը և այդ տվյալը փոխանցում է կանխող հրամանի հանգույց (6)-ին: Այդ տվյալի և տրանսպորտային միջոցի GPS նավիգատորից ստացվող մինչև Stop գիծը մնացող հեռավորության տվյալի հիման վրա՝ կանխող հրամանի հանգույց (6)-ը մշակում (արձակում) է նախազգուշացման հրամանը և այնուհետև՝ տրանսպորտային միջոցի ավտոմատ արգելակման հրամանը, եթե վարորդը չի կատարում

տրանսպորտային միջոցի արգելակումը: Նախագգուշացման հրամանը փոխանցվում է հանգույց (7)-ին, որն արձակում է արգելակումը կատարելու վարորդին նախագգուշացնող ձայնային ազդանշաններ, իսկ եթե վարորդը չի կատարում արգելակումը, հանգույց (6)-ը հաղորդիչ ալեհավաք (8)-ի միջոցով դրա մասին տեղեկացնում է ճանապարհային ոստիկանությանը:

Հիշարժան է, որ մոտավորապես 40 տարի առաջ Ռոբերտ Ջիջյանը ստացել է Սովետական Միության գիտական հայտնագործությունների և գյուտերի կոմիտեի հեղինակային վկայականը (այսօր՝ արտոնագիրը) № 383052 (1973 թ.) «Տրամաբանական մեքենա» խորագրով: Գյուտը իրենից ներկայացնում էր էլեկտրոնային ավտոմատ սարքի մանրամասն նկարագիր, որը կարող էր կատարել օրինական եզրակացություններ տրված երկու նախադրյալներից հատկության դատողություններից: Սարքի հիմքում նրա կողմից մշակված դասական կատեգորիկ սիլլոգիզմի ալգորիթմն էր, որը կազմում էր Ռ. Ջիջյանի թեկնածուական ատենախոսության կորիզը: Ինչպես ալգորիթմը, այնպես էլ էլեկտրոնային սարքը ներկայացնում էին անգլիացի տրամաբան Ստենլի Ջևոնսի տեղադրման սկզբունքի և մեխանիկական տրամաբանական մեքենայի կատարելագործում (տե՛ս С. У. Джевоис, Основы науки, Спб., 1881).

Հետագայում Ռ. Ջիջյանը մշակեց նաև բազմասիլլոգիզմի խնդրի լուծումը և ձևակերպեց համապատասխան ալգորիթմը, որը հանարավորություն էր տալիս սիլլոգիստական եզրակացություններ կատարել ցանկացած թվով նախադրյալներից (տե՛ս Р. З. Джиджян, Расширенная силлогистика, Ереван, 1973):

ՈՎՔԵՐ ԵՆ ԱՄԵՆԱՀԵՏԱՔՐՔԻՐ ՓԻԼԻՍՈՓԱՆԵՐԸ ԸՍՏ
«TV ՄՈՒ» ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹԻ ՀԱՐՑՈՒՄՆԵՐԻՑ ՍՏԱՑՎԱԾ ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐԻ

TV մոլ շաբաթաթերթը հրատարակվում է Երևանում 2004 թ.-ից: 2007թ. շաբաթաթերթում բացվել է «Առանց փողկապի» բաժինը: Այդտեղ շաբաթաթերթի աշխատակիցները մտավորականներին ժամանակ առ ժամանակ հարց են տալիս. «Ո՞վ է ամենահետաքրքիր փիլիսոփան»: Հարցը պետք է համարել միանգամայն տեղին, քանի որ Հայաստանը աշխարհում հայտնի է որպես փիլիսոփայության հնագույն օրրաններից մեկը: Պատահական չէ նաև այն հանգամանքը, որ մեր ժամանակներում Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիան հիմնադրված է և գործում է Հայաստանում: Այն հիմնադրված է Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիայի հենքի վրա աշխարհի տարբեր երկրների՝ համաշխարհային համբավ ունեցող փիլիսոփաների առաջարկով:

Ինչպիսին է պատկերը վերը ներկայացված հարցի կապակցությամբ:

TV մոլ շաբաթաթերթը «Ո՞վ է ամենահետաքրքիր փիլիսոփան» հարցով իր հիմնադրման օրից (25-31 հոկտեմբերի, 2010) առ այսօր դիմել է հարցազրույցի մասնակիցներից 32 իրազեկների: Վերջիններիս կազմում, ըստ իրենց գործունեության բնույթի, ընդգրկված են պետական, քաղաքական, կուսակցական, հասարակական գործիչներ՝ 13, Ազգային ժողովի պատգամավորներ՝ 5, նախարարներ՝ 1, ընկերակցությունների, ասոցիացիաների տնօրեններ, նախագահներ՝ 7, գիտնականներ՝ 3, գրողներ, թերթերի խմբագիրներ, լրագրողներ՝ 3:

Բոլորը, ի բացառյալ չորսի, հարցին պատասխանել են ըստ էության՝ նշելով այս կամ այն փիլիսոփայի անունը: Հիշատակված չորսից մեկը «հետաքրքիր փիլիսոփա» անվանել է իր մորը, մյուսը՝ «ՀՀ ԱԺ եվրոպական ինտեգրման հարցերի հանձնաժողովի փորձագետ Աստղիկին»՝ հավանաբար ղեկավարվելով այն դրույթով, թե բոլոր մարդիկ էլ փիլիսոփայում են: Հարցազրույցի մասնակիցներից մեկն էլ չի ցանկացել «որևէ մեկին վկայակոչել»:

Նույն շաբաթաթերթի 28 հունիսի - 4 հուլիսի 2010թ. (N25/301 համարում) Դավթաշենի համայնքապետ Արթուր Գևորգյանը «Ամենահետաքրքիր փիլիսոփան» հարցին պատասխանել է. «Լավագույն փիլիսոփան ժամանակն է»: Սա հարցի, ըստ էության, պատասխանելուց խուսափելու դեպքերից է:

Մնացած 28-ից մեծամասնությունը նշել է մեկ փիլիսոփայի անուն, որը և համապատասխանում է առաջադրված հարցին: Մյուսները (9 մարդ), առաջին հերթին նշելով մեկի անունը, լրացուցիչ կերպով հնչեցրել են նաև այլ անուններ (11 փիլիսոփայի անուն): Եթե ի մի բերենք հարցի հիմնական և հավելյալ պատասխանները և հաշվի չառնենք հիշատակված չորս խուսափողական պատասխանները՝ կարելի կլինի ամրագրել 39 փիլիսոփայի անուն:

Պատասխանները հստակ պատկերացնելու համար դիտարկման արդյունքը ստորև ներկայացված է երկու աղյուսակով, որոնք արտացոլում են հիմնական և հավելյալ պատասխանները տարբերակված ձևով: Առաջին սյունակում նշվում են *մեկական* պատասխանները և մեկից ավել պատասխանների առաջին անունները: Երկրորդ սյունակում նշված են *հավելյալ* անունները: Երկու դեպքում էլ անունները նշվում են ըստ TV մոլ-ի հրատարակման ժամանակագրության:

Հիմնական պատասխան

1. Բերդյաս
2. Կանտ
3. Կանտ
4. Կանտ
5. Արիստոտել
6. Նարեկացի
7. Նիցշե

Հավելյալ պատասխան

- 1^ա Կոնֆուցիոս
- 3^ա Լևի Ստրոս
- 6^ա Դավիթ Անհաղթ, Նժդեհ

8.	Միշել Մոնտեն	7 ^ա Շթայներ, Կանտ
9.	Հեգել	8 ^ա Մարկոս Աուրելիոս
10.	Սպինոզա	
11.	–	
12.	Բերդյան	
13.	Գեորգ Բրուսյան	12 ^ա Մոնտեն
14.	Գարեգին Նժդեհ	
15.	Ջոն Դյուի	14 ^ա Արիստոտել
16.	Շթայներ	15 ^ա Կարլ Յասպերս
17.	Պլատոն	
18.	Կանտ	
19.	Դիոգենես	17 ^ա Վիտգենշտայն
20.	Նիցշե	
21.	Էրիխ Ֆրոմ	«ա» տառով ամրագրված թվերը (1 ^ա , 3 ^ա և այլն) կոչված են ցույց տալ, թե հիմնական ցուցակում դրանք որ թվերին (1, 2, 3 և այլն) են համապատասխանում և, հետևաբար, որ փիլիսոփաների հետ են հնչեցված այդ անունները:
22.	–	
23.	Ֆրեյդ	
24.	Կանտ	
25.	Նագարջունա II	
26.	Նժդեհ	
27.	Գալիլեո Գալիլեյ	
28.	–	
29.	Գարեգին Նժդեհ*	
30.	Սոկրատես	

«TV մոլի» (37/312) համարում 20-26 սեպտեմբերի պատասխանը՝ դարձյալ «Գարեգին Նժդեհ» է

Ձայների քանակով հետևյալ պատկերն է ստացվել. Կանտ՝ 6 հիմնական, 1 հավելյալ, ընդամենը՝ 7, Գարեգին Նժդեհ՝ 4 հիմնական, 1 հավելյալ, ընդամենը՝ 5, Բերդյան՝ 2 հիմնական, ընդամենը՝ 2, Նիցշե՝ 2 հիմնական, ընդամենը՝ 2, Արիստոտել՝ 1 հիմնական, 1 հավելյալ, ընդամենը՝ 2, Միշել Մոնտեն՝ 1 հիմնական, 1 հավելյալ, ընդամենը՝ 2, Շթայներ՝ 1 հիմնական, 1 հավելյալ, ընդամենը՝ 2:

Մնացած բոլոր փիլիսոփաների անունները հնչեցվել են հարցին մեկ պատասխան սովորների կողմից. Նարեկացի, Հեգել, Սպինոզա, Գեորգ Բրուսյան, Ջոն Դյուի, Պլատոն, Դիոգենես, Էրիխ Ֆրոմ, Ֆրեյդ, Նագարջունա II, Գալիլեո Գալիլեյ, Սոկրատես՝ հիմնական պատասխանում, և Կոնֆուցիոս, Լևի Ստրոս, Դավիթ Անհադթ, Մարկոս Ավրելիոս, Կարլ Յասպերս, Լյուդվիգ Վիտգենշտայն՝ հավելյալ պատասխանում: Այդ փիլիսոփաների կյանքը և գործունեությունը ընդգրկում է մ.թ.ա. V-IV դդ. մինչև ներկա ժամանակաշրջանը:

«Ո՞վ է ամենահետաքրքիր փիլիսոփան» հարցի պատասխաններն ավելի շուտ ուղղված են դեպի անցյալը, քան ներկան: Նշված բոլոր փիլիսոփաները (39 մարդ), ի բացառյալ մեկի (Գ.Բրուսյանի), իրենց կյանքին արդեն հրաժեշտ են տվել:

Քանի որ տրված հարցի պատասխանները հրատարակվել են հայկական լրատվական միջոցներից մեկում, բնականաբար, հետաքրքիր է նշել, թե հայ փիլիսոփաներից ինչ անուններ են ամրագրվել պատասխաններում՝ անկախ ժամանակաշրջանից: Դրանց թիվը չորսն է՝ Դավիթ Անհադթ (հավելյալ ցուցակում), Նարեկացի (հիմնական ցուցակում), Գարեգին Նժդեհ՝ 4 պատասխան հիմնական ցուցակում և 1 պատասխան՝ հավելյալում, Գեորգ Բրուսյան (հիմնական ցուցակում):

Պատասխաններում նշված փիլիսոփաների անունների վկայակոչումը խոսում է հարցազրույցին մասնակցած հեղինակների փիլիսոփայական նախասիրությունների

ընդհանուր պատկերի մասին: Ինչ-որ իմաստով դա խոսում է նաև փիլիսոփայության վերաբերյալ հայաստանյան մտավորականների պատկերացումների մասին: «TV մոլը» 7-13 հունիսի 2010թ. համարում (22/298) հրատարակել է (էջ11) մի փոքր հաղորդագրություն «Ովքե՞ր են ամենահետաքրքիր փիլիսոփաները» խորագրով (12 տող)՝ ամփոփելով մինչ այդ հրատարակված հարցաատասխանները:

Ավելորդ չէ նշել, որ փիլիսոփայական և փիլիսոփաների մասին նմանատիպ հարցումներ, համաշխարհային չափանիշներով, իրականացնում են նաև լրատվության այլ միջոցներ: Այսպես, օրինակ, News and Views հանդեսը մի քանի տարի շարունակ (սկսած 2008 թ.) հարցումներ է կատարում՝ միջազգային համբավ ունեցող փիլիսոփաների շրջանում: Առաջարկվել են հետևյալ հարցերը.

- Ո՞ր փիլիսոփայական ուղղություններն են 20-րդ դարում եղել առավել ազդեցիկ:
- Դրանցից որո՞նք կպահեն իրենց ազդեցությունը 21-րդ դարում:
- Նշե՞ք 20-րդ դարի ամենամեծ փիլիսոփաներին (ոչ ավել, քան 5 անուն):
- Ի՞նչն էք համարում փիլիսոփայության ամենակարևոր ձեռքբերումը ձեր երկրում:
- Ի՞նչ դեր է փիլիսոփայությունը խաղում սոցիալական կյանքում և գիտության մեջ:

Ակնհայտ է, որ նշված երկու տարբեր հարցումները հետապնդում են տարբեր նպատակներ: Սակայն պարզ է նաև, որ ստացված արդյունքները կարող են զուգակցվել և ավելի բազմակողմանի դարձնել խնդրո առարկայի պատկերը:

«TV Մոլը» 2010թ-ի հունիսի 22 (298) համարում (հունիսի 7-13) հրատարակել է մի հաղորդագրություն **«Ովքե՞ր են ամենահետաքրքիր փիլիսոփաները»** խորագրով՝ հետևյալ բովանդակությամբ.

«Հայաստանում գործող Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիան դիտարկելով մեր շաբաթաթերթի «Առանց փողկապի» խորագրի «Ո՞վ է ամենահետաքրքիր փիլիսոփան» հարցը՝ հետաքրքիր վերլուծություն է անցկացրել: Այս խորագրով «TV Մոլ»-ում հարցազրույցներ են հրապարակվում քաղաքական տարբեր գործիչների, կառավարության և խորհրդարանի ներկայացուցիչների հետ: Դիտարկելով այդ հարցազրույցների վերոնշյալ հարցի պատասխանները՝ Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիան հետևյալ եզրակացությունն է արել՝ բոլոր ժամանակների փիլիսոփաների անուններից հայ մտավորականներն ու քաղաքական գործիչները ամենից շատ նշել են Կանտի, Արիստոտելի, Նիցշեի, Մոնտենի, իսկ հայ երևելի փիլիսոփաներից առանձնացրել են Նարեկացու, Դավիթ Անհաղթի, Նժդեհի և մեր ժամանակակից Գեորգ Բրուսյանի անունները»:

Ո՞Վ Է ՀԶՈՐԱԳՈՒՅՆԸ ՄՏՔԵՐԻ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ

Վիկտոր Համբարձումյանն իր խիստ սուղ ժամանակից հնարավորություն էր գտնում հանդիպելու հայ մարզիչներին, սպորտի գործիչներին և այլոց:

Մի անգամ իմ ներկայությամբ հարց տվեցին Վիկտոր Համբարձումյանին, թե արդյո՞ք նա հետաքրքրվում է ֆուտբոլով այն աստիճան, որ ընդունել է Երևանի «Արարատ» թիմի անդամներին և զրուցել նրանց հետ: Չ՞է որ դա նրանից ժամանակ է խլել, «ոսկե ժամանակ», որն իրեն այնքան անհրաժեշտ էր իր գիտական ստեղծագործության համար:

Մեր հանձարեղ գիտնականը հստակորեն բացատրել է, որ դրանք տարբեր բաներ են և որոնցից ամեն մեկն ունի իր դերը նրա կյանքում: Ընդգծելով, որ ստեղծագործության համար պահանջվող ժամանակն անսահմանափակ է՝ նա նշել է, որ կան նաև այլ բնագավառներ, որ իր համար պակաս կարևոր նշանակություն չունեն, քան իր գիտական ստեղծագործություններն են: «Ինչո՞ւ եմ ես ընդունել հաղթանակած «Արարատ» թիմի ֆուտբոլիստներին և զրուցել նրանց հետ ստեղծագործություններին հաշվին. այն պատճառով, որ մեր ֆուտբոլի թիմը ինձ հուշում է նաև մի կարևոր երևույթի մասին, որը պետք է բնորոշ լինի մեր իրականությանը և ինչո՞ւ չէ նաև հուշի որոշ մեթոդներ մեր հասարակության զարգացման համար: Եթե խիստ համառոտակի ասելու լինեմ, թե որն է այդ հասարակությանը, ապա ես կպատասխանեմ՝ տվյալ դեպքում թիմի անդամների միասնությունը, համոզված եմ, որ դա դյուրին բան չէ, և հավանաբար դժվար ուղի են անցել «Արարատ» թիմի անդամները մինչ այդ հատկության ձեռք բերելը: Միասնություն, ահա այն կարևորագույն հատկանիշը, որով «Արարատ» թիմի անդամներից կարողացել են շատ լավ հասկանալ ու իրացնել դրա դերն ու նշանակությունը: Եվ ի վերջո հասնել բաղձալի նվաճումների: Վիկտոր Համբարձումյանը հիշեցրեց իր սիրած գրող հանձարեղ Եղիշե Չարենցի հետևյալ խոսքերը. «Օ՞ հայ ժողովուրդ, քո փրկությունը քո հավաքական ուժի մեջ է»:

Չարենցի կոչն անշուշտ պետք է հասկանալ բառիս լայն իմաստով և տարածել հասարակական մտքի բոլոր բնագավառների վրա և ոչ միայն: Առիթից օգտվելով կարող եմ ասել, որ ավանդաբար հայերի և վրացիների մոտեցումը երգի, երաժշտության նկատմամբ մի հարցում, ընդ որում՝ շատ կարևոր հարցում, տարբեր են. վրացիները սիրում են խմբերգեր, հայերը, որպես կանոն, գերադասում են լինել մեներգիչներ: Անշուշտ ամեն մեկն ունի իր առավելությունները, սակայն ես ցանկություն կհայտնեի, որ մեր մեներգիչներն ինչ-որ սահմաններում երգելիս ընդգրկեին նաև այլ երգիչ երգչուհիների, համոզված եմ, որ այդպիսի երգը շատ ավելի տպավորիչ կլինի և ընդունելի ունկրնդիրների տեսանկյունից: (Առիթից օգտվելով ասեմ, որ այսօր Վիկտոր Համբարձումյանի ցանկությունն իրականացնում են մեր երգիչները, թերևս չիմանալով, որ այդ ցանկությունը Վիկտոր Համբարձումյանին է եղել,- Գ. Բ.):

Առանձնահատուկ է նաև Վիկտոր Համբարձումյանի վերաբերմունքը դեպի շախմատը: Դա կարող էր ունենալ մի քանի պատճառ: Մերը դեպի շախմատը խիստ տարածված է և անկախ տարիքից ու սեռից, շախմատով հրապուրվում են տարբեր բնավորության և խառնվածքի մարդիկ, և դա բնական է: Բավական է հիշել, որ շախմատը ներառում է արվեստի, գիտության և սպորտի որոշակի տարրեր, երանգներ, որոնք հրապուրիչ են դարձնում այդ հնագույն խաղը: Այդ բոլորն իհարկե կարող են հասկանալի դարձնել Վիկտոր Համբարձումյանի վերաբերմունքը շախմատի նկատմամբ: Բայց Վիկտոր Համբարձումյանն ավելի խորն էր նկատում երևույթներն ու նրանց էությունները: Խոսքը վերբերում է մասնավորապես Վիկտոր Համբարձումյանի շախմատային խաղի մեկնաբանմանը. Երբ երկրորդ անգամ Տիգրան Պետրոսյանը դարձավ աշխարհի չեմպիոն շախմատի գծով, ինչպես նաև առաջին անգամ, Վիկտոր Համբարձումյանը ողջույնի խոսք հրատարակեց թերթերում: Այս անգամ հատուկ ուշադրության էր արժանի Վիկտոր Համբարձումյանի շախմատի դերի և նշանակության մասին հետևյալ մեկնաբանությունը. «Ինձ հաճույք է պատճառում, որ գոյություն ունի մտավոր գործունեության (ընդգծումն իմն է. Գ. Բ.) մի բնագավառ, որտեղ հնարավոր է օբյեկտիվորեն համեմատել տարբեր անձնավորությունների մտքի կարողությունները և միարժեք կերպով որոշել, թե ով է

հզորագույնն աշխարհում: Այդ բանագավառը շախմատն է: Առավել հաճելի է գիտակցել, որ մտքի այդպիսի գերազանցությունը պատկանում է մեր հարազատ Տիգրան Պետրոսյանին»:

Պրոֆեսոր Խաչատուր Թևոսյանը Տիգրան Պետրոսյանի գերեզմանին ծաղկեպսակ դնելիս

Այժմ, երբ շախմատը թափանցել է անգամ դպրոցներ՝ ուսումնական առարկայի ձևով, էլ ավելի մեծ է հետաքրքրությունը այդ հնագույն, հանճարեղ խաղի նկատմամբ: Օգտվելով այն առիթից, որ պրոֆեսոր Խաչատուր Թևոսյանը Մոսկվա էր մեկնում, ես խնդրեցի նրան այցելել Տիգրան Պետրոսյանի որդուն և պարզել մեր մեծ շախմատի արքայի ատենախոսության հրատարակման հարցը, քանի որ այդ մասին տարբեր կարծիքներ են եղել շախմատի շրջանակներում: Պրոֆեսոր Թևոսյանը սիրով կատարել էր այդ հանձնարարությունը և հայ-ռուսական միության նախագահի առաջին տեղակալ Տիգրան Պետրոսյանի վաղեմի բարեկամ Տեր-Ղազարյանցի օգնությամբ ստացել Վարդան Պետրոսյանի հավաստագիրը հոր ատենախոսությունը տպագրելու վերաբերյալ, ստորև վերարտադրում ենք նամակը:

Մեր ամսագրի հաջորդ համարում կտպագրվի վերոնշյալ նյութի շարունակությունը «Տիգրան Պետրոսյանի շախմատային և փիլիսոփայական ստեղծագործության ժառանգության այսօրվա վիճակը և մեր անելիքները» խորագրով:

Գ. Բ.

25 июля 2012 год.

Москва

Доверенность

Академику Георгию Абеловичу Брутяну

от наследника авторского права на издание текста диссертации моего отца Тиграна Вардановича Петросяна по теме «Некоторые проблемы логики шахматного мышления»

Мой отец, двукратный чемпион по шахматам Тигран Варданович Петросян, в 1968г защитил диссертацию в Ереванском Государственном Университете на тему «Некоторые проблемы логики шахматного мышление» на соискание учётной степени кандидата философских наук (по специальности «логика»).

Его научным руководителем был доктор философских наук, профессор, академик Г. А. Брутян.

При жизни отца, он и его научный руководитель думали об издании его диссертации, но интенсивная шахматная деятельность, а затем его преждевременная смерть не дали возможность осуществить задуманное.

В настоящее время академик Г.А. Брутян сообщил мне о желании опубликовать диссертацию под своей редакцией.

Я приветствую его решение и прошу всех, от кого зависит решение вопроса о публикации названной диссертации, всячески содействовать академику Г.А. Брутяну.

Я передаю все мои полномочия на авторское право по вопросам, связанным с публикацией диссертации моего отца «Некоторые проблемы логики шахматного мышление», академику Г.А. Брутяну.

Подпись В.Т. Петросяна

Заверяю

Первый Вице-Президент

Союза Армян России

Тер-Газарян

Р. Мелбаевичу

27. июля 2012г.

Вардан Тигранович Петросян

Петросян
(подпись)

ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐ

Սեդա Դադոյան

«ԱՅԼԱԽՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՌՈՂՋ ԵՐԼՈՒՅԹ Է», - ԱՍՈՒՄ Է ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ԴՈԿՏՈՐ ՍԵՂԱ ԴԱԴՈՅԱՆԸ

- *Տիկին Դադոյան, ինչո՞ւ ապագա մանկավարժների համար հատկապես ընտրեցիք «Հայկական այլախոհությունը» թեման...*
- Որովհետև կարծում էի, որ դասախոսությամբ հանդես եմ գալու ապագա հոգեբանների և պատմաբանների լսարանի առաջ:
- *«Այլախոհությունն առողջ երևույթ է», - ասացիք Դուք: Ի՞նչ էք կարծում, լսարանն ընկալե՞ց դասախոսության թեման:*
- Հայկական այլախոհությունը նոր նյութ է: Ուսանողները կարծում եմ ավելի դյուրին ընկալեցին, քան այն մարդիկ, որ անըդհատ գրականության մեջ են:

Կարծես դրսի աշխարհից տեղեկություն չունեն: Մի տեսակ վախ կա. «Եթե իմ իմացածը սխալ լինի, ինչ պիտի անեմ...»:

Ես եկել եմ Հայաստան, որ համագործակցային կապեր ստեղծեմ: Նայում եմ մարդկանց աչքերին ու հասկանում, որ մտայնության հարց կա. դա պետք է մի քիչ փոխվի, պատրաստակամություն պետք է լինի, մարդը պետք է ընդունի ուրիշ մտտեցում, եթե այն ավելի լավն է:

- *Իսկ մարդիկ հոգեբանորեն պատրաստ են...*

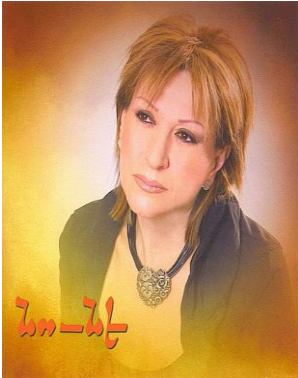
Հայաստանում շատ դժվար են ընդունում քննադատությունը, հիվանդագին, իսկ ինքնաքննադատություն բոլորովին չկա...

- *Ի՞նչ կասեք խորհրդային շրջանի այլախոհների մասին...*

- Ցավոք, խորհրդային տարիներին մեր շատ մտածողներ այլախոհ լինելու համար գոհ գնացին՝ Մինասը, Սևակը...

- *Նոր սերունդը թերևս չի կրկնի նախորդների սխալները կամ կփորձի շտկել...*

- Մենք լավ սերունդ ունենք, լավ ուսանող երիտասարդություն, որը համարձակորեն կարող է մտածածը բարձրացնել:

Նունե Ավետիսյան

Նունե Ավետիսյան (հաղորդավար) - Կան մարդկային ճակատագրեր, որոնք լեռ են հիշեցնում և չափազանց տարողունակ են: Նման մարդկանց հետ հանդիպելիս գերադասում ես լռել ու անվերջ լսել նրանց, օգտվել այն կենսունակ ավյունից, որը նրանք պահպանում են իրենց մեջ հենց իրենց ճակատագրի ձեռքբերումներով: Նման մարդկանց հետ հանդիպումը չափազանց հաճելի և պատվաբեր է մեզ համար: Ընդ որում՝ նմանները շատ քիչ են ոչ միայն մեր ժողովրդի մեջ, այլև, ընդհանրապես, մոլորակի վրա, և, բախտի բերմամբ, “Բարև” հեռուստահաղորդման ընթացքում ներկայացվող հյուրը հենց այդպիսի մարդկանցից մեկն է ակադեմիկոս Գեորգ Բրուտյանը, ում

աշխատանքներն ընդհանրապես գերազանցում են մարդկային հնարավորությունները: Նրա կատարած աշխատանքների համար մեկ

կենսագրությունը պետք է որ չբավականացներ, բայց, ինչպես տեսնում եք, կան մարդիկ, ովքեր իսկապես տարողունակ են իրենց բնույթով և կարողանում են տեղավորվել այդ սահմանների մեջ: Նախ և առաջ, ներկայացնեմ Հայաստանից Միացյալ Նահանգներ հյուր եկած ու այսօր նաև “Բարև”-ի հյուր՝ ակադեմիկոս Գեորգ Բրուտյանին: Ողջույն պարոն Բրուտյան, ինչպե՞ս եք:

Գ.Բ. - Շնորհակալություն, շատ լավ:

Նունե Ավետիսյան- Որպես մասնագետ, որպես փիլիսոփա, համաձայն՞ն եք այն ամենին, ինչ ես ասացի: Իսկապե՞ս կան մարդիկ, ում հնարավորությունները մեր պատկերացումներից ավելին են, և ամեն ոք չի կարող այդքան հնարավորություններով տեղավորվել այդ կենսագրության սահմանների մեջ և կարողանալ ներկայանալ մարդկությանը:

Գ.Բ. - Դուք ճիշտ եք ընկալում իրավիճակը, և դա ունի մի շարք պատճառներ: Պատճառներից մեկն այն է, որ ոմանք ծնվում են հենց այդպիսին, իսկ ոմանց էլ կյանքն է դարձնում փիլիսոփա:

Նունե Ավետիսյան - Կարո՞ղ ենք ասել, որ փիլիսոփայությունը վերացական գիտություն է: Արդյո՞ք ունեցել եք հստակ դիրքորոշում, որն ուղղորդել է Ձեզ այս գիտության ընտրության հարցում, որը շատ հաճախ վերացական գիտություն է համարվում:

Գ.Բ. - Դժվար է միանշանակ ասել, թե դա վերացական գիտություն է: Շատերն են կարծում, թե ամենավերացական գիտությունը փիլիսոփայությունն է, բայց այժմ աշխատում են ստեղծել պատկերավոր փիլիսոփայություն, փիլիսոփայությունը պատկերների մեջ, և այլն, ու ցույց տալ, որ այդ վերացականը միևնույն ժամանակ շատ կոնկրետ իրավիճակում կոնկրետ տեսք է ստանում:

Նունե Ավետիսյան - Որն. Բրուտյան, ընդհանրապես մարդ արարածին ուսումնասիրելով Դուք ի՞նչ եզրակացության եք եկել, արդյո՞ք մարդ, երբ ավելի երիտասարդ է, առավել հավանական են նրա փիլիսոփայական հնարավորությունները, մտածելակերպը և այլն, քան, երբ նա արդեն հասուն տարիքում է: Ինչպե՞ս եք մեկնաբանում դա:

Գ.Բ. - Դա տարբեր մարդկանց մոտ տարբեր կերպ է դրսևորվում, բայց հիմնականում, իհարկե, պետք է ասել, որ ինչքան մարդիկ մեծանում են, այնքան իմաստնանում են: Այս հարցին շատ հետաքրքիր ձևով անդրադարձավ իմ թոռնիկներից մեկը: Մի քանի տարի առաջ ես նրա հետ գնացել էի Սան Ֆրանցիսկո: Թոռնիկիս անընդհատ ծանոթացնում էի մեծ փիլիսոփաների հետ, ներկայացնում շատ իմաստուն մարդկանց: Մի անգամ նա հարցրեց. “Պապի՞ կ, երբ մեծանում են, բոլո՞րն են դառնում իմաստուն փիլիսոփա”: Ասացի. “Ո՞չ, իմաստուն դառնում են, երբ երիտասարդ ժամանակ խելացի են լինում”:

Նունե Ավետիսյան - Դուք Հայաստանի ազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս եք, նախագահության խորհրդական, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի պրեզիդենտ: Իսկ ինչպե՞ս է ժամանակի հետ համընթաց քայլում այս գիտությունը, պրն. Բրուտյան:

Գ.Բ. - Ասել, թե փիլիսոփայությունն ամենահին գիտությունն է, քիչ է: Փիլիսոփայությունն առաջացել է մարդու առաջացման հետ միասին: Դա եղել է ն՛ հոգեկան բավարարվածության նշան, ն՛ աշխարհը ճանաչելու եղանակ: Եվ պատահական չէ, որ բոլոր երկրների համալսարաններում կան փիլիսոփայական ֆակուլտետներ, դպրոցներ, տարբեր կազմակերպություններ: Խորհրդային Միությունում շատ հաստատ ու հստակ էր պատկերը: Բոլոր հանրապետություններն էլ ունեին ակադեմիաներ, բայց ոչ բոլոր ակադեմիաներն ունեին փիլիսոփայության բաժանմունքներ: Եվ այդ պայմաններում, այնուամենայնիվ, Խորհրդային միությունն առաջին էր, որտեղ ստեղծվեց երկրորդ ակադեմիան՝ Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիան: Պատճառը մի քիչ զարմանալի է: Ես լավ կապերի մեջ էի հարևան հանրապետությունների փիլիսոփաների հետ, ում հետ ես հանդիպում էի տարբեր միջազգային գիտաժողովներում, համաժողովներում, լսում նրանց ելույթները և այլն: Վրաստանում, հատկապես, կային մի շարք նշանավոր փիլիսոփաներ՝ Նուցուբիձե, Բաքրաձե, Շերեթելի: Նրանք տարիքով ինձանից բավականին մեծ էին, և առաջինն ինձ առաջադրեցին իմ թեկնածությունը Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի անդամության համար: Մի անգամ ինձ մոտ եկան Վրաստանից յոթ փիլիսոփաներ, ընդ որում՝ մի մասը Սուխումիից Աբխազիայից, մի մասը՝ բուն Վրաստանից: Զանգահարեցին և խնդրեցին ընդունել իրենց: Ընդունեցի, յոթ օր մնացին և, վերջապես, գաղտնիքը բացահայտեցին. «Դուք սիրում եք Պիցունդան Աբխազիա», - դիմելով ինձ ասացին, - «Եվ պետք է իմանաք, որ Աբխազոտելը Պիցունդայում է թաղված»: Իհարկե, դա այդպես չէր: Բայց ի՞նչն էր նրանց համար կարևորը. նրանք ուզում էին ամեն կերպ ինձ համոզել, որ ես գնամ և Սուխումիում հիմնեմ Փիլիսոփայական ակադեմիա: Դա 1987 թվականին էր, այսինքն գոտ 25 տարի առաջ, և նաև փաստարկ էին բերում, որ մենք ունեցել ենք մեծ փիլիսոփաներ, ովքեր հիմա չկան և հիմա Դուք պետք է անեք ձեր հարևան հանրապետության համար այն, ինչ նրանք անում էին մյուսների համար: Դա, իհարկե, շատ դժվար հարց էր: Ես աշխատում էի Վիկտոր Համբարձումյանի հետ, ով գիտեր հարցերը հետաձգել և մտածել: Ես նրան պատմեցի կատարվածի մասին: Վերջինս ասաց, որ ցանկալի է մի քանի օր մտածել այդ խնդրի շուրջ և, ի վերջո, որպես հարցի լավագույն լուծում՝ առաջարկեց ստեղծել հայոց փիլիսոփայական ակադեմիա Հայաստանում: 1987 թ-ին ստեղծվեց Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիան և գործող համաշխարհային ակադեմիաների ցանկում, ըստ էության, դարձավ առաջինը: Դա այն պատճառով, որ մեր ժամանակներում կան երկու ակադեմիաներ՝ մեկը Լիխտենշտեյնում, մյուսը՝ Ֆինլանդիայում: Սակայն դրանք ուսումնական հիմնարկներ էին, այնպես, ինչպես, օրինակ, Արվեստի ակադեմիան Հայաստանում: Այն ուսումնական հաստատություն է, իսկ Ակադեմիան, ըստ էության, գիտահետազոտական կառույց է: Որպես այդպիսին սա առաջինն է մեր ժամանակներում: Աշխատանքի լավ կատարման համար անհրաժեշտ էին ն՛ փորձ, ն՛ էներգիա, բայց, նման դեպքում, ոգևորությունն էլ մեծ նշանակություն ունի: Եվ ստացվեց այնպես, որ աշխարհի լավագույն փիլիսոփաները ընդգրկվեցին որպես այս Ակադեմիայի արտասահմանյան անդամներ: Եվ նրանց առաջարկությամբ, արդեն 2001 թվականին, Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիան իր տեղը զիջեց Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիային, իսկ ինքը դարձավ Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի հայկական բաժանմունքը՝ պահպանելով նաև իր ինքնուրույնությունը:

Ի դեպ, երբ միայն Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիան էր գործում, ես հրատարակում էի նաև ակադեմիայի հանդեսը, որը կոչվում էր “Armenian Mind”, իսկ Միջազգային ակադեմիայի ստեղծումից հետո հրատարակում ենք “News and Views”-ը, այսինքն՝ «Նորություններ և հայացքներ»: Այն հրատարակվում է որպես Ակադեմիայի հանդես և տարածվում

ակադեմիկոսների շրջանում: Ի դեպ՝ ակադեմիան ունի շուրջ 100 ակադեմիկոսներ՝ 44 երկրներից:

Նունե Ավետիսյան - Այդպես ամրապնդվում է շփումն ու մտքերի փոխանակումը:

Գ. Բ. - 2001 թվականից հետո մենք մի քանի միջազգային գիտաժողովներ ենք կազմակերպել: Առաջին գիտական համաժողովը տեղի ունեցավ 2005թ.-ին Հայաստանում: Մասնակցում էին մոտ քսան երկրների անդամներ: Վերջիններս գոհ էին, քանի որ այն շատ լավ անցավ: Հայրենիք վերադառնալով՝ նրանք անմիջապես նամակ գրեցին՝ խնդրելով իմ համաձայնությունը անմիջապես մեկ տարի հետո երկրորդ գիտաժողովը Հունաստանում կազմակերպելու՝ նշելով, որ այն լինի՝ Երևանյան մոդելով”:

Նունե Ավետիսյան – Մեծ հպարտությամբ ես պետք է նշեմ Ձեր մեծ կենսագրությունից մի փոքր տեղեկություն. «Ակադեմիկոս Գ.Բրուտյանի գրչին են պատկանում ավելի քան վեց տասնյակ գրքեր և շուրջ երկու հարյուր հոդվածներ, որոնք թարգմանվել և հրատարակվել են քսան լեզուներով աշխարհի տարբեր երկրներում: Փիլիսոփայության մեջ ունեցած ներդրումների համար նա ընտրվել է Հայաստանի Հանրապետության Գիտությունների ազգային ակադեմիայի անդամ (1971), Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիայի հիմնադիր պրեզիդենտ (1987), Համաշխարհային մշակույթի ակադեմիայի ցմահ անդամ (Մեծ Բրիտանիա, 1990), «Արարատ» գիտությունների միջազգային ակադեմիայի անդամ (Փարիզ, Ֆրանսիա, 1992), Լոնդոնի Դիվանագիտական ակադեմիայի հիմնադիր անդամ (Լոնդոն, Մեծ Բրիտանիա, 2000), Միջազգային դիվանագիտական ակադեմիայի անդամ (Լոնդոն, Մեծ Բրիտանիա 2000), Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի հիմնադիր պրեզիդենտ (ԱՄՆ - Ավստրիա - Հայաստան - Հունաստան, 2001), Նոոսֆերայի (կայուն զարգացման) միջազգային ակադեմիայի անդամ (Մոսկվա, 2009),- սա ուղղակի մեկ էջն է այն կենսագրության, որը փորձեցի ներկայացնել:

Պրն. Բրուտյան, քանի որ երկար տարիներ Երևանի պետական համալսարանում դասավանդում եք և դասախոսություններով հանդես եք եկել աշխարհի տարբեր համալսարաններում, սա ևս Ձեր կենսագրության կարևոր բաժիններից է, նշանակում է՝ երիտասարդությունը, այսպես ասենք, անցնում է Ձեր թրի տակով: Ինչպե՞ս է Ձեր կապն ընդհանրապես հաստատվում երիտասարդության հետ և այն գլխավոր դասը, որ Դուք կարծում եք ամենից կարևորն է, այն առաջին դասը, որը պետք է փիլիսոփայությունը ծանոթացնի այն երիտասարդին, ում Դուք հանդիպում եք: Ո՞րն է Ձեզ համար ամենամեծ պատգամն այն մարդ արարածին, ում Դուք պետք է այդ ուղիով հետագայում տանք:

Գ.Բ. - Միրել փիլիսոփայությունը և սիրել գիտական աշխատանքը, զբաղվել այդ աշխատանքով: Ի միջի այլոց, նշեմ, որ շատ հաճախ ասում են. «Մեր ժամանակն ուրիշ էր, իսկ այժմյան երիտասարդները զիջում են իրենց ունակություններով»: Սակայն պետք է ասեմ, որ այդպես չէ: Ես միշտ ղեկավարվել եմ հետևյալ սկզբունքով. «Եթե որևէ կուրսում կա գոնե մեկ ուսանող, ով հետագայում լավ գիտնական դառնալու հույս էր ներշնչում ինձ, ապա ես ինձ պարտավոր եմ համարել այնտեղ դասավանդել՝ անկախ ամեն ինչից»: Եվ պետք է հպարտությամբ ասեմ, որ շատ լավ կադրեր եմ պատրաստել. Տիգրան Պետրոսյանը, ով հանձարեղ մարդ էր, և նա էլ, սիրելով փիլիսոփայությունը, դարձավ փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, պաշտպանեց դիսերտացիա Հայաստանում: Ես իմ նախկին գիտական ղեկավար, աշխարհահռչակ փիլիսոփա Ասմունսին հրավիրեցի որպես Տիգրան Պետրոսյանի ընդդիմախոս և, ի վերջո, նրանք երկուսն էլ դարձան Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիայի ակադեմիկոսներ: Դա շատ կարևոր հանգամանք է և եզակի դեպք չէ: Պետք է նշեմ իմ սաներից մի քանիսին ևս.

Աննա Ամիրխանյանը, ով հինգերորդ կուրսում, որպես բացառություն, պաշտպանեց ատենախոսությունը և դարձավ աշխարհի ամենաերիտասարդ փիլիսոփան, փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածուի աստիճանով: Ինձ մոտ աշխատելիս՝ նա գրեց հինգ գրքույկ և ամենաբարդ խնդիրների մասին: Փոխակերպական և մաթեմատիկական տրամաբանությունների փոխհարաբերության վերաբերյալ: Հիմա մենք երկհատորյակ ենք

հրատարակել այդ հարցերի վերաբերյալ, որը բացառիկ գործ է: Իմ մյուս տաղանդավոր սաներն են՝ Աթանեսյան Արթուրը՝ սոցիալական գիտությունների դոկտոր, ամբիոնի վարիչ (ԵՊՀ), Հովհաննես Հովհաննիսյանը, Հասմիկ Հովհաննիսյանը, ովքեր այժմ փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու են, դոցենտ, զգալի թվով հոդվածների և գրքերի հեղինակ: Նշեմ նաև իմ մեկ այլ սանի՝ Հակոբ Մադոյանին, ով պաշտպանեց այս տարի և այժմ կարդում է դասախոսություններ: Դավիթ Մոսիսյանը, ում 20 տարեկանում նշանակեցի Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի հրատարակչության տնօրեն: Մենք ունենք Internatioanal Academy for Philosophy Press՝ Oxford Press-ի օրինակով, որտեղ մենք հրատարակում ենք հոդվածներ՝ խիստ ընտրված կարգով:

Եվ, նաև, իմ ուսանողուհին՝ Լիլիթ Պետրոսյանը, ով Գիտահետազոտական կենտրոնի կրտսեր գիտաշխատող է, Մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտի գիտական քարտուղար, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի պրեզիդենտի օգնական, Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիային առնթեր երիտասարդ հասարակագետների ընկերակցության անդամ: Լինելով առաջին կուրսի մագիստրանտ՝ հոգեբանության ֆակուլտետի երկրորդ կուրսում դասախոսություններ է կարդացել «Գիտական աշխատանքի տեխնոլոգիան» դասընթացի շրջանակներում: Նաև գրել է «Լինել թե չլինելու տրամաբանություն» գրքույկը:

Նունե Ավետիսյան - Գրքի անվանումն արդեն հետաքրքիր է:

Գ.Բ. - Իհարկե, շատ հետաքրքիր է, ահա նա է: (Ցույց է տրվում հեղինակի գրքույկը):

Նունե Ավետիսյան - Օ՛, գեղեցկուհի է:

Գ.Բ. - Եվ, նաև, անզլերեն թարգմանությունը՝ “THE LOGIC OF TO BE OR NOT TO BE”.

Նունե Ավետիսյան - Հետաքրքիր է և շատ հաճելի:

Գ.Բ. - Եվ ես աշխատում եմ ներկայացնել դրանք ոչ միայն ակադեմիկոսներին, այլև արտասահմանյան շատ այլ գիտնականներին: Եվ վերջին անգամ, երբ ամերիկյան Metaphilosophy ամսագրի խմբագիրը ծանոթացել էր այս գործի հետ, Լիլիթին անմիջապես հրավիրել էր Ամերիկա՝ իր կուրսերից մեկում դասախոսություն կարդալու:

Նունե Ավետիսյան - Հրաշալի է:

Գ.Բ. - Այսպես, նմանատիպ մարդիկ շատ կան: Ես հպարտանում եմ նրանցով: Ես գտնում եմ, որ ավելի լավ է մեկ գիրք պակաս գրեմ և աշխատեմ նման խելացի սերունդների հետ:

Նունե Ավետիսյան - Շատ շնորհակալ աշխատանք է:

Գ.Բ. - Նշեմ նաև իմ մեկ այլ ուսանողի ևս, ով գրեց «Լոություն» խորագրով գրքույկ:

Նմանատիպ հաջողություններով ես ավելի շատ եմ ուրախանում, քան իմ հաջողություններով:

Նունե Ավետիսյան - Մի միամիտ հարց պետք է տամ Ձեզ ակադեմիկոս: Մենք գիտենք, որ գոյություն ունի ազգային մշակույթ, ազգային ճարտարապետություն, ազգային քանդակագործություն և այլն: Կարո՞ւ էք ասել, որ գոյություն ունի ազգային փիլիսոփայություն:

Գ.Բ. - Իհարկե, մենք ունենք Հայոց փիլիսոփայության պատմություն: Եվ փիլիսոփայությունն էլ ունի ինչպես ազգային, այնպես էլ՝ համամարդկային բնույթ:

Նունե Ավետիսյան - Իսկ որքանով է այն հետաքրքիր այլ ժողովուրդներին:

Գ.Բ. - Փիլիսոփայությունը զարգանում է: 1980 թվականին ես կազմակերպեցի Դավիթ Անհաղթի 1500-ամյա հոբելյանի համաժողովը համաշխարհային մասշտաբով և հրավիրեցի Փիլիսոփայական ընկերակցությունների միջազգային ֆեդերացիայի նախագահին, բոլոր երկրների ամենախոշոր փիլիսոփաներին, Խորհրդային միության հանրապետությունների պատվիրակությունների ղեկավարներին, կրթության կամ արտաքին գործերի նախարարներին: Այդ իրադարձությունը շատ մեծ արձագանք գտավ, և մենք շատ գրքեր հրատարակեցինք:

Նունե Ավետիսյան - Եվ մեր ազգային փիլիսոփայությունը, հետաքրքրո՞ւմ է օտարներին:

Գ.Բ. - Այո՛, անկասկած:

Նունե Ավետիսյան - Պրն. Բրուտյան, արդյո՞ք փոխվել են փիլիսոփայական բազմազան հարցերի ու զանազան տեսանկյունների վերաբերյալ Ձեր տեսակետները, և ընդհանրապես, եղե՞լ են դեպքեր, երբ հակադրվեք ինքներդ Ձեզ: Այսինքն՝ ունեցե՞լ եք հակասական պահեր, որ գլխովին փոխվել է Ձեր կարծիքը այսինչ փաստի կամ երևույթի վերաբերյալ, որպես փիլիսոփա:

Գ.Բ. - Ես ապրել եմ շատ ծանր ժամանակաշրջանում: Խորհրդային միության տարիներին խիստ սահմանափակ էին հնարավորությունները: Մակայն, այնուհանդերձ, ես գրել եմ այնպիսի գործեր, որոնք օտարերկրացիների կողմից լավ էին ընդունվում, և ես 1958 թվականից սկսած մասնակցում էի բոլոր համաշխարհային համաժողովներին, և հաճախ ղեկավարում մի որևէ մասնաճյուղ: Ստեղծել էի Փաստարկման երևանյան դպրոց և վերջին համաժողովներում, անգամ, կլոր սեղան այդ հարցի շուրջը և, որի հետ կապված, մեծ պատմություններ եղան: Հատկացրել էին երկու ժամ, որի ընթացքում հինգ մարդ պետք է զեկուցեին, բայց 53 մարդ պայքարում էին տեղերի համար և հարկադրված եղանք դա Անգլիայում անցկացնել: Համաժողովի ղեկավարությունը սրահ տրամադրեց և կազմակերպեց երկրորդ նիստը: Ընդ որում այդ նիստի համար նրանցից ոմանք, ովքեր պատրաստ էին զեկուցելու, բայց հաջողություն չունեցան, մինչև անգամ Ավստրալիայից մեկ օրով եկան՝ մասնակցելու այդ երկրորդ նիստին:

Իհարկե, իմ գրքերն էլ են անցել շատ ծանր շրջաններ: Երբեմն խմբագիրներն այնպիսի դարձվածքներ են կիրառել, որոնցից ես սարսափում էի: Բայց, ժամանակն էր այդպիսին: Հետագայում պարզվել է, որ մասնագետներն ինձ համարել են, և հանդեսներում էլ վերջերս գտա, որ ես, ինչպես նաև մի շարք այլ փիլիսոփաներ, եղել ենք «ոչ պաշտոնական փիլիսոփայության հիմնադիրներ»:

Նունե Ավետիսյան - Մեր հեռուստադիտողներից մեկը Ձեզ ուղղված հարցադրում ունի: Լսենք:

Հեռուստադիտող- Բարի երեկո Ձեզ: Նախ, պետք է նշեմ, որ շատ հաճելի է լսել Ձեզ նման հանճարեղ մարդկանց: Խոնարհվում ենք Ձեր առջև: Ինչպե՞ս կարող ենք ձեռք բերել Ձեր գրքերից:

Գ.Բ. - Դրա համար ես պետք է խնդրեմ, որ վերահրատարակեն:

Նունե Ավետիսյան - Չկան այլևս հիմա:

Մենք չենք կարողանալու այս ծրագրի ընթացքում ծանոթանալ Գեորգ Բրուտյանի ապրած կենսագրության անգամ փոքր հատվածին, բայց ես ձեզ խոստանում եմ, որ առանց ակադեմիկոս Բրուտյանի ներկայության, մի անգամ ես կփորձեմ նրա կենսագրությունը ձեզ ներկայացնել, որովհետև արժե մեր մեծերին անդրադառնալ և դա անել հենց այն ժամանակ, երբ նրանք մեր կողքին են, երբ նրանց ժամանակակից ենք: Մենք պարտավոր ենք ներկայացնել նման մարդու ծավալված գործունեությունը ոչ միայն իր երկրում, այլև ամբողջ աշխարհում, և դա պետք է անել հիմա, քանի դեռ նա մեր կողքին է: Նշեմ նաև, որ Գ. Բրուտյանի այցելությունը Միացյալ Նահանգներ պատահական չէ, նպատակային է, ուստի պետք է խնդրեմ, որ մեզ մի փոքր ներկայացնեք այս այցելության նպատակը:

Գ.Բ. - Վերջին տարիներին ես այստեղ կազմակերպել եմ համաժողովներ՝ փիլիսոփայություն և մետափիլիսոփայություն թեմաներով, որոնք բավականին լուրջ խնդիրներ են, և ես շատ եմ զբաղվել դրանց ուսումնասիրությամբ: Համաժողովից հետո ես խորհրդակցեցի HI-AM բարեգործական միության ղեկավարի՝ Նշան Աճեմյանի հետ, ով շատ ջերմ մոտեցում ցուցաբերեց, և որոշեցինք կազմակերպել Հայաստան-Կալիֆոռնիա երիտասարդ հասարակագետների և հումանիտար ուսմունքների գիտական համաժողով, որին կարող են մասնակցել նաև այլ երկրներից, եթե նրանց զեկուցումներն ընդունվեն կազմկոմիտեի կողմից: Մենք աշխատում ենք ավելի լայն հնարավորություններ ստեղծել զեկուցողների համար, ուստի զեկուցումները կարող են լինել կա՛մ անգլերեն, կա՛մ հայերեն:

Նունե Ավետիսյան - Հիանալի մտահղացում է:

Գ.Բ. - Այնուհետև, ինչն է կարևորը, առաջին գիտաժողովը տեղի կունենա Գլենդելում: Փորձենք, գուցե 2011թ-ի հոկտեմբերին, իսկ երկրորդը տեղի կունենա Հայաստանում (Երևան-Սևան):

Նունե Ավետիսյան - Օ՛, ինչ լավ բան եք մտածել:

Գ.Բ. - Եվ այս փաստը համընկնում է Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիայի ստեղծման 25-րդ

տարվա տարելիցի հետ:

Նունե Ավետիսյան – Այսինքն՝ հորելյանական է: Հրաշալի է:

Գ.Բ. - Եվ ես հույս ունեմ, որ բավականին աշխատանք ենք կատարելու միասին: Գիտաժողովի նպատակն է՝ ի մի բերել բոլոր զեկուցումները և տեսնել, թե ի՞նչ նորություն են հաղորդում երիտասարդներն այն խնդիրների վերաբերյալ, որոնք դեռևս չեն լուծվել ավագ սերնդի կողմից: Մենք պետք է երիտասարդներին շատ աջակցենք, քանի որ նման մի երիտասարդ էլ մենք ենք եղել ժամանակին:

Նունե Ավետիսյան - Բիարկե, ինչու հիմա չօգնել նրանց, որպեսզի նրանք էլ այս մակարդակի հասնեն: Կարծում եք կգա՞ն նորերը, որոնք կկարողանան փոխարինել:

Գ.Բ. - Անպայման կգան, անպայման, և, ավելին, ես կարծում եմ, որ նրանք պետք է ավելին անեն, քան մենք:

Նունե Ավետիսյան - Բիարկե, որովհետև ամբողջ ապագան հենց նրանց ձեռքում է, պրն. Բրուսյան:

Գ.Բ. - Եվ, պատահական չէ նաև, որ ինչ ակադեմիա էլ ես ստեղծել եմ, նրանց աշխատանքներին ներգրավում եմ երիտասարդներին: Օրինակ՝ նույն Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիան, որն ունի իրեն առընթեր երիտասարդ հասարակագետների ընկերակցություն, Միացյալ Նահանգների բարեգործական միությունը, Հայաստանի Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանին առընթեր Մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության և փաստարկման տեսության միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտը:

Նունե Ավետիսյան - Ուրախալի փաստ է բոլորիս համար:

Մեր գրույցն արդեն պետք է ավարտենք և ավարտենք այն բարի կամեցողությամբ, որը վերաբերում է գալիք սերնդին, որոնցից մեկը ինչպես ինքը՝ պրն. Բրուսյանը նշեց, ժամանակին ինքն է եղել, իրեն էլ են վստահել, ցանկացել, որպեսզի նա հաջողությունների հասնի: Ու այսօր տեսնել հասուն, կայացած, ինքնահաստատված մի հայրերու այս մոլորակի վրա, ով մեծ հնարավորությունների տեր անձնավորություն է, ակադեմիկոս, նրա թրի տակով բազմաթիվ ժողովուրդների բազմաթիվ երիտասարդներ եկել են ու անցել և դարձել հիանալի մասնագետներ ու փիլիսոփաներ: Պիտի ուղղակի խոնարհաբար մեր բոլորի անունից շնորհակալություն հայտնեմ այս աշխարհում Ձեր ներկայության համար, որպես հայ փիլիսոփա, Ձեր ներդրումների համար այս մոլորակում որպես հայ մասնագետ, որպես հայ դասախոս, որպես հայ գիտնական: Եվ Ձեր ցանկությունների համար, որոնք առնչվում են մեր հայրենակիցներին: Այն շատ կարևոր գիտական հանդիպումների վերաբերյալ, որոնք մեր միտքը առաջ կտանեն, մեր երիտասարդներն էլ կվոզկորվեն:

Գ.Բ. - Միշտ պատրաստ եմ օգնել մեր երիտասարդներին:

Նունե Ավետիսյան - Ուզում եմ շնորհակալություն հայտնել Ձեզ այս հաճելի հանդիպման համար և HI-AM բարեգործական միությանը, նրա ղեկավարին, Նշան Աճեմյանին, ով կազմակերպեց այս հանդիպումը, և հուսամ, որ մեր կապը, մեր բարեկամությունը Միացյալ Նահանգների, Ձեր և այստեղի համայնքի միջև կշարունակվի և Ձեզ նորից կտեսնենք այստեղ և Հայաստանում կայցելենք Ձեզ, կյսենք Ձեր դասախոսությունները, որոնք պատկերացնում եմ, թե ինչ չնաշխարհիկ ժամեր են Ձեր ուսանողների համար: Ձեզ բարի վերադարձ եմ ցանկանում և նորանոր հաջողություններ: Դուք այնքան կենսունակ եք, որ, վստահ եմ, դեռ տարիներ շարունակ պետք է մարդկությանը պարզեք այն, ինչ ունեք Ձեր ներսում: Շնորհակալություն:

Գ.Բ. - Շատ շնորհակալ եմ, շատ ապրեք:

Նունե Ավետիսյան - Ձեզ հաջողություն: Այսքանը բարեկամներ, թող Աստված պահապան լինի Ձեզ: Բարին ընդ Ձեզ:

Հարցազրույցը տեղի է ունեցել 2011թ.-ի փետրվարին
Ներկայացվում է խմբագրված տարբերակով
Նունե Ավետիսյան

ՑՈՒՑՈՒՄՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

Ներկայացվող հոդվածները պետք է գրված լինեն Microsoft Office Word ծրագրով, A5 ձևաչափի թղթի վրա Arial տառաձևով և 11 տառաչափով, վերնագրերը, հեղինակների անունները և ազգանունները՝ մեծատառերով, տողերի միջև հեռավորությունը՝ 1.2: Եթե տեքստը պարունակում է թվաբանական նշաններ/ոչ տառային նշաններ, օրինակ՝ մաթեմատիկական և տրամաբանական բանաձևեր, ապա տեքստի PDF տարբերակը պետք է կցվի անհրաժեշտ ստուգման համար (PDF տարբերակը հեշտությամբ Word կարելի է դարձնել Adobe Acrobat Standard ծրագրի օգնությամբ):

Հոդվածներում պետք է օգտագործվի ցիտման APA տարբերակը, այսինքն՝ տեքստում բերված մեջբերումներից և հղումներից հետո փակագծերում ինֆորմացիայի աղբյուրը պետք է նշել հետևյալ կերպ. (հեղինակի անունը, հրատարակման տարեթիվը, անհրաժեշտության դեպքում՝ էջերը), օրինակ՝ (Quine 1953: 45) :

Մեջբերվող աղբյուրի վերաբերյալ լրիվ ինֆորմացիան պետք է տեղադրվի հոդվածի վերջում այբբենական կարգով «Գրականություն» վերնագրով: «Գրականության» վերաբերյալ լրիվ ինֆորմացիայի ձևերը հետևյալն են.

Գիրք մեկ հեղինակով.

Toulmin, S. E. (1958). The Uses of Argument. (updated ed., 2003; reprint, 2006). New York: Cambridge University Press.

Գիրք երկու հեղինակով.

Hilbert, D. & Bernays, P. (1934). Grundlagen der Mathematik (vol. 1). Berlin: Springer.

Խմբագրի կողմից կազմված գիրք.

Ayer, A. J. (Ed.). (1959). Logical Positivism. The Free Press, Glencoe, Illinois.

Ամսագրում տպագրված հոդված.

Hacking, I. (1979). "What is Logic". The Journal of Philosophy, Vol. LXXVI, N. 6, June (pp. 285-319).

Հատորի կամ ժողովածուի մեջ տպագրված հոդված.

Quine, W.V. (1953). "Two Dogmas of Empiricism." In Quine, W. V., From a Logical Point of View (pp. 20-46). Cambridge, Mass.

APA ցիտման ձևի վերաբերյալ մանրամասն տեղեկության համար տես՝ Publication Manual of the American Psychological Association, 4th ed., 1994:

Տեքստերը, նկարները և այլ հրատարակվող նյութերը պետք է ուղարկվեն խմբագրություն հետևյալ հասցեով՝ Գ. Բրուտյան, Տիգրան Մեծ փող. 17, Երևան 375019, Հայաստան:

Էլեկտրոնային հասցե (e-mail)՝ georgbrutian@gmail.com

Հեռ.՝ (+37410) 597093, (+37494) 452856, Ֆաքս՝ (+374 10) 597001

Նյութերը, նկարները և սկավառակները ետ չեն վերադարձվում:

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The Articles and the Biographical Sketches should be written in Microsoft Office Word on A5 paper with the font "Arial", font size – 11, titles and author's name - UPPERCASE, line spacing – at 1,2. If the text contains non-alphabetical symbolism, for example, mathematical or logical formulas, the PDF version of the text should be enclosed for the verification. (PDF can be easily created from Word document using Adobe Acrobat Standard).

The articles and biographical sketches should be constructed according the APA citation system, i. e. in the text, after the citation or reference, in the brackets should be mentioned the source in the following way – (author, year published, the page if necessary), for example: (Quine 1953: 45). The full information about the cited materials should be placed at the end of the text under the title 'References' in the alphabetical order. The forms for the full information in 'References' are as follows:

For a book by a single author

Toulmin, S. E. (1958). The Uses of Argument. (updated ed., 2003; reprint, 2006). New York: Cambridge University Press.

For a book by two authors

Hilbert, D. & Bernays, P. (1934). Grundlagen der Mathematik (vol. 1). Berlin: Springer.

For a book by an editor

Ayer, A. J. (Ed.). (1959). Logical Positivism. The Free Press, Glencoe, Illinois.

For an article in a journal

Hacking, I. (1979). "What is Logic". The Journal of Philosophy, Vol. LXXVI, N. 6, June (pp. 285-319).

For an article in a collection or volume

Quine, W.V. (1953). "Two Dogmas of Empiricism." In Quine, W. V., From a Logical Point of View (pp. 20-46). Cambridge, Mass.

For a detailed account of the APA citing style see the Publication Manual of the American Psychological Association, 4th ed., 1994.

Texts, photos and other publishing materials should be sent to EDITORIAL ADDRESS: G. Brutian, Tigran Mets Str. 17, Yerevan 375019, Armenia.

E-Mail: brut@sci.am, georgbrutian@gmail.com

Phone: (37420) 597093, (+37494) 452856, Fax: (37410) 597001

ИНСТРУКЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Статьи должны быть написаны по Microsoft Office Word на бумаге размером А5, шрифтом «Arial», размер шрифта 11, заголовки, имена и фамилии авторов заглавными буквами, межстрочный интервал - 1,2. Если текст содержит не алфавитную символику, например, математические и логические формулы, то PDF версия текста должна быть приложена для верификации (PDF версия может быть легко создана из Word документа при помощи Adobe Acrobat Standard).

Статьи должны быть составлены согласно системе цитирования APA, то есть, в тексте после цитаты или ссылки следует в скобках указать источник следующим образом - (автор, год издания, страницы при необходимости), например: (Quine 1953: 45). Полная информация о цитируемом источнике должна быть дана в конце текста статьи в алфавитном порядке под заголовком «Литература». Форма для полной информации «Литературы» должна быть следующей:

Для книги с одним автором.

Toulmin, S. E. (1958). The Uses of Argument. (updated ed., 2003; reprint, 2006). New York: Cambridge University press.

Для книги с двумя авторами.

Hilbert, D. & Bernays, P. (1934). Grundlagen der Mathematik (vol. 1). Berlin: Springer.

Для книги с редактором.

Ayer, A. J. (Ed.). (1959). Logical Positivism. The Free Press, Glencoe, Illinois.

Для статьи из журналов.

Hacking, I. (1979). "What is Logic". The Journal of Philosophy, Vol. LXXVI, N. 6, June (pp. 285-319).

Для детального знакомства со стилем цитирования APA см. Publication Manual of the American Psychological Association, 4th ed., 1994.

Тексты, фотографии и другие материалы, публикации следует направлять по АДРЕСУ РЕДАКЦИИ: G. Brutian, Tigran Mets Str. 17, Yerevan 375019, Armenia.

E-Mail: georgbrutian@gmail.com

Телефон: (37410) 597093, (+37494) 452856, Fax +(374 10) 597001

Рукописи, фотографии и дискеты не возвращаются.

ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՎՈՂ ՊԱՀԱՆՁՆԵՐ

- Հանդեսում կարող են հրատարակվել միայն այն հոդվածները, որոնք նախկինում չեն հրատարակվել:
- Հեղինակները պատասխանատու են տրամադրված տեղեկատվության ճշգրտության համար:
- Հրատարակված հոդվածները արտահայտում են հեղինակների կարծիքները և ոչ պարտադրաբար/անհրաժեշտաբար խմբագրական խորհրդի:
- Հոդվածներն ընդունվում են վերջնականորեն խմբագրված տեսքով՝ ըստ տվյալ ամսագրում զետեղված «Ցուցումներ հեղինակների համար» բաժնի:

DEMANDS TO AUTHORS

- Only articles which have not been published before may be published in Wisdom.
- The articles published express the opinions of the authors and not necessarily those of the Editorial Board.
- Authors are responsible for checking the accuracy of information supplied.
- The articles are accepted only in a finally edited form according to "Instructions for authors" section placed in the journal.

ТРЕБОВАНИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

- В журнале могут быть опубликованы только те статьи, которые ранее не были опубликованы.
- Авторы несут ответственность за точность предоставляемой информации.
- Опубликованные статьи отражают мнение авторов и не обязательно редколлегии.
- Статьи принимаются в окончательном виде, согласно "Инструкции для авторов" данного журнала в разделе.